

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

**II. ULUSLARARASI
MEVLİD-İ NEBİ SEMPOZYUMU
HZ. PEYGAMBER VE AİLE**

18 KASIM 2019

TEBLİĞLER KİTABI

ŞANLIURFA

Kitabın Adı

II. Uluslararası Mevlid-i Nebi
Sempozyumu Tebliğler Kitabı

ISBN No

978-605-031-596-7

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL

Yayının Sahibi

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Prof. Dr. Celil ABUZAR

Yayın Tarihi

31 Aralık 2019

Mizanpaj

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL

Elektronik Yayın Adresi

<http://ilahiyat.harran.edu.tr/tr/sempozyum/sempozyumlar/>

Tebliğ içeriklerinin bütün hukukî ve akademik sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü, bir bölümü ya da bazı bölümleri
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin yazılı izni olmadan
herhangi bir yolla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

© Copyright 2019 by Harran University Faculty of Theology.
All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by any means without the written permission of
Harran University Faculty of Theology.

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 18 Kasım 2019 tarihinde Şanlıurfa'da düzenlenen **Hz. Peygamber ve Aile** temalı **II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu** aşağıda belirtilen kurum ve kuruluşlarca desteklenmiştir.

Harran Üniversitesi Rektörlüğü

HUBAK (Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü)

Şanlıurfa İl Müftülüğü

Eyyübiye Müftülüğü

Karaköprü Belediyesi

ŞURKAV (Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı)

ŞANLIURFA İL MÜFTÜLÜĞÜ
Maneviyatın başkenti

SEMPOZYUM ONURSAL BAŐKANLARI

Abdullah ERİN, Şanlıurfa Valisi

Prof. Dr. Mehmet Sabri ÇELİK, Harran Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU

Mehmet TAŐTAN (Düzenleme Kurulu Başkanı/Şanlıurfa İl Müftüsü)

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL (Düzenleme Kurulu Başkan Yardımcısı)

İbrahim Sancar (Düzenleme Kurulu Başkan Yard. /Şanlıurfa İl Müftü Yard.)

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU

Enes BOZTEPELİ (Vaiz)

M. Emin ŐİFTŐİ (Vaiz)

Őehba YAZICI (Vaize)

BİLİM DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Celil ABUZAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı)

Prof. Dr. Abdulvahab YILDIZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Abdurrezzak MERZUK (Mağrib/Marakiő, Camiatu'l-Kadi İyaz)

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Akbar VALADBİŐİ (Senendec/İran, Uygulamalı Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)

Prof. Dr. Atilla YARGICI (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Kasım ŞULUL (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

- Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Muhammed eş-ŞATÎ (Lübnan/Beyrut, Kuliyetu'd-Da'veti'l-Camiyye li'd-Dirasati'l-İslâmiyye)
- Prof. Dr. Memun Furaiz CERRAR (Ürdün/Amman, Camiatü'l-Ulûmi't-Tatbikiyye)
- Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Selahattin ARKADAN (Kuveyt, Haliç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Abdullah YILDIZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Ali TENİK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Daham İbrahim el-Hesneyanî (Irak/Musul, el-Camiatu'l-Hurra)
- Doç. Dr. Gül GÜLER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Hüseyin AKPINAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Hassan NOUR (Mısır, Sohac Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)

SEKRETARYA

Arş. Gör. Havva İslâm ÇELİK

Arş. Gör. Orhan AYZ

SEMPOZYUMDA TEBLİĞ SUNAN AKADEMİSYENLER

Prof. Dr. Abdurrahman KURT, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Âdem Apak, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, İst. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Prof. Dr. Ali AKPINAR, N. Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Atilla YARGICI, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet YOLCU, Bitlis Eren Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Nuri KAHVECİ, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Doğan, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ziya KAZICI, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Ali TENİK, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Cafer ACAR, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Doç. Dr. Mahmut KELPETİN, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Veysel KASAR, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Yasin YILMAZ, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim ÖNER, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Mahmoud Zekeria TAWFİK, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf HAKLI, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GENÇ, Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Orhan YILMAZ, Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÖMER, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ümit AKTI, Kütahya Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar AKASLAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÖL, Giresun Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Dr. Öğr. Gör. Cuma KARAN, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Adem ARSLAN, Akademisyen

Dr. Havva ÖZATA, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Ömer ÖZDEMİR, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ar. Gör. Ayşe TOKAY, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hatice ÖZTÜRK, Şanlıurfa İl Müftülüğü

SEMPOZYUMA YURTDIŞINDAN KATILAN AKADEMİSYENLER

Prof. Dr. Abdullah SAHRAVİ, Setif-2 Üniversitesi, CEZAYİR

Prof. Dr. Muhammed Tawfik eş-ŞATÎ, Beyrut Üniversitesi, LÜBNAN

Prof. Dr. Selahattin ARKADAN, Haliç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, KUVEYT

Doç. Dr. Deham İbrahim el-HESNEYANÎ, el-Hurra Üniversitesi, IRAK

Doç. Dr. Ömer eş-ŞİBLİ, Zeytune Üniversitesi, TUNUS

Dr. Abdelhakim BOUSSELB, Setif-2 Üniversitesi, CEZAYİR

ÖNSÖZ

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Şanlıurfa İl Müftülüğü ile birlikte, son ikisi uluslararası nitelikte olmak üzere, 2005 yılından bu yana kesintisiz şekilde sürdürdüğümüz ve artık geleneksel hale gelen Mevlid-i Nebi Sempozyumu'muzu gerçekleştirmenin mutluluğunu yaşıyoruz.

Bu sempozyumumuzla; Rehberimiz, Önderimiz, Rol Modelimiz, Efendimiz Alemlere Rahmet olarak gönderilen Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (sav) biraz daha yakından tanımaya, anlamaya, hayatımıza yansıtmaya çalışacağız.

Ebu Cehillerin, Ebu Leheblerin kıtalar dolaştığı şu günümüzde O'nun nur iklimine, huzur iklimine ne kadar da muhtacız değil mi? Tıpkı Cahiliyedeki gibi; zulümden, adaletsizlikten, küfürden, merhametsizlikten bunalan dünyamız ve de günümüz insanı Efendimiz'i arıyor. Ve yolunu, kılavuzunu, pusulasını şaşırılmış Ümmet Coğrafyası O'nun rehberliğine ne de çok muhtaç.

Saadet asrından sonra, İslâm Medeniyetinin uzun parlak dönemlerinden sonra, ne yazık ki bir buldozer, İslâm Dünyasını ezip geçti adeta. Sanki bütün dikeyler yatay, bütün yataylar da dikey hale getirildi. Bütün değerlerimiz alt-üst oldu. Biz Müslümanlar modernitenin meydan okumasına karşı sağlam cevaplar veremedik, sağlam duruşlar gösteremedik. Maalesef, gelinen noktada İslâm âleminin hâl-i pürmelâlini hep birlikte izliyoruz.

Oysa, İslâm sulh ve selametti, güvendi, tek hak dindi. Kur'an Hayat Kitabımız, Hz. Peygamber (sav) yegâne Rehberimiz idi. Ama bize bir şeyler oldu ve İslâm ile, Kur'an ile ve Hz. Peygamber ile aramıza mesafeler girdi, duvarlar örüldü. Koca bir Ümmet, "Vehn" hastalığına yakalandı, bir türlü ayağa kalkamadı. İslâm dünyası sudaki balık misali kendi değerlerinin kıymetini bilemedi ve çözümü yaban ellerde arar oldu.

Dinimizden şüphemiz yok, Kur'an'ımızdan şüphemiz yok, Peygamberimizden şüphemiz yok çok şükür. Bizim bütün sorunlarımızın çözümü bu değerlerimizde. Yeter ki biz onlara dönelim. Onları hayatımıza hayat yapalım. Aramızdaki duvarları yıkalım.

Hz. Peygamber'in (sav), "Size iki şey bırakıyorum, onlara sınımsız sarılırsanız sapıtmazsınız: onlardan biri Allah'ın Kitabı Kur'an-ı Kerim, diğeri de benim Sünne-

timdir" tavsiyesine uyalım. Hz. Peygamber'in her bir hadisi yolumuzu aydınlatan birer fenerdir. Ne yazık ki bu fenerlere içeriden ve dışarıdan gölge düşürmeye çalışanlar var. Maalesef şeytan bazen sağdan yanaşıyor.

Diyanet İşleri Başkanlığımız bu seneki Mevlid-i Nebi haftasının ana temasını "Hz. Peygamber ve Aile" olarak belirledi. Sempozyuma ait bu tebliğler kitabında konunun farklı boyutlarına değinen birbirinden değerli tebliğler bulacaksınız. Ailemiz bizim son sığınağımız, son kalemiz. Bugün batı toplumlarına karşı göstereceğimiz sayılı üstün yanlarımızdan birisi. İçeriden ve dışarıdan gelen hücumlara karşı belli ölçüde hâlâ direnç gösterebiliyorsak bunda aile yapımızın etkisi çok büyüktür. Ama ailemizin de ciddi yaralar aldığını söyleyebiliriz. Birileri ailemizi hedef tahtasına koymuş durumda. Maalesef, son zamanlardaki aileyi korumaya dönük düzenlemelerin, aileyi korumaktan ziyade aileye zarar verdiğini de görüyoruz.

Bu anlamda "Hz. Peygamber ve Aile" temalı sempozyumumuzun önemli bir görev icra edeceğini düşünüyorum. Bizim üsve-i hasenemiz olan Hz. Peygamber'in örneğine, rol modelliğine dönmekten başka çaremiz yok.

Bu bağlamda, sempozyumumuzun bu aşamaya gelmesinde; başta desteklerinden dolayı Sayın Rektörüme, her daim yanımızda olan Şanlıurfa İl Müftülüğü-müze, uzaktan yakından teşrif eden kıymetli hocalarıma çok teşekkür ederim.

Ve tabi ki bu işe canla başla katkı sağlayan bütün kıymetli hocalarıma, emeği geçen herkese ayrı ayrı teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Celil ABUZAR

Harran Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı

İÇİNDEKİLER

Ailede Meydana Gelen Problemlerin Sebepleri ve Çözümleri.....	14
Musa Kazım Yılmaz	
İslâm'da Kadın: Bir Mukayese.....	25
Ziya Kazıcı	
Kur'an'a Göre İnsanın Kendisini ve Ailesini Ateşken Koruması.....	45
Atilla Yargıcı	
İslâm Ailesinin Temelleri.....	53
Ali Akpınar	
Câhiliyeden İslâm'a Ailenin Kuruluşunda Değişim.....	75
Adnan Demircan	
Câhiliyeden İslâm'a Aileyi Sonlandırmada (Talâk) Değişim.....	91
Yusuf Ziya Keskin	
İslâm Öncesi Dönemden Asr-ı Saadette Ailede Yaşanan Değişim ve Dönüşüm.....	106
Mehmet Azimli	
Câhiliyeden İslâm'a Kadın ve Değişim.....	115
Mahmut Kelpetin	
İslâm'ın İlk Döneminde Ailenin Sosyolojik Analizi.....	128
Abdurrahman Kurt	
İslâm Ahlak Normlarının Yerleşmesinde Hz. Peygamber ve Ailesinin Rolü.....	147
Abdullah Kartal	
القيم الاخلاقية ودور التنشئة الاسرية.....	157
محمد توفيق الشاتي	
İslâm'a Göre Eş Seçiminin Temel Kriterleri Üzerine.....	172
Nuri Kahveci	
Hız. Peygamber'in (sav) Sade Hayatı Örneğinde Aile.....	183
Ahmet Yıldırım	
Hız. Peygamber'in (sav) Aile Mutluluğunda Kullandığı İletişim Dili.....	204
Yusuf Doğan	

Ebeveyn-Evlat İletişiminde Kur'anî Ölçütler.....	225
Zülfikar Durmuş	
Havva Özata	
Hz. Peygamber (sav) ve Ailesinin Aile İçi İlişkilerde Kriz Yönetimi.....	237
Cafer Acar	
Aile İçi İletişimde Hz. Peygamber'in (sav) Örnekliği.....	255
Abdülkerim Öner	
Resûlullah'ın Çocuklarla İlişkilerinden Tablolar	270
Mehmet Yolcu	
Ayşe Tokay	
Câhiliyeden İslâm'a Sosyal İlişkilerde Değişim	284
Âdem Apak	
Câhiliyeden İslâm'a Çocuklarla Ebeveynlerinin İlişkileri Açısından Değişim	296
Ömer Sabuncu	
الأسرة الرسالية: تربية الأولاد في المجتمع المسلم المعاصر	304
عبد الله صحراوي	
عبد الحكيم بوصلب	
Nebevî Ailede İman Eğitimi	324
Mehmet Cüneyt Gökçe	
Hucurât Sûresindeki Ahlâki İlkeler Doğrultusunda Evlat Terbiyesi.....	332
Mehmet Yusuf Haklı	
سيكولوجية الإبداع ومهارات التفكير النبوي	343
صلاح الدين سليم أرقه دان	
İslâm'da Aile ve Çocuk Eğitimi.....	349
Yasin Yılmaz	
Bireycilik ve Yabancılaşma Düşüncesinin Aile Kurumuna Etkileri.....	371
Ümit Aktı	
Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Sorular Çerçevesinde Aile İçi Yaşanan Problemler: Adana Örneği.....	383
Ömer Özdemir	

Üsve-i Hasene Olarak Hz. Peygamber (sav) ve Ailesi	401
Mehmet Emin Çiftçi	
Aile Kurumunun Devamını Sağlayan Temel İlkeler	421
Mahmut Öztürk	
أسس العلاقة الزوجية في بيوت آل النبي زينب بنت رسول الله وأبي العاص بن الربيع نموذجًا	436
أحمد زكريا	
الرسول زوجا: قراءة في النموذج الاسلامي في بناء الاسرة	452
رمضان عمر	
منهج الإسلام في الإصلاح بين الزوجين	458
دحام إبراهيم الهسنياني	
Hz. Muhammed'in (sav) İki Evliliği Üzerinden Risaletine Saldırı	462
Veysel Kasar	
Hz. Peygamber'in (sav) Aile Kurumunun Devamına Yönelik Tutumu	482
Yavuz Selim Göl	
İslâm Hukukunda Ailenin Kuruluşuna Hazırlık	492
Mustafa Genç	
المنهج النبوي في الحفاظ على الأسرة	510
عمر الشبلي	
Hz. Peygamber'in Ailesi ve Geçimi	516
Mehmet Nuri Güler	
Hadis ve Sünnette Baba Kız İlişkisi Hz. Peygamber (sav) - Hz. Zeyneb Örneği	536
Orhan Yılmaz	
Müminlerin Fakih Annesi Hz. Âişe (ra)	554
Adem Arslan	
Aile Bağlamında Cinsiyet Eşitliğinin Beslendiği Arka Plan ve Sahabe Ailesi	567
Cuma Karan	
Tarîkat-i Muhammediyye Bağlamında Hz. Peygamber'in Ailesine Mensubiyet	581
Ali Tenik	

Aile/Ehl Kavramına Farklı Bir Bakış: Hz. Peygamber'in (sav) Ailesi/Ehli Olarak Ashâb-ı Suffe	593
Yaşar Akaslan	
Hz. Şuayb Ailesinden Günümüz Ailesine Aktarabileceğimiz Erdemli Davranışlar	612
Hatice Öztürk	

AİLEDE MEYDANA GELEN PROBLEMLERİN SEBEPLERİ VE ÇÖZÜMLERİ

*Musa Kazım Yılmaz**

Özet

Tefekkür ettiğimiz zaman evliliğin Allah'ın en büyük nimetlerinden biri olduğunu anlarız. Ancak bu büyük nimetin nimet olabilmesi için karı kocanın Kur'an ve Sünnet ahlakına uygun hareket etmeleri ve ahireti unutmamaları gerekir. Ahireti unutan ve dünyevileşen bir evlilik hayatı, ne yazık ki nimetten çok başa bela bir afettir. Çünkü aile toplumun ana direği ve insanlık hayatının temelidir. Eğer aile dinî ve ahlakî temellere riayet edilerek kurulmuş ise o takdirde aile, İslâm ümmetinin binasında önemli bir temel taş mesabesindedir. Aksi takdirde aile, problem üreten bir ocak durumuna düşer ve İslâm ümmetinin başına bela olur. Bu açıdan denilebilir ki, İslâm ahlakı önderliğinde problemlerini çözmüş bir aile, İslâm ümmetinin problemlerini de çözmeye muktedirdir. Ama üzümlere söylemek gerekirse, İslâm ümmetinin bu halde olmasının asıl sebebi, İslâm ahlakından uzaklaşan ve problemleriyle boğuşan ailelerin gittikçe çoğalmasındır.

Giriş

Aile toplumun ana direği ve insanlık hayatının temelidir. Eğer aile dinî ve ahlakî temellere riayet edilerek kurulmuş ise o takdirde aile, İslâm ümmetinin binasında önemli bir temel taş mesabesindedir. Aksi takdirde aile, problem üreten bir ocak durumuna düşer ve İslâm ümmetinin başına bela olur. Bu açıdan denilebilir ki, İslâm ahlakı önderliğinde problemlerini çözmüş bir aile, İslâm ümmetinin problemlerini de çözmeye muktedirdir. Ama üzümlere söylemek gerekirse, İslâm ümmetinin bu halde olmasının asıl sebebi, İslâm ahlakından uzaklaşan ve problemleriyle boğuşan ailelerin gittikçe çoğalmasındır.

* Prof. Dr. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim Üyesi. musakazimyilmaz@gmail.com

Dikkatle baktığımız zaman Allah aileyi sevgi, muhabbet, merhamet ve huzur temelleri üzerine kurmuştur. Allah şöyle buyurmuştur: (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ) (أَرْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَكَيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) “Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duygularını yerleştirmesi de Allah’ın ayetlerindedir. Doğrusu bunda, iyi düşünen kimseler için dersler vardır”¹

Ayette tefekkür ettiğimiz zaman evliliğin Allah’ın en büyük nimetlerinden biri olduğunu anlarız. Ancak bu büyük nimetin nimet olabilmesi için karı kocanın Kur’an ve Sünnet ahlakına uygun hareket etmeleri ve ahireti unutmamaları gerekir. Ahireti unutan ve dünyevileşen bir evlilik hayatı, ne yazık ki nimetten çok başa bela bir afettir. Ailenin temel üyelerinden olan karı kocadan birisi veya her ikisi İslâm ahlakından uzaklaştıkça beraberinde ailevi problemler de getirir. O takdirde koca evine her zaman üzüntülü girer, kadın da kederli bir şekilde evinden çıkar. Bazen her ikisi de mutluluğu başka yerlerde aramaya başlar.

Ailede karı kocayı birbirinden soğutan ve aile içi huzursuzluğu büyüten temel problemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Yalan

Hiç kuşkusuz yalan ciddi bir günah ve kötü bir ahlaktır. O kadar ki, Hz. Peygamber (sav) yalanı münafıkların sıfatlarından biri kabul etmiştir. Yalancı insanlar birazcık menfaatleri uğruna büyük zararlara yol açtıkları için her zaman toplum tarafından dışlanmışlardır. Hadis-i şeriflerde yalancılar cennetten uzak ve ateşe yakın kişiler olarak tavsif edilmişlerdir. Dilini bir kez yalana alıştıran kimse, yalan söylemeye alışır ve artık yalan onun için sıradan bir iş haline gelir.

Hadisin ifade ettiğine göre yalan sadece üç halde caiz görülmüştür. Resûlullah’ın (sav) ashabından Ümmü Gülsüm b. Ukbe şöyle dedi: (ما سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم رخص في شيء من الكذب إلا في ثلاث الرجل يصلح بين الناس , يقول القَوْل يريد به الإصلاح والرجل عليه رخص في شيء من الكذب إلا في ثلاث الرجل يصلح بين الناس , يقول القَوْل يريد به الإصلاح والرجل عليه رخص في شيء من الكذب إلا في ثلاث الرجل يصلح بين الناس) (يَقُولُ فِي الْحَرْبِ وَالرَّجُلُ يُحَدِّثُ امْرَأَتَهُ وَالْمَرْأَةُ تُحَدِّثُ رَوْجَهَا) “Resûlullah’ın üç hal dışında yalana ruhsat verdiğini duymadım: Onlar da şudur: İnsanlar arasında barışı sağlamak için

¹ Rum, 30/21.

yalan söyleyen adamın sözü; savaşta yalan söyleyen adamın sözü, bir de erkeğin karısı için kadının da erkeği için söylediği sözü yalan sayılmaz”²

Ruhsata tabi olan ve yalandan sayılmayan sözler, karı koca arasındaki sevgi ve saygıyı arttırmak için söylenen ve başkasının zararına yol açmayan sözlerdir. Söz gelimi erkek, karısının hoşuna gitsin diye onda bulunmayan güzel meziyetlerinden bahsetmesi, keza kadının da kocasında bulunmayan güzel hasletlerinden söz etmesi yalan sayılmamıştır. Ne var ki, kocasının sert mizacından korktuğu için yalan söyleyen kadının bu yalanları zamanla ailenin saadetine zarar verecek bir boyuta ulaşabilir. Keza kocasının cimriliği yüzünden yeterince para harcayamayan bir kadın, kocasından gizli bir şekilde para harcamaya devam eder ve bunu kocasına farklı bir şekilde anlatırsa, bu da zamanla aile mutluluğuna zarar verebilir. Kısacası asabi ve cimri olan kocasından korkan bir kadın yalan söylediği zaman ailenin saadetine zarar verir. Burada sorumluluk yalan söyleyen kadında olduğu kadar, onu yalan söylemeye zorlayan kocasına da aittir.

O halde durum ne olursa olsun ailenin erkeği ve kadını, birbirine karşı yumuşaklıkla hareket etmeli ve birbirini yalan söylemeye mecbur bırakmamalıdır.

Sosyal Medyanın Esiri Olmak

Yalana bağlı olarak gelişme gösteren problemlerden birisi de sosyal medya hastalığıdır. Eşlerden birisi sosyal medyayı aşırı derecede kullanırsa onun bağımlısı olur. Günümüzde sosyal medya bağımlılığı çağdaş ve iflah olmaz bir hastalık sayılmaktadır. Sosyal medyayı kullanan bir kimse ilk zamanlarda kendisine güveni artar ve bu iletişim sayesinde sosyalleşir; ya da sosyalleştiğini zanneder. Böylece kendisini iyi hisseder. Ama eğer kendisini frenlemez ve sosyal medyayı aşırı derecede kullanırsa, kullanım bir hastalık derecesine çıkar ve vazgeçmek adeta imkânsız olur.

Bu hastalığın belirtileri nefret söylemi, sosyal güvensizlik, kıskançlık ve şiddet görüntülerini seyretmek şeklinde kendini hissettirir. Sosyal medyaya nefisini kaptıran bir erkek, zamanla kadın sitelerine dadanır ve bu işi karısından habersiz yapmak ister. Bu durum, sosyal medya bağımlılığının zirvesi sayılır. Kişi, karısından habersiz bir şekilde kadın sitelerine girdiği zaman tamamen sosyal medyanın esiri durumuna

² Müslim, *Birr*, 101.

düŖer. Sosyal medya bağımlılığı bir hastalık halini aldığı zaman erkek karısına yalan söylemeye ve ondan soğumaya başlar. Bu durum aile içinde büyük bir huzursuzluğun başlangıcı olur. Zamanla problem o kadar büyük olur ki, eşlerin birbirine güveni kalmadığı için birbirinden nefret etmeye başlarlar. Bu problemin çözümü sosyal medyayı hatta akıllı telefonları tamamen terk etmekten geçer. Aksi takdirde sosyal medya bağımlılığı kronikleşir ve ailenin dağılması kaçınılmaz olur.

Cimrilik

Yalanı tetikleyen diğerk bir problem de cimriliktir. Erkeğe düşen, imkânları nispetinde karısına karşı cimri davranmamasıdır. Allah şöyle buyuruyor: (الرَّجَالُ الْقَوَامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ) “Allah’ın iki cinse birbirinden farklı özellik ve lütuflar ihsan etmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.”³ Bu ayete göre evlendiği kadına harcama yapmak erkeğin vazifesidir. Başka bir deyimle kadın, geçimini temin etmek maksadıyla çalışmak zorunda değildir. Bu duruma göre erkek kadına karşı örfeye uygun bir şekilde infakta bulunmalı ve cimri davranmamalıdır. Üstelik erkek, ailesine harcadıkları sebebiyle sevap da kazanıyor. Bunun farkında olan bir erkek zaten ailesine karşı cimri davranamaz. Cimri davrandığı zaman karısı için yalanın kapısını açmış olur. Bu da ailenin muhtaç olduğu samimiyeti ortadan kaldırır.

Hiç şüphesiz kadın da kocasından, imkânlarını zorlayan birtakım isteklerde bulunmamalıdır. Başka ailelerin hanımlarını örnek göstererek ve kıyaslama yaparak kocasının bütçesini zorlayan birtakım isteklerde bulunmak, kocayı borçlanmaya, borçlanma da aile saadetini külliye yok etmeye sebep olur. Söz gelimi, neden filancaların evi var bizim evimiz yok; neden onların arabası var bizim yok, neden onların arabası yeni de bizim arabamız çok eski... gibi isteklerde bulunmanın insaf-la bağdaşır bir yanı yoktur.

Temizlik

Aile içinde problem üreten temel konulardan birisi de temizliktir. Her şeyden önce kadının temiz olması ve temizliğe dikkat etmesi çok önemli bir görevdir. Dışarıda çalışan bir erkek evine girdiği zaman evin temiz olmasını bekler. Aynı şekilde çocuklarının üst-başlarının da temiz olmasını bekler. Keza eşinin üst-başının

³ Nisa, 4/34.

temiz, düzgün ve uyumlu olmasını bekler. Eğer kadın kendi şahsının, evinin ya da çocuklarının temizliğine dikkat etmezse ya da üstü-başı kir içindeyse veya sürekli temizlik yaptığı elbiseler içinde kocasını karşılıyorsa bu durum ciddi tartışmalara yol açar.

Temizlik konusunda problemim büyümesini engellemek öncelikle kadının elindedir. Kadın her gün bir toplantıya gidecekmiş gibi kocasını temiz ve uyumlu elbiselerle göndermeli; sonra onu aynı şekilde karşılamalıdır. O takdirde eşler arasındaki sevgi ve merhamet bağı güçlenir ve ailede huzur ortamı gelişmeye başlar. Kadın ev, şahsî temizlik (ağız ve diş temizliği) kıyafet ve çocukların temizliğine dikkat etmediği zaman bu durum, kocasını başka kadınlara bakma arayışına sevk edecektir. Bu da aile saadetinin altına dinamit konulmasından farksızdır.

Erkeğin temizliği de çok önemlidir. O hem ev temizliğinde hem çocukların giyim-kuşamlarında hem de şahsi temizliğinde eşine yardımcı olmalı ve ağız kokusuyla eşini rahatsız etmemelidir. Bir kadın eşiyse çarşı-pazara çıktığı zaman kocasının, temizliği ve düzgün kıyafetiyle yanına yakıştığına inanmak ister.

Bu problemin tek çözümü vardır o da temizliğin imanın bir parçası, hatta yarısı olduğuna inanmak ve ona göre hareket etmektir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyuruyor: (الطهور شرط الإيمان) “*Temizlik imanın yarısıdır.*”⁴

Evet, İslâm Temizliğe çok önem vermiştir. Yemekten sonra ağızda kalan yemek kalıntıları birçok hastalığa davetiye çıkardığı için Resûlullah (sav) ağız ve diş temizliğine büyük önem vermiştir. Zamanın önemli bir diş fırçası olan misvakın kullanılmasını ısrarlı bir şekilde teşvik etmesi bu yüzdendir. Resûlullah (sav) şöyle buyuruyor: (تَسَوَّكُوا فَإِنَّ السَّوَاكَ مَطَهْرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاءٌ لِلرَّبِّ، وَمَا جَاءَنِي جِبْرِيْلُ إِلَّا أَوْصَانِي بِالسَّوَاكِ؛ حَتَّى لَقَدْ (خَشِيتُ أَنْ يُفْرَضَ عَلَيَّ وَعَلَى أُمَّتِي، وَلَوْلَا أَنِّي أَخَافُ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَفَرَضْتَهُ لَهُمْ) “*Misvak kullanın; çünkü misvak ağız temizler ve Rabbi razı eder. Cebrail ne zaman yanıma gelmiş ise bana misvak kullanmayı tavsiye etmiştir. O kadar ki, misvak kullanmanın bana ve ümmetime farz kılınmasından endişe ettim. Eğer ümmetim için zor olacağından korkmasaydım misvak kullanmayı onlara emrederdim.*”⁵

⁴ Darimî, *Vudû*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 342.

⁵ İbn Maceh, *Taharet*, 7.

Resûlullah (sav) Müslümanların temiz olmalarına o kadar önem vermiştir ki, kokusuyla başkasını rahatsız edecek yiyecekler yiyenlerin toplu yerlerde bulunmalarını istememiş ve (مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا فَلْيَعْتَزِلْنَا أَوْ: فَلْيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا) “*Soğan veya sarımsak yiyenler, bizden veya mescidimizden uzak dursunlar*”⁶ buyurmuştur.

Temizliğe verilen önem sebebiyledir ki Allah, (يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) “*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin*”⁷ buyuruyor. Ayetteki hitap daha çok erkekleredir. Çünkü evden dışarı çıkıp namaz kılmak için mescitlere gidenler daha çok erkeklerdir. Nitekim Cabir’den gelen rivayete göre Resûlullah (sav) bir gün saç-başı dağınık bir adam gördü ve arkadaşlarına (أَمَا كَانَ يَجِدُ هَذَا مَا) “*Bu adam, saçını düzeltecek bir şey bulamadı mı?*”⁸ dedi. Sonra üzerinde kirli bir elbise bulunan başka bir adam gördü. Onun için de (فَقَالَ أَمَا كَانَ هَذَا يَجِدُ مَاءً) “*Bu adam elbisesini yıkayacak bir su bulamadı mı?*”⁹ buyurdu.

Dikkat edilecek olursa Resûlullah (sav) temizlik için mazeret üretenlerin haklı olduklarına inanmıyor. Üstelik güzel giyinmek bir kibir alameti de sayılmaktadır. Bir gün Resûlullah (sav), (لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ) “*Kalbinde zerre kadar kibir bulunan bir kimse cennete giremez*” buyurdu. Bunun üzerine bir adam kalktı ve: “Ey Allah’ın elçisi, ben güzelliği seven bir insanım. Gördüğün gibi bana güzellik de verilmiştir. Hatta bir kişinin ayakkabı bağıyla benden üstün olmasını arzu etmem. Acaba bu halim kibir sayılır mı?” dedi. Resûlullah (sav), (قَالَ لَا وَلَكِنَّ) “*Hayır o kibir değildir. Fakat asıl kibir hakkı reddetmek ve insanları küçümsemektir*”¹⁰ buyurdu.

Şu halde aşırıya ve israfa kaçmamak şartıyla süslenmek, uyumlu kıyafetler giymek, özellikle ağız ve diş temizliğine riayet etmek İslâm’ın emrettiği hususlardır. Eşler bu emirlere uygun hareket ettikleri zaman mutlulukları sürekli olur.

Eşlerin Birbirilerinin Akralarına Saygısız Davranmaları

Bu işin başlangıcı, erkeğin ailesinin gelinlerinin işlerine fazla karışmaları ve onu rahat bırakmamalarıdır. Çünkü bazı kayınvalideler, oğlunun bir yabancı kadın

⁶ Buharî, *Ezân*, 160.

⁷ Araf, 7/31.

⁸ Ebû Davûd, *Libâs*, 13.

⁹ Ebû Dâvûd, a.y.

¹⁰ Ebû Davûd, *Libâs*, 26.

tarafından elinden alındığını düşünerek aşırı derece onu kıskanmaya başlarlar. Bu durum, gelinin hırçınlaşmasına ve kayınpederi ya da kayınvalidesine karşı, gittikçe saygısız davranmasına yol açar. Toplumumuzda gelin-kaynana anlaşmazlıkları olarak da bilinen bu ihtilaflar eğer çözüme kavuşturulmazsa gittikçe artan bir düzeyde ailenin mutsuzluğuna sebep olur. Şüphesiz bu ihtilafın çözümünde en büyük görev, kayınvalidesiyle farklı kültür kuşaklarından olan gelin hanıma düşer. Gelin hanım, kocasının annesinden veya babasından gelen bazı nahoş sözlere sabretmeli ve bu durumu hoşgörüyü karşılmalıdır. Çünkü onlar yaşlanmışlardır ve aralarından kuşak farkı oluşmuştur. Onlara saygı gösterdiği zaman hem aslî görevini yerine getirmiş olur hem de ailesinin huzurunu yakalamış olur.

Hatta eğer bir gelin, kocasının anne-babasına saygısız davrandığını görürse bu durum gelinin hoşuna gitmemelidir. Aksine kocasını uyarmalı ve anne-babasına saygılı olmasının Allah'ın emri olduğunu ona hatırlatmalıdır. Çünkü Resûlüllah (sav) şöyle buyuruyor: (رَضِيَ اللَّهُ فِي رِزَاةِ الْوَالِدَيْنِ ، وَسَخَطُ اللَّهِ فِي سَخَطِ الْوَالِدَيْنِ) “Allah'ın rızası anne-babanın rızasındadır; Allah'ın öfkesi de anne-babanın öfkesindedir.”¹¹ Ayrıca anne-babaya isyan etmek en büyük günahlardandır. Üstelik anne-babaya isyan etmenin cezası ahirete tehir edilmez, çoğunlukla bu dünyada verilir.

Erkeğe düşen de annesiyle karısı arasında meydana gelen ihtilaflara taraf olmamasıdır. Şöyle ki, annesinin hoşuna gidecek diye hiçbir zaman annesinin yanında karısını uyarmamalı, sert davranmamalı veya dövmemelidir. Böyle bir hareket ne kadar annesinin hoşuna giderse o kadar da karısının hem kendisinden hem de annesinden nefret etmesine sebep olur. Bu durumda problem, çözümden oldukça uzaklaşır ve bir düğüm haline gelir. O halde erkeğe düşen annesine saygılı davranması ama karısına da değer vermesidir. Annesinin yanında onu hiçbir zaman küçük düşürmemelidir. Her zaman eşine saygı göstermeli, özellikle akrabalarının yanında ona değer vermelidir.

Kuşkusuz kayınvalideye düşen bir görev de vardır. Kayınvalide, “*Kendini onun yerine koy*” prensibinden yola çıkarak bir zamanlar kendisinin de genç olduğunu ve farklı isteklere sahip olduğunu idrak etmeli ve gelinini hırpalamaktan vazgeçmelidir. Bilmelidir ki, gelin-kaynana tartışmalarından ortaya çıkacak aile huzursuzluğunun büyük vebali öncelikle kendisine aittir.

¹¹ Tirmizî, *Birr*, 3.

Hayatı Zora Sokan Dil

Ailedeki huzuru bozan en tehlikeli problemlerden birisi muhatabında sürekli bir kusur aramak, onu azarlamak ve onu tenkit etmektir. Böylece hayatı çelmez hale getirmektir. “Tenkid” kelimesi Arapçada “çile, sıkıntı ve faydasız” anlamına gelen (نكد) kökünden gelen bir kelimedir. Bazı kadınlar veya erkekler eşlerinden hiçbir halde memnun olmazlar; aşırı arzu ve istekleriyle eşlerini yorarlar ve sürekli bir şekilde onları tenkit ederler. Erkek eve en iyi yiyecekleri getirirse ve eşine en güzel elbiseleri alsa bile kadın memnuniyetsizliğini ifade edecek bir nokta bulur ve “Daha iyisi yok muydu?” diyerek tenkit kapısını açar. Bu durum eşinin kendisinden uzak durmasına yol açar. Evlerini terk edip kahvehane köşelerinde hayat geçiren nice erkekler vardır. Onlara sorduğunuz zaman evinden ve eşinin aşırı istek ve arzularından bıktığını ifade ederler. Evini terk eden bir erkek, eğer caminin yolunu bulamazsa kahvehane ve kumarhane köşelerinde ömrünü çürütmüş olur.

Aynı şekilde bazı erkekler vardır ki, eşi hangi yemeği yaparsa yapsın ona bir bahane bulmaya hazırdır. Ya tuzuna veya yağına itiraz ederek tenkit kapısını açar. Bu durumdaki erkekler bazen eşlerini başka kadınlarla kıyaslamaya başlarlar. “Sen başka kadınlar gibi olamadın... Sen şu kadın gibi iş yapamıyorsun” gibi laflarla eşlerinin gururlarını rencide ederek aile içinde ayrılık rüzgârlarını estirirler.

Aynı durum kadın için de söz konusudur. Kocasını başka erkeklerle kıyaslayarak onun gururunu incitir ve evi terk etmesine yol açar. Bu da sonu gelmeyen ihtilaflara ve tartışmalara yol açar. Allah elçisine hitaben (وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ) (أَرْوَاجًا مِنْهُمْ رَهْرَةً الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنُفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ) *“Sakin kendilerini sınamak için bazılarına verdiğimiz dünya hayatının çekiciliğine göz dikme. Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır”*¹² buyuruyor. Bizim için Allah’ın nimetinden maksat imandır. İmanımızı düşünerek eşimizi başka insanlarla kıyaslamamalıyız.

Özellikle genç yaştaki kadınların bu dilden uzak durmaları ve eşlerini tenkit etmemeleri gerekir. Eğer yirmili yaşlardan itibaren bu dil kullanılırsa kırklı yaşlarda çok daha tehlikeli ve önü alınmaz bir hal alır. Çünkü kırklı yaşlarda dili terbiye etmek

¹² Tahâ, 20/131.

imkânsız hale gelir. Bunun içindir ki, Resûlullah (sav) (الْأ...هَلْكَ الْمُتَنَطِّعُونَ) “Size bir şey haber vereyim mi? İşi zora sokan düşüncesiz insanlar helak oldular”¹³ buyuruyor.

Konuşurken sesin yükseltilmesi ve uygun olmayan kelimelerin kullanılması hayatı zora sokan sebeplerden başında gelir. Esasen yüksek sesle konuşmak bizatihi çirkin bir davranıştır. Bu yüzden Allah, Lokman’ın oğluna tavsiyelerini zikrederken şöyle buyuruyor: (وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ) “Yürüyüşünde ölçülü ol ve sesini yükseltme. Çünkü seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır.”¹⁴

Ayette edepten sayılan sesi kısmının eşek anırmasıyla kıyaslanmasının önemli iki sebebi vardır. Birisi sesi yükseltmenin öfkeye yol açtığı ve öfkenin şeytandan, şeytanın da ateşten yaratıldığı yolundaki hadistir.¹⁵ İkincisi de eşeğin şeytanı gördüğü zaman anırmasıdır. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: (إِذَا سَمِعْتُمْ نَهَيْقَ) (الجِمَارِ فِي اللَّيْلِ فَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ. فَإِنَّهُ رَأَى شَيْطَانًا تِجِّينِ زَمَانَ شَيْطَانًا) “Geceleyin eşeğin anırmasını işittiğiniz zaman şeytandan Allah’a sığınınız. Çünkü eşek şeytanı görmüştür.”¹⁶

Her iki hadis de gerekmediği halde yüksek sesle konuşmanın, muhatabı rahatsız edeceğini ve şeytanın işin içinde olacağını ifade ediyor. Muhatabı ikna etmek için asıl marifet yüksek sesle konuşmak değil, muhatabın eşref bir vaktini bulup sözü kalbine ulaştırmaktır. Çünkü sözler oklara benzer. Ok düzgün ve bakımlı olmazsa hedefe ulaşmaz.

O halde muhatabına bir şey söylerken hem kadına hem erkeğe düşen Allah’tan korkması, yüksek sesle konuşmaması ve eşine itaat etmesidir. Aynı şekilde bir kadın, kocasını ürkütecek ve evi terk etmesine yol açacak şekilde yüksek sesle konuşmaması ve tenkit dilini kullanmaması gerekir.

Kıskançlık

Denilebilir ki kıskançlık Allah’ın insan tabiatına koyduğu güzel bir vasıftır. Bu itibarla sınırları şerî hükümlerle çizilmiş normal bir kıskançlık ahlak-ı hasenedendir. Hatta eşini kıskanmayan bir erkeğe normal bir erkek gözüyle bakılmaz ve zemmedilir. Resûlullah (sav), (إِنَّ اللَّهَ يَغَارُ وَإِنَّ الْمُؤْمِنَ يَغَارُ وَغَيْرُهُ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ الْمُؤْمِنُ مَا حَرَّمَ عَلَيْهِ) “Şüphesiz

¹³ Müslim, *İlim*, 7.

¹⁴ Lokman, 31/19.

¹⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 226.

¹⁶ Buharî, *Kitabu Bedi’l-Halki*, 15.

*Allah (cc) kıskanır; mümin de kıskanır. Allah'ın kıskanması, müminler için haram olan hükümler koymasındır*¹⁷ buyuruyor. Bir defasında Sa'd b. Ubâde (ra), "Eğer ben yabancı bir erkeği eşimin yanında görürsem boynunu vururum" dedi. Bu söz Resûlullah'a ulaştırıldı. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: (*أَتَعْجَبُونَ مِنْ غَيْرَةِ سَعْدٍ؟ قَوْلَ اللَّهِ لَأَنَا أَعْيُرُ مِنْهُ ، مِنْ أَجْلِ غَيْرَةِ اللَّهِ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ (وَاللَّهُ أَغْيُرُ مِنِّي ،*) "Siz Sa'd'ın kıskançlığını acayip mi karşılıyorsunuz? Vallahi ben ondan daha çok kıskanırım. Allah da benden daha fazla kıskanır. Allah kıskandığı için açık ve gizli kötülükleri yasaklamıştır."¹⁸

Ne var ki, kadının namusundan kuşku duyacak kadar kıskanmak normal değildir. Böyle bir kıskançlık aile hayatını zehirleyen ve hayatı çekilmez hale getiren bir hastalıktır. Arapların bir atasözü vardır. (من يزرع بذور الشك يجني ثمار الشوك) yani şüphe tohumlarını eken, meyve olarak dikenleri toplar. Bu yüzden denilebilir ki, aşırı kıskançlığa sebep olan aşırı kuşku bir hastalıktır.

Ailede huzuru yok eden kıskançlığın temeli kuşku ve su-i zandır. Erkek bilmelidir ki, güvenmek güveni netice verir. O eşine güvendiği sürece eşi de ona güvenir. Kuşku da her zaman kuşkuyu doğurur. Aşırı derecede kıskanan ve karısının her şeyinden kuşkulanan bir erkek şeytanla arkadaş olur. Şeytan onu yoldan çıkarmak için zihnine hayalî fotoğraflar gönderir. Böylece erkek karısının her sözünden ve her hareketinden şüphe etmeye başlar.

Kadının aşırı derecede kocasını kıskanması da aynı ölçüde tehlikelidir. Şeytan, kocasını aşırı derecede kıskanan bir kadına da arkadaşlık yapar. Böylece kocasının her hareketini takip etmeye başlar. Her dışarı çıktığında onu sorularıyla zora sokar ve taciz eder. Kocasını sorulardan bıkip, "Öf be... Ne halin varsa gör" deyince kadın son kararını verir: "Tamam, demek hayatında başka bir kadın vardır" demeye başlar.

Bu durumda her iki tarafa da itidalli olmaları tavsiye edilir. Sınırları şeriat tarafından çizilmeyen bir kıskançlığın ucunda şeytanın olduğunu bilmeleri gerekir.

Sonuç

Karı koca arasında zaman zaman problemlerin ortaya çıkması hayatın normal akışına aykırı değildir. Bir şartla ki, eşler birbirinden özür dilemesini bilmeli ve

¹⁷ Buharî, *Nikah*, 107.

¹⁸ Buharî, *Nikah*, 107.

tövbe-istiğfar etmeyi hayatlarının bir parçası haline getirmelidirler. Böyle durumlarda, ailevi ihtilaflar ve küçük huzursuzluklar aralarındaki muhabbet ve sevgiyi daha da güçlendirir. Hatta böyle zamanları, günahlarının affına ve kefaretime vesile yapmayı öğrenirler.

Çünkü ailevî problemler birer musibet ve imtihan sayılır. Her musibet de günahların affına vesiledir. Ailevî problemler sadece günahlara kefaret değil, aynı zamanda sevabın katlanmasına da vesiledir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyuruyor: *إِنَّ عَظْمَ الْجَزَاءِ مَعَ عَظْمِ الْبَلَاءِ، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا أَحَبَّ قَوْمًا ابْتَلَاهُمْ، فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَا، وَمَنْ سَخِطَ فَلَهُ (السَّخَطُ)* “Mükâfatın büyüğü belanın büyüğüne eşlik eder. Allah (c.) bir kavmi sevdiği zaman onlara musibet verir. Musibetine razı olana rıza vardır. Musibet için öfke duyana da öfke vardır.”¹⁹ Eğer karı koca, ailede meydana gelen problemleri bir imtihan vesilesi görürlerse problemin çözümü kolaylaşır.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beşinci Baskı, Beyrut, M. 1985.

Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, trs.

Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenu İbn Maceh*, İstanbul, trs.

Ebû Davûd es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Davûd*, İstanbul, trs.

Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-Sahih*, İstanbul, trs.

Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul, trs

¹⁹ Tirmizî, *Zühd*, 57.

İSLÂM'DA KADIN: BİR MUKAYESE

*Ziya Kazıcı**

Özet

Günümüzde bile kadınlarımız hem maddi hem de manevi anlamda birtakım sıkıntılar yaşarken, Hz. Peygamber (sav) döneminde kadınlara verilen değerler tebliğimize konu olacaktır.

Cenneti, kadınların ayağının altına seren yüce bir ahlak, edep ve zarafet örneği olan Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi kadınlık dünyası ve kadın haklarının korunması bakımından da insanlığa rehberlik edecek şekilde gönderilmişti.

İslâm gelmeden önce Roma, Yunan, Hint, Yahudilik, Hristiyanlık ve Câhliye Dönemi Araplarında olduğu gibi değişik din ve kültürlerde kadın ve aile anlayışı farklı bir şekilde muamele görüyordu. Bu muamelelere temas edildikten sonra bir eş, bir baba ve bir aile reisi olarak Hz. Peygamber'in konu ile ilgili uygulamasına (Sünnet) temas edilecektir. Böylece bir mukayese(karşılaştırma) yapma imkanını elde etmiş olacağız.

Bilindiği gibi İslâm, Tevhid inancı ile birlikte insanlar arasında barış, sevgi ve adaleti yerleştirmek üzere gönderilen bir dindir. İnsanlık aleminin bütün fertlerine hitap etmeyi hedef olarak seçen İslâm, daha önceki bazı din ve sistemlerde üstün ve şerefli sayılma vasıtası olan ırk, asalet ve cinsiyete bağlı bir üstünlük ve ayrıcalığa yer vermez. Bu dinde üstünlük takva ve vazifeleri gerektiği şekilde yerine getirme prensibine bağlanmıştır. Bu bakımdan, belli bazı ailelere bağlı olmak, istenilen bir ırktan gelmemek veya kadın olarak yaratılmak ise adalet ve eşitlikten nasibini almamak demektir. Bu sebeple adalet ve eşitliğin uygulanması veya terk edilmesi bu faktörlere göre değişiyordu. Bunun için İslâm'dan önceki tarih asırlarında kadın haklarının birçoğundan mahrum bırakılmıştı.

* Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bugün bile kadınlarımız hem maddi hem de manevi anlamda sıkıntı yaşarken, Hz. Peygamber (sav) döneminde kadınlara sağlanan ayrıcalıklara tebliğimizde yer verilecektir.

Giriş

Bilindiği gibi İslâm, tevhid inancı ile birlikte insanlar arasında barış sevgi ve adaleti yerleştirmek üzere gönderilen bir dindir. İnsanlık âleminin bütün fertlerine hitap etmeyi hedef olarak seçen İslâm, ırk, asalet ve cinsiyete bağlı bir üstünlük ve arıyaçılığa yer vermez. Bu dinde üstünlük, takva ve vazifeleri hakkıyla (gerektiği şekilde) yerine getirme prensibine bağlanmıştır. Irk, asalet ve cinsiyet gibi faktörler, daha önceki bazı din ve sistemlerde üstün ve şerefli sayılma vasıtaları idi. Bu bakımdan belli bazı ailelere bağlı olmamak, istenilen bir ırktan gelmemek veya kadın olarak yaratılmak ise adalet ve eşitlikten nasibini almamak demektir. Bu sebeple adalet ve eşitliğin uygulanması veya terk edilmesi bu faktörlere göre değişiyordu. Bunun için, İslâm'dan önceki tarih asırlarında kadın, haklarının birçoğundan mahrum bırakılmıştı.

Cennet'i, anaların (kadınların) ayağının altına seren, yüce bir ahlâk, edep ve zarafet örneği olan Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi kadınlık dünyası ve kadın haklarının korunması bakımından da insanlığa rehberlik edecek şekilde gönderilmişti.

İslâm'ın ilk emri ve Kur'an'ın nâzil (inen) olan ilk âyeti, ilimle ilgili olan ve "oku" diye tercüme edebileceğimiz bir kelimedir. Bu ilahî hitabın muhatabı, Hz. Peygamber'in şahsında bütün bir İslâm dünyası olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan, Allah'ın emrini yerine getirmekle yükümlü tutulan belirli bir zümre, sınıf veya cinsiyete sahip olanlar değildir. Her Müslüman, bu emrin muhatabı, başka bir ifade ile o emrin gerçekleştirmek istediği şeyi yerine getirmek zorundadır. İslâm açısından ilim tahsili sınıf, cinsiyet vs. gibi bir ayırım söz konusu olmadığı gibi, erkekler şu kadarı ile, kadınlar da bu kadarı ile yetinebilirler diye bir şey söz konusu değildir. Binaenaleyh hem erkek hem de kadın bu ilahî emrin muhatabı olarak kabul edilmişlerdir. Demek oluyor ki İslâm'da ilim tahsil etmek ve bu uğurda yeterince çaba sarf etmek hem erkeğe hem de kadına düşen müşterek bir vazifedir. Bu ko-

nuda birinin diğerinden bir üstünlüğü olmadığı gibi, bir cinsin bu vazifeyi yerine getirmesiyle öbürü sorumluluktan kurtulmuş olmuyor.

Bilindiği gibi aile, dar anlamda iki kişi (erkek-kadın) arasında sevgi ve bağlılık üzerine kurulmuş mukaddes bir şirket gibidir. Gerçekten, Kur'an-ı Kerim'de *"Sizin için kendileri ile ülfet ve ünsiyet peyda edesiniz diye nefislerinizden zevceler yaratması ve aranızda bir sevgi ile rahmet icat etmesi de O'nun kudretine delâlet eden âyetlerdendir. Bütün bunlarda düşünen bir kavim için ibretler vardır"*¹ denilmektedir. Bu şirketin, ortaklaşa yapması gereken işleri olduğu gibi, sorumluluk oranları da yaratılış ve kabiliyetlere göre taksim edilmiştir. Böylece İslâmî anlayışa göre erkek ve kadın arasında temeli sevgiye dayanan sağlam bir ilişki ve bağlılık kurulmuş olur.

Biz, İslâm'ın, yaratılışlarına uygun olarak kadınlara verdiği hakları ve insanlık âleminin yarısını teşkil eden bu cinsi, nasıl üstün bir ifade şekli ile anlatıp şerefli kıldığını görmek için kendisinden (İslâm) önceki tarih asırlarına kısaca şöyle bir dönüp bakmak istiyoruz. Zira sağlam bir değerlendirme yapmak ve doğru bir hüküm verebilmek için böyle bir bilgiye ihtiyaç vardır. Bunun için *-bir tebliğ çerçevesinde-* İslâm'dan önceki din ve felsefi sistemlere göre kadının durumunu biraz açıklamak istiyoruz. Böylece İslâm'ın ve diğer dinlerin kadın ve kadınlık konusundaki görüşlerini karşılaştırma imkânını bulmuş olacağız. Bu da İslâm'ın bu konudaki gerçek anlayışını anlamamıza yardım edecektir. Ayrıca günümüzde yanlış biliniyor değerlendirilen bazı konulara da açıklık getirmiş olacağız.

İslâm, kadını saygıya layık ve hürmet edilmesi gereken, ailenin temel direklerinden biri olarak kabul eder. Halbuki İslâm'dan önce kadın, önemsiz bir varlık olarak görülüyordu. Hatta bununla da kalınmayarak onun aşağılık bir yaratık olduğu ve sadece erkeklere hizmet etmek için yaratıldığı kabul ediliyordu. İslâm, bu anlayış ve görüşe savaş ilan etmişti. Onu, her bakımdan erkekle eşit bir seviyeye yükseltmiştir. Bu konuda Kur'an, *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, zevcesini de kendisinden halk edip birçok erkek ve kadınları yeryüzüne yayan Rabbinizden*

¹ er-Rûm 30/21.

ittika ediniz (sakınınız)"² demekle her iki cinsi de eşit olarak gördüğünü göstermekte ve yaratılış bakımından aralarında bir fark bulunmadığını belirtmektedir.

İslâm'a göre ve ana hatlarıyla ve kısaca temas ettiğimiz kadın haklarına daha geniş bir şekilde temas etmeden önce İslâm'dan önceki din ve kültürlerde kadınlığın nasıl kabul edilip anlaşıldığına temas etmek istiyoruz.

1. Eski Yunan'da Kadın

Eski Yunan'da kadın, aşağılık bir mahluk ve her türlü haktan mahrum bırakılmıştı. O, sadece erkeklerin bir zevk aleti idi. Sadece ev işlerinde çalışabilen kadının herhangi bir tasarruf hak ve yetkisi yoktu. Kocasını, kölelerle bir tutulan kadını dövebildiği başka birine armağan da edebilirdi. Miras sadece erkek çocuklara kalabilirdi. Kızlar bu haktan istifade edemezlerdi. Apollon, kadını sadece erkeğin emanetini taşıyan ve başka hiçbir fonksiyonu bulunmayan bir varlık olarak görür.³

Yeryüzündeki bütün kötülöklere sebep olan kadındır. Tanrı Zeus, Prometheus'un oynadığı oyuna kızarak erkeklerden öç almak için güzel ve sevimli bir şey yaratır. Bütün tanrılar, peçelerle, örtülerle, çiçeklerle ve altın bir taçla donattılar onu. Adına da "*Herkesin Armağanı*" anlamına gelen "*Pandora*" dediler. Bu güzel "*Felaket*" yaratılınca Zeus onu yeryüzüne indirdi. O günden sonra da kadın, erkeklerin en büyük düşmanı olup çıktı.

Bazıları, insanları mutsuz kılan kötülöklere Pandora'nın kendisinden değil de merakından ileri geldiğini söylerler. Buna göre tanrılar, bir sandık alıp içini zararlı şeylerle doldurdular. O sandığı Pandora'ya vererek onu açmamasını söylediler. Sonra Pandora'yı sandıkla birlikte Epimetheus'a sundular. Halbuki Prometheus, kardeşine Zeus'tan gelecek armağanları kabul etmemesini söylemişti. Fakat karşısındaki yaratığın güzelliğini gören Epimetheus, buna dayanamadı. Karşısındaki varlığın, varlıkların en tehlikelisi olan kadın olduğunu nereden bilecekti. Pandora da sandığın içinde ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Bir gün sandığın kapağını açtı. Sandığın içinden hastalıklar, acılar, kederler ve kötülöklere çıktı. Pandora, kor-

² en-Nisa 4/1.

³ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, trc. S. N. Kaya, İstanbul 1991, s. 67-68.

kuyla kapağı kapadı. Ama çok geç kalmıştı. Olan olmuştu bir kere. Zeus, kadını yaratarak cezalandırmıştı insanları.⁴

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz bu ifadeler, bir efsane (mitoloji) de olsa, bir toplumun genel anlayışını, olay ve kişilere bakış açısını, folklorik bir ifadeyle halkın bu konudaki şuuraltı görüşünü ortaya koymaktadır. Böyle bu alanda hemen herkesin kabul etmek zorunda olduğu bir kültür oluşmaktadır.

Böyle bir görüş ve anlayış, küçük yaştan itibaren insanların dimağına yerleşirse o zaman bunun izlerini silmek pek kolay olmayacaktır. Zira bu anlayış atalardan gelen bir kültür haline gelecektir. Bilindiği üzere kültürleri değiştirmek pek kolay olmaz.⁵ Burada şuna da işaret edelim ki bu düşünce ve buna bağlı olarak ortaya çıkan anlayış, daha sonra bazı özellikleri ile Hıristiyanlığa da geçecektir. Biraz sonra, yani “Hıristiyanlıkta Kadın” konusu işlenince buna temas edilecektir.

2. Roma’da Kadın

Birçok milletin kanunlarına öncülük etmiş olan Roma, inanç bakımından Eski Yunan’ın tesirinde kaldığı için bazı ilahları hemen hemen eski Yunan tanrıları ile aynı özellikleri taşırlar. Zeus burada Jüpiter adını alarak faaliyetlerine devam eder. Roma’da kadının durumu Yunan kadınından pek farklı değildir. Ailenin reisi durumunda olan erkek, karısı ve çocukları üzerinde sınırsız bir şekilde tam bir hak ve hukuk yetkisine sahipti. Hatta o, çok defa karısını öldürmeye kadar varan bir salahiyyetin tatbikçisi idi. Erkek, bu yetkiye dayanarak onlara istediğini yapabiliyordu.⁶ Geniş yetkilerle donatılmış olan baba, istediği kimseleri ailesine aldığı gibi istediklerini de almıyordu. Bu durum, bilhassa kız çocukları için çokça uygulanırdı. Kızın mülk edinme hakkı yoktu. Şayet bir şey kazanırsa bu, aile reisi olan babanın malına ilave edilirdi. Kızın buluşa ermesi veya evlenmesi bu uygulamayı değiştirmezdi. Evlilik, normal olarak iki tarafın rızası ile olan ve her iki tarafa da eşit haklar sağlayan bir bağ değildi. Genç kız evlendiği zaman ayrıca kocası ile bir akit daha yapması gerekirdi ki, buna “*Reislik Akdi*” adı verilirdi. Bu da üç yoldan biri olurdu. Bunlar:

⁴ Edith Hamilton, *Mitologya*, trc. Ülkü Tamer, İstanbul 1968, s. 46-47.

⁵ Daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2018, s. 19-20.

⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Paul Koschaker, *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*, trc. Kudret Ayiter, İstanbul 1963, s. 77-78; Ziya Umur, *Roma Hukuku*, İstanbul 1984, s. 383-388.

1. Din adamının huzurunda dinî bir törenle.
2. Sembolik satışla, yani kocanın karısını satın almasıyla.
3. Evlendikten sonra bir sene devamlı münasebetle.

Bu şekillerden biri uygulandığı zaman aile reisi, kızı üzerindeki otoritesini kaybeder. Otorite yetki ve sırası artık kocaya geçmiştir. Böyle bir uygulama devamlı olarak kadının ehliyet noksanlığı ile karşı karşıya olduğunun bir ifadesidir. Oniki Levha Kanunu, üç faktörü (yaş, aklî durum, kadınlık) kullanma ehliyeti noksanlığı (hacir) sebebi olarak gösterir. Bu durum, 1938 yılına kadar Fransız kanununda da aynı idi. Çünkü Roma kanunu, Fransa kanununun temelini teşkil ediyordu.⁷

3. Yahudilikte Kadın

Hz. Musa'dan beri oluşan ve çok az bir kısmı silahî izler taşıyan bugünkü Tevrat'a dayanan Yahudilik, kadın konusunda İslâm'dan önceki din ve sistemlerden pek farklı düşünmemektedir. Yahudi örf, adet ve geleneklerinin bir ansiklopedisi durumunda bulunan Tevrat'ın, yüzyıllarca değişikliğe uğrayan hükümleri bulunduğu gibi birbirlerine ters düşenleri de vardır. Nitekim Alman Protestan Kilisesi Komisyonunun kontrolünden geçmiş olan Eski ve Yeni Ahit çevirisindeki şu cümleler manidardır: "Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Ahid = Tevrat ve İncil) gökten inmiş değildir. Eski Ahid 39 kitabıyla, dört İncil binlerce yılda yavaş yavaş gelişmiş ve son şeklini almıştır."⁸ Bu neviden yani çelişen konulardan biri de kadınlarla ilgili olanıdır. Bu bakımdan, Tevrat'ın bazı bölümlerinde kadın için iyi muamele edilmesi gerektiği söylenirken, diğer bazı yerlerinde de onun lanetli bir mahluk ve Âdem'i yoldan çıkararak bir yaratık olduğu anlatılır. Yahudi ırkının (Mûsevî) fikriyatını farklı zaman ve asırlar bakımından bir araya getirip toplayan Tevrat'ın hükümlerine göre amel eden Mûsevîler, bu yüzden kadına karşı farklı anlayış ve buna bağlı olarak farklı muamelelerde bulunmuşlardır. Yahudilerden bir kısmı (bir taife) kızı hizmetçi mertebesinde tutarlardı. Babasının onu satma hakkı bile vardı. Babasının

⁷ "Hak ehliyetini daraltan sebepler arasında cinsiyet de zikredilmelidir. Cinsiyetin rol oynadığı ehliyet, bilhassa fiil ehliyeti olmakla beraber hak ehliyeti bakımından da kadın, amme haklarına sahip olamandıktan sonra, klasik devirde hiç, Justinianus devrinde istisnâî haller hariç, asla vâsi olamaz. Miras ehliyeti mahdud idi. Belli miktarı aşan terekeleri iktisab edemezdi." Umur, age. s. 399 -400; Ayrıca bk. Mustafa Sıbaî, *İslâm'a ve Garplılara Göre Kadın*, trc. İ. Toksarı, İstanbul 1969, s. 35.

⁸ Bilgi için bk. Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul 1966, s. 4.

zürriyetinde erkek evlat yoksa ancak o zaman miras alabilirdi. Âdem'i yoldan çıkardığı için lanetli kabul edilen Yahudi kadını, görevlerini hakkiyle yerine getirmedığı için doğum esnasında ölmektedir. Halbuki tıbbî bakımdan herhangi bir sebepten ölen kadının ölümünü, dinî vazifelerini hakkiyle yerine getirmemeye bağlamak, ilmî açıdan mümkün değildir. Bununla beraber Tevrat'ın en büyük tefsiri olan Tal-mud'da şöyle bir bilgi yer almaktadır:

“Üç suç yüzünden kadınlar doğum sırasında ölürler. Aybaşlarına aldırış etmedikleri için, hamur ayırmada ve sabbat kandilinin yakılmasında kusur işledikleri için.”⁹

Yahudi toplumunda aybaşı olan kadın, sosyal hayattan tamamen çekilmek zorundadır. Bu konuda o kadar ağır şartlar konmuştur ki, kadının bütün bunları yerine getirmesi mümkün değildir. Bu keyfiyet, doğum esnasında ölen kadının bir nevi suçlu olduğunu kabul etmekle sonuçlanmıştır. Öyle ki, akıntısından temizlenen kadın bile günahına kefaret olmak üzere bazı kurbanlar sunmak zorundadır. Tevrat'ın, *Levililer* bölümünde bulunan aşağıdaki ifadeler bize gerçeği ve bu konudaki Yahudi anlayışını olduğu gibi aktarmaktadır:

“Ve eğer bir kadının akıntısı olur ve bedeninde akıntısı kan olursa yedi gün murdarlığında kalacak ve ona her dokunan akşama kadar murdar olacaktır. Ve murdarlığında üzerinde yattığı şey murdar olacak, üzerinde oturduğu her şey de adam esvabını yıkayacak ve suda yıkanacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Ve kadının oturmuş olduğu yatak yahut herhangi bir döşek üzerinde bir şey olursa adam o şeye dokunduğu zaman akşama kadar murdar olacaktır. Ve eğer bir adam onunla yatarsa ve kadının murdarlığı ona bulaşırsa yedi gün murdar olacak ve üzerinde yattığı her yatak murdar olacaktır.

“Ve adet zamanında değilken bir kadının çok günler kan akıntısı olursa yahut adet zamanından fazla olarak akıntısı olursa, murdarlığı akıntısının bütün günleri adet günleri gibi olacaktır, murdardır. Akıntısının bütün günlerinde üzerine yattığı her yatak, kendisi için adet yatağı gibi olacak. Ve üzerine oturduğu her şey, adet murdarlığı gibi murdar olacaktır. Ve bu şeylere her dokunan murdar olacaktır. Esvabını (çamaşırlarını) yıkayacak ve suda yıkanacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Fakat akıntısından tahir olursa (temizlenirse) o zaman kendisine yedi

⁹ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, s. 368.

gün sayacak ve ondan sonra temiz olacaktır. Ve sekizinci günde kendisi için iki kumru yahut iki güvercin yavrusu alacak ve onları kâhine toplanma çadırının kapısına getirecek. Ve kâhin, birini suç takdimesi, öbürünü de yakılan takdime olarak arz edecek. Ve kâhin, onun için murdarlığının akıntısından dolayı Rabbin önünde kefaretecektir.”¹⁰

Görüldüğü gibi, ergenlik (bulûğ, yetişkinlik) çağına gelmiş bulunan sağlıklı her kadından belli zamanlarda akan ve normal biyolojik bir hadise olan âdet kanı (regl), Yahudi anlayışına göre bir suç olarak kabul edilmektedir. Bu suçun kefarete ve bağışlanması, ancak kurbanların sunulması ve din adamı (haham) vasıtasıyla olmaktadır.

Tıbbî araştırmalara göre âdet halinde bulunan kadın, yorgun ve bir anlamda rahatsızdır. Bundan dolayı da istirahatı ihtiyacı vardır. Âdet zamanında rahim yolundaki kan damarları açık olduğundan kadın, az çok yaralı sayılır. Rahim yollarında sinsi bir şekilde bekleyen mikroplar, devamlı surette fırsat gözlerler. Bu anda kadınla cinsî münasebet, bu mikropların beklediği fırsatı ellerine geçirmeye sebep olur. İşte kadının daha fazla hastalanmaması ve yorgunluğunun artmaması için İslâm, bu halde iken kadınla cinsî münasebeti yasaklamıştır. Fakat Yahudilikte olduğu gibi onu sosyal hayattan büsbütün uzaklaştırmaz, üzerine oturduğu şeyi murdar kabul etmez ve bunun (regl) bir suçtan dolayı olduğu anlayışını hiç tasvip etmez. Yahudilikte kadınlarla ilgili daha pek çok bilgi bulunmasına rağmen biz, konuyu daha fazla uzatmamak için sadece Tevrat'ın Tekvin bölümünde verilen ve insanı hayretlere düşüren bir bilgi nakletmekle yetinmek istiyoruz. Böylece okuyucu, daha başka ve fazla söze gerek kalmadan Peygamber olan bir baba ile kızlarının durumunu hayretler içinde takip edip görmüş olur.

“Ve Lut Tsoar'dan çıkıp dağda oturdu. Ve iki kızı onunla beraberdi. Çünkü Tsoar'da oturmaktan korktu. Ve o ve iki kızı bir mağarada oturdular. Ve büyük kızı küçüğüne dedi: Babamız kocamıştır ve bütün dünyanın yoluna göre yanımıza girmek için memlekette erkek yoktur. Gel babamıza şarap içirelim ve babamızdan zürriyeti yaşatmak için onunla yatarız.” Ve o gecede babalarına şarap içirdiler ve büyük kız girip babası ile yattı. Ve onun yatmasını ve kalkmasını bilmedi. Ve vaki

¹⁰ Tevrat, Levililer, 15, 19-30. (İstanbul 1958).

oldu ki, ertesi gün büyük kız küçüğüne dedi. İşte dün gece babamla yattım. Bu gece da ona şarap içirelim ve babamızdan zürriyet yaşatmak için gir onunla yat. Ve o gece dahi babalarına şarap içirdiler. Ve küçük kız kalkıp onunla yattı ve onun yatmasını ve kalkmasını bilmedi. Lut'un iki kızı böylece babalarından gebe kaldılar. Ve büyük kız bir oğul doğurdu ve onun adını Moab çağırdı. O, bugüne kadar Moablının atasıdır. Ve küçük kız o da bir oğul doğurdu. Ve onun adını Ben-ammi çağırdı. O, bugüne kadar Ammon oğullarının atasıdır." (19, 30-38)

Her gün, kutsal kitaplarında, bunun gibi pek çok metin okuyan binlerce Yahudi kızı acaba neler düşünür? Zira Allah'ın, büyük bir peygamberi olan Hz. Lut ve kızları ile ilgili böyle metinleri okuyan Mûsevî ailelerde gerek aile gerekse bütün bir kadınlık düşüncesi acaba nasıl ve ne şekilde gelişir? Kızların, erkek olmadığı için babaları ile yatmaları iftirası (dilim varmadığı için söyleyemiyorum) acaba insanı nereye kadar götürür?¹¹

4. Hıristiyanlıkta Kadın

Hıristiyanlık anlayışına göre Şeytanın oyuncağı olan kadın, Âdem'e yasak meyveyi yediren ve aslî suç denilen günahı işleten bir yaratıktır. O, günahın anası, fesat ve fitnenin kaynağıdır. O, büyük günah sebebiyle Allah'ın hükmü kadınlar cinsinin üzerindedir. Suç ta hala ortadadır. O, kaçınılması imkânsız bir kötülük kaynağıdır. Nitekim Hz. İsa'nın doğumundan beş asır sonra yapılan Makun toplantısında, "kadınlar, Mesih'in annesi Meryem hariç (çünkü o da yarı ilahe durumdadır) Cehennem azabından kurtulucu değildir"¹² şeklinde bir karara varılmıştı. Benzer bir anlayış miladî 586 yılında yapılan bir toplantıda Fransızlar, kadının insan sayılıp sayılmayacağı münakaşasını yapıyorlardı. O, toplantıda bu soru şu şekilde cevap buluyordu. "Kadın, erkeğe hizmet için yaratılmış bir insandır."¹³ "Kadın Şeytanın oyuncağı olarak kabul edilen kadın, Görüldüğü gibi bu yaratık (kadın) Âdeme yasak meyveyi yedirdiği için bütün bir kadınlık alemi kötülenmiştir. İlk dönem Hıristiyan din adamlarının Roma toplumunda gördükleri ahlaksızlık onları dehşete düşürmüştür. Onlar, bütün bu ahlaksızlıkların yegâne müsebbibi olarak

¹¹ Daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Yaratılış Günah ve Tevbe*, İstanbul 1975, s. 76-82.

¹² Mustafa Sıbai, *İslâm'a ve Garplılara Göre Kadın*, trc. İhsan Toksarı, İstanbul 1966, s. 19.

¹³ Sıbaî, age. gösterilen yer.

kadını gördükleri için ondan uzaklaşmak istediler. İşin başlangıcında da şöyle bir görüş ortaya atılmış oldu:

“Kadın, günahın anası, fesat ve fitnenin kaynağıdır. Hislerini tahrik etmek suretiyle erkeği günaha sokan baş müessir odur. Bu sebeple Cehennem’in kapısıdır. Kadın, üstelik bütün beşerî musibet ve belanın da kaynağıdır. O, bizzat var oluşuyla utanılacak bir yaratıktır. Fizik güzelliğinin mahcubiyetine sığınmasına kanmayın. O, bu haliyle şeytanın en müessir silahıdır. Dünyayı ifsad ettiği ve insanları kötülüğe sürüklediği için yaptıklarına mukabil kendisine ceza verilmesi gerekmektedir.”¹⁴

İlk Hıristiyanların liderlerinden olan Tertullian kadınlara yaptığı konuşmasında onlara şöyle hitab eder: “Bilmiyorsunuz ki, hepiniz de Havva’nın kızlarıdır. O büyük günah sebebiyle Allah’ın hükmü bu asırda da siz kadınlar cinsi üzerinde hala devam etmektedir. Suç ta hala ortadadır. Siz, şeytanın kapısıdır. Sizin o yasaklanan ağaçtan yiyen. Sizin ilahî kanunlara muhalefet eden...Sizin Allah’ın suretini bu şekilde kolaylıkla yıkan...”¹⁵

Sadece erkek için yaratıldığı belirtilen kadın, Rabbe bağlı olduğu gibi kocasına bağlı olacaktır. Çünkü Mesih, nasıl kilise topluluğunun başı ise erkek de kadının başıdır.¹⁶

Kadın, pis ve çirkin bir şey olarak kabul edilince evlenme de hoş karşılanmaz oldu. Evlenen kişi artık Allah’ı ve O’nun melekûtunu düşünemez, sadece karısını düşünür. Bu ise insanı (erkeği) melekûtta uzaklaştırır. Temiz ve iyi olan kişi evlenmez. Kadınlardan daima uzak durur. Nitekim kutsal kitapları da bu konuda şöyle der:

“Fakat kaygısız olmanızı istiyorum. Evlenmemiş adam nasıl Rabbi hoşnut etsin diye Rabbin şeyleri için kaygı çeker. Fakat evlenmiş olan adam, nasıl karısını hoşnut etsin diye dünya şeyleri için kaygı çeker. Ve bölünür. Evlenmemiş olan kadın ve kız hem bedence hem ruhça mukaddes olsun diye Rabbin şeyleri için kaygı çeker. Fakat evlenmiş olan kadın, nasıl kocasını hoşnut etsin diye dünya şeyleri için kaygı çeker. Ve bunu üzerinize kement atmak için değil, fakat yakışan halde olası-

¹⁴ Mevdudî, *Hicâb*, trc. Ali Genceli, İstanbul 1972, s. 30.

¹⁵ Behiy el-Hûliyy, *Ailede ve Toplumda Kadın*, trc. Abdullah İşler, Ankara 1972, s. 9.

¹⁶ Efesoslulara, 5, 22-25.

nız ve zihniniz dağılmayarak Rabbe mülazemet edesiniz diye sizin kendi menfaatiniz için söylüyorum.”¹⁷ En iyi hareketin evlenmeyip bekâr olarak kalma olduğu düşüncesinin kabul edildiği bir dinde, çocuklardan da pek fazla bahsedilmeyecektir. Katolik Kilisesi’nin akşam duasında hala okunmakta olan şu sözler yer almaktadır: “Ece enim, in iniquitatibus conceptus sum et in peccatis me mater mea” (Günahla düşmüşüm annemin karnına, günah işlemiş annem bana gebe kalırken) Karı koca duaya katılıp bu pişmanlık sözlerini duyduktan sonra, evlilik yatağına dönüp bile bile yeniden günah işleyebilirler mi?¹⁸

Aynı şekilde “Korintoslulara 1”de verilen şu emirler de evlenmeyi yavaş yavaş ortadan kaldırmaya yönelik bir anlayışın meydana gelmesine sebep olmuştur. “Ey kardeşler, bunu da beyan ediyorum. Vakit kısalmıştır. Bundan böyle karıları olanlar yok gibi olsunlar.”¹⁹ Bu ve benzeri sözler, Hıristiyanlarda zamanla büyük karışıklıklara sebep oldu. Artık rahipler evlenemiyor, evli olanlar da karılarını bir kenara itiyorlardı. Hatta bazı keşişler, evli rahipleri büyük bir ölçüde cezalandırıyorlardı. Halk üzerindeki etkisi ile evli rahiplerin dinlenmesini yasaklamışlardı. Evli rahipler, “kadın cinsi”ne yenilmiş şehvet düşkünleri olarak tomrukta teşhir ediliyordu. Bunlara acımamak gerekti. Bununla beraber Roma, evli rahipleri kiliseden kovmadan akla davet edebileceğini ummaktaydı. 1018’de Papa Benedict VII, kilise üyelerinin çocuklarının kilisenin daimî köleleri olmaları için bir kanun çıkardı. Çocuklardan sonra kadınlar da kara listeye girdi. Rahiplerin karıları metreslerle eşit tutuluyorlardı.

Büyük karmaşalıklardan sonra kiliseyi bir düzene koyan Papa Leo IX (1048-1054), bir adım daha ileri gitti. Bundan böyle rahiplerin cinsel perhizde bulunmaları farz oldu. Böyle bir buyruğa boyun eğmemek sadece işlenmiş bir suç değil, aynı zamanda zındıklık ta oluyordu. Böyle bir anlayış çok ciddi bir durumun meydana gelmesine sebep oluyordu. Çünkü zındıklık isnadının sonuçları çok kötü olabilirdi. Bu konuda (zındıklara ceza verme) ceza vermek için bizzat kilisenin uğraşması gerekemeyebilirdi. Keşişlerin kıskırttığı halk yığınları, karılarından ayrılmak istemeyen rahiplere saldırıyordu. 1059’da Roma’da toplanan bir Kilise Meclisi, bir adım ileri giderek inanların gözünde evli rahiplere kara çalmak için halka evinde

¹⁷ Korintoslulara, 7, 32-38.

¹⁸ Richard Lewinson, *Cinsî Âdetler Tarihi*, trc. Ender Gürol, İstanbul 1966, s. 109.

¹⁹ Korintoslulara, 7, 29.

kadın olan bir rahipten “Mes Âyini” dinlemeyi yasakladı. 1074’te Roma’da kurulan bir meclis, rahipler ile kadınlar arasındaki her türlü alışverişi zina olarak ilan etti. Henüz karıları ile birlikte yaşamakta devam eden bütün rahiplerin karılarını hemen bırakmalarını emretmişti. Kilise boşanma kanununu da tanımadığı için evdeki karı kocanın yattıkları ve yedikleri yerlerin ayrılması gerekiyordu.²⁰

Daha önce de gördüğümüz gibi evlenme, iyi karşılanmayan bir müessese haline gelmişti. Hıristiyanlıkta nikahlı çiftler arasında bile olsa cinsî münasebet pis ve çirkin sayılıyordu. Zaten dualarında bile bunu tekrarlayıp duruyorlardı. Hele rahiplerin evli olması onların ayinleri idare etmelerine engeldi. Halk bunlara karşı ayaklandığı gibi onlardan kaçıyordu. Hıristiyanların, evli rahiplere karşı bu şekildeki düşüncesi, ailevî bağları da zedeliyordu.

Boşanmaya da müsaade edilmeyen Hıristiyanlıkta aile hayatı tamamen değer kaybetmeye başladı. Çünkü aile içinde boşanma arzusu ister erkek ister kadın tarafından bunlara itibar edilmez. Böyle bir çift hayatta Cehennem azabı bile çekse yine boşanamaz. Boşanıp tekrar evlenen ise zina yapmış kabul edilirdi. Bu yüzden boşanmaya yanaşılmaz. Evlenecek olan iki kişi, daha sonra herhangi bir anlaşmazlık sonucu boşanma imkânlarının olamayacağını bilirlerse kolay kolay evlenmeye yanaşmazlar. Bu arada eşlerden birinin ölümü üzerine diğeri her ne kadar ikinci bir evlilik yapabilirse de bu son derece ayıp sayılırdı. Bu yüzden Hıristiyan Kilisesi, bu tip evlilikleri “medenî zina” tavsif ediyordu.²¹

Hıristiyanlığın mal sahibi olma bakımından da kadına bakışı değişiktir. Daha önceki bazı din ve kültürlerde olduğu gibi Hıristiyan dünyasında da kadın evlendikten sonra hiçbir şekilde mal sahibi olamamaktadır. Evlenince bütün malı kocasına ait olur. Nitekim bizzat yaşayarak kaleme aldığı “Üç Kuşak Arap Kadını” adındaki eseri yazan ve Edward Said’in kız kardeşi olan Jean Said Makdisî, büyük annesinden bahsederken şunları söyler: “Büyük annem Osmanlı İmparatorluğunda doğmuştu. On dokuzuncu (XIX.) yüzyıl başlarında Beyrut’a gelen bir papazın kızı idi. Herkes onların büyük modernleştiriciler ya da emperyalistler olduğunu iddia ediyordu. Ama o dönemlerde Müslüman kadınlar Hıristiyan kadınlara kıyasla çok daha avantajlıydılar. Onlar, kendi mallarına sahip olabiliyorlardı. Hıristiyanlarda

²⁰ Richard Lewinshon, age. s. 111.

²¹ Daha geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Ziya Kazıcı, *Yaratılış Günah ve Tövbe*, İstanbul 1975, s. 88-91.

ise evli kadınların malları evlendiği anda kocasına geçerdi. 1860 yılında evli kadınlar için mülkiyet hakkı yasası çıkana kadar mal sahibi olamadılar. Müslüman kadınlar böyle bir şeye hiç maruz kalmadılar. Bu anlamda çok daha önde idiler.”²²

Hıristiyanlığın, kadın konusundaki görüş ve anlayışı yukarıda kısaca temas edilen görüşlerle bitmemektedir. Hıristiyanlar tarafından ortaya atılan bütün bu görüşler, göklerin melekûtuna girmek için ileri sürülüyordu. Halbuki göklerin melekûtuna giren Hıristiyanların durumu da tam anlamıyla garanti altına alınmış değildi. Yeryüzündeki bunca eziyet ve zorluklara göğüs germenin mükâfatı, tesadüfe bağlanmıştır. Hele kadınların durumu daha da beterdir. Zira insana en büyük kötülüğü o yapmıştır. İncil’in Matta kısmında şu ifadeler yer almaktadır:

“O zaman göklerin melekûtu, kandillerini alıp güveyi karşılamaya çıkan on kıza benzeyecektir. Onlardan beşi akılsız, beşi akıllı idi. Çünkü akılsızlar kandilleri aldıkları zaman yanlarına yağ almadılar. Akıllılar ise kandilleri ile beraber kaplarında yağ aldılar. Fakat güveyi gecikince hepsine uyku bastı ve uyudular. Ve gece yarısı bir çığlık oldu. İşte güveyi karşılamaya çıkın. O zaman kızların hepsi kalkıp kandillerini tazelediler. Ve akılsızlar akıllılara dediler: “Bize yağınızdan verin. Çünkü kandillerimiz sönüyor.” Akıllılar cevap verip dediler: “Belki bize ve size yetiştirmez, daha iyisi satıcılara gidin, kendiniz için satın alın.” Ve onlar satın almaya gittiklerinde zaman, güvey geldi. Hazırlıklı kızlar onunla beraber düğüne girdiler ve kapı kapandı. Öbür kızlar da sonradan gelip “Ya Rab! Ya Rab! Bize aç” dediler. Fakat o, cevap verip dedi: “Doğrusu size derim, sizi tanımıyorum.”²³ Anlatılan bu olaydan anlaşıldığına göre İsa’dan bu yana yaşamış olan bütün Hıristiyanların yarısı, Allah’ın melekûtuna kabul edilmiyor. Onlar, Şeytan tarafından tuzaklara düşürülüp felaketlere maruz kalıyorlar. Allah’ın melekûtuna kabul edilmeyen bu akılsız kızlar, herhalde tanrının kendi suretinde yarattığı erkekler olmasa gerek.

Günümüzde, bilhassa Batı ülkelerinde kadına geniş hak ve özgürlüklerin verildiği sanılmaktadır. Halbuki kadına verilen bu haklar, erkeğin çıkarları ile doğru orantılıdır. Batılı erkeğin kadına karşı olan tavrı, kılık değiştirmiş bir orta çağ davranışdır. Orta çağla şimdiki zihniyetin farkı sadece gelişen dünya şartları gereği bir metot değişikliğinden ibarettir. Yoksa gerçek anlamıyla kadın haklarını korumak

²² Ayşe Böhürler, “Büyük Annem, Annem ve Ben” Yeni Şafak Gazetesi, (2 Kasım 2019), s. 13.

²³ İncil, Matta, 26, 1-12.

gibi bir gaye ile değildir. Bu bakımdan Hıristiyan Batı dünyasında kadın bir reklam aracı haline getirilmiştir. Materyalist bir felsefe anlayışına sahip olan Hıristiyan Batı, artık kadını satamıyor ve onu bir mal gibi kullanamıyorsa da modaaya uygun bir şekilde değişen elbise gibi, biraz daha süslü ve şatafatlı göstermek suretiyle ona istediğini kabul ettirebiliyor. Nitekim sanayileşme döneminde de fabrikatörler kadından iki şekilde istifade ediyorlardı. Bunlar:

1. Bedenen erkeğe göre daha zayıf ve güçsüz olan kadını erkek gibi çalıştırmak.
2. Buna rağmen ücrette ona, erkeğin aldığı ücretin daha altında bir ücret vermek.

Batı, sadece yukarıda anlatılanlarla yetinmedi. Onun maddî güzelliğinden istifade yollarını araştırıp buldu. Böylece onu, doyma bilmeyen madde esiri ruhuna alet etmeye başladı. Hiçbir ilgisi olmadığı halde bir sanayi mamulünün yanına bir kadın resmi koyup reklamcılığa başladı. Bu arada erkeğin kadına karşı olan zaafını da istismar etti. Böylece zaman içinde hem kadını iffetten uzaklaştırdı hem de bu vesile ile malını sattı. Halkın mala olan ihtiyacı ile erkeğin kadına olan zaafını birleştirdi. Hıristiyan Batı, işte bu yolla doyma bilmeyen madde esiri ruhunu doyurdu. Gözler, artık her maddenin yanında bir kadın resmini arar oldu.

Batıyı kadın haklarının koruyucusu olarak bilen kimseler, şunu bilhassa bilmek zorundadırlar: Batı kadınına verilen hak, batı erkeğinin bir lütuf ve ihsanı değildir. Gerçekten günümüzde çok serbest bir hayat yaşadığı sanılan Avrupalı kadın, bu hakları elde edebilmek için epey ter dökmek zorunda kalmıştı. Bu arada ekonomik bağımsızlığını kazanabilmek için de kendinden birçok fedakârlıklarda bulunmuştur. Öyle görünüyor ki bu fedakârlık hâla devam etmektedir. Halbuki İslâm kadınının böyle bir ter dökmeye ihtiyacı olmamıştır. Medenî (!) Avrupa kanunları, yakın zamana kadar kadını bu haklardan mahrum ediyordu. Oraya giden tek yolu koca, baba veya velisi olan erkek yolundan geçiriyordu. Başka bir ifade ile Avrupalı kadın, İslâm'ın zuhurundan sonra 12 (on iki) asır gibi bir zaman boyunca İslâm'ın kadına tanıdığı haklara sahip olmamakta devam etti. Sonra bu haklara sahip olduğu zaman da pek kolay sahip olamadı. Aksine ahlâkı, ırzı ve haysiyetini harcamak zorunda kalarak bu haklara sahip oldu. Böylece Hıristiyan Avrupalı kadın, kendi haklarını elde etme yolunda en değerli varlıklarını harcama mecburiyetinde bırakıldı. Onun bu duruma düşmesi ne iktisadî zarurete boyun eğmekten ne de insanlar arasında dönen mücadeleyi yakinen bilmemesindendi. Avrupalı kadın,

İslâm'ın kadına gönüllü olarak verdiği haklara sahip olmak yolunda ter, kan ve gözyaşı akıtmaya muhtaç ve kendi öz haklarını zâlim Avrupalı erkeğin elinden zorla almaya mecbur idi.²⁴

5. Hindistan'da Kadın

Hindistan'da da kadının durumu pek iç açıcı değildi. Bütün kötülüklerin temelinde kadın vardı. Dolayısıyla ondan daha günahkâr bir varlık düşünülemezdi.

Kadının, Hindistan ve diğer ülkelerdeki durumu, biraz önce anlatılanlardan pek farklı değildi. Kocasını ölen kadına diri diri yakılmak düşer.²⁵ Veya ölen kocasının evinde bir köle gibi çalışmak. Asla evlenemezdi. Pek çok hakarete maruz kalsa bile ölen kocasının evinde köle olarak kalmaya mahkumdu. Onun ocağının hizmetçiliğini yapardı. Bazen de kocasının eziyet ve acı dolayısıyla bu sıkıntılardan kurtulmak için kendini yakabilirdi.²⁶ Hindu şeriatında şöyle bir söz vardır: "Acıya sabır, rüzgâr, ölüm, ateş, zehir, haşerat ve Cehennem kadından daha kötü değildir." Kadın, tanrıların memnun olması veya yağmurun yağdırılması için kurban edilirdi. Miras ve evlenme hususunda hiçbir hakka sahip değildi. Sevmediği bir erkekle zorla evlendirilir ve ölünceye kadar ondan ayrılamazdı. Kadın, dinî hükümlerin birçoğunda erkekten daha aşağı bir durumda idi.²⁷

Günümüzde her ne kadar kaldırıldığı öne sürülse de Hindistan'da kast sistemi denen bir sistem var. Bu sistem dinî bir kültür olarak asırlarca devam etmektedir. Burada şuna da işaret edelim ki, toplumlar kısa bir sürede medeniyetlerini değiştirebilirler. Fakat kültür böyle değildir. Zira insanın atalarından getirdiği ve hayatî bir özellik olarak içinde yaşadığı kültürü değiştirmek pek kolay değildir. Onun için toplumun hayat tarzı olan kültür çok zor ve zorlama sonucu belki değiştirilebilir. Ama bu da asırları içine alacak bir süreyi kapsar. Buna rağmen tam olarak değiştirildiği de söylenemez. İşte Hindistan'da gördüğümüz bu örekte olduğu gibi. Bu kültürel anlayışa göre insanlar ancak kendi kastlarına mensup olanlarla münasebet kurabilirler. Hele hele evlilik hususunda bu konu daha bir ağırlık ka-

²⁴ Muhammed Kutub, *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*, trc. Ali Özek, İstanbul 1969, s. 146-147.

²⁵ Hindistan'da kocası ile birlikte yakılma geleneği 1829'da İngiliz Genel Valisi tarafından kaldırıldı. Bilgi için bk. Kurban Özüğürlü, *Evlilik Raporu*, İstanbul 1990, s. 19.

²⁶ Ebu'l-Hasan Ali Nedvi, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, trc. İbrahim Düzen-Mustafa Topuz, İstanbul 1966, s. 39.

²⁷ Ebu'l-Hasan Ali Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, s. 36; Sıbaî, age. s. 17.

zanmaktadır. Nitekim 8.11.2019 günü basına intikal eden bir bilgi kast sisteminin hala ve acımasız bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Buna göre “Hindistan’ın Karnataka eyaletinde genç bir çift kast dışı evlilik yaptıkları gerekçesiyle yakınları tarafından taşlanarak öldürüldü. Hint basınında yer alan haberlere göre üç yıl önce kaçarak evlenen 29 yaşındaki Rameş ve Gangava, ailelerini ziyaret etmek için köylerine döndü. Polis yetkilileri, genç çiftin, kadının erkek kardeşi, amcası ve bazı yakınları tarafından köyün yakınlarında taşlanarak öldürüldüğünü belirtti. Genç kadının erkek kardeşinin, amcasının ve cinayete karışanlardan bir kişinin yakalandığını bildiren yetkililer, olayla ilgili soruşturma başlatıldığını açıkladı. Ailelerinin rızası olmadığı için 3 sene önce kaçarak evlenen ve eyaletin başkenti Bangalor’a yerleşen çift, iki çocuk sahibi idi. Hindistan’da kast dışı evlilik yaptıkları gerekçesiyle çok sayıda çift, aile üyeleri ve yakınlarının cinayetine kurban gidiyor. Birleşmiş Milletlerin (BM) verilerine göre dünya genelinde her yıl işlenen 5 bin töre cinayetinin 1000’i Hindistan’da işleniyor.” Ankara / AA.

Görüldüğü gibi burada eski din ve kültürlerde kadının durumu hakkında kısaca bilgi verildi. İslâm geldiği zaman Câhliye dönemi Arap anlayışında da kadın bunlardan pek farklı değildi. Hatta doğan kız çocukların diri diri gömülmesi ve kadınların hiçbir hakka sahip olmamaları da bilinmektedir. Onun için biz Câhliye dönemi Arap alemindeki kadın mevzuu üzerinde fazla durmak istemiyoruz.

6. İslâm’da Kadın

Görüldüğü gibi İslâm güneşi dünyayı aydınlattığı zaman kadının durumu ve onunla ilgili hukukî kurallar pek imrenilecek ve gıpta edilecek bir vaziyet arz etmiyordu. İslâm’dan önce Mekke’de kız çocukların diri diri gömüldükleri hemen herkes tarafından bilindiği için bu konuya fazla temas etmek istemiyoruz.²⁸

Yaratılış, din ve kanunlar karşısında eşit olmaları gereken insanların bir kesiminin yukarıda işaret edilen muamelelere tabi tutulmaları, olduğu gibi devam edemezdi. İlâhî adalet, bu tür bir anlayışın kökünden kazınıp silinmesini emrediyordu. Bunun için de kadına gereken hakkın verilmesi ve onun, çocukların şerefli annesi olduğunu bildirmesi gerekiyordu. Daha önce de temas edildiği gibi Cennet’i

²⁸ Daha geniş bilgi için bk. Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhliye Çağı*, Ankara 1982, s. 133-137.

anaların ayakları altına seren Hz. Peygamber, kadının durumunu bu kelimelerle yükseltmek istedi. Bizi karnında taşıyıp dünyaya getiren, sonra bizi yetiştirene hürmet edilmesini emretti. Nitekim İslâm Peygamberi (sav) ilahî vahiyden kaynaklanan bir hadislerinde kendisine:

-Ya Resulallah, insanlardan en çok iyilik yapmama layık olan kimdir? diye soran sahabiye:

- Annendir.

- Ya sonra kimdir?

- Yine annendir.

- Sonra kimdir?

- Yine annendir.

- Sonra kimdir? deyince

- Babandır, diye cevap vermiştir.²⁹

Kadını annelikle takdirin bundan daha büyüğü olur mu? Hz. Peygamber'e atf edilen diğer bir hadiste ise mü'min cemaate "*ih̄tiyar kadınlarmın imanı*" (İm̄ânu'l-Acâiz) tavsiye ediliyor. Kur'an-ı Kerim, buna benzer, kadına müstakil ve hürmete layık bir şahsiyet veren emirlerle doludur. Tebliğimizin başında da kısaca temas ettiğimiz gibi İslâm'ın kadınla ilgili görüşleri sadece bundan ibaret değildir. İyi amel işleyen her erkek ve kadın Cennet'e girecektir.³⁰ Cennet veya Cehennem'e girmede öncelik, cinsiyete göre değildir. İnsanların, cinsiyet, ırk, soy – sop, renk ve dil bakımından birbirlerine karşı bir üstünlükleri yoktur. Kur'an-ı Kerim, Nuh ve Lut peygamberlerin hanımlarını inanmayanlara örnek olarak verir ve onların Cehennem'e girdiklerini belirtir. Peygamber hanımı olmaları onlara hiçbir fayda sağlayamamıştır.³¹ Buna karşılık inanan ve güzel amel işleyenlere de Fir'avn'ın hanı-

²⁹ Buharî, Edeb 2; Müslim, Birr 1.

³⁰ en-Nisa 4/124.

³¹ et-Tahrim, 66/10.

mını örnek verir.³² Fir'avn gibi tanrılık davasında bulunan bir adamın hanımı olması, onun Cehenneme' girmesine sebep olmamıştır.

İslâm hukukuna göre işlenen suçlarda failin erkek veya kadın olması bir farklılığa sebep olmamaktadır. Herkes işlediği suça göre ceza görür. Aileyi ilgilen-diren konularda ve özellikle zina gibi bir fiilin irtikâbında (işlenmesinde) mutlaka dört şahidin şahitliği gerekir. Sözelimi bir koca karısının zina ettiğini ileri sürerek bunu dört şahit ile ispat edemezse o zaman “*hadd-i kazf*” denilen cezaya çarptırılır ki bu, bunu söylene seksen sopanın atılması demektir. Nitekim Buharî’de bulunan ve İbn Abbas’tan rivayet edilen bir hadiste Hilal b. Ümeyye Hz. Peygamber’e gele-rek karısının kendisini Şerik b. Sehma ile aldattığını söyler. Bunun üzerine Hz. Pey-gamber (sav) ona dört şahit bulmasını, aksı takdirde iftira cezasına (hadd-i kazf) hazır olmasını söyler.³³ Resûlullah’ın bu ifadesi, Kur’an-ı Kerim’in en-Nur sûresi-nin 4. âyetine uygundur. Çünkü bu âyette “*Namuslu ve hür kadınlara zina isnadında bulunup sonra dört şahid getirmeyenlere seksen değnek vurun. Onların şahitliklerini artık ebediyen kabul etmeyin. İşte onlar, fâsıkların ta kendileridir.*” buyrulmaktadır. Görüldüğü gibi Kur’an, namuslu kadınlara iftira edenlere belli ve maddî bir ceza verdikten sonra, bu iftirayı yapanların daha sonraki hayatlarında asla şahitlikleri-nin kabul edilmeyeceğini de belirtmektedir. Kadın haklarını koruma bakımından bundan daha iyi ve sağlam bir prensip bulunacağına ihtimal veremiyorum. Çünkü böyle bir suçlamada bulunan kişi, hayatı boyunca bazı haklardan mahrum bırakıl-maktadır. Böyle bir mahrumiyete de kolay kolay kimse cesaret edemez.

Herhangi bir sebepten dolayı karısından şüphelenen kimseye karşı Allah el-çisinin tavrı çok açıktır. Nitekim Buharî (Talak 26) de zikredilen bir hadiste:

“Ebû Hüreyre (ra)’den rivayet edildiğine göre bir kişi Hz. Peygamber’e gele-rek: Ya Resulallah! Benim siyah bir oğlum doğdu. (Karımdan şüpheleniyorum) de-di. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Senin develerin var mı? diye sordu. Adam, evet var dedi. Onun bu ifadesi üzerine Hz. Peygamber (sav) develerin renklerini sordu. Adam, devlerinin kırmızı olduklarını söyledi. Hz. Peygamber, Bunların içinde beya-zı siyaha çalar boz deve var mıdır? Adam evet vardır diye cevap verdi. Hz. Peygam-ber, o boz renk nereden oldu diye sorunca adam: Soyunun bir damarına çekmiş

³² et-Tahrim, 66/11.

³³ Buharî, Tefsiru’l-Kur’an (Nur Sûresi), 3.

olsa gerek dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Oğlun da eski bir soy damarına (köküne) çekmiş olabilir dedi.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, çölden gelen bir adamın anlayıp kavrayabileceği bir şekilde, karısından şüphelenmesinin yerinde olmadığını söylemiştir. Böylece o, delilsiz ve şahitsiz hiçbir kadın hakkında kötü konuşulmayacağını ortaya koymuş oluyordu.

Toplumların hareket, davranış ve kültürlerinin şekillenmesinde büyük ölçüde etkisi olduğunu bildiğimiz dinler, toplumu meydana getiren fertlerin (birey) fikir ve düşüncelerinin şekillenmesinde de aynı derecede etkili olurlar. Müslüman olmadan önceki hareket ve davranışları ile İslâm'ı kabul ettikten sonraki hareket, davranış ve kültür tezahürleri arasında büyük farklılıklar bulunan Müslümanlardaki bu değişiklik, ancak din faktörü ile izah edilebilir. Gerçekten gerek Câhliye dönemi Arap Yarımadasında gerekse daha önce temas ettiğimiz toplumlardaki kadına bakış ile İslâm'ı kabullerinden sonraki bakış tamamen birbirinden farklı özellikler taşıyor hale gelmiştir.

İslâm, kadına sadece iktisadî bakımdan değil her konuda geniş bir hak ve salahiyet vermiştir. İslâm, kadınlar için birinci derecede önemi haiz olan evlilik hususunda hiçbir dinin vermediği hakları vermiştir. İslâm hukukunda bu konu ile ilgili şu hükümler vardır: "Nikahta kadınların ifadeleri muteberdir. Hür ve akıl baliğ olan kadın, kendisini başkasına nikahlayabilir. Hür ve akıl baliğ olan kadınların başkalarını veli veya vekil olarak evlendirmeleri caiz olduğu gibi, kendilerini evlendirmek için bir vekil tayin etmeleri de caizdir. Bir veli, bulûğ çağına giren kızını evlenmeye zorlayamaz."³⁴

Cinsiyet, insanî ve tabii bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç tatmin edilmek ister. Bu yüzden İslâm, her iki cins için bunu normal sayar. Zaten neslin, başka bir ifade ile insanlığın devamı da buna bağlıdır. Yeter ki meşru olmayan yollara sapılmasın. Dolayısıyla herkes bu ihtiyacını giderme yetkisine sahiptir. İslâm'da bir manastıra çekilip dünyadan el etek çekmek yoktur. Aslında bu konuda (Dinlerde Kadın Anla-

³⁴ Abdullah b. Mahmud el-Mavsilî, *el-İhtiyar*, Mısır 1951, III, 29.

yışı) söylenecek pek çok şey var ama bir tebliğ çerçevesinde ancak bu kadarından söz edebildik.³⁵

Kaynakça

- Bebel, August. *Kadın ve Sosyalizm*. Trc. S. N. Kaya. İstanbul, 1991.
- Böhürler, Ayşe. "Büyük Annem, Annem ve Ben". *Yeni Şafak*. 02 Kasım 2019.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*. Ankara: 1982, t.y.
- Hamilton, Edith. *Mitologya*. Trc. Ülkü Tamer. İstanbul, 1968.
- el-Behiy, Huliy. *Ailede ve Toplumda Kadın*. Trc. Abdullah İşler. Ankara, 1972.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul, 2018.
- Kazıcı, Ziya. *Yaratılış Günah ve Tövbe*. İstanbul, 1975.
- Koschaker, Paul. *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*. Trc. Kudret Ayiter. İstanbul, 1963.
- Kutub, Muhammed. *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*. Trc. Ali Özek. İstanbul, 1969.
- Lewinson, Richard. *Cinsî Âdetler Tarihi*. Trc. Ender Gürol. İstanbul, 1966.
- Mavdudî. *Hicâb*. Trc. Ali Genceli. İstanbul, 1972.
- Mavsilî, Abdullah b. Mahmud el-. *el-İhtiyar*. Mısır, 1951.
- Nedvi, Ebu'l-Hasan Ali. *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*. Trc. İbrahim Düzen - Mustafa Topuz. İstanbul, 1966.
- Örs, Hayrullah. *Musa ve Yahudilik*. İstanbul, 1966.
- Özuğurlu, Kurban. *Evlilik Raporu*. İstanbul, 1990.
- Sıbaî, Mustafa. *İslâm'a ve Garplılara Göre Kadın*. Trc. İhsan Toksarı. İstanbul, 1969.

³⁵ Daha geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Kazıcı, *Yaratılış, Günah ve Tövbe*, s. 60-117.

KUR'AN'A GÖRE İNSANIN KENDİSİNİ VE AİLESİNİ ATEŞKEN KORUMASI

*Atilla Yargıcı**

Özet

Toplumun çekirdeği ailedir. Aile fertlerinin iyi olması toplumun da iyi olmasına, kötü olması toplumun da kötü olmasına sebep olur. Kur'an Tahrim Suresi'nin 6. Ayetinde hem ailenin dünyevî ve uhrevî mutluluğu, hem toplumun yaşanabilir huzurlu bir toplum olması için insanın kendisini ve ailesini cehenem ateşinden korumasını istemekte ve ateşten korunacak davranışlara sevk etmektedir. Fakat bu ayette insanın kendisini ve ailesini ateşten nasıl koruyacağını belirtmemektedir. İşte biz bu çalışmamızda insanın kendisini ve ailesini ateşten koruyacak olan hususları tespit edeceğiz.

Giriş

İnsan sosyal bir varlık olduğundan yalnız başına yaşayamaz, toplum halinde yaşamak zorundadır. Toplumun çekirdeği ise ailedir. Aile fertlerinin iyi olması toplumun da iyi olmasına, kötü olması toplumun da kötü olmasına sebep olur. Kur'an hem ailenin dünyevî ve uhrevî mutluluğu, hem toplumun yaşanabilir huzurlu bir toplum olması için insanın kendisini ve ailesini Cehennem ateşinden korumasını istemekte ve ateşten korunacak davranışlara sevk etmektedir. Konuyla ilgili olarak Yüce Allah Tahrim Suresi 6. ayette şöyle buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ
اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredilene yerine getiren melekler vardır.”¹

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, atiyar1963@yahoo.com

Ayet-i Kerime kendimizi ve ailemizi yakını taşlar ve insanlar olan cehennem ateşinden korumamız gerektiğini bildirmekte, ancak bunun nasıl olacağına işaret etmemektedir. Bu durumda ayet, bunun nasıl korunacağını araştırmayı insana bırakmaktadır. Biz de bu yüzden bu korunmayı, iman, ibadet ve ahlak bağlamında ele almak istiyoruz.

1. İman

Ayet-i kerimede “ey iman edenler” ifadesi geçmektedir. Bu sebeple bu ayetin imanın şartlarını yerine getiren kimselere hitap ettiği anlaşılmaktadır. Ancak buradan müminlerin imanlarını kuvvetlendirmeleri konusunda hiçbir şey yapmayacakları anlamını çıkarmak da doğru olmaz. Çünkü, insanın gerçekten mümin olması, mümin ölmesiyle mümkündür. Mümin ölebilmek için de insanın imanını, kuvvetlendirmesi ve muhafaza etmesi gerekmektedir. Bu yüzden bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنزَلَ مِن قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

“Ey iman edenler, Allah’a, peygamberine, peygamberlerine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar eden kimse iyice sapıtmıştır.”²

Bu ayet-i kerimede iman edenlere hitap edilmesine rağmen, onlar tekrar Allah’a, meleklerine, resullerine ve ahiret gününe iman etmeye çağrılmaktadır. Bir müminin iman esaslarının tamamına eksiksiz ve tam ve tahkiki bir şekilde inanması gerekir. İman esasları bir bütündür. Bunların birbirinden ayrılması mümkün değildir. Bir mümin sadece Allah’a iman etmekle mümin olmaz. Burada bildirilen hususlara da iman etmesi gerekir. Buna göre bir insanın sadece insanı ve bütün evreni yaratan Allah’a inanıyorum deyip de diğer iman esaslarını bir kenara bırakması yanlış bir inanç davranışıdır. Burada bu iman esasları arasında ayırım yapan, peygamberler arasında ayırım yapan tüm insanlara hitap vardır. Tefsirlerde kendi kitaplarına inandıkları halde İslâm’a, Kur’an’a ve Hz. Muhammed’e inanmayan Hıristiyan ve Yahudilere hitap edildiğine dikkat çekilmektedir. Bunun yanında

¹ et-Tahrim, 66/6.

² en-Nisa,4/136.

günümüzde de iman esasları arasında ayırım yapan insanlara da hitap ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle günümüzde deizmin gittikçe yaygınlaştığı ve bu anlayışın insanı diğer iman esaslarından uzaklaştırdığı, insanın başıboş ve sorumsuz bir varlık olarak gösterdiği da düşünülecek olursa bu ayetin insanın kendisini ve ailesini cehennem ateşine götürecektir bir anlayıştan koruması için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Toplumda öyle insanlar var ki, Allah'a inandığını söyleyip ahireti, melekleri, Kur'an'ı ve önceki kutsal kitapları da inkar eder. Nitekim Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatlerin başında Allah'a şirk koşmaması, şirkin büyük bir zulüm olduğu hakikati bulunmaktadır.³ Bu ayette, insanın mümin olsa bile, imanını korumadığı takdirde çeşitli sebeplerde şirke düşme riski bulunduğu, bu yüzden imanını şirkten ve diğer tehlikelerden koruması gerektiği bildirilmektedir. Zaten Kur'an çeşitli formlarda zikredilen takva kavramı da başta insanın kendisini şirkten, küfürden ve nifaktan koruması anlamına gelmektedir. İnançla ilgili bu sapmalardan korunamayanların, inançla bağlantılı güzel davranışlara yönelmesi mümkün değildir.

O halde insanın kendisini ve ailesini ateşten koruması için ilk gereken şey, başta kendimiz olmak üzere eş ve çocuklarımızı bu konuda eğitmek, onlara iman esaslarının tamamını öğretmektir. Bu esasları da ayetlerde bildirildiği şekilde aklı ve aklın gerektirdiği tefekkürü kullanarak öğretmek gerekir. Zaten iman sağlam olmadan, kuvvetli olmadan ibadet ve ahlak konusunun anlaşılması ve uygulanması mümkün değildir. Kur'an'ın ilk inen sure ve ayetlerinin daha çok iman esasları üzerinde yoğunlaşması ibadet ve ahlak ve ahkâmın temelini iman olduğunu göstermektedir. Kendimiz ve çocuklarımız için bu temeli sağlam atmamız, cehennem ateşinden korunmanın en önemli adımıdır.

2. İbadet

İman alt yapısını sağlamlaştırılan bir müminin, imanını pratik hale getirmesi gerekir. Kur'an'da iman ile birlikte amel-i salihin birlikte zikredilmesi, insanın ateşten korunması için soyut imanın yetmediğini, imanın amelî bir yönünün bulunması gerektiğini göstermektedir. Bunu bir insan kendisi yerine getirirken, aynı zamanda aile fertlerinin de yerine getirmesi için çaba gösterir. Burada anne-babanın birbirlerine ve çocuklarına ibadeti sadece sözle değil aynı zamanda yaparak gösterme ve öğretme sorumluluğu bulunmaktadır.

³ Lokman, 31/1-3.

İnsanın ibadet yapması, ibadetin Allah'ın kendisine verdiği sonsuz nimetlere bir şükür anlamı taşıdığını kavramasıyla mümkündür. Bu sebeple insanın Allah'a ibadet etmesini emreden ayetlerde, insanın kendisini de öncekileri de yaratan Rabbine ibadet edilmesi istenmekte ve korunmanın da ancak bu şekilde olacağı bildirilmektedir.⁴ Bu ayette İbadetin insanı hem cehennem ateşinden hem de birçok kötülüklerden koruyacağına da vurgu yapılmaktadır. İbadet Allah'a kulluk yapmaktır ve Allah'ın bütün emir ve yasaklarını kapsamaktadır. Ahlakı diğer başlıkta ele alacağımız için burada diğer ibadet esaslarına, özellikle de namaza dikkat çekmek istiyoruz.

Şunu ifade etmek gerekir ki, insanın kendisini ve ailesini ateşten koruyabilmesi için ibadetin sürekli, ölene kadar yapılması gerekir.⁵ Bu ibadetlerin başında ise namaz gelmektedir. Kur'an-ı Kerimde en çok zikredilen ibadet türü namazdır. Namaz insanı fahşa ve münker denilen her türlü kötülüklerden koruyacak olan bir ibadettir.⁶ Ancak bu korumanın gerçekleşmesi için namazın bize Allah'ı, Allah'ın emir ve yasaklarını hatırlatan bir ibadet olduğunun unutulmaması gerekir. Ayrıca Kur'an'da ailemize namazı emretmemizin ve kendimizin de namaz kılma hususunda kararlı olup devamlı olmamızın istenmesi,⁷ namazın insan için çok önemli bir ibadet olduğunu göstermektedir. Ayrıca Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatlerden biri de namazı dosdoğru kılmasıdır.⁸ O halde namazı kendimiz kıldığımız gibi, aile fertlerimize de namaz kılmalarını söylemeliyiz. Nitekim peygamberimiz de yedi yaşına geldiklerinde çocuklara namazı emretmemiz gerektiğini bildirmektedir.⁹ O halde, ailemizin en küçük fertleri olan çocuklarımıza küçük yaştan itibaren namazı öğretmemiz gerekir. Aynı zamanda burada namaz için gerekli sure ve duaların öğretilmesinin lüzumlu olduğu da anlaşılmaktadır. Eğer bu eğitim küçük yaştan başlamazsa, büyüdükleri zaman çocukların namaz kılmaları çok zor olmaktadır. Çocukları oruca alıştırmak, zekatın önemli olduğunu öğretmek ve ona sadaka vermeye alıştırmak da önemlidir.

⁴ el-Bakara, 2/21.

⁵ el-Hicr, 15/99.

⁶ el-Ankebut, 29/45.

⁷ Taha, 20/29.

⁸ Lokman, 31/17.

⁹ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es- Sicistani, Sünen-u Ebî Davud, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Salât, 26.

3. Ahlak

Kur'an'da çocuklarımıza ne gibi ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiği Lokman suresinde açıkça bildirilmektedir. Buna göre bu ahlaki unsurların başında, Allah'a şükretmek ve ona hiçbir şeyi şirk koşturmak, yani Allah'a hakkıyla iman etmek temelinde, **anne babaya iyilik/itaat gelmektedir**. Çünkü annesi onu titkçe güçten düşerek karnında taşımış ve ona iki yıl süt vermiştir. Bu yüzden insan hem annesine hem de babasına teşekkür etmelidir.¹⁰ Burada Allah'a şükretmenin hemen akabinde anne-babaya teşekkür edilmesinin zikredilmesi, anne-babanın insan üzerindeki haklarını hatırlatmaktadır. İnsanın anne-babasına teşekkürü ise, burada bildirildiği gibi soyut bir cümleden ibaret değil, onlara itaat etmekle gerçekleşmektedir. Nitekim, bu anlamı teyit eden başka ayetlerde, Allah'tan başkasına kulluk yapılmasının yasaklanmasının hemen ardından, anne-babaya iyi davranılmasının, onlara yaşlandığında "öf" bile denilmemesi, onların azarlanmaması ve onlara güzel söz söylenmesinin emredildiği görülmektedir.¹¹ Ancak anne-babaya kendisini şirke davet etmeleri halinde itaat edilmeyeceğini de hatırlatmaktadır.¹² Ancak anne-babanın müşrik olma halinde, kendisini şirk davet etseler bile bu bir evladın onlara karşı iyi muamele etmesine en olmaz. Görüldüğü gibi anne-babaya iyi davranmak, özellik de yaşlandıklarında onlara daha fazla şefkat göstermek Allah'a itaat etmektir. Çünkü bunların yapılmasını Allah emretmektedir. O halde bizi ve ailemizi ateşten koruyacak güzel ahlaki unsurların başında anne-babaya iyi davranmak, onları incitmeme yani; onlara şefkatli olmak gelmektedir.

Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur:

Ebu Hureyre (ra) şöyle dedi:

Nebi (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurdu:

"Burnu yerde sürünsün, burnu yerde sürünsün, burnu yerde sürünsün!

Sahabeler:

-Ya Rasulallah! Kimin? dediler.

¹⁰ Lokman, 31/14.

¹¹ el-İsra, 17/23.

¹² Lokman, 31/15.

Nebi (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurdu:

“Ana babasına, ikisinden birine yahut her ikisine birden ihtiyarlık zamanlarına yetişip de cennete giremeyen kimsenin.”¹³

Lokmanın çocuğuna bir başka tavsiyesi de iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmasıdır.¹⁴ Buna göre bir insanın sadece kendisinin iyi olması yetmez, yine yalnız kendisinin kötülüklerden sakınması da yeterli olmaz. İnsan sosyal bir varlıktır. Bu yüzden toplumun diğer fertlerinin de güzel ahlak sahibi olmasına katkı sağlamak gibi bir sorumluluğu da bulunmaktadır. Bu da ancak doğru inançla bağlantılı olan iyiliklerin emredilip kötülüklerden sakındırılması ile mümkündür. Buna göre insanın aile fertlerinin, toplumun iyi olması için çaba gösterecek olması ahlaklı, güven duyulan, huzurlu bir toplumun oluşmasına çok önemli bir katkı olarak kabul edilebilir.

Lokman’ın çocuğuna diğer bir öğüdü de başına gelecek musibetlere karşı sabırlı olmasıdır.¹⁵ İnsan birçok musibetlere maruz kalabilir. Bu musibetlere karşı insanın sabır ahlakına sahip olması gerekir. Sabır ahlakı insanın musibetlerin hikmetlerini anlamasıyla ilişkidir. Konuyla ilgili olarak Bakara suresinde şöyle buyrulur:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِسَيِّئٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

“Sizi biraz korku, biraz açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden noksanlaştırmakla imtihan ederiz. Sabırlı olanlara müjdele”¹⁶

Görüldüğü gibi insanın çeşitli musibetlerle karşı karşıya kaldığında yapması gereken şey “sabır”dır. Bir insan bu sabrı, bu musibetlerin bir “imtihan” olduğunu anladığı zaman gösterebilir. Allah biz insanları bir imtihan için gönderdiğini bilmeyen kimselerin bu sabrı gösterebilmesi kolay değildir. Böyle bir durumda insan musibetin Allah’tan geldiğini bilip de sabrettiği için Allah’tan şikayet etmez, Hz. Yakub’un yaptığı gibi acı ve sıkıntıları ile ilgili şikayetini Allah’a yapar.¹⁷ Bu davranış, insanın doğru ve sağlam bir imanla elde edeceği bir davranıştır. Sabır, insanın dünya imtihanını başarıyla atlatması ve kendisini cehennemden koruması için önemli bir ahlaki bir prensiptir. Zaten Bakara suresinin bir sonraki ayetinde de

¹³ Müslim, Ebu’l-Hüseyin el Haccâc, Sahihu’l-Müslim, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Birr, 9, 10.

¹⁴ Lokman, 31/17.

¹⁵ Lokman, 31/17.

¹⁶ el-Bakara, 2/155.

¹⁷ Yusuf, 12/86.

musibetler karşısında insanın “Biz Allah’tan geldik, yine ona döneceğiz” demesi istenmektedir. Bu iman bilincine sahip olan bir kimse her türlü musibetin yüzüne güler ve musibetlerin kendine çok büyük sevaplar kazandırmasına sebep olur. Sağlam bir iman şuuruna sahip olmayan bir insanın musibetlere karşı olumsuz tavır göstermesi ve haşa Allah’ı suçlaması bile mümkündür. Bu da insanı Allah’ı inkara kadar götürebilir ve cehenneme sürükler. Bir başka açıdan bakacak olursak, insanın üç hususta sabırlı olması gerekir. Bunlar da günahlardan kaçınmak, ibadetler ve musibetlerdir. Bunlara karşı sabırlı olamayan insanların zamanla küfre düşme tehlikesi bulunmaktadır.

Hz. Lokman çocuğuna sabırlı olmasını öğütlediği gibi, onun böbürlenmekten uzak durmasını da istemekte ve sonunda da Allah’ın büyüklük taslayanları, kibirlenip böbürleneni sevmeyeceğini hatırlatmaktadır.¹⁸ Yüce Allah Hz. Adem’e secde emrini verdiği zaman bundan kaçınanın yalnızca İblis olduğunu bildirmekte ve onun kibirlenerek kafir olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁹ Peygamberimiz de (sav), “Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç bir kimse cehenneme girmez; kalbinde hardal tanesi kadar tekebbür bulunan hiç bir kimse de cennete giremez”²⁰ buyurur.

Görüldüğü gibi ayet ve hadislerde bildirilen kibirlenme, insanın Allah’a karşı kibirlenmesidir. O halde insanı cehennem ateşine sürükleyecek olan da böyle bir kibirlenmesidir. Hz. Lokman’ın çocuğunu kibirlenmekten uzak tutmaya çalışması ve onu ikna etmek için, kibirlenenleri Allah’ın sevmeyeceğini söylemesi onu Allah’a karşı isyana sevk edecek ve cehenneme götürecektir böyle bir kibirden uzaklaştırma gayesini gütmektedir. Buna göre anne babanın hem kendilerini hem de çocuklarını sonu ateşe kadar uzanan böyle bir kibirlilik halinden korumak için gayret göstermeleri gerekmektedir.

Sonuç

Ayette bildirildiği gibi insanın kendisini ve aile fertlerini yakıtı taşlar ve insanlar olan cehennem ateşinden koruyabilmesi için her şeyden önce tevhit inancı olmak üzere bütün iman esaslarına kuvvetli, sağlam ve sarsılmayacak bir şekilde

¹⁸ Lokman, 31/18.

¹⁹ el-Bakara, 2/34.

²⁰ Müslim, İman, 147, 148; Ebû Dâvud, Libâs, 26; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünenü’t-Tirmizî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Birr, 610.

inanması gerekmektedir. Kur'an bir insanın kurtuluşunun sadece iman ile olmadığına işaret etmek maksadıyla iman ile birlikte salih ameli zikretmektedir. İmanın kemalini gösteren ve imanın korunmasına yardımcı olan en önemli husus salih ameldir. Salih amel de genel olarak Allah'ın emirlerini yapmak, yasaklarından kaçınmak olarak ifade edilir. Bu salih amelin birinci yönünü başta namaz olmak üzere ibadetler teşkil etmektedir. İkinci yönünü ise güzel ahlak ilkeleri oluşturmaktadır. İnsan Kur'an'ın istediği şekilde bir inanç ve davranış içinde olursa hem kendisini hem de ailesini cehennem ateşinden korur. Bu koruma aynı zamanda kendisinin ve ailesinin birçok kötülüklerden korunmasını sağlar ve dünyada da huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamasına yardım eder. Zaten yüce Allah'ın insanı cehennemle korutması, onu cennete gidecek davranışlar sergilemeye sevk etmek amacını gütmektedir.

Kaynakça

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es- Sicistani, Sünen-u Ebî Davud, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el Haccâc, Sahihu'l-Müslim, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünenü't-Tirmizî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981

İSLÂM AİLESİNİN TEMELLERİ

Ali Akpınar*

Özet

İnsanlık tarihi kadar kadîm bir müessese olan aile, Kur'ân'a göre Allah'ın ayetlerinden bir ayet olarak nitelendirilir. *İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının ayetlerindedir. Bunlarda, düşünen toplum için dersler vardır.*¹ Ayet, Yüce Yaratıcının erişilmez kudretini gösteren, O'na götüren alamet, belge demektir. Buna göre aile bir ayet gibi saygıyla ele alınması, üzerinde derinlikli düşünülerek okunması ve itinayla korunması gereken bir kurumdur.

Kur'ân'ın *İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir. Allah lütfu bol olan- dır, bilendir*² ayeti, Peygamberimizin *Nikâh benim sünnetimdir, kim benim sünne- timden yüz çevirirse benden değildir*³ gibi sözleri doğrultusunda İslâm ailesi Allah'ın emri, *Peygamberin kavliyle* kurulur. Aslında ailenin temelini oluşturan bu cümle İslâm ailesinin patentidir. Dolayısıyla aile bu cümlenin gerekleri doğrultusunda İslâmî ölçülere göre kurulmalı, bu cümle doğrultusunda korunmalı ve sürdürülme- lidir. İslâm'da geçici/sürelî nikâh denilen mut'anın yasaklandığı düşünülürse İslâm ailesi, ömür boyu sürmesi hedeflenen ve hatta cennette de devam edeceği ümit edilen bir kurumdur. Kur'ân ayetlerinde, cennetliklerin eşleri ve zürriyetleriyle birlikte cennette ağırLANACAĞI belirtilir.⁴ Her konuda olduğu gibi yaptığı evlilikleriyle de bizlere en güzel örneği sunan Peygamberimizin kurduğu bu aile yuvaların- da zaman zaman bir kısım problemler yaşanmış olsa da aile yuvasının yıkılması söz konusu olmamıştır.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, lakpınar1@gmail.com

¹ Rûm 30/21.

² Nûr 24/32.

³ Buhari, Nikah 1; Müslim, Nikah 5; Nesâî, Nikah 4.

⁴ bkz. Ra'd 13/23, Yâsîn 36/55-56, Gâfir 40/8, Tûr 17-21.

Çarelerin tükendiği aşamada boşa(n)ma bir çıkış yolu olarak önerilse de kurulan ailede asıl olan yuvanın huzurlu bir şekilde devamıdır. Kuruluş bu hedefe yöneliktir, alınan tedbirler bu hedef içindir, kurulan aile ile oluşan iki taraf ailelerinin yakınlaşması da çiftlerin bu hedefi gerçekleştirmelerine yardımcı olma amacına yöneliktir. Bu yüzden ailenin başkahramanları karı koca bu bilinçte olmalı, ailenin kurulmasına maddî ve manevî olarak yardımcı olan akrabalar da bu bilinç doğrultusunda hareket etmelidir. Bugün aile kurumunda görülen çözümler, tarafların bu bilinçten yoksun olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu tebliğimizde İslâm ailesinin Kur'ân ve Sünnet temellerini ortaya koyduktan sonra, bu temel ilkelerin teoride kalmadan pratik hayata yansımaları için yapılması için gerekenler neler olabileceği tartışılacaktır. Bunun için bir kısım problemlere rağmen varlığını sürdüren ve Kur'ân'da anılan *Hz. Âdem ve ailesi*, *Hz. Nuh ve Ailesi*, *Hz. İbrahim ve Ailesi*, *Hz. Eyyub ve Ailesi*, *Hz. Muhammed ve Ailesi* gibi aileler ve onlarla ilgili anlatımların mesajları örnek olarak sunulacaktır.

1. Cennet Temelli Aile Yuvası:

Aile yuvası cennette kuruldu. Önce Hz. Âdem yaratıldı, ardından eşi Hz. Havva yaratıldı. Onlarla başladı hayat ve onlarla kuruldu ilk aile. *Ey Âdem dedik, sen ve eşin cennete yerleşin, orada olandan istediğiniz gibi bol bol yiyin, yalnız su ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.*⁵ Onlar karı koca birlikte yaşadılar cenneti. Sonra yasak meyveden yediler. Birlikte çıkarıldılar cennetten, birlikte tevbe ettiler ve tevbeleri kabul oldu. Bu sefer ilk aile onlarla dünyada devam etti. Hz. Âdem-Hz. Havva çiftinden çoğalan erkek ve kadın çiftler yeni aileler kurdular, insanlığın nesli aile yuvasıyla devam etti.

Aile pek çok peygamberin de hayatında vardı. *And olsun ki, senden önce nice peygamberler gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik.*⁶ İnsanlığın önderleri kurdukları aile yuvalarıyla insanlığa örnek oldular. Onların soyundan pek çok insan yetişti. Cennette kurulan aile, dünya hayatında taraflara cennet hayatını yaşatması gereken bur kutlu yuvadır. İslâm ailesinde karı-koca birbirlerinin cenneti, çocuklar da cennet meyveleri mesabesindedir. Bireyler birbirlerini böyle görmelidirler.

⁵ Bakara 2/35; A'râf 7/19.

⁶ Ra'd 13/38.

Temeli cennette atılan aile yuvası dünya hayatında hep devam etti, Ahiret yurdunda da devam edecektir. Yüce Rabbimiz, cennetlikleri bize anlatırken onların eşleriyle ve zürriyetleriyle birlikte cennette ağırlanacaklarını haber verir. *İşte onlara bu dünyanın iyi sonucu, girecekleri Adn cennetleri vardır; babalarının, eşlerinin, zürriyetlerinden iyi olanlar da oraya girerler.*⁷ *Onlara şöyle denir: Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz.*⁸ *Doğrusu bugün, cennetlikler nimetlerle meşguldürler. Onlar ve eşleri gölgeliklerde, tahtlar üzerine yaslanmışlardır. Orada meyveler ve her istedikleri onlarındır. Merhametli olan Rab katından onlara selam vardır.*⁹ Dolayısıyla evliliğe adım atan eşler, yalnızca bu dünya hayatında birbirlerine eş seçmekle kalmıyorlar, onlar aynı zamanda cennet yoldaşı da seçmiş oluyorlar. Bunun için eş seçerken birbirlerine cenneti kazandıracak adayları tercih etmelidirler. Nitekim Peygamberimiz bir hadislerinde aile yuvasının kuruluş amaçlarını açıklarken, cenneti kazandıracak eş seçimine özellikle vurgu yapar ve mealen şöyle buyurur: *Dört amaç için yuva kurulur: Zenginlik, güzellik, asalet ve din. Sen dini seç/dini esas al, iki yakan bir araya gelsin/ işlerin rast gitsin/ellerin dert görmesin.*¹⁰

Bizim kültürümüzde aile yuvası *Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle* kurulur. Çünkü Yüce Allah emretmiştir aile yuvası kurmayı. Peygamberimiz de kurduğu aile yuvası örneği ile bizlere en güzel modeli sunmuştur. O da bizleri, aile kurmaya teşvik etmiştir. Hayat Düsturumuzda aile yuvası kurmayı teşvik eden, aile yuvasının huzurlu bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için gerekenleri açıklayan pek çok ayet yer alır. Bu konuda Peygamberimizden de pek çok hadis gelmiştir: *İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir. Allah lütfu bol olandır, bilendir.*¹¹ *Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirse o benden değildir Evlenin, zira ben kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.*¹² *Gençler, sizden evlenmeye güç yetiren evlensin. Zira o gözü ve namusu haramdan korur. Evlenmeye güç yetirmeyen de oruç tutsun. Çünkü oruç haramdan koruyan kalkandır.*¹³

⁷ Ra'd 13/23.

⁸ Zuhuf 43/70.

⁹ Yasîn 36/55-58.

¹⁰ Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, İbn Mâce.

¹¹ Nûr 24/32.

¹² İbn Mâce, Nikâh 1.

¹³ Buhârî, Müslim.

Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle cümlesi İslâm ailesinin patentidir. Çiftler Allah ve Rasûlünün ölçüleriyle dünya evine girerler. Evlilik öncesi söz kesimi, nişan, nikâh ve düğün merasimleri hep bu ölçüler çerçevesinde olur. Evlilik sonrasında da aile hayatında hep bu ölçülere göre hareket edilir. Anlaşmazlıklar bu ölçülere göre çözüme kavuşturulur. Zira ailede kadın erkek birbirini Yüce Yaratıcının emaneti olarak görürler ve o emanete ihanet etmemeye gayret sarf ederler. *Ey insanlar, siz kadınları Yüce Allah'ın emaneti olarak aldınız!*¹⁴

Sorumluluğu öteleyip hakkı önceleyen batı kültürüne karşın bizim kültürümüz, sorumlulukları önceler. Haklar sonra gelir. Kişiler önce sorumluluklarını yerine getirmeli, haklarını hak etmelidirler. Çalışan hak etmeden ücret almaz. Önce çalışır hak eder, sonra ücretini helalinden alır. Aile ilişkilerinde de bu böyledir. Konu ayet ve hadislerle tespit edilmiştir: *Kadınların yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır...*¹⁵ *Kadınlarına karşı iyi davranın. Onlar sizin yardımcılarınızdır. Hanımlarınız üzerinde sizin hakkınız vardır, hanımlarınızın da sizin üzerinde hakları vardır.*¹⁶ *Kıyamet günü ilk hasımlaşacak olanlar karı kocalardır.*¹⁷ Aile bireyleri birbirlerine karşı önce sorumluluklarını yerine getirmelidirler. Aile reisi sorumluluğunu yerine getirirse karısının ve çocuklarının haklarını ödemiş olacaktır. Aynı şekilde kadın, aile içerisinde sorumluluklarını yerine getirirse kocasının hakkını ödemiş olacaktır. Benzer şekilde çocuklar, sorumluluklarını yerine getirseler, anne babalarının haklarını ödemiş olacaklardır. Bu, iki tarafın diğer akrabaları için de böyledir. Ancak her birey sorumluluğunu düşünmeden ve layığı ile yerine getirmeden hak arama peşine düşünce yuvada sorunlar baş gösterecektir.

Ailede mutluluk yahut ailenin mutsuzluğu, karı kocada kalmaz, diğer akrabalara ve nihayet topluma da yansır. Onun için güçlü toplumlar, güçlü ailelerden oluşur. Mutlu ve huzurlu ailelerin oluşturduğu toplumlar da mutlu ve huzurlu olurlar. Bu yüzden aile yuvasının tüm sorumluluğu yalnızca karı kocanın omuzlarına yüklenmemelidir. Bu konuda onlardan daha çok tecrübe sahibi olan büyüklere önemli sorumluluklar düşmektedir. Tarafların anne babaları/kayın vâlide ve kayınpederler, çiftler için anne ve babanın yerine kâim olduklarını unutmamalıdır.

¹⁴ Veda Hutbesinden.

¹⁵ Bakara 2/228.

¹⁶ İbn Mâce, Nikâh 1851.

¹⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IV, 148.

Kur'ân'a göre, aile yuvası Yüce Allah'ın ayetlerinden bir ayettir. *İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının belgelerindendir. Bunlarda, düşünen millet için dersler vardır.*¹⁸ Buna göre ailenin bireyleri aile yuvasını ve o yuvada birbirlerini bir ayet olarak görmeli ve birbirlerine saygı duymalıdır.

İnsanlık tarihi çok sayıda tabîi afet, salgın hastalık, bitmek bilmeyen savaşlara tanık olmuştur. Bütün bunlara rağmen kâinatta kadın ve erkek sayısı dengeli bir şekilde devam etmektedir. Bu da Yüce Yaraticının hikmet ve erişilmez kudretinin göstergelerindendir. İnsan nesli diğer canlılardan çok farklı olarak esasları bizzat Yüce Yaraticı tarafından belirlenen nikâh ibadeti vasıtasıyla çoğalmakta ve varlığını sürdürmektedir. Bu beraberlik cinsel arzuları yerine getirmenin ötesinde uzun birliktelikleri beraberinde getirmektedir. Yüce Rabbimiz, hayvan türlerinin aksine nikâhlı beraberlik sayesinde yalnızca insan türünün üremesi ve varlığını sürdürmesi gerçekleşmemiş, aynı zamanda bir medeniyet kurulmuştur. Kadın ve erkeğin fitratına kazınan yuva kurarak sükûnet ve huzura kavuşma, çoğalma arzusu aile medeniyetinin oluşmasını sağlamıştır. Bu düzen şans eseri değil, Yüce Rabbin lütfu ile gerçekleşmiştir.¹⁹ Elmalılı'nın da belirttiği gibi evlenme vasıtasıyla gerçekleşen sevgi ve muhabbet hayvanlar gibi yalnızca kızışma anında değil bir ömür boyu sürer.²⁰ Yüce Allah'ın bu aile ayeti sayesinde insan annelik, babalık gibi çok önemli unvanlar elde etmiştir. Hakkı Yüce Yaraticının hakkından hemen sonra gelen, ayakları altına cennet serilen bir makam.

Karı koca bir ömür boyu bir arada yaşarlar. Onların bu birlikteliğinde sevgi vardır, saygı vardır, merhamet vardır, vefa vardır. Ailede cinsellik bağları zayıflayıp tükense de asla tükenmeyen, hatta artarak devam eden çok önemli erdemler aile yuvasını ayakta tutacaktır. Onun için ayette *mevedde ve rahmet* kavramlarının özellikle yer alması son derece anlamlıdır. Müfessirlerimizce *mevedde sevgi (hub-cimâ')*; *rahmet evlat* olarak anlaşılmıştır.²¹ Karı koca birbirlerini severler ve birbirlerine merhamet ederler. Mevedde kavramında daha çok cinsellik ve rahatlık vardır, rah-

¹⁸ Rûm 30/21.

¹⁹ Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, Rûm 30/21.

²⁰ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Rûm 30/21.

²¹ Bkz. Yahya b. Selâm, *Tefsîru Yahya b. Selâm*, Rûm 30/21, Beyrut 2004; Mâtürîdî, Zemahşerî, İbn Atiyye, Râzî, Kurtubî, Nesefî gibi sonraki müfessirler de bu görüşü paylaşmışlardır.

mette ise hastalık, bela ve musibet zamanlarında acıma duygusu vardır.²² Bir adam Peygamberimize gelip şunları söyledi: *Ey Allah'ın Rasülü, her zaman hayret ettiğim bir şey vardır, gerçekten ilginçtir. Adam, daha önceden hiç tanımadığı bir kadınla dünya evine girince, o hayatta en sevdiği şey oluveriyor! Peygamberimiz onun bu söylediklerini ayeti okuyarak onayladı: Yüce Allah aranızda sevgi ve rahmet koydu...*²³

İbn Abbas, *kişinin eşine sevgi beslemesi mevedde, başına bir sıkıntı geldiğinde ona merhamet etmesi ise rahmettir*²⁴ diyerek konuyu özetlemiştir. Ailede meveddet başlangıç, rahmet ise sonuçtur. Yuva meveddet ile kurulur, rahmetle ömür boyu devam eder. Başlarda meveddet etkindir, ilerleyen zamanlarda rahmet ağır basmaya başlar. Aile içerisinde meveddet daha çok yetişkinler arasındadır. Çocuklar ise rahmetin gölgesinde büyür ve yetişirler. Meveddet çoğu zaman karı koca arasında karşılıklıdır. Anca rahmet gün gelir tek taraflı ve karşılıksız olarak da ailenin dinamiği olmaya devam eder. Eşlerden biri hastalanıp güç kuvvetten düştüğünde artık rahmetle yuva hayatietini sürdürür.²⁵

Bir ayette nikâh akdi, *mîsak ğalîz* ifadesiyle tanımlanır: *Ey İnananlar! Kadınlara zorla mirasçı olmaya kalkmanız size helal değildir. Apaçık hayâsızlık etmedikçe onlara verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın. Onlarla güzellikle geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, sabredin, hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir. Bir eşin yerine başka bir eşi almak isterseniz, birincisine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın. İftira ederek ve apaçık günaha girerek ona verdiğinizizi geri alır mısınız? Nasıl alırsınız ki siz birbirinize katılmıştınız ve onlar sizden sağlam teminat/ mîsak ğalîz almışlardı.*²⁶ Mîsâk kelimesi pek çok ayette²⁷ *Yüce Allah'ın, kendisine inanma, yalnızca kendisine kulluk yapma ve dinini sahiplenme konusunda kullarından aldığı söz/teminat için kullandığı mîsâk kelimesinin, sağlam anlamına gelen ğalîz ifadesiyle nitelenerek kullanılması son derece dikkat çekicidir. Mîsak-ı ğalîz, kadını Yüce Allah'ın emaneti olarak alma, Al-*

²² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Rûm 30/21, Beyrut 2004.

²³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Rûm 30/21, Beyrut 2004.

²⁴ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Rûm 30/21.

²⁵ Bkz. Mekârim Şirâzî, *el-Emsel fi Tefsîri Kitâbillah*, Rûm 30/21.

²⁶ Nisâ 4/19-21.

²⁷ Bkz. Bakara 2/27, 6383, 84,93; Âlu Imrân 3/81, 187; Nisâ 4/154, 155; Mâide 5/7, 12, 13, 14, 70; A'râf 7'169; Ra'd 13/20, 25; Ahzâb 33/7; Hadîd 57/8. Toplamda 23 kere geçen mîsâk kelimesi Yüce Allah'a, O'nun kitabına ve insanlara izafe edilmiş, iki ayette de ğalîz kavramıyla nitelenmiştir. Bunlardan biri İsrailoğullarından alınan mîsâk için (Nisâ 4/158), diğeri de nikâh akdi için bu ayette kullanılmıştır.

*lah'ın emriyle helali edinme, onu güzellikle tutma yahut boşama söz konusu olduğunda güzellikle bırakma*²⁸ şeklinde anlaşılmıştır.²⁹ Seleften bazılarının nikâh akdi esnasında bu ayeti okuyarak yapılan akdin önemini taraflara hatırlattığı kaynaklarımızda yer almıştır.³⁰

Yüce Rabbimizin ısrarla birleştirmemizi istediği bağlar özellikle ve öncelikle aile yuvasındaki bireyler arasındadır ve bu bağları oluşturan da temelde ailedir. Zira akrabalar içerisinde en uzun beraberlikler karı-koca ve çocuklar arasında yaşanır, insanlar aile yuvası sayesinde birbirlerinin akrabası olurlar. *O müminler, Allah'ın ahdini yerine getirirler, anlaşmayı bozmazlar. Onlar, Allah'ın birleştirmesini emrettiği şeyi birleştirirler, Rablerinden korkarlar; kötü hesaptan ürkerler.*³¹ *Onlar Allah'la yapılan sözleşmeyi kabulden sonra bozarlar. Allah'ın birleştirmesini buyurduğu şeyi ayırırlar ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar; zarara uğrayanlar işte onlardır.*³² Ayetlerde Allah'ın birleştirmeyi emrettiği bağlar, iman, akrabalık, beşerî ve ahlakî bütün ilişkileri kapsar. Aile bireyleri içerisinde yer alan karı koca, ömürlerinin en uzun, en etkili, en nitelikli zamanlarını aile içerisinde geçirirler. Aile bireyleri birbirlerinin yalnızca yakın akrabası değil, aynı zamanda misafirden, komşudan öte uzun soluklu bir yakınlık ifade ederler. Dolayısıyla onlar birbirlerine karşı din kardeşliği, akrabalık, komşuluk ve misafirlik hukukunu da gözetmek durumundadırlar.

Yüce Allah'ın en sevmediği helal olarak nitelenen boş(n)ma söz konusu olduğunda da taraflar aralarındaki hısımlığı hasımlığa dönüştürmeden yine bu ilahî ölçüler doğrultusunda aile yuvasını sonlandırırılar. Zira hısımlık son bulsa da İslâm kardeşliği son bulmaz. Bu nedenle Kur'ân'da *talak* ile ilgili bir sure ve konuyla alakalı pek çok ayet yer alır. Bu ayetler, taraflardan birbirlerinin haklarını çiğnemenin, usulüne uygun bir şekilde yuvayı sonlandırmalarını ister.

2. Günümüzde Aile Yuvası:

İnsanımız, ilk Peygamber ve eşi tarafından temeli cennette atılan, peygamberlerin sünneti olan aile yuvasının önemini tam olarak kavrayamadı. Aile yuvasını

²⁸ Bkz. Bakara 2/229, 231.

²⁹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Nisâ 4/21.

³⁰ El-Hivârî, *Tefsîru Kitabillahi'l-Azîz*, Nisâ 4/21.

³¹ Ra'd 13/20-21.

³² Bakara 2/27; Ra'd 13/25.

kendilerine cenneti kazandıracak bir cennet hayatının yaşandığı yuvaya dönüştüremedi. Aile yuvası kurarken dünyalıklar tercih edildi, din esas alınmadı. Sonuçta huzursuzluklar içerisinde kıvranan yahut kuruluşundan kısa zaman sonra yıkılma ile karşı karşıya kalan bir kuruma dönüştü yuvalar.

Bugün de aile yuvaları, görünüşte *Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle* cümlesiyle kurulmaktadır. Ancak bu ifade sözde kalmaktadır. Bu sözle bir araya gelen taraflar bu sözün farkında değiller çoğu zaman. Ne nişanlar ne düğünler *Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle* icra ediyor, ne de kurulan aile, Allah ve Rasülünün ölçüleri doğrultusunda varlığını sürdürebiliyor. İnsan olmanın, insanlarla beraber olmanın tabii bir sonucu olan sorunlarla karşılaşıldığında Allah ve Peygamberinin ölçülerine müracaat kimsenin aklına gelmiyor. Çaresizlik içerisinde kıvranan taraflar, aileler ve yetkililer çözümü bize uymayan beşerî ideolojilerin belirlediği çözümlerde arıyorlar. Aile yuvasının bitme noktasına geldiği batı kültüründen devşirme söylemlerle problemlerin üstesinden gelinmeye çalışılıyor ve çoğu zaman başarılı olunamıyor.

Sevgi ve merhamet/meveddet ve rahmet temelleri üzerine kurulan ve bu değerlerle yaşaması gereken aile yuvasında dünyevîleşmenin ve kontrolsüz teknolojinin pençelerinde savrulan, içerisinde buldukları nimetin farkında olmayan bireyler arasında sıcak, samimi, güven duyguları zayıflamaktadır. Dünyanın öteki uçlarında kendilerine sanal dost-arkadaş arayan bireyler, aile içerisinde birbirlerinden kopmakta, bir arada yaşarken yalnızlaşmakta; sevgi ve merhamet ocağı olması gereken yuvayı stres ve buhranlar odağına dönüştürmektedir.

Aile yuvasının saygınlığı dile getirilse bile aile yuvasına gerçekte o gözle bakılmıyor. Dünyevî gerekçelerle evlilik, sürekli ötelenmekte ve ileri yaşlarda kurulan yuva basit ve güncel sorunlar karşısında yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Yasal kimi yaptırımlar boşa(n)mayı geciktirse bile, aile yuvasını yıkma sıradanlaşıyor ve yuvayı sonlandıran taraflar birbirlerine düşman kesiliveriyorlar. *Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle* bağdaşmayan nafaka ödemeleri, çocuk bakımları konusundaki çekişmeler açılan yaraları derinleştirmeye devam ediyor. Beşerî yaptırımlardan istediği sonucu alamayan taraflar şiddet, intihar gibi meşru olmayan yollara sapıyor.

Aile bireyleri hep hak peşinde koşmakta, sorumluluklarını doğru bir şekilde bilen, hatırlayan ve gereği gibi yerine getirenler azalmaktadır. Bunun sonucu taraflar birbirlerine karşı hak arama mücadelesi vermektedirler. Bu ise aradaki uçurumu derinleştirmekte, bireyler arasındaki güveni sarsmakta, sevgi bağlarını zayıflatmaktadır. Sonuçta orta yerde hep hak etmediği hakkını arayan, bunun yanında sorumluluğunu hiç aklına getirmeyen bireyler kıvrınmaktadır.

Çarelerin tamamen tükendiğinde başvurulması gereken *talak/boşa(n)ma* tarafların birbirlerini tehdit aracı olarak sıkça kullandıkları ve kolaylıkla başvurdukları bir yol olmuştur. Aylarca ve hatta yıllarca devam eden bu süreçte taraflar birbirlerine nasıl maddî zarar verebilmenin yollarını aramakta ve birbirlerine verilen zararı kazanım olarak görmekte, bu arada kadın kadar erkekler ve özellikle çocuklar büyük mağduriyetler yaşamaktadırlar.

Çözüm ise *Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle* kurulan ailenin yeniden fabrika ayarlarına dönmesidir. Unutmayalım ki Cenab-ı Hakkın hak dini İslâm, her hak sahibine hakkını vermiştir. Onda her soruya cevap, yaşanılabilecek her soruna çözüm vardır. O halde yapılması gereken *Müslümanım Elhamdülillah* sözünün Allah ve Rasülünün her alandaki ölçülerine teslim olma taahhüdü olduğunun bilincinde hareket etmektir.

İslâm ailesi *Allah'ın emri ve Peygamberin kavliyle kurulmalı; Kitap-Sünnet ölçüleri ışığında yaşamalı, ölüm yahut boşanma ile sonlanması halinde yine bu ölçülere göre hareket edilmelidir*. Peygamberimizin en uzun evli kaldığı ilk eşi Hz. Hatice annemizi yıllar sonra bile hep hayırla yadedişi ne kadar anlamlıdır.

3. Kur'ân'da Anlatılan Aile Örnekleri

Kur'ân'ın aile ile ilgili olarak sunduğu örnekleri ve onların okuyucuya sunmak istediği mesajları görelim:

3.1. İlk İnsan ve Eşinden Mesajlar

Aile ile ilgili olarak Kur'ân'da yer alan çok çarpıcı örneklerin başında ilk insan ve eşi ile ilgili açıklamalar yer alır. Kur'ân'da önce ilk insanın eşiyle birlikte yaşadığı maceralar anlatılır. Şöyle ki onlar hayatı birlikte paylaşmışlar, yasağı birlikte çiğnemişler, tevbeye birlikte sığınıp dua etmişler, sonra acı ve tatlısı ile dünya hayatını birlikte yaşamışlardır.

İlk insanın yaratılma, cennette yaşama, yasak meyveden yeme ve dünyaya gönderilme serüvenini anlatan ayetlerden birkaçı şöyledir:

*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının.*³³

Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.

*Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları cennetten onları çıkardı.*³⁴

*Âdem ile eşi dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*³⁵

Sizi bir tek candan (Âdem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havva'yı) yaratan O'dur. Eşi ile (birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler. Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştığı şeyden yücedir. Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?³⁶

Tercih edilen görüşe göre son iki ayette Yüce Allah'tan kusursuz/sâlih evlat isteyenler Hz. Âdem ve eşi Havva; daha sonra evlat sahibi olunca şükretme yerine çeşitli şekillerde gizli yahut açık olarak Allah'a şirk koşanlar, onların evlatlarıdır. Yoksa şirk koşanlar Âdem ve eşi değildir. Nitekim ayetin sonundaki ifadelerin ikil olarak değil de çoğul olarak gelmesi bu görüşü desteklemektedir.³⁷ Ayet, ilk insandan itibaren anne babaların evlatları sebebiyle tevhidî problemler yaşadıklarına örnektir.

Kur'ân bize Âdem'in iki oğlunun kurban sunmalarını, onlardan müttakî olanın kurbanın kabul edildiğini, ötekinin ise kurbanın kabul edilmemesi sebebiyle

³³ Nisa 4/1.

³⁴ Bakara 2/35-36.

³⁵ A'râf 7/23.

³⁶ A'râf 7/189-191.

³⁷ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, A'râf 7/189-191.

kıskançlıkla kardeşini öldürdüğünü anlatır.³⁸ Tarihî bilgilere göre yeryüzünde ilk olarak kan dökmekle sonuçlanan kardeş kavgasının yaşandığı bu sırada Hz. Âdem hayattadır. Bu olayla insanlık, ilk aile içi probleme tanık olmuştur. Bu konudaki ayetler, kardeşler arasında yaşanan bu olayların sebep ve sonuçlarını anlatarak, insanlığın benzer durumlara düşmemesini hedeflemiştir.

3.2. Hz. Nûh ve Hz. Lût Peygamber'in İnanmayan Hanımları

Kur'ân bize kocalarına ihanet eden iki kadından bahseder. Bunlardan biri Hz. Nuh peygamberin karısı, diğeri ise Hz. Lut peygamberin karısıdır. Onların ihaneti, namus ihaneti değil; Tevhid konusunda ihanettir. Zira onlar mümin kocalarına iman etmemişler ve münafıklık yaparak müşriklerle iş birliği yapmışlardı.³⁹

Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin, denildi.⁴⁰

Rivayetlere göre Hz. Nuh, karısı Vâile, Hz. Lût da karısı Vâhile ile birlikte yaşamaya devam ettiler. Demek ki bunlardan ilki tufanda boğuluncaya, diğeri de Lût kavmiyle birlikte helak oluncaya kadar kocalarıyla birlikte yaşadılar. Elbette iki peygamberin eşleriyle yaşadığı bu inanç problemi de üzerinde durulmaya değer bir konudur. Her iki peygamber de inanmayan hanımlarıyla, onlar ilahî azabla helak oluncaya kadar birlikte yaşamışlar, onlardan ayrılmayı düşünmemişlerdir. Bu süreçte onların eşleriyle tevhidî konulardaki sonuçsuz kalan tartışmalarını tahmin etmek mümkündür.

3.3. Hz. Nuh Peygamberin İnanmayan Oğlu

Kur'ân bizlere, Hz. Nuh'un inanmayan ve babasını dinlemeyip tufanda boğulan oğlunun hikâyesini anlatır.⁴¹ Bu olay da Hz. Nuh peygamberin bu inanmayan

³⁸ Bkz. Maide 5/27-31.

³⁹ Nuh peygamberin hanımı, insanlara kocasının mecnun olduğunu söyler; Lut'un karısı ise kocasına misafirler geldiğinde kavmine haber vererek ona ihanet ederdi. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Tahrim 66/10.

⁴⁰ Tahrim 66/10.

⁴¹ Bkz. Hûd 11/42-47.

oğlu ile tevhidi tartışmalar yaşadığını, nihayet ilahî azabla helak edilinceye kadar *o benim ailemden* diyerek baba şefkatiyle oğluna sahip çıktığını gösterir.

3.4. Hz. İbrahim Peygamberin İnanmayan Babası

Kur'ân, Hz. İbrahim Peygamberin puta tapan babası Âzer ile yaptığı tevhid mücadelesini hatırlatır.⁴² Hz. İbrahim'in putperest olan babasına karşı *babacığım* ifadesini kullanarak onu tevhid dinine çağırması ve asla ondan kopmaması, onun yanından ayrıldıktan sonra bile onun bağışlanması için dua edeceğini söylemesi⁴³ bize, farklı inançlarda olan aile bireylerine karşı davranışlarımız hakkın ipuçları verir mahiyettedir.

Peygamberlerin, inanmayan eş, çocuk ve diğer yakınlarına davet görevini hakkıyla yerine getirdikleri açıktır. Ne var ki alıcı konumunda olan kişiler, bu davetten almaları gereken dersleri alamamışlardır. Dolayısıyla peygamberler bu insanlara karşı da vazifelerini yapmışlar, ancak karşısındaki kişiler, bu konuda üzerlerine düşenleri yapmamışlardır. Sonuçta sorumluluklarını yerine getirmeyen bu kimseler, yaptıklarının sonuçlarına bu dünyada kendileri katlanmışlar ve öteki dünyada da katlanacaklardır. Kur'ân bu çeşit örnekleri, vazifelerini layığıyla yaptıkları halde olumlu sonuçlar alamayan davetçilere moral vermek ve onları hayal kırıklığına düşmekten kurtarmak için anlatır.

3.5. Hz. Eyyub Peygamberin Karısını Dövmeye Yemin Etmesi

Kur'ân, Hz. Eyyub peygamberin karısı Leyya'yı dövmeye yemin etmesinden ve bu yemininden kurtuluş formüllerinden bahseder.

*Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyub'u sabırlı bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi.*⁴⁴

Rivayete göre Hz. Eyyûb peygamber, hastalığı sırasında kendisine yanlış yapan karısı için, *iyi olunca yüz değnek vuracağına* dair yemin eder. Sonra Yüce Allah, onun için yeminini yerine getirmesi için kadının da fazla canını yakmayacak bir

⁴² Bkz. Enâm 6/74, Meryem 19/42-48, Enbiya 21/52, Şuarâ 26/70, Saffât 37/85, Zuhuf 43/26. Rivayetlere göre ayette geçen Âzer, Hz. İbrahim'in babasının adı yahut lakabı idi. Bir başka görüşe göre ise Âzer babasının ismi değil bir put ismi yahut yamuk/yanlış yapan anlamına bir sıfattır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s, 383.

⁴³ Bkz. Tevbe 9/114, Mümtahine 60/4.

⁴⁴ Sâd 38/44.

formül önerir.⁴⁵ Demek ki, Eyyub ailesinde bazı problemler olmuş, Hz. Eyyub gibi sabır abidesi bir peygamber, eşine sopa vuracağına and içmek zorunda kalmış, Yüce Allah da bu problemin çözümüne yönelik ona yol göstermişti.

Hukukçular bu ayeti, kocanın karısını ölçsüz bir biçimde dövemeyeceğinin açık delili saymışlardır. Tâbiûn âlimlerinden Mücahid, *ayetin yalnızca Eyyub peygambere has olmadığını ve tüm herkesi ilgilendirdiğini* söyler. Aynı kuşağın ilim adamlarından Atâ da bu ayetle amel edilip edilemeyeceği konusunda kendisine yöneltilen soruya verdiği cevapta şöyle demiştir: *Kur'ân'da indirilen her şey, gerekleri yerine getirilmek ve uyulmak içindir.*⁴⁶ Nitekim Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre *Peygamberimiz ne bir kadını ne bir çocuğu ve ne de bir hizmetliyi asla dövmemiştir.*⁴⁷

3.6. Hz. Lokman'ın Oğluna Tek Kişilik Va'zı

Hz. Lokman, peygamber olup olmadığı ihtilafli olan bir Kur'ân kahramanıdır. Onun peygamber olabileceği söylenirken, genel olarak onun Hz. Davud peygamber döneminde yaşamış bir hikmet adamı olduğu söylenir. Kültürümüzde Lokman Hekim, daha çok tıp alanında ün yapmış bir kahramanın adıdır. Oysa Kur'ân'daki Lokman'a ait hikmetlerde, manevî hastalıkların şifasına yönelik hikmetler anlatılır. Gerçi manevî hastalıklar ile maddî hastalıklar arasında yakın ilişki vardır. Bunlar birbirini tetikler. Bu yüzden dinimiz, ruh sağlığı kadar beden sağlığına, ruh temizliği kadar beden temizliğine, ruhun gıdalanması kadar beden beslemesine de büyük önem vermiştir. Moral tedavi, psikolojik tedavi, metanet gibi manevî şeylerin bedenî hastalıkların tedavisinde önemli rol oynadığı herkesin malumudur.

Lokman suresi 12-19. ayetlerde anlatılanlardan dikkatimizi çeken hikmetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Lokman, oğlunu karşısına almış ve ona vaaz etmektedir. Yüce Allah, hikmet deryası Lokman'ın o bir kişilik muhteşem vaazını, Kur'ân vasıtasıyla asırlardır milyonlara dinletmektedir.

⁴⁵ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Sâd 38/44; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Sâd 38/44.

⁴⁶ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, Sâd 38/44.

⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'II-Kübrâ*, VIII, 204.

Hz. Lokman, bu bir kişilik vaazına '*ey oğulcuğum*' diye başlıyor. Bu ifade Lokman'ın vaazında üç kere tekrar ediliyor. Buna göre davetçi muhatabına baba şefkati ile yaklaşmalı ve ona gönlünü cezbeden ifadelerle hitap etmelidir.

Bilgelik, sahih inanç, isabetli hüküm, doğru konuşma, salih amel, bilgiyi yerli yerince kullanma, gereğini yapma demek olan *hikmet*, nimetlerin en büyüğüdür ve bu büyük nimete şükür gerekir. Şükür imana, nankörlük küfre götürür. Elbette insan, her ikisinin de sonucuna katlanır.

Ayetlerde önce Allah'a şükür, sonra ana babaya teşekkür emrediliyor. Yoktan var edene şükür ve varlığa sebep olana teşekkür isteniyor. Müşrik anne babayla bile iyi geçinmeli, bir evlat olarak onlara karşı insanî görevler yerine getirilmelidir.

Hayır olsun şer olsun, yapılan hiçbir şey küçük görülmemelidir. Çünkü Allah katında hiçbir şey yok olmaz, boşa gitmez. Zerre kadar hayır da şer de. Habbe, tohum tane demektir. Küçücük bir tohumdan nice büyük ağaçlar ve meyveler yetişir, gözle görülemeyen küçücük bir virüsten nice bedenler hasta olur ve yıkılır. Sevap ve günah tohumları da böyledir.

Kur'ân'ın isteği, pasif iyi değil, aktif iyi olmaktır. Bunun için iyileri ve iyilikleri çoğaltmak gerekir. Bu sebeple iyi-güzel düşünmeli, iyi-güzel söylenmeli ve iyi-güzel işler yapılmalıdır. Namazı ikame, iyiliği emir ve kötülükten alıkoyma yolu zorludur, sıkıntılara hazır olmalı, kararlı ve sabırlı olmalıdır. Yüce Allah'a büyüklüğü hasreden mümin kibirden uzak durmalıdır.

Sözün frekansını değil kalitesini yükseltmek gerekir. Bunun için hikmetle konuşmalı, hikmetli konuşmalı, Lokman'ı örnek almalı, Hikmetli Kur'ân'dan ilham almalı, hikmet kaynağından beslenmelidir.

3.7. Firavun'un Mümin Hanımı

Kur'ân, Firavun'un mümin karısı Âsiye bnt. Müzâhım'ı de bizlere örnek olarak sunarak, kötü bir çevrede, inkârcı bir ailede, firavun gibi şer odaklarına rağmen nasıl Müslüman olunacağını anlatır. Zira bu imanlı kadını kocası çok ağır işkencelere tabi tutmuştur.

Allah, inananlara da Firavun'un karısını misal gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar, demişti.⁴⁸

Elbette iman eden mümin karısı ile inkârcı koca Firavun arasında dinî tartışmalar olmuş ve bu tartışmalar sonucu Firavun karısına işkence etmiş ve nihayet onu öldürmüştü.

3.8. Hz. Peygamber'in Eşleriyle Yaşadığı Problemler

Eşleri, Peygamberimizin yanında rahatlıkla fikirlerini söyleyebilir ve hatta onunla tartışabilirlerdi. Hudeybiyye anlaşmasının yapıldığı sene, ağaç altında Rıdvan Biati yapılırken Hz. Peygamber, "Ağacın altında bana biat edenler, İnşallah cehenneme girmez" buyurmuştu. Orada bulunan Hafsa Annemiz şöyle karşılık vermişti: "Evet, girer ey Allah'ın Rasülü!" Peygamberimiz, onu azarlayınca, o şu ayeti okuyarak cevap vermişti: "İçinizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir sözdür."⁴⁹ Bunun üzerine Peygamberimiz bir sonraki ayeti okuyarak ona cevap vermiştir: "Sonra Biz, Allah'tan sakınanları kurtarıyoruz, zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakıyoruz."⁵⁰ Bu olay⁵¹ hem eşi Hz. Hafsa'nın geniş Kur'ân kültürüne ve hem de fikirlerini rahatlıkla peygambere söyleyip onunla tartışabildiğine tanıklık etmektedir.

Kur'ân Hz. Peygamberin eşleriyle yaşadığı bazı problemleri, bize yönelik mesajlarıyla anlatır. Peygamberin sırrını saklamayan eşler, birbirlerini kıskanıp peygambere birtakım planlar kuran eşler, dünyalık isteyerek peygamberi bunaltan eşler, Peygamberi ilâ vakasını yaşamaya mecbur tutan eşler. Nitekim Peygamberimiz, eşlerinin kendisine karşı takındıkları bazı uygunsuz tutum ve davranışlarından dolayı, bir ay yanlarına uğramamaya yemin etmişti.

Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salıvereyim.

⁴⁸ Tahrim 66/ 11.

⁴⁹ Meryem 19/71.

⁵⁰ Meryem 19/72.

⁵¹ Aişe A. Bint Şâtî, *Resûlullahın Annesi ve Hanımları*, (Çeviren: İsmail Kaya), Konya, 1987, II, 115–116.

*Eğer Allah'ı, Peygamberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*⁵²

Rivayete göre Peygamberimizin eşleri, kocalarından dünyalık bazı şeyler isterler ve bu isteklerini ileriye götürürler, onların bu tutumları karşısında Peygamberimiz bir ay onlara yaklaşmayacağına dair yemin eder ve ardından bu ayetler iner.⁵³ Buna göre Peygamberimiz onları mevcut şartlarda kendisiyle beraber kalma yahut boşama konusunda muhayyer bırakır. Onlar da Peygamberimizle kalmayı tercih ederler ve olay tatlıya bağlanır. Bu süreç içerisinde peygamberimizin herhangi bir şekilde şiddete başvurmadığını biliyoruz

*Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*⁵⁴

*Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi.*⁵⁵

Bir rivayete göre Peygamberimiz, eşi Hz. Hafsa'ya bir aile sırrını söylemiş, o da o sırrı Hz. Âişe ile paylaşmıştı. Bunun üzerine bu ayet inmişti. Başka bir rivayete göre ise peygamberin bazı hanımları kendi aralarında anlaşarak, kıskandıkları bir kumalalarına karşı bir plan yaparlar ve uygulamaya koyarlar. Bu plan sonucu Peygamberimiz bal yememeye yemin eder ve bu konuda bu ayet iner.⁵⁶ Bu rivayetler, peygamberimizin hanımları arasında kıskançlıktan kaynaklanan ve peygamberi üzen bir kısım tatsız hadiselerin olduğunu göstermektedir. Ashab arasında Hz. Peygamberin hanımlarını boşadığına dair kanaatler oluşma noktasına gelen bu problemler sonuçta tatlıya bağlanmış ve herhangi bir şiddet ve boşama olayı gerçekleşmemiştir.

Sonuçta peygamberimiz, eşlerini ve evini terk ederek mescide sığınmıştı. Benzeri bir olay da Peygamberin damadı Hz. Ali ile eşi arasında yaşanmış, o da

⁵² Ahzab 33/28-29.

⁵³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Ahzab 33/28-29.

⁵⁴ Tahrim 66/1.

⁵⁵ Tahrim 66/3.

⁵⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Tahrim 66/3.

sevgili eşi Hz. Fatıma ile tartışmış evi terk etmiş ve topraklara bulanmış bir halde sokakta kalmıştı.⁵⁷ Dikkat edilirse bu iki örnekte de karı koca arasında yaşanan problem sonucu kapı dışarı edilen kadın değil kocadır. Zira erkeğin ev dışında gideceği pek çok yer vardır, ama kadın aynı imkanlara sahip olmayabilir. Boşanma durumunda bile kadın iddeti bitinceye kadar kocasının evinde kalma hakkına sahiptir. Nerede kaldı bugün basit meseleler bahane edilerek kapı dışarı edilen, anne-babasının evine gönderilen yahut bakıma muhtaç bir halde terk edilen kadınlar!

3.9. Sesini Allah'a Duyuran Kadın

Kur'ân, ihtiyar halinde kendisini boşamak isteyen kocasını Peygambere ve Yüce Allah'a şikâyet eden bir kadını bir suresine konu eder ve eşler arasında yaşanan probleme çözümler önererek yuvayı yıkılmaktan kurtarır:

*Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir.*⁵⁸

Tartışma anlamına gelen Mücadele⁵⁹ suresinin ilk ayetlerinin inişi ile ilgili kaynaklarımızda anlatılan şu rivayetler, Müslüman kadının İslâm anlayışı hakkında çok net bilgiler vermektedir: *Havle (yahut Huveyle)* adlı bir kadına kocası zihar yapar. Yani kocası, cahiliyye gelenekleri doğrultusunda kızdığı hanımına "Sen bana artık anam gibisin" der. Bu cümle gelenekte, kadını boşama demektir. Kadın, kocasına "Git durumu Peygambere sor der, adam ben utanırım deyince, izin ver ben gidip sorayım der ve Peygamberimize gelerek şöyle der:

"Ey Allah'ın Peygamberi! Yıllarca kocamla birlikte yaşadık, ben onun yıllarca kahrını çektim, ona çocuklar doğurdum. Şimdi ahir ömrümde o, bana zihar yaptı!"

Peygamberimiz, geleneğe uygun olarak şöyle cevap verir: "Artık sen ona haramsın!"

Kadın, ben halimi Allah'a arz ediyorum, diyerek ısrarla şikâyet cümlelerini tekrarlar durur. Derken vahiy gelir ve surenin "'Kocası hakkında seninle tartışan ve

⁵⁷ Onu bu şekilde gören Peygamberimiz ona *Eba't-Türâb/Toprak babası* diye takılmıştır. Bkz. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX, 263.

⁵⁸ Mücadele 58/1.

⁵⁹ Sure tartışan kadın anlamına *Mücadile* diye de adlandırılmıştır.

Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir."⁶⁰ diye başlayan ayetleri iner.⁶¹

Bu tarihî olaydan çıkan sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

Kadın, karşılaştığı bir problemin çözümünü dinin içerisinde arıyor ve kocasından peygambere gidip durumu sormasını istiyor.

Kocasının utanıp sormaktan çekindiği dinî bir meseleyi sorup araştırmaktan çekinmiyor. Nitekim Hz. Âişe annemiz, "*Allah ensar hanımlarına rahmet etsin, onların utanma duyguları, dinlerini öğrenmelerine engel olmadı*"⁶² diyerek bu gerçeği belirtmiştir.

Kadın geleneğe meydan okuyor, onu sorguluyor, inandığı ve tanıdığı dinin, akla ve maslahata aykırı olan bir geleneği onaylamayacağını biliyor ve Peygamberin geleneğe dayalı cevabıyla yetinmeyip kararlılıkla Yüce Allah'a dua etmeye devam ediyor.

Gönlünü yatıştıracak bir çözüm ve bilgiye ulaşıncaya dek, mücadele ve duayı sürdürüyor.

3.10. Genel Olarak Aile İçi Problemlere Kur'ânî Çözümler

Kur'ân'da karı koca arasında karşılaşılabilecek problemlerin çözümüne yönelik son derece anlamlı teklif ve tedbirler yer alır:

Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.

⁶⁰ Mücadele 58/1.

⁶¹ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, Mücadele 58/1.

⁶² Ahmed, VI, 148.

Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.⁶³

Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.⁶⁴

Ayetlerde şu hususlar dikkatimizi çekmektedir:

Ayet, ailede kadın ve erkeğin birbirlerine karşı sorumluluk ve duruşlarını, aile içerisindeki görev paylaşımlarını belirlemektedir.

Kur'ân'ın hedeflediği aile, sâlih, itaatkar ve Allah'ın sınırlarını koruyan eşlerden oluşur ve o alide huzur/geçim/uyumluluk esastır. Ayette öncelikle bu niteliklerin sayılması, kadını bu iyi hasletlere yönlendirmek içindir.

Problem kadın kaynaklı olursa, buna karşı aşamalı bir yol önerilmiştir.

Bu yollar önce etkili bir şekilde va'z u nasihat, ardından psikolojik küsüşme, bunun ardından te'dib etme gelmektedir.

Bundan sonra kadın ve erkeğin ailesinden iki hakeme problemin arz edilmesi aşaması gelir. Bu aşamada, eşler dertlerini yalnızca belirlenen hakemlere anlatırlar ve hakemler hakkaniyet ölçüleri içerisinde kararlarını verirler.

Olaya hakemlere intikal ettiğinde dahi eşlerin ve hakemlerin yegâne amacı eşlerin barışmasını sağlamak ve yuvayı kurtarmak olmalıdır.

Bütün bu yöntemlerde amaç, aile yuvasını yıkılmaktan kurtarmak ve huzurlu bir şekilde devam etmesini sağlamaktır.

Boşanma, tüm çarelerin tükendiğinde başvurulabilecek bir ruhsattır. Kur'ân, boşama sınırlarını belirleyen pek çok ayetin yanında konuya müstakil bir sure (Talak suresi) ayırarak boşamayı keyfilikten kurtarmış, belirli ölçülere bağlamıştır. Görüldüğü üzere boşama, bazı çevrelerin sandığı gibi erkeğin iki dudağı arasından çıkıverecek bir söze bağlı değildir. Özellikle erkeğe ağır sorumluluklar yükleyen ve en son başvurulması gereken bir çaredir.

⁶³ Nisâ 4/34-35.

⁶⁴ Nisa 4/128.

Tüm bu aşamalarda taraflar Yüce Allah'ın üzerlerinde gözetici olduğunu ve yapıp ettiklerinden O'na karşı sorumlu olduklarını unutmamalıdır.

3.11. Diğer Örnekler

Kur'ân'da yer alan bu örnekler yanında kaynaklarımız, Hz. İbrahim'in eşleriyle problemler yaşadığı ve bu yüzden ikinci eşi Hz. Hacer'i kucağındaki çocuğu ile Mekke'nin ekin bitmez, kervan geçmez vadisine⁶⁵ bırakmak zorunda kaldığını anlatır. Yıllar sonra Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile birlikte Ka'be'nin temellerini yükseltmek üzere Mekke'ye geri geldiğinde eşi Hz. Hacer vefat etmişti. Bu olayda da dikkatimizi çeken hususların başında Hz. Hacer'in Allah'ın emrine ve kocasının tercihine tam bir teslimiyetle uyması ve Allah'a güvenmesidir. Zira bu hicretle Hacer, kucağındaki çocukla bir başına hayat mücadelesi vermek zorunda kalmıştır.

Yine rivayetlere göre Hz. İsmail, kanaatkâr olmayan ve sürekli sızlanan eşini babasının tavsiyesi üzerine boşamış ve başka bir kadınla tekrar evlenmiştir.⁶⁶ Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed salavât dualarında kendilerini aile boyu andığımız örneklerimizdir. Her iki peygamber de aileleriyle azımsanmayacak problemler yaşamış, bu problemlere rağmen aile yuvasını devam ettirmiş ve problemlerle nasıl baş edileceğini en güzel şekilde bizlere sunmuştur.

Sonuç

Buraya kadar Kur'ân'dan derlediğimiz bu örneklerde insanın olduğu yerde problemlerin olabileceğine dikkat çekilmiş, toplumun temeli olan aile ortamı içerisinde de karı-koca, ebeveyn ve çocuklar arasında birtakım problemlerin yaşanabileceğine işaret edilmiş ve problemlere Kur'ân'ın sunduğu sağlıklı çözümler üzerinde durulmuştur.

Kültürümüzde aile yuva ası kurulurken yaşanan nişan, nikah, zifaf merasimlerinde yapılan duada üç tarihi çift öne çıkar ve bu üç çift model olarak sunulur. *Hz. Âdem-Hz. Havva çifti, Hz. Muhammed-Hz. Hatice çifti, Hz. Ali-Hz. Fatıma çifti.* Bir hocamız bunlar eşler arasında problem yaşayan çiftler diye bu duayı yapmanın pek uygun olmadığını söylemişti. Oysa bu çiftler problemlerini kendi aralarında çözmesini bilen ve aile yuvasını sonuna kadar götüren çiftlerdir. Zaten ideal olan sıfır

⁶⁵ Bkz. İbrahim 14/37.

⁶⁶ Bkz. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I, 195-200.

problemlı bir aile değil, problemleri en aza indirebilen ve bunları da en güzel Şekilde czebilen ailedir.

Huzurlu ve gcl toplumlar, huzurlu ve gcl ailelerden kurulur. Bu ise inanç ve amel bakımından gcl, donanımlı bireylerce sağlanacaktır. Aile yuvası, mutluluğu ve mutsuzluğu yalnızca karı kocayı ilgilendiren bir kurum değildir. Aksine o, anne baba, cocuklar ve diğer akrabalarından oluşan geniş bir kurumdur. Dolayısıyla onun mutluluğu ve mutsuzluğu tüm akrabaları ilgilendirir. Aile yuvasının kuruluş amacı, üyelerin huzur ve mutluluğunu temin etmektir. Yuvada birtakım huzursuzluklar zuhur ettiğinde, bunların usulüne uygun olarak czlmesi, anne baba ve diğer aile bireyleri başta olmak üzere, etkili ve yetkili herkesin temel görevidir. Yuva içerisinde hiç problem yaŐamamak arzu edilse de bu, her zaman mümkün olmayabilir. nemli olan problemleri akl-ı selim ile czebilmek ve yuvayı acı tatlı hatıralarıyla yaŐatabilmektir. Bu konuda Kur'ân'da yer alan örnekler ve konuyla ilgili Kur'ân'ın cizdiği yol haritası ufuk açıcı ve yol göstericidir.

Bu nedenle ailenin kuruluş aşamasında, eş seçiminde ve sonraki dönemlerde cok fazla hayalci olmamalı, yaşadığımız dönem ve Şartların insanları olduğumuzu göz önünde bulundurmalı, hayattan beklentilerimiz yapabileceklerimiz ve eriŐebileceklerimiz olmalıdır. Bizler sahabî nesli olmadığımıza göre, birbirimizden sahabî nesli davranışı beklememeli; melek olmadığımıza göre, birbirimizden meleklik de beklememeli, gerceķçi olmalı ve yapabileceklerimizi konuŐmalız. Zira mutlak kemal, yüce Allah'a mahsustur.

Kaynakça

Aişe A. Bint Őt, *Resûlullahın Annesi ve Hanımları*, (eviren: İsmail Kaya), Konya, 1987.

Buhari, Eb Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buharî, *el-Câmiu's-Sahih*, el-Amre, İst, 1353.

Eb Davûd, Süleyman b. EŞas-es-Sicistni, *Sünen*, Beyrût, ty.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'n Dili*, İstanbul, Eser, ty.

Hivr, *Tefsîru Kitabillahi'l-Azîz*, Beyrut 2004.

İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Katar 1982.

İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul, ty.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Daru Beyrût, Beyrût, 1957.

- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1984
- Köksal M. Asım, *İslâm Tarihi*, Şamil Y. İst, 1987.
- Köksal M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, T. Diyanet Vakfı Y. Ank. 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el- Câmî'li Ahkâmi'l- Kur'an*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrût, ty.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Beyrut 2004.
- Mekârim Şirâzî, *el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillah*, Beyrut 2004.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'ân*, İstanbul, 1996.
- Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's- Sahih*, Mısır, 1955.
- Nesâî Ebu Abdirrahman, *Sünen*, Beyrut, ty.
- Nesefî Abdullah b. Ahmed, *Medâriküt- Tenzîl ve Hakaiku't- Te'vîl*, Mecmuatûn Mine't-Tefâsir'in İçinde, Daru İhyai't-Turasi'l- Arabi, Beyrût, ty.
- Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin, *et-Tefsiru'l- Kebir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ty.
- Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut 2004.
- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Beyrut 1984.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b.Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l Kur'ân*, Beyrut, D. Fikir, 1988 .
- Yahya b. Selâm, *Tefsîru Yahya b. Selâm*, Beyrut 2004.
- Zemahşerî, Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyuni'l-Ekâvîl*, Beyrut, ty.

CAHİLİYEDEN İSLÂM'A AİLENİN KURULUŞUNDA DEĞİŞİM

*Adnan Demircan**

Özet

İslâm, geldiği toplumda inanç alanında önemli bir değişimi gerçekleştirdiği gibi sosyal ilişkilerde de önemli bir değişim ve dönüşümü başlatmıştır. İslâm'ın getirdiği değişimi farklı açılardan ele alarak değerlendirmek mümkündür. Burada değişim, toplumun en önemli kurumlarından biri olan ailenin kuruluşu bağlamında ele alınacaktır.

Ailenin kuruluşunda insanın fitratına ve Allah Elçisi'ne (sav) bildirilen temel ilkelere aykırı olmayan gelenekler muhafaza edilirken, bazı uygulamalar kaldırılmış, bazıları ise düzenlenerek ve değiştirilerek devam ettirilmiştir. Özellikle aile bireylerinin birbirlerine haksızlık yapmalarına ve mağduriyete sebep olan birçok uygulamaya son verilmiştir. Bunların önemli bir kısmı câhliye döneminde baskı ve zulme uğrayan kadınların haklarının korunmasına matuf uygulamalardır. Mehrin kadının hakkı olduğunun tescili, kadının evlilik akdinin gerçekleştirilmesinde söz sahibi olması ve mağduriyetine sebep olan bazı nikâh uygulamalarının kaldırılması bunlardandır. Öte yandan evliliğin kolaylaştırılması gibi teşvik edici ilkeler, İslâm'ın önemseddiği bir yaklaşımdır.

Giriş

Toplumun en önemli kurumu olan aile bütün medeniyetlerde bir akitle ve ardından düğün ve benzeri törenlerle oluşturulur. Araplarda da ailenin kuruluşu bir akitle gerçekleştirilmektedir. Bu akdin İslâm'dan önceki uygulaması ile İslâm dönemindeki uygulaması arasında benzerlikler olduğu gibi önemli bazı farklılıklar da vardır.

* Prof. Dr.; İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, adnan.demircan@istanbul.edu.tr

Bilindiği üzere İslâm, dini, gelenekleri ve âdetleri olan Mekke şehrinde tebliğ edilmeye başlandı. Allah Elçisi'nin (sav) hicretinden sonra da tebliğ faaliyeti yine yerleşik insanların yaşadığı Yesrib ve çevresinde devam etti. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra burası önce Medinetü'n-Nebî, daha sonra kısaca Medine ismiyle anılmaya başlandı. Evlilik açısından bakıldığında bu iki şehrin de gelenekleri ve âdetleri vardı. İslâm, mevcut uygulamaları, vahyin mihmandarlığında ıslah ederek ailenin kuruluşunda hukukî, sosyal ve ahlakî bir zemin oluşturdu.

Bu bildirimizde İslâm'ın tebliğ edilmeye başlandığı coğrafyada ne bulduğu ve neler yaptığını ailenin kuruluşu bağlamında ele alacağız.

1. Evlilik Namzedinin Belirlenmesi

Ailenin kurulması için evlilik niyetini izhar eden erkeğin ilk yapması gereken şey evlilik için bir namzet bulmasıdır. Araplarda bu düşünce kızın ailesine açılır, ailenin özellikle hanımları evlilik için uygun bir kız tespit ederler. Göçebe hayatı yaşayan kabile mensupları için evlilikte öncelikli olarak bulunacak namzet kabile içinden, genellikle de amcakızı veya başka bir akrabadır. Amcakızıyla evlilik hususunda amcaoğulları hak sahibi olarak görülüyorlardı. Özellikle gençlerin yaptıkları ilk evliliklerde amcakızlarını veya yakınlarını tercih etmeleri daha yaygındı. Ancak yaşın ilerlemesiyle birlikte kişinin kurduğu ilişkiler, mesleği ve özellikle sosyal konumu yeni evlilikler yapmasını gerektirdiğinde bu evliliklerde siyasî ve sosyal hedefler gibi çeşitli maslahatlar gözetilerek evlilikler yapılabilmıştır.

İslâm'ın doğduğu Hicaz bölgesinde bulunan az sayıda şehirde de insanlar genellikle kabileleriyle birlikte yaşadıkları için buralarda da evliliklerde öncelikli olarak akrabaların düşünülmesi Arap kültürüne uygundur. Ancak kabileler arası ilişkiler, kabilelerin birbirlerine kız vermelerine ve böylece ilişkilerini pekiştirmeye ihtiyaç duymalarını sağlamıştır. Böylece evliliklerin önemli bir kısmı akraba evliliği şeklinde gerçekleşiyordu. İster badiyede ister şehirde yaşasınlar Araplar kabileleri içinde hayatlarını sürdürdükleri için akraba evliliği en kolay olanıydı.

Araplarda kızlarla erkeklerin görüşmesi, birbirlerini tanımaları için bir süre beklemeleri türünden uygulamalar yoktu. Âşık olmak ise halk arasında anlatılan hikâyelere konu olmuştur. Kays b. Mülevvah el-Âmirî'nin (ö. 70/689) amcasının kızı olduğu rivayet edilen Leylâ bt. Mehdî el-Âmiriyye'ye, Cemîl el-Uzrî (ö. 82/701) amcasının kızı Büseyne'ye, Kays b. Zerîh el-Kinânî (ö. 68/687) Ka'b b. Huzâa kabi-

lesinden Lübnâ'ya duydukları platonik aşk [el-aşku'l-'uzrî] Araplar arasında asırlar boyunca anlatıldığı gibi Leyla u Mecnun gibi hikâyeler diğer Müslüman milletlerde de anlatılagelmıştır. Bu âşıkların çoğu kavuşmadan vefat etmişlerdir. Aşklarını terennüm ettikleri şiirler dilden dile dolaşarak nakledilmiştir. Ele aldığımız evlilik konusunda yaygın uygulamalar, erkeğin ve kadının ailelerinin çabalarıyla kurulan ailelerdir.

2. Kadının İstenmesi

Ailenin kurulabilmesi için kadının velisine niyetin iletilmesi ve ondan müspet cevap alınması önemlidir. Bir kadının istendiği takdirde olumlu cevap alınıp alınamayacağı konusunda kadın tarafının görüşü alındıktan sonra girişimlerde bulunulur. Ardından kız istenir. Araplar buna hıṭbe derler. Kızın istenmesi evliliği önemli törenlerinden biridir.

Erkeğin ailesinden hatırlı kişiler, önceden belirlenen bir zamanda kadının evine giderek kızı isterler. Kızın istendiği bu tören aynı zamanda nikâh akdinin gerçekleştirildiği bir törendir. Câhliye dönemi ve İslâm tarihinin ilk dönemlerindeki örneklere baktığımızda nikâh için ayrıca bir tören yapılmadığını anlıyoruz. Kızın velisinin kızı vermesi ile birlikte nikâh akdi tamamlanmış olur.

Kız isteme töreninde erkeğin yakınlarından ağzı laf yapan, ileri gelenlerinden biri taleplerini ve bu evliliğin hayırlı bir iş olacağını ifade ettiği bir konuşma yapar. Ayrıca konuşmasında erkeğin güzel hasletlerinden de bahseder. Ardından kadının yakınlarından biri onun hakkında övücü bir konuşma yapar. Bu törenin şahitler huzurunda yapılması akdin gerçekleşmesi açısından önemlidir.

Kızın istendiği törende mehir veya şadâḳ denen bir bedel belirlenir. Törene katılanlara ikramlar yapılarak toplantı sonlandırılır. Makul bir sürede kızın çeyizi hazırlandıktan sonra da düğün yapılarak erkeğin evine götürülür.

3. Nikâh

Evliliğin meşruiyetini sağlayan en önemli kurum nikâhtır. Araplar İslâm'dan önce de aileyi nikâh ile kuruyorlardı. Nikâh kelimesi "birleştirme, bir araya getirme; evlenme, evlilik; cinsel ilişki" gibi anlamlara gelir. Fıkhî bir kavram olarak ise "şer'an aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akit ve bu yolla eşler arasında meydana

na gelen evlilik ilişkisi” anlamında kullanılır.¹ Nikâh akdinin geçerliliği için akdin velinin izniyle olması gerekir. Câhliye döneminde de nikâh velinin izni olmadan gerçekleştirilemiyordu.

3.1. Veli İzni

Kadının velisi öncelikli olarak babasıdır.² Babası hayatta değilse amcalarından ya da kardeşlerinden biri velisi sıfatıyla nikâh akdinin gerçekleştirilmesini sağlardı. Kardeşi de yoksa bu durumda akrabalarından biri ya da onun görevlendirdiği kabilesinden bir kişi akdin tarafı olarak söz sahibi olurdu. Nikâh akdinin gerçekleştirilmesinde veli önemli bir konuma sahiptir. Kişi, velisi olduğu kadını dilediğine nikâhlama hakkına sahiptir.

Cahiliyede kadınların evlilik konusunda tercihini ifade etmesi ya da itirazda bulunması hoş karşılanan bir durum değildir.³ İslâm döneminde velinin yetkisi devam etmekle birlikte akdin sahih olabilmesi için kadının bu akde rızasının olması gerekir. Zira kadının rızası yoksa akit gerçekleştirilmiş olsa dahi bunu feshettirme hakkına sahiptir. Anlaşıldığı üzere velinin kadını evlendirmesi onun herhangi bir iradeye sahip olmadığı anlamına gelmez. Bu daha çok evliliğin meşruiyeti açısından düşünülen bir uygulamadır. Kadının ailesine ve velisine rağmen bir evlilik gerçekleştirilmesi kabul edilecek bir durum değildir. İlk dönem İslâm toplumunda ailesine rağmen bir evlilik yapan kadının toplum içerisinde saygınlığını muhafaza etmesi mümkün değildir.

Cahiliyede bir veli çok küçük yaştaki bir kızını rahatlıkla bir başkasına nikâhlayabilir. Bu nikâh akdi için kızının görüşünü sormaya ihtiyaç duymaz. Kadınların da yetiştikleri ortamın etkisiyle bu tür evlilikler hususunda kişisel tavırlarını ve tepkile-

¹ Fahrettin Atar, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33:112-117.

² Veli izni uygulaması hakkında bilgi için bk. Abdülaziz Bayındır, "Fıkha Göre Nikâh Sözleşmesinde Velinin Yeri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, 4 (2001): 45-67. Ayrıca bk. Mutlu Gül, "Hadislerin Rivayet Özelliklerinin Fıkha Etkisi Bağlamında Velisiz Kıyılan Nikâhın Batıl Olduğunu İfade Eden Rivayetlerin Tahrir ve Tenkidi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (2013) : 361-376; Salih Karacabey- Mutlu Gül, "Fikhî Hadislerin Özellikleri Bağlamında 'Velisiz Nikâh Olmaz' Hadisinin Tahrir ve Tenkidi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/1 (2012): 33-48; Fatih Çınar, "Şevkânî'ye Göre Nikâhta Veli Meselesi", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2016): 177-194; Suat Erdoğan, "İslâm Hukukunda Evlenme Ehliyetine Hâiz Olmayanların Evlendirilmesi: Nikâhta Velayet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/ 50 (2017); 935-940.

³ Kadının nikâhta bulunması hakkında bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, "İmam Ebû Hanife ve Kadının Nikâh Akdinde Taraf Olması", *İslâmî Araştırmalar*, 15/1-2 (2002) [Ebû Hanife Özel Sayısı]: 255-257.

rini ortaya koymaları beklenen bir durum değildir. Veli kadının kiminle evlendirilmesini uygun görmüşse kadın da buna razı olmak zorunda olduğunu düşünür.

Velilerin zaman zaman başkalarına velisi olduğu kadınla evlenmeyi teklif ettiği, hatta bazen kadınların mehir yerine geçmek üzere birbirlerine karşılık evlendirilmesi de Câhliyede karşılaşılan bir durumdur. Böylece mehir masrafından kaçınılmış olur. Zira mehir miktarı, bazen evliliği zorlaştıran bir engel haline gelebilir.

3.2. Mehir

İslâm'dan önce nikâh akdi sırasında kadının asaletine, güzelliğine, yaşına, daha önce bir evlilik yapıp yapmadığına bağlı olmak üzere miktarı değişebilen bir mehir ödenirdi. Erkek veya akrabalarının kadının velisiyle miktarını konuştukları mehir, genellikle velinin kendisine ait kabul ettiği bir bedeldir. Câhliye döneminde insanların çoğu mehri kendileri alırken bazıları bir bölümünü evlendirdikleri kadın için harcamakta, bazı insanlar ise mehrin tamamını kadına verebilmektedir. Câhliye dönemine bakıldığı zaman bu konuda standart bir uygulamanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak yaygın olanın kadına mehirde pay vermemek olduğu söylenebilir.

İslâm döneminde mehirle ilgili ortaya konan temel uygulama, mehrin her halükârda kadının hakkı olduğu şeklindedir. Kadın, -ister muaccel,⁴ ister müeccel⁵ olsun- evlilik sırasında talep ettiği mehirle ilgili dilediği tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Kadının mehrini dilemesi halinde eşi ya da çocukları için harcaması mümkündür. Ancak bir kadın bu konuda zorlanamaz.

Cahliyede bir kadının yüksek miktarda mehir alması onun izzetini ve asaletini gösteren bir durumdur. Kadın için mehir ödenmemesi ona saygısızlık anlamına gelir. Hatta bu durumdaki bir kadının ancak kötü fiiller işleyen kadınlar olduğuna inanılır.

Mehrin miktarı konusunda kadınların ve velilerinin iradelerine bağlı olmak üzere tercih hakları bulunmakla birlikte istenen mehrin evlilik müessesesine zarar verecek miktarda olmaması önemsenmiştir. Bu konuda İslâm döneminde daha çok ahlaki tavsiyeler öne çıkmaktadır.

⁴ Hemen ödenmesi gereken.

⁵ Ödenmesi sonraya bırakılan.

Kadınlara verilen mehrin onlarla evlenen erkekler tarafından istismar edilmesi, karşılaşılan bir durumdur. Kadına ait olan diğer mallarla ilgili olarak da uyulması gereken bir ilkeyi Yüce Allah şöyle hatırlatmaktadır: *“Kadınlara mehrlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yiyin.”*⁶

Kadınlara haksızlık yapılması, mallarının çeşitli yollarla alınması elbette doğru bir davranış olmaz. *“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”*⁷

Mehir konusunda hukukî sorunlar ortaya çıkmaması mümkün değildir. İslâm mehirle ilgili ortaya çıkan sorunları da çözmüştür. Bunlardan biri nikâh kıyılmış olup zifaf yaşanmayan kadınların durumuyla ilgilidir.

*“Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak bir şeyler verin. Bu iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur. Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”*⁸

3.3. Şahitler

Cahiliye ve İslâm döneminde de nikâh akdi şahitler huzurunda gerçekleştirilirdi. Akit sırasında şahitlerin bulunması nikâhın geçerliliği açısından önemlidir. Nikâhın sosyal ve hukukî meşruiyeti açısından şahitlik müessesesi önemli bir fonksiyona sahiptir. Mehirle ilgili olarak ileride çıkması muhtemel bazı sorunlarda da

⁶ en-Nisâ 4/4.

⁷ en-Nisâ 4/19.

⁸ el-Bakara 2/236-237.

görüşlerine başvurulabilecek şahitlerin adaletli olması ve şahitlik görevini hakkıyla yerine getirebilecek kişilerden oluşmasına dikkat edilir.⁹

4. Düğün

Nikâh akdinden sonra düğün için uzun bir süre beklenmemesi gerekir. Düğünün bir yemek ikramıyla duyurulması hususunda Allah Elçisi'nin (sav) tavsiyeleri bulunmaktadır. Kendisi de düğünlerde insanlara yemek ikramına önem vermiştir. Bunun temel sebeplerinden biri nikâhın ilanıdır.¹⁰

Düğünlerde kadınlar ve erkekler kendi aralarında eğlenirler. İslâm döneminde olduğu gibi Câhliye döneminde de kadınlarla erkeklerin bir araya gelerek düğünlerde birlikte eğlenmeleri kabul edilmezdi.

5. Evlenilebilecek Kişilerle İlgili Yasaklar

Her din ve toplumda evlilikle ilgili yasaklar bulunmaktadır. Evlilik akdinin birbirleriyle evlenmelerine mani bir durumun olmadığı kişiler arasında gerçekleştirilmesi gerekir. Bu yasakların önemli bir kısmı akrabalık ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkan yasaklardır. Bir kısmı ise başka sebeplerle oluşmuştur.

5.1. Evlenilmesi Haram Olanlar

Sürekli Yasak Olanlar: Kendileriyle evlenilmesi yasak olanlar için en önemlileri kan bağı sebebiyle evliliği sürekli yasak olanlardır. Bu hususta Câhliye dönemiyle İslâm dönemi arasında büyük bir paralellik vardır.

Evlilik, erkeğe bazı kadınlarla evlilik yasağı getirir. Örneğin kişinin evlendiği kadının annesi ve başka erkeklerden olan kızları o erkek için artık ebediyen haram olur.

Süt akrabalığı da evlilikle ilgili sürekli olan bazı yasakları ortaya çıkarır. Allah Elçisi (sav), "Nesep sebebiyle evlenilmesi haram olanlar emzirme sebebiyle de haram olur."¹¹ buyurur.

⁹ Nikâhta şahitler hakkında bilgi için bk. Suat Erdem, "İslâm Hukukuna Göre Tarafların Haklarının Korunması Açısından Nikâhta İki Şahidin Gerekliliği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23 (2014): 25-44

¹⁰ Hasan Yenibaş, "Nikâh İlan Edin, Hadisi Bağlamında Nikâhın Sosyal Yönü", *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, (2012): 423-436; H. İbrahim Acar, "Nikah'ta Aleniyet ve İlan", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 15/47 (2010): 225-230.

¹¹ Buhârî, "Şehâdât", 7 [hadis no: 2646]; Müslim, "Rağâ", 9 [hadis no: 1445].

Yüce Allah, bir erkeğin evlenemeyeceği kadınlarla ilgili hükümleri şöyle zikretmektedir: *“Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*¹² Bu ayetin devamında yasaklarla ilgili şu hükümlerin çerçevesi de ortaya konur: *“(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹³

Koşula Bağlı Olarak Geçici Yasak Olanlar: Bir kadınla evlenen bir kişinin onunla evliliği devam ettiği sürece kız kardeşi gibi kadınlarla evlilik yapabilmesi mümkün değildir. Ancak kadınla evlilik akdi sona erdiğinde meşru yollarla o kadının yakınları olan bazı hanımlarla ilgili evlilik yasağı kalkar.

İddet bekleyen bir kadınla evlilik akdi gerçekleştirilemez. Bunun için iddetin beklenmesi gerekir. Burada da geçici bir yasak söz konusudur. Yüce Allah, şöyle buyurur: *“(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halimdir.”*¹⁴

¹² en-Nisâ 4/23.

¹³ en-Nisâ 4/24.

¹⁴ el-Bakara 2/235.

Geçici evlilik yasağı oluşturan hükümlerden biri, bir erkeğin evli olduğu bir kadını üç kez boşadıktan sonra doğal süreçte başka bir erkeğin kadınla evlilik yapıp ondan ayrılması ya da vefat etmesinin ardından eski kocasıyla tekrar evlenebilmesidir. Yüce Allah şöyle buyurur: *“Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helal olmaz. (Bu koca da) onu boşadığı takdirde onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözelebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir.”*¹⁵

Cahiliye döneminde hanımını üç defa boşayan kişi bundan bir pişmanlık duyar ve evliliğini devam ettirmek isterse şekli bir nikâhla kadın başka bir erkekle evlendirilir, daha sonra boşatılarak iddet müddetini bekledikten sonra eski kocasıyla tekrar evliliğinin yolu açılmış olur. Bu işlem, hülle olup yasakların arkasından dolanarak ihlali anlamına gelir ve iyi niyetle bağdaşmaz. İslâm, hülle yoluyla muvazaalı evliliklere yasak koymuştur. Allah Elçisi, “Allah hülle yapana da kendisi için hülle yapılan da lanet etmiştir.”¹⁶ diyerek bu hususta Müslümanları uyarmaktadır.

Müşrik bir erkek ya da kadınla evlilik Müslümanlara haramdır. Bu engelin ortadan kalkması için müşrik kişinin Müslüman olması gerekir. Yüce Allah şöyle buyurur: *“İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve başışlanmaya çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler.”*¹⁷

5.2. Evlatlığın Hanımıyla İlgili Yasak

Cahiliye döneminde kişi, evlat edindiği kişiyi öz çocuğu gibi kabul ederdi. Dolayısıyla evlilik hükümleri de buna göre oluşurdu. Hz. Peygamber, Câhliye döneminde evlat edindiği Zeyd b. Hârise'yi halası Ümeyme bt. Abdülmuttalib'in kızı

¹⁵ el-Bakara 2/230.

¹⁶ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 15 [hadis no: 2076]; Tirmizî, “Nikâh”, 28 [hadis no: 1123]; Nesâî, “Talâk”, 13 [hadis no: 3616]; İbn Mâce, “Nikâh”, 33 [hadis no: 1934, 1935].

¹⁷ el-Bakara 2/221.

Zeyneb bt. Cahş ile evlendirmişti. Ancak evliliğin başından itibaren sıkıntılar yaşadılar. Zeyd'in Zeyneb'i boşamasından sonra Allah Elçisi, onunla evlendi. Bu gelişmeye Kur'ân-ı Kerim'de şöyle değinilmektedir: *"Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, 'Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın.' diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı. Zeyd eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda müminlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir."*¹⁸

6. İslâm'dan Önce Mevcut Olup Yasaklanan Bazı Nikâh Uygulamaları

İslâm'dan önce nikâh uygulaması olarak mevcut olup İslâm döneminde kaldırılan bazı uygulamalar vardır.

Üvey Anneyle Evlilik: Câhliye döneminde mevcut olup yasaklanan uygulamalardan biri, üvey anneyle evlilik. *"İnnehu kâne fâhişeten ve mağten ve sâe sebile(n)"* ayetinde geçen mağt kelimesinden dolayı mağt nikâhı olarak anılan bu uygulama yasaklanmıştır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir. Bu ne kötü bir yoldur."*¹⁹

İki Kız Kardeşin Aynı Nikâh Altında Bulundurulması: Câhliye döneminde bir erkek iki kız kardeş ile evlilik yapabiliyordu. İslâm, kadın vefat etmeden bir erkeğin onun kız kardeşiyle evliliğine izin vermemiştir.²⁰ Ancak kadının vefat etmesi halinde normal koşullarda gerçekleştirilen bir akitle bu evliliğe cevaz verilmiştir.

İki Kadının Birbirlerine Karşılık Olmak Üzere Evlendirilmeleri: Câhliye Araplarında kadına mehir vermemek için bir kadına karşılık olmak üzere başka bir kadının evlendirilmesi [şigâr] uygulaması vardı. Buna göre bir kadın velisi tarafından bir kişiye nikâhlanır; bunun karşılığında veli kendisi ya da bir yakını için kadının kocasının kızını ya da kız kardeşini alabilirdi. Bu uygulamalar zamanla kadının ciddi mağduriyetlere maruz kalmasına yol açan sıkıntılara kapı aralıyordu. Evle-

¹⁸ el-Ahzâb 33/37.

¹⁹ en-Nisâ 4/22.

²⁰ Bk. en-Nisâ 4/23.

nenlerden bir tarafın yaşadığı sıkıntı diğer tarafında benzer bir problemle karşılaşmasına sebep olabiliyordu. Allah Elçisi (sav) şigâr nikâhını yasaklamıştır.²¹ Şigâr nikâhı, ülkemizin bazı bölgelerinde uygulanan berdel evliliğine benzemektedir. Berdelde kadınlar için sembolik de olsa bir mehir belirlense de bu tür bir evliliğin getirdiği riskler şigâr nikâhına benzemektedir.

Mut'a Nikâhı: İslâm'dan önce uygulanan nikâhlardan biri mut'a nikâhıdır.²² Mut'a, bir erkeğin bir kadınla anlaştıkları bir süre için evlenmeleridir. Câhliye döneminde ve İslâm'dan sonra da bu yolla evlilik yapan kişilerden bahsedilmektedir. Ancak Allah Elçisi (sav), bu nikâhı yasaklamıştır.

7. Nikâh Olarak Zikredilen Gayrimeşru Beraberlikler

Araplarda nikâh olarak zikredilmekle birlikte aile kurumunun anlamına uygun olmayan bazı ilişkilerden de bahsedilir. Bunların normal evlilikler olmadığını ve hürler için değil, daha çok köleler için söz konusu olduğunu ifade edelim.

İstibdâ: "Evli kadının asil bir erkekten çocuk doğurması" anlamındaki istibdâ, asil bir erkekle beraber olmak suretiyle ondan çocuk sahibi olmak anlamına gelir. Buna cariye sahiplerinin yeltendiği anlaşılmaktadır.

Hidn: "Gizli dost tutmak", Câhliye döneminde bazı kadınların başvurdukları bir beraberlik yoluuydu. Ancak bunu da hür ve asil kadınlar kendilerine yakıştırmazlardı. Kur'ân-ı Kerim'de bu tür ilişkilerden söz edilir: "*Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri*

²¹ Tirmizî, "Nikâh", 29 [hadis no: 1127].

²² Mut'a nikâhı hakkında bilgi için bk. Abdullah Kahraman, "Mut'a Nikâhı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 10 (2007): 153-170; Yavuz Ünal, "Hadis Verilerine Göre Mut'a Nikâhı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1993): 155-179; Osman Kaşıkçı, "Mut'a Nikâhı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 3 (2007): 43-58; Musa Musevi, "Geçici Nikâh/Mut'a ve Hz. Hüseyin'in Toprağı Üzerine Secde Etme: Şiiliğe Eleştirel Bakış", trc. Doğan Kaplan, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2003): 273-283; Mustafa Öztürk, "Sünnî ve Şii Kaynaklarda Mut'a Nikâhı Tartışması", *İslâmiyât*, 8/3 (2005) [Ehl-i Sünnet Özel Sayısı]: 95-120; Süleyman Yılmaz, "Sünnî Müfessirlere Göre Mut'a Nikâhı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/11(2017): 207-237; Abdurrahman Ensari, "Sünnî ve Şii Tefsirlerde Nisâ: 4/24. Ayetin Yorumu Bağlamında Mut'a Nikâhı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/18 (2017/3): 113-137.

inkâr ederse bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.”²³ “Sizden kimin, hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mümin genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁴

Bedel: “Eş değiştirme” anlamındaki bedel, hürler arasında meşru görülme-
yen bir beraberlik türüdür.

Biğa: “Çok sayıda erkekle beraberlik” anlamında kullanılan bu beraberlik türü, gayriahlaki işlerde çalıştırılan cariyeler için söz konusudur.

Burada sözü edilen beraberlik türlerinin oldukça sınırlı ve düşük seviyede gö-
rülen insanlar arasında karşılaşılan bir durum olduğunu tekrar vurgulamak gerekir.

8. Ailenin Kuruluşunu Teşvik

Sağlıklı bir toplumsal hayatın sağlam bir aileyle mümkün olacağı ve aile kurmanın insan fitratının bir gereği olduğunu kabul ettiği için İslâm evliliği teşvik etmiştir. Bu sebeple evliliğin kolaylaştırılması ve insanların evliliğe teşvik edilme-
leri hususunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”²⁵ Başka bir ayette ise şöyle buyrulur: “Allah size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Öyleyken onlar batıla inanıyor-
lar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”²⁶

Aileyi ve toplumsal ilişkileri ifsat eden gayrimeşru ilişkiler yasaklandığı²⁷
için nikâhın teşvik edilmesi ve bunun önündeki engelleri kaldırmak gerekir. Bekâr-

²³ el-Mâide 5/5.

²⁴ en-Nisâ 4/25.

²⁵ er-Rûm 30/21.

²⁶ en-Nahl 16/72.

²⁷ “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.” (el-İsrâ 17/32).

ların evlendirilmesi tavsiye edilmiştir: *“Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*²⁸

Hz. Peygamber (sav) de evliliğe teşvik etmiştir: *“Sizden kimin evlenmeye gücü yetiyorsa hemen evlensin. Çünkü evlilik gözü harama daha çok kapattırıcı ve namusu daha çok koruyucudur. Sizden kimin gücü evlenmeye yetmiyorsa o da oruca devam etsin. Çünkü oruç, şehvet kırııcıdır.”*²⁹

Allah Elçisi, *“Bazen oruç tutar, bazen tutmam. Namaz da kılarım, uyurum da... Kadınlarla da evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir.”*³⁰ buyurur.

Hz. Peygamber’in evlenmeyi peygamberlerin genel sünneti olarak zikrettiği de nakledilir: *“Dört şey tüm peygamberlerin sünnetlerindedir. Utanma duygusu, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve nikâhlanmak.”*³¹

Evlilik imkânı bulamayanların iffetlerini korumaları önemli bir görev ve Allah’a karşı sorumluluklarıdır. *“Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden mükâtebe³² yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah’ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”*³³

Sonuç

- Nikâhta veli izni devam etmiştir, ancak velilerin bu yetkiyi istismar etmelerine mani olunmuştur.

²⁸ en-Nûr 24/32.

²⁹ Buhârî, “Şavm”, 10 [hadis no: 1095]; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 1 [hadis no: 2046].

³⁰ Buhârî, “Nikâh”, 1 [hadis no: 5063].

³¹ Tirmizî, “Nikâh”, 1 [hadis no: 1082].

³² Mükâtebe, sahibiyle aralarında belirledikleri bedeli ödeyerek özgürlüğünü elde etmek üzere anlaşma yapmaktır.

³³ en-Nûr 24/33.

• Mehir, Câhliyede genellikle velinin hakkı olarak görülürken İslâm, mehri kadının hakkı olarak görmüştür.

• Nikâhın şahitler huzurunda yapılması, Câhliye döneminde olduğu gibi İslâm döneminde de devam etmiştir.

• Düğünde konuklara yemek ikram edilmesi önemli addedilmiştir. Allah Elçisi, insanların imkânları ölçüsünde misafirlerine bir yemek ikram etmelerini tavsiye etmiştir.

• Evlenilecek kadınlarla ilgili yasaklar birbirine benzemektedir.

• Süt akrabalığı sebebiyle evlilik yasakları Câhliye döneminde mevcut olduğu gibi İslâm döneminde de devam etmiştir.

• Bir kadınla evli olmaktan dolayı erkeğin bazı kadınlarla ilgili evlilik yasağı bulunmaktadır. Kadının kız kardeşiyle evlilik İslâm'ın getirdiği yasaklardandır.

• İddet müddetini bekleyen kadın ve müşriklerle evlilik de geçici evlilik yasağına girer. Kadının iddeti bittiğinde ya da müşrik olan kişi iman ettiğinde bu yasağın kalkar. Öte yanda evli bir kadınla evlenmek de geçici yasaklar arasındadır. Kadının kocasının vefatı ya da boşanmasının ardından iddet müddeti geçtikten sonra başka bir engel söz konusu değilse bu kadınla evlenilebilir.

• Câhliye döneminde mevcut olan evlatlığın hanımıyla evlilik yasağı, bizzat Hz. Peygamber (sav) tarafından, evlatlığı Zeyd b. Hârise'nin boşadığı hanımı Zeyneb bt. Cahş ile evlenerek sonlandırılmıştır.

• Câhliye Araplarında mevcut olan üvey anneyle evlilik, iki kız kardeşin aynı zamanda bir erkeğin nikâhı altında bulunması ve iki kadının birbirlerine karşılık olmak üzere nikâhlanmaları uygulamaları kaldırılmıştır. Diğer taraftan genellikle yolculuklar sırasında yapılan mut'a nikâhı da İslâm'ın yasakladığı nikâh türlerindedir.

• Araplarda cariyelerin cinsel istismarı suretiyle evlilik kurumuna zarar veren istibdâ, hidn, beden ve biğâ olarak isimlendirilen nikâh çeşitleri zikredilse de bunları evlilik müessesesi içinde değerlendirmek doğru olmaz. Aksine bunlar aileye zarar veren uygulamalardır.

• İslâm, Müslümanları aile kurmaya teşvik etmiş, kişinin ailesini muhafazasını bir görev olarak görmüştür. İnsanın ailesine yapacağı her türlü destek ve katkı, onun için sadaka hükmündedir.

• Câhliyede var olan aile ilişkilerinin ileri bir boyuta taşındığı ve geliştirildiği İslâm döneminde özellikle kadınların mağduriyetine sebep olan âdet ve geleneklerin kaldırıldığı görülmektedir.

Kaynakça

- Acar H. İbrahim. "Nikah'ta Aleniyet ve İlan". *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*. 15/47 (2010): 225-230.
- Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33:112-117. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Bayındır Abdülaziz, "Fıkha Göre Nikâh Sözleşmesinde Velinin Yeri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*. 4 (2001): 45-67.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870). *Sahîh*. Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 1419/1998.
- Çinar Fatih. "Şevkânî'ye Göre Nikâhta Veli Meselesi". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*. 3/5 (2016): 177-194.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *Sünen*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1425-1426/2005.
- Ensari Abdurrahman. "Sünnî ve Şiî Tefsirlerde Nisâ: 4/24. Ayetin Yorumu Bağlamında Mut'a Nikâhı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/18 (2017/3): 113-137.
- Erdem Suat. "İslâm Hukukuna Göre Tarafların Haklarının Korunması Açısından Nikâhta İki Şahidin Gerekliliği". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 23 (2014): 25-44.
- Erdoğan Mehmet. "İmam Ebû Hanife ve Kadının Nikâh Akdinde Taraf Olması". *İslâmî Araştırmalar*. 15/1-2 (2002) [Ebû Hanîfe Özel Sayısı]: 255-257.
- Erdoğan Suat. "İslâm Hukukunda Evlenme Ehliyetine Hâiz Olmayanların Evlendirilmesi: Nikâhta Velayet". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10/ 50 (2017); 935-940.
- Gül Mutlu- Karacabey Salih. "Fikhî Hadislerin Özellikleri Bağlamında 'Velisiz Nikâh Olmaz' Hadisinin Tahrîc ve Tenkîdi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 21/1 (2012): 33-48.

- Gül Mutlu. "Hadislerin Rivayet Özelliklerinin Fıkha Etkisi Bağlamında Velisiz Kıyılan Nikâhın Batıl Olduğunu İfade Eden Rivayetlerin Tahric ve Tenkidi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 22 (2013) : 361-376.
- Günaltay, Şemseddin. "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*. haz. Cem Zorlu. 1/3 (2002). 189-199.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887). *Sünenü İbni Mâce*. Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, ts.
- Kahraman Abdullah. "Mut'a Nikâhı Üzerine Bazı Mülâhazalar". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 10 (2007): 153-170.
- Kaşıkçı Osman. "Mut'a Nikâhı". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. 3 (2007): 43-58.
- Musevi Musa. "Geçici Nikâh/Mut'a ve Hz. Hüseyin'in Toprağı Üzerine Secde Etme: Şiiliğe Eleştirel Bakış". trc. Doğan Kaplan. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (2003): 273-283.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *Sahîh*. Riyad:Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 1419/1998.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali el-Horâsânî (ö. 303/916). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Nşr. Hasan Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut ,1421/2001.
- Öztürk Mustafa. "Sünni ve Şii Kaynaklarda Mut'a Nikâhı Tartışması". *İslâmiyât*. 8/3 (2005) [Ehl-i Sünnet Özel Sayısı]: 95-120.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892). *Sünen*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1425-1426/2005.
- Ünal Yavuz. "Hadis Verilerine Göre Mut'a Nikâhı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7(1993): 155-179.
- Yenibaş Hasan. "Nikâh İlan Edin, Hadisi Bağlamında Nikâhın Sosyal Yönü". *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*. (2012): 423-436.
- Yılmaz Süleyman. "Sünnî Müfessirlere Göre Mut'a Nikâhı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11/11(2017): 207-237.

CÂHİLİYEDEN İSLÂMA AİLEYİ SONLANDIRMADA (TALÂK) DEĞİŞİM

*Yusuf Ziya Keskin**

Özet

Câhiliye Arapları için aile, önemli bir sosyal müessese idi. Erkek, bu müessesenin başrol oyuncusu idi. Kadınlar ise câhiliye toplumu içinde ikinci derecede bir yere sahipti. İslâmiyet, Arap kadınının sosyal statüsünde köklü değişiklikler meydana getirmiş ve daha önce verilmeyen birçok hakkı vermiştir.

Câhiliye Araplarında mevcut olan boşanma, erkek egemenliğine dayalı bir yapıya sahiptir. Evliliği sona erdirmeye yetkisi sadece erkeğe ait olup kadının böyle bir hakkı yoktu. İslâm da câhiliyede olduğu gibi boşanma yetkisini erkeğe vermiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunda evliliği sonlandırma üç şekilde cereyan ediyordu: Talâk, zihâr ve îlâ. Belirli lafızlarla nikâh akdinin bozulması anlamına gelen talâkın belirli bir nizamı, sayısı ve usûlü yoktu. Ancak bazı kaynaklarda Mekke ve civarında talâkın üç ile sınırlandırıldığı, birinci ve ikinci talâkta kocanın karısına dönebildiği, üçüncü talâktan sonra artık kadına dönemeyeceği ifade edilir. Kur'ân da boşanmayı üçle sınırlandırmış, câhiliyede kısmen var olan üç talâk uygulamasını benimsemiştir.

Câhiliye dönemi boşanma şekillerinden olan zihâr; kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir. Kur'an, zihârın boşanma sayılmayacağını ve ağır bir kefarete ödemek şartıyla karı-koca ilişkisinin devam edebileceğini bildirmiştir.

Îlâ, kocanın yemin, adak veya bir şarta bağlamak suretiyle eşiyle cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklaması anlamındadır. Câhiliye döneminde koca herhangi bir sebeple eşine kızdığında bir-iki yıl veya daha uzun süreyle ona yaklaşma-

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yusufziya.keskin@kocaeli.edu.tr

maya yemin eder, süre bitiminde gerektiğinde yeni yeminle süreyi uzatırdı. Kur'ân, îlânın süresini dört ayla sınırlandırmış ve böylece kadını korumaya çalışmıştır.

Hul' ise kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. İslâm, câhiliye dönemi uygulaması olan hul'u meşru kabul etmiş ve onu hukuki çerçeveye oturtmuştur.

Biz bu çalışmamızda câhiliye dönemindeki boşama uygulamalarının İslâm'la beraber nasıl bir değişime uğradığı, yürürlükten kaldırılan, devam ettirilen ve ıslah edilen yönlerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Giriş

Aile, ilk insanla birlikte başlayan ve günümüzde de varlığını sürdüren, toplumun en temel kurumlarından biridir. Öncelikle kadın ve erkekten oluşur, sonradan çocuklar dâhil olur, ardından kan ya da sıhriyet bağı bulunan birçok kimseyi içine alarak genişler. Ailenin kurulma şekli, yapısı, bireylerin görev ve sorumluluk alanları toplumdan topluma değişiklik gösterir.

Ataerkil toplum olan câhiliye Arapları için de aile, önemli bir sosyal müesse-se idi. Erkek, bu müessesenin başrol oyuncusu olup ailenin sorumluluğu onun üzerinde idi. O, ailenin başkanı ve idarecisiydi. Barınmasından, geçiminden ve diğer işlerinden sorumluydu. Kadınlar ise erkek merkezli câhiliye toplumu içinde ikinci derecede bir yere sahipti. Bunda göçebe bir hayat sürmenin rolü büyüktür. Kadın, savaştı olmadığı ve kabileyi korumada etkin rol alamadığı için doğal olarak ikinci planda kalmıştır. İslâmiyet, Arap kadınının sosyal statüsünde köklü değişiklikler meydana getirmiş ve daha önce verilmeyen birçok hakkı vermiştir. Hz. Ömer'in, "Doğrusu biz, câhiliye devrinde kadınlara önem vermezdik, nihayet Allah, İslâm'ın gelişiyile kadınlar hakkında âyetler indirmiş ve birçok hak tanımıştır"¹ sözü, İslâm öncesi dönemin genel kadın anlayışını ve İslâm'ın kadına bakışını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²

Aile, hakkında Kur'ân'ın en çok ayrıntı verdiği bir kurumdur. Bu da, aileye verilen önemin göstergesidir. Câhiliyedeki aile yapısından farklı olarak İslâm, aile

¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, (Cize: Dâru Hicr, 1419/1999), 1/27.

² Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/86-94.

kurumunu ciddi hukukî çerçeveye oturtmuş ve evlilikle boşanma konuları İslâm hukukunda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.³ İslâm boşanmayı meşru kabul etmekle birlikte onu Allah'ın en sevmediği helal olarak nitelendirmiş ve önemli bir sebep olmaksızın boşanma talebini tasvip etmemiştir.⁴

Biz bu çalışmamızda câhiliye dönemindeki boşama uygulamalarının İslâm'la beraber nasıl bir değişime uğradığı, yürürlükten kaldırılan, devam ettirilen ve ıslah edilen yönlerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Boşanma her toplumda görülen bir uygulamadır. Câhiliye Araplarında da mevcut olan boşanma, taşıdığı özellikler dikkate alındığında erkek egemenliğine dayalı bir yapıya sahiptir. İslâm aile hukuku da erkek egemen bir özellik arz etmekle birlikte birçok yönden câhiliye dönemi uygulamalarından ayrılır.

Kur'ân, özellikle Talâk sûresindeki ayetlerle kadın haklarının korunmasını hedeflemiş, boşama yetkisine sahip bulunan kocaya hitap ederek onun bu yetkiyi kullanırken Allah'tan korkması gerektiğini bildirmiş, Allah'ın belirlediği sınırların aşılmasına dikkat edilmesini istemiş, aile meselelerinin çözümünde akıl ve din açısından güzel olan yolun (maruf) benimsenmesini emretmiştir.⁵

1. Evliliği Sonlandırma Yetkisi

Câhiliye döneminde evliliği sona erdirme yetkisi sadece erkeğe ait olup kadının böyle bir hakkı yoktu. Erkek egemen bir toplumda bu yadırganmıyordu. Ancak yaygın olmamakla birlikte bazı soylu aile kızları nikâh sırasında erkekten boşama yetkisini alıyor, böylece istedikleri zaman kocalarından boşanıyorlardı. Bununla birlikte bu durum erkeğin boşama yetkisini ortadan kaldırmıyordu.⁶ Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in annesi Selmâ bt. Amr'ın Hâşim'in evlilik

³ Elif Kübra Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki Evliliklerin İslâm Hukukuna Yansımaları* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), V.

⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Talâk", 1, 21; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Talâk", 1.

⁵ Bekir Topaloğlu, "Talâk Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/500.

⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber* (Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, ts.), 398-399; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-'arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1968), 5/554; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-câhiliyye* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1984), 158. Ayrıca bkz. M. K. Abdüssamet Bakaloğlu, *Câhiliyye Dönemi Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 87; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki*, 61-62; İbrahim Yılmaz, *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 35.

teklifini boşama yetkisinin kendisine verilmesi şartıyla kabul etmesi bu duruma örnek verilebilir.⁷

İslâm, câhiliyede olduğu gibi boşama yetkisini erkeğe vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen talâkla ilgili ayetlerde “*Koca eşini bir daha boşarsa...*”, “*Kadınları boşadığınızda...*”, “*...Kadınları boşarsanız...*”⁸ şeklindeki ifadelerden anlaşıldığına göre boşama yetkisi erkeklere aittir. Hadislerde de bu yetkinin erkeklere ait olduğu belirtilmiştir. Nas ve uygulamalardan hareket eden İslâm hukukçuları, boşama yetkisinin erkeğe ait olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak erkeğin nikâh akdi veya sonrasında boşama yetkisini kadına verebileceği hükmünü de benimsemişlerdir. Talâkta kocanın boşama yetkisini karısına veya bir başka kişiye devretmesine “tefvîzü't-talâk” denir. Hz. Peygamber'den, eşlerine arzu ederlerse kendilerini serbest bırakacağını söylemesini isteyen âyet, bu husustaki deliller arasında sayılmıştır.⁹ Bazı sahâbî ve tâbiîlerin uygulamalarında da bunun örneklerini görmek mümkündür.¹⁰ Konu, fıkıh kitaplarında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2. Evliliği Sonlandırma Şekilleri

İslâm öncesi Arap toplumunda evliliği sonlandırma yani boşama üç şekilde cereyan ediyordu: Talâk, zihâr ve îlâ. Erkek, boşama yetkisini istediği zaman kullanabiliyordu. Kadının ise -bazı istisnalar dışında- böyle bir hakkı yoktu.

2.1. Talâk

İslâm hukuk literatüründe dar anlamıyla talâk, evlilik birliğinin koca ve belli durumlarda kadın tarafından tek yanlı irade beyanıyla ve belirli lafızlarla sona erdirilmesini ifade eder.¹¹

Câhiliye toplumunda talâk, bilinen bir boşama şekli idi. Talâkın belirli bir nizamı, sayısı ve usûlü yoktu. Erkekler karılarını istedikleri zaman boşar, istedikleri zaman da geri alırlardı. Bu başıboşluk kadınları zor durumda bırakırdı. Hatta bazı

⁷ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/137; Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî, *et-Tabakât* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001), 1/60.

⁸ Bkz. el-Bakara 2/230-232, 236; el-Ahzâb 33/49; et-Talâk 65/1.

⁹ el-Ahzâb 33/28-29; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Talâk”, 5.

¹⁰ Mâlik, “Talâk”, 10. 11. 12. 13.

¹¹ Abdüssamet Bakkaloğlu, “Tefvîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/310-11.

kadınlar gerek kendi kocalarıyla olsun gerekse kocalarından boşanıp başkasıyla tekrar evlenmek yoluyla olsun, aile ortamından uzak bir şekilde aylarca, bazen yıllarca sıkıntı içinde kalabiliyorlardı. Kadınların haklarını koruyacak bir merci de yoktu.¹²

Erkek, boşamayı ifade etmek üzere şu cümleleri kullanırdı: “Ailene katıl”, “İpin omzundadır”, “Senden ayrıldım”, “Seni serbest bıraktım”, “Bu deve gibi serbestsin”, “Sen boşsun veya boş ol”, “Sen benden uzaksın.” Bu ifadelerden birini kullanınca şâhide veya hâkime gerek kalmaksızın kadın boşanmış olurdu.¹³

Yaygın kanaate göre câhiliye Araplarında talâkta sınırlama yoktu. Ancak bazı kaynaklarda Mekke ve civarında talâkın üç ile sınırlandırıldığı, birinci ve ikinci talâkta kocanın karısına dönebildiği, üçüncü talâktan sonra artık kadına dönme imkânının ortadan kalktığı ifade edilir.¹⁴ Kaynakların verdiği bilgiye göre talâkın üç ile sınırlandırılması ilk olarak Hz. İsmail tarafından uygulanmıştır.¹⁵ Bununla birlikte câhiliyede bir adamın karısını istediği kadar boşadığı, iddet süresi dolmaya yakın tekrar onu aldığı ve aynı şeyi tekrarlayarak kadına eziyet ettiği rivayet edilir.¹⁶

Kur’ân “*Boşama iki defadır. Ondan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle serbest bırakmaktır*”¹⁷ ayetiyle boşamayı üçle sınırlandırmış, câhiliyede kısmen de olsa var olan üç talâk uygulamasını benimsemiştir.

Câhiliye Araplarında üç talâkla boşanan bir kadın artık eski kocasına dönemezdi. Boşandığı kocasıyla tekrar evlenebilmesi için başka bir erkekle nikâhlanıp zifafa girmesi ve ondan boşanması gerekirdi. Ancak bu pek hoş karşılanmazdı.¹⁸ İslâmiyet bu uygulamayı devam ettirmiş ve üç talâkla boşanan kadının eski eşiyle evlenebilmesi için kadının başka bir erkekle nikâhlanıp zifafa girdikten sonra boşanmasını şart koşmuştur. “*Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun*

¹² Ali Yüksek, *İslâm Aile Hukukunda Boşanma Çeşitleri ve Üç Talak* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 6.

¹³ Cevad Ali, *el-Mufassal*, 5/548; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 90.

¹⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, 5/549; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 91.

¹⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 309.

¹⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Talâk”, 16.

¹⁷ el-Bakara 2/229.

¹⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, 5/549-50, 555; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 91; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki*, 28.

dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."¹⁹ ayeti buna işaret etmektedir. Aynı hüküm hadislerde de yer almıştır.²⁰

Araplar bu durumda eşlerine tekrar dönebilmenin çarelerini aramış, bu amaçla hülle yoluna başvurmuşlardır. Araççada "helal kılma" anlamına gelen hülle, üçüncü boşanmadan sonra kadının başka biriyle evlenip cinsî münasebette bulunduktan sonra bu adamdan boşanarak önceki eşiyile evlenmesinin helal hale gelmesini ifade etmektedir.²¹ Bununla birlikte câhiliye Arapları hülleyi hoş karşılamazlardı. Nitekim bu yolu tercih edenlerin az olduğu rivayet edilir.²² Hülle uygulaması zaman zaman günümüzde de karşımıza çıkmaktadır.

Câhiliyede erkek, herhangi bir sebep göstermeden karısını boşayabilirdi. Bunun yanında kadının zina etmiş olması, kısır olması, sadece kız çocuk doğurması ya da erkeğin fakir olup eşlerinin geçimini sağlayamaması gibi durumlar Araplar için boşama sebepleri arasında en yaygın olanları idi.²³ Erkek çocuk doğurmadığı için eşini boşayan veya erkek çocuk doğurması ümidiyle ikinci bir eşle evlenen erkeklere günümüzde de rastlanmaktadır.

2.2. Zihâr

Câhiliye dönemi boşama şekillerinden olan zihâr; kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir.²⁴ Genel kanaate göre sırt anlamındaki zahr kelimesinden hareketle erkeğin karısına "sen bana annemin sırtı gibisin" demesinden hareketle bu boşama türüne zihâr denmiştir. Zihâr uygulamasında anne yanında kız kardeş, hala, teyze gibi mahremlerin de zikredildiği, sırtla beraber karın, uyluk, kadın cinsel organının da kullanıldığı ifade edilmektedir. Zihâr, câhiliye döneminde karısını ebedi olarak boşayıp bir daha geri dönmek üzere karar veren erkeklerin başvurduğu bir boşama şekli idi.²⁵

¹⁹ el-Bakara 2/230.

²⁰ Buhârî, "Libâs", 6; "Talâk", 4.

²¹ Saffet Köse, "Hülle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/475.

²² Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5/550; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki*, 71.

²³ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5/548; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki*, 75.

²⁴ Ahmet Yaman, "Zihâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/387.

²⁵ Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 92-93.

Câhiliye toplumunda erkekler eşlerine ya da eşlerinin akrabalarına kızdıkları zaman onları cezalandırmak için zihâr yapar, böylece tekrar bir araya gelemeyecek şekilde onlardan ayrılmış olurlardı.²⁶ Zihâr çok yaygın bir uygulama değildi. Hatta bazı müellifler zihârın Mekke ve Necid civarlarında bilinmediğini söyler. Her ikisi de Medineli olan Evs b. Sâmit ile hanımı Havle bt. Sa'lebe arasında geçip zihârla ilgili âyetlerin inmesine sebep teşkil eden olayın Medine döneminin geç yıllarında meydana gelmesi, İbn Abbas'ın da belirttiği gibi bunun Müslümanların karşılaştığı ilk zihâr oluşu, bu çirkin davranışın çok yaygın olmadığını göstermektedir.²⁷

Zihârla ilgili ayetlerin inmesine vesile olan olay şöyle gelişmiştir: Evs b. Sâmit, bir şeye kızarak eşi Havle bt. Sa'lebe'ye zihâr yapmıştı. Havle, haksızlığa uğradığı gerekçesiyle Hz. Peygamber'e başvurmuş ve ondan bir çare bulmasını istemişti. Konuyla ilgili henüz bir vahiy gelmediği için geleneksel uygulamanın devamı yönünde görüş bildiren Resûl-i Ekrem ile tartışan Havle, bu defa Allah'a yakarmış ve bir vahiy göndererek kendisini bu sıkıntıdan kurtarmasını niyaz etmişti. Çok geçmeden de el-Mücâdile sûresinin zihârı düzenleyen şu âyetleri inmişti: *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakın olan kadının sözünü Allah elbette işitmiştir... Sizden eşlerine zihâr yapanlar bilsinler ki eşleri asla onların anneleri değildir. Onların anneleri kendilerini doğuran kadınlardır... Eşlerine zihâr yapıp sonra dediklerinden dönenlerin onlarla temasa geçmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir... Buna imkân bulamayan temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmiyorsa altmış fakiri doyurur..."*²⁸ Zihâra dair hükümlerin eksenini oluşturan bu âyetlerle söz konusu çirkin benzetmenin boşama sayılmayacağı ve ağır bir kefarete ödemek şartıyla karı-koca ilişkisinin devam edebileceği bildirilmiştir.²⁹ Zihârın şartları, çeşitleri ve sonucu ile ilgili ayrıntılar fıkıh kitaplarında açıklanmıştır.

2.3. İlâ

Sözlükte "yemin etmek" anlamına gelen ilâ kelimesi terim olarak kocanın yemin, adak veya bir şarta bağlamak suretiyle eşiyle cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklamasını ifade eder. İlâ, câhiliye Araplarının boşama yöntemlerinden biriydi. Bu yöntem erkek tarafından kadını baskı altına almak ve ona zarar vermek

²⁶ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5/550-51.

²⁷ Yaman, "Zihâr", 44/387-88.

²⁸ el-Mücâdile 58/1-4.

²⁹ Yaman, "Zihâr", 44/388.

maksadıyla kullanılırdı. Koca herhangi bir sebeple eşine kızdığına bir-iki yıl veya daha uzun süreyle ona yaklaşmamaya yemin eder, süre bitiminde gerektiğinde yeni yeminle süreyi uzatırdı. Bu süre zarfında evlilik akdi devam ettiğinden kadın yeni bir evlilik yapma imkânı bulamazdı.³⁰

Kur'ân-ı Kerîm, “Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer bu süre içinde yeminlerinden dönerlerse şüphesiz ki Allah her şeyi çok bağışlayan ve çok merhamet edendir. Eğer boşamayı kastederlerse muhakkak Allah her şeyi çok iyi işiten, çok iyi bilendir”³¹ ayetiyle îlânın süresini dört ayla sınırlandırmış ve böylece kadını korumaya çalışmıştır. Dört aylık sürenin bitiminde erkek ya eşine döner ve normal hayatını sürdürür, ya da eşine dönmez ve böylece boşanma gerçekleşmiş olur.

Hz. Peygamber (sav) de eşlerinin bazı maddî taleplerinden dolayı üzölmüş ve îlâ yaparak onlardan bir ay uzak kalmaya yemin etmiştir. Daha sonra nâzil olan Ahzâb sûresinin 28-29. âyetleriyle Resûl-i Ekrem'in hanımları, müreffeh bir hayat yaşamak üzere kendisinden ayrılmak veya Allah'ı, resûlünü ve âhiret hayatının güzelliklerini tercih etmek hususunda serbest bırakılmış, bunun üzerine onlar da isteklerinden vazgeçerek Hz. Peygamber'le yaşamayı tercih etmişlerdir.³² Allah Resûlü, 29. günün sonunda (o ay 29 çekmişti) eşlerine dönerek îlâyı sonlandırmıştır.³³ Îlânın şartları ve sonuçlarıyla ilgili hükümler fıkıh kitaplarında detaylı şekilde ele alınmıştır.

2.4. Hul' veya Muhâle'a

Sözlükte “elbiseyi çıkarmak, soyunmak, ayırmak, terk etmek” gibi anlamlara gelen hul', fıkhıta kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâle'a adı verilmiştir.³⁴

³⁰ Hamdi Döndüren, “îlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/61. Ayrıca bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/551-52; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 93-94.

³¹ el-Bakara 2/226-227.

³² Döndüren, “îlâ”, 22/61.

³³ Buhârî, “Nikâh”, 92; “Talâk”, 21.

³⁴ Fahrettin Atar, “Muhâle'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/399. Ayrıca bkz. Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 94.

Câhiliye Araplarında var olan hul' yoluyla boşanmayı ilk başlatanın Âmir b. ez-Zârib olduğu rivayet edilir. Kardeşinin oğluyla evlendirdiği kızı, kocasından hoşnut olmadığı için ayrılmak istemiş, kız durumu babasına bildirince Âmir, verdiği mehri damadına iade etmek suretiyle onu boşamaya ikna etmiştir.³⁵

İslâm, câhiliye dönemi uygulaması olan hul'u meşru kabul etmiş, getirdiği bazı düzenlemelerle hul'u hukuki çerçeveye oturtmuştur.

Muhâle'anın naslardaki başlıca dayanağı, "...Karı ve kocanın Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza edememelerinden korkarsanız kadının evlilikten kurtulmak için -erkeğe- bir meblağ vermesinde taraflara vebal yoktur" meâlindeki âyetle³⁶ konuya ilişkin bazı hadislerdir. İslâm âlimleri, hul'un kadının tek taraflı iradesiyle değil, karşılıklı anlaşmayla gerçekleşen bir işlem olduğu sonucuna varmışlardır. Kur'ân, kocanın verdiği mehri ancak karısının rızasıyla geri alabileceğini bildirmiş,³⁷ erkeğin, verdiği mehri ve hediyeleri geri almak için talâk yetkisini baskı aracı olarak kullanmasını yasaklamıştır.³⁸

Hz. Peygamber (sav) döneminde ilk hul' uygulaması sahabî Sâbit b. Kays ile eşi arasında cereyan etmiştir. Sâbit b. Kays'ın karısı, kocasının çirkinliğinden, başka bir rivayette kendisini dövdüğünden şikâyetle Hz. Peygamber'e gelir ve kocasından ayrılmayı talep eder. Resûl-i Ekrem kadına mehir olarak aldığı bahçeyi Sâbit'e geri vermesini söyler; kadın ayrıca başka mal vermeyi teklif ederse de Resûlullah, Sâbit'ten yalnız bahçeyi geri alıp karısını boşamasını ister, o da kabul edip karısını boşar.³⁹

Hz. Peygamber, kadının haklı bir sebep olmaksızın kocasından kendisini boşamasını istemesini hoş karşılamamış ve böyle bir davranışın uhrevî sorumluluğunun ağır olduğunu bildirmiştir.⁴⁰

Resûl-i Ekrem döneminden itibaren Müslüman toplumlarda uygulanagelen muhâle'a, fakihler tarafından aile hukukunun diğer kurum ve telakkileriyle bütün-

³⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5: 552; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki*, 65.

³⁶ el-Bakara 2/229.

³⁷ en-Nisâ 4/4.

³⁸ en-Nisâ 4/19-20. Bkz. Atar, "Muhâlea", 30/399.

³⁹ Buhârî, "Talâk", 12; Ebû Dâvûd, "Talâk", 17, 18; Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Talâk", 34. Ayrıca bkz. Atar, "Muhâlea", 30/399-400.

⁴⁰ Tirmizî, "Talâk", 11.

lük arz edecek şekilde ele alınmış ve fıkıh eserlerinde evliliği sona erdiren ayrı bir işlem türü olarak incelenmiştir.⁴¹

3. Evliliğin Nihayete Ermesinden Sonraki Bazı Hükümler

Evlilik boşanma veya ölüm sebebiyle sona erdiğinde kadının bir başkasıyla evlenebilmesi için geçici bazı engeller ve kadının dikkat etmesi gereken bazı davranışlar söz konusudur. Bu engellerden iddet ile dikkat edilmesi gereken davranışlardan ihdâd hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

3.1. İddet

Sözlükte “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet” anlamına gelen iddet kelimesi İslâm hukukunda, evliliğin ölüm veya boşanma gibi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder.⁴²

Hemen hemen bütün toplumlarda ve dinlerde yer alan iddet uygulaması câhiliye döneminde de vardı. Kadınlar ister ölüm ister talâk sebebiyle olsun eşinden ayrıldığında iddet beklerdi. Bu bekleme süresinin ne kadar olduğu ihtilafıdır. Her iki durumda yani ölüm veya boşanma halinde bir yıl iddet beklendiği, ölüm için bir yıl iddet olduğu, boşanma için ise iddetin olmadığı şeklinde farklı görüşler vardır.⁴³

İslâm öncesi dönemde kadınların ölen kocalarının ardından iddet beklemede titiz davrandıkları, ancak boşanmadan sonraki iddette aynı hassasiyeti göstermedikleri, bazı kadınların ise hamile iken boşandığı kocasına ait çocuğunu yeni evlendiği erkeğin evinde doğurduğu rivayet edilir.⁴⁴

Câhiliye döneminde erkeklerin, iddeti biten karılarının başka biriyle evlenmelerini engelledikleri veya onları hapsedtikleri nakledilir. Hatta bazı kimselerin, boşadıkları kadınlara eziyet etmek maksadıyla, kadının iddet zamanı tamamlanaca-

⁴¹ Atar, “Muhâlea”, 30/400.

⁴² H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 96.

⁴³ Ferrûh, *Târîhu'l-câhiliyye*, 158; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 96-98.

⁴⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 338; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki*, 29.

ğı sırada onu tekrar aldığı, ardından tekrar boşadığı, böylece bir yıl kabul edilen iddet müddeti yeniden başladığı için kadının başkasıyla da evlenemediği belirtilir.⁴⁵

İslâm, câhiliye döneminde bir yıl olan iddet süresini eşi ölen kadın için dört ay on gün, boşanan kadın için ise üç hayız dönemi olarak belirlemiştir. Şayet kadın hamile ise doğum ile birlikte iddetin sona ereceği hükme bağlanmıştır.⁴⁶

Evliliğin sona ermesinin ardından kadın için getirilen iddet yükümlülüğü, ilk planda kadının önceki kocasından hamile olup olmadığının anlaşılması ve böylece nesebin karışmasının önlenmesi amacıyla yönelik bir tedbir gibi görünür. Ancak iddet ric'î talâkta kocaya, bâin talâkta iki tarafa birden yeniden düşünme imkânı vermesi, kadını, etrafında oluşabilecek kötü zan ve niyetlere karşı koruması, evliliğin kocanın ölümüyle sona ermesi halinde ölen kocanın hatırasına saygı ve yuvaya bağlılığı simgelemesi, kadının yeni bir hayata ve muhtemel bir evliliğe kendini hazırlamasına imkân vermesi gibi başka önemli amaç ve hikmetleri de vardır.⁴⁷

İddet, kadınlarla ilgili bir hüküm olup erkek için bir bekleme söz konusu değildir. Evlilik boşanma veya ölümle sona erdiğinde erkek, herhangi bir süre beklemeksizin evlenebilir. Ancak günümüzde özellikle eşi vefat eden erkeğin bir süre evlenmemesi gerektiği şeklinde bir anlayış vardır ki, bunun İslâm'la ilgisi yoktur.

3.2. İhdâd

Sözlükte “menetmek, sınır koymak” mânasına gelen ihdâd (hidâd), fıkhıta ölüm veya kesin (bâin) boşama sebebiyle evliliği sona eren kadının evlenme yasağı bulunan iddet süresince yas tuttuğu izlenimini verecek şekilde üzüntüsünü dışa vurmasını, çevresinin yadırgayacağı şekilde memnun ve mutlu görünmekten sakınmasını ifade eder.⁴⁸

Câhiliye döneminde kocası ölen bir kadın, iddet süresi olan bir yıl boyunca en kötü elbiselerini giyer, evinin en ücra köşesine kapanır, yıkanmaz, tırnaklarını kesmez, saçlarını taramaz, vücudunun temizlenmesi gereken yerlerini temizlemez,

⁴⁵ Zeynep Canan Koçak, “İslâm Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler üzerindeki Etkisi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017/2), 263; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadet*, 49.

⁴⁶ el-Bakara 2/228, 234; et-Talâk, 65/4.

⁴⁷ Acar, “Talâk”, 21/467.

⁴⁸ Mustafa Baktır, “İhdâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/530; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 98.

koku sürmez ve makyaj yapmazdı. Bir yılın sonunda kadının yanına eşek, koyun, kuş gibi bir hayvan getirilir, kadın da onu vücuduna sürerdi. Daha sonra kadın bulunduğu yerden çıkar, eline verilen deve tezeğini öne veya arkaya doğru atar, böylece tekrar aynı şeyle karşılaşmamayı umardı. Kadın bu merasimden sonra temizlenir, yıkanır ve istediği gibi süslenerek evlenme teklif eden taliplilerine görünebilirdi. Boşanmış kadınların ise iddet beklemesi ve yas tutması gerekli görülmezdi.⁴⁹

Câhiliye dönemindeki bu uygulamalar İslâm döneminde kısmen kabul edilmiş ve kocası ölen kadının iddet süresi olan dört ay on gün boyunca hüznü bir hale bürünmesi, süslenip güzel kıyafetler giymemesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁰ Nitekim eşi vefat eden kızının gözündeki bir rahatsızlık sebebiyle sürme çekmek isteyen anneye Hz. Peygamber (sav) izin vermemiş, iddetinin dört ay on gün olduğunu hatırlatmış ve “Siz kadınlar câhiliye döneminde (kocanızın ölümünden) bir sene sonra deve tezeği atardınız” buyurarak o dönemdeki uygulamaya işaret etmiştir.⁵¹

İslâm dininde kocası ölen kadının aşırılığa kaçmadan dört ay on günlük veya hamile ise doğuma kadarki iddet süresince üzüntüsünü belirtmesine imkân tanınmış, bu süre zarfında ölen kocasının hâtrısına saygısızlık sayılabilecek, onun yakınlarını incitebilecek veya yeni bir evlilik hazırlığı gibi algılanabilecek davranışlardan kaçınması istenmiştir. Böylece İslâm öncesi dönemin yas tutma âdeti hem içerik olarak mutedil bir çizgiye çekilmiş hem de yas süresi normalde üç güne, kocası ölen kadınlar için ise iddet süresi olan dört ay on güne indirilmiştir.⁵²

Sonuç

İslâm, getirdiği hükümlerle Arap toplumunun inanç, ibadet, ahlak ve hukukla ilgili birçok anlayış ve uygulamalarını ya devam ettirmiş ya ıslah etmiş ya da tamamen ortadan kaldırmıştır. Boşanma da ıslah edilen uygulamalardan biridir. Câhiliye döneminde kadının aleyhine olan boşanmayla ilgili birçok uygulama, getirilen yeni düzenlemelerle belirli bir çerçeveye oturtulmuş ve kadınların mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır. Talâkta bazılarınca sınırsız olarak kullanılan bo-

⁴⁹ Bkz. Buhârî, “Talâk”, 46, 47, 48, 49; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/557; TH. W. Juynboll, “İddet”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 5(2)/932; Baktır, “İhdâd”, 21/530; Bakkaloğlu, *Câhiliyye Dönemi*, 99-100; Türkmen, *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki*, 52.

⁵⁰ Bkz. Buhârî, “Talâk”, 46, 47, 48, 49; Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi’u’s-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Talâk”, 58-60.

⁵¹ Müslim, “Talâk”, 60.

⁵² Baktır, “İhdâd”, 21/531.

şama sayısı üçe indirilmiş, boşama türlerinden biri olan zihârın boşama sayılmayacağı ve zihâr yapanların kefaret ödemesi gerektiği hükmü getirilmiş, bazen bir yıl veya daha fazla olan îlâ süresi en fazla dört ay olarak belirlenmiş, daha önceleri bir yıl olan iddet süreleri kocası ölen kadın için dört ay on gün, boşanan kadın için ise üç hayız dönemi olarak hükme bağlanmıştır. Hamile olan kadın için ise doğumla birlikte iddetin sona ereceği bildirilmiştir. Câhiliye dönemi uygulamalarından hul' yoluyla boşanma İslâm döneminde de devam etmiştir. Bütün bunlar, İslâm'ın câhiliye dönemi uygulamalarını tamamen ortadan kaldırmayıp ıslah ettiğini göstermektedir.

İslâm, evliliğin ciddi bir sebep olmadıkça bozulmamasını, anlaşmazlık halinde arabuluculuk yoluyla sorunun çözülmesini öğütlemiş, boşanmayı ise evlilik birliğinin devam etmesine imkân kalmadığında başvurulabilecek bir yol olarak meşru saymıştır. Boşanma konusunda Kur'ân ve sünnette yer alan hükümler çerçevesinde fıkıh kitaplarının talak bölümlerinde mesele etraflı bir şekilde ele alınıp tartışılmış ve sorunlara çözümler üretilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde aile ile ilgili ortaya çıkan sorunların çözümünde İslâm'ın ortaya koyduğu ilkeler dikkate alınmalı, aileyi ayakta tutacak ve aile bireylerini mağdur etmeyecek çözümler üretilmelidir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/466. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/399. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Aydın, Mehmet Akif. "Kadın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/86-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Bakkaloğlu, Abdüssamet. "Tefvîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/310-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bakkaloğlu, Abdüssamet. *Câhiliyye Dönemi Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Baktır, Mustafa. "İhdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/530. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'ü's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1968.
- Döndüren, Hamdi. "Îlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/61. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. Cîze: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-câhiliyye*. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1984.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb. *Kitâbu'l-Muhabber*. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakât*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.
- Juynboll, TH. W. "İddet". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 5(2)/932. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Koçak, Zeynep Canan. "İslâm Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler üzerindeki Etkisi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017/2), 237-271.
- Köse, Saffet. "Hülle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/475. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Yemenî. *el-Muvatta*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'ü's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. "Talâk Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Türkmen, Elif Kübra. *Câhiliye ve Asr-ı Saadetteki Evliliklerin İslâm Hukukuna Yansımaları*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yaman, Ahmet. "Zihâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/387. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yılmaz, İbrahim. *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Yüksek, Ali. *İslâm Aile Hukukunda Boşanma Çeşitleri ve Üç Talak*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDEN ASR-I SAADETTE AİLEDE YAŞANAN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM

*Mehmet Azimli**

Özet

Bu çalışmamızda öncelikle İslâm öncesi cahiliyye dönemi dediğimiz yapılanmadaki aile, evlilik hukuku ve bunların İslâm sonrası dönemde geçirdiği değişimleri konu edineceğiz. Bu bağlamda; nikah, evlilik, boşanma, miras, muahat, evlatlık-istihak, kadın ve harem gibi konuları kıyaslamalı incelemek istiyoruz. Bu süreçteki değişimi, dönüşümü veya eski uygulamaların onaylanarak devamının hangi ilkelere uygun olduğunu kıyaslamalı aktarmak istiyoruz.

Ayrıca İslâm öncesi ve sonrası aile ceza hukuku açısından önem arz eden zina ve buna yönelik ceza uygulaması zikredeceğiz. Yine aile hukukunu ilgilendirmesi bakımından cariyelik müessesesine temas edeceğiz. Bu kurumun İslâm öncesi konumu, İslâm'dan sonraki gelişimi ve İslâm'ın bu konudaki hedef ve gayesinin ne olduğunu zikrettikten sonra ulaşılabilen ve ulaşılamayan hedefleri aktarmaya çalışacağız.

1. Aile

Cahiliye çağında kadınlar, hür ve cariye olmak üzere ikiye ayrılırdı. Hür olanlarda da genel olarak orta ve aşağı tabakalarda kadının hiçbir önemi yoktu. Bilhassa aşağı tabakalarda kadının değeri, kişinin hayvanına verdiğiinden daha az idi. Ancak asil ve zenginlerin kadınları itibarlı sayılırlarsa da kadınların miras alma hakkı yoktu. Erkekler istedikleri sayıda kadınla evlenebiliyorlardı. İslâmiyet bu evlenme usulünü kaldırarak, aynı anda ancak dört kadınla evlenilebileceği sınırını getirmiştir. Araplarda çok az görülmele birlikte, Temim gibi bazı kabilelerde kız

* Prof. Dr.; Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehmetazimli@hitit.edu.tr

çocuklarını diri diri gömme adeti de vardı.¹ Cariyeler, alınıp satılır, fuhuş yaptırılarak para kazanılırdı. Evlatlık, evlat edinenin varisi olurdu.²

2. Evlilik

Cahiliyye dönemindeki evlilik törenleri ile İslâm sonrası evlilik törenlerinin arasında fark yoktur.³ Örneğin Cahiliyye’de evlilikte veli izni uygulaması vardı. Hz. Peygamber’i kızına denk görmeyen Hz. Hatice’nin babası kızını vermemişti. Bu sebeple Hz. Hatice babası sarhoş iken bu izni ağzından almış ve verdiği sözden geri dönemeyen babası evliliğe razı olmuştu.⁴ Bu uygulama İslâm sonrası yoğun şekilde devam etti ve günümüzde de İslâm dünyasının kırsal bölgelerinde ve Şafilere arasında uygulanmaktadır.⁵ Ancak daha çok şehir mezhebi olarak bilinen Hanefilerde bu durum uygulanmamıştır.⁶ Cahiliyye dönemindeki küfuv (denklik) şartı fıkıh kitaplarına girmiştir.⁷

Mekke’de adeta o günün bir nikah salonu hükmündeki Daru’n-Nedve’de evlilik töreni yapılır ve iki şahit eşliğinde nikah kıyılırdı.⁸ Bazen bu törenler daha sade olur ve evlerde gerçekleşirdi. Hz. Peygamber’in Hz. Hatice ile nikah töreninde Ebu Talib erkek tarafının Varaka kız tarafının şahidi olmuştu.⁹ İki şahit huzurunda nikahın ilanı İslâm sonrası da devam etmiştir. Cahiliyye döneminde nikah sonrası davetlilere yemek ikram edilirdi ki buna “velime” denilirdi. Bu durum hem bir sünnet (gelenek) olarak hem de ismen günümüze kadar devam etmiştir.¹⁰

Müslümanlık öncesi gerek Yahudilikte gerekse de Müşriklerde erkek tarafının mehir vermesi gerektiğini görüyoruz.¹¹ Bu durum Kur’an tarafından da teyit

¹ Cemalüddin Mahmud Şükri b. Abdillâh b. Mahmud el Alusi, *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâlil-'Arab*, (byy, trz.) III: 42; Yavuz Yıldırım, “İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”, *İstanbul İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (2003).

² Necdet Çağır, “İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, *Kur’an Öncesi Mekke Toplumu*, (İstanbul, 2011), 201.

³ Mahmut Arafte, *el-Arab Kable'l-İslâm*, (Aynûn li'd-Dirâsât ve'l-Bûhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye), 277; Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yay.), 124.

⁴ İbn Sad, *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebir*, (Beyrut: Darû Sâdır, 1985), I: 132

⁵ Mustafa Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012), 24.

⁶ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 124.

⁷ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 26.

⁸ Alusi, *Bülûğu'l-ereb*, II: 22.

⁹ Taberi, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, (Beyrut: Darû's Süveydân, 1995), I: 521.

¹⁰ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 29.

¹¹ Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 255, 305.

edilmiştir.¹² Süt hısımlığı Cahiliyye döneminde de evliliğe engel idi ki; şimdi de fıkıh kitapları bunun engellerini detaylıca anlatır. Müslümanlık öncesi küçük kızlarla (12 yaş öncesi) evlilik teşvik edilirdi ve bu tür bir evlilik maruf ve yaygın bir şeydi.¹³ Hz. Peygamber'in 9 yaşında iken Hz. Âişe ile evliliği onun her eksiğini arayan Müşriklerce garip karşılanmamıştı. Hz. Ömer'in de Hz. Ali'nin buluğa ermemiş kızıyla evliliğine o günün şartlarında hiçbir sahabi tarafından engel olunmamıştı. Dahası o günün şartlarında adet görmeden evlendikten sonra boşanan kızların durumu ile ilgili olarak gelişen sorunlara Kur'an cevap vermişti.¹⁴ Nafaka, iddet, neseb¹⁵ gibi konular müşriklerce biliniyordu ve bu uygulamalar İslâm sonrası aynen devam ettirildi. Bunlara yönelik güncel çözümler önerildi.¹⁶

İslâm sonrası evlilik ile ilgili sınırlamalarda bazı düzenlemeler getirilmiştir. Üvey anne ile evlilik, iki kız kardeş ile evlilik,¹⁷ kadının mirasına konma gibi konular düzenlenmiş veya değiştirilmiştir.¹⁸ Kur'an ilga ettiği uygulamalardan bir kısmı -üvey anne ile evlilik yasağı gibi- Yahudilerde de vardı.¹⁹ Aynı zamanda eski Türklerde de uygulanıyordu.²⁰

Araplarda eş sayısı ile ilgili olarak bir sınır yoktu. Hz. Peygamber (sav) ile birlikte dört sınırlaması geldi.²¹ Ayrıca Şiğar usulu (takas) evlilik kaldırıldı. Evlilik türlerinden biri olan Muta nikahını, Kur'an herhangi bir ayetle yasaklamadı. Dahası İslâm içi mezheplerden sayılan Caferilik Kur'an'ın bir ayetini delil alarak bunu fıkhen devam ettirmektedir.²² Hz. Peygamber'in Muta'yı yasaklayıp yasaklamadığı ise tartışmalı olsa da²³ Hz. Peygamber'in bu yasağı uygulamadığı için bir müddet tehir ettiği

¹² "Kadınlara el sürmeden ve mehirlerini biçmeden onları boşarsanız size sorumluluk yoktur. Onları zengin kendi çapına, fakir kendi çapına uygun bir şekilde faydalandırın. Bu iyi davranışların şanına yakışır bir borçtur.", el-Bakara 2/236.

¹³ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 25, 27, 42.

¹⁴ Talak, 4.

¹⁵ Alusi, *Bülûğu'l-ereb*, III: 182.

¹⁶ Buhari, *Edebu'l-Mufred*, (byy, trz.), Meğazi, 55.

¹⁷ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 266, 280.

¹⁸ İbn Habib, *el-Muhabber*, (byy, trz.), 330.

¹⁹ Tevrat, Levililer, 22.

²⁰ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, (İstanbul, 2012), 11.

²¹ Tefik Berru, *Tarihu'l-Arab el-Kadim*, (Dimeşk, 1988), 264; Âdem Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat), 156.

²² "Evli kadınlarla evlenmeniz de haram kılındı. Maliki bulunduğunuz cariyeler müstesna, bunlar, Allah'ın üzerinize farz kıldığı hükümlerdir. Bunlardan başkasını, zinadan kaçınıp, iffetli olarak, mallarınızla istemeniz size helal kılındı. Onlardan faydalandığınıza mukabil, kararlaştırılmış olan mehirlerini verin; kararlaştırılmadan başka, karşılıklı hoşnud olduğunuz hususda size bir sorumluluk yoktur." en-Nisa 4/24.

²³ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 31.

anlaşılmaktadır. Bu sebeple Sünni ulema Muta'yı haram olarak kabullense de Muta yapana ceza verilemeyeceğini söylemişlerdir.²⁴ Hz. Ömer'in bunu yasakladığını biliyoruz. Ancak Dört Halife döneminde bazı sahabiler Muta'yı uygulamaya devam etmişlerdir.²⁵ Bunun bir süreç işi olduğu uygulamalardan anlaşılmaktadır.

3. Miras

Mirasla ilgili hükümlerin çoğu eskiden beri süzülüp gelen ve toplumların birbirine tevarüs ettiği hükümlerden oluşur.²⁶ Kur'an ve sünnetteki hükümlere bakıldığında Cahiliyye dönemi miras hukukunun birçoğu ibga edilmiştir.²⁷ Bazı şeyler de değiştirilmiştir. Örneğin baba ölünce kız çocukları maldan pay alamıyordu. Mirasda hiç pay alamayan kızlara²⁸ İslâmiyet ile erkek kardeşlerinin yarı hakkı verilmiştir.²⁹ Bu o dönem için kadın hakkı açısından önemli bir aşamadır. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki: İslâm mirasta mal eşitsizliğini ibga etmiştir.³⁰ Bu da süreçten ve tedricten dolayı olmalıdır.

4. Evlatlık-İstilhak

Cahiliyye döneminde evlatlık müessesesi hâkim idi. Buna göre evlat edinilen kimse gerçek çocuk neye sahipse ona sahip oluyordu. Gerçek çocuğu gibi addedilerek dul kalan eşiyile evlenilemiyor, mirasından pay alınıyordu.³¹ Ancak İslâm ile bu durum değiştirildi ve evlatlık alınan kişi kendi nesebine bağlı kabul edildi.³² Cahiliyye döneminde soy erkekten³³ ve babadan devam ederdi.³⁴ İslâm'da da aynen devam ettirildi.

Cahiliyye döneminde "nesebe katma" diyebileceğimiz "İstilhak" olayı vardı. Bu uygulamanın İslâm tarihindeki en meşhur örneği sahabenin yoğun itirazına

²⁴ Bu konuda bilgi için bkz. Nevevî, *Müslim Şerhi*, (İstanbul 1992,), IX: 182.

²⁵ Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye), I: 97.

²⁶ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, (Konya, 2014), 52-55.

²⁷ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 70.

²⁸ Tefik Berru, *Tarihu'l-Arab el-Kadim*, 270.

²⁹ İbn Habib, *el-Muhabber*, 324; bu erkeklerin yarısı kadar mal verme uygulamasını da ilk defa Amir b. Cüşem yapmıştı ki İslâmiyet bu uygulamayı devam ettirdi: İbn Habib, *el-Muhabber*, 236.

³⁰ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 156.

³¹ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 65.

³² "Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir." el-Ahzab 33/40.

³³ Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 210.

³⁴ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 58.

rağmen Muaviye'nin Ziyad b. Ebih'i³⁵ kendi nesebine katmasıdır. Bu tür babası belirsiz veya şüpheli kişiler konusunda Hz. Peygamber'in "Kişi doğduğu yatağa aittir." şeklindeki sözü o dönem için problemleri halletmeye yönelik çabadır.³⁶ Ancak bu koyduğu hükümden kendisi de pek tatmin olmadığından, yakınlarından birinin olayında, şüpheden dolayı eşlerine o kişiye karşı örtünme konusunda dikkatli davranmalarını söylemiştir.³⁷

5. Harem

İslâm, kadına değer verse de Cahiliyye döneminin bütün adet ve uygulamalarını yıkmak mümkün olamamıştır. Araplardaki erkek egemen dil algısı bile realite olarak değiştirilememiştir. Nitekim Kur'an'da bunun örnekleri görülebilir. Kadının Sümerlerde tarlaya benzetilmesi³⁸ ifadesinin Kur'an'da da geçmesi³⁹ Arap dil dünyasının erkek egemen yapısını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü Arap zihin algısı buna müsaittir.

Buna rağmen İslâm bazı kötü uygulamaları kesin olarak kaldırmıştır. Bunlardan biri Temim gibi bazı kabilelerde uygulanan kız çocuklarını gömmek olayıdır ki yasaklanmıştır. Bu kabileler bu uygulamalarını güzel göstermek için, "Defnul benat minel mukrimat (kızları toprağa gömmek iyi hasletlerdendir)."⁴⁰ gibi atasözleri bile oluşturmuşlardı. Ayrıca kız çocuğundan dolayı utanma olayı ayetlerle tenkit edilip kaldırılmıştır.⁴¹ Yine Cahiliyye'de kadın çocuk doğurmadan kocasının ailesine dahil edilmiyordu.⁴² İslâm sonrası bu uygulamanın adeta bir yansıması niteliğinde cariye'nin çocuk doğurması ile hürleştiği belirtilmiştir.⁴³

Araplar namus konusuna çok düşkün idiler. Hür kadınlar bu sebepten dolayı Cahiliyye döneminde de başlarını örtüyorlardı.⁴⁴ İslâm'dan sonra bu uygulama-

³⁵ Babası belirsiz olduğu için "babasının oğlu Ziyad" deniliyordu.

³⁶ Buhari, Meğazi, 55.

³⁷ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 60.

³⁸ Muazzez İlmiye Çığ, *Kuran, İncil, Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008), 24

³⁹ "Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza istediğiniz gibi gelin. İstikbal için hazırlıklı olun, Allah'tan sakının.", el-Bakara 2/223.

⁴⁰ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 122.

⁴¹ "Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir.", en-Nahl, 58.

⁴² Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 108.

⁴³ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvûd, I-VII, Thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri, (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Baskı, 2009), Itk, 8.

⁴⁴ Harun Ögmüş, *Cahiliyye Döneminde Araplar*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 192, 198.

lar devam ettirildi. Evlerde ve çadırlarda iki bölüm vardı. Yani haremlik uyguluyorlardı.⁴⁵ Bu uygulama da örf olarak İslâm sonrası devam ettirildi.

6. Zina

Zina cezasının Müslümanlık öncesi Hammurabi ve Sümer kanunlarında olduğu ve buradan Tevrat'a da yansıdığı zikredilir.⁴⁶ Cahiliyye döneminde de zina kötü görülüyor ve "Hür adam zina eder mi?" diye zina yapanları ayıplıyorlardı. Ancak buna karşı uyguladıkları bir ceza da bulunmuyordu. Böyle bir cezanın olmaması nedeniyle Medine döneminde zina edenlere yönelik Ehl-i Kitap'ın ceza uygulaması olan Recm cezası verilmişti.⁴⁷ Fakat Hz. Peygamber'in bu ceza konusunda te reddütleri olduğu tavırlarından anlaşılmaktadır. Ancak örfi olan bu hukuku birkaç defa uyguladığı da anlaşılıyor. Bu örfi hukuk sonraki yıllarda Dört Halife döneminde de gündeme gelmiştir.⁴⁸ Yine zina şüphesi durumlarında mülaane yapma olayı Tevrat'ta geçmektedir.⁴⁹ Kur'an ise bu konuda benzer bir şekilde Nur suresi 6-9. ayetlerde nasıl bir uygulama yapılacağını belirtir.⁵⁰

Zina cezası ile ilgili konuların Yahudilerin kullanımlarına benzerliği bulunmaktadır. Bu konuda iki örnekle durumu açıklamak istiyoruz. Ehl-i Kitap'taki zina karşıtı söylem, Hz. Peygamber'in hadislerine de yansımıştır. Göz zinası olarak nitelenen eylem konusunda İncil'de şu ayetler geçer: "*Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur.*"⁵¹ Benzer ifadeler Hz. Peygamber'in bu konuda hadislerinde de vardır: "Ey Ali, bir bakışa hemen ardından bir bakış daha katma; çünkü önceki bakış senin için (affedilmiş)dir. Sonraki bakış ise, senin için (bağışlanmış) değildir."⁵²

⁴⁵ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 94

⁴⁶ Ahmet Susa, *Araplar ve Yahudiler*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2005), 284.

⁴⁷ Tevrat, Yasanın Tekrarı, 22.

⁴⁸ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer*, (Ankara: Ankara Okulu Yay, 2013).

⁴⁹ Tevrat, Çölde Sayım, 5, 19 vd

⁵⁰ "Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahidleri olmayanların şahidliği, kendisinin doğru sözlülüklerinden olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur. Beşincisinde, eğer yalancılardan ise Allah'ın lanetinin kendisine olmasını diler. Kocasının yalancılardan olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutması, cezayı kadından savar. Beşincisinde, kocası doğrulardan ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramasını diler." en-Nur 24/6-9.

⁵¹ İncil, Matta, 5, 28.

⁵² Ebu Davut, Nikah, 43.

7. Cariye

Daha önce belirttiğimiz şekilde Cahiliyye toplumu üç sınıftan oluşuyordu: Hür, Mevla, Köle.⁵³ Bu sistemin İslâm sonrası tamamen kalktığı söylenemez. Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları, bütün insanların Allah'ın nezdinde eşit olduğu yönünde olsa da toplumsal gerçekliklerden kolayca vazgeçilememiş ve dönemsel ihtiyaçlara göre hükümler konulmuştur. Nitekim Kur'an'daki kölelikle ilgili emirler ve Hz. Peygamber'in kölelikle ilgili sözleri esasen İslâm'ın köleliği kabullendiği anlamında değil, dönemsel problemleri geçiş sürecinde giderme anlamında anlaşılmalıdır.

İstenilen ideal topluma henüz ulaşılamadığı dönemde bölgesel hukukun verileri kullanılarak çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Çünkü o süreçte İslâm istese ve emretse de bütün dünyada yoğun olarak uygulanan kölelik sistemini kaldıramazdı. Realiteden hareketle en azından ilerde kaldırılması yönünde emirler ve işaretler verilerek köleliğin o süreçte en iyi ve en insanî hükümlerle uygulanmasına çalışılmıştır. Bu süreç dikkate alınmadığı ve zemin oluşturulmadığı zaman kölelik kaldırılrsa da uygulanamaz. Nitekim 1863'te ABD'de başkan Abraham Lincoln böyle bir özgürleştirme bildirgesi yayınlasa da toplum ve altyapı hazır olmayınca özgürleşen köleler aç kalarak sıkıntıya düşmüşler ve köleliğe geri dönmek zorunda kalmışlardı.⁵⁴

Ancak İslâm'ın nihai hedefi bu olmasına rağmen fetihlerle gelen ganimetlerdeki köle ve cariyelerin yoğunluğu sonucu Emevilerin de iktidarı ile birlikte İslâm'ın hedeflerinden sapılmış, hatta daha da geriye götürülerek müthiş bir köleştirme furyası yaşanmıştır. Bu uygulama ile adeta Cahiliyye çağına rahmet okutacak bir biçimde profesyonel köleştirme operasyonları gerçekleştirilmiş, Mezopotamya arazilerinde çalıştırılmak üzere Afrika'dan yığınlarca köle getirtilmiştir. İslâm tarihine Zenc isyanı olarak geçen ayaklanmalarda, karın tokluğuna çalıştırılan bu insanların haklı, fakat çok yıkıcı isyanlar gerçekleştirdiklerini görüyoruz.⁵⁵

Bu bağlamda İslâm geldikten sonrası o günkü şartlar içinde uygulanan köle hukuku Yahudilikteki ve Cahiliyye dönemindeki ile aynıdır.⁵⁶ Hiçbir hakları olmayan bu insanlar için işkence edilmemesi gibi bazı uyarılar dışında bir hak sağlan-

⁵³ Tefvik Berru, *Tarihu'l-Arab el-Kadim*, 259.

⁵⁴ Muhammet Kutup, *İslâm The Misunderstood*, (Denmis Board of Islamic Publications, 1958), 33-34.

⁵⁵ Bkz. Mustafa Demirci, *Siyah Öfke*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2005).

⁵⁶ Mehmet Said Toprak, *Talmut ve Hadis*, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012).

mamıştır. Köle ve cariye efendisi tarafından kullanılır ve satılabilir.⁵⁷ Bu bağlamda onların cezaları da hürlerin yarısıdır.⁵⁸ Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara verilen cezanın yarısı verilir.⁵⁹ Yani İslâm bu konuda eskiden gelen eşitsizliği ibga etmiştir. Tenzil döneminde ancak bu kadar olabilecektir.⁶⁰

Müslümanların yumuşak karnı denilen bazı konular vardır. Bu konular üstü örtülüp kaçınılmaya, unutturulmaya çalışılır. Bunlardan biri de kölelik konusudur. Sanki Müslümanlar köleliği icat etmişler ve emretmişler gibi bu konu sürekli sorgulanır. Esasen buna gerek yoktur. Hz. Peygamber (sav) döneminde kölelik ve cariyelik konusunda o günkü şartlar içinde yapılabileceklerin en iyisi yapılmıştır. Ancak toplumsal şartlar gereği kaldırılamamıştır. Yapılabilenin dışında bir alternatif de yoktur. O günkü koşullarda hapsedemeyeceğiniz bu savaş esirleri ya topluca katledilecek ya da her eve dağıtılıp sahiplerinin yediğinden yedirilerek birlikte yaşam içine katılacaktır. En iyi formül budur ve bunun alternatifi de yoktur. Ancak bu kölelik sistemi bütün dünya ile hareket edilerek kaldırılabilirdi ki bu şu anda -kâğıt üzerinde- gerçekleşmiştir denilebilir.

Kaynakça

- Apak, Âdem. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Arafe, Mahmut. *el-Arab Kable'l-İslâm*. Aynûn li'd-Dirâsât ve'l-Bûhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye.
- Ateş, Ali Osman. *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu Yay, 2013.
- Berru, Tevfik. *Tarihu'l-Arab el-Kadim*. Dımeşk, 1988.
- Buhari. *Edebu'l-Mufred*. byy, trz.
- Cemalüddin Mahmud Şükri b. Abdillâh b. Mahmud el Alusi. *Bülûğu'l-ereb fî ma'rife-ti ahvâlil-'Arab*. byy, trz.

⁵⁷ Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 142.

⁵⁸ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 117; Ateş, 356.

⁵⁹ "Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir.", Nisa, 25.

⁶⁰ Öztürk, *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*, 158.

- Çağıl, Necdet. "İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın". *Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu*, İstanbul, 2011.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Çiğ, Muazzez İlmiye. *Kuran, İncil, Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- Demirci, Mustafa. *Siyah Öfke*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. I-VII, Thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Baskı, 2009.
- Günaltay, Şemseddin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yay. 124.
- İbn Habîb. *el-Muhabber*. byy, trz.
- İbn Hanbel. *Müsned*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye.
- İbn Sad. *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*. Beyrut: Darû Sâdır, 1985.
- İmam Nevevî. *Müslim Şerhi*. İstanbul 1992.
- Kılıç, Yusuf. *Eskiçağ Aile Hukuku*. Konya, 2014.
- Kutup, Muhammet. *İslâm The Misunderstood*. Denmis Board of Islamic Publications, 1958.
- Öğmüş, Harun. *Cahiliyye Döneminde Araplar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Öztürk, Mustafa. *Cahiliyyeden İslâmiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012.
- Susa, Ahmet. *Araplar ve Yahudiler*. Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2005.
- Taberi. *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*. Beyrut: Darû's Süveydân, 1995.
- Toprak, Mehmed Said. *Talmut ve Hadis*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Yavuz. "İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu". *İstanbul İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (2003).

CÂHİLİYEDEN İSLÂM'A KADIN VE DEĞİŞİM

*Mahmut Kelpetin**

Özet

Kadın, tarihin bir ögesi olarak ilk dönemlerinden itibaren içinde yaşadığı toplumun özelliklerine bağlı olarak çeşitli görev ve roller üstlenmişti. Anaerkil topluluklarda kadın, konumu açısından kutsal bir varlık haline dönüşmüş, ataerkil yapılarda geri planda kalmış hatta değersiz ve sıradanlaşmıştı. Bu nedenle kadının her yerde ve her zaman diliminde aynı statüde bulunduğunu söylemek doğru değildir. Hatta aynı bölgede yaşamalarına rağmen şehirde veya kırsal alanlarda bulunmasına bağlı olarak kadının statüsünde farklılıklar vardır.

İslâmiyetle birlikte kadının konumunda belirli değişim yaşandığı söylenebilir. Bu değişimin gerçekleşmesinde Kur'ân-ı Kerîm'in yüklediği sorumluluklar ve Hz. Peygamber'in uygulamaları etkili olmuştur. Bununla birlikte İslâm toplumdaki uygulamanın her zaman Kur'an'ın çizdiği genel çerçeveye uygun olduğu ve Hz. Peygamber'in tatbikatının göre belirlendiği söylenemez. Kadının statüsüyle ilgili bu geri gidişte dinî söylemin, vahyolunduğu dönemin genel şartlarının dışına çıkarılıp anlamının daraltılması ya da geleneğin dinî esasların önüne geçirilmesi etkili olmuştur. Bu da toplumsal hafızada, kadın karşıtı bir söylemi meydana getirmiştir.

Giriş

Tarih boyunca kadın, sürekli tartışma alanı içinde olmuştur. Bunun pek çok nedeni vardır. Bunların bir kısmının, dinî yapısı itibarıyla kadına yüklenen sorumluluklardan diğerlerinin ise kadının sosyal açıdan üstlendiği vazifelerden kaynaklandığı söylenebilir.¹ Diğer yandan kadın, tarihin ilk dönemlerinden itibaren içinde yaşadığı toplumun özelliklerine bağlı olarak farklı statü ve konumda değerlendirilmiştir. Üstelik eski toplumlara ait bilgi ve belgelerden günümüze ulaşanların

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilimdalı Öğretim Üyesi. mahmut.kelpetin@marmara.edu.tr

¹ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 86.

kısıtlı olması da bu tür yargılamalarda durumu zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kadınla ilgili değerlendirmelerde ve konumunu tayin etmede genellemelere gitmek yerine yaşadığı dönemi ve toplumun kültürel tarihini yakından bilmek gerekmektedir. Aksi halde “kadın” konusunda ortaya çıkan ifade ve yorumlar, tek taraflı olacak ya da tarihî gerçeklerden uzak kalacaktır.

Tarihî süreç içinde kadının konumu, değişkenlik göstermiştir. Anaerkil yapıya sahip toplumlarda kadın, statü açısından erkeklerden daha üstün kabul edilip liderlik vasfıyla taçlandırılmıştır. Bu tür toplumlarda kadın, dinî niteliklere büründürülmüş ve ilahlaştırılmıştır. Ana tanrıça rolünü üstlenen kadın, doğurganlığı ve verimliliği nedeniyle tabiatın sembolü olarak bereket ve zürriyetin kaynağı sayılmış ve verimlilik ilahı olarak tasvir edilmiştir. Böylece yeryüzünün farklı bölgelerinde İştâr, Anahita, Anat, Astarte, Atargatis, Afrodit, Athena ve Venüs gibi bereket tanrıçaları ortaya çıkmıştır.² Diğer yandan bazı toplumlarda kadının konum ve statü yönünden erkek ile benzer haklara sahip olduğu; ataerkil yapılarda ise kadının değersizleştiği, statü açısından ikincil konuma düştüğü görülmektedir. Hatta bazı bölgelerde hak ve hukuk anlamında saygınlıklarını yitirip değersiz bir varlık haline dönüştüğü bilinmektedir.

Bu farklılığın oluşumunda kadının yaşadığı bölge ve zaman diliminin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu durumu genel geçer bir kural kabul etmek doğru değildir. Bazan aynı bölgede ya da aynı zaman diliminde yaşamasına rağmen kadının konumunda belirgin farklılıklar olabilir. Dolayısıyla bu konuyla ilgili değişimi de sağlıklı değerlendirebilmek için süreci, tarihî açıdan titizlikle incelemek gereklidir. Meselâ İslâm öncesi Güney ve Kuzey Arabistan toplumlarında kadının konumu, üstlendiği sorumluluklar açısından yaşadığı dönem ve bölgeye göre farklılıklar ihtiva etmektedir. Burada kadın, sosyal hayatta etkin olduğu gibi yönetim kademesinde de sorumluluk üstlenmekteydi. Örneğin Ma‘înliler’de kadının statüsüyle ilgili bilgiler kısıtlı olmasına rağmen toplumsal hayatta ihtimama mazhar olduğu ve yüksek mevkide kabul gördüğü anlaşılmaktadır.³

Yemen’de hüküm sürmüş devletlerden bir diğeri Sebeliler’dir. Kadının statüsü, burada önceki döneme göre daha belirgindi. Bu dönemde danışma meclisi

² Günay Tümer, “Bereket”, *DİA*, V, 487.

³ Şükran Harputlı, “Ma‘în”, *el-Mevsû‘atü’l-‘Arabiyye*, XIX, 140.

bulunan bir kadın melikenin iş başında olduğu⁴ ve ülkenin yönetimini üstlendiği bilinmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de Sebe melikesiyle ilgili anlatılanlar özetle şöyledir: Neml sûresinde Hz. Süleyman’ın, bir sefer esnasında ordusuyla birlikte karınca vadisine geldiği, kuşları gözden geçirdiği ve “Hüdhüd”ün olmadığını öğrenince de sebebini sorduğu bildirilir. Hz. Süleyman, Hüdhüd’ün geçerli bir mazeret sunamaması halinde ya onu ağır biçimde cezalandıracağını ya da kafasını keseceğini söyler. Bir süre sonra Hüdhüd gelir ve Hz. Süleyman’a bilmediği Sebe ülkesi hakkında haberler getirdiğini, bu ülkeyi bir kadının idare ettiğini ve güçlü bir ülke olan Sebe halkının Allah’a inanmayı bırakıp güneşe taptığını haber verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman Hüdhüd’ün söylediklerini teyit etmek için Sebe kraliçesine gönderir ve ondan yöneticilerin nasıl bir karar alacaklarını öğrenmesini ister. Verilen emri yerine getiren Hüdhüd, Sebe melikesinin yurduna gider ve mektubu takdim eder. Mektubu okuyan kraliçe, kavminin ileri gelenlerini toplar ve onlarla istişare etmeden bir karara varmak istemediğini belirtir. Daha sonra onlara “Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.” der. Onlar da güçlü ve kuvvetli olduklarını ve kendilerine istediği emri verebileceğini söylerler. Kraliçe, kralların bir memlekete girince orayı harap edip halkının ileri gelenlerini zelil hale getirdiklerini belirterek konuyu barışçıl yollarla halletmek istediğini ifade eder. Ardından elçiler aracılığıyla Hz. Süleyman’a bazı hediyeler gönderir. Buna sinirlenerek, hediye kendisine yardım gibi algılayan Hz. Süleyman: “*Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız*” (en-Neml 27/36) der ve üzerlerine yürümekle tehdit eder. Hediyeleri elçilerle birlikte geri gönderir. Bu gelişme üzerine Sebe melikesi Hz. Süleyman’ın sarayına gitme ihtiyacını hisseder. Burada kendi tahtıyla karşılaştığı, sarayda zemini derin bir su sanıp eteklerini topladığı fakat kendisine “Bu (tabanı) billurdan döşenmiş bir köşktür” denilince Hz. Süleyman’ın hem ruhanî hem de cismanî güce sahip gerçek bir peygamber olduğunu anlayıp⁵ iman eder.⁶

⁴ İsmail Yiğit, “Sebe”, *DİA*, XXXVI, 242.

⁵ Bazı kaynaklarda Hz. Süleyman’ın Sebe melikesi ile evlendiği veya Hemdân melikiyle evlendirip görevinde bıraktığına dair rivayetler yer almaktadır. bk. İbn Hişâm, *Kitâbü’t-Ticân fî mülûki Himyer* (nşr. Freitz Krenkow), Haydarâbâd 1347/1928, s. 161; İbn Habîb, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstädter), Beyrut ts., s. 367; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif* (nşr. Servet ‘Ukkâşe), Kahire 1413/1992, s. 629; Dîneverî, *el-Ahbârü’t-ıvâl* (nşr. ‘Abdülmün’im ‘Âmir), Kahire 1960, s. 21. Geniş bilgi için bk. Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, İstanbul 2016, s. 41-42.

“Sebe melikesi” yahut Belkis ismiyle birlikte zikredilen bu hükümdar hakkında kaynakların naklettikleri bilgiler farklı olduğu için net bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Burada temel ihtilaf, “Belkis”ın kimliğiyle ilgilidir. Bazı kaynaklarda Belkis, Hz. Süleyman ile aynı dönemde yaşayan Sebe melikesi olarak isimlendirilir.⁷ Bazı araştırmacılar ise bunun tarihî delillerle uyuşmadığını; o döneme ait kitâbelerde böyle bir isme rastlanılmadığını, Belkis’in Asur yıllıklarında adı geçen üç Arap kraliçesinden biri olabileceğini belirtmiştir. Yine Yemen’de Belkis adlı kraliçeye (m.s. 330-345) Himyerîler devrinde tesadüf edildiğini, ancak onun, kendisinden yaklaşık XIII-XIV asır önce yaşamış olan Hz. Süleyman ile bir ilgisinin bulunmadığını; dolayısıyla çokça dillendirilmiş olan Hz. Süleyman ve Belkis hikâyesinin gerçek olamayacağını ifade etmektedir.⁸ Diğer yandan Kur’ân-ı Kerîm merkeze alındığında Hz. Süleyman ile görüşmeye gelen kişinin de Sebe kraliçesi olduğu fakat isminin zikredilmediği unutulmamalıdır. Sonuç olarak bölgede öteden beri devam eden arkeolojik kazılar⁹ tam olarak neticelenmeden bu konuyu bilimsel bakımdan açıklığa kavuşturmak mümkün görünmemektedir.¹⁰

Yemen bölgesinde hüküm sürmüş imparatorluklardan bir diğeri de Himyerîler’dir. Ailenin en yaşlı üyesinin reis kabul edildiği ve ataerkil bir aile yapısının söz konusu olduğu bu sistemde, eş, mal ve eşyalar ortak mülk olarak kabul edilmekteydi. Evliliğin önemli olduğu bu dönemde esas olan bu işin aile fertleri arasında gerçekleşmesiydi. Bunun dışındakiler kabul edilmediği gibi buna teşebbüs edenler de ölümle cezalandırılırdı. Ayrıca bir kadının kardeşleriyle evlenmesi normal karşılanmaktaydı.¹¹ Bu âdetlerin bir kısmının Mısır’da da yaygın olduğu

⁶ en-Neml 27/20-44.

⁷ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (nşr. ‘Abdullâh Mahmûd Şehhâte), Beyrut 1423/2002, III, 301; Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, I, 22; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim), Beyrut 1387/1967, I, 489-493.

⁸ J. Tkatsch, “Seba”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, X, 269; Neş’et Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Câhliye Çağı*, Ankara 1957, s. 11, 13.

⁹ Wendell Phillips, Marilyn Phillips Hodgson, Yusef Abdullah ve William Glanzman’ın bölgedeki arkeolojik faaliyetleri bunun örneklerindedir. Geniş bilgi için bk. <http://www.ucalgary.ca/UofC/events/unicomm/NewsReleases/queen.htm>

¹⁰ Kelpetin, *İslâm Öncesi*, s. 42.

¹¹ Corci Zeydân, *Târîhu’l-Arab kable’l-İslâm*, Mısır 1922, s. 138; M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (sad. M. Mahfuz Söylemez), Ankara 2013, s. 152.

bilinmektedir.¹² Muhtemelen Himyerîler, ticaret vesilesiyle ilişkide buldukları Mısır'dan etkilenmiş olmalıdırlar.¹³

Bu dönemde sosyal sınıflar, askerler, çiftçiler, sanatkârlar ve tüccarlardan meydana gelmekteydi.¹⁴ Her sınıf, kendi grubu içinde ilerleme özgürlüğüne sahipti. Ancak sınıf atlaması veya değişikliği söz konusu değildi. İktidar, normal durumlarda babadan oğula ya da kardeşe geçmekteydi.¹⁵ Bunun yanında bazan baba-oğulun birlikte saltanat sürdükleri de olmuştur. Ayrıca kadınların da tıpkı erkekler gibi devlet başkanlığında hakkı bulunmaktaydı. Fakat bu durum, bir zorunluluk ifade etmemekteydi. Bununla birlikte bir kadın iktidara geldiğinde etrafında erkeklerden oluşan bir danışman heyeti yer alırdı. Zor ve sıkıntılı işlerin çözümünde onlardan destek alırdı.¹⁶

İslâm Öncesi Kuzey Arabistan'da kurulan devletler içinde kadının statüsü, Güney bölgesinde kurulan devletlere oranla daha belirgindir ve kadının yönetimde daha fazla sorumluluk üstlendiği söylenebilir. Meselâ Nabatîler'de kadınlar, sosyal hayatta önemli bir konuma sahiptiler ve özellikle imparatorluğun zayıflamaya başladığı dönemlerde devlet kademelerinde mühim bir mevki işgal ettiler. Özellikle II. Mâlik devrinden itibaren (40-70)¹⁷ kadınlar ülke yönetiminde söz sahibi oldular. Hükümdarların iktidara geldiklerinde bastırdıkları sikkelerde çok sayıda kraliçe resmine rastlanması bunu teyit etmektedir.¹⁸ Diğer yandan kadınların mal ve mülk edinmelerinde ve bunları istedikleri gibi tasarruf etmelerinde herhangi bir engel yoktu.¹⁹

Kadınların yönetim kademesindeki etkinliği Tedmürlüler zamanında artarak devam devam etmiştir. Özellikle Tedmür hükümdarı Üzeyne'nin eşi Zeyneb (Zenobia)'in²⁰ faaliyetleri, kadına bakışı ortaya koyması açısından önemlidir.

¹² Çağatay, *İslâm'dan Önce*, s. 25.

¹³ Kelpetin, *İslâm Öncesi*, s. 110.

¹⁴ Sosyal statüyü belirleyen temel faktör sahip olunan toprakların miktarıydı. Kölelik, ekonomik hayatın normal bir parçasıydı. bk. Paul Yule, *Himyar, Spätantike im Jemen/Late Antique Yemen*, Aichwald 2007, s. 82.

¹⁵ Zeydân, *Târîhu'l-'Arab*, s. 136-137.

¹⁶ Çağatay, *İslâm'dan Önce*, s. 23.

¹⁷ Francisco del Río Sánchez, *Nabatu: the Nabataeans through their inscriptions*, Barcelona, 2015, s. 91.

¹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1422/2001, V, 46- 47; Philip K. Hitti, *Târîhu Suriye ve Lübnan ve'l-Filistîn* (trc. George Haddâd-Abdülkerîm Râfîk), Beyrut 1958, I, 423; Muhammed Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât fî târîhi'l-'Arabi'l-kadîm*, Riyad 1400/1980, s. 464-465.

¹⁹ E. Honigmann, "Nabatîler", *İA*, IX, 2. Geniş bilgi için bk. Kelpetin, *İslâm Öncesi*, s. 131.

²⁰ Tedmür kitâbelerinde ismi, hediyein kızı anlamında "Bath-Zabbay" "بت زبای" (بنت زبای) şeklinde geçmektedir. bk. Hitti, *Târîhu Suriye*, I, 438; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 107.

Tedmür Kraliçesi Zeyneb, eşinin ölümünden sonra iktidar vazifesini küçük oğlu adına üstlendi.²¹ Arap kaynaklarında ismi ez-Zebbâ²² olarak geçen Zeyneb, güzelliği, zekâsı ve cesaretiyle meşhurdu.²³ Devlet törenlerinde miğfer ve mücevherlerle süslenmiş mor kaftan giyen Zeyneb'in, Sâsânî saraylarından etkilendiği; bu nedenle gösteriş ve şatafata ihtimam gösterdiği bilinmektedir. Nitekim görüşmek için huzuruna gelen kimseler, kraliçeyi Sâsânîler'de olduğu gibi yere eğilip selamlamaktaydılar. Ayrıca Zeyneb Yunanca, Aramîce ve Latince dillerini bilir; doğu ve batı tarihiyle ilgilenirdi.²⁴

Politika olarak eşinin faaliyetlerini devam ettiren ve çöl kraliçesi olarak nitelendirilen Zeyneb, Tedmür'ün, imparatorluk seviyesine ulaşmasında ve ülkenin tam anlamıyla bağımsızlığa kavuşmasında önemli rol üstlendi.²⁵ Hatta ülkenin sınırları Suriye ve Kuzey Arabistan'a kadar ulaştı; Anadolu'nun önemli bir kısmı ele geçirildi, Ankara'ya kadar (Ancyra) garnizonlar kuruldu ve Boğaziçi'nden önceki kilit merkez olan Kadıköy tehdit edildi.²⁶ Ancak Tedmür Kraliçesi Zeyneb, üstünlüğünü uzun süre devam ettiremedi ve oğluyla birlikte esir edilerek Roma'ya götürüldü ve ölünceye kadar²⁷ hayatını burada sürdürdü.²⁸

Hicaz bölgesinde ise kadının sahip olduğu statüyü ve hukukî durumunu doğrudan ortaya çıkaracak yeterli bilgiler oldukça azdır. Yine de bazı genel bilgilerden hareketle kadının toplumsal hayattaki yeri izah edilebilir. Diğer yandan konuyla ilgili genel duruma işaret etmeden önce Hicaz bölgesindeki toplumsal hayatla ilgili bazı bilgilere değinmek meselenin anlaşılmasına katkı sunacaktır. Bu bölgede Araplar, toplum olarak kabileler halinde yaşırdı. Onlar da bedevî ve hadarî olmak üzere ikiye ayrılırdı. Hadarî, köy ve şehirlerde yerleşik hayata geçmiş; bedevîler ise çölde yaşayan, su ve otlak peşinde arayış içinde olan kimselerdi.²⁹ Her iki grup da mensubu bulunduğu kabilenin bir parçası olup hayata onun sayesinde tutunmaktaydı. Bu yönüyle kabile, büyük bir aile kabul edilebilir. Ailenin üyeleri de

²¹ Inge Mennen, *Power and Status in the Roman Empire, AD 193-284*, Leiden 2011, s. 256.

²² Ya'kûbî, *Târîh*, I, 81; Taberî, *Târîh*, I, 618.

²³ Zeydân, *Târîhu'l-'Arab*, s. 87-88; Bosworth, "Tadmur", *The Encyclopaedia of Islam (new edition) (E²)*, X, 79.

²⁴ Hitti, *Târîhu Suriye*, I, 438; Günaltay, *İslâm Öncesi*, s. 80; Mehrân, *Dirâsât*, s. 493-494.

²⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 113-116.

²⁶ Çağatay, *İslâm'dan Önce*, s. 43.

²⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 127.

²⁸ Hitti, *Târîhu Suriye*, I, 439-441. Geniş bilgi için bk. Kelpetin, *İslâm Öncesi*, s. 148-149.

²⁹ Abdülkerim Özaydın, "Arap", *DİA*, III, 321.

koca, eş/ler, çocuk ve kölelerdi. Kabileler arasındaki bağ, erkekler üzerinden şekillenmekteydi. Bu nedenle toplumsal hayattaki düzenleme, erkek egemen bir yapı üzerine tesis edilmişti. Bununla birlikte Benî Rukayye, Benî Becîle gibi kabile isimlerinden hareketle Araplar'da anaerkil aile yapısının olduğu da iddia edilmişti. Ancak Âd, Semûd, Benî Mudar, Benî Hâşim ve Kureyş gibi kabileler incelendiğinde bunların müşterek bir atadan geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bazı istisnalar dışında aile yapısının Hicaz bölgesinde ataerkil olduğu anlaşılmaktadır. Kadının toplumsal hayatta üstlendiği rol ve hukukî statü de buna göre şekillenmişti.³⁰ Bu düzenleme Arap toplumunda erkeği, kadından daha kıymetli hale getirmişti. Özellikle yerleşik hayata geçmemiş ve göçebe bir şekilde yaşayan Arap toplumlarında hayatta kalabilmenin temel şartı güce dayanmaktaydı. Bu nedenle savaşçı sınıftan kabul edilmeyen ve gücü uhdesinde toplamamış kadının statü açısından bu şekilde konumlandırılması şaşırtıcı değildir. Bedevîlerin imkân ölçüsünde fazladan erkek çocuğuna ihtiyaç duyması da bundadır. Çünkü bu sayede aile güçlenir ve diğer kabileler karşısında itibarlarını korurdu. Dolayısıyla Araplar, doğan erkek çocuklarıyla övünür; kız çocuğuna sahip oldukları için de utanç duyarlardı.³¹ Çünkü erkek çocukların ailenin güçlenmesine katkı sunacağına; kız çocuklarının ise ailenin ekonomik yapısına zarar vereceğine inanırlardı. Hatta bazı aileler, Kur'ân-ı Kerîm'in de işaret ettiği³² gibi kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten çekinmezlerdi. Bazen da kız çocukları yoksulluk³³ ve fakirlik korkusu nedeniyle³⁴ öldürülürdü.³⁵

³⁰ Aydın, "Aile", *DİA*, II, 198.

³¹ Kur'ân-ı Kerîm, evlatları arasında ayrımcılığa gidip kız çocuklarını istemeyen ve onları küçümseyen müşrikleri şöyle tenkit etmişti: "*Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!*" (en-Nahl 16/58-59); "*Şimdi onlardan şunu cevaplamalarını iste: Kız çocukları rabbinin de erkek çocukları mı onların!*" (es-Saffât 37/149); "*Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti?*" (ez-Zuhruf, 43/16)

³² "*Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda*" (et-Tekvîr 81/8-9)

³³ (Ey Muhammed!) De ki: "*Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.*" (el-En'âm 6/151)

³⁴ "*Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır.*" (el-İsrâ 17/31)

³⁵ Mehmet Ali Kapor, "Mev'ûde", *DİA*, XXIX, 491; Adnan Demircan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, II/3, Konya 2004, s. 12-17.

Böylece aile, üyeleri arasında en zayıf halka olarak kabul ettikleri kız çocuklarından da uzaklaşmış olurdu.³⁶

Diğer yandan bedevîlerin gündelik yaşamlarında asıl sorumluluk kadının üzerindedir. Onlar erkeklerden daha fazla çalışırlardı. Kadınlar, yemek yapmak, çocukların bakımı, süt sağmak, çamaşır yıkamak, çadırların kurulması, toplanması gibi aslî işlerle uğraşmaktaydı. Erkekler ise vakitlerinin önemli bir kısmını işsiz güçsüz biçimde ve çadırların içinde istirahat ederek geçirirlerdi.³⁷

Hicaz bölgesindeki Arap toplumunda çok evlilik yaygın bir uygulamaydı. Evlenen kadınların sayısı konusunda bir sınırlama bulunmamaktaydı. Evliliklerde aile reisinin rızası olmadan evlilik gerçekleşmezdi.³⁸ Evliliğin kabile içinde olması beklenir; yabancı bir kadınla evlenmeye hoş bakılmazdı. Aile ve kabilelerin gücü, nüfusun çokluğu ile orantılıydı. Bu nedenle çok evlilik; kuvvet ve serveti, tek evlilik; fakirlik ve zayıflığı ifade ederdi.³⁹ Bu dönemde evlilik bağı için çeşitli nikah şekilleri vardı. Ancak bunların dinî bir özelliği bulunmadığı gibi özel bir önemi de yoktu. Kız çocuklarının on iki yaşına gelmeden evlenmesi beklenirdi. Kadının aile içinde kabul görmesi, çocuk doğurması ile bağlantılıydı. Ondan önce vefat etmesi halinde eşine başsağılığına gidilmezdi. Diğer yandan boşanma da yaygındı. Bu yetki esas olarak erkeğin uhdesindeydi. Bununla birlikte kadın da boşama hakkı talep edebilirdi. Ancak boşanan kadın yeniden evlenebilmek için bir yıl beklerdi.⁴⁰ Diğer yandan şehirli kadınlarda durumun biraz daha farklı olduğu söylenebilir. Bu farklılığın oluşmasında ekonomik gücün etkisi önemliydi. Örneğin İslâm öncesi dönemde Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hâtice'nin Mekke'de bilinen ve saygın bir hanımefendi olarak temayüz ettiği ve ticarî açıdan değerli bir kimse olduğu; yine Ebû Süfyân'ın eşi Hind'in değer gördüğü ve müslümanlarla yapılan mücadelede sorumluluk üstlendiği bilinmektedir.⁴¹ Dolayısıyla kadının göçebe hayattan yerleşik hayata geçmesinin yanında sahip olduğu maddî refah seviyesinin onun toplumsal yapıdaki konumunu belirlemede etkileyici olduğu söylenebilir.

³⁶ Aydın, "Aile", *DİA*, II, 198.

³⁷ Mustafa Fayda, "Bedevî", *DİA*, V, 314.

³⁸ Aydın, "Kadın", *DİA*, XXIV, 86.

³⁹ Kevser Kamil Ali-Salim Öğüt, "Çok Evlilik", *DİA*, VIII, 366.

⁴⁰ Özaydın, "Arap", *DİA*, III, 321.

⁴¹ Aydın, "Kadın", *DİA*, XXIV, 86.

İslâmiyetle birlikte kadının konumunda değişim yaşandığı söylenebilir. Bu değişimin gerçekleşmesinde Kur'an-ı Kerîm'in hak ve sorumluluklar açısından erkek ve kadını birey olarak eşit kabul etmesinin etkili olduğu söylenebilir.⁴² Her şeyden önce Kur'an, herhangi bir ayrıma gitmeden insana, birey olarak değer vermektedir. Aynı şekilde Allah'a kulluk açısından kadın ile erkek arasında bir farklılık yoktur. Dinî hak ve sorumluluklar bakımından da her ikisi aynı düzeydedir.⁴³ Hatta Kur'an'da insanın eşini kendisiyle huzur bulacağı bir varlık olarak görmesi telkin edilmiş;⁴⁴ aralarında huzur ve mutluluğu sürekli kılmak için de çift olarak yaratıldığı ifade edilmiştir.⁴⁵ Hz. Peygamber'in kadınlara yönelik söz ve uygulamaları da Kur'an'ın ortaya koyduğu bu genel prensipleri desteklemektedir. Çünkü Allah Resûlü, kadını erkekten ayırmayıp birlikte düşünmüş; onlardan birinin konumunu yüceltip diğerini görmezden gelmemiştir. Özellikle Allah Resûlü'nün aile hayatı ve eşleriyle olan münasebeti müslümanlar için iyi birer örnekti. Sahabe hanımları da sorunlarla karşılaştıklarında ya da eşleriyle aralarındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolünü üstlenen, haklarını koruyup erkeklere eşlerine iyi davranmalarını öğütleyen Allah Resûlü'nü örnek bir dost ve hamî olarak kabul etmişlerdi.⁴⁶

Hz. Peygamber'in müslümanları eğitmesi bir başka ifadeyle İslâmiyet'i tebliğde bilinçlendirme dönemi hicret sonrasında gerçekleşmişti. Allah Resûlü, bir yandan Câhiliye döneminin belli bir ön yargı ve kabule dayalı sıkıntılarının çözümü için gayret gösterirken diğer yandan da hedeflediği İslâm toplumunun oluşması için bütün heyecanıyla hareket ediyordu. Allah Resûlü'nün getirdiği ve öğrettiği din, cinsiyet merkezli olmayıp insan merkezliydi. Dolayısıyla onun hitabı, kadın-erkek ayrımı olmaksızın bütün müslümanlardı. Bu dönemde hanımlar, sosyal hayatın içindeydi. Onların bir kısmı gündelik işlerle uğraşırken bazıları da ailenin geçim kaynağına katkı sağlayacak ticaret, sağlık hizmetleri, tarımsal faaliyetler ve çarşı-

⁴² Meselâ Kur'an, "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır." (en-Nûr, 24/30) emrinin hemen ardından "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar..." (en-Nûr 24/31) diyerek her iki cinse yönelik beklentisini açıkça ortaya koymuştur.

⁴³ Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: "Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini boşa çıkarmam..." (Âl-i İmrân 3/195); "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler." (et-Tevbe 9/71)

⁴⁴ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/R%C3%BBm-suresi/3430/21-ayet-tefsiri>

⁴⁵ "Onlara ısınıp kaynaşsınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır..." (er-Rûm 30/21)

⁴⁶ Aydın, "Kadın", *DİA*, XXIV, 87.

pazarın denetlenmesi gibi iş hayatının içinde sayılabilecek işlerle meşgul olmuşlar; bunları başarıyla yerine getirmişlerdi. Diğer yandan hanımlar mescidin inşasından sonra da namazlara iştirak etmeye ve Hz. Peygamber'in sohbetlerine katılmaya başlamışlardı. Bununla birlikte erkekler kadar Hz. Peygamber'in sohbetinden istifade edemediklerini ve onun sıkıntılarına ortak olamadıklarını dile getirip şikayetleniyorlardı.⁴⁷ Nitekim Hz. Peygamber'in yanına gelip şöyle bir talepte bulundular: "Ey Allah'ın Resûlü! Erkekler seni rahatlıkla dinleyebiliyorlar. Ancak bizler senden yeteri kadar istifade edemiyoruz. Bize de bir gün ayırsan."⁴⁸ Bunun üzerine Hz. Peygamber, hanımların eğitim ve terbiyesi için bir gün ayırmıştı.⁴⁹

Hz. Peygamber, muhataplarının sadece erkeklerden meydana gelmediğini biliyor ve tebliğinde kadın-erkek dengesini gözetmeye gayret gösteriyordu. Çünkü onun tebliğinde denge önemliydi. Dolayısıyla birini diğerine tercih edip, diğer tarafı mağdur edecek bir uygulama içine girmiyordu. Bunun yerine her iki tarafın toplumdaki yerlerine işaret edip birbirlerinin saygınlığına dikkat çekiyor ve karşılıklı olarak haklarını korumaya davet ediyordu. Çünkü Hz. Peygamber, "kadınla erkeğin bir bütünün iki parçası olduğu"⁵⁰ gerçeğinden hareket ediyordu. Ancak yaşadığı toplumda Câhiliye geleneğinin bir devamı olarak fertlerin önemli bir kısmının zihinlerinde kadınlar asabiyet ve güce bağlı olarak ötelenmiş; temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılmıştı. Dolayısıyla toplumsal hafızada kadın karşıtı bir gelenek oluşmuştu. Bu nedenle Hz. Peygamber'in kadınlar aleyhine şekillenen bu algıyı değiştirmesi çok kolay değildi. Nitekim Abdullah b. Ömer'in oğlu ile yaşadığı tartışma, Allah Resûlü'nün yaşadığı zorluğu ifade etmesi açısından önemlidir: Rivayete göre Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in "İzin istemeleri halinde hanımlarınızın mescide gelmelerine engel olmayınız" buyurduğunu söylemişti. Ancak oğlu Bilâl, buna tepki göstermiş ve "Vallahi, onları engelleriz" demişti. Hiç beklemediği bir cevapla karşılaşan Abdullah, oğluna çok kızmış ve şunları söylemişti: "Ben sana Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu hatırlatıyorum. Sen ise 'Vallahi, onları engelleriz'

⁴⁷ Fatimatüz Zehra Kamacı, "Hz. Peygamber Döneminde Kadın Olmak", *Kadın Olmak İslâm, Gelenek Modernite ve Ötesi* (ed. H. Şule Albayrak), İstanbul 2019, s. 188-190.

⁴⁸ Buharî, "İlim", 35.

⁴⁹ Aydın, "Kadın", *DİA*, XXIV, 91-92; *Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu* (ed. M. Emin Özafşar v.dğr.), Ankara 2014, IV, 234.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (nşr. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1416-1421/1995-2001, XLIII, 264; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 96.

diyorsun”.⁵¹ Nitekim Allah Resûlü vefatından önce Vedâ Hutbesi’nde bütün insanlara yönelik evrensel mesajlarının yanından hanımları ilgilendiren konularda şunları söylemişti:

“Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah’ın emaneti olarak aldınız. Onların namus ve iffetini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız iffet ve namuslarını korumalarıdır. Kadınların sizin üzerinizdeki hakları geleneklere uygun biçimde yiyecek ve giyeceklerini sağlamanızdır. Kadınlar hususunda Allah’tan korkun ve onlara en iyi şekilde davranın.”⁵²

Bununla birlikte Hz. Peygamber’in toplumda yerleştirmeye çalıştığı bu genel prensibin her dönemde geçerli olduğu ve bu şekilde uygulandığı söylenemez. Dinî söylemin, vahyolunduğu dönemin genel şartlarının dışına çıkarılıp anlamında daraltma ve genişletmeden kaynaklı ya da geleneğin dinî esasların önüne geçmesine bağlı olarak kadın karşıtı söylemi çağrıştıran bazı uygulamaların ortaya çıktığı da unutulmamalıdır. Genellikle ataerkil aile yapısının ve yerleşmiş anlayışların tesiri olarak meydana gelen bu yanlış algı, pek çok âyetin ve hadislerin yorumlanmasına da olumsuz etki yapmıştır.⁵³ İslâm âlimleri de yaptıkları yorumlarda içinde yaşadıkları zamanın şartlardan etkilenmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak kadınların konularıyla ilgili özellikle dinî, sosyal ve hukukî alanlarda bir gerilemenin yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla müslümanların kadına yönelik erkek egemen bakış açılarının referans kaynağını Hz. Peygamber’e yönlendirip “İslâm’da kadın şöyledir...” gibi⁵⁴ genellemelere gidilmesi doğru değildir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdillâh, *el-Müsned* (nşr. Şu‘ayb el-Arnaût v.dğr.), I-L, Beyrut 1416-1421/1995-2001.

Aydın, Mehmet Akif, “Kadın”, *DİA*, XXIV, 86-94.

Bosworth, C. E., “Tadmur”, *EI²* (İng.), X, 79-80.

⁵¹ Müslim, “Salât”, 135.

⁵² Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi”, *DİA*, XLII, 592.

⁵³ Aydın, “Kadın”, *DİA*, XXIV, 87.

⁵⁴ Kamacı, “Kadın Olmak”, s. 202-203.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'ü's-sahîh* (nşr. Takıyyüddin Nevevî), I-XV, Beyrut 1432/2011.

Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-XX, Beyrut 1422/2001.

Corci Zeydân, *Târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm*, Mısır 1922.

Çağatay, Neş'et, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Câhliye Çağı*, Ankara 1957.

Demircan, Adnan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, II/3, Konya 2004, s. 12-17.

Dîneverî, Ebû Hanîfe, *el-Ahbârü't-tivâl* (nşr. 'Abdülmün'im 'Âmir), Kahire 1960.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen* (nşr. Nâsırüddin el-Elbânî), Riyad ts.

Erul, Bünyamin, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, XLII, 592.

Fayda, Mustafa, "Bedevî", *DİA*, V, 314.

Günaltay, M. Şemsettin, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (sad. M. Mahfuz Söylemez), Ankara 2013.

Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu (ed. M. Emin Özafşar v.dğr.), Ankara 2014, IV, 234.

Harputlî, Şükrân, "Ma'în", *el-Mevsû'atü'l-'Arabîyye*, XIX, 139-141.

Hitti, Philip K., *Târîhu Suriye ve Lübnan ve'l-Filistîn* (trc. George Haddâd-Abdülkerîm Râfîk), I-II, Beyrut 1958.

Honigmann, E., "Nabatîler", *İA*, IX, 1-3.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstädter), Beyrut ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdümelik, *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Himyer* (nşr. Freitz Krenkow), Haydarâbâd 1347/1928.

İbn Kuteybe, 'Abdullâh b. Müslim, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet 'Ukkâşe), Kahire 1413/1992.

Kamacı, Fatımatüz Zehra, "Hz. Peygamber Döneminde Kadın Olmak", *Kadın Olmak İslâm, Gelenek Modernite ve Ötesi* (ed. H. Şule Albayrak), İstanbul 2019, s. 188-190.

Kamil Ali, Kevser - Öğüt, Salim, "Çok Evlilik", *DİA*, VIII, 366.

Kapar, Mehmet Ali, "Mev'ûde", *DİA*, XXIX, 491.

Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, İstanbul 2016.

Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *Dirâsât fî târîhi'l-'Arabi'l-kadîm*, Riyad 1400/1980.

Mennen, Inge, *Power and Status in the Roman Empire, AD 193-284*, Leiden 2011.

- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (nşr. 'Abdullâh Mahmûd Şehhâte), I-V, Beyrut 1423/2002.
- Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'ü's-sahîh* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V, Kahire 1955-1956.
- Özaydın, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III, 321-323.
- Río Sánchez, Francisco del, *Nabatu: the Nabataeans through their inscriptions*, Barcelona, 2015.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut 1387/1967.
- Tkatsch, J., "Seba", *İA*, X, 269.
- Tümer, Günay, "Bereket", *DİA*, V, 487.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. b. Vâdih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, ts.
- Yiğit, İsmail, "Sebe", *DİA*, XXXVI, 242.
- Yule, Paul, Himyar, *Spätantike im Jemen/Late Antique Yemen*, Aichwald 2007.
- <http://www.ucalgary.ca/UofC/events/unicomm/NewsReleases/queen.htm> (erişim: 28 Ekim 2019)
- <https://kuran.diyinet.gov.tr/tefsir/R%C3%BBm-suresi/3430/21-ayet-tefsiri> (erişim: 20 Ekim 2019)

İSLÂM'IN İLK DÖNEMİNDE AİLENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

*Abdurrahman Kurt**

Özet

İslâmi aile, câhliye dönemindeki ailenin fitrata uygun olmayan zararlı unsurlarının atılıp, insanî ve fitrî olanların büyük ölçüde ıslah edilip geliştirilmesiyle temelleri atılan kendine özgü bir ailedir. İslâm'ın, yedinci asrın başında zuhurundan hemen önce, neredeyse tüm dünyada varlığını sürdüren ataerkil yapılanma katı bir şekilde Arabistan'da da egemendi. Önceki diğer iki ilahî dinin başlangıç aşamalarında var olan ataerkil yapıyla mücadele vurgusu, Mekke'de nazil olmaya başlayan ayetlerle birlikte geliştirilerek daha ileri düzeye taşınmış; ilahî mesaj kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın herkese eşit düzeyde iletilmiştir.

İslâm, bu katı ataerkil yapılanma içinde temel haklarından yoksun olan kadınlara başlangıçtan itibaren çok değer vermiş ve onlar için ileri düzeyde haklar sağlamıştır. Kuran'a ve Hz. Peygamber'in pratiğine bakıldığında, kadın ve erkeğin bir bütünü birbirini tamamlayan iki parçası olarak görüldüğü ve kadının bir parçasını oluşturduğu aile kurumunun sağlıklı işleyişinin çok önemsendiği anlaşılır. İslâm'da aile, güçlü bir toplumun temel unsuru olması sebebiyle, bir huzur ve istikrar yuvası olarak değerlendirilir. Aynı zamanda aile, tevhit inancı üzerine temellenen İslâmi toplumun ana taşıyıcısıdır. Bu nedenle, erkek egemenliğini çağrıştıran, kadını değersizleştiren ve dolayısıyla ailenin bütünlüğüne yönelik bir risk oluşturan ataerkil yapılanma bir kavram olarak Kuran ve Sünnet'te şiddetle eleştirilmiştir. Bununla birlikte aileye anaerkil nitelikler de izafe edilmemiştir. Bu bağlamda, İslâmi aile, içerisinde barınan tüm üyelerin belirli bir sistematik çerçevede adilane haklarının bulunduğu kendine özgü bir ailedir, denilebilir.

İslâm'ın aile kurumu hakkında belirlediği sınır çizgileri, sağlıklı ailenin ve sağlam bir toplumun ortaya çıkışını sağlayıcı niteliktedir. Çağdaş zamanlarda orta-

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, akurt@uludag.edu.tr

ya çıkan ailevi sorunlar ve ailenin değersizleştirilmesi, söz konusu sınır çizgilerinin aşılmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Biz bu bildiriye Hz. Peygamber (sav) dönemi aile kurumunun temel özelliklerinin sosyolojik bir analizini yaparak İslâmi ailenin bazı sınır çizgilerini belirlemeye çalışacağız.

Giriş

Aile; kan, soy ve evlilik bağları ile birbirine bağlı yakın insan ilişkilerinden oluşan sosyal bir kurumdur. Bir başka ifadeyle aile; aralarında soy ve kan bağı olan bireyler arasında kuşaklar boyu süren bir etkileşim ağıdır. Aile toplumun kalbi konumundadır; insan, sosyal varlık olma özelliğini sosyal etkileşimler içinde kazanır. İlk sosyal etkileşim ağı ise ailedir. Annelik, babalık, çocukluk, akrabalık, vatandaşlık gibi toplumsal roller, davranış biçimleri, kısacası hayatın kendisi öncelikle aile kapsamında öğrenilir. Hayata çoğunlukla bir aile içinde başlar ve hayat boyu ailenin etkisini hissederiz.

Düzenli ve güçlü bir toplum, öncelikle sağlıklı ve sağlam aileler aracılığıyla oluşturulabilir. Bu nedenle İslâm, aile kurumunu sağlam temellere oturtmak amacıyla önemli ilkeler vaz etmiştir. Böylelikle, evlilikten aile içi ilişkilere, boşanmadan iddete, parçalanmış ailede küçük çocukların bakımından mirasa varıncaya kadar ailenin geçirdiği tüm tarihsel döngüler Kur'an ve Sünnet'te tek tek ele alınıp değerlendirilmiştir.

Her birinin müstakil olarak değerlendirilmesi gereken ailevi döngülerin hepsini biz burada ele almayacağız. Sınırlı bir bildiri çerçevesinde bunlardan yalnızca birkaçına temas edebileceğiz. İlk, İslâm'ın aile ve kadın haklarında gerçekleştirdiği sosyal değişime kuş bakışı değineceğiz. Müteakiben, günümüzde İslâm eleştirmeni oryantalistlerin İslâmi aileye yönelik en çok eleştirdiği konuların başında gelen kavvamlık (aile yönetimi), kadına yönelik fiziksel şiddet ve çok kadınla evlilik, tartışacağımız ana başlıkları oluşturacaktır.

Ana konuya geçmeden önce câhliyede kadın hakları ve aile kurumunu burada kısaca değerlendirmek istiyoruz. Ataerkil hayatın bütünüyle egemen olduğu câhliye döneminde, her ne kadar toplumsal ve ekonomik hayatta önemli işlevleri yerine getirseler de kadınlar çoğunlukla değersiz bir varlıklar olarak görülüyordu. Arap kabilelerinde erkeğe nazaran kadına daha az değer verilmesinde, hiç kuşkusuz, onların içinde bulunduğu sosyal ve fiziki çevrenin önemli etkisi vardı.

Aşiretler halinde yaşayan kabileler, çöl hayatının gereği olarak birbirleriyle sürekli mücadele ve savaş halindeydiler. Eli silah tutabilen ve adamı çok olan kabile savaşını kazanıyor ve ganimet elde ediyordu. Hayatın bir parçası olan mücadele ve savaşlar erkekler sayesinde kazanılıyor, kaybedildiğinde de önce kadınlar, düşmanlar tarafından mülkleştiriliyor ve çoğunlukla cariye olarak kullanılıyordu. Üstelik onların zina yapma olasılıkları da vardı. Bu yüzden bazı bedeviler, hayatta kalma şansı daha fazla olan, buna mukabil, bahsedilen sebeplerle kabile içinde belli sayıda tutulması gereken kız çocuklarını hiç acımadan öldürebiliyorlardı. Bu anlayışın bir sonucu olarak, câhliye döneminde çok kadınla (ona kadar) evlilikler yaygındı. “Bugünkü nikâhla aynı” normal evlilikler de yapılmaktaydı.¹ Ancak, asil bir çocuk sahibi olmak için eşini bir erkeğe sunanlar, geçici bir süreliğine evlilik sözleşmesi yapanlar, babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenenler, iki kız kardeşle birden nikâhlananlar, zina edenler, sapık ilişkilere girenler ve metresi olanlar (gizli dost edinenler) da toplumun karanlık veçhesini oluşturmaktaydı. Böylesine rayından çıkmış olan toplumda cinsel bir obje olarak kadın pazarlamasıyla ilgilenen kimselerin de olduğu anlaşılıyor.²

Kadınlar bütünüyle olumsuz konumda ve toplumdan tamamen dışlanmış vaziyette değillerdi. Nitekim kaynaklar Arap toplumunda yüksek statülü birkaç kadın adı da zikreder. Onlardan birisi, Mekke eşrafından Utbe b. Rebia'nın kızı ve Ebu Süfyan'ın karısı Hind'dir. Hz. Hamza'nın katlinin azmettiricisi olan Hind, aynı zamanda ilk Emevi halifesi Muaviye'nin de annesidir. Yüksek statülü bir kadın olan Hind, kocası Ebu Süfyan'ı nüfuzu altına almıştı.³ İkinci örnek ise güzel ahlâkı ve şefkatiyle temayüz eden ve ticari kervanları olan, İslâm'la birlikte mü'minlerin annesi unvanını alan Huveylid'in kızı Hz. Hatice'dir.⁴ Bu iki örnek Arap toplumunda, muhtemelen, statüsü en yüksek ve en varlıklı iki kadındı.

Her ne kadar yüksek statülü kadın sayısı çok olmasa da aşiret sistemi içerisinde, şahitler huzurunda ve mehir karşılığında kendi rızalarıyla evlenen çiftler azımsanmayacak oranlardaydı. Özellikle bir erkek çocuk anası olduktan sonra ka-

¹ Buhari, Nikâh, 36.

² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1972), 4/3512.

³ İbnu Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra* (Beyrut: Dar al-Fikr, 1968), 8/235.

⁴ İbnu Sa'd, *et-Tabakat*, 1/131.

dınların ailedeki statüsü de yükseliyordu. Araplar baba tarafından olan asabiyete olduğu kadar anne tarafından akrabalığa da önem veriyorlardı.

Kabilenin en küçük bir birimini oluşturan aile aile grubu içinde, sadece eşler ve çocukları, kocanın ebeveynleri ve köleler değil aynı zamanda o aileye “istihak”, “hilf” ve “muahat” yoluyla giren yabancılar da giriyor ve onlarla aralarında “sebebi” bir akrabalık meydana geliyordu.⁵ Gittikçe genişleyen halkalar halinde, iç içe geçmiş bir aile, akrabalık ve cemaat sistemi içinde evlilikler, önemli bir statü ve itibar kaynağıydı. Oymaklar arası gerçekleştirilen iç evlilikler açıkça toplumsal ilişkileri de etkilemekteydi. Haşim Oğullarının önemli bir bireyi olarak Hz. Muhammed’in 25 yaşında iken, Kureyş’in en saygın, en soylu, en varlıklı kadını olan Hatice’yle evliliği, kuşkusuz kendi konumunu daha da yükseltmişti. Onlar da evlilik çağına gelen kızlarını Mekke’nin ileri gelen ailelerine mensup gençlerle evlendirmişlerdi. Rukiyye ve Ümmü Gülsüm, Ebu Leheb’in müşrik olan iki oğluya nişanlı veya evliydi. Onların evlilikleri İslâm düşmanı olan kayınvalide Ümmü Cemil’in ısrarıyla çok geçmeden bozuldu. Daha sonra önce Rukiyye ve onun vefatını müteakiben Ümmü Gülsüm Hz. Osman ile evlendiler. Ümeyye Oğullarına mensup olan Osman, Mekke eşrafından varlıklı bir kimseydi. Hz. Peygamber’in diğer kızları Zeynep, Mekke’nin sayılı kimselerinden teyzesinin oğlu (müşrik ve bedir esiri) Ebu’l-Âs Rebi; Fatıma da amcasının oğlu Ali ile evlenmişti. Adı geçen kızların dördü de anneleri Hatice ile birlikte İslâm’ı kabul etmişlerdi. Fakat Fatıma dışındakilerin ilk eşleri Resûlullah’ın şiddetli karşıtlarının çocuklarıydı; kendileri de İslâm karşıtı olduklarından evlilikleri uzun sürmemişti.⁶

Cahiliye döneminde evliliğe ilişkin söz konusu hiyerarşik düzenlemeler, aslında, kadınların toplumsal ağların örülmesinde önemli işlevlere sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

İslâmi Dönemde Kadın Hakları ve Aile Kurumu

İslâmi dönemdeki evliliklerde, önceki uygulamalarda olduğu gibi, soy ve nesep denkliği hayatın doğal akışı içinde çoğunlukla aranan bir özellikti. Bununla bir-

⁵ Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, (Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1329), 4/30, 71.

⁶ Abdurrahman Kurt, *İslâm’ın İlk Döneminde İmanın Toplumsal Yansıması*, (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 155.

likte İslâm ırk, renk ve dil farklılıklarına dayalı ayrışmayı ortadan kaldırmayı ve temel haklardan yararlanma konusunda tüm insanlığın eşit olduğu mesajını sunan evrensel bir dindi.

Resûlullah (sav), toplumsal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla, yeni aile kurucularına yönelik eskisinden daha farklı bir dizi uygulama başlattı. Bu minvalde, eski bir kölenin “hür” bir kadınla evlenmesine karşı çıkan câhliye önyargılarını kırarak halasının kızı Zeynep binti Cahş’ı, azatlı kölesi Zeyd b. Harise’yle evlenmeye ikna etti. Arap geleneğinde bir azatlıyla soyluların evlenmesi uygun karşılanmadığından Zeynep, ilk aşamada sıcak bakmasa da Kur’an’ın uyarısıyla ⁷ bu evliliği kabullenmek zorunda kaldı.

Farklı sosyal kökenlerden gelenlerin evlilikleri sadece bununla sınırlı değildi. Resûlullah, Zeyd’in oğlu olan Üsame’yi de zekâsı ve güzelliğiyle ünlü Fatıma bt. Kays ile nikâhlanmıştı. Abdurrahman b. Avf gibi varlıklı bir sahabenin kız kardeşi, yine azatlı bir köle Bilal-i Habeşi’yle evlenmiş; Ebu Huzeyfe de azatlısı (mevlası) Salim’i kardeşinin kızıyla evlendirmişti.⁸ Ebu Huzeyfe, küçüklüğünden beri kendi çekirdek ailesinde yetişen evlatlığı Salim’i yeğeniyle evlendirmek suretiyle ona karşı vefasını da göstermiş oluyordu. Ancak, Hz. Ömer’in kızıyla evlenmek isteyen Selman-ı Farisi örneğinde görüldüğü üzere, sosyal köken farklılığından dolayı daha başlangıçta akim kalan evlilik girişimleri de olabilmekteydi. Ayrıca sosyal köken farklıları üzerinde temellenen evliliklerin tamamı yeterince güçlü birlikteliğe dönüşmüyor; hasep ve asalet konusunda hassas olan Arap toplumunda, Zeyd-Zeynep ailesinde olduğu gibi, bazen ayrılıklar da yaşanabiliyordu.

İslâm, ilke olarak, farklı sosyal köken evliliklere kapıları bütünüyle açmakla ve gündelik yaşam pratiklerinde de bunun yansıması bulunmakla birlikte bu, sosyal yapıda ancak kısmen gerçeklik kazanabiliyor; toplumsal dokunun ve bireysel yönelimlerin denklik talebi, hayatın doğal akışı içerisinde her zaman varlığını hissettiriyordu. İslâm, ilkeleri vaz ediyor ama toplumsal dokunun ve bireysel yönelimlerin örfe uygun meşru taleplerini de bastırmıyordu. Gerçekte sosyal konum olgusu evliliklerde her zaman son derece önemli belirleyici bir faktördür. Bireyler eşlerini benzer konumlara sahip olanlar arasından seçme baskısını bugün bile ağır bir şekilde yaşarlar; farklı

⁷ el-Ahzab 33/36.

⁸ Kurt, *İmanın Toplumsal Yansıması*, 156.

ırktan, etnisiteden ya da dinden kimseleri eş olarak seçseler de karşısındakinin benzer sosyo-ekonomik özelliklere sahip olmasına ayrı bir özen gösterir. Modern toplumlarda “cindrella evliliği” olarak tabir edilen, çok zengin ile çok fakir bireyler arasındaki evliliklere çok nadir rastlanır.⁹ Kısacası mevsimlerin bireyin kıyafet seçimini etkilemesi gibi, sosyal dünya da insanı tüm seçimlerinde etkilemektedir.¹⁰

Cahiliye döneminde kadınların -ister evlilik gibi medeni akitlerde olsun isterse diğer sosyal ve ekonomik akitlerde olsun- bireysel yönelimleri çoğunlukla dikkate alınmazken, yeni dönemde kadınlar da erkeklerden tamamen farksız özneler olarak toplumsal haklar elde ettiler. Bununla uyumlu olarak İslâm, katı ataerkil yapı içinde çoğu defa bir meta gibi görülen kadını olumsuz konumdan kurtarmış; onu metalaştıran, değerini düşüren sapkın birliktelik biçimlerini bütünüyle lağvetmiştir. Kur’an’ın, kadınla erkeğin aynı kaynaktan yaratılmış olarak temel hak ve özgürlüklerden yararlanmak bakımından aralarında hiçbir fark bulunmadığına işaret eden, “mü’min erkeklerle mü’min kadınların birbirlerinin velileri”¹¹ oldukları yönündeki ilkesini Hz. Peygamber, bizzat kendi hayatında uygulamış ve başta yakın çevresi olmak üzere Müslüman toplumda da bunun uygulanmasını teşvik etmiştir.

Kadın, ailenin temel direklerinden birisidir. Atasözünde geçtiği üzere, “Yuvayı dişi kuş yapar”. Kadın aynı zamanda dünyaya getirdiği çocukların ilk mimarıdır. Ailede onun değerli bir varlık olarak görülmesi, aile çatısının sağlamlığına işaret eder. Bu yüzden İslâm, kadın hakları konusunda devrim niteliğinde önemli değişimler sağlayarak, kadının toplumsal konumunu oldukça yükseltmiştir. Ailenin kurucu bireylerinden olan kadın, Kur’an’da ‘eş’ –Hz. Nuh, Lut ve azılı İslâm düşmanı Ebu Leheb’in eşleri dışında- ‘anne’, ‘kardeş’ ya da ‘evlat’ gibi farklı statülerle da-ima pozitif değerlendirmeye konu olmuştur.

Üç ilahî dinin konuyla ilgili teolojisine bakıldığında, İslâm’ın eril vurgulu Yahudilik ve özellikle Hıristiyanlıktan farklı olarak nötr bir cinsiyet kozmolojisine sahip olduğu hemen fark edilebilir. Kur’an ve tüm İslâm-İlahiyat geleneği, erkek ve dişinin kâinatın kalıpsal kutupluluğunun bir parçası olduğu bilinci içerisinde kök salmıştır. Kur’an’a göre, kâinattaki her şey, eşyle (çift) birlikte yaratılmıştır.¹²

⁹ M. David Newman, *Sosyoloji*, çev. Ali Arslan, (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2016), 95.

¹⁰ J. John Macionis, *Sosyoloji*, ed. Vildan Akan, (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2012), 2.

¹¹ et-Tevbe 9/71; en-Nebe’ 78/8.

¹² el-Yasin 36/36.

Dünyada hareketi meydana getiren ve dünyaya değer kazandıran da çiftler arasındaki manyetik ilişkidir. İslâm kozmolojisi açısından cinsiyet,

“bir âdet değil bir ilke; basit bir biyoloji değil, aynı zamanda metafiziktir. ... metafiziksel açıdan erkeklik ve dişilik ilkesi eşittir. ... Olguların ortaya çıkması onların etkileşimleri sayesinde. Bütün yaratılış bir anlamda döllenmedir. ... İlahi isimlerin farklı tecellileri vardır ve insandaki cinsiyet farklılaşması, basit bir genetik uygunluktan öte, belli amaçlar için yaratılmıştır. Hem kadın hem de erkek, Allah’ın yeryüzündeki halifeleridir; ama onların ‘vekalet’leri ilahi kemalin birbirini tamamlayıcı yönlerini tezahür ettirme bakımından ana noktalarda farklılaşır.”¹³

İslâmî terminolojideki ‘ana-ümm’ metaforunun dikkate değer çağrışımlarının kadının toplumsal konumuyla paralellik gösterdiği ileri sürülebilir. Her şeyden önce İslâm, ümmi (anadan doğduğu gibi olan, okuma yazması olmayan) bir Peygamber tarafından insanlığa tebliğ edilmiştir ve ona inanan topluluğun genel adı, İslâm ümmetidir.

Benzer şekilde, Hıristiyanlıkta üçlü Ulûhiyette erkek vurgusu (İsa, Oğul Tanrı) söz konusu iken Esmâü’l-Hüsna’da tasavvufi bir gözle hem müzekker (eril) hem de müennes (dişil) nitelikler görülebilir. Nitekim sufi metafizikçiler Esmay-i Hüsnâ’yı eril ve dişil cihetten okumaya tabi tutarlar ve “celâlî” ve “cemalî” olarak bilinen isimler arasında ayırım yaparlar. Celâlî isimler, “el-Kavî”, “el-Cebbar”, “el-Kahhar”, “el-Hakem” gibi isimleri içerir ve bunlar daha çok erkeğe ait görülürler. Cemalî isimler ise, “er-Rahman”, “el-Halîm”, “el-Vedûd”, “es-Selam”, “el-Latîf” gibi isimleri içerir ki, bunlar da arketipsel olarak dişil görülürler. “er-Rahman’ın” müennes (dişil) tınıları bizzat Hz. Peygamber (sav) tarafından da vurgulanmıştır. Onun öğrettiği rahmet (şefkat), döl yatağı anlamına gelen rahîm kelimesinden türemiştir.¹⁴

Kozmik matriksle bağlantılı rahmeti, Tanrı’nın ‘anacıl’ boyutuyla özdeşleştirerek resmeden tasavvuf geleneği, Allah’ın bütün yaratıcı veçhesini merhametli ve dişil olarak tanımlar. Bahsedilen gelenekte, bizzat yaratılış, Rahman’ın nefesidir (nefesü’r-Rahman). Ancak hem *ümmet* teriminde hem de Esmâü’l-Hüsna’da mistik anacıl tınılara rağmen İslâm’ın mü’min topluluğu kendisini asla feminen bir varlık olarak görmez.¹⁵

¹³ T.J. Winter, (Abdülhakim Murad), *Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak*, çev. Ö. Baldık, M. Şeviker, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 107.

¹⁴ Buhari, “Edeb”, 13.

¹⁵ Winter, *Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak*, 127-130.

Bu isimlerin hepsi de eşit derecede Allah'ın isimleri olduğu için birbirinden üstün görülmezler. Dolayısıyla burada herhangi bir şekilde cinsiyetçi anlayış mevzubahis değildir, bilakis üretici, doğurgan ve doğurduğu yavrusuna karşı şefkati, merhameti çağrıştıran bir metafor olarak anacıl vurgulardan söz edilebilir. Buradan hareketle kadınların, "kendilerine rahmetin tecelli ettiği varlıklar olarak bereketi temsil ettikleri" de ileri sürülebilir.

Bununla birlikte cinsiyetçi bir anlayıştan uzak ama başlangıçta tek bir "özden"¹⁶ ve daha sonra çiftlerden türeyen çoğullar ve hepsinin harmanlanmasından oluşan tevhidi dünya görüşü, İslâm kozmolojisinin karakteridir, denilebilir. Tek bir "öz"den yansıyan çoğulluğun tevhide dönüşümünü anlatabilmek için John Hick'in çoğulculukta başvurduğu metaforu biz de tekrarlayalım: Tıpkı yağmurlu bir günün hemen akabinde, güneş ışınlarının muhteşem bir tayfa dönüşmesiyle oluşan eleğim sağmanın renkleri gibi ya da Mevlana'nın dediği gibi: "Lâmbalar farklı fakat ışık aynı ışıktır. O, ötelerden gelmektedir". Dolayısıyla insanî öz, bir ve aynı; ancak özlerin döllenenmesinden ortaya çıkan kadın-erkek tüm insanlar gerçekte kâinat tayfının farklı renkleridir.

Konuya Kur'an mantığından bakıldığında, Tevhidi dünya görüşünden uzaklaşan bir toplumun seçkinlerinin öncelikle yaptığı işlerin başında, kendi çıkarları adına güçsüzlerin haklarını ihlal ederek onları ötekileştirmek gibi toplumu parçalayıcı bir faaliyetin geldiği söylenebilir. Böylesine bir dünyada yoksullar ve kölelerle birlikte kadınlar, her zaman hakları en çok gasp edilen kesimler arasında yer alır. Genel özelliği Tevhit geleneğinden uzaklaşmış olan bir zaman diliminde zuhur eden İslâm'ın, söz konusu toplumsal kategorilerin haklarında önemli gelişmeler sağladığı hususu, Müslüman olsun ya da olmasın birçok mütefekkir tarafından kabul edilen bir gerçekliktir.

23 yıl boyunca fasılalarla ihtiyaca binaen nazil olan Kur'an'ın, kadın haklarında gerçekleştirdiği aşamalı düzenleme ve iyileştirmeler bu durumu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu süre zarfında, Kuran'ın¹⁷ ve Resûlullah'ın¹⁸ kadınlara iyi davranılmasına dair emir ve tavsiyeleri sebebiyle, Ashab-ı Kiram içinde

¹⁶ en-Nisa 4/1; el-A'raf 7/189.

¹⁷ "Onlarla güzel bir şekilde geçinin! Onların yaptıkları size itici gelse bile, hoşlanmadığınız bir şeyde Allah birçok hayır dilemiş olabilir." en-Nisa 4/19.

¹⁸ İbnu Mace, "Nikâh", 50; Tirmizi, "Rada", 11.

Abdullah b. Ömer gibi, kadınlara yönelik davranışlarından dolayı her an vahiy tarafından kınanabileceği endişesini taşıyanlar olmuştur.¹⁹

Kadın hakları konusunda meydana gelen sosyal gelişmede kuşkusuz temel saik, zaman zaman nazil olmaya devam eden vahiy ve ilhamını vahiyden alan bizzat Hz. Muhammed'in (sav) nezaketi idi. İslâm'ın kadın haklarında attığı dev adımların yankısı o kadar etkileyiciydi ki, hiyerarşik zihin yapılı Orta Çağ'ın bazı İslâm eleştirmenleri, sosyal antropolog Armstrong'un tespitine göre, Hz. Muhammed'i "köleler ve kadınlar gibi aşağı sınıf insanlara fazla özgürlük tanımakla" bile suçlamışlardı. Oysa "İncil'i okuduğunuzda, İncil'in güldüğü bir sahneye rastlayamazsınız ama Hz. Muhammed'in sık sık gülümsediğini, kendisine en yakın kişilerle ve ailesinden insanlarla zaman zaman şakalaştığını görebilirsiniz."²⁰

Daha doğmadan önce babasını ve altı yaşında iken annesini kaybetmiş bir yetim olarak hayata başlayan Hz. Muhammed'in biyografisine göz atıldığında, onun yakın sosyal çevresinde yer alan birçok kadın ile daha ilk çocukluk yıllarından itibaren olumlu izlenimler deneyimlediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen bir yetimi kollamak, ona kol kanat germek ve annesinin yokluğunu ona hissettirmemek niyetinin de etkisiyle gerek aile içinden ve gerekse aile dışından birçok kadın, onun hayatının şekillenmesinde ve başarısının arka planında, başından itibaren, önemli figürler olarak yer aldı.

Annesi Amine'nin dışında sütannesi, Halime ve sütkardeşi Şeyma, amcası Ebu Talib'in karısı Hatice; eşi, mü'minlerin annesi konumundaki Hatice ve diğer eşleri, kızı Fatıma ve diğer kızlarıyla ilgili coşkun ailevi duyguları kapsayan ilişkileri burada ilk akla örnekler arasındadır. Hz. Muhammed'in, Hatice ile 26 yıl tek eşi olarak sürdürdüğü mutlu bir evliliği vardı. 619 yılında altmışlı yaşlarında Hatice vefat ettiğinde, derinden etkilenmiş; onun yüce hatırasını bir ömür boyu yüreğinde taşımıştı. Erkek çocuklarının tamamı daha çocukken kendi sağlığında hayata veda ettiği için, ataerkiliteyi temsil eden Mekke oligarşisinin ileri gelenleri sırf bundan dolayı "soyu kesik" anlamında kendisine "ebter" diyerek alay etmişlerdi. Oysa Kur'an açısından evladın kız ve erkek oluşu arasında bir fark yoktu; Hz. Âdem'in topraktan ve Hz. İsa'nın Meryem'den babasız dünyaya gelmesi, ataerkil kalıpların

¹⁹ Buhari, "Nikâh", 80.

²⁰ Winter, *Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak*, 49, 69.

ne kadar boş ve saçma olduğunun bir kanıtıydı. Dolayısıyla gerçek soyu kesik, Hz. Muhammed değil müşriklerin kendileriydi. Zira İslâm tarihi boyunca “seyyit ve şerif”ler, “seyyide” ve “şerife”ler unvanlarını alarak sevgili kızı Fatma aracılığıyla onun soyu devam ederken karşıtlarının nesilleri, çok geçmeden İslâmlaşarak İslâm cemaatinin bir parçasını oluşturdular.²¹

Dolayısıyla kadınlar, gittikçe artan oranda yeni dinin taşıyıcıları haline geldi. İslâm’ın gençlerden sonra en çok etkilediği sosyal kategori muhtemelen kadınlardı. Peygamber’in, erkekler gibi bizzat elini uzatarak kadınlardan da bey’at alması, kendilerine duyulan güvenin önemli bir parçasıydı ve onlar bu durumdan oldukça onur duymuş olmalıydılar.

Kadın haklarında sağlanan gelişmede, hicret sonrası yüz yüze gelinen Medine toplumunun sosyo-ekonomik koşullarının etkisi de göz önünde tutulmalıdır. Câhliye döneminden Medine’ye uzanan sosyal gelişmeyi; “Vallahi, biz câhliye döneminde kadınları hiçbir işte hesaba katmazdık. Allahu Teâlâ, indirdiklerini indirinceye; onlara haklarını verinceye kadar biz Kureyşliler kadınlara egemen bir topluluk idik.” diye söze başlayan Hz. Ömer’in aktarımından açıkça takip edebiliyoruz. Müslümanlar Medine’ye geldiklerinde “kadınları erkeklerine egemen olan bir topluluk” ile karşılaştılar. Onlardan etkilenen muhacir kadınları evlerde eşlerine karşı konuşma cesaretini kendilerinde bulmaya başlamışlardı.²² Belli ki, Hz. Ömer de bu durumdan rahatsızlık duymuştu.

Görüldüğü üzere, Müslüman erkeklerin Mekke’de iken kadınları karşısındaki görece orantısız konumları, Medine’de biraz daha dengelenmiştir. Burada şunu vurgulamak gerekir: Mekke’de iken ailede mutlak hâkim olan erkeklere kadınların karşılık vermeleriyle başlayan değişimin, yalnızca İslâm’ın, kadınlara bir hak vermesinden değil, buna ilâveten, Ensar kadınlarının da etkisinden kaynaklığını göstermektedir.²³ Bu değişim, ister istemez, Mekke ve Medine’nin farklı sosyo-ekonomik ve coğrafi yapısının niteliğini akla getirmektedir.

²¹ 1992’de Roma’da en popüler bebek ismi, Giovanni ya da Luigi değil, Muhammed idi (Winter, age, s. 24). "Baby Center" adlı araştırma şirketinin raporuna göre Amerika’da 2019’un en popüler 10 ismi arasında erkeklerde “Muhammed”, kızlarda “Âliye” 10. sırada yer aldı.

²² Buhari, “Libas”, 31; Müslim “Talak”, 34.

²³ Abdurrahman Kurt, “İslâm’ın İlk Döneminde Aile Müessesesi, Sosyolojik Bir Yaklaşım,” (*Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 1987), 38.

Öncelikle, sosyal değişimin ilk kıvılcıklarının fark edildiği Medine'yi mercek altına tuttuğumuzda, o dönem Taif'i kadar bile dikkat çekmeyen ve henüz gelişmekte olan küçük bir yerleşim birimi olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Henüz Medine ismini almadığı haliyle Yesrib, İslâm öncesinde tarım ekonomisine dayalı küçük bir kasaba olması sebebiyle, sosyal ilişkiler bakımından kadınları daha serbest ve hür bir yerleşim birimiydi. Zira tarım ekonomisi, hemen her yerde, yalnızca erkeklerin değil, kadınların da aktif bir şekilde çalışmasını zorunlu kılar ve kadınların ev dışı ekonomik etkinlikleri ise çoğunlukla onların toplumdaki konumlarını dengeleyen bir işleve sahiptir.

Oysa Mekke, gerek Hac esnasında gerekse yaz ve kış mevsimlerinde, yoğun ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir şehirdi. Mekkeli erkekler, kutsal Kâbe'nin muhafızlığını yapmaları, hacıları ağırlamaları ve ayrıca yılın farklı zamanlarında Şam ve Yemen'den ithalat yapmaları sebebiyle oldukça güçlü ve gururlu bir karakter sergilemekteydiler. Geleneksel ticari ekonomide erkekler dışarıda etkin iken, kadınlar daha çok ev işlerini yapmakla yükümlüdürler. Kadınların ev işlerindeki becerileri kuşkusuz çok değerlidir ve herhangi bir maddi karşılığın yerini tutamayacağı kadar ulvi bir iştir. Ancak bunun yeterince takdir edilmediği katı ataerkil geleneklerde ya da maddeci seküler toplumlarda, terazinin kefesinin kadın aleyhine işlediği bir gerçektir. Sözün geldiği noktada, yalnızca erkeklerin değil kadınların da eşleriyle benzer sosyal yapılardan gelmelerinin aile düzeni ve bütünlüğü için önemli olduğu söylenebilir. Sosyo-ekonomik ve kültürel muvazenede kadının açık ara daha aşağıda kalması, onun söz hakkının da azalabileceğinin bir göstergesi olabilir.

Şöyle veya böyle kadın haklarında yeni bir çığır açan İslâm, güçlü bir toplum inşa etmeyi hedefleyerek, toplumun temel taşı olan aileyi de destekleyici mahiyette belirgin ilkeler getirmiştir. Bu bağlamda Kur'an, ev ve ailenin işlevlerini insanlara canlı bir şekilde yansıtabilmek için birey yaşamında sosyo-psikolojik karşılıkları olan somut kavram ve metaforik ifadeler kullanır. Bu bağlamda evler tüm aile bireyleri için "bir huzur ve sükûn" mekânı olarak nitelendirilir.²⁴ Allah, eşinin kendisiyle aynı özden yaratıldığına inanarak üstünlük taslamayan eşlerin kalplerine sevgi ve şefkat duygusu bahşetmiştir. Kendilerine bahşedilen bu yüce sevgi ve şef-

²⁴ en-Nahl 16/80.

kat hisleriyle onlar mutlu ve huzurlu bir yuvaya sahip olurlar.²⁵ Her zaman birbirlerini soğuktan sıcaktan koruyan, ayıplarını örten hatta daha yakışıklı ve güzel gösteren bir “elbise”dirler.²⁶ Huzura erme, itmi’nan ve sıcaklık bulma anlamlarında “sükûn” kökünden türeyen sözcüklerin Kur’an’da sadece ev (yuva), kadın ve gece için kullanılması anlamlıdır. Müslüman kadınlarla birlikte iffetli ehli kitap kadınları da “hısn” (kale) kökünden türeyen “muhsenat”ın kapsamı içerisinde kendilerine sığınabilecek kimseler olarak görülmüştür.²⁷ Erkekler eşleriyle samimiyet ve içli dışlı olmanın zirvesi olan birlikteliğe (ifda) ulaşmışlar ve kadınlar özlük, kişilik ve mülkiyet haklarının korunacağına dair eşlerinden “ağır bir misak” (misakan ğaligan), sağlam bir söz almışlardır.²⁸

Bunların tamamı, İslâmi ilkelerden beslenen ev ve aile tasvirleridir. İslâmi ilkeleri önemsemeden hatta onları hiç kâle almadan kurulan evlere dair tasvirlerin en dikkat çekici olanı, “Allah'tan başka veliler edinenlerin” evlerinin dışı örümceğin evine benzetildiği ayettir: “Evlerin en güvensizi/en zayıfı elbette ki, dışı örümceğin evidir. Keşke bilselerdi!”²⁹ Yuvasını ören dışı örümceğin, cinsel ilişkiye girdikten sonra kendi erkeğini de yediği bilinmektedir. Bu yüzden dışı örümceğin evi, her ne kadar konforlu gözükse de kendi erkeği için bile güvenilmez, oldukça tehlikeli bir mekândır.

Kavvamlık Rolü ve Çağrışımları

Kur’an’ın aile kurumunu düzenlemeye ilişkin önemli normlarından birisi, erkeklerin kavvamlığıdır. Onlar sadece ‘eş’ statüsünde değil, yerine göre baba, kardeş, amca vb. statülerde de “kadınlar üzerinde kavvamdır.” Ancak, erkeğin kavvamlık rolü, kendisine bir ayrıcalık ya da üstünlük sağlamaz. Böyle bir norm aracılığıyla, aşağıda görüleceği üzere, ailede sosyal rol karmaşasının önlenmesi, ailedeki statülerle uyumlu iş bölümünün organize edilmesi ve bir karar mekanizmasının sağlanması hedeflenmiştir, denilebilir.

Erkeğin kadından üstün olduğuna dair Kur’an’da herhangi bir ilke mevcut değildir; üstünlük, cinsiyet gibi doğuştan getirilen statülerde değil, davranışların ahlâka uygunluğunda (takva) ortaya çıkar. Dolayısıyla Nisa suresinin 34. ayetinde

²⁵ er-Rum 30/21.

²⁶ el-Bakara 2/187.

²⁷ el-Maide 5/5.

²⁸ en-Nisa 4/21.

²⁹ el-Ankebut 29/41.

geçen “kavvam” kelimesi de cinsiyet açısından bir üstünlük göstermez. Sözlükte, “koruyucu”, “kollayıcı”, “mesul” gibi anlamlara gelen “kavvam”, Hassan’ın belirttiği üzere, “İslâmi aile içi iş bölümü olarak erkeğin kadının yaşama ve geçim sorumluluğunu yüklenmesi dışında bir anlama gelmez.”³⁰

Bir konsept olarak kavvam, aslında, toplumsal düzene ilişkin genel İslâmi çerçevenin ailedeki ilkesel bir yansımasıdır. Daha doğrusu aile gibi temel bir kurumun, herhangi bir kaotik atmosfere, kargaşaya düşmeden, belirli bir düzen içinde ve sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için Yüce Allah tarafından temel bir ilkenin belirlenmesidir. Kavvam’ın üçlü (sülasi) türevlerinden yola çıkarak yapılacak semantik tarama sonucunda, bu ilkenin aile kurumu için ne kadar hayati bir değer taşıdığı daha iyi anlaşılacaktır. Sözcük, “ihtiyaçlarını karşılamak, geçimini sağlamak, kıvamında olmak, idare etmek, düzene koymak, dürüst olmak, yanlışla sapmamak, değer belirleme, destek, dayanak, vasilik etmek, koruyuculuk” gibi oldukça zengin ve renkli anlam içeriklerine sahiptir. Kavvamın bahsedilen tüm anlamları bünyesinde taşıdığı pekâlâ ileri sürülebilir; kavvam, ailede mutlak güç sahibi, bir hâkim değil bir hadimdir (hizmetkâr); aile düzeninin devamı için katma değer üretendir, aile içi ilişkileri kıvamında tutandır. Buna göre ailenin başarılı bir şekilde devamının öncelikli sorumlusu kavvamlık rolünü üstlenen erkektir.

Söz konusu ayette,³¹ erkeklerin kavvamlık rolü tanımlanırken, fizyolojik/biyolojik farklılıklar ve maişetin teminiyle kodlanır. Başka bir ifadeyle ayet erkeğin kavvamlığını iki gerekçeye dayandırıyor: İlki, kadın ve erkek arasındaki doğal, fizyolojik ve biyolojik farklılıklar, diğeri de erkeğin aile ekonomisinden (maişet) sorumlu tutulmasıdır.

Bu sorumluluk, erkeğe, yeri geldiğinde fiziksel veya sözel şiddet uygulamak gibi, kadını değersizleştiren ilâve müdahale fırsatları vermez. Zira “kavvam” rolü, kadının itibarını ortadan kaldıran ve Türkçeye “dövme” olarak çevrilen fiziksel şiddeti (darb) içermez. Birincil sosyal grubun temel direği olan kadının lâıyk olduğu itibarını titizlikle uygulamaya koyan İlahi metnin, bir çırpıda şiddete kapı aralaması aklen muhaldir. Kadına şiddet uygulama, her şeyden önce, İslâm’ın temel

³⁰ R. Hassan, “Muslim Women and Post-Patriarchal Islam”, zikreden, Elifhan Köse, *Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Cinsiyet ve Beden*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014) 96.

³¹ Bakara 228’de de erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farklılıklarının olduğu zikrediliyor.

normlarına aykırı gayri meşru bir olgudur; bu bir gelenek değil ancak ataerkil bir görenek olabilir.

Dolayısıyla ailenin temel direği olan kadına şu veya bu şekilde şiddet uygulama, onu değersizleştirme, erkeğin kavvamlık rolünün haklı bir sonucu olamaz. Aksine kavvamlık, ailenin normal işleyişini, huzurunu ve devamını sağlayıcı bir rol dizisini gerektirir. Şiddet, gerek toplumsal gerekse ailevi düzeyde kime uygulanırsa uygulansın, kabul edilemez bir değersizliği, küçük düşürülmeyi ve psikolojik bir yıkımı doğurur. Öfke patlamalarının şiddete evirilmeden frenlenmesi ve ortadan kaldırılması gereken ortamların başında ilk sırayı aile yuvasının alması beklenir. Zira çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmesi ancak güvenli aile ortamlarında mümkün olabilir. Nezaketsizlik ve kibirle kıyaslanmayacak derecede çirkin bir kaba kuvvettir, fiziksel şiddet. Oysa aile ortamında şiddete başvurma yerine iletişim kanallarını açık tutma, ılımlı, affedici, sevecen ve merhametli olma, kararları her zaman istişareyle yürürlüğe koyma aile yönetiminin temel ilkeleridir. Kur'an, ailenin psikolojik temelini "meveddet", "rahmet" ve "velayet" kavramlarıyla kodlamaktadır.³² Bu kodlar tüm toplumsal ilişkilerde olduğu kadar ailevi ilişkilerin de sağlam bir temelde gerçekleşmesini sağlarken kabalık, katı kalplilik her zaman parçalanmaya, sosyal çözülmeye yol açacaktır.³³

Ailede meveddet, rahmet ve velayet kodlarını içselleştirmek yerine, tikel birkaç hadisi kaynak göstererek -gerçekte bunlar zayıf hadis de olabilir- kadının darp edilebileceğini ileri sürmek, doğru bir yöntemle dayanmadığı için temelsizdir ve ayrıca İslâm'ın genel ruhuyla da uyumlu değildir. Kelamcı Hülya Terzioğlu'nun bir söyleşi de vurguladığı üzere, asıl olan Resûlullah'ın sünnetidir. Sünnet genel çerçeveyi oluşturduğu için her zaman tikel hadisleri kuşatan bir yapıya sahiptir. Bu yüzden "Kuran'a ve Sünnet'e konu olan kadınlarla ilgili anlatım bir bütün olarak değerlendirildikten sonra ahkâmla ilgili ayetler ancak doğru anlaşılabilir." Kanaatimizce, ayetteki "d r b" ifadesi hakkında da Hz. Peygamber'in rol modelliği ve bir bütün olarak Kitab'ın kadınlara bakışı doğru okunduğu takdirde sağlıklı bir değerlendirme yapılabilir.

³² er-Rum 30/21.

³³ el-Âl-i İmran 3/159.

Diğer taraftan kadına yönelik fiziksel şiddet pratiğinin dinî bir ilkedен ziyade kültürel bir olgu olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Modern zamanlarda diğer birçok patolojik olgu gibi kadına yönelik şiddette de artış görülmekle birlikte, olgunun tarihinin, insanlık tarihi kadar eski olduğu ve her zaman görülebildiği bir vakıadır. Günümüzde başta Türkiye’de olmak üzere birçok toplumda bu konu üzerinde haklı bir hassasiyet oluşmuş ve şiddetin ortadan kaldırılmasına yönelik ciddi önlemler alınmaya başlamıştır. Buna rağmen, kırsal toplumlarda bir sosyal temsil olarak “kocam değil mi döver de sever de” anlayışının varlığını sürdürdüğü de bilinmektedir.

İslâm öncesi Arap toplumunun kadınlar hakkında benzeri kültürel pratiklerinin olduğu çok açık bir husustur. Oysa Hz. Peygamber’in aile yaşantısını en ince ayrıntısına kadar rapor eden kaynaklar, her aile gibi onun ailesinde de zaman zaman ufak tefek kırgınlıkların yaşandığını ama onun çocuklar dâhil hiç kimseye karşı kırıcı davranmadığı ve hele asla fiziksel bir şiddete başvurmadığını zikrederler. Veda hutbesinde geçen ifadeler,³⁴ ayette geçen “nüşuz” kavramının da sınırlarını tayin etmektedir. Kanaatimizce nüşuzun, kadının kocasına “itaatsizliği” ile kodlanması da uygun değildir. Şayet kadının nüşuzu itaatsizlikle kodlansaydı bu anlam, ilgili hadislerde açıkça beyan edilirdi. Bu sebeple, en azından, ‘İslâm’ın prensipleri arasında böyle bir norm yoktur’ denilebilir. Norm olmayan bir olgunun dinî ilke olarak savunulması ise bizatihi dinin amacına ters düşer. Kaldı ki, günümüzde ayette geçen (d r b) kelimesi için “evden dışarı çıkın” anlamını veren Kur’an mealleri de mevcuttur.³⁵

Konuyu insan hakları açısından değerlendirir isek, aile içi şiddet kime uygulanırsa uygulansın, doğrudan bir insan hakkı ihlalidir. Fiziksel şiddet uygulama, bireysel bir eylem değildir, burada özlük ve dokunulmazlık hakları olan bir başka bireyden daha söz ediyoruz. İslâm hukuku açısından korunması gereken beş temel haktan en başta geleni, insanın yaşam hakkıdır. Darp eylemi bir başkasının yaşam hakkına yönelik önemli bir tehdittir. Nefsi müdafaa dışında, bir kişinin başka bir şahsın hakkına müdahalesi söz konusu olamayacağı için bu, ancak resmi bir mahkemenin uygulama alanına giren bir sorundur. Olay yargıya intikal ettiğinde hâkim, sorunu hiç kuşkusuz hak ihlalleri açısından değerlendirecektir. Nitekim

³⁴ Müslim, Hac, 147.

³⁵ Ayet geleneksel yorumlardaki gibi literal okunmaya tabi tutulduğu durumda bile sembolik bir anlam ifade etmenin ötesine geçmez. Tıpkı amcası Hz. Yakub’un kızı Rahme ile evli olan Eyyüb (a.s) örneğinde olduğu gibi.

Osmanlı uygulamaları da bu çerçevede gerçekleşmiştir. Eşlerine fiziksel şiddet uygulayan, hapseden, ya da hakaret eden erkekler, şikâyet vuku bulduğunda hiçbir zaman mazur görülmemiş; aksine yargı tarafından önce uyarılmışlar ve sonuç alınmadığı takdirde müeyyideye başvurmadan imtina edilmemiştir. Kadınlar, böylelikle en azından kocalarından boşanma imkânı elde etmişlerdir. Birkaç vakada da erkekler, evlerine gelmeyen kadınları darp etmeyi düşünmek yerine, sadece itaatsizlikle suçlayarak eve dönüşlerini mahkeme marifetiyle sağlamaya çalışmışlardır.³⁶ Böyle durumlarda eşlerini darp eden erkekler hakkında günümüzde adil bir mahkeme nasıl karar verirdi acaba, hiç düşündük mü?

Özetlemek gerekirse, başlangıç niyeti ne olursa olsun, fiziksel şiddet nereye varacağı belli olmayan ucu açık bir eylemdir ve bir anlık öfke patlaması ve şuur kaybıyla trajik sonuçlar doğurabilir. Böyle bir eylemin sonucunda, en kötü olasılıkla eşler arasındaki sevgi, saygı, şefkat kaybolur; aile birliğinin sürmesini sağlayan olumlu duyguların yerini kin, nefret, tepkisel bir husumet hatta kontra-şiddet alabilir. Bütün bunlar kaçınılmaz olarak aile yuvasının çökmesine, çiftlerin her ikisinin birden psikolojik ve biyolojik bakımdan yıpranmasına, iş başarılarının düşmesine yol açacak ve daha da önemlisi ailenin geleceği olan çocukların sosyal, psikolojik ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyecektir.

Çok Kadınlı Evlilik (Taaddüd-i Zevcat)

İslâm eleştirmenlerinin en fazla üzerinde durduğu konulardan birisi Müslümanların birden fazla kadınla yaptıkları evliliklerdir. Oysa çok kadınlı evlilik konusu, gerçekliği sanıldığı gibi olmayan Müslüman evliliklerine yönelik basmakalıp bir yargıdır. Acaba bu basmakalıp yargı, gündelik hayattaki gerçeklikle ne kadar örtüşmektedir? Soruyu yanıtlamadan önce, çokeşliliğin sınırsız olarak uygulandığı bir topluma İslâm'ın mesajlarını sunduğu akıldan çıkarılmamalıdır. O dönem Arabistan'ında kabile üyeleri arasında tek eşliliği arzu edilir bir norm olarak gören çok az insan vardı. Zira kabile toplumlarında her zaman çokeşlilik normdur.

İmkânı olanların sayısız kadınla evlenebildiği bir toplumda İslâm, radikal bir kararla çokeşliliği belirli şartlarla sınırlandırarak, açıkça tekeşlilikleri tavsiye etti. Kur'an-ı Kerim incelendiğinde, çokeşli peygamberlerin yanında Hz. Adem, Lut,

³⁶ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi, (1839-1876), -Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2011), 155-157.

Nuh, İsmail, Yusuf, Eyyüb, Şuayb, Musa ve Zekeriya gibi peygamberlerin tekeşli olduğu görülür. Evliliklerinden hiç söz edilmeyen peygamberler de mevcuttur.

Teoride dört eşe kadar evliliğe izin veren İslâm'ın, pratikte iki kadınla evlenmeyi bile “*aralarında adaleti temin*”³⁷ şartını koyarak engellemek istediği,³⁸ tek kadınla evliliği ise tavsiye ettiği söylenebilir. Kur'an'ın poligam evliliklere verdiği kısıtlı onayın³⁹, İslâm eleştirmenlerinin iddia ettiği gibi, cinsel arzulara düşkünlük nedeniyle değil, aksine savaşlarda velilerini kaybeden yetim kız ve kimsesiz kadınların evlilik yoluyla korumaya alma düşüncesinden kaynaklandığı neredeyse tartışmasız bir husustur. İslâm'da çok eşlilik, tek eşle yetinemeyecek kadar iradesi zayıf “delikanlıların cinsel yaşamlarını renklendirmek için” vaz edilmemişti; bu sadece kimsesiz, fakir ve yaşlı kadınlara yönelik “sosyal bir yasamaydı”. Yetim, kimsesiz çocuk ve kadınlar, Hz. Peygamber'i başından beri endişelendiren bir konuydu ve savaşlarda verilen şehitler bunu daha da pekiştirmişti. Muhtemelen o sıralarda savaşlarda verilen şehitler nedeniyle erkek azlığı yaşanıyor, bu da sömürüye açık evlenmemiş kadınların sayısında ciddi bir artışa yol açıyordu.⁴⁰

Dolayısıyla birden fazla kadınla evlilik esasında sosyal koşulların doğurduğu bir zorunluluktur. Asıl ve normal olan tek eşliliği, diğeri istisnai bir uygulamaydı. Her şeyden önce bizzat Hz. Muhammed, 25 yaşında iken kendinden 15 yaş büyük ve önceki iki evliliğinden çocukları olan Hz. Hatice ile evlenmiş ve onun vefatına kadar 25 yıl süren mutlu bir evlilik yaşamıştı. Hz. Hatice'nin vefatından sonraki ilk evliliğini Hz. Ayşe ile yaptığında 53-54 yaşlarında idi. Onun bundan sonra gerçekleştirdiği evlilikler ise dini, sosyal ve siyasi gerekçelere dayanmaktaydı. Aslında Hz. Peygamber (sav) çok eşli yaşama karşı tavrını, sevgili kızı Fatıma üzerine ikinci bir kadınla daha evlenmek isteyen damadı Hz. Ali'ye, “Fatıma benden bir parçadır, onu üzen şey beni de üzer” sözüyle⁴¹ sitem ederek göstermişti.

Onun sitemi, haddizatında kızının aile mutluluğunu düşünen bir baba refleksiydi. Hayatın doğal akışı, gereksiz istisnailiklerle ya da marjinalliklerle uyumlu

³⁷ en-Nisa, 4/3.

³⁸ Mehmet Birekul, *Peygamber Günlerinde Kadın, Sosyolojik Bir İnceleme*, (Konya: Yediveren Yayınları, 2004), 152.

³⁹ en-Nisa, 4/2-3.

⁴⁰ Karen Armstrong, *İslâm Peygamberinin Biyografisi, Muhammed (s.a.v)*, çev. Selim Yeniçeri, (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2005), 277.

⁴¹ Müslim, *Fezailü's-Sahabe*, 93-96.

değildi. Nitekim savaşlardaki “küçük cihattan” yerleşik hayattaki “büyük cihada” dönen birçok sahabe, Kur’an’ın, adaleti temin bakımından tek eşli yaşamın daha iyi olduğunu belirten tavsiyesine uyararak hayatın doğal akışını zorlamak istememişti. Fakat daha az sayıdaki varlıklı bazıları da muhtemelen adaleti sağlamada kendilerine güvenmelerinden ve bazı güçlükleri göze almalarından dolayı birden fazla eşli hayatı tercih etmişti.

671 sahabe ailesini inceleyen Birekul ve Yılmaz’ın bulguları⁴² burada söylediklerimizi teyit edici niteliktedir: İslâm’ın ilk döneminde tek kadınla yapılan evliliklerin oranı % 80,5 (542 aile) iken çok kadınla yapılan evliliklerin oranı yalnızca % 19, 1’dir (129 aile). Araştırmaya konu olan sahabeden sadece iki kişinin bekâr (% 0,4) olduğu dikkat çekmektedir. 1024 evlilik akdinden 67’si ise cariyeler ile yapılmış evliliklerdir; cariyelerle evlilik daha çok poligam ailelerde görülmektedir.

Bu durumda İslâm’a göre tek eşle yapılan evlilik bir değer iken; aynı anda birden fazla kadınla yapılan evlilik ise zorunlu sosyal koşulların ortaya çıkarabileceği istisnai bir olgudur, denilebilir

Sonuç

Kur’an ve Sünnet, güçlü bir toplum inşa projesinin temel ayağı olarak aileyi destekleyici ilkeleri içeren genel bir çerçeve çizmiş; doğumdan evliliğe, ölümden miras haklarına varıncaya değin aile üyelerinin her birinin hak ve sorumlulukları en ince ayrıntısına kadar gösterilmiştir. İslâm, Arap toplumunda daha önce hiç görülmedik boyutlarda ekzogam evliliklerin boyutlarını genişletmiş; soy- çevresinde yer alan azatlılarla bu tür evlilikleri teşvik etmiştir.

Ataerkil ve cinsiyetçi bir karaktere bürünen yaşayan Yahudilik ve Hıristiyanlığın aksine yeni din, toplumsal cinsiyet anlayışlarıyla mücadele etmiş ve hangi sosyal kökenden gelirse gelsin, kadına layık olduğu değeri vermek amacıyla gündelik hayatta bir dizi uygulama başlatmıştır. Söz konusu uygulamalar, kadın haklarını merkeze almakla birlikte, gerçekte aile kurumunu düzenlemeye yönelik bir işlev görmüştür. Ailede erkeğin kavramlık rolünün pekiştirilmesi ve tek kadınla evliliğin teşvik edilmesi gibi hususlar bu bağlamda zikredilebilecek ana temalardır.

⁴² Mehmet Birekul, Fatih Mehmet Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile* (Konya: Yediveren Yayınları, 2001) 134-140.

Kaynakça

- Armstrong, Karen. *İslâm Peygamberinin Biyografisi, Muhammed (s.a.v)*, çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2005.
- Birekul, Mehmet, Yılmaz, Fatih Mehmet. *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren Yayınları, 2001.
- Birekul, Mehmet. *Peygamber Günlerinde Kadın, Sosyolojik Bir İnceleme*. Konya: Yediveren Yayınları, 2004.
- Hassan, R. "Muslim Women and Post-Patriarchal Islam", zikreden, Köse, Elifhan. *Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Cinsiyet ve Beden*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- İbnu Sa'd, Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakatü'l-Kübra*. Beyrut: Dar al-Fikr, 1968,
- Kurt, Abdurrahman. "İslâm'ın İlk Döneminde Aile Müessesesi, Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 1987.
- Kurt, Abdurrahman. *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi, (1839-1876), -Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-*. Bursa: Sentez Yayınları, 2011.
- Kurt, Abdurrahman. *İslâm'ın İlk Döneminde İmanın Toplumsal Yansıması*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Macionis, J. John. *Sosyoloji*, ed. Vildan Akan. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Newman, M. David. *Sosyoloji*, çev. Ali Arslan. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Winter, T.J. (Abdülhakim Murad). *Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak*, çev. Ö. Baldık, M. Şeviker. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1972.
- Zeydan, Corci. *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, çev. Zeki Megamiz. Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1329.

İSLÂM AHLAK NÖRMLARININ YERLEŞMESİNDE HZ. PEYGAMBER VE AİLESİNİN ROLÜ

*Abdullah Kartal**

Özet

Dinin en önemli bileşenlerinden biri ahlakır. Aynı şey İslâm dini için de geçerlidir. İslâm dini Hz. Peygamber sayesinde ve aracılığıyla insanlara ulaştırılmış ve bunun sonucunda yaşanan bir din halini almıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber İslâm'ın ahlak ilkelerinin de kaynağıdır. Keza bu ilkelerin topluma mal olmasında yine etkin olan kişi odur.

Bu çalışmada, merkezde Hz. Peygamber olmak üzere, onun ve ailesinin İslâm'ın ahlak boyutunun ortaya çıkmasında, yaşanmasında ve toplumun geniş katmanları tarafından içselleştirilmesinde üstlendiği farklı roller analiz edilecek; bu rollerin bazı örnekleri İslâm tarihinden, hadislerden ve ayetlerden gösterilecektir.

Giriş

Hız. Peygamber (sav) bir hadisinde "Din nasihattir"¹ diyerek dinin özünün nasihat olduğunu vurgular. Nasihat muhataba neyi yapması veya neyi yapmaması gerektiği konusunda yol göstermek demektir. Kişi verilen nasihati önemser ve ondan bir ders çıkaracaksa ne yapmalıyım veya ne yapmamalıyım sorularının cevabına ulaşmış olacaktır. Bu sorular ise ahlakın üzerinde durduğu ve cevabını bulmaya çalıştığı iki temel sorudur. Başka bir ifadeyle ahlakın önermeleri, olguya dair hüküm bildiren önermelerin aksine, ne olduğunu değil ne olması gerektiğini söyleyen değer yargılarıdır. Nasihatler de ne yapmamız gerektiğine işaret ederek ahlakla aynı yolda ilerler. Dinin esasında nasihat olduğunu söyleyen bu hadis, din ile ahlak arasındaki ilişkinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi ABD, abdullahkartal@harran.edu.tr

¹ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, İman, 95/55.

Bundan dolayıdır ki inanç ve ibadet unsurlarının yanı sıra dinin üçüncü bileşeni ahlakıdır. Dinin amacının kişiyi doğru davranışa yöneltmek olduğunu göz önünde bulundurduğumuz bir bakış açısından din-ahlak ilişkisini değerlendirmek istediğimizde dinin en önemli bileşenin ahlak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Din ile ahlak arasındaki ilişki, ahlakın dinin bir ögesi olmasının ötesinde ve daha derindir. Bu derinliği, ahlakın, dinin diğer iki bileşeni olan inanç ve ibadet karşısındaki konumuna bakarak daha iyi anlamak mümkündür. İnanç, en genel hatlarıyla baktığımızda dinin fizikötesi gerçeklik tasavvurudur. Bu tasavvurun hemen hemen bütün dinler için ilk ve en temel içeriği Tanrı'nın varlığına ilişkindir. Fakat din için Tanrı statik ve pasif bir varlık değildir. Sonsuz iradesiyle dini, ahlak dahil bütün aslî ve talî unsurlarıyla belirleyen O'dur. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığına inanmak kadar dinin öngördüğü ahlakın Tanrı'nın iradesine bağlı ve rızasına uygun olduğuna inanmak da inancın gereğidir. Bu noktada inanç ile ahlak iç içe girmekte ve kısmen de olsa birleşmektedir. Benzer bir ilişki ibadet ile ahlak arasında da vardır. Dinin öngördüğü biçimde ahlakın ilkelerine uymak aynı zamanda dinî bir yükümlülüktür ve bu durum, ahlakın gereklerine uygun davranmayı ibadet seviyesine çıkarır. Bu noktada da adeta ibadet ile ahlak kısmen birleşmiş olmaktadır.

Din ile ahlak arasındaki bu derin ilişki ahlakın kaynağına dair tartışmaları da yakından ilgilendirmektedir. Kant, ahlak deliline yer açabilmek ve evrensel ahlak kanunundan hareketle Tanrı'nın varlığına inanmanın rasyonel olduğunu gösterebilmek için ahlakın kaynağının akıl olduğunu söylüyordu.² Ahlak kanunundan ve pratik ahlakî olgudan hareketle Tanrı'nın varlığını temellendirebilmek için ahlakın dinden ve Tanrı'dan bağımsız düşünülmesi bir bakıma zorunludur. Fakat bu zorunluluğun ontolojik bakımdan olması gerekmez. Epistemolojik düzeyde bu zorunluluğu öngörmek yeterlidir. Yani denebilir ki evrensel ahlak kanununun var olduğunu ve var olması gerektiğini yalnızca akla dayanarak bilmek, ahlak delilinin işlevsel olması için kafidir. Kant'a bu düzeyde hak vermekle yetinebilir, ahlak kanunu ve olgusunun ontolojik kaynağının yine Tanrı olduğunu düşünmeye devam edebiliriz. Bu sayede hem dinin hem de ahlakın ontolojik kaynağının Tanrı olduğunu ve Tanrı'nın peygamberler aracılığıyla dinle birlikte ahlakın da bilgisini insanlara verdiğini kabul etmek, evrensel ahlak kanunun dinden bağımsız bir biçimde pratik akıl

² Aydın, Mehmet S., *Tanrı-Ahlak İlişkisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 28; Immanuel Kant, *Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi*, trc. İoanna Kuçuradi, 5. Baskı (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2013), 11.

yoluyla bilinebileceğini düşünmeye aykırı olmayacaktır. Bu da dinle ahlak arasındaki ilişkiye derinlik katan bir diğer boyuttur.

Din-ahlak ilişkisi İslâm söz konusu olduğunda daha da güçlü bir biçimde karşımıza çıkar. Çünkü İslâm evrensel ahlakın bütün gereklerini sadece içermekle kalmaz aynı zamanda emreder. Kur'an'da bu ahlak ilkeleri üzerinde önemle durulur ve hadislerle bu durum pekiştirilir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini ifade eder.³ Bu bağlamda İslâm, ahlakı kuşatır ve ahlakın gereklerini yerine getirmek bir Müslüman için dinî bir görevdir diyebiliriz. Ama öte yandan ahlakın evrensel ilkeleri her akıl sahibi insan tarafından anlaşılabilen ve takdir edilmekte olduğu için bu açıdan da ahlakın İslâm'ı aşan bir karakteri var. Bu yüzden ahlak, İslâm'ın ahlakî ilkelerini içerir ve kuşatır dememiz de mümkündür.

Özellikle İslâm dini için çok büyük bir önemi haiz olan ahlakın ilke ve normlarının İslâm'ın teorik bünyesine nüfuz etmesi ve ardından Müslümanlar arasında pratik olarak kurumsallaşmasında Hz. Peygamber ve ailesinin etkin bir rolü bulunmaktadır.

Hz. Peygamber ve Ailesinin Ahlakın Yerleşmesindeki Rolü

Başta ve özelde Hz. Peygamber'in kısmen de Peygamber ailesinin, İslâm ahlakının teşekkül sürecinde 3 temel rolü vardır:

1. Ahlak ilkelerinin ihdas edilmesi.
2. Ahlak ilkelerinin pratize edilmesi.
3. Ortaya çıkan sorun ve yanlış anlaşılmaların düzeltilmesi.

1. Ahlak İlkelerinin İhdas Edilmesi

Hz. Peygamber bu rolünde tek otoritedir, ailesi ise bu rolde dolaylı olarak etkindir. Hz. Peygamber'in buradaki rolü eşsizdir ve alternatifi yoktur. Kur'an ve hadislerdeki ahlakî öğretilerin tamamı buna örnek verilebilir. Çünkü Hz. Peygamber bu rolünde, peygamber sıfatıyla ve Allah'ın yetkilendirmesi ve tadvifiyle teşri makamındadır. Ahlakî kuralları koyan ve normları belirleyen kendisidir. Nitekim

³ İmam Malik, *el-Muvatta*, Hüsnü'l-hulk, 1.

”وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ“ *O, kişisel arzularına göre konuşmamaktadır. Onun konuşması kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.*⁴ ayetleri Hz. Peygamber’in İslâm’ın her konuda olduğu gibi ahlakî normların ihdasında da Allah tarafından yetkilendirilen tek otorite olduğunu açıklamaktadır. İslâm’ın Hz. Peygamber eliyle ilk inşa sürecinde ahlak ilkelerinin ihdasına ilişkin üç farklı durumun söz konusu olduğu görülmektedir:

1.1. İslâm’ın Ortaya Çıktığı Toplum Açısından Özgün Olan Ahlak İlkelerinin İhdası

Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği ve böylece İslâm’ın bir parçası haline gelen ahlak normlarının bir kısmı, İslâm’ın içinde ortaya çıktığı ve köhnemiş bir sosyal yaşantıya, birçok yönden çürümüş bir ahlak düzenine sahip toplum için tamamen yeni, özgün ve alışılmadık uygulamalardır. Örneğin kadınlara verilen haklar câhliye toplumunun son derece yabancı olduğu ve şiddetle karşı çıktığı bir yeniliktir.

Bu bağlamda kadınların miras, evlilik, boşanma, ticaret ve sosyal hayatla ilgili haklarını düzenleyen çok sayıda örnek mevcuttur. Sözelimi miras ile ilgili olan ve kadınlara erkek arasındaki adaleti tesis eden bir ahlak ilkesi, kadınların da murislerden miras alma hakkının bulunduğu dairdir. İslâm’dan önceki dönemde ölen bir adamın mirasından karısı hiçbir şey alamazdı. Üstelik sadece karısı değil küçük çocuklarının bile mirastan hakkı yoktu. Ölenin eğer yetişkin ve savaşa katılabilecek erkek çocuğu varsa sadece onun miras hakkı vardır. Öyle bir çocuğu yoksa bu durumda tüm mirasını erkek akrabaları belli bir düzene göre paylaşıyordu.⁵

Medine döneminde mirasa ilişkin bu uygulamanın son bulmasına neden olan bir olay yaşandı. Ensar’dan Evs b. Sabit adındaki sahabe vefat etti. Geriye eşi ve üç kızı kalmıştı. Sahabenin erkek akrabaları onun bütün mirasını aralarında paylaşarak eşi ve üç küçük yetim kıza hiçbir şey bırakmadılar. Kadın bu olayı gelip Hz. Peygamber’e anlattı.⁶ Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: *Anne, baba ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da pay vardır, azından çoğundan belli bir pay.*⁷ Bu ayetin ardından nazil olan aynı su-

⁴ en-Necm 53/3-4.

⁵ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 7. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 133.

⁶ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 350.

⁷ en-Nisâ 4/7.

renin şu ayetinde söz konusu payın ne olduğu açıklanmıştır: *Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri karılarınızdır. Eğer çocuğunuz varsa sekizde biri onlarıdır.*⁸

Kur'an'ın Hz. Peygamber aracılığıyla inşa edilen yeni İslâm toplumunda yerleştirdiği yeniliklerden birisi de suç ve cezanın bireysel olduğu ilkesidir. İslâm'dan önceki câhliye döneminde kabileler arasında bitmek bilmeyen kavga ve savaşlar patlak vermekte, hayatta kalabilmenin adeta zorunlu bir şartı olarak kabilecilik taassubu çok katı bir biçimde hüküm sürmekteydi. İntikam alma insanların en güçlü duygularından biriydi. Kabilenin bir üyesi eğer bir yabancı ile herhangi bir sorun yaşayacak olsa kabilenin bütün üyeleri, onun haklı mı haksız mı olduğuna bakmaksızın ölümüne yardımına koşar, yabancıyı cezalandırmak için atılırdı. Üstelik sadece sorun çıkarıcı yabancıyı cezalandırmakla yetinmez, onun bütün akraba ve kabilesini de aynı derecede suçlu kabul ederdi. Bu nedenle suçlu gördükleri kişinin herhangi bir akrabasını cezalandırmakta hiçbir beis görmezlerdi.⁹ Hz. Peygamber bu büyük adaletsizliğin düzeltilmesi ve suç ile cezanın şahsiliği ilkesinin yerleşmesi için büyük dönüşümler gerçekleştirdi. O, "Kıyamet günü Allah'ın huzurunda en rezil olacak insanlardan biri katilin yerine başkasını cezalandırandır"¹⁰ diyerek suçlu yerine başkasının cezalandırılmayacağını öğretti. Aynı şekilde birkaç yerde tekrar edilen "*Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez*"¹¹ ayeti suç ve cezanın şahsî olduğu ve suçlunun cezasının başkasına ödetilemeyeceği hükmünü garanti altına alarak büyük bir adaletsizliği ortadan kaldırmıştır. Bu sayede suçun şahsîliği kabulünün İslâm toplumuna yerleşmesi sağlanmış ve ardından evrensel bir ahlak ilkesi haline gelmesinin önü açılmıştır.

Hz. Peygamber'in ihdasına öncülük ettiği ahlak normlarına verebileceğimiz bir diğer örnek, tıpkı suçun şahsîliği ilkesi gibi adaleti toplumda hâkim kılan ve haksızlığın önüne geçen en etkili bir faktör olan kanun karşısında herkesin eşit olması, asalet, zenginlik veya nüfuzun iltimas sebebi olamayacağı ilkesidir. Mekte'nin henüz yeni fethedildiği bir dönemde Mahzumoğulları kabilesinden soylu bir kadın hırsızlık yapar ve işlediği suçun cezasının verilmesi gerekir. Suçlunun ceza

⁸ en-Nisâ 4/12.

⁹ Mustafa Fayda, "Cahiliye", *TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), 7: 19; Recep Demir, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 297.

¹⁰ Ahmed İbn Hanbel, *El-Müsned*, t.y. II, 187.

¹¹ Bknz. El-En'âm 6/164; en-Necm 53/38; Fâtır 35/18.

almaması ve affedilmesi için bazı insanlar aracılık yapar ve ailesinin ileri gelenlerden olması gerekçe gösterilir. Hz. Peygamber bu talebe çok kızar ve kanun karşısında herkesin eşit olması gerektiğine dair tarihe geçecek bir uyarıda bulunur: Bu suçu değil başkası kızım Fatıma bile işlemiş olsa idi mutlaka cezasını çekerdi der.¹²

1.2. Geleneksel Uygulamalara Referansla Ortaya Çıkan Ahlak İlkeleri

Hz. Peygamber'in üzerinde durduğu ahlak normlarının bir kısmı İslâm öncesi toplumda bir şekilde mevcut olan ahlakî değer yargıları ve uygulamalara dayanmaktadır. Bunların da kendi aralarında üç grup içinde incelenmeleri mümkündür.

1.2.1. Olduğu Gibi Kabul Edilenler

Örneğin misafirperverlik İslâm öncesi toplumda saygın bir haslet olarak kabul görmekteydi. Sayıları az da olsa misafirperverliği ve cömertliği ile nam salmış bazı ahlak abidesi şahıslar bulunmaktaydı. Keza fakire ve yoksula yardım etmek, zorda kalanın yardımına koşmak makbul hasletlerdi. Hz. Peygamber bu gibi güzel hasletleri ve ahlakın evrensel doğrularını gerek peygamberlikten önce gerekse peygamberlikten sonra ileri seviyede uygulamıştır. Nitekim Hz. Peygamber gençliğinden itibaren, mazlumlara yardım etme ve zulme engel olma amacıyla kurulmuş bulunan Hilfu'l-Fudûl teşkilatına katılmıştı.¹³ Onun cömertliği ve yardımseverliği de hayatı boyunca devam etmiştir. Hz. Peygamber ilk aldığı vahyin etkisiyle sarsıldığı anda eşi Hz. Hatice onu şu şekilde teskin etmiştir: "Sen daima eli açık ve cömert idin, iyilik yapardın; fakir ve muhtaçlara yardıma koşardın. Muhakkak ki Allah seni şeytanın aldatmalarına uğratmayacaktır."¹⁴

1.2.2. Tadil ve Tashih Edilenler

İslâm öncesi dönemden olduğu gibi kabul edilen ahlak ilkelerinin yanı sıra kölelik, evlilik ve boşanma gibi uygulamalar tashih edilerek, aksayan yanları düzeltilerek veya bazı kısımları tamamen kaldırılarak hakkaniyet ve erdeme uygun hale getirilmiştir. Hz. Peygamber köleliği tamamen kaldırmasa da -ki içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar gereği böyle bir teşebbüsün başarıya ulaşması zaten im-

¹² el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye, 1980) Enbiyâ, 54; Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* Hudûd, 8-9.

¹³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003), I:52.

¹⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I:82.

kansız idi- ortadan kaldırılması yönünde düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca evlilik ve boşanma konusunda da kadınların haklılarını korumayı amaçlayan düzeltme ve sınırlandırmalar gerçekleştirilmiştir.

1.2.3. Tamamen Ortadan Kaldırılanlar

Buna örnek olarak da İslâm'ın kız çocuklarının öldürülmesi uygulamasına son vermesinden bahsedilebilir. İslâm öncesi câhliye toplumunun en iğrenç ve gaddar adetlerinden biri kız çocuklarının küçük yaşta öldürülmeleridir. Daha İslâm'ın ilk yıllarında Kur'an bu insanlık dışı uygulamaya savaş açmıştır. Şu ayetler kız çocuklarının öldürülmesini yasaklamış ve bu insanlık adına bu utancın son bulmasını sağlamıştır: *De ki, gelin rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne babaya iyilik yapın, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Biz sizin de onların da rızkını veririz...¹⁵, "Diri diri gömülen kıza hangi suçtan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda..."¹⁶*

2. Ahlak İlkelerinin Pratize Edilmesi

Hz. Peygamber ve ailesinin İslâm ahlak normlarının yerleşmesindeki ikinci bir rolü ve etkinliği de bu aşamada karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber ve onun ailesi İslâm'ın ahlak ilkelerinin hayata geçirilmesi yoluyla insanlara örnek oluşturmuş, bir rol model ortaya koymuşlardır. Burada şimdi İslâm ahlak ilkelerinin hayata geçirilmesi rolü, Aristo'nun *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde üzerinde durduğu ifrat ve tefritin arasında bulunan orta yol ahlakının on bileşeninden arkadaşlık, cesaret, cömertlik, tevazu, bilgi ve sabır gibi erdemler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Arkadaşlık, yağcılık ve geçimsizliğin ortası olarak tanımlanmaktadır. Bunu insanın sevdiklerine her şartta ihtiyaç duyduğu doğru desteği vermesi olarak anlamamız mümkündür. Hz. Peygamber bu anlamda mükemmel bir arkadaş ve yoldaştır, dostunu asla yolda bırakmaz. Nitekim bir hadisinde bu konudaki tavrını, mazlum da olsa zalim de olsa mümin kardeşine yardım etme biçiminde tarif eder. Zalime yardım nasıl olur diye sorulunca da onu zulmünden alıkoymak ona yardım-

¹⁵ el-En'âm 6/151.

¹⁶ et-Tekvîr 81/8-9.

dır diye izah eder.¹⁷ Hz. Hatice'nin de bütün servetini ve sahip olduğu her şeyi İslâm'ın zorlu geçen ilk yıllarında hayat arkadaşı için feda etmekten çekinmediği görülmektedir.

Cesaret, korkaklık ve gözü karalığın ortasıdır. Hz. Peygamber de gereken yerde zerre kadar korkmayarak gerektiği yerde de temkinli davranarak cesaret timsali olduğunu yaşantısıyla ortaya koymuştur. Nitekim cesareti ile nam salmış Hz. Ali bile, savaşın en kızgın olduğu ve gözlerin öfkeden kızardığı anlarda Hz. Peygamber'in arkasına saklandıklarını söylemiştir¹⁸. Keza Hz. Âişe'nin, hakkın tecellisi için Cemel hadisesinde savaşa önderlik edecek kadar cesaret göstermesi dikkate değerdir.¹⁹

Birçok filozofa göre en büyük erdem bilgidir. Hz. Peygamber'in kendisi bir bilgelik deryası olmanın yanı sıra ailesi ve hanesi de İslâm toplumu için bilgi kaynağı bir meşale olmuştur. Sözelimi Hz. Aişe ölünceye kadar ilimle ve talebe yetiştirmekle uğraşmıştır.

Hz. Peygamber aynı zamanda bir sabır timsali olmuştur. Mekke döneminde on üç yıl boyunca müşriklerin alay, hakaret ve zulümlerine metanetle sabır göstermiştir. Keza onun eşleri de esasında devlet başkanının eşleri olmalarına rağmen yani aslında konumları itibariyle her biri birer kraliçe olmalarına karşın Hz. Peygamber'in tercih ettiği son derece mütevazı ve sade hayatı içselleştirmişler ve asla gözleri dünya mal ve saadetinde olmamıştır.

3. Ortaya Çıkan Sorun ve Yanlış Anlaşılmaların Düzeltilmesi

Ahlak normlarının toplumda yerleşmesini teminen Hz. Peygamber'in üstlendiği son görev ahlak ilkelerinin anlaşılması ve uygulanması esnasında ortaya çıkan yanlışlıkların düzeltilmesidir. Bu çerçevede şu hadise zikredilmeye değer: Bir gün üç sahabe Hz. Peygamber'in ibadet hayatını öğrenmek için müminlerin annelerinin yanına varıp Hz. Peygamber'in evde yaptığı ibadetleri sordular. Fakat öğrendikleri onları biraz şaşırttı. Çünkü Hz. Peygamber beklediklerinden daha az ibadet ediyordu. Sonunda bu durumu Allah'ın onun bütün günahlarını bağışlamış olmasına yordular ve ondan çok daha fazla ibadet etmeleri gerektiğini düşündüler. İçlerinden biri bundan sonra hiç uyumayacağına ve hep namaz kılacağına, diğeri bun-

¹⁷ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh*, 2/190.

¹⁸ İbn Hanbel, *El-Müsned*, 1:86.

¹⁹ Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 218.

dan sonraki hayatında sürekli oruç tutacağına, üçüncüsü de kadınlardan uzak durup hiç evlenmeyeceğine dair söz verdi. Bu olayı Hz. Peygamber işitti ve onların yanına gelerek şöyle dedi: Bu sözleri söyleyen sizler misiniz? Bakınız, Allah'a yemin ederim ki içinizde Allah'a karşı en çok takva sahibi olan benim. Fakat bazı günler oruç tutarım bazen tutmam. Gece hem namaz kılar hem de uyurum ve kadınlarla da evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir²⁰

Sonuç

İslâm ahlaka önem veren ve insanın ahlakî olgunlaşmasını hedefleyen bir dindir. Hz. Peygamber de sadece müminler için değil bütün insanlık için gerçek anlamda örnek alınacak canlı bir ahlak idealidir. Bu durum onun için bir anlamda zorunluydu. Zira o hem ilk Müslüman hem de bütün insanlara hakikî dini ve yüksek bir ahlakî olgunluğu gösteren ve öğreten kutsal bir elçi idi. Konumunun gereği olarak Hz. Peygamber Allah'tan gelen dini, ahlak dahil bütün bileşenleriyle birlikte hem temsil ediyor hem de öğretiyordu. Bu nedenle onun İslâm'ın ahlak normlarının hem koyucusu hem kuramcısı hem de geliştiricisi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun tabii bir neticesi olarak Hz. Peygamber, İslâm ahlak normlarının İslâm toplumunda yerleşmesini sağlarken üç farklı rol üstlenmiştir. Bunlar ahlak ilkelerini ihdas etme, onları hayatına uygulama ve toplumdaki uygulamalarda ortaya çıkan yanlışlıkları düzeltme rolleridir. Onun bu görevlerini yerine getirmesinde aile fertlerinin bazen doğrudan bazen dolaylı katkısıyla desteklendiği görülmektedir.

Kaynakça

- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Trc. Saffet Babür. 2. Baskı. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2009.
- Aydın, Mehmet S. *Tanrı-Ahlak İlişkisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Demir, Recep. *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. "Cahiliye". *TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 7: 17-19. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Ya-

²⁰ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh* Nikâh, 1; Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* Nikâh, 5 (1401); Ahmed en-Nesâî, *es-Sünen*, t.y. Nikâh, 4; İbn Hanbel, *El-Müsned*, 3/241, 259.

yıncılık, 2003.

İbn Hanbel, Ahmed. *El-Müsned*.

İmam Malik. *el-Muvatta*.

Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Trc. İoanna Kuçuradi. 5.

Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2013.

Müslim. *el-Câmi'u's-sahîh*.

Nesâî, Ahmed en-. *es-Sünen*.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. 7. Baskı. Ankara: Diyanet İşle-

ri Başkanlığı Yayınları, 2012.

القيم الاخلاقية ودور التنشئة الاسرية

محمد توفيق الشاتي*

أولاً: أهمية الأسرة

القيم لغة واصطلاحاً

القيَم لغة: الاستقامة. دينا قيماً: مستقيماً. ويقال: رمح قويم، وقوام قويم، أي: مستقيم.. وقول الله جل وعز: (دينا قيماً). قال أبو إسحاق: القيم هو المستقيم؛ وقرئت: {قيماً} (الأنعام: 16) القيَم: جمع: قيمة، وقرأ نافع وابن عامر التي جعل الله لكم قيماً «قياماً» مصدر: أي لا تولوا السفهاء أموالكم التي تصلح بها أموركم، والدّين القيَم: الثابت المستقيم¹

والقيَم الإنسانية: هي الفضائل الدّينية والخلقية والاجتماعية ... وقد أجاز مجمع اللغة المصري الاستعمال المعاصر لها بمعنى الفضائل التي تقوم عليها حياة المجتمع الإنساني اعتماداً على ورود هذا المعنى في قول الجاحظ: «وقومُتُك فعلمُتُ قيمتُك، فوجدتُك قد ناهزت الكمال»، ولما كان وزن الأمة مرتبطاً بما فيها من فضائل صارت لها سجايا ثابتة لا تتغيّر، فإن العلاقة قائمة بين المعنيين القديم والحديث.²

والقيَم بمعنى: المستقيم، ومنه الدين القيَم، وشاع استعماله حديثاً بمعنى الجيّد أو ما له قيمة ممتازة، وقد أجاز مجمع اللغة المصري الاستعمال العصري لكلمة «القيَم» تعويلاً على ما جاء في التاج: «حُلُقُ قَيِّمٌ: حَسَنٌ»، والعلاقة واضحة بين الاستعمال والمأثور باعتبار أن الجودة، أو الحسن، أو الامتياز ثمرة الاستقامة.³

* د، كلية الدعوة الجامعية للدراسات الاسلامية بيروت/لبنان

¹ شمس العلوم ودواء كلام العرب من الكلوم - نشوان بن سعيد الحميري اليمني (المتوفى: 573هـ) 5693/8

د حسين بن عبد الله العمري وآخرون - دار الفكر المعاصر - بيروت - الطبعة: الأولى، 1420 هـ - 1999 م

² معجم الصواب اللغوي دليل المثقف العربي 1/ 611 - أحمد مختار عمر بمساعدة فريق عمل - عالم الكتب، القاهرة ط1 - 2008

³ معجم الصواب اللغوي دليل المثقف العربي 1/ 616

القيم اصطلاحاً: هي صفة في شيء تجعله موضع تقدير واحترام أي أن هذه الصفة تجعل ذلك الشيء مطلوباً ومرغوباً فيه، سواءً كانت الرغبة عند شخصٍ واحدٍ، أو عند مجموعةٍ من الأشخاص. مثال ذلك إن للنسب عند الأشراف قيمة عالية، وللحكمة عند العلماء قيمة عظيمة، وللشجاعة عند الأمراء قيمة مرغوبة، ونحو ذلك. **وموضوع القيمة:** هو البحث عن الموجود من حيث هو مرغوب فيه لذاته، والنظر في قيم الأشياء، وتحليلها، وبيان أنواعها وأصولها⁴

القيم الأخلاقية في الأسرة المسلمة: هي كل خلق حسن رغب الإسلام فيه من الفضائل والسجايا التي تؤدي إلى استقامة الطباع والاعمال لتستقيم الأسرة على امر الله وبما يحقق رضاه ومحبة الناس.

ثانياً: أهمية القيم

تقع أهمية القيم في كونها عنوان كل مجتمع، وهوية كل أمة، وترجمة واضحة عن حضارتها، وصورة سهلة لمعتقداتها. " كما تربط هذه القيم بين أفراد المجتمع، وتوحد بين صفوفهم وتجتمع بين شملهم، وتحقق التجانس في سمات شخصياتهم وتجعل التعامل أمراً ممكناً بينهم، وإذا اختلفت هذه القيم من حياة الناس ووجدانهم أصبحوا مجرد أفراد مستقل كل منهم عن الآخر ومن ثم فلا يكونون مجتمعاً بالمعنى الحقيقي ذلك لان مجرد التجمع في مكان واحد لا يكوّن المجتمع.

ومؤدى ذلك ان القيم هي اداة الالتحام والالتصاق بين الناس، وهي التي تضيء على المجتمع اهم خواصه وهي اجتماعية، وتضمن له البقاء والصمود والاستمرارية، وتحقق التآلف بين افراده، وبذلك تصبح القيم ضرورة حتمية لكي يحافظ المجتمع على حياته، ذلك لأن ضعف القيم يؤدي إلى ضعف المجتمع وتفكك افراده، بل إلى نشوب الصراع والتناحر والتطاحن بينهم. وفوق ذلك فالقيم أداة قوية من أدوات الضبط الاجتماعي ومعيار السلوك الراقي المهذب.

⁴ القيم الإسلامية = موقع وزارة الأوقاف السعودية بدون بيانات - ص 1

وإذا كانت للقيم هذه القيمة، فإننا لا بد وأن نتعرف عليها، ثم نعمل على تنميتها وازدهارها وتدعيمها وابتكار القيم التي تتلائم مع أهدافنا الحالية.⁵

ثالثاً: الاسرة في المجتمع الاسلامي

1. أركان الاسرة - أركان الاسرة الواحدة هما الزوجان: ومؤسسها هو الزوج الذي يقع عليه مسؤولية اختيار الزوجة، لتأسيس الأسرة وتربية الأبناء، وإقامة نواة مجتمع إسلامي مصغّر.

رابعاً: أهمية الأسرة في الإسلام

تتمثل هذه الأهمية في كون الأسرة هي الخلية الأولى التي تنشأ فيها الأجيال، وترتّب إلى أن يصير الأفراد أصحاب أسر، وتسند إلى بعضهم مهام اجتماعية متفاوتة بحيث يتولون كل المسؤوليات.

ويمكن تلخيص هذه الأهمية فيما يلي

- 1- تكوين مجموع الأسر للمجتمع.
 - 2- تربيتها لأفراده.
 - 3- تولي هؤلاء الأفراد المسؤوليات الاجتماعية.
 - 4- تأثيرهم بما تلقوه من تربية في أسرهم، وهم يمارسون مسؤولياتهم.
- ولتؤدي الأسرة هذه الوظيفة التربوية ينبغي توفر الشروط التالية
- 1- صلاح مؤسسها: الزوج والزوجة ومن معهما.
 - 2- اعتمادها في تربية الأطفال على التربية الإسلامية بدءاً من العقيدة إلى الإعداد للحياة.
 - 3- توجيه المجتمع مجموع الأسر إلى اعتماد الإسلام عقيدة ومنهج حياة.
 - 4- تعاون الأسرة مع المؤسسات الأخرى كالمدرسة والجامعة ووسائل الإعلام، على تربية النشء.⁶
 - 5- وجود توجه عام يساهم في بناء أسرة مسلمة وتقديم كل ما يلزم لمساعدتها في أداء هذه الوظيفة.

⁵ التربية النفسية للطفل والمراهق - عبد الرحمن العيسوي - دار الراتب الجامعية - بيروت ط1-2000م ص 231

⁶ المجتمع والأسرة في الإسلام - ص: 128 - محمد طاهر الجوابي - دار عالم الكتب - الرياض - ط3 - 1421 هـ - 2000م

رابعاً: أسباب صلاح الذرية

المسلم يسعى لبناء الاسرة الصالحة أملاً بالذرية الطيبة، وطريق ذلك:

- 1 - التأكد من صلاح الزوجة في دينها وحسن خلقها، وأن تكون ودوداً ولوداً.
- 2 - التأكد من صلاح الزوج في دينه وخلقته، وأمانته.
- 3 - التأكد من صلاح أبوي الزوجين، وأولادهما: إخوة الزوجة، وإخوة الزوج؛ لأن أخلاق الوالدين وأخلاق إخوة الزوجين لها تأثير على أولاد الزوجين؛ لأن هذه الأخلاق تورث كما يورث الشبه في الغالب؛ والعرق دساس، وكذلك ينبغي أن يتصفوا بالسماحة، والشجاعة، والكرم، وحسن الخلق.
- 4 - الدعاء عند الدخول وبعده؛ لحديث ابن عباس رضي الله عنهما قال: قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: «لو أن أحدكم إذا أراد أن يأتي أهله قال: بسم الله، اللهم جنبنا الشيطان وجنب الشيطان ما رزقتنا؛ فإنه إن قدر بينهما ولد لم يضره شيطان أبداً»⁷.
- 5 - أن يكون الأبوان قدوة صالحة لأولادها.⁸
- 6 - الإنفاق على الأسرة من الحلال⁹
- 7 - اختيار المؤسسة التربوية الصالحة لتكون عوناً في صلاحهم
- 8 - اصطفاء الصحبة الصالحة للأبناء
- 9 - إقامة مجالس العلم في البيوت
- 10 - الحرص على الحفظ من القرآن والسنة، واستعمال الحوافز المشجعة مع المثابرة والمتابعة.

⁷ مسلم، كتاب النكاح، باب ما يستحب أن يقوله عند الجماع، (رقم 1434).

⁸ انظر - المهدي النبوي في تربية الأولاد في ضوء الكتاب والسنة - ص 46 - 54 (بتصرف) د. سعيد بن علي بن وهف القحطاني مطبعة سفير - الرياض - 1431 هـ

⁹ لما أخرجه مسلم عن أبي هريرة - رضي الله عنه - قال: قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: ((دينار أنفقته في سبيل الله، ودينار أنفقته في ربة، ودينار تصدقت به على مسكين، ودينار أنفقته على أهلك، أعظمها أجراً الذي أنفقته على أهلك)) (رقم 995).

خامسا: مبادئ التربية الاسلامية الشمولية

- 1- الاهتمام بالروح أي التربية الروحية.
 - 2- الاهتمام بالخلق أي التربية الأخلاقية.
 - 3- الاهتمام بالأسرة أي التربية الاسرية.
 - 4- الاهتمام بالحياة الاجتماعية أي التربية الاجتماعية والوطنية.
 - 5- الاهتمام بالجوانب العملية أي التربية العملية.
 - 6- الاهتمام بالجوانب الاقتصادية أي الجوانب الاقتصادية.
 - 7- الاهتمام بالجوانب العلمية أي التربية العلمية أو الفكرية أو العقائدية.
- وواضح أن الاسلام, عبادة ومعاملات, يتناول كافة جوانب حياة الفرد بالتنظيم الدقيق.¹⁰

ثالثا: أهمية الرعاية التربوية الأسرية

الإسلام شريعة الله للبشر، أنزلها لهم ليحققوا عبادته في الأرض، وإن العمل بهذه الشريعة ليقضي تطوير الإنسان وتهذيبه، حتى يصلح لحمل هذه الأمانة، وتحقيق هذه الخلافة، وهذا التطوير والتهذيب هو التربية الإسلامية: {إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا} الأحزاب: 72 / 23

فلا تحقيق لشريعة الإسلام إلا بتربية النفس، والجيل والمجتمع، على الإيمان بالله ومراقبته والخضوع له وحده، ومن هنا كانت التربية الإسلامية فريضة في أعناق جميع الآباء والمعلمين، وأمانة يحملها الجيل للجيل الذي بعده، ويؤديها المربون للناشئين، وكان الويل لمن يخون هذه الأمانة، أو ينحرف بها عن هدفها أو يسيء تفسيرها، أو يغير محتواها.

إنها تربية الإنسان على أن يحكم شريعة الله في جميع أعماله، وتصرفاته ثم لا يجد حرجاً فيما حكم الله ورسوله، بل ينقاد مطيعاً لأمر الله ورسوله¹¹

لذلك يجب على المربين سواء كانوا، آباء أو أمهات أو معلمين أن يهتموا بأمر التربية ويتقنوا أصولها، ولقد كان المسلمون الأوائل ينتقون لأولادهم أفضل المؤدبين علماً وأحسنهم خلقاً، وأميزهم أسلوباً وطريقة¹² وعلى الوالد ألا يقصر في مسؤوليات تجاه أسرته وبنائه واهله "ولا يسهو عن تأديب ولده ويحسن عنده الحسن ويقبح عنده القبيح ويحثه على المكارم وعلى تعلم العلم والأدب ويضربه على ذلك. قال النبي: "حق الولد على والده أن يحسن اسمه ويحسن موضعه ويحسن أدبه"¹³.

سادساً: جوانب عملية التنشئة الاجتماعية: والحقيقة ان تنشئة الطفل تنشئة صالحة في مجتمعنا العربي

الاسلامي تحتاج الى اعداده في النواحي الآتية:

1- النواحي او الجوانب الایمانية او الروحية او الدينية.

2- الجوانب الاخلاقية.

3- الحب والعطف والحنان.

4- النظام والطاعة والانضباط.

5- تعلم القيام بالدور المناط بجنس الطفل.

6- الحاجة الى تعلم الهوية والاستقلال.

7- الشعور بالانتماء والولاء.

¹¹ أصول التربية الإسلامية وأساليبها في البيت والمدرسة والمجتمع - عبد الرحمن النحلوي - دار الفكر - ط 25 - 1428هـ - 2007م - ص 20

¹² الطريق إلى الولد الصالح - وحيد بن عبد السلام بالي = ص 32

¹³ رواه ابن عساکر عن ابن مسعود وعن ابن عباس كما في الجامع الكبير للسيوطي (849 - 911 هـ) - الأزهر الشريف، القاهرة - ط 2-

8- تعلم عموميات الثقافة بما في ذلك من دين ولغة وعادات وفيم ومثل واعراف وعقائد وقوانين وانماط سلوك.

9- تعلم الضبط الذاتي

10- تعلم تكوين المفاهيم والتصورات العقلية.

11- تعلم التعبير عن الذات.¹⁴

12- التمكن من اللغة العربية.

13- تفهم العلاقات الأسرية وصلة الرحم.

سابعاً: التربية الخلقية

التربية الخلقية هي: مجموعة المبادئ الخلقية، والفضائل السلوكية والوجدانية التي يجب أن يتلقنها الطفل ويكسبها، ويعتاد عليها منذ تمييزه وتعقله إلى أن يصبح مكلفاً إلى أن يتدرج شاباً إلى أن يخوض الحياة. ومما لاشك فيه أن الفضائل الخلقية، والسلوكية والوجدانية هي ثمرة من ثمرات الإيمان الراسخ، والتنشئة الدينية الصحيحة. والطفل منذ نعومة أظفاره حين ينشأ على الإيمان بالله، ويتربى على الخشية منه، والمراقبة له، والاعتماد عليه، والاستعانة به، والتسليم لجناحه فيما ينوب ويروع تصيح عنده الملكة الفطرية، والاستجابة الوجدانية لتقبل كل فضيلة ومكرمة، والاعتقاد على كل خلق فاضل كريم.

لأن الوازع الديني الذي تأصل في ضميره، والمراقبة الإلهية، التي ترسخت في وجدانه، والمحاسبة النفسية التي سيطرت على تفكيره وإحساساته كل ذلك بات حائلاً بين الطفل وبين الصفات القبيحة، والعادات الآثمة المرذولة، والتقاليد الجاهلية الفاسدة، بل إقباله على الخير يصبح عادة من عاداته، وتعشقه المكارم والفضائل يصير خلقاً أصيلاً من أبرز أخلاقه وصفاته.¹⁵

وتثبتت هذه الصفات وتقوى في بيئة محفزة لتستمر أصيلة في طوال حياته.

¹⁴ التربية النفسية للطفل والمراهق - صفحة 290

¹⁵ الطريق إلى الولد الصالح - وحيد بن عبد السلام بالي - ص 43

ثامنا: التعلم بالممارسة والمواظبة والعادة والقدوة

على الوالد أن يؤدب أولاده، بالأدب النبوي، في جميع شؤون حياتهم: من عبادات، ومعاملات، وأخلاق، وآداب العبادة، وآداب كل شيء مباح: من الأعمال الدنيوية، وغيرها.¹⁶

أما الآداب النبوية الشريفة ينبغي للأب أن لا يسردها دفعة واحدة على الولد فيمبل، ولكن يطبق أمامه، ويعلمه شيئاً فشيئاً، ومع طول الزمن وتتابع الليالي والأيام يصبح هذا العمل الطيب والآداب الحميدة - آداب الرسول - صلى الله عليه وسلم - خلقاً لهذا الولد وجبلة له، فيكون من الذاكرين الله كثيراً؛ لأنه مربوط بآداب الرسول - صلى الله عليه وسلم - فعندما يدخل المسجد أو يخرج منه، وعند الدخول في المنزل والخروج منه، وعند النوم والاستيقاظ، وركوب الدابة، ودخول الخلاء والخروج منه، يفعل مثل ما كان رسول الله - صلى الله عليه وسلم - يفعل، ومن فعل هذه السنن والآداب فإنه يكون من الأولى أن يحافظ على الفرائض والواجبات، فيكون موفقاً في دنياه وأخراه، ويصبح من الرجال الصالحين الذين يفيدون والديهم ومجتمعهم المسلم إن شاء الله تعالى.¹⁷

وعلى الآباء والأمهات أن يعلموا أن أمر التربية ليس بالأمر اليسير، وإنما هو المحرك الأساسي لسلوك الولد فيما بعد، ولذا كان يجب على المربين سواء كانوا آباء أو أمهات أو معلمين أن يهتموا بأمر التربية ويتقنوا أصولها، ولقد كان المسلمون الأوائل ينتقون لأولادهم أفضل المؤدبين علماً وأحسنهم خلقاً، وأميزهم أسلوباً وطريقة.¹⁸

ولأن من صفات القيم الديمومة والملازمة مهما تبدلت أخلاق الناس قال تعالى: {فإن لم يستقيموا لكم فاستقيموا لهم}.

¹⁶ الهدى النبوي في تربية الأولاد في ضوء الكتاب والسنة - 148

¹⁷ الهدى النبوي في تربية الأولاد في ضوء الكتاب والسنة ص 152

¹⁸ الطريق إلى الولد الصالح - 0 وحيد بن عبد السلام بالي - 32

تاسعا: أهم مشاكل الطفولة

لا بد للوالدين من التعرف المسبق على مشاكل الطفولة التي يعاني منها الطفل بل كل الأطفال بدرجات

متفاوتة في أية مرحلة من مراحل الطفولة تلخص فيما يلي:

- 1- زيادة حدة الحركة والنشاط والحيوية .
- 2- ثورات الغضب وحدة المزاج.
- 3- سعي الطفل المتواصل للفت الانتباه إليه.
- 4- قول أكاذيب.
- 5- كثرة الحديث والثرثرة.
- 6- العدوان.
- 7- التخريب والتدمير.
- 8- المعاناة من اضطرابات في النوم.
- 9- المعاناة من اضطرابات في تناول الطعام كرفض الطعام أو السمنة.
- 10- التمرد والعصيان.
- 11- شدة الانطواء والانعزال أو الانسحاب من المجتمع والخجل.
- 12- الهروب من المنزل أو من المدرسة.
- 13- السرقة.
- 14- التدخين.
- 15- الإدمان.
- 16- التأخر الدراسي.
- 17- اعتلال الصحة.
- 18- الصراع بين الاخوة والاحوات.

19- الإهمال.

20- التشرذم والجنوح في الشارع.

21- المعاناة من مشاعر الغيرة.

22- الكسل والتراخي والإهمال.¹⁹

ولا بد من علاج هذه المشكلات، وزرع القيم البديلة والتي تجعل من الأسرة مصنعا صالحا للقيم بالتعليم، وللمجتمع بالقدوة.

عاشرا: التربية على القيم

وإذا كان للدين، أي دين، قيمة في الحياة الدنيوية فإن لدينا الاسلامي قيمة أعظم من كافة الأديان باعتباره دين دنيا وآخرة. فالدين الإسلامي الحنيف ينظم حياة الفرد والجماعة تنظيماً قائماً على أساس من العدل والحكمة والتعاون والاخاء والتكافل.

وإذا ما تأملنا في الآثار التي يتركها الدين الاسلامي سواء في جوانبه العقائدية أو السلوكية لوجدنا أن له أعمق الأثر على نفسية الفرد وحياته العقلية والروحية والخلقية والاجتماعية والاقتصادية. فلقد دلت الدراسات النفسية الحديثة أن حياة التدين تساعد المؤمن على التمتع بالصحة العقلية والسلامة النفسية وتحميه من الإصابة بالأمراض النفسية والعقلية إلى الحد الذي جعل بعض العلماء من أمثال عالم النفس كارل بونج يستخدم الدين منهجاً في علاج مرضاه.²⁰

ناهيك عما تحمله القيم من اسباب السعادة الدنيوية والراحة النفسية والرضا القلبي والتمتع بالصحة النفسية التي تعاني منها التيسيرية اليوم الى جانب القدرة على التوقف مع المحيط...مع السعادة الآخرة ومكانة حسنة الخلق عند الله سبحانه وتعالى.

¹⁹ مشكلات الطفولة والمراهقة - صفحة 42

²⁰ المصدر السابق - صفحة 245

حادي عشر: دور المدرسة

تعتبر المدرسة بحق أداة مكملة؛ لأن تربية الناشئ تبدأ في أحضان أبويه، يلقنانه مبادئ اللغة، ومفاهيم الحياة الاجتماعية، وأساليب التعايش مع البيئة، والتفاعل مع ظروف الحياة، ويغرسان في قلبه مبادئ الإيمان الصحيح.

لذلك لا بد من إقامة تعاون صريح بين المنزل والمدرسة، وأن تخصص المدرسة جهازاً لتنسيق الاتصال بالأولياء: آباء الطلاب وأمّهات الطالبات، ومعرفة هواتفهم ومناطق سكنهم وأماكن عملهم، ومعرفة ما يمكن معرفته من الظروف التي يرى فيها الناشئون في منازلهم، وأساليب تربيتهم هناك، لتصحيح الخاطئ منها وإكمال الصالح، والتعاون مع الأولياء على إصلاح الناشئين، وحسن تربيتهم ليكمل كل من المنزل، والمدرسة ما بدأ به الآخر، من غرس الإيمان الصحيح والسلوك القويم، ويقوم ما يعرض من انحرافات، ومشكلات في حياة الناشئ، وإلا يحدث تعارض وتناقض، بين أسلوب المنزل التربوي، وأسلوب المدرسة، فيقع الأطفال، والناشئون ضحية هذا التعارض.

وهذه الوظيفة التربوية للمدرسة، إنما تتحقق على الوجه الأكمل حينما تتبنى مبدأ "التواصي بالحق"، وهو من أهم مبادئ التربية الإسلامية الاجتماعية، فتتعاون المدرسة مع المسجد والمنزل والمجتمع، ويكون هدف الجميع تحقيق العبودية لله، وتطبيق شريعته، وتحقيق العزة، والكرامة للأمة الإسلامية وأجيالها، والنصح لأولياء الأمور القائمين على الإذاعة، والصحافة والرأي، وهي من أهم الوسائل المؤثرة في تربية الجيل بأسلوب غير مباشر.²¹ ومن هنا تقع على الوالدين مسؤولية اختيار المدرسة التي تساهم في غرس القيم الإسلامية، كما تساعد في انتقاء الصحبة الصالحة لتحقيق هذه الأهداف، والتوجيه النبوي فيؤكد ذلك بقوله: ((لا تصاحب إلا مؤمناً ولا يأكل طعامك إلا تقي))²²

²¹ أصول التربية الإسلامية وأساليبها في البيت والمدرسة والمجتمع - عبد الرحمن النحلوي - ص 132

²² الترمذي 601/4 باب 55 ما جاء في صحبة المؤمن - ومستدرک الحاكم 128/4 ووافقه الذهبي

ثاني عشر: دور الوالدين

يكتسب الطفل صفات أبويه الخلقية والجسمية والعقلية منذ الولادة، فعندما يكون انتقاء الزوج أو اختيار الزوجة على أساس الاصل والشرف والصلاح، لا شك أن الاولاد ينشأون على خير ما ينشأون من العفة والطهر والاستقامة، فعلى راغبي الزواج أن يحسنوا الاختيار إن أرادوا أن تكون لهم ذرية صالحة، وسلالة طاهرة، وأبناء مؤمنون، وبنات مؤمنات، وهذا حتى يجتمع في الولد عامل الوراثة الصالحة، وعامل التربية الفاضلة، وعندما يتم هذا يصل الولد إلى القمة في الدين والأخلاق، ويكون مضرب المثل في التقوى، وحسن المعاملة، والخلق الحسن²³.

فإذا تم اختيار الزوج على أساس من الخلق والدين، تأسس البيت المسلم على التقوى من أول يوم وتصبح الآداب الإسلامية الربانية هي الضابط والموجه لخطوات بناء هذا البيت²⁴

وكم ضيعنا على الأمة عند انفراد أحد الزوجين بالتدين والحرص على الذرية مع شريكة أو شريك غير متعاون وغير مهتم، فضاعت الأسرة مع خسارة لا تعوض.

لقد دعانا نبي الرحمة - صلى الله عليه وسلم - إلى تأديب أطفالنا، وغرس الأخلاق الكريمة في نفوسهم، وتعويدهم على حسن السمات والتحلي بالصدق، والأمانة، واحترام الكبير، فعن عبادة بن الصامت - رضي الله عنه - أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قال: (ليس من أمتي من لم يجلّ كبيرنا، ويرحم صغيرنا، ويعرف لعائلنا حقّه).

وعن أنس بن مالك رضي الله عنهما عن النبي - صلى الله عليه وسلم -: (أكرموا أولادكم، وأحسنوا أدبهم). وعن أيوب بن موسى عن أبيه عن جده أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قال: (ما نحل والد ولدا من نحل أفضل من أدب حسن). وعن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: (ما ورث والد ولدا خيرا من أدب حسن). فالولد أمانة عند أبويه، وهو معدن نفيس يجب الاعتناء به

²³ علم نفس الأسرة في ضوء الكتاب والسنة - رشاد عبد العزيز موسى وحصة عبد العزيز السويدي - دار الفاروق - مصر - ط 1 - 2001 - ص 65

²⁴ منهج السنة النبوية في بناء الإنسان - بدير محمد بدير - مطابع ابن تيمية - القاهرة - ط 2 - 1992 - ص 24

والمحافظة على تعويده على الأخلاق الفاضلة والآداب الحسنة، وقلب الطفل طاهر نظيف قابل لما يلقي إليه من خير وشر. فعن أبي هريرة - رضي الله عنه - أن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال: (كل مولود يولد على الفطرة، فأبواه يهودانه، أو ينصرانه، أو يمجسانه)، ومما لا شك فيه أن والد الطفل ووالدته يستطيعان بتوفيق الله لهما العمل على حسن تربية الولد:

- عن طريق القدوة الحسنة أولاً، ثم تلقينه الآداب الفاضلة، والعمل على غرس الخصال الكريمة في نفسه وطبعه على الصفات الحميدة،

- وتقوية صلته بالله عن طريق حفظه للقرآن، وممارسة والده ووالدته العبادات، وتعليمه إياها وتعويده عليها؛

فإن المرحلة الأولى من مراحل الطفل هي أهم مرحلة في تربية الطفل جسمياً وخلقياً، وفي تعويده أحسن العادات، وأكرم الأخلاق، فيعنى الوالدان بصحة الطفل سؤاله، لطيفا في حديثه، يحسن الوصول إلى ما يريد برفق وأدب. وينبغي أن يعود الطفل على النوم مبكراً، والاستيقاظ مبكراً، كما يعود على ممارسة الرياضة التي لا تتعارض مع الدين؛ ليقوى بها بدنه، ويعتاد على النشاط، والقدرة على الحركة، وعدم الكسل والخمول، وكلما تقدمت به السن تأكد العمل على حسن توجيهه وتربيته:

ثالث عشر: أهم القيم الأخلاقية الاسرية

يربي الإسلام المسلمين على مجموعة من القيم والسمات الايجابية التي توجز إيجازاً فيما يلي:

العدل والمساواة-التسامح والعفو-الاحسان-الصدق-الزهد-الامانة-المرابطة-الشكر-الشورى-الصبر-
الجهاد-حب العمل-الطهر-العفة-الاخاء-الاستقامة-التقوى-الخشوع-الورع-التوكل على الله-الايمان-
النظافة-اليسر والتساهل-الحمد-القسط-التضرع-التواضع-التوبة-الرحمة والشفقة والعطف-السلام والشد

والارشاد-العزة والكرامة-الفلاح- والنظام-صفاء النية ونقاء السريرة-الطاعة في غير معصية الله-الامل والرجاء والتمني.²⁵

وكذلك التكامل والتوازن والتوسط والاعتدال والحمد والشكر وحب الحياة والتواضع وقوة الضمير واكل الحلال الطيب والحيوية والرضا

رابع عشر: القيم التي ينبغي أن تظل راسخة، والمستمدة من تراثنا

قيم الحق والعدل والجمال والخير والمساواة والحرية والاحترام، والتراحم والتعاون والتكافل، والشفقة والرحمة والزهد، والقناعة والشرف والامانة، والصدق والعفة والحب، والاخاء والشجاعة والاقدام والبر والتقوى، والصلاح والنضال والصمود والصبر والمثابرة والمعروف والايمان

كذلك فإن هناك قيما أخلاقية كالوفاء والاخلاص، وهناك قيما دينية كالزهد والتضحية، وهناك اقتصادية كالعمل وهناك قيما اجتماعية كفكرة العمل، وفكرة التضامن.

هذه نماذج من القيم الاصلية النابعة من تراثنا الحضاري، والتي ينبغي الحفاظ والعمل على تأصيلها وترسيخها²⁶ وهناك قيم اصيلة كقيم الطهر والطهارة كطهارة القلب واليد

وإذا كانت هذه قيمنا التي نسعى لتدعيمها وتقويمها أو غرسها في نفوس النشء وتنميتها وترسيخها في الأذهان، وهي لا شك قيم بناءة وإيجابية، فأنا نتساءل عن دور... - المناهج التربوية - في تنمية هذه القيم وفي الدعوة لظهور قيم إيجابية نافعة جديدة تسهم في سعادة المجتمع، ورفاهية، وتقدم، ورخائه، وازدهاره، وصلابته، وتماسكه، وصفائه، ونقاؤه، وطهارته، وتحرر من رواسب الانحراف، والفساد، والتطرف، والتسلط، والقسوة، والعنف، والتسيب، واللامبالاة، والتواكل، والرياء، والنفاق، والمحسوبية، والرشوة، والاسراف، والبذخ، والضعف، والاستهتار، والاستهزاء والدعوة للجدية والقضاء على المظهرية، ومحاربة "الشلية"، والوصولية، والانتهازية،

²⁵ مشكلات الطفولة والمراهقة ص 411

²⁶ مشكلات الطفولة والمراهقة ص 226

والإستحواذية, والبطش, والجبروت, والضلال, واستغلال النفوذ, وتقع على الادب مسؤولية كبيرة في تنمية القيم
الايجابية المبدعة والخلاقة وتحرير المجتمع وتحليصه من شوائب الماضي,²⁷

وأما الاستدلال على هذه القيم من السنة المطهرة فهو متاح غزير بفضل الله تعالى وقد تجنبت ذلك
خشية الاطالة.

واخيرا اشكر جامعة حران الموقرة لإتاحة فرصة المشاركة بالمؤتمر داعيا المولى عز وجل النفع والقبول
والاستمرار والتقدم .

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين

ضرة النعيم في مكارم أخلاق الرسول الكريم - صلى الله عليه وسلم.

İSLÂM'A GÖRE EŞ SEÇİMİNİN TEMEL KRİTERLERİ ÜZERİNE

*Nuri Kahveci**

Özet

Meşru bir şekilde evlenmek suretiyle aile oluşturma bazı ihtiyaçların karşılanması için insanoğlunun fitratında var olan, yaratılışına uygun bir olgudur. İnsan fitratına ne derece uygun hareket ederse o oranda sıkıntısız bir hayat yaşama imkanına kavuşur. Bir sosyal kurum olan aileyi oluştururken insanların diğer sosyal hareketliliklerinde olduğu gibi ciddiye almaları gereken birtakım sorumlulukları mevcuttur. Bu bağlamda aile kurumunu kurmaya yönelik adımlar atılmadan önce bireylerin bu kuruma yönelik olarak göz önünde bulundurmaları gereken temel kriterlere de ihtiyaç vardır. İlkesiz hiçbir oluşum sağlıklı kurulamayacağı gibi aile kurarken de bazı ilkeler doğrultusunda hareket etmek kaçınılmaz bir gerçekliktir. O halde ilkelerin doğru belirlenmesi ve bu ilkeler ekseninde hareket edilmesi önemlidir. Ailenin temeli belli bir yaş ve olgunluğa ulaşmış iki kişinin birlikteliğini dayandığı için bir araya gelecek olan kişilerin doğru kişiler olması da gerekir. Bu bildiride Kur'an ve sünnetteki verilerden hareketle iffetli, onurlu, şahsiyetli, salih olma gibi özelliklere sahip eşlerin tercih edilmesine yönelik doğru eş bulmalarının yollarına dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Giriş

Medeniyetin inşası ve güncellenerek sürdürülebilirliğinde en önemli dinamiklerden biri şüphesiz ailedir. Yüce Yaratıcı da insan neslinin devamını meşru bir şekilde oluşturulan aile kurumuna bağlamıştır. Küçük olmasına rağmen büyük bir işlevi yerine getiren sosyal yapı olan ailenin sağlıklı yapılandırılması İslâm kültür ve medeniyeti açısından önemlidir. Bu sebeple uzun ömürlü sağlam yapıların sağlam temeller üzerine inşa edildiği gibi aile kurumunun da sağlam temeller üzerine inşa edilmesi gerekir.

* Prof.Dr., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, nurikahveci@hotmail.com

İslâm evlenmek suretiyle oluşturulan ailelerin bir ömür sürmesini arzular. Bu yüzden aile oluşturmak üzere şartları olgunlaşarak bir araya gelmiş kadın ve erkeğin nikah akdiyle bu düşüncelerini kesinleştirmeleri zorunludur. Bu akdin geçerli olabilmesi için ise tarafların ömür boyu birliktelik niyet ve düşüncesi üzerine evliliklerini inşa etmeleri şarttır. İslâm bu düşünceye uymayan kadın erkek birlikteliklerini meşru görmez. Bu sebeple belirli bir vakte kadar düşüncesiyle yapılan muvakkat nikah/evlilikler batıl/geçersiz kabul edilmiştir.

İslâm'a göre ailenin esası ömür boyu sağlıklı bir birliktelik üzerine bina edilecek olması evlenecek olanların eş seçimlerini bu anlayış çerçevesinde belirlemelerini de zorunlu kılar. Bu bağlamda *"Bugün, size temiz olanlar helal kılındı. Kitap verilenlerin yiyeceği size helal, sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. İnanan hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helaldir"* (el-Mâide 5/5) ayetinde dikkat çekilen hususun önemsenmesi gerekir.

Medeniyetimizin gelişerek sürdürülebilmesi için temel unsurların başında gelen ailenin medeniyetimize uygun bir şekilde kurulması ve sürdürülmesi için aile olma planları yapan kişilerin öncelikle eş seçiminde ve evlilik öncesi ilişkilerinde dikkat etmeleri gereken bazı temel değerler vardır. Bunların toplumumuzda canlı tutulmasının önemli olduğunu düşünüyoruz.

1. Evlilik Öncesi Sorumluluklar

Kadın ve erkek doğup büyüdükleri medeniyetin değerlerine göre yerine getirmeleri gereken sorumlulukları vardır. Bu bağlamda bireyler öncelikle kendilerine en yakın olan anne ve babası ile diğer aile bireyelerine karşı sorumludurlar. Ayrıca yaşadıkları sosyal ve ekolojik çevreye karşı da birtakım sorumlulukları mevcuttur. Bu yüzden evlilik ilişkisi oluştururken bu sorumlulukların göz ardı edilmemesi gerekir. Kur'an-ı Kerim'deki, *"İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?"* (el-Kiyame 75/36) ayeti Müslüman bireyin çok yönlü bir sorumluluğun muhatabı olduğunu ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de çok genel bir ilke olarak belirlenen sorumluluk olgusu içerisine evlilik birlikteliği oluştururken bu bilinçle hareket edilmesi gerektiğini de almaktadır. Zira evlilik evlenecek olan tarafları ilgilendiren bireysel bir olgu olmanın yanında çok yönlü bir sosyal olaydır.

Toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bireylerin gelişim ve hayat evrelerine göre yerine getirmeleri gereken sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmeye özen göstermelidir. Bu bağlamda bireyin hayatında önemli bir merhale olan evlilik ilişkisini oluşturmadan önce yerine getirmesi gereken sorumlulukları hayatının kalan kısmını da ciddi manada etkileyeceğinden bu aşama dikkate alınması gereken önemli bir evre olarak dikkate alınmalıdır.

Bireylerin sorumlulukları evlilik öncesinde daha çok bireysel iken evlilik süreciyle bu sorumluluk alanı genişleyerek sosyal ve toplumsal bir hale dönüşür. Bu toplumu oluşturan bireylerin sorumluluklarının giderek artan bir özelliğe sahip olduğunu gösterir. Sorumluluklar insan davranışlarına doğrudan etki eden faktörler olduğu için birey sorumlu olduğu kişilere karşı davranış değişikliğine de gitmek zorundadır. Örneğin belli bir yaşa ve olgunluğa ulaşmış birey nişanlılık veya evlilik ilişkisi oluşturmadan önce kendisine hayat arkadaşı olabilir diye tercih ettiği adayın şahsına veya ailesine karşı insanî ilişkiler bağlamındaki sorumluluktan başka bir duyguya sahip değilken nişanlandığında nişanlısına ve onun ailesine karşı farklı bir sorumluluk alanına kaymış olacaktır. Böyle bir durumda sorumluluk farklılaşması söz konusu olmaktadır.

İslâm'a göre temel değerlerin taşıyıcısı ve fitrata uygun bir sosyal kurum olan aile eşlere önemli sorumluluklar yükler. Bu sebeple Müslümanların beklentilerine karşılık bulacakları aile henüz oluşturulmadan önce evlilik öncesi ilişkilerin genel çerçevesi çizilmiştir. Gerek kamu düzeni gerekse toplumsal ahlak açısından toplumun en küçük ve kıymetli biriminin sağlam ve isabetli bir şekilde teşekkülü gerekir. Bir sosyal müessese olan aile kurumu gereği gibi oluşturulamadığında toplumsal düzen sarsılır ve bu sarsıntıyı kanun gücü bile ayakta tutmada yetersiz kalır. Bunun için İslâm aileyi oluşturacak bireylerin dinî ve sosyal sorumluluklarını göz önünde bulundurarak hareket etmeleri esastır.

Evlenmek suretiyle bir aile yuvası oluşturacak olanların her şeyden önce uyum içerisinde birbirlerini tamamlar mahiyette, tek vücut gibi bir ikili oluşturmaları için eş seçiminden evlilik öncesi görüşmelere kadar gerekli ön tedbirlerin alınması önemlidir. Bu sebeple evlenme yaş ve olgunluğuna ulaşmış olan bireyler kendileri için bir eş tercihiinde bulunurken İslâm'ın koyduğu temel ilkeleri gözden uzak tutmamaları gerekir.

2. Eş Seçiminin Kriterleri

İslâm'ın temel kaynaklarında yer alan bilgilere göre sonradan ortaya çıkan istisnai zorunlu sebepler dışında evlilik birliğinin ömür boyu sürecek bir beraberlik olarak kurulması gerekir. Sorunsuz bir şekilde ömür boyu sürmesi hedeflenen evlilik birliğinin sağlam bir temele oturtulması için eş olarak tercih edilecek olan kişiyle ilgili gerekli hassasiyetin gösterilmesi önemlidir¹. Bireysel açıdan olduğu kadar toplumsal açıdan da önemli bir psiko-sosyal olay olan evlilik ve aile hayatının arzulanmış şekilde devam edebilmesinin temel şartlarından biri öncelikle eş seçiminin doğru ve isabetli yapılmasıdır.

Bir Müslümanın müstakbel hayat arkadaşını, ileride doğacak çocukların ane ya da babasını seçerken bazı ilke ve prensipler doğrultusunda hareket etmesi gerekir. Bu kriterler bireyin psikolojisine, toplumsal şartlara, imkanlara ve şahıslara göre farklılıklar gösterebilir². Bu durum işin doğasında var olup bundan kaçınmak neredeyse imkansızdır.

İslâm'ın temel kaynakları Kur'an ve sünnet doğrultusunda evlilik birliği kuralı olarak bir yuva oluşturabilmek için eş seçiminde dikkate alınması gereken kriterlerden bazılarını aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür.³ Bu kriterler aynı zamanda bireysel mutluluk, toplumsal huzur ve İslâm'ın temel değerlerini geleceğe sağlıklı bir şekilde aktarım umutla bakabilme adına önemli ölçütlerdir.

2.1. Onurlu ve Şahsiyetli Olması

İslâm'a göre insan onurlu ve şerefli bir varlık olarak yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu durum, *"Andolsun ki biz ademoğlunu şerefli kıldık"* (el-İsrâ 17/70), *"Biz insanı en güzel şekilde yarattık"* (et-Tîn 95/4) gibi ayetlerle ifade edildiği gibi onun onur ve şerefine zarar verecek durumlardan korunması gerektiğini açıklayan ayetlerle⁴ de desteklemektedir. Onurlu ve haysiyetli olma her Müslüman için vazgeçilmez niteliklerden olduğu için eş seçiminde de önemli kriterlerden biri olarak görülmelidir.

¹ Nuri Kahveci, *İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları 2018), 26

² Enver Uysal. "İnsanlara Karşı Görevler". *İslâm'a Giriş Gençliğin İslâm Bilgisi*, (Ankara: 2006), 348.

³ Nuri Kahveci, *İslâm'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 29.

⁴ Bkz. el-Hucurât 49/6, 11, 12.

Dinimize göre insanı onurlu ve şerefli kılan en önemli vasıf onun dinî kimliğidir. Müslüman olan birey İslâm'ın temel değerlerini benimseyip onlara göre hayatını dizayn eden kişi demektir. Burada dikkat çekilen husus sözde bir Müslümanlık değil dinin temel değerlerini eksiksiz yerine getirmeye özen gösterme durumudur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in *"Kadın dört hususiyeti için nikah edilir; zenginliği, soyu, güzelliği ve dini/ahlakı. Sen dini güzel olanı tercih et ki elin bereket bulsun"*⁵ hadisini önemli bir kriter belirlemektedir. Hz. Peygamber'in bu hadisinde sosyal gerçeklik ifade edilmiş, sosyolojik bir tespitte bulunulmuştur. Hadisten anlaşılan, burada sayılan dört hasletin her birini dikkate alınması gereken birer kriter olduğu değildir. Genelde insanların bu kriterleri dikkate alarak eşlerini seçtikleri gerçeğine vurgu yapılmıştır. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) örnek almak isteyen bireyler nesil için tek bir doğru seçenek üzerinde durulmaktadır. O da *"dini/ahlakı güzel olan"* seçeneğidir. Diğer seçenekler asıl itibariyle bu seçenекle birleşirlerse anlamlı olurlar. Yani bir adayın dininin/ahlakının güzel olmasının yanında fiziki güzelliğe de sahip ise fiziki güzellik bir anlam taşır. "Dini güzel olan" seçeneğinin doğru seçenek olduğu hadisin son kısmındaki ifadeden açıkça anlaşılacağı gibi, *"Kadınlarla sadece güzellikleri için evlenmeyiniz, olur ki, güzellikleri ahlakça düşmelerine sebep olur. Onlarla sadece malları için de evlenmeyiniz, çünkü malları azgınlıklarına yol açabilir. Onları dindarlıklarından ötürü nikahlayın. Şüphesiz dindar olan, eski giysili bir cariye (dindar olmayan ötekilerden) daha üstündür"*⁶ hadisiyle de desteklenmiştir. Hadislerde geçen "din güzelliği" kavramının, geniş manada anlaşılması gerekir. Buna göre bilinen ibadetleri eksiksiz yerine getirmenin yanında erdemlilik ifade eden her türlü vasfın bu kavramın içerisinde düşünülmesi lazımdır. İslâmiyet insanları sadece belirli ibadetleri yerine yetirmekle sorumlu kılmamış, bireyin kimliğinin inşası için gerekli tüm vasıflarla donatılmasını da hedef göstermiştir. Nitekim ahlaki erdemden yoksun olan nice ibadet ehli insanlar mevcuttur. Oysa ibadetleriyle ahlaki erdem kazanmış insanların sosyal ilişkilerinde sorun yaşanmadığı gibi ailevi münasebetleri de oldukça düzgün bir şekilde yürür.

Zikri geçen söz konusu hadisler eş seçimiyle ilgili erkekleri muhatap kabul etmiş gibi görünmekle birlikte bu durum evlenmeyi düşünen kadınlar için de geçerlidir. Çünkü bu alandaki sorumluluk İslâm'a göre sadece erkeklere ait değildir.

⁵ Mâlik, "Nikah". 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 428; Buharî, "Nikah", 15; Ebu Davûd, "Nikah", 2; Mesâî, "Nikah", 13; İbn Mace, "Nikah", 6; Darimî, "Nikah", 4.

⁶ İbn Mâce, "Nikah", 6.

Bu bağlamda İslâm hukukunda yerleşik kural olan “sebebin hususiliği hükmün umumiliğine mani değildir” şeklindedir. Buna göre erkeklere yapılan uyarıların kadınlar için de aynen geçerli olduğu sonucu çıkarılır. Bu hadislerin sebebi vürudu olarak günün toplumsal yapısının bunu gerektiriyor olması olabileceği gibi bu uyarıyı yaptığında Hz. Peygamber’in karşısındakilerin erkek topluluğu olma ihtimali de mümkündür.

2.2. Muhsan (İffetli/Namuslu) Olması

Müslüman dinini gereği olarak iffetli ve namuslu olmak zorundadır. Müslümanların normal yaşamlarında iffetli ve namuslu olmaları dinî bir zorunluluk olduğu gibi bu durumu evlilik öncesi eş seçiminde de dikkate almaları gerekir. İffetli ve namuslu bir yaşam sürdürmek dinimizin temel değerleri arasında önde gelenlerdendir. O halde iffetli ve namuslu bir hayatın sürdürülebilirliği adına hayat boyu birlikteliği hedefleyen evliliklerde de bu kriter son derece önemlidir.⁷

Muhsan kavramı geniş bir anlam alanına sahip olmakla birlikte ilk bakışta iffet ve namuslu olmayı çağırır. Bu durum Müslüman bireyler için son derece önemli vasıflardır. Bu vasfa sahip olmak bazı suçların teşekkülü ve cezaların farklılaşması için de önemli bir kriter olarak kabul edilmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki, “İffetli kadınlara zina isnat edip de, sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun; ebediyen onların şahitliğini kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkmış kimselerdir” (en-Nûr 24/4) ayetinde iffetli olanlara karşı işlenen suçun bu nitelikten yoksun olanlara karşı işlenen suçtan farklı bir cezasının olacağı açıkça beyan edilmiştir. O halde muhsan olmak bireyi sıradan olmaktan çıkarıp ona önemli değer katan bir vasıftır.

Kur'an-ı Kerim evlilikle ilgili olarak bireye yönelttiği hitapta onun helal biriyle evlilik yapması gerektiğini beyan eder ve ona bu sorumluluğu da yükler. Konuyla ilgili ayette, “... size helal/tâbe olan kadınlarla evleniniz...” (en-Nisâ 4/3) emir kalıbıyla muhataba bir sorumluluk yüklenmektedir. Ayette geçen ve helal anlamı verilen “tâbe” kelimesi geniş bir anlam alanına sahiptir. Bu ayetin yüklediği sorumluluğu yerine getirebilmek için bu geniş anlamı sınırlandıran başka delillerin olup olmadığına bakılması gerekir. Zira bu ayetteki geniş anlam, “Bunlardan başkasını,

⁷ Kahveci, *İslâm'a Aile Bireylerinin Göre Sorumlulukları*, 31.

zinadan kaçınıp, iffetli olarak, mallarınızla istemeniz size helal kılındı.” (en-Nisa 4/24) ayeti ile *“Bugün, size hoş/temiz olanlar helal kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir. İnanan hür ve iffetli/namuslu kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli/namuslu kadınları -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helaldir. Kim imanı inkar ederse, şüphesiz amelleri boşa gider. O, ahirette de kaybedenlerdendir.”* (el-Mâide 5/5) ayetinde zikredilen ve hoş, temiz, güzel, iyi şeyler anlamına gelen “tayyibât” lafzı iffetli ve namuslu olmak anlamındaki “muhsenât” sıfatlarıyla sınırlandırılmaktadır. İkinci ayette geçen “tayyibât” kavramı öncelikle Müslümanların yiyecekleriyle ilgili olmakla birlikte evlenecekleri insanda bulunması gerekli hoş/temiz/iyi/güzel vasfını da beyan etmektedir. Buna göre Müslüman bir birey evleneceği eşini seçerken ikinci ayetteki ifadeyi göz önünde bulundurmalıdır. Daha önce mutlak olarak zikredilen helal ifadesi sonraki ayetle kayıt altına alınmıştır. Bu gibi durumlarda bir usul kuralı olarak mutlak ifadenin geçtiği ayetle değil kayıtlandırılmış ifadeyle amel edilmesi zarureti vardır.

Evlenecek olanları eş seçiminde muhsan vasfına sahip bir aday bulmaya özen göstermeleri gerektiği *“İyi kadınlar iyi erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara yakışırlar.”* (en-Nûr 24/26) ayetinde dikkat çekilen hususlar arasında da görülmektedir. Bu sebeple evlenme yaşına ve olgunluğuna erişmiş kişi sağlıklı bir aile yuvası kurmak için bu vafsa sahip bir adayı aramakla mükellef kılındığı söylenebilir.

Bir Müslümanın muhsan vasfını taşımayan birisiyle evlenmek istemesi durumunda bunun hukuken doğrudan bir evlilik engeli olarak kabul edilmemiş olması ayrı bir değerlendirme konusudur. Böyle bir engelin bulunmadığı konuyla ilgili ayetlerin delaletlerinden de anlaşılmaktadır. Ancak bu vasfı eş seçiminde önemli kriterlerden biri olarak kabul etmek evlilik birliğinin devamı ve gelecek nesillerin sağlıklı bir aile yuvasında yetişmesi ve İslâm’ın temel değerlerinin yaşatılması açısından önemlidir. Muhsan vasfını haiz Müslüman bireyin aile oluşturmanın ilk adımı olan eşin seçiminde yine kendi gibi muhsan olan birisini seçmesi gerekir. Bu nitelikten yoksun olan bir adayın seçilmesi hukuki bir engel olarak kabul edilmese de Müslümanların değerler sistemi açısından evlenme engeli gibi değerlendirilmesi, işin bu boyutta görülmesi gerektiği kanaatindeyiz.

2.3. Dindar/Ahlaklı (Salih/Saliha) Olması

İslâm'ın değerler hiyerarşisinde yer alan tüm değerlerin yaşanması esastır. Buna göre bireyin inanç ve ibadetlerini özgürce yaşayabilmesi için eş seçiminde Müslüman olma kriteri de önemli bir kriter olarak kabul edilir. Ayrıca eş seçiminde dikkat edilmesi gereken temel kriterlerin evlenme engeli açısından da değerlendirilmesi zorunludur. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de gerek erkekler gerekse kadınlar açısından din farkından kaynaklanan evlenme engelini açıklayan ayetler vardır. Bu ayetlerden bazılarında ehl-i şirkle evlilik, bazılarında ehl-i küfür ile evlilik kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu durum, *"Allah'a eş koşan kadınlarla onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin. İnanan bir cariye, hoşunuza gitse de şirk koşan bir kadından daha hayırlıdır. İnanmalarına kadar; şirk koşan erkeklerle mümin kadınları evlendirmeyin. İnanan bir köle, hoşunuza gitmiş olsa da, şirk koşan bir erkekten daha hayırlıdır. İşte onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle cennete ve mağfirete çağırır ve insanlara ibret alsınlar diye ayetlerini açıklar."* (el-Bakara 2/221) ayetiyle beyan edilmiştir.

Benzer hükümler, *"Ey inananlar! İnanmış kadınlar hicret ederek size gelirlerse onları deneyin, hicretlerinin sebebini inceleyin. Allah onların imanlarını çok iyi bilir. Onların mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz, inkarcılara geri çevirmeyin. Bu kadınlar, o inkarcılara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmazlar. İnkarcıların bu kadınlara verdikleri mehirleri iade edin: Bu kadınların mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman, onlarla evlenmenizde bir engel yoktur. İnkarcı kadınları nikahınızda tutmayın; onlara verdiğiniz mehri isteyin; inkarcı erkekler de hicret eden mümin kadınlara verdikleri mehirleri istesinler. Allah'ın hükmü budur; aranızda O hükmeder. Allah bilendir, Hakîm'dir."* (el-Mümtahine 60/10) ayetiyle de beyan etmektedir.

Ayetlerin açıkladığı durum geçici evlenme engeli olgusudur. Zira farklı dinî inanışa sahip kişiler bu inanışlarından vazgeçerek Müslüman olurlarsa önceden var olan bu engel de ortadan kalkar. Ancak bu engel ortadan kalkmadığı sürece, özel durumlar haricinde Müslüman bir bireyin Müslüman olmayan birisini evleneceği eş olarak belirlemesi İslâm'ın değerler sistemi açısından mümkün görülmez.

Hz. Peygamber'in *"Allah bir kimseye salih bir hanım vermişse, dininin yarısında ona yardım etmiş demektir. Artık diğer yarısıyla ilgili olarak da Allah'a karşı"*

*kendisine çeki düzen versin*⁸ şeklindeki hadisi şerifinde ifade edilen salih vasfı geniş bir anlam alanına sahip olmakla birlikte aynı zamanda dindarlığı da içerir. Yine Hz. Peygamber'in, *"Siz Allah'a şükreden bir kalbe, O'nu anıp zikreden bir dile ve Mümine bir kadına sahip olmaya bakın. Böylesi bir kadın, âhireti kazanmanıza da yardımcı olur"*⁹ hadisi de Mümin olan kişinin evlenmek için yine kendisi gibi Mümin birisini tercih etmesinin onun yararına olacağı açıktır.

2.4. Hayat Anlayışının Uygun Olması

İslâm'a göre evlilikle oluşturulan birliktelik sürekliliği esas alacağı için aynı ortamı paylaşan, her şeyleriyle bir bütünlük oluşturma gayesiyle bir araya gelecek olan eşlerin aynı kültürü paylaşan, aynı örf ve adetleri yaşayan kişiler arasından olması evlilik birlikteliğinin sağlıklı oluşmasına ve eşlerin daha çabuk kaynaşmalarına katkı sağlayacak bir husustur. Bu tespit evlilik birliğine hukuken mani bir durum olmamakla birlikte sosyal şartlar ve hayat tecrübesinin bir sonucu olarak geliştirilmiş kriter şeklinde değerlendirilebilir. Gelenekleri farklı, yetiştirme ve yaşam tarzları uyuşmayan kişilerin evlilik sonrası birbirleriyle anlaşma ve kaynaşma imkanı daha zordur¹⁰. Burada görünen zorluğun aşılabilmesi için eş adaylarının bunu dikkate almayacak bilgi birikimine ve geniş anlayışa sahip olmaları gerekir. Bu kriter sosyolojik bir durum dikkate alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Buna rağmen eşlerin aralarında çatışmaya sebep olmayacak kadar küçük farklılıkların fazla bir öneminin olmadığını da belirtmek gerekir.

Eş adayının mahalle veya köy gibi sosyal çevreden tercih edilmesi geleneklerin, zevklerin anlayışların ortaklığı noktasında evlilik sonrası için kolaylık sağlayacak gibi görülebilir. Günümüzde görüldüğü gibi dar muhitlerde yapılan evlilikler daha başarılı ve uzun ömürlü olmaktadır. Büyük kentlerde, bilinmeyen çevrelerden yapılan evliliklerde başarısızlık oranı daha yüksek görülmektedir. Bunun temelinde tarafların birbirlerini iyi tanıyamaması ve duygusal bir evlilik gerçekleştirmeleri yer almaktadır¹¹. Bunun için evlenecek olanların birbirlerinden fiziksel olarak hoşlanmalarının yanında ahlaken, düşünce yapısı, huy ve karakter olarak da birbirle-

⁸ et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-avsât*, (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2012), 5: 217.

⁹ İbni Mâce, "Nikâh", 5

¹⁰ Kahveci, *İslâm'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*, 35.

¹¹ Yunus Vehbi Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, (İstanbul: 1999), 146.

rine uyum sağlayıp sağlayamayacaklarını araştırmaları gerekir. Bu durum eş seçecek adayların önemli sorumluluklarındandır. Zira bütün yönleriyle tanımadan sadece bir yönüyle beğenilen kişinin eş olarak tercih edilmesi, sonrası için bazı problemlerin doğacağına bir göstergesi olabilir.

Evlenmeyi düşünenlerin eş seçiminde aralarındaki denkliliği gözetmeleri sosyolojik gerçeklik bakımından dikkate alınması gereken hususlardan biridir. Burada dinî veya hukukî bir zorunluluk olmamakla birlikte eşlerin kaynaşmaları ve aile yuvası oluşturmaları açısından aralarında kültür farkı bulunan kişilerin evlilik birliği oluşturup bunu düzgün ve sağlıklı bir biçimde sürdürmeleri oldukça zordur. Bunun için aile oluşturmada zor yolu tercih etme yerine daha mantıklı ve uygun olanı seçmek gerekir.

Sosyal bir gerçeklik olarak sadece evlenecek olan bireylerin birbirleriyle iyi anlaşılıyor olmaları da iyi bir aile oluşturmak için çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Zira evlilik birliğini oluşturanların arasında bir anlaşmazlık çıktığı zaman onların yardımına koşacak olanlar şüphesiz yakın akrabaları olacaktır. Bu sebeple evlenecek olanların ailelerinin de aralarında ünsiyet oluşturacak şekilde sosyo-kültürel olarak anlaşabilecek kadar yakın olmalarında yarar vardır. Yeni evlenenlerin evlilik birlikteliklerini sağlıklı sürdürebilmeleri için özellikle yakın akrabalar arasında da gerçek bir hısım/akrabalık bağı oluşturmanın önemli bir faktör olduğunu düşünüyoruz. Ancak küçük ayrıntıları büyütüp çatışmaya dönüştürmek asıl itibarıyla doğru bir davranış olmamakla birlikte sosyal gerçekliklerin de gözden uzak tutulmamasını önemsiyoruz.

Sonuç

Medeniyetin oluşturulması, yaygınlaştırılması ve sonraki nesillere aktarılması en güzel şekilde şüphesiz aileler aracılığıyla olmaktadır. O halde bir medeniyet için aile son derece önemli bir değer taşıyıcı kurumdur. İslâm medeniyeti için de aile İslâmî değerlerin yaşanması ve sonraki dönemlere taşınması önemli olduğu için İslâm aile müessesesine önem vermiştir. Aile yuvası ne kadar sağlam oluşturulursa o medeniyetin kökleşmesi, yayılması ve sonraki devirlere aktarılması da o derece güçlü olur.

İslâm'ın değerlerinin yaşatılması, yaygınlaştırılması ve sonraki nesillere aktarılması için aileye büyük önem verdiği bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de pe çok

ayet olduğu gibi Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş çok sayıda hadisi şerif mevcuttur. Bu nasların bir kısmının değerlendirilmesi sonucunda aile oluşturulmadan önce bazı önemli tedbirlerin alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunların başında evlenecek olan bireylerin eşlerini İslâm'ın değerlerini göz önünde bulundurarak tercih etmeleri önemli bir yere sahiptir. Bu bildiride nasların dikkat çektiği bazı kriterler üzerinde durmaya çalıştık. Şüphesiz İslâm medeniyeti açısından eş seçiminin temel kriterleri bunlardan ibaret değildir.

Ciddi anlamda İslâm medeniyeti yara almadan sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için sağlam aile yapısına ihtiyaç bulunduğu bir gerçektir. Bu gerçeklik çerçevesinde Müslüman gençlerin eş seçimleriyle ilgili çok ciddi bir şekilde yönlendirilmeleri gerektiği de açıkça görülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: 1981.
- Buharî, Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buharî*. İstanbul: 1981.
- Darimî, Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*. İstanbul: 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünen*. İstanbul: 1981.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: 1981.
- İmam Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. İstanbul: 1981.
- Kahveci, Nuri. *İslâm'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları: 2017.
- Kahveci, Nuri. *İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları: 2018.
- Uysal, Enver. "İnsanlara Karşı Görevler". *İslâm'a Giriş Gençliğin İslâm Bilgisi*. Ankara: 2006.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*. İstanbul: 1999.

HZ. PEYGAMBER'İN (sav) SADE HAYATI ÖRNEKLİĞİNDE AİLE

*Ahmet Yıldırım**

Özet

Birey açısından yaşadığımız yüzyılın en önemli olgularından biri ekonomidir. Bu olgu, kendini günümüz insanının hayatına adeta tek belirleyici olarak girerek suretiyle kendini hissettirmektedir. Ekonominin en belirgin amacı ihtiyaç güdüsünü tetikleyerek insanları tüketime sevk etmesidir. Tüketim kültürü insanları bütün yönleriyle kuşatmış durumdadır. Dolayısıyla bu kültür insanların sahip olduğu nimet, güzellik ve değer adına ne varsa hepsini tüketmektedir. Aile yapımız da bundan nasibini almıştır. Bu kuşatmadan kurtulmanın yolu ise sahip olduğumuz kültürel, ahlakî ve dinî değerlere yeniden dönmektir.

Referansları yerel, kültürel ve dinî değerlere dayanan, günümüzde de gittikçe ön plana çıkan ve dinî değerlerimize yakın olduğu görülen sade/yalın hayat pek çok kimse tarafından tercih edilen hayat tarzı olmuştur. Hatta sade hayat, Batı dünyasında bir hayat biçimi, bir hayata bakış tarzı, bir felsefe olarak geniş kitlelerce kabul gören bir akım haline gelmiştir. İşte İslâm geleneğindeki aile yapısını belirlemede sade hayat açısından Hz. Peygamber'in (sav) aile hayatını tanımaya, bilmeye ihtiyaç vardır. Dinî değerlerin taşıyıcısı konumunda olan peygamberler, gönderildikleri toplumlara her zaman örnek ve model olmuşlardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) örnek kişiliğini ve aile yaşantısı bu yönüyle aile yapımızı oluşturmaya örneklik oluşturmuştur. Zira onun hayat tarzı ve aile yaşantısı neredeyse insan hayatının her yönünü ve alanını kuşatan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca onun hayatını bilmeden ve onun sahip olduğu değer ve vasıfları öğrenmeden dinimizi yaşamak, anlamak kültür ve geleneğimizden haberdar olmak mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) söz, davranış ve uygulamalarıyla insanlık tarihine benzeri bulunmayan bir hayat tarzı oluşturmuş ve ortaya koymuştur. Aile hayatı yö-

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, ayildirim2000@hotmail.com.

nüyle de Hz. Peygamber'in (sav) örnek alınması onun bu yönlerini iyi bilmeye ve tanımaya bağlıdır.

Biz de bu tebliğimizde sade hayat açısından Hz. Peygamber'in (sav) aile hayatını irdelemeye ve geleneğimize yansıyan yönlerini ortaya koymaya konuyla ilgili sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

Giriş

İnsan hayatı açısından yaşadığımız yüzyılın en önemli olgularından biri ekonomidir. Bu olgu, günümüz insanının hayatına adeta tek belirleyici olarak girmek suretiyle kendini hissettirmektedir. Bilhassa günümüzde var olan ekonomi anlayışının en belirgin amacı ihtiyaç güdüsünü tetikleyerek insanları tüketime sevk etmesidir. Var olan tüketim kültürü insanları neredeyse bütün yönleriyle kuşatmış durumdadır. Dolayısıyla bu kültür maddi olarak ekonomik gider yanında manevi olarak insanların sahip olduğu nimet, güzellik ve değer adına ne varsa hepsini tüketmektedir. Aile yapımız da bundan nasibini almıştır. Bu kuşatmadan kurtulmanın yolu ise sahip olduğumuz kültürel, ahlâkî ve dinî değerlere yeniden dönmektir.

Referansları yerel, kültürel ve dinî değerlere dayanan, günümüzde de gittikçe ön plana çıkan ve dinî değerlerimize yakın olduğu görülen sade/yalın hayat pek çok kimse tarafından tercih edilen hayat tarzı olmuştur. Hatta sade hayat, Batı dünyasında bir hayat biçimi, bir hayata bakış tarzı, bir felsefe olarak günümüzde geniş kitlelerce kabul gören bir akım haline gelmiştir. Bu itibarla İslâm geleneğindeki aile yapısını belirlemede sade hayat açısından Hz. Peygamber'in (sav) aile hayatını tanımaya, bilmeye ihtiyaç vardır. Dinî değerlerin taşıyıcısı konumunda olan peygamberler, gönderildikleri toplumlara her zaman örnek ve model olmuşlardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) örnek kişiliğini ve aile yaşantısı bu yönüyle aile yapımızı oluşturmaya örneklik oluşturmuştur. Zira onun hayat tarzı ve aile yaşantısı neredeyse insan hayatının her yönünü ve alanını kuşatan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca onun hayatını bilmeden ve onun sahip olduğu değer ve vasıfları öğrenmeden dinimizi yaşamak, anlamak kültür ve geleneğimizden haberdar olmak mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) söz, davranış ve uygulamalarıyla insanlık tarihine benzeri bulunmayan bir hayat tarzı oluşturmuş ve ortaya koymuştur. Aile hayatı yönüyle de Hz. Peygamber'in (sav) örnek alınması onun bu

yönlerini iyi bilmeye ve tanımaya bağlıdır. Konuya geçmeden öncelikle sade hayatın ne olduğu üzerinde durmak istiyoruz.

Sade Hayat Nedir?

Sade hayat nedir sorusuna geçmeden önce sade kavramıyla alakalı bilgilere ve tanımlara yer vermekle işe başlamak durumundayız. Çünkü büyük ölçüde bakış açılarımızı ve anlayışlarımızı belirleyen kavramlar ve tanımlardır.

Sadelik kavramı, “düz, basit, yalın, gösterişsiz, süssüz, karışksız, katkısız, süsü, gösterişi olmayan, yalın, tekellüfsüz, süsten, püsten arınmışlık” anlamlarına gelmektedir.

İnsanların sadelik kavramı konusunda görüşleri farklı farklıdır. İnançları, maddi durumu, toplumsal konumu, eğitim seviyesi gibi faktörler kişilerin sadelik anlayışını belirler. Gerçekten sadeliğin ne olduğu, kıstaslarının ne olduğu, neye göre belirlenmesi gerektiği ortaya konulmalıdır. Mesela bizim toplumumuz mu sadedir, örneğin bir Avrupa ülkesindeki insan hayatı mı sadedir, yoksa fakir bir Afrika ülkesi mi sade bir yaşayışa sahiptir. Bunlar belirgin değildir. Bunlara rağmen sadeliği, belki de şu şekilde tanımlayabiliriz: İhtiyaç kadarıyla yetinmek. Bu ise, zaman, mekân ve kişiden kişiye değişen göreceli bir durum olmasına rağmen, kişinin doğru olanı bulması mümkündür.

Kültürümüzde sade kavramına anlam yakınlığı bulunan en önemli kavram i'tidal (orta yol) kavramı görülmektedir. İ'tidal bir şey nicelik ve nitelik itibarıyla iki hal arasında orta bir halde olmak, doğru ve düzgün olmak anlamlarına gelir. Buna göre bir hareket veya ifadenin ve hatta duygu ve düşüncenin itidal vasfını kazanabilmesi, yani mutedil olabilmesi, onun ifrat ve tefrit arasında yer alması ve bu uçlara eşit mesafede kalmasıyla alâkalıdır. Yani nimetlerden ölçülü bir şekilde yararlanmayı temsil eden itidal çizgisini, nimetten hiç istifade etmemek suretiyle menfi yönde aşmak, bir başka deyişle bu çizginin altına düşmek, gerisinde kalmaktır. Özetle nimeti gereğinden fazla harcamak ifrat, ölçülü bir şekilde kullanmak itidal ve burada söz konusu olduğu gibi nimetten hiç yararlanmamak ise tefriti örneklendirmektedir. Resûlullah'ın (sav), insanları itidale yönlendirirken bir aşırılık olarak tefrît'ten de sakındırdığı hadis-i şeriflerde yoğun bir şekilde yer almaktadır.

Meselâ Resûlullah (sav) giyim-kuşam mevzuunda, “Allah, (verdiği) nimetin izinin kulu üzerinde görülmesinden hoşnut olur”¹ buyurmuş, böylece pejmürdeliğin uygun olmadığına işaret etmiştir. Allah'ın güzel olduğunu ve güzelliği sevdiğini dile getirerek² insanları imkânları nispetinde güzel giyinmeye teşvik etmiş, güzel giyinme ve bakımlı olmanın kibir anlamı taşımayacağını vurgulamak istemiştir.

Bu bilgilerden yola çıkarak genel olarak sade hayatı, doğal, yalın, düz, basit, gösterişsiz, şatafattan arınmış bir hayat olarak tarif etmek mümkündür. Sade hayat, insanın doğal davranarak, her türlü süs, gösteriş, rolden uzak, üreterek, israf etmeden ve yardımlaşarak yaşayabilmesidir. Sağlıklı ve huzurlu bir hayat sade yaşamdır. Stressiz ve anlamsız koşuşturmaların olmadığı hayattır. Sade hayat kendi tarzını oluşturmaktır. Mutluluğu yakalayabilmektir. Kişinin kendisiyle ve ailesiyle barışık olması demektir. Ancak bu çerçevede sade hayatı, sınırları kişisel ölçülerle belirlenebilir hayat olduğunu söylemek zordur. Bazısına göre insan, düşünce itibarıyla beyin itibarıyla sadeleşmedikçe amacına ulaşamayacaktır. Beyin ve düşünce itibarıyla sadeleşmek ise; karşısındaki insanda kendisini ve kendisini de karşısındaki insanda görebilmesi ile başlar. Beynini; önyargılardan, peşin hükümlerden, tahminlerden ve araştırmadan, incelemeyen, sadece kulaktan duyma edindiği bilgilerden arındırması gerekir. Sadelik genelde gerçeğin belirtisi olarak da kabul edilmiştir. Anlayış farklılıklarına rağmen bu tür hayatın kalıcılığı, her alanda sadeliği içine sindirmiş, bilinç seviyesi yüksek toplumlarla mümkündür. Diğer yandan aşağıdaki soru da akla gelebilir.

Sade Hayattan Maksat Fakirlik midir?

Sade hayatı insanların çoğu için ürkütücü kılan başlıca nedenlerden biri, onun fakirlikle karıştırılmasıdır. Gerçi fakirlik de bir tür sadelik sayılabilir; ancak bu zorunlu bir sadeliktir ve pek çok şeyden mahrumiyeti ifade etmektedir. Bizim konumuzu teşkil eden sadelik ise, “gönüllü sadelik” olarak anılmaktadır ve mahrumiyetlerle bir ilgisi yoktur.

Bu, özgür insanın gönüllülüğüdür ve kişinin kendi ihtiyaçlarını sahip olduğu değerlerle ve kendisinin belirlemesi esasına dayanmaktadır. Kendi ihtiyaçlarını

¹ Tirmizî, Edeb 54.

² Bk. Müslim, İmân, 147.

belirleyen insan, gelir ve giderleri arasındaki dengeyi kurmuş yahut bu dengeye tüketici insandan daha fazla yaklaşmıştır.

İnsan, geliri ile gideri arasında bir denge konumuna yaklaştığı oranda fakirlikten uzaklaşmış demektir. Bu yüzden, ne kadar mütevazî bir gelire sahip olursa olsun, bu geliriyle hayattan beklentilerini karşılayabilen bir insan, çok kazandığı halde beklentileriyle geliri arasındaki uçurumu bir türlü kapatamayan birisine göre sade hayatı tercih etse de “zengin” olarak tanımlanmaya daha lâyık bir kimsedir. Peki sade hayatın kuralları var mıdır? Nedir bu kurallar?

Sade Hayatın Esasları

Sade hayatın en önemli esaslarından birisi, gönüllü ve isteyerek harcamaları ve ihtiyaçları kontrol altına almaktır. Bunun için bazı küçük ayrıntıları göz ardı etmemek gerekir. Örneğin evinize bir eşya almak istiyorsunuz, almadan önce kendimize şu soruları sormak gerekir:

Gerçekten buna ihtiyacım var mı? Aldıktan sonra ihtiyacımı tam olarak karşılayacak mı? Aynı eşyayı daha önceden almış olma ihtimali var mı? Eğer varsa, yenisini almak yerine onu kullanabilir miyim? Alacağımız eşya çok yönlü kullanım özelliğine sahip mi?

Sade hayatın bir başka yönü kendimize, ailemize ve yakın çevremize zaman ayırabilmektir. Bunun içinde bazı basit çözüm önerileri sunulabilir:

Her şeyde önce en önemli tercihlerimizin neler olduğunu tespit etmeliyiz. Bunun için hayatımızda yer tutan olayları, varlıkları ve kişileri bir önem derecesine tabi tutmamız gerekir.

Özellikle ailemize ayıracağımız zaman ve enerji, hem aile içi sevgi ve saygıyı güçlendirecek, hem daha mutlu bir hayat sürmemizi sağlayacak, hem de bir takım maddî güçlüklerin ve problemlerin daha kolay halledilmesini sağlayacaktır.

Her eğitimin kaynağı aile olduğu gibi, tutumlu olma, sade bir hayatın şartlarını yerine getirme eğitiminin de kaynağı ailedir. Gerek eşlerin gerekse çocukların sade yaşam şartlarını uygulayabilmeleri, birlikte hareket etmelerine bağlıdır.

Hz. Peygamber'in (sav) Sade Hayatı

Hz. Peygamber'in (sav) hayatı mü'minler için her yönüyle örnektir. Onun tavsiyelerinde ve hayat akışında en dikkat çeken hususiyetlerden birisi ise sadeliktir. Hz. Peygamber (sav), her hususta olduğu gibi, sade hayatı ve dünyaya bakış konusunda da bize en güzel örnekleri sunmuş, aynı zamanda Mescid-i Nebevî'nin kutlu çatısı altında benimsediği doğru ve sağlıklı hayat tarzıyla da gönüllü olarak dünyanın cazibesine kapılmayan örnek bir nesil yetiştirmiştir. Bu yönüyle O'nun hayatı doğallık, tabiiyet ve sadeliğin hâkim olduğu bir hayat olduğu söylenebilir.

Sade kelimesinin anlamlarında ifade edildiği gibi sade kavramının anlamları arasında, şatafatı olmayan, yalın, tekellüfsüz, karışksız, katkısız anlamları bulunmaktadır. İşte bu mânada Hz. Peygamber (sav), insanların en sade olanıdır. O, bu mânada sade hayatı, gönüllü olarak tercih etmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) diğer tavır davranışlarında olduğu gibi, sade hayatı tercih etmesi dindeki Müslümanların uyması gereken en güzel örnek olması konumuyla doğrudan bağlantılıdır. Çünkü O bu konuda en güzel örnekleri vermeyi aynı zamanda maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmeyi gaye edinmiştir. Resûlullah'ın (sav) hayatı daima hep aynı standart içinde olmuştur. Yani o daima mütevazi, sade ve basit bir hayat sürdürmüştür. Bu sade hayatı sırf kendisi yaşamamış, aile ve yakınlarına da öğretmiş, kendisinden sonra gelen bazı halifeleri O'nun yolunu takip etmiştir. Müslümanlar da dünya ve âhiret mutluluğunu Kur'ân'a tâbi olmak, Hz. Peygamber'e (sav) bağlanmak, onu örnek almak, izinden ve yolundan gitmekle elde edebilir. Öyleyse Resûl-i Ekrem'in (sav) dünya hayatına bakışını, dünya nimetlerine karşı tutumunu ve bu durumda sade hayat anlayışını daha detaylı bir şekilde ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir. Öncelikle olarak "Günlük Hayatı" üzerinde durmayı uygun buluyoruz:

Hz. Peygamber'in (sav) Bir Günlük Hayatı

Hz. Peygamber'in (sav) burada zikredeceğimiz günlük hayatıyla bilgiler siyasi çalkantılardan uzak Medine'de geçirdiği sıradan bir günde yaşadığı genel hususlar olacaktır.

Resûl-i Ekrem (sav) sabah namazını kıldıktan sonra seccadenin üstüne uzanır, güneş doğuncaya kadar istirahat eder, sonra uzaktan yakından kendisini gör-

meye gelenleri kabul etmeye başladılar. Gelenler halka şeklinde etrafında toplanırlardı, O, çevresindekilere vaaz eder, öğütler verir, sorularını cevaplandırır, hatta gördükleri rüyaları tabir ederdi. Bazen arkadaşlarına kendi rüyalarını anlatırdı. Hem okul hem meclis hem de sohbet yeri olan mescitteki bu oturumlarda her şey konuşulurdu. Bir yandan cahiliyye devri konuşulur, bu devre ait şiirler okunur, öte yandan yeni oluşan İslâm toplumunun sosyal, ekonomik, siyâsî meseleleri müzâkere edilir, ganîmet ve zekât dağıtılır, gelir ve gider durumu görüşülürdü. Genellikle bu faaliyet kuşluk zamanına kadar sürerdi. Kuşluk vakti gelince (güneşin doğmasından bir iki saat sonra) Peygamberimiz (sav) dört yahut sekiz rek'at kuşluk (duhâ) namazı kılar, kuşluk vakti ile öğle namazı arası; çoğunlukla mescide bulunur, ahabın eğitimiyle ilgilenirdi. Öğle namazından sonra evine gelir, ev işleriyle meşgul olur, elbise ve ayakkabıları tamir eder, duvarın dökülen sıvasını onarır, hayvanlarını sağardı. İkinci namazından sonra mutlaka evine uğrar, eşlerini teker teker ziyaret eder, hal ve hatırlarını sorar, geceyi ise -genellikle- sırayla birinin yanında geçirirdi. Peygamberimizin (sav) evi, her birini bir eşine tahsis ettiği, kerpiçten yapılmış, üstü hurma dallarıyla örtülmüş basit ve sade odacıklardan ibaretti. Geceyi geçireceği eve diğer eşleri de gelir, Peygamberimiz (sav) yatsı namazından dönünceye kadar aralarında görüşüp konuşurlardı. O (sav), namazdan dönünce her biri kendi odasına çekilirdi; Resûlullah (sav) Efendimiz, yatsı namazından sonra oturup konuşmayı, vakit geçirmeyi sevmezdi. Yatmadan önce "İsrâ, Zümer, Hadîd, Haşr, Teğâbun, Cum'a" sûrelerinden birini okur, sonra dûasını yapar ve sağ tarafı üzerine yatar, sağ elini, sağ yanağının altına koyardı. Yatağı ya deri ya hasır yahut da basit bir yataktı.

Sevgili Peygamberimiz (sav) gecenin yarısı yahut üçte ikisi geçince uyanır, yastığına yakın bir yerde bulundurduğu misvakı (belli bir ağaçtan yapılmış bir nevi fırça) ile dişlerini ovar, sonra kalkar, abdest alarak -bütün ömrünce devam ettiği- gece namazını kılar. Bu namaz on bir rek'attı, uzun zaman ayakta durduğu için ayaklarının şiştiği olurdu. Gece ibâdetini edâ edince bir süre daha yatağında uyur, sonra müezzini Bilâl sabah ezanını okurken uyanır, abdest alır, sabah namazının sünnetini odasında kılar ve cemâatle farzı edâ etmek üzere mescide giderdi.

Hz. Peygamber'in (sav) günlük hayatının geçtiği mekanları mescit, evi, pazar ve cadde ve sokaklar olarak zikretmek mümkündür. Ayrıca verilen bilgilerden Resûlullah'ın (sav) zamana ne kadar titizlikle riayet ettiği, zamanın bir dakikasını

bile boşa geçirmedeği ve hayat tarzını buna göre tanzim ettiği görülecektir. Sorumluluklarını bilen bir aile reisi olan zamanının bir kısmını ailesine ayırıyordu. Şimdi de birazda Sevgili Peygamberimizin (sav) aile hayatı üzerinde duralım.

Hz. Peygamber'in (sav) Özel Hayatındaki Sade Hayat Perspektifi

Konuyla ilgili bazı rivayetlere baktığımızda bunların; Hz. Peygamber (sav) ve aile fertlerinin üç gün arka arkaya buğday ve arpa ekmeğiyle karınlarını doyurmadıkları, yine birkaç ay evde ocak yanmayıp sadece su ve hurma ile günlerini geçirdikleri, Resûlullah'ın (sav) masa ve yükseltilmiş sofralarda yemek yemediği, çoğu zaman karnını doyuracak âdi bir hurma bile bulamadığı, bir ömür boyu elenmiş un görmediği, ailelerine yetecek kadar rızık ve azık için dua ettiği, dokuz hane olan evlerinin bir ölçek yiyecek bulamadan sabahlayıp akşamladıkları, yatağının, ayakkabısının durumu, Asr-ı sâadet'ten sonraki dönemlerde insanların ne hale gelecekleri, mideden daha tehlikeli bir kap olmadığı ve yemek yeme şeklinin nasıl olması gerektiği, sade hayat sürdürmenin imandan olduğu gibi vb. konularda olduğunu görmekteyiz. Bunların yanında Hz. Peygamber'in et, süt, tirit vb. yemekler yediği, süslü cübbe giydiği, koku süründüğü, tarak ve ayna kullandığı şeklinde rivayetler³ de mevcuttur. Bunları da göz ardı etmemek gerekir. Bizzat Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda görürüz ki o, bir peygamber olduğu kadar, bir devlet reisi, bir komutan, bir âbid, bir hâkim, bir öğretmen ve aile reisi idi. Eğer bulabilirse yiyecek ve içeceklerin iyi ve güzelini tercih eder, güzel giyinmeyi, güzel koku sürünmeyi severdi. Dünyaya hırslı değildi. İhtiyacından fazlasını istemezdi. Elde ettiği kadarına razı oldu. Hz. Peygamber (sav) böyle davranmakla, aslında Kur'ân'ın şu emrine uymuş olmaktan başka bir şey yapmıyordu: "Allah'ın sana verdikleriyle ahiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma."⁴

Burada yer verilen ve yer verilmeyen benzer rivayetlerin hemen hemen hepsi rivayet edenlerin ferdî tespit ve intibaldan ibarettir. Bunların tek taraflı ve eksik olması muhtemeldir. Herkes belli bir zaman kesitinde Hz. Peygamber'i (sav) nasıl görmüşse onun o zamanki halini, anlatmaya ve yansıtmaya çalışmıştır. Anlatılmaya çalışılan dönem Medine hayatının ilk yılları olup, topyekün maddî sıkıntı çekildiği zamanlar olsa da Hz. Peygamber'in bu tarz hayatı tercihte gönüllü olduğu

³ Bk. Buhârî, Tefsîr, Sûre (17), 5; Tirmizî, Kıyâme, 10; İbn Mâce, Et'ime, 28.

⁴ el-Kasas 28/77.

ve şikâyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Sade hayatta da gönüllüğün esas olduğu bilinmektedir.

Hz. Peygamber (sav) hayatının belli kesitlerinde bazı sebeplere bağlı olarak maddî sıkıntı içerisinde kalmış ve maddî zorluklarla karşılaşmıştır. Bunun aksini kimse iddia edemez. Onun zaman zaman aç kalışının sebebini etrafındaki fakir ve yoksul insanlarla ilgilenişine ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için uğraş göstermesine bağlayan sahâbîler vardır. Ancak Hayber'in fethinden sonra öncesine nazaran topyekûn bir ferahlama olmuştur. Resûl-i Ekrem (sav), Hayber arazisinin mahsullerinden her yıl zevcelerinden her birine 100 vesk⁵, buğday 80 vesk hurma, 20 vesk arpa verirdi. Ancak zorunlu dönemlerde fakirlik ve yokluktan da olsa Hz. Peygamber'in bu tür zühdî tavırları andıran davranışları kendi tercihidir. Çünkü bolluk ve refah dönemlerinde de bu tavrını sürdürmüştür. Yoksa bu durum yokluktan değil; kendi dışındaki muhtaçların çokluğundandır. Bu durum, Resûlullah'ın (sav),

“Komşusu aç iken, tıka basa karnını doyuran kimse (gerçek) mümin değildir”⁶ hadisinin bizzat kendisi tarafından yaşanmasıdır. Bu konuyla ilgili hadisleri açıklayan bir kısım âlimlerin, “Hz. Peygamber'in geçim sıkıntısı çekmesi, ihtiyarî (kendi irâdesi ile ortaya çıkan) bir fakirliğin neticesi olup, ıztırarî (çaresizlik sonucu) bir fakirlikten dolayı değildi” demelerinin hakikati de budur. Resûlullah'ın (sav) sofrasında misafir hiç eksik olmazdı, yalnız başına yemeğe oturduğu çok nadirdi. İhtiyaç sahibi insanlar çoktu. Aynı zamanda dışarıdan gelen heyetlere de ziyafetler veriliyordu.⁷ Bu hususta Hz. Peygamber'in kurduğu üç çeşit sofradan bahsedilir: a) Aile sofrası b) Fakirlere ve misafirlere kurduğu sofralar c) Siyasi (nitelikli) sofralar.

Hz. Peygamber'in (sav) hayatında yer alan bazı durumları ve yanlış anlaşılmaları ortaya koyduktan sonra, onun biraz da kendine mahsus sayılabilecek sade hayatının belirgin bir kısım özelliklerini ayrı ayrı ele almak yerinde olacaktır. Onun sade hayatının belirgin bazı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

⁵ 1 vesk= 122,161 kg.dır. Buna göre 100 vesk=12216,1 kg. dır.

⁶ Buhârî, *Edebu'l-Mufred*, I, 125, h. no: 112; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 167.

⁷ Bkz. Buhârî, *Megâzî*, 12; Müslim, *Zekât*, 41.

İhtiyaç Kadarıyla Yetinmesi

Ebû Hureyre'den, o şöyle rivayet eder: "Resûlullah'a (sav) sıcak bir yemek getirildi. Yemeği yedi ve bitirince şöyle derdi: Allah'a hamd olsun! Şu kadar zamandan beri mideme sıcak yemek girmemişti!"⁸

Ebû Hureyre şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) vefat edinceye kadar üç gün (peş peşe) yemek yeyip doymamıştır." Yine ondan şöyle dediği rivayet edilir: "Resûlullah (sav) arpa ekmeğine karnı doymadan dünyadan göçüp gitmiştir."⁹

Enes'ten, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurdu: "Gerçek şu ki, Allah yolunda eziyet gördüğüm kadar kimse eziyet görmedi. Allah yolunda korkutulduğum kadar kimse korkutulmadı. Hakikaten gecesi ve gündüzüyle birlikte üzerimden üç gün geçirdi de Bilâl'in koltuğunun altında sakladığı bir parça azıktan başka ne bende ne de Bilâl'de bir canlının yiyebileceği yiyecek bulunmazdı."¹⁰

İbn Abbâs'dan, o şöyle anlatıyor: "Resûlullah ve ailesi çok geceyi akşam yemeği yemeden geçirirlerdi. Genellikle yedikleri ekme de arpa ekmeğiydi."¹¹

Hz. Peygamber'in (sav) özel hayatındaki sade hayat perspektifiyle ilgili olarak hatırlanması gereken bir yönü de fedakarlık yönüdür.

Hz. Peygamber (sav), Sosyal Hayat ve Sadelik

Sosyal hayat içerisinde bulunan biri olarak Hz. Peygamber'in (sav) dünya ve dünyalık şeylere karşı hırs ve ihtirası terk gayreti içinde olduğu, elindekileri toplumun faydası için harcadığı, sosyal dayanışma içerisinde bulunduğu, bunu teşvik ettiği, toplumda hor görülen ve değer verilmeyen insanları kollayıp gözettiği, hatta bu noktada aşırı gidenleri ve şehvetlerine düşkün olanları uyardığı ve eğitilmesi gerektiğiyle ilgili en güzel örnekler sunduğu görülmektedir. Hz. Peygamber (sav), en asgari geçim seviyesinde aile ihtiyaçlarının ötesindeki fazlalıkları hiç bekletmeden ihtiyaç sahiplerine veriyordu.

⁸ İbn Mâce, Zuhd 10

⁹ Tirmizî, Zuhd, 38

¹⁰ Tirmizî, Kıyâmet, 34, İbn Mâce, Mukaddime, 11.

¹¹ İbn Mâce, Et'ime, 49; *Musned*, I, 255, 374.

Bu yönüyle Resûlullah'ın (sav) sade hayatının şekillenmesinde sosyal ve ekonomik hayatın içinde bulunmanın, çalışıp kazanmanın ve insanlara infak etmenin önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber (sav) bu konuda da öncü ve örnek olmuş, infakta bulunmuş, yoksullara yardım etmiş ve her konuda başkalarını yararlandırmak için çaba göstermiştir. Onun sosyal boyutlu bu tutum ve davranışları, nimetleri elde etmeye çalışan kimsenin gösterdiği olumlu bir sadelik örneğiydi.

Onun sosyal hayatı ilgilendiren sade hayatının bazı yansımalarını ve ona götüren belirgin bazı özellikleri ayrı ayrı ele alıp sıralamak yerinde olacaktır:

İhtiyaçtan Fazlasını Dağıtmak

Bu konudaki bazı rivayetler şöyledir:

Ebû Zer anlatıyor: “Peygamber (sav) ile birlikte Medine'nin Harra mevkiinde yürüyordum. Derken Uhud dağı karşımıza çıkıverdi. Resûlullah (sav): “Yâ Ebû Zerr” dedi. Ben de, ‘Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim’ dedim. Resûlullah (sav),

‘Yanımda şu Uhud dağı kadar altın olsa bu iş beni sevindirmez. Bir borcu ödemek için ayırdığımdan başka da yanımda bir dinar bulunduğu halde üç gün geçmesini istemem. –Resûlullah (sav) önüne, sağına, soluna ve arkasına verme işareti yaparak- yanımda bulunanı şöyle şöyle Allah'ın kullarına dağıtmak isterim, buyurdu ve yoluna devam ederek,

‘Dünyada kendilerine çok mal verilenler âhirette sevabı az olanlardır veya cennette onlar azınlıktadırlar. Yalnız sağına soluna şöyle şöyle infak edenler müstesnadır. Onlar da ne kadar azdır’ buyurdu.

“Sonra bana, ‘Ben yanına gelinceye kadar yerinde dur’ diye tembih ederek gecenin karanlığında yürüyüp gözden kayboldu. Bir müddet sonra yükselen bir ses duydum. Bir kimsenin Peygamber’e (sav) saldırmasından korktum, yanına gitmek istedim. Fakat ben gelinceye kadar olduğun yerden ayrılma emrini hatırlayarak o gelinceye kadar bir yere ayrılmadım. Resûlullah (sav) yanıma gelince bir ses duydum ve korktum diyerek olanları anlattım. ‘Sen o sesi duydun mu?’ diye sordu. Ben evet diye cevap verdim. Bunun üzerine bana dedi ki: ‘O Cebrâil idi. Bana ümmetin-

den Allah'a ortak koşmayarak ölen kimse cennete girer' dedi. Ben, 'Zina edip hırsızlık yapsada mı?' dedim. 'Zina etse de hırsızlık yapsa da cennete girer' buyurdular."¹²

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Uhud dağı kadar altınım olsa borcum kadarı hariç ondan yanımda bir miktar bulunduğ halde üzerimden üç gece bile kalmaması beni sevindirir."¹³

Hz. Peygamber (sav) hastalığında evinde yedi (veya altı) altın bulunduğunu hatırlayınca onların fakirlere dağıtılmasını istemiştir. Kendisi bu şekilde ölmeyi uygun bulmamıştır.¹⁴

Hz. Peygamber'in (sav) Hayatında Lüks ve İsrafın Olmaması

Hz. Peygamber'in (sav) sade hayatıyla ilgili olarak mutlak sûrette hatırlanması lâzım gelen özelliği de lüks ve israfa karşı olan tavrıdır.

İslâm dini nehir kenarında abdest alırken bile ihtiyaçtan fazla su kullanmayı israf sayar ve hoş görmez. Peygamberimiz:

"Aman abdest alırken su israf etmeyin." Buyuruyor.¹⁵

Bir defasında Resûlullah (sav) bir sefere çıkmış, Hz. Âişe'yi de evine bırakmıştı. Rasûl-i Ekrem (sav) seferden döndüğü zaman Hz. Âişe'nin evin tavanını örtülerle süslediğini görmüş, onları çıkartmış ve şöyle buyurmuştur: "Allah bize çamuru ve tuğlayı süslemekle emretmedi."¹⁶

Ebû Ümâme İbn Sâ'lebe el-Ensârî anlatıyor: Resûlullah'ın yanında dünyayı zikretmişlerdi. Buyurdular ki: "Duymuyor musunuz, işitmiyor musunuz? Mütevâzi (sade) giyinmek imandandır, mütevâzi giyinmek imandandır!"¹⁷

Bundan da anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber (sav) hayatının her safhasında lüks ve israfa karşı dikkatli ve titiz olmuş ve hayatı boyunca yemesi, içmesi, giyimi ve hulâsa bütün yaşantısıyla ne bir israf ne de lüks örneği vermiştir. O'nun hayatı son derece sade, düzenli ve temiz, nezih ve mütevâzi, kibir, gurur ve gösterişten uzak

¹² Bk. Buhârî, İstikraz, 3, Müslim, Zekât, 32.

¹³ Bk. Buhârî, Temennâ, 2; İsti'zân, 30, Rikâk, 14; Müslim, Zekât, 31.

¹⁴ Bk. *Musned*, VI, 49.

¹⁵ Buhârî, Vudû, I, Tirmizi, Tahâret, 43, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 221, İbn Mace Taharet, 48

¹⁶ Müslim, Libâs, 87.

¹⁷ Ebû Dâvûd, Tereccül 1; İbn Mâce, Zuhd, 4.

olmuştur. Ayrıca bu hususta dinimiz de insan hayatına her konuda bir denge getirmiş, inançta, amellerde, ahlâkta, mal kazanma ve harcamada, duygularda, nefret ve sevmeye hep orta yolu tavsiye etmiştir. Ne aşırılık ne de tembellik veya gevşeklik. Ne ifrat ne de tefrit. İslâm ümmeti, “vasat bir ümmettir”¹⁸ Yani orta yolu izleyen, dengeli ve hayır yolları üzerinde olan bir ümmettir. Bu ümmetin mal konusundaki tutumu da israf ve lüksten uzak, dengeli, harcamaları da ölçülü olmalıdır.

Hz. Peygamber (sav) Her Zaman Orta Yolu Tercih Etmesi

Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinde mutedil davranmayı önermesi, emirlerinin güç nispetinde yerine getirilmesine özen göstermesi, nafile ibadetlerle takat nispetinde meşgul olmayı emretmesi, dinin itidal/tabîlik çizgisinde yaşanmasını emreden, bir başka deyişle itidalin tabîlik olarak yansıdığı rivayetlerdir.

Resûl-i Ekrem (sav), kendisini aşırı şekilde övmemeleri konusunda ashabını uyararak, “Hıristiyanların Meryem'in oğlunu (İsa'yı, tabî konumundan çıkartarak ilâhlaştırdıkları ve böylece) övmekte aşırılığa düştükleri gibi, beni övmeye aşırılık göstermeyiniz” buyurmuştur. Bir başka ifadeyle bu noktada tabîlik çizgisinden sapmaya katıyiyetle karşı çıkmıştır. Hz. Peygamber bu aşırılığı sadece nehy etmekle kalmamış, aynı zamanda, “Ben O'nun ancak kuluyum. Binâenaleyh bana, Allah'ın kulu ve O'nun Resulü deyiniz”¹⁹ ifadesiyle kendisi hakkındaki tabîlik/itidal ölçüsünü de ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in (sav) dinî hayatında var olan bu ölçü bütün yönleriyle hayatın diğer alanları ve unsurları için de geçerlidir.

Gönüllü Olarak Fakir Gibi Yaşamayı Tercih Etmesi

Bu tecrübelerle birlikte, Resûlullah'ın (sav) hayatının bazı dönemlerinde maddeye esir olan yaşadığı toplumun malları, kendisine sel gibi aktığı halde, bunlara zerre kadar önem vermemiştir. Eline geçen maddî şeyleri bir gün bile yanında tutmadan hemen dağıtmış, ümmetinden fakir birinin yaşayışı gibi hayat sürmüştür. Nitekim Allah Teâlâ dünya nimetlerini ona arz etmişti. Bir gün Cebrâil (a.s) geldi ve,

“Yâ Muhammed! Allah sana selam ediyor. İsterse onun için şu dağı altına çevireyim diyor, ne dersin?” dedi. Resûl-i Ekrem (sav) şöyle cevap verdi: “İstemem.

¹⁸ Bkz. el-Bakara 2/143.

¹⁹ Buhârî, Enbiyâ, 48; Dârimî, Rekâik, 68

Bu dünya, evi olmayanların evi, malı olmayanların malıdır. Dünya malını akılsızlar toplar.”²⁰ Diğer bir rivayette,

“Allah Teâlâ dilersem benim için Mekke vadisini altına çevireceğini vaat etti. Ben de ‘İstemem yâ rabbi, bir gün aç kalayım, bir gün tok olayım. Aç olduğumda sabredebeyim, tok olduğumda şükredebeyim’, dedim.”²¹

Hz. Peygamber’in (sav) Aile Hayatı

Hz. Peygamber’in (sav) hayatın içerisinde olduğunu gösteren ve hayat tarzını belirleyen unsurlardan bir tarafını da onun aile hayatı oluşturduğunu biliyoruz. Eşi Hz. Âişe onu bir eş ve aile reisi olarak anlatırken bu yönüne işaretler “Resûlullah (sav) herhangi bir beşer(den farksız) idi. Kendi elbisesini yamar, koyununu kendi sağır ve kendi işini kendisi yapar, ev işlerinde ailesine de hizmet ederdi” diye nitelendirmektedir.²²

Bir eş olarak, günlerini eşleriyle eşit şekilde paylaşmasına rağmen, “Allah'ım bu benim gücümün yettiği taksimdir. Senin sahip olduğun, ama benim gücümün yetmediği konularda beni sorgulama!”²³ diyerek sorumluluk bilincini îma etmekteydi.

İnsânî duygular, siyâsî ve sosyal sebeplerle hayatını birleştirdiği eşleri, O'nun (sav) sâde hayatına ayak uydurmak zorunda idiler. Bu sebeple bazen hayatlarından şikâyetçi olur, bazen de birbirlerini kıskanırlardı; fakat Resûl-i Ekrem (sav) bir gün bile onlardan şikâyetçi olmamış ve kendilerine karşı sertlik göstermemiştir.

Tarih boyunca birçok büyük insan, yüce hedeflere erişebilmek için dünya menfaatlerine, rahat ve huzura arkasını dönmüş, büyük çileler çekmişlerdir. Bu sıkıntılı ve çileli hayatı, sevdiklerine yaşatmamak için bunların çoğu bekâr kalmayı tercih etmiş, kadın ve çocuk sevgisinden mahrum yaşamışlardır. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sav) bu konuda emsalsiz bir örnektir; O (sav), hem çilelerin en büyüğünü yaşamış, hem evlenip çocuk sahibi olmuş hem de -çoğu servet ve refâh

²⁰ *Musned*, I, 242, 258, 300, 301, VI, 71

²¹ Tirmizî, *Zuhd*, 35

²² Buhârî, *Ezân*, 44.

²³ Ebû Dâvûd, *Nikâh* 39.

ortamında yetişmiş- eşleri ile çocuklarına, diğer Müslümanların altında bir refah hayatı yaşatmıştır. Fetihler İslâm toplumuna servet akıtmaya başlayınca, eşleri bundan pay istemişler, O (sav), buna karşı çıkararak “Ya ben yahut da dünya zineti ve zevkleri” demişti. Eşsiz eğitiminin tesiri iledir ki hepsi O'nu (sav) tercih etmiş, birer kat elbiselerini ve kerpiçten odaları içinde birer gönül sultânı olarak yaşamışlardı. Olay Kur'ân âyetlerinde şöyle anlatılmaktadır:

“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin size bağışta bulunayım ve güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, Peygamberini, ahiret yurdunu istiyorsanız bilin ki, Allah içinizden iyi davrananlara büyük ecir hazırlamıştır.”²⁴ Resûl-i Ekrem (sav) bu sade hayatını yaşarken zorlanmıyordu. Çünkü insanlara maddî varlığın ve zevklerin bahşettiği huzur ve mutluluğu O (sav), sevdiği Rabbi ile, bir an kesintiye uğramadan devam eden beraberlikte buluyor, “Bu kadar açlık ve susuzluğa nasıl dayandığını” soranlara “O beni yedirip, içiriyor” cevabını veriyordu.²⁵ Bu ruh halini ve kemâlini, yirmi üç yıllık peygamberlik hayatında, başta ailesi ve yakınları olmak üzere ashâbına da aktarmaya çalışmış ve büyük ölçüde başarılı olmuştur. Sevgili Peygamberimiz (sav) dünya menfaat ve zevklerine yüz vermeyen hayatı ile, kendisinden sonra gelecek olan kimse-lere de örnek olmak istemiştir.

Örnek insan Hz. Peygamber (sav), ev idaresi ile bizzat meşgul olmaz, eline geçeni, evine gelmeden son kuruşuna ve parçasına kadar ümmete dağıtırdı. Kendisi ve ailesi, Hayber civarındaki küçük arâziden elde edilen gelir ile geçinirlerdi. Evin idaresini Hz. Bilâl yürütürdü, bir gün kendisine Hz. Peygamber'in (sav) ailesinin nasıl geçindiğini sordular. Bilâl şöyle anlattı: “Resûlullah'ın (sav) evinin idaresini ben yürütüyordum. Kendileri çok sâde ve yoksulca bir hayat sürerlerdi. Bununla beraber hiçbir misafiri çevirmez, onlara bazen bizzat hizmet ederdi. Eve bir yoksul gelir de yardım isterse olanı verirdi, evde bir şey bulunmazsa beni gönderir, ödünç buldurur ve yoksulu yine boş çevirmezdi.”

Eşlerinin zaman zaman Hz. Peygambere karşı seslerini yükseltebilmeleri ona karşılık vermeleri, darılmaları ondan ısrarla çeşitli dünyalıklar istemeleri, adetâ onun aynı zamanda bir Peygamber olduğunu göz ardı edercesine böylesi

²⁴ el-Ahzâb 33/28-29.

²⁵ Buhârî, Savm, 49-50; Müslim, Siyâm, 11, 57-58; Dârimî, Savm, 14.

tavırlar sergileyebilmeleri, onların nazarında Hz. Peygamberin ne denli sade ve tabii bir eş olduğunu gösterir. Özellikle bu son isteklerinden dolayı onlara gücenen Hz. Peygamber, 29 gün onlardan ayrı yaşamış, neticede eşlerinin dünyalıklar ile Allah'ın rızası ve ahiret arasında tercih yapmalarını isteyen yukarıda zikredilen ayetlerin inmesi üzerine hanımlar pişmanlık içerisinde Allah ve Rasulünü tercih etmişlerdir.

Ailesinin Geçimi ve Geçim Sıkıntısı Çekmesi

Resûlullah (sav); Kur'ân'ın öğretileri ve prensipleri çerçevesindeki örnek konumuyla, her vesileyle sade, yalın, gösterişsiz ve şatafattan uzak yaşamaya, özen göstermiş ve bunu ümmetine tavsiye etmiştir. Sade ve mütevazi bir hayat yaşamış, hiçbir zaman dünya nimetlerinin cazibesine kapılmamıştır. Hz. Peygamber'in (sav), muhtemelen sade hayatının geçim ve maddî boyutu hakkında bilgi veren rivayetler bulunmaktadır. Onun yaşadığı dönem ve gelenekle de ilgisi olabilen, kendine mahsus olduğu söylenebilecek bu tarz hayatıyla ilgili bazı rivayetlere yer vermekte fayda vardır:

Hz. Âişe, "Resûlullah (sav) hayatı boyunca günde iki defa ekmele zeytinyağı yemedi diye anlatmaktadır."²⁶

Yine Hz. Âişe'den bu konuda şu rivayetler gelmiştir: "Muhammed'in ailesi, onun vefat ettiği güne kadar iki gün arka arkaya arpa ekmeğiyle karnını doyurmadı." veya "Muhammed'in (sav) ailesi Medine'ye geldiğinden vefatına kadar üç gün peş peşe buğday ekmeğinden doya doya yememişlerdir."²⁷

İbn Abbâs şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) yemek yemeksizin peş peşe birkaç gece gecelerdi. Ailesi de yiyecek akşam yemeği bulamazdı. Çoğu zaman ekmekleri arpa ekmeği idi."²⁸

Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'den gelen bir rivayette aylar geçtiği halde Resûlullah'ın (sav) evinde bir çorba pişmediği ve aile halkının hurma ve su ile beslendiği,

²⁶ Buhârî, Et'ime, 23; Rikâk, 17; Müslim, Zuhd, 20-24, 29.

²⁷ Buhârî, Eymân, 22; Müslim, Zuhd, 21-23.

²⁸ Tirmizî, Zuhd, 38; İbn Mâce, Et'ime, 49.

bazan da sağılan hayvanları bulunan komşularının gönderdikleri sütü içtikleri rivayet edilir.²⁹

Bir gün adamın biri Hz. Peygamber'den (sav) yiyecek istemişti. Zevcelerinden birine yiyecek vermesi için haber gönderdi. O da, evde sudan başka bir şey olmadığını bildirdi. Diğer zevcesine haber gönderdi, ondan da aynı cevabı aldı.³⁰

Yukarıda rivayetlerde geçtiği üzere hayatı boyunca üst üste üç (bir rivayette iki) gün arpa ekmeğiyle dahi karnını doyurmadığı,³¹ bazen bir ay boyunca mübarek hanelerinde sıcak aş pişmediği zamanlar olduğu, bundan dolayı da bu durumlarda şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir:

“Ey Allah'ım! Muhammed ailesine kifayet edecek kadar rızık ihsan eyle.”³²

Bütün bunlarla birlikte Hz. Peygamber (sav) mesuliyeti altında bulunan kimselerin ve ailesinin ihtiyaçlarını temin etmek için gerekli tedbirleri almış, onları muhtaç duruma düşürmemiştir. Bir kimsenin ailesini varlıklı olarak bırakmasının, insanlara muhtaç durumda bırakmasından daha hayırlı olduğunu bildirmiştir.³³

Enes, Efendimiz'in mâîşet teminine verdiği ehemmiyeti şöyle nakleder:

Resûlullah (sav) Medine'de bir yahudiye zırhını bırakıp buna mukâbil ailesi için arpa aldı. Ben o sırada Allah Resûlü'nün şöyle dediğini duydum:

“Muhammed'in ailesine bir sa' buğday ve bir sa' arpa bir gece yetmiyor. Şüphesiz onun yanında dokuz hanımı var.”³⁴

Peygamber Efendimiz Nadiroğulları hurmalığından elde ettiği mahsulü satar ve ailesinin bir senelik nafakasını ayırırdı. Kalan kısmını da beytül mâle devrederdi. Hz. Peygamber (sav) bu âdetine hayatı boyunca devam etmiştir.³⁵ Ayrıca Peygamber Efendimiz ailesinin geçimi için develer edinmişti. Bu deve sürüsü Uhud ve el-Cemâa otlaklarında gün aşırı otlatılır, eve gelen sürüler sağılıp sütleri akşam yemeği olarak misafirlere ikram edilir, kalan süt ile ertesi sabah sağılan süt

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 401.

³⁰ Bkz. Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 10, Tefsîr, 59/6; Müslim, *Eşribe*, 172.

³¹ Bkz. Buhârî, *İmân*, 22; Müslim, *Zuhd*, 22.

³² Buhârî, *Rikâk* 17; Müslim, *Zekât* 126; Tirmizî, *Zühd* 38

³³ Bkz. Buhârî, *Cenâiz* 36; Müslim, *Vasıyyet*, 5.

³⁴ Buhârî, *Nafakât*, 3; Müslim, *Cihad*, 49

³⁵ Buhârî, *Buyu*, 14.

Resûlullah'ın hanımlarına paylaştırılırdı. Ayrıca Hz. Ümmü Seleme, Hz. Peygamber'in her hanımına farklı isimlerle anılan birer deve tahsis ettiğini, Allah Resûlü'nün de herkesinkinden daha fazla süt veren ayrı bir devesi bulunduğunu bildirmiş, geçimlerinin büyük bir kısmının develerden ve davarlardan olduğunu söylemiştir.³⁶

Resûlullah (sav) her bir hanımı için mütevâzi birer oda yapmış, böylece onların mesken ihtiyacını da karşılamıştır. Habîb-i Ekrem Efendimiz aile reisinin mesken ihtiyacını güzel bir şekilde karşılamadıkça huzur bulamayacağına şu hadisleriyle işâret etmişlerdir:

*“İnsanı mutlu eden üç şey vardır: Dindar kadın, iyi bir ev ve iyi bir binek. İnsanı mutsuz eden üç şey ise kötü bir kadın, kötü bir ev ve kötü bir binek.”*³⁷

Âlemlere Rahmet Efendimiz ailesinin ihtiyaçlarını hayatında iken karşılamakla kalmamış, ölümünden sonra da onların geçimlerini düşünmüş, *“Ölümünden sonra beni üzecek şeylerden biri de sizin meselenizdir.”* buyurarak ailesine karşı sorumluluk duygusunu ifade etmiştir.³⁸

Sonuç

Bütün bunlarla birlikte Müslüman hayat tarzını belirlemede Hz. Peygamber'in (sav) yaşadığı hayat tarzının çok önemli model, örnek ve belirleyici yönü bulunduğu görülmektedir. Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik öncesi hayatına baktığımızda her yönüyle tabii, sade ve mutedil bir hayat olarak nitelendirilebilir. O, bu dönemde ticarî, askerî, siyasî ve hatta dinî yönden bile, Mekke'nin ileri gelenlerinden sayılmamıştır. Bu dönemde onun Mekke'de en dikkat çeken yanı; güvenilir, dürüst, ahlaklı bir kişiliği olmasıdır. Hz. Peygamber (sav) de kendinden önce gönderilen diğer peygamberler gibi bir beşerdi, insandı. Doğmuş, evlenmiş, çocuk sahibi olmuş, acılar çekmiş, sevinçler yaşamış, Allah için ızdırap, zulüm ve güçlüklerle göğüs germiş ve yokluk içinde vefat etmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) söz ve davranışlarında her zaman itidali tercih ettiği gibi hayatını sürdürürken de sade yaşamayı tercih etmiştir. Böylece O, diğer davra-

³⁶ İbn Sa'd, II, 494-495

³⁷ Ahmed İbn Hanbel, Musned, I, 168

³⁸ Tirmizî, Menakıb, 25.

nışlarında olduğu gibi bu konuda da Müslümanlara ve Müslüman ailesine örnek olmuştur. O, yaşantısıyla da en güzel örnekleri vererek, maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmeyi ve aile sahibi gaye edinmiştir. Resûlullah'ın (sav) hayatı daima hep aynı standart içinde olmuştur. Yani o daima mütevazı, sade ve basit bir hayat sürdürmüştür. Bu sade hayatı sırf kendisi yaşamamış, aile ve yakınlarına da öğretmiş, kendisinden sonra gelen bazı halifeleri O'nun yolunu takip etmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar da dünya ve âhiret mutluluğunu Kur'ân'a tâbi olmak, Hz. Peygamber'e (sav) bağlanmak, onu örnek almak, izinden ve yolundan gitmekle elde edebilir.

Bizzat Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda görürüz ki O, bir peygamber olduğu kadar, bir devlet reisi, bir komutan, bir âbid, bir hâkim, bir öğretmen ve aile reisi idi. Eğer bulabilirse yiyecek ve içeceklerin iyi ve güzelini tercih eder, güzel giyinmeyi, güzel koku sürünmeyi severdi. Dünyaya hırslı değildi. İhtiyacından fazlasını istemezdi. Elde ettiği kadarına razı olurdu. İhtiyaç kadarıyla yetinirdi. Hz. Peygamber'in sade hayatının içerisinde sadece fakirlik bulunmadığı, varlıklı olduğu ve bolluk gördüğü zamanların da olduğu bilinmektedir. Onun yediği yiyecek ve içecekleri baktığımızda tükettiği çok çeşitli yiyecek ve içeceklerle karşılaşırız. Resûl-i Ekrem (sav) tükettikleri arasında deve, koyun ve tavuk eti, toy kuşu, zebra ve tavşan eti, kebab, helva, bal, kuru ve yaş hurma, süt, un çorbası, hurma şerbeti, acur, keş yemişi, kabak, tereyağı, peynir, zeytin yağı, karpuz vb. yiyecek ve içecekleri sayabiliriz. Bu yönüyle Resûlullah'ın (sav) sade hayatının şekillenmesinde sosyal ve ekonomik hayatın içinde bulunmanın, çalışıp kazanmanın ve insanlara infak etmenin önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber bu konuda da öncü ve örnek olmuş, infakta bulunmuş, yoksullara yardım etmiş ve her konuda başkalarını yararlandırmak için çaba göstermiştir. Onun sosyal boyutlu bu tutum ve davranışları, nimetleri elde etmeye çalışan kimsenin gösterdiği olumlu bir sadelik örneğiydi. Hz. Peygamber, bu konuyla sosyal ve ekonomik hayatın bizzat içerisinde, merkezinde bulunmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (sav) toplumda sade hayatı tercih eden insanları; aşırı arzu ve isteklere, şehvetlere, dünya ve dünyalık şeylere karşı uyarmış, hırs ve ihtirası terk etmelerini istemiş, bunlara nasıl tavır alacakları noktasında telkinlerde bulunmuştur.

O sade hayatıyla, gönüllü ve isteyerek harcamaları ve ihtiyaçları kontrol altına almış, hatta bazı küçük ayrıntılara bile dikkat çekmiştir. Bu tarz hayatın en

önemli esaslarında biri kişinin kendisine, ailesine ve yakın çevresine zaman ayırabilmesidir. Bütün bunları Hz. Peygamber'in (sav) hayatında görmek mümkündür.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. (ö.241/855), *el-Musned*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş I-X+I-II Fihrist, Beyrut 1991.
- Aşık, Nevzat. *İbadette Aşırılığa Karşı Hz. Peygamber'in Tutum ve Tavrı*, İzmir 1996.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim (ö.256/870), *Ahlak Hadisleri*, (el-Edebu'l-Mufred), (Terceme ve Şerh: A. Fikri Yavuz), I-II, İstanbul, SönmezNeşriyat, 1979.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim (ö.256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul Tsz.
- Buladı, Kerim. *Peygamber (sav) Gibi Yaşamak*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2006
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân es-Semerkindî (ö.255/869), *Sunenu'd-Dârimî*, thk. Fevvâz Ahmed Zemrelî, Hâlid es-Seb' el-Alemî, I-II, Beyrut-1987
- Develioğlu, Ferit. *Osnamlıca-Türkçe Sözlük*,
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, (ö.204/819), *Musnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Tsz.
- Güler,Zekeriya. *Hadis Günlüğü*, Konya, Hüner Yayınları, 2004.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillâh (ö 405/1014), *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, I-IV+Fihrist, Beyrut 1992.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. M. Sait Mutlu, Salih Tuğ, Yağmur Yayınları, 1965.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö.275/888). *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II+Fihrist, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz.
- İbn Sa'd, Muhammed (ö.230/844). *et-Tabakâtu'l-Kubrâ (Kitâbu Tabakati'l-Kebîr)*, I-VIII+Fihrist, Dâru Sâdir, Beyrut Tsz.
- Kaçar, Güzeyde. "Yalın Ev, Yalın Yaşam", *Funika Dünyası Dergisi*, Sayı: 34, 2005, www.yalinenstitu.org.tr/yalin_ev-yalin_yasam.html
- Karaman, Hayrettin. "Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0507.htm>
- Karaman, Hayrettin. *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, Tartışmalı ve İlmi Toplantılar Dizisi 9, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1989.
- Kardâvî, Yusuf. *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, trc. Abdülvehhap Öztürk, Ankara, Nur Yayınları, 1975.

- Kavaklıoğlu, Mahmut. *Hz.Peygamberin Sünnetinde Orta Yol*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004.
- Korkmaz, Eray. "Sadelik", www.sadeyasam.org
- Kutup, Muhammed. *Peygamber'den İktibaslar*, (çev. Akif Nuri), İstanbul, Fikir Yayınları, 1980.
- Müslim, Ebu'l Huseyn el-Kuşeyrî (ö.261/875), *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî I-IV+Fihrist Beyrut-1983
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *Sunenu'n-Nesâî*, Thk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi'l-Arabî, I-VIII+Fihrist, Beyrut 1992.
- Patır, Kadri. "Sadelik Beyinde Başlamalı", www.sadeyasam.org/makaleler
- Sancaklı, Saffe. *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, İstanbul Rağbet Yayınları, 2004.
- Sandıkçı, Kemal. "Hz. Peygamber'in Dünya hayatına Bakışı", (Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu, Bursa, 16-17 Haziran 1990), s. 63-77
- Selim Sönmez, "Hayat Tarzı, Hegemonya ve Popüler Kültür", Yaz 99, [67. Sayı] Köprü Dergisi.
- Sirim, Veli. "Sade Yaşamak İçin Hayatınızı Sadeleştirin", www.sadeyasam.org/makaleler
- Şenol, Canan. "Sade Yaşam", www.sadeyasam.org
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (ö.279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-V Beyrut 1987.
- Ümit Şimşek, *Sade Hayat*, İstanbul, Selis Yayınları, 2003.
www.hayrettinkaraman.net
www.kutubhane.isam.org.tr
www.sadeyasam.org/makaleler
- Yeniçeri, Celal. "Asr-ı Saadet'te Hz.Peygamber'in ve Âilesinin Geçimi", (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'de İslâm), Beyan Yay., Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, I, 313-363.
- Yıldırım, Ahmet. *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Ahmet. *Peygamberimizin Sade Hayatı*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
- Zorlu, Abdülkadir, "Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim:Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin Ve Kültürünün Tarihi Gelişimi", www.sdergi.hacettepe.edu.tr/zorlu_makale.htm (Erişim: 26.02.2010)

HZ. PEYGAMBER'İN (sav) AİLE MUTLULUĞUNDA KULLANDIĞI İLETİŞİM DİLİ

Yusuf Doğan*

Özet

Sosyal hayatın en temel taşlarından birisi ailedir. Aile olmadan toplum hayatının sürdürülme imkânı olmadığı bir gerçektir. Özellikle Asr-ı Saâdet adının Hz. Peygamber döneminde önemli bir misyon taşıdığını belirtmeliyiz. Böyle toplumun oluşmasında başta Hz. Peygamber ve ailesinin oldukça büyük bir etkisi olduğu bir gerçektir. Ancak böyle bir etkinin meydana gelmesi ancak önce aile içerisinde sonra da toplumda olumlu bir iletişim sağlanmasıyla mümkün olur. Bundan dolayı biz de bu sempozyumu fırsat bilerek öncelikli olarak iletişimi yani iletişimin sözlük ve terim anlamlarını, iletişim unsurlarını, esaslarını, engellerini ve sözlü sözsüzden oluşan iletişim türlerini ele aldık. Daha sonra Hz. Peygamber'in iletişim özelliklerini, sözlü ve sözsüz iletişim türlerini ve ailesinde iletişim dilini inceledik. Günümüzde ailelerin parçalandığı bir dönemde O, çok eşli bir hayatla ve etkili bir iletişimle *hane-i saadeti* (mutlu aileyi) oluşturdu. O bir taraftan devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, mahkeme hâkimliği yaparken diğer taraftan da bu mutlu aile tablosunu meydana getirdi. Böylece O'nun hayatı ve özellikle aile hayatı Müslüman topluma asırlardır örneklik teşkil etti. Dolayısıyla bu çalışmada Hz. Peygamber'in aile mutluluğu için kullandığı sözlü-sözsüz iletişim dili incelenmeye gayret edilmiştir.

Giriş

Fıtrî bir duygu olmakla birlikte aynı zamanda hayatın olmazsa olmazı olan aileden¹ toplum meydana gelmekte; huzurlu bir toplumun oluşması, yarınlara güvenle bakılabilmesi de ancak aile yapısının sağlam temeller üzerine bina edilmesiy-le mümkün olabilmekte; böylece ailenin sağlam bir yapıya kavuşması sağlanmakta

* Prof. Dr. Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, doganyusuf58@hotmail.com

¹ Mesut Kaya, "Kur'an'da Aile: Sevgi, Şefkat ve Merhamet İklimi", *Peygamberimiz ve Aile*, (Ankara: DİB Yayınları, 2019), 14.

ve aile bireyleri, özellikle eşler arasındaki iyi bir iletişim meydana gelebilmektedir. Ailede iyi bir iletişimin olmaması da toplumda problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.²

Bu problemlerle baş edebilmek için iyi bir iletişime ihtiyaç vardır. Bundan dolayı insanî ilişkilerin başladığı ilk münasebet alanı ailedir. Bireyin ait olduğu aile üyeleri arasındaki ilişkiler, eğer bir uyum içerisinde sürdürülüyorsa o aile huzurludur. Ailenin huzuru ölçüsünde bireyler de toplumda başarılı ya da başarısız ve davranış bozuklukları gösterir.³ Bundan dolayı aile içi uyumlu iletişim büyük önem arz eder.

Aile içi iletişim ise aile fertlerinin karşılıklı olarak birbirlerini anlaması, konularını belirlemesi, empati yaparak uygun zamanda uygun davranışı sergilemesi olarak anlaşılmaktadır. Karşılıklı iletişimde bulunan kişiler, bilgi/sembol üreterek, bunları birbirine aktararak ve yorumlayarak iletişimi sürdürürler. İnsanlar, yalnızca konuşma ve dinlemeyle (sözlü iletişimle) sınırlı olmayan, tüm bedenin katılımıyla (sözsüz iletişimle/beden diliyle) gerçekleşen iletişim sayesinde, hem birlikte yaşamının getirdiği düzeni sağlarlar hem de aralarındaki sorunları çözerler.⁴

Ailelerin sorunlarla ve boğuştuğu çözülmeye başladığı bu dönemde DİB'in bu yıl Mevlid-i Nebî Haftası temasını "*Peygamberimiz ve Aile*" olarak ilan etmesi ve bu konuda sempozyumlar yapılması yerinde olmuştur. Bundan dolayı bu sempozyumu düzenleyen Şanlıurfa İlahiyat Fakültesi ve idarecilerine şükranlarımı sunuyorum.

1. Hz. Peygamber'in İletişim Üslûbunun Özellikleri

1.1. Açık ve Anlaşılır Dil Kullanması

O konuşmasında açık, sade ve fasih bir dil kullanmıştır. O'nun bu özelliği riwayet edilen bir hadiste şöyle geçmiştir: *Sizin en fasih Arapça konuşanınız benim. Çünkü ben Kureş'denim ve dilim Sa'd b. Bekr'in dilidir.*⁵

² Nevzat Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", *Bayburt Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, X/1, (Haziran 2015), 101.

³ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile", 102.

⁴ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile", 103.

⁵ Muhammed İbn Sa'd b. Meni', *Kitabü't-Tabakâti'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed 'Omer, (Kahire 1421/2001), 1: 93. Ayrıca bk. Yusuf Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, Doktora Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010),187.

Meşhur tarihçi İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209), fesahat ve belagat açısından Hz. Peygamber'in iletişimde kullandığı dilin ne derece mükemmel olduğunu şöyle açıklamıştır: “*Muhakkak ki, Resûlullah lisan bakımından Arapların en fasihi, beyan bakımından en vâzihî, nutku en tatlı olanı, lafız ve lehçe bakımından en düzgün ve en açık konuşanı, hüccet yönünden en kuvvetlisi, hitâp açısından da en iyi bileni ve en doğru yolu gösterenidir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in, Benû Nehd ile yaptığı konuşmanın çoğunu anlamadığını hayretle ifade etmiş, O da Rabbim bana en güzel bir şekilde dili kullanmayı (edebiyatı) öğretti ve ben Benî Sa'd kabilesi içinde büyüdüm buyurmuştur.*”⁶

Hz. Peygamber öyle açık-sade anlaşılır dil kullanırdı ki konuştuğunda kelimeleri sayılabilirdi. Hz. Âişe bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Hz. Peygamber bir şey anlatırken bir kişi kelimelerini sayacak olsa, muhakkak sayardı.*”⁷ Hz. Peygamber'in konuşması açık seçikti ve herkes kolayca anlardı.⁸ O konuşurken dikkatlice dinleyenler sözlerini ezberleyebilirlerdi. Hitap ettiği kimselere az veya çok olsun sâde, zarif, tabîî ve samimi bir üslûp ile konuşmasını yapardı.⁹

1.2. Nezaketli/Zarif Bir Dil Kullanması

Hz. Peygamber meclisinde bulunan hiç kimseye karşı kaba ve küçümseyici bir tavır göstermemiş; söz ve hareketle kimseye hakaret etmemiş, gücendirmemiş ve kimseye kötü bir söz söylememiştir.¹⁰ O özellikle aile içi iletişimde güzel sözler söylemenin gerekliliğine inanmıştı. Çünkü Kur'an'da anne-baba örneğinde şu ayetin mesajını çok iyi özümsemişti: “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.*” (el-İsrâ 17/23)

Yine O kadınlara karşı ne kadar kibar ve nezaket üslubuna sahip olduğunu şaka yaparken de göstermiştir. Nitekim Veda Haccı dönüşünde Enceşe isminde bir

⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Kum: 1392), 1: 4; İsmâ'îl b. Muhammed 'Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs*, thk. Ahmed el-Kalâş, (Beirut: Muessesetu'r-risâle, 1405/1985), 1: 72. Ayrıca bk. İsmail Durmuş, “Muhammed (Hitabet ve Fesahati)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2005), 30:429; Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 187.

⁷ Buhârî, *Menâkıb*, 23.

⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 18. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 188.

⁹ Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 188.

¹⁰ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1416/19916) 1: 41.

sahabî Hz. Peygamber'in hanımlarını taşıyan develeri sürmekteydi. Yanık sesi ve hızlı ritmiyle söylediği şarkılar develeri coşturunca Hz. Peygamber: “*Ey Enceşe! Yavaş sür billurları kırmayasın*” diyerek hanımların nazik olduklarını, bu süratten incinebileceklerini ima suretiyle şaka yapmış¹¹ ve zarafetini göstermiştir.

1.3. Muhatapların Seviyelerine Uygun Davranış Göstermesi

Hz. Peygamber muhatapların hem seviyelerine göre bir dil kullanma hem de psikolojilerine uygun hitap edebilme kabiliyetine sahipti. O'nun böyle bir üslup kullandığı şu hadiste ifade edilmiştir: “*İnsanların idrak ve anlayış seviyelerine uygun bir biçimde onlara konuşmakla emrolundum.*”¹² Câhiz de (ö. 255/869) O'nun edebi seviyesinin yüksek uygun olduğunu şöyle anlatmıştır: “*Lafız azlığı ile mana zenginliği ve anlatım güzelliğini, mehâbetle halâveti birleştirmiş, nâdir kullanılan kelimelele sokak tabirlerinden ve yapmacılıktan arınmış bir kelâm...*”¹³

1.4. Selamlaşmaya Önem Vermesi

Hz. Peygamber insanlarla iletişime girmeden önce selâm verirdi. Selâm, insanlar arasında hürmet ve muhabbet vasıtalarından biri olup dünya ve ahiret sıkıntılarından kurtulmak, esenliğe kavuşmak, barış ve selâmet manalarına gelmektedir.¹⁴ Bundan dolayı Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir işi size haber vereyim mi: Aranızda selâmı yayınız*”¹⁵ buyurarak selâmın önemini vurgulamıştır.¹⁶ Ayrıca hadislerde Hz. Peygamber'in yolda giderken karşılaştığı erkek, kadın, çocuk herkese selâm verdiği;¹⁷ yine bir yerde Müslüman, münafık ve kafirlerin topluca otururlarken hepsine birden selâm verdiği de rivayet edilmiştir.¹⁸

¹¹ Dârimî, İsti'zân, 65; Buhârî, *Edebu'l-mufred*, (Beyrut: 2003), 88, (Bab: 133, Hadis: 264). Ayrıca bk. Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 46; Yusuf Doğan, “Hz. Peygamber ve Mizah”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII / 2, (Sivas Aralık-2004), 198.

¹² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 4. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 187.

¹³ Ebû 'Osman Amr b. Bahr Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Derviş Cüveydî, (Beyrut 1427/2006), 2: 244-250.

¹⁴ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988) 9: 399-400.

¹⁵ Müslim, İman, 93.

¹⁶ Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 189.

¹⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 135-136. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 189.

¹⁸ Buhârî, İsti'zân, 20. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 189.

O'nun selâmlaşmada kullandığı tabirlerden biri de “*merhaba*” idi.¹⁹ Hz. Peygamber Abd-i Kays heyeti geldiğinde onlara kimlerden olduklarını sordu. Onlar, Rabia Kabilesi'nden olduklarını söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onları “*Merhaba, hoş geldiniz, Allah sizleri utandırmasın, pişman etmesin*” diyerek karşılamıştır.²⁰

İşte bu hadislerde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber iletişime başlamadan önce selamlaşmanın gerekliliğini vurgulamıştır.

1.5. Kolaylaştırmayı Ön Plana Çıkarması

Hz. Peygamber'in iletişimde özellikle dinî konuları açıklarken kolaylaştırma ilkesini ön plana çıkardığını söylemeliyiz. Çünkü insan psikolojisi kolayla meyyaldir ve bir şeye yavaş yavaş alıştıktan sonra kabule uygun hale gelecektir.²¹ Çünkü Kur'an'da Allah “*Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez*”²² buyurmuştur. Hz. Peygamber'den aynı manaya gelen “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz*”²³ şeklinde hadis rivayet edilmiştir.

1.6. Şefkat ve Merhameti Kullanması

Sevecen, şefkatli ve merhametli olmak iletişimin temel esaslarından birisidir. Hz. Peygamber bu metodu başta çocuklar olmak üzere herkese kullanmıştır. Çünkü O aile içi iletişimde ve sonuçta mutlu bir ortamın oluşmasında önemli bir misyon üstlenmiştir. Küçük yaşta annesi tarafından Hz. Peygamber'in hizmetine verilen Enes b. Mâlik aileden birisi olmuştu. Hz. Peygamber ona bu şefkatli ve merhametli davranışını şu olayda göstermiştir: Enes diyor ki: “*...Resûlullâh bir gün beni bir yere göndermek istedi. Ben: “Vallâhi gitmem.” dedim. Hâlbuki içimden gitmeye karar vermiştim. Çünkü emri veren Allâh'ın Nebîsi idi. Yola çıktım, sokakta oynayan çocukların yanlarına vardım (ve orada oyalandım). Derken Allâh Resûlü arkamdan gelerek ensenden tuttu. Dönüp baktığımda gülümsüyordu. O “Enescik! Söylediğim yere gittin mi?” diye sordu. Ben de “Hemen gidiyorum yâ Resûlallâh!” dedim.*”²⁴

¹⁹ Buhârî, Edeb, 98. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 190.

²⁰ Buhârî, İman, 40, Edeb, 98. Ayrıca bk. Güneş Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 190.

²¹ Ahmet Önkâl, *Resûlullahın İslâm'a Davet Metodu*, (Konya: Esra Yayınları, 1994), 252.

²² el-Bakara 2/185.

²³ Buhârî, İlim 12; Müslim, Eşribe, 70-71.

²⁴ Müslim, Fedâil, 54.

1.7. Hataları Yüze Vurmaması

Hz. Peygamber mecbur kalmadıkça ve hayati bir durum söz konusu olmadıkça insanların hatalarını doğrudan yüzüne vurmamış, bu şekilde bir davranış insanı rencide edeceğinden böyle bir tavır göstererek hiç kimseyi gücendirmemiş, mahcup etmemiştir.²⁵ Örneğin Hz. Peygamber bir defasında namazın peşine dua ederken bir sahabenin gözünü semaya diktiğine şahit olmuş ve onun ismini zikretmeden şöyle hatasını telafi etmiştir: *“Birtakım kimseler namaz kılarken ve dua ederken gözlerini semaya kaldırmalarından ya vazgeçerler ya da gözleri kör olur.”*²⁶

1.8. Karşıdaki Muhataba Değer Vermesi

Muhatabın anlayabileceği şekilde ona açıkça değer vermenin, iltifatlarda bulunmanın ve birtakım iyilikler ekleyerek övmenin hem davet açısından etkili olabileceği gibi iletişim açısından da etkili olduğunu belirtmeliyiz. Ancak bu yapılırken riyakârlığa, zillete, yağcılığa ve ifrata düşülmemesi gerekir.²⁷ Hz. Peygamber İslâm’a davet için devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarda bu üsluba dikkat etmiştir. Örneğin Mısır’a ve Bizans’a gönderdiği mektuplarda *Kıbtîlerin Ulusu; Rumların Ulusu* gibi övgülü cümleler kullanmıştır. O bu üslubunu yaşlı, genç, ihtiyar herkese göstermiştir.²⁸ Yine Hz. Peygamber, efendi konumundaki kimselere de kölelerine/cariyelerine hitap ederken kullanacakları nazik üslubun nasıl olması gerektiğini şöyle öğretmiştir: *“Sizden hiçbir kimse ‘kölem, cariyem’ diye hitap etmesin. Hepiniz Allah’ın kullarısınız. Kadınlarınızın da her biri Allah’ın kullarıdır. Onlara hitap edecek olan kimse; ‘delikanlım (yiğidim), hanım kızım’, diye seslensin.”*²⁹

1.9. Alçakgönüllü Olarak Davranış Göstermesi

Kendisine *“Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”* (el-İsrâ 17/37) ayetini ilke edinen Hz. Peygamber, rivayet edilen bir hadiste *“Allah bana mütevazı olmanızı ve hiç kimsenin değerine karşı böbürlenmemesini emretti.”*³⁰ mütevazı olmanın gerekliliğini bildirmiştir. Yine bir hadislerinde bu konuyla ilgili olarak şöyle

²⁵ Önkal, *Resûlullahın İslâm’a Davet Metodu*, 267.

²⁶ Müslim, *Salât*, 118.

²⁷ Önkal, *Resûlullahın İslâm’a Davet Metodu*, 287.

²⁸ Önkal, *Resûlullahın İslâm’a Davet Metodu*, 288-289.

²⁹ Müslim, *Elfâz*, 13; Ebû Dâvud, *Edeb*, 84. Ayrıca bk. Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 1: 45.

³⁰ Müslim, *Cennet*, 64; İbn Mâce, *Zühd*, 16.

buyurmuştur: “Her kim Allah için alçakgönüllülük yaparsa, Allah muhakkak onun derecesini yükseltir, kim de Allah’a rağmen kibirlenirse Allah onu esfel-i sâfilîne kadar alçaltır.”³¹ Bir gün bir adam Hz. Peygamber’e geldi. O’nun karşısında durunca adam korkudan titremeğe başladı. Bunun üzerine: “Korkma rahat ol. Ben kral değilim. Ben ancak Kureyş’ten kuru et yiyen bir kadının oğluyum.” dedi.³²

O bu örnekte olduğu gibi büyük bir tevâzu içerisinde insanlara davranış göstermiş; kibirlenmemiş her hastayı ziyaret etmiş, cenaze merasimlerine katılmış, bir kölenin dahi davetine icabet etmiş; fakir ve yoksul, yaşlı ve düşkünlerle beraberce yürüyüp, saatlerce durup onlarla konuşmaktan ve ihtiyaçlarını gidermekten geri kalmamıştır.³³ Böylece iletişimde tevâzunun önemini göstermiştir.

1.10. Gerektiğinde Yumuşak Olmayan Davranış Sergilemesi

Bazı şartlar ve durumlar, muhatabın kabiliyet, karakter ve özellikleri, bazen sert davranış göstermeyi gerekli kılabilir. Bundan dolayı kötülük ve azgınlıkta sınırları aşan birisinin engellenmesi, hatasını/suçunu/yaptığı kötülüğü anlamamakta ısrar eden/direnen birisine gerçeğin anlatılması durumlarında bu yola başvurulabilir.³⁴ Ancak Hz. Peygamber’in bu üslubu aile içerisinde kullanmadığı görülmektedir. Çünkü böyle bir üslubun aile iletişimini engelleyeceği açıkça anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber’in yerinde gösterdiği sert davranışlarını şöyle zikredebiliriz: a) Uyarı (Îkâz, İnzâr), b) Kırgınlık (Tavır Koyma-Mesafe Koyma), c) Azarlama, d) Gözdağı Verme, e) Tehdit Etme, f) Aşağılama, g) Beddua.

2. Hz. Peygamber’in İletişiminde Üslûp Unsurları

2.1. Güzel Sözler Söylemek

Yukarıda da geçtiği gibi Hz. Peygamber meclisinde bulunan hiç kimseye karşı kaba ve küçümseyici bir tavır göstermemiş; söz ve hareketle kimseye hakaret etmemiş, gücendirmemiş ve kimseye kötü bir söz söylememiş; Kur’an’da da kötülüğü iyilikle defetmesi emredilmiş, anne-babaya öf bile dememesi ve kaba-katı yürekli olsaydı insanların etrafından dağılacağı buyrulmuştur. Bütün bu Kur’an ayet-

³¹ Müslim Birr, 69; Tirmizî, Birr, 82; İbn Mâce, Zühd, 16.

³² Nureddin Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*, (Cidde: Dâru’l-minhâc ,1426/2015), 9: 20.

³³ Darimi, Mukaddime, 13. Ayrıca bk. Önkâl, *Resûlullahın İslâm’a Davet Metodu*, 339.

³⁴ Önkâl, *Resûlullahın İslâm’a Davet Metodu*, 268.

lerinin buyrukları çerçevesinde güzel sözlerle etrafındakilere hitap etmiş ve dönütleri olumlu olan bir iletişim kurmuştur.

Hz. Peygamber aşağıda gibi geçtiği eşlerinden Hz. Âişe'ye "Yâ Uveys" şeklinde merhamet-sevgi için de kullanılan ism-i taşîr sîgasında hitap etmiştir. Yine Enes'e bir çocuğu gibi "Ey çocuğum/yavrucuğum" şeklinde³⁵ güzel hitabı tercih etmiştir.

2.2. Tekrar Etmek

Hz. Peygamber tebliğinde -biz olumlu iletişim kurmasında da diyebiliriz-muhataplarına bir fikri kabul ettirebilmek, bir düşüncenin zihinlerde yer etmesini sağlamak, dinleyenin dikkatini toplayarak gerekenin önemin sağlanması öğrenmenin kolaylaştırılması, bilgi ve becerileri sağlamlaştırılması, hatırlamayı kolaylaştırması, mesajın anlaşılmasını artırılması için tekrar etme yöntemine başvurmuştur.³⁶ Çünkü tekrarın insan ruhuna ve zihnine oldukça etkisi olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu konuda Gustave Le Bon'un görüşü şöyledir: "İddianın hakikî bir tesir meydana getirmesi için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi şarttır." Napolyon'un görüşü de şöyledir: "Biricik ciddî söz sanatı, tekrardır."³⁷ Enes b. Mâlik'in rivâyetine göre Hz. Peygamber selâm verdiği üç defa selâm verir ve bir söz söylediği zaman da üç defa tekrar ederdi.³⁸ Yine bir keresinde Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'e iman edenin Cehennem'e girmeyeceğini açıkladığı hadisinde önce onun dikkatini çekmek için üç defa "Ey Muâz b. Cebel!" diye nida etti ve ondan sonra sözünü söyledi.³⁹

2.3. Soru Sormak

Hz. Peygamber önemli gördüğü konulara dikkati çekmek ve muhatabını mesajı almaya hazırlamak için bazen konuşmasına soru sorarak başlardı. Böylece soruya muhatap olanlar, pür dikkat kesilir, heyecan içinde ve meraklı bakışlarla nasıl bir cevap geleceğini beklerlerdi. Hitabelerde soru-cevap tarzının ilk defa Hz. Peygamber tarafından uygulandığı kaydedilmektedir.⁴⁰ Bir defasında Hz. Peygamber Yezîd b.

³⁵ Tirmizî, Deavât, 80.

³⁶ Önkal, *Resûlullahın İslâm'a Davet Metodu*, 302; Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 190.

³⁷ Önkal, *Resûlullahın İslâm'a Davet Metodu*, 302.

³⁸ Buhârî, İlim, 30, İsti'zân, 13; Ebû Dâvûd, İlm, 6.

³⁹ Buhârî, İlm, 49, Cihad, 46. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 191.

⁴⁰ Durmuş, "Muhammed-Hitabet ve Fesahati", 30: 429. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 192.

Esed'e "Cennete girmek ister misin?" diye sordu. Yezîd de: "Evet! Yâ Resûlellah" dedi. Hz. Peygamber: "Öyleyse kendin için istediğini kardeşin için de iste!" buyurdu.⁴¹

2.4. Teşbih ve Temsil Vermek

Teşbih aralarında ya hakikaten ya da mecâzen münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmek;⁴² temsil ise, bir şeyin benzerini getirmek, örnek vermek, göz önüne dikmek ve benzetmek demektir.⁴³ Teşbih ve temsil metodu, üslûp ve ifadeyi güzelleştirmenin yanında, belirsiz veya açıkça anlaşılamayan zor meselelerin kolayca anlaşılmasını, anlatılmak istenen konuların akıllarda kalmasını, akılla kavranamayacak durumların (haşir gibi) aklın anlayacağı seviyeye indirilmesini sağlar.⁴⁴

Hz. Peygamber ölümü şu hadisinde bir koça benzetmiştir: "Ölüm kıyamet günü alacalı bir koç şeklinde getirilip kesilecektir."⁴⁵ Bir başka hadiste de hem teşbih hem de temsil metodunu kullanmıştır. Konu ahirette Allah'ın nasıl görüleceğiyle ilgiliydi. Ebû Hureyre'nin anlattığına göre bazı insanlar "Ey Allah'ın Resûlü! Kıyamet gününde biz Rabbimizi görecek miyiz" diye sordular. Hz. Peygamber "Ayın on dördüncü gecesini gökyüzünde hiçbir bulut yokken ayı görme konusunda şüpheye veya ihtilafa düşer misiniz?" diye sordu. Onlar "Hayır, yâ Rasûlellah!" dediler Hz. Peygamber tekrar "Ya görmeye engel gökyüzünde hiçbir bulut yokken güneşi görmede şüpheye düşer veya ihtilaf eder misiniz?" diye sordu. Onlar yine "Hayır, yâ Resûlellah" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İşte siz de Rabbinizi böyle göreceksiniz."⁴⁶

2.5. Hikâye Ederek /Sohbet Ederek Anlatmak

Hikâye bilhassa eğitim ve öğretimde çok etkili bir yöntemdir. Mesajın, hedef kitle tarafından dinlenmesi, ilgiyle takip edilmesi, verilmek istenen dersin en güzel bir biçimde sunulması bakımından hikâyeye yoluyla anlatımın ayrı bir yeri vardır.⁴⁷

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 70. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 192.

⁴² Adem Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, (İzmir: Yeni Akdem Yayınları, 2006), 28. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 194.

⁴³ Veli Ulutürk, *Kur'an'da Temsili Anlatım*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 10. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 194.

⁴⁴ Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 194.

⁴⁵ Buhârî, *Tefsîru Sûreti Meryem* (19), 1; Müslim, *Cennet*, 40. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 195.

⁴⁶ Buhârî, *Ezan*, 129. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 195.

⁴⁷ Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 196.

Aynı şekilde Hz. Peygamber de hikâye ve sohbet ederek aile içerisinde iletişime katkıda bulunmuştur.

2.6. Şiir Söylemek

Şiir, edebiyat türleri içinde vezinli ve kafiyeli söylenişi, hisleri okşayan bir ritmi olması hasebiyle dinleyenler üzerinde etkili olur. Şiir, bilhassa İslâm'ın geldiği dönemde Arap toplumunda çok yaygın ve etkili söz sanatlarından biriydi. Buna bağlı olarak şairlerin de Araplar nezdinde büyük bir yeri vardı ve insanlar içinde en üstün mertebede şairler bulunuyordu.⁴⁸ O dönemde şairler, kültürel faaliyetlerin ve kamuoyunun yönlendiricileri olmaları sebebiyle neredeyse bugünkü medyanın yerini tutmaktaydı ve tesirleri büyüktü.⁴⁹

Hz. Peygamber şiir söylemediği halde İslâm'ın savunulması, davet ve iletişim için kullanılabilmesi amacıyla şairleri teşvik etmiştir. Bir hadisinde "*Şiirin bir kısmında hikmet vardır*"⁵⁰ buyurmuştur. O şairlerden Hassan b. Sabit, Abdullah b. Revâha ve Ka'b b. Mâlik'i bu konuda dualarıyla desteklemiş ve teşvik etmiştir.⁵¹

3. Hz. Peygamber'in Ailesinde İletişimi

3.1. Hz. Peygamberin Eşleriyle İletişimi

Yukarıda Hz. Peygamber'in iletişim özelliklerini ele almıştık. Burada O'nun eşleriyle kurduğu iletişimde sözlü ve sözsüz iletişim unsurlarıyla birlikte birtakım iletişim özellikleri üzerinde duracağız. Şimdi bunları açıklayalım.

3.1.1. Eşlerinin Düşüncesine Saygı Göstermesi

Aile içerisinde bireylerin fikirlerinin paylaşılması hem aile mutluluğu açısından hem de yaşanan problemin çözümü açısından önem arz etmektedir. İşte Hz. Peygamber de iletişimde bu üslubu kullanarak ümmetine örnek olmuştur. Örneğin Hudeybiye anlaşması, Müslümanlara çok ağır gelmişti. Kâbe'ye varamadan geri döneceklerdi. Anlaşma yazıldığında Hz. Peygamber, ashabına: "*Kalkın kurbanlarınızı kesin, sonra da tıraş olun!*" buyurdu. Ancak müşriklerle yapılan bu antlaş-

⁴⁸ Corcî Zeydan, *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*, (Beyrut, ty.) 3: 30-31; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul: 1989), 1: 164-166. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 197.

⁴⁹ Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 197.

⁵⁰ Buhârî, Edeb, 90. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 197.

⁵¹ Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 157. Ayrıca bk. Güneş, *Hadislerde İletişim Ahlakı*, 197-198.

madan hiç kimse memnun değildi. Bu sebeple kimse kalkamadı. Hz. Peygamber, emrini üç kere tekrar etti. Yine kalkan olmayınca çok üzöldü ve Ümmü Seleme'nin çadırına girdi. Ona halktan maruz kaldığı bu hali anlattı. O, kendisine: "*Ey Allah'ın Resulü! Bunu (yani halkın kurbanını kesip, tıraşını olmasını) istiyor musun? Öyleyse çık, ashaptan hiçbiriyle konuşma, deveni kes, berberini çağır, seni tıraş etsin!*" dedi. Hz. Peygamber kalktı, hiç kimse ile konuşmadan bunların hepsini yaptı: Devesini kesti, berberini çağırıldı, tıraş oldu. Ashab bunları görünce kalktılar kurbanlarını kestiler, birbirlerini tıraş ettiler.⁵²

Bu olayda Hz. Peygamber, Ümmü Seleme annemizle sözlü iletişimi sonuna kadar sürdürmüş, en sonunda Ümmü Seleme'nin düşüncesine uyararak ashabına hiçbir şey demeden beden dilini kullanarak sahabelisine örnek olarak devesini kesmiş ve tıraşını olmuştur. Böylece Hz. Peygamber'i üzen problem aile içi iletişimle çözülmüş oldu. Bu olayı ayrıca aile içi iletişimde istişare açısından da değerlendirilebilir.

3.1.2. Eşleriyle Şakalaşması

Hz. Peygamber bizzat kendi yaptığı şakalarının yanı sıra şakalaşmaya müsaadesiyle de samimi bir aile havasının oluşmasını sağlamıştır. Hz. Âişe'nin anlattığına göre, bir gün Hz. Peygamber'e bulamaç pişirirken Hz. Sevde yanlarında bulunuyormuş. Hz. Âişe, "*Sevde, buyur sende ye!*" diyerek onu davet etmiş. Sevde yanaşmayınca Hz. Âişe, "*Yemezsen yüzüne bulayacağım.*" demiş. Hz. Sevde yememekte ısrar edince bulamaçtan alıp onun yüzüne bulayınca, ortaya çıkan manzaraya Hz. Peygamber gülererek ve elini Sevde'ye koyarak, "*Ne duruyorsun sen de onun yüzüne sür!*" buyurmuş. Sevde de Hz. Âişe'nin yüzüne sürünce Hz. Peygamber ona da gülmüş.⁵³

Hz. Peygamber'in ailesine karşı asık suratlı olmadığı, onları mutlu etmek ve içerisine düştükleri stresli ortamdan kurtarmak için yapılan şakalara eşlik ettiği, kendisi de bizzat şaka yaptığı ve burada sözlü iletişimi kullandığı görölmüştür.

3.1.3. Sevgisini Göstermesi

Hz. Peygamber evini sevgi ve saygı temeli üzerine kurmuştur. Başta Hz. Hatice olmak üzere diğer hanımlarına karşı da sevgisini farklı zamanlarda ve ortamlar-

⁵² Buhârî, Şurût, 15.

⁵³ Nesaî, *İşreâtü'n-Nisâ*, 4; Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile", 121.

da göstermiştir. Onlara karşı iyi, ahlaklı olmanın ve onlara iyi/nazik/kibar davranış göstermenin kâmil manada iman sahibi olmanın şartlarından biri olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Kendisinin ailesine en iyi davranış gösteren olduğunu şöyle ifade etmiştir: *Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi şekilde davrananlardır. Ben aranızda ailesine en iyi davranan kişiyim.*⁵⁵ Bu hadis eşler arasındaki sevgiyi temin etmeye yöneliktir. Sevgi diliyle konuşmak, eşler arası iletişimin birinci önceliğidir. Aile üyeleri, birbirlerini sevdikleri ve bu sevgiyi birbirlerine aktarabildikleri ölçüde bir aile olabilirler.⁵⁶ Hanımlarıyla konuşurken Hz. Peygamberin ses tonu ne alçak ne de yüksek olmuştur. Aksine o, sevgi ve saygı dilini son derece zarif bir biçimde kullanmıştır.⁵⁷

Hz. Peygamber genel olarak *“Biriniz kardeşini sevdiği zaman bunu ona bildirsin.”*⁵⁸ hadisinde olduğu gibi sevdiğini diliyle söylemeyi tavsiye etmiştir. Bu dili zaman zaman eşlerine sevdiğini söyleyerek göstermiş ve bu eşleri arasında Hz. Âişe en ön planda yer almıştır. Örneğin bir gün Amr İbnü'l-Âs Hz. Peygamber'e; *“Ey Allah'ın Rasûlü! Sana insanların en çok sevimli olanı kimdir?”* diye sorması üzerine açıkça *“Hz. Âişe”* diye cevap vermiştir.⁵⁹ Rivayetlere göre Hz. Âişe, zaman zaman Hz. Peygamber'den bahsettiğinde *“Habibî”* ya da *“Hıbbî”* diye yad etmiştir.⁶⁰ Yine Hz. Peygamber sevgi dilini onlara hitap ederken de göstermiştir. Örneğin, Hz. Âişe'ye sevgi ifadesi olarak *“Yâ Ayşe”*, ism-i tağîr kalıbında *“Yâ Uveys”* ve terhimli olarak *“Yâ Âiş”* ve *“Yâ Humeyra”* gibi onun hoşuna gidecek hitaplarda bulunduğu aktarılmıştır.⁶¹

Hz. Peygamber'in eşlerine sevgisini beden diliyle de göstermiştir. Örneğin onlarla birlikte aynı kaptan yemesi ve içmesi,⁶² onları bineklerine alması, aynı kabın suyu ile müştereken yıkanması, hanımının hayvana binmesinde ona yardımcı olması ve dizine bastırarak bindirmesi,⁶³ bir sıkıntıdan dolayı kederlenip ağlayanın

⁵⁴ Tirmizî, İman, 6.

⁵⁵ İbn Mâce, Nikâh, 50.

⁵⁶ Aydın, “Hz. Peygamber'in Aile”, 112.

⁵⁷ Bekir Sağlam, *Model İnsan Hz. Peygamber*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2003), 78; Aydın, “Hz. Peygamber'in Aile”, 112.

⁵⁸ Tirmizî, Zühd 54.

⁵⁹ Aydın, “Hz. Peygamber'in Aile”, 111.

⁶⁰ Ebû Dâvud, Teraccül 4; Nesaî, Zînet 19.

⁶¹ İbn Mâce, Ruhûn 16.

⁶² İbn Mâce, Tahâret 125.

⁶³ Buḥârî, Meğâzî, 13.

gözlerini elleriyle silip onu teselli etmesi gibi sevgi kaynaklı birçok davranışı, eşlerini memnun etmeye yöneliktir.⁶⁴

3.1.4. Eşlerine Kin Beslememesi ve Kusur Aramaması

Hz. Peygamber iletişime engel olacak davranışlardan da kaçınırdı. Örneğin eşe karşı kin güdülmemesi de bunlardan birisidir. O kin gütmeyeği gibi bu konuda müminleri de şöyle uyarmıştır: *“Bir kimse karısına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir.”*⁶⁵ Yine aynı şekilde kusur aramaz özellikle de yemekte kusur aramazdı. Ebû Hureyre bu konuyu şöyle ifade etmiştir: *“Hz. Peygamber yemekte hiçbir zaman kusur aramazdı. İştahı varsa yer, canı çekmiyorsa yemezdi.”*⁶⁶

3.1.5. Eşlerine Karşı Sadakati ve Vefasını Göstermesi

Hz. Peygamber eşlerine karşı çok sadakatli ve öldükten sonra bile olsa onlara vefasını göstermiştir. Hz. Peygamber bütün eşlerine sadakatini özellikle de ilk eşi Hz. Hatice'ye karşı vefasını göstermiştir. Çünkü çok zor zamanda kendisine destek vermiş, eşine son derece bağlı ve itaatkâr bir hanım olmuş, eşinin bütün hizmetlerini kendisi görmüş ve böylece çok mutlu bir aile hayatı yaşamışlardır.⁶⁷ Hz. Peygamber onunla ilgili olarak *“İmran kızı Meryem zamanının kadınlarının en iyisidir, Hatice de kendi zamanının kadınlarının en iyisidir”* buyurarak sevgili eşini övmüş⁶⁸ ve sık sık da yâd etmiştir. Hz. Âişe, Hz. Hatice isminin Hz. Peygamber'in dilinden hiç düşmemesi karşısında kıskançlık göstermiş ve şöyle demiştir: *“Ey Allah'ın Elçisi! Allah sana Hatice'den daha gencini, daha güzelini ve daha hayırlısını nasip etmedi mi?”* Bunun Hz. Peygamber de: *“Hayır! Yemin ederim ki Allah bana ondan daha hayırlısını nasip etmedi. Herkes benim peygamberliğimi inkâr ederken o beni onayladı. Herkes beni yalancılıkla suçlarken o beni doğruladı. Kimse bana bir şeycik vermezken, o malını-mülkünü benim emrime verdi. O bana altı tane çocuk verdi.”*⁶⁹

⁶⁴ Aydın, “Hz. Peygamber'in Aile”, 113.

⁶⁵ Müslim, Radâ` 61.

⁶⁶ Buhârî, Menâkıb 23; Et'ime 21; Müslim, Eşribe 187, 188. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Et'ime 13; Tirmizî, Birr 84

⁶⁷ Aydın, “Hz. Peygamber'in Aile”, 111.

⁶⁸ Müslim, Fedâilu's- Sahâbe, 69.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 117-118.

3.1.6. Eşlerine Hoşgörülü Davranması

Hz. Peygamber eşlerine karşı öyle hoşgörülüydü ki, bazı konularda kendi sözlerine karşılık vermelerine ve bütün gün kendisi ile dargın kalmalarına da kızmamıştır. Bunları bir ailede meydana gelebilecek olağan şeyler olarak kabul etmiştir. Hz. Peygamber aile içerisinde despot, baskıcı, dayatmacı, konuşmaya, itiraza müsaade etmeyen birisi olmamıştır. Onlara karşı hoşgörülü, anlayışlı olduğu için hanımları onunla tartışıp ve ona karşı muhalefet de edebiliyorlardı.⁷⁰

Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in hayatından bir iki örnek verebiliriz. Örneğin Hz. Ebu Bekir bir gün Hz. Peygamber'i ziyarete gider. O gün, Hz. Peygamber ve eşi Hz. Âişe arasında ufak bir anlaşmazlık vardı. Peygamberimiz, babası Hz. Ebu Bekir'e hakem olmasını teklif eder, Hz. Ebu Bekir de kabul eder. Peygamberimiz konuyu anlatır. O konuyu anlatırken Hz. Âişe bir ara laf arasına girip, gereksiz bir söz söyleyip, kendisini savunur. Babası o kadar hiddetlenir ki, Hz. Âişe'ye vurmak için yerinden fırlar. Hz. Peygamber, yerinden fırlayan Hz. Ebu Bekir'in kızına tokat için kalkan elini havada yakalar. Sonra da Ebu Bekir'e "*Sen taraf tuttun, benden yana olduğunu belirttin. Artık hakem olamazsın. Seni hakemlikten azlettik*" buyurur. Hz. Ebu Bekir gidince de eşi Hz. Âişe'ye döner ve her zamanki şakacı ve sevecen üslubuyla şöyle buyurur: "*Seni adamdan nasıl kurtardım gördün mü?*"⁷¹ Bu olayda Hz. Peygamber Hz. Âişe'nin yaptığına karşı hoş görü gösterdiği gibi babası tarafından olabilecek şiddete karşı da engelleme yapmak suretiyle beden diliyle cevap vermiştir.

Yine bir gün bir sefer esnasında yanında eşlerinden Safiyye ve Ümmü Seleme bulunmakta idi. Yanında kalma sırasının Ümmü Seleme'ye ait olduğu bir akşam vakti, Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin devesi zannederek yanlışlıkla Safiyye'nin devesine yaklaştı ve bir müddet konuştular. Hz. Peygamber yanlışlığı anlayınca Ümmü Seleme'nin yanına geldi. Ümmü Seleme öfkelenerek şöyle dedi: "*Sen Allah'ın Rasûlü olduğun halde, benim günümde Yahudi kızıyla konuşuyorsun, öyle mi?*" Resûlullah'ın sabrı ve sükûneti karşısında, davranışından pişmanlık duyan Ümmü

⁷⁰ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile", 114.

⁷¹ EBû Dâvûd, Edeb, 92.

Seleme daha sonra tevbe etmiş ve “*Yâ Resûlellah, beni bu sözü söylemeye kıskançlık sevketti. Benim için bağışlanma dile.*” demiştir.⁷²

3.1.7. Eşlerine Zaman Ayırması, Onlarla İlgilenmesi

Hz. Peygamber eşleriyle arasında iletişimde problem yaşanmaması ve sevgi bağının güçlenmesi için onlarla ilgilendiği belirtilmektedir. Hz. Peygamber’in eşlerini günlük ziyaretlerine selam vererek başladığı, geceleyin evine girerken uyanık olanların işiteceği ve uykuya dalanları uyandırmayacak bir şekilde selam verdiği, hanımlarına yaklaşip elini omuzlarına ve başlarına koyduğu, hâl ve hatırlarını sorup sorunlarıyla ilgilendiği rivayet edilmektedir.⁷³ Müslim’de geçen bir rivayete göre özellikle bütün aile fertlerinin bir araya gelmesini sağlamak amacıyla da her akşam, bütün hanımları Hz. Peygamber o gece kimin yanında geceleyecek ise orada toplanmakta ve sohbet edilmekteydi. Bu toplantılarda Hz. Peygamber’in eşlerine ibretli kıssalar anlattığı, hepsinin espriler ve şakalar yaptığı rivayet edilmiştir.⁷⁴

Hz. Peygamber eşlerinden ağlayan birisini gördüğünde yatıştırır, sakinleştirirdi. Enes b. Mâlik’ten gelen rivayete göre; Safiyye, Hafsa’nın kendisi hakkında “Yahudi kızı” dediğini duyunca ağlamaya başladı. Hz. Peygamber yanına girdiğinde ağlamakta idi ve ona “*Seni ağlatan olay nedir?*” diye sorunca Safiyye: Hafsa bana “Yahudi kızı” diyor dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Sen bir Peygamberin kızı durumundasın amcan da Peygamberdi ve şu anda da bir Peygamberin nikahı altındasın. Hangi konuda sana karşı övünüyor?*” Sonra Hafsa’ya: “*Ey Hafsa! Allah’tan kork*” buyurdu.⁷⁵

Hz. Peygamber’in eşlerine zaman ayırmasında ev işleriyle ilgilenmesi de olduğu belirtilmiştir.⁷⁶ Bu konuda Hz. Âişe’ye Peygamberimizin evde hangi işlerle meşgul olduğu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “*O, elbiselerini yamar, evi süpürür, keçileri sağlar, çarşıdan alışveriş yapar, ayakkabılarını ve delik su kaplarını tamir ederdi. Develeri bağlar, onların yemlerini verir.*”⁷⁷ Hz. Peygamber’in bedensel olarak destek verdiği bu meşguliyetlerin aile mutluluğuna önemli katkı sağladığı açık-

⁷² Aydın, “Hz. Peygamber’in Aile”, 115.

⁷³ Aydın, “Hz. Peygamber’in Aile”, 116.

⁷⁴ Müslim, Nikâh 46. Ayrıca bk. Aydın, “Hz. Peygamber’in Aile”, 116.

⁷⁵ Tirmizî, Menâkıb 63.

⁷⁶ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 3: 192.

⁷⁷ Buhârî, Nafakât 8; İbn Hanbel, Müsned, VI,106, 256.

ça görülmektedir. Yine bu konuyla ilgili olarak kızı Fatıma ile damadı Hz. Ali arasında iş bölümü yaparken Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye dış işleri, Hz. Fatıma'ya da evin iç işlerini yapmasını tavsiye ettiği ifade edilmiştir.⁷⁸

3.1.8. Eşlerine Şefkat Göstermesi, Şiddet Uygulamaması

Hz. Peygamber ne eşlerine ne çocuklara ne de bir başkasına şiddet uygulamış, aksine şefkat ve merhametini göstererek âlemşümül bir rahmet peygamberi olduğunu her fırsatta göstermiştir. Yukarıda geçen Hz. Ebû Bekir'le Hz. Âişe arasındaki olayda Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir'in Hz. Âişe'ye vurmasına müsaade etmemiştir. Aynı şekilde Hz. Âişe ise Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrını şöyle ifade etmiştir: *"Peygamberimizi –Allah'ın dinini ilgilendiren hususlar dışında-ne bir hizmetçiye ve ne de bir kadına vururken asla görmedim. O, mübarek eliyle hiç kimseye asla vurmamıştır."*⁷⁹ Yine Hz. Peygamber'in aile fertlerinden sayılabilecek Enes b. Mâlik: *"Aile fertlerine karşı Hz. Muhammed'den daha şefkatlisini görmedim."*⁸⁰ demiştir.

Rivayete göre Hz. Peygamber'i üzen bal şerbet olayı üzerine bir daha hiçbir şekilde bal yemeyeceğine dair yemin etmiş ve eşlerinden bir ay uzak kalmıştır.⁸¹ Hz. Peygamber'in hanımlarına bir aylık uzak kalmayı yukarıda Ka'b b. Mâlik'in olayındaki gibi O'nun kırgınlık (tavır koyma-mesafe koyma) iletişim üslubu olarak ele almak yerinde olacaktır.

3.1.9. Eşleriyle İstişare Etmesi

Hz. Peygamber *"...işini onlara danış"* (Âl-i İmran 3/159) emri gereğince vahiye dayalı, dinî mevzular dışında kalan ailevî konularda eşlerine danıştığı rivayet edilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'e Hira Mağarası'nda ilk vahiy geldiğinde Hz. Hatice'ye anlatmış ve o da Hz. Peygamber'e destek olmuş, *"Korkma! Allah seni asla mahcup etmez, çünkü sen sözün doğrusunu söylersin, akrabaları gözetir, fakirlere yardım edersin..."* sözleriyle O'nu sakinleştirmiştir.⁸² Böylece Hz. Peygamber ilk vahyin

⁷⁸ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile", 124.

⁷⁹ Nesâî, *İşretü'n-nisâ*, 242-243; Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile", 117.

⁸⁰ Müslim, Fedâil, 63.

⁸¹ Buhârî, Et'ime 32; Müslim, Eşribe 11.

⁸² Buhârî, Bed'u'l-vahy, 1; Müslim, İmân 253.

endişesini ve korkusunu, eşi ile yaptığı istişâre ve onun verdiği manevî destekle üzerinden atmıştır.⁸³

Hz. Peygamber sahabeye bir kısım ilgili meselelerde kadınlarla istişâre etmeyi tavsiye ettiği rivayet edilmiştir. Örneğin, ebeveynlere evlilik konusunda kızlarla istişâre yapmasını tavsiye etmesi gibi.⁸⁴ Bu konuyla ilgili gelen rivayetler şöyledir: “Kızları hususunda kadınlarla istişâre edin.”, “Kızını evlendirmeden önce babası, kızıyla müşavere yapmalıdır.”⁸⁵ Yine yukarıda geçen Hudeybiye olayında Ümmü Seleme’yle istişâresini de örnek olarak verebiliriz.

Hz. Peygamber’in eşleriyle kurduğu sözlü ve sözsüz daha birçok özellik sıralanabilir. Ancak bundan sonraki araştırmalara ufuk açması açısından ayrıca bu sempozyum çalışmasını aşacağından dolayı bu kadarla yetiniyoruz.

3.2. Çocuklarıyla İletişimi

Hz. Peygamber çocuklarıyla çok iyi bir iletişim kurmuştur. Özellikle kızı Fatıma'yı görünce sevinir, kendisini ayakta karşılar, elini tutarak yanaklarından öper, ona iltifat edip yanına veya kendi yerine oturturdu. Babası kendi evine gelince Fatıma da O’nu aynı şekilde karşılayıp ağırlardı.⁸⁶ Yine Hz. Peygamber sefere giderken aile fertlerinden en son Fatıma ile vedalaşır, seferden dönünce de ilk olarak onunla görüşürdü. Kadınlardan en çok Fatıma'yı, erkeklerden de Ali'yi sevdiğini söyleyen Hz. Peygamber, “Fatıma benim bir parçamdır, onu sevindiren Beni sevindirmiş, onu üzen de Beni üzmüş olur.” ve “Bana melek gelerek Fatıma'nın cennetliklerin hanımefendisi olduğunu müjdeledi.” demiş, cennetlik kadınların en faziletlielerini saydığı bir başka hadisinde de önce Hz. Hatice ile Fatıma'nın, sonra da Asiye ile Meryem'in adlarını söylemiştir. Burada Hz. Peygamber çocuklarla sözlü sözsüz yani beden diliyle nasıl iletişim sergilediğini ve sonuçta aralarında kuvvetli bir sevgi bağı oluştuğunu belirtebiliriz.

⁸³ Aydın, “Hz. Peygamber’in Aile”, 122.

⁸⁴ Aydın, “Hz. Peygamber’in Aile”, 117.

⁸⁵ Ebû Dâvûd, Nikâh 24-25.

⁸⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 144; Tirmizî, Menâkıb, 60.

3.3. Torunlarıyla İletişimi

Hz. Peygamber torunlarını severken sözlü iletişimle birlikte beden dilini de en iyi şekilde kullanmıştır. Hz. Peygamber'in sadece Hz. Fatıma'dan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere iki torunu olduğu için biz de burada iki torunuyla ilgili iletişimine yer vereceğiz.

Hz. Enes de kendi gördüklerini şöyle dile getiriyor: Hz. Peygamber hutbe okurken gördüm, Hz. Hasan dizinin üstündeydi. Ne söyleyecekse halka söylüyor, sonra eğilip çocuğu öpüyor ve "*Ben bunu seviyorum.*" diyordu."⁸⁷

Abdullah b. Mes'ud anlatıyor: Hz. Peygamber namaz kılarken secdeye varınca Hasan ve Hüseyin geldiler, sırtına bindiler. Oradakiler karışmak isteyince, Hz. Peygamber onlara karışmamaları için işaret etti. Namaz bittikten sonra da kucağına aldı ve şöyle buyurdu: "*Kim beni seviyorsa, bunların ikisini de sevsin.*"⁸⁸

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Bir defasında Hz. Peygamber secdede iken Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin geldiler, sırtına çıktılar; ininceye kadar secdeyi uzattı ve oradakiler sordu: "*Yâ Resûlellah, secdeyi uzatmış olmadınız mı?*" Hz. Peygamber buyurdular ki: "*Oğlum sırtıma çıkınca acele etmekten çekindim.*"⁸⁹

Bir seferinde kızı Hz. Fatıma'nın evinin önünden geçerken durdu, selam verdi. Onu görünce Hasan veya Hüseyin kapının önüne çıktı. Hz. Peygamber de "*Babana gel gözümün nuru*" diyerek torununu çağırdı. Onu elinden tutup omuzuna aldı. Sonra diğerini aldı ve ellerinden de tuttu. Bir süre onlarla ilgilendi, başlarını tutup okşadı ve onları öptü sonra da "*Allah'ım! Ben onları seviyorum sen de sev! Onlar sevenleri de sev!*" diyerek dua etti.⁹⁰

Hz. Peygamber rahmet ve şefkat peygamberi olduğu için bir bedevînin yanında torunlarını öpüp okşarken beden dilini nasıl yerinde kullandığını şu olayda göstermiştir: Hz. Peygamber'e bir bedevî gelmiş ve "*Siz çocukları öper misiniz, biz*

⁸⁷ Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 56.

⁸⁸ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 9:179.

⁸⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 9:181.

⁹⁰ Celâluddîn Abdurahman Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdîs el-câmi'u's-sağîr ve zevâidih ve'l-câmi'u'l-kebîr*, thk. Abbâs Ahmed Saqr – Ahmed 'Abdulculûd, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), VI, 332.

hiç öpmeyiz!” demişti. O da “Allah senin kalbinden merhamet ve şefkat duygusunu çekip aldıysa ben sana ne yapabilirim ki?” buyurdular.⁹¹

Türkçede çocukları uyutmak amacıyla söylenen ninnilerin yanında bir de çocukları severken, onlar hakkındaki güzel duyguları dile getirirken söylenen sözler de vardır. Bunlar genellikle kalıplaşmış ifadelerdir.⁹² Aynı şekilde Hz. Peygamber de torunlarını severken Arapların kullandığı kelimeleri söylerdi. Habbâb b. es-Sâib’den bu konuda şu hadis rivayet edilmiştir: Bu iki kulağımla duydum ve iki gözümle gördüm ki Hz. Peygamber Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in ellerinden tutmuş, ayaklarını da ayaklarının üzerine koyarak oynatırken olarak şöyle dediğini duydum: “*Seni bacakları kısa seni seni! yukarı çık gözü küçük seni!*” Bunun üzerine çocuk Hz. Peygamber’in göğsüne ayaklarını koyar yukarı omuzuna çıkardı. Hz. Peygamber onları öptü ve şöyle dua etti: “*Ey Allah’ım, onları sev! Çünkü ben onları seviyorum.*”⁹³

Hz. Peygamber’in çocuklarla iletişimde sevgi dilini kullandığı ve onları severken de sözlü ve sözsüz beden dilinin en güzel örneklerini verdiği görülmektedir.

Sonuç

Sosyal hayatın en temel müesseselerinden birinin aile olduğu; sağlıklı bir toplumunda da ancak sağlıklı/sağlam bir aile yapısıyla olacağı anlaşılmıştır. Böyle bir aile yapısı ise problemlerin yaşanmadığı ve huzurlu bir ortamda ortaya çıkabileceği görülmüş ve aile bireylerin birbirleriyle olumlu bir iletişim içerisinde olduğunda bu ortamın meydana geleceği ortaya çıkmıştır. Aile içerisinde iyi bir iletişimin olması iletişim esaslarına, unsurlarına riayet ederek, engellerinden kaçılarak ve türlerinin yerli yerinde kullanılarak sağlanacağı görülmüştür.

Hz. Peygamber on dört asır önce günümüz sözlü ve sözsüz iletişim türlerini en iyi şekilde kullanmıştır. Camide, orduda, toplumda ve ailede bu iletişim türlerini en iyi şekilde uygulayarak bulunduğu ortamlarda uyum, birlik, beraberlik özellikle ailesinde mutlu bir ortam oluşturmuştur. Hz. Peygamber bulunduğu bu ortamlarda çocukla çocuk, genç gençle, yaşlıyla yaşlı, akranyla akran olmuş olmuş, herkese seviyesine göre hitap ederek ve davranış göstererek onlarla iyi bir iletişim kurmuş-

⁹¹ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65.

⁹² Saim Sakaoğlu, “Halk Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1997): 15: 348.

⁹³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi ğarîbi’l-hadîs*, 1:378.

tur. Bu iletişimde kullandığı dil ise temelinde sevgi, merhamet, şefkat, sert/kaba olmayan bir üslup kullanmıştır. Ancak yerine göre gösterdiği sert üslup ise dînî ve ciddî devlet konularında olmuştur. Kesinlikle ailesine kaba bir üslup kullanmamış nezaketi ve hoş görüyü elden bırakmamıştır. Özellikle câhliye döneminde çocukların sevgi ve merhamet görmediği, bir öpmenin bile esirgendiği dönemde bilhassa torunlarına karşı sözlü ve sözsüz yani beden dilinin en güzel iletişim örneklerini vermiştir. Hz. Peygamber'in hayatından verilen iletişim örneklerinin özellikle aile mutluluğu açısından dil başta olmak üzere diğer iletişim türleriyle birlikte her kesimden insan için iletişim alanında günümüz tabiriyle rol model olabileceği açıkça ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- 'Aclûnî, İsmâ'îl b. Muhammd. *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs*. thk. Ahmed el-Kalâş, Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1405/1985.
- Afzalur Rahman. *Sîret Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1416/19916.
- Aydın, Nevzat. "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri". *Bayburt Üniv. Eğitim Fak. Dergisi* X/1 (Haziran 2015): 99-129.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Edebü'l-müfred*. Beyrut: 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kahire: 1400.
- Câhiz, Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Dervîş Cüveydî, Beyrut: 1427/2006.
- Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988.
- Doğan, Yusuf. "Hz. Peygamber ve Mizah". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII / 2. (Sivas Aralık-2004): 191-203.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: 1989.
- Dölek, Adem. *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*. İzmir: Yeni Akdem Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Muhammed (Hitabet ve Fesahati)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul, TDV Yayınları, 2005): 30: 428-431.
- Güneş, Yusuf. *Hadislerde İletişim Ahlakı*. Doktora Tezi. (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
- Heysemî, Nureddin. *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Cidde: Dâru'l-minhâc, 1426/2015.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen. Riyâd, ty.*

İbu'l-Esîr. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kum: 1392.

Kaya, Mesut. "Kur'an'da Aile: Sevgi, Şefkat ve Merhamet İklimi". *Peygamberimiz ve Aile* (DİB Yayınları, Ankara 2019): 13-19.

Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb b. Ali el-Horasânî. *'İşretü'n-nisâ*. Kahire: Mektebetu's-sunne, 1998.

Nesâî, *Sünen*. Riyad, ty.

Önkal, Ahmet. *Resûlullahın İslâm'a Davet Metodu*. Konya: Esra Yayınları, 1994.

Sağlam, Bekir. *Model İnsan Hz. Peygamber*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2003.

Sakaoğlu, Saim. "Halk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul, TDV Yayınları, 1997): 15: 345-350.

Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurahman, *Câmi'u'l-ehâdîs el-câmi'u's-sağîr ve zevâidih ve'l-câmi'u'l-kebîr*, thk. Abbâs Ahmed Sakr – Ahmed 'Abdulculûd, Dâ'ru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994.

Ulutürk, Veli. *Kur'an'da Temsilî Anlatım*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

EBEVEYN-EVLAT İLETİŞİMİNDE KUR'ANİ ÖLÇÜTLER

Zülfikar Durmuş*

Havva Özata**

“Rabbimiz! (iman ve ibadetleriyle) sevinç ve mutluluk kaynağımız olacak eşler ve evlatlar lütfeyle bize. Sen bizi şirkten sakınıp tevhide sarılan kullarına örnek ve öncü eyle.”

(el-Furkân 25/74)

Özet

İletişim, insanlar arasındaki etkileşimde olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Sağlıklı aileler ve neticede sağlıklı toplumlar ancak bireyler arasında doğru bir iletişim gerçekleştiği zaman ortaya çıkabilir. Nitekim doğru iletişimin olduğu bir ailede büyüyen çocuklar, olumlu davranışları hayatları boyunca devam ettirerek istenilen toplumun oluşmasına vesile olmaktadır. Bu nedenle ebeveynlerin çocuklarıyla doğru iletişim kurması büyük önem arz etmektedir.

Eş, çocuk, arkadaş, öğretmen gibi hayatın çok farklı alanlarında insanlığa rol model olma görevi tevdi edilen peygamberlerin bir ebeveyn olarak evlatları ile iletişimleri de bu anlamda önem arz etmektedir. Bu bağlamda Kur'an ayetleri incelendiğinde Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yakub, Hz. Zekeriyya, Hz. Meryem ve Lokman (a.s) gibi birçok peygamber ve Allah dostunun evlatları ile gerçekleştirdikleri diyaloglarda doğru bir sözlü iletişimin incelikleri görülebilmektedir. Özellikle çocuklarının gıyabında salih bir evlat talebinde bulunmaları bu iletişimin yönünü ve şeklini belirlemede önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu peygamberlerin evlatlarını şeytanın her türlü vesvesesine karşı uyarması ve onların salih

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr

** Arş. Gör., Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hozata@nevsehir.edu.tr

Müslümanlar olmaları yönündeki ikazları da evlat ebeveyn iletişiminin esas amacının çocuğun cehennem azabından korunması olduğunu gösterir.

Kur'an örneğinde bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen ebeveyn-evlat arasındaki iletişimde öne çıkan noktalar şu şekilde sıralanabilir: Anne-babanın çocuklarına nezaket ve şefkat barındıran "yavrum", "canım evladım" gibi hitaplarla seslenmeleri, onları bir birey kabul ederek insan onuruna yakışır şekilde muamelede bulunmaları. Ebeveynin çocuğun korkularını, endişelerini ve heyecanını paylaşması ve bu minvalde ona yol göstermesi. Anne-babanın hata yapan çocuklarına 'ben' dilini kullanarak yaklaşması; şahsiyetlerini hedef almaksızın onların hatasını izah etmesi. Yine hata yapmalarına rağmen onlara güven duymaya devam etmesi ve onlara kin gütmemesi, onlara karşı affedici olması. Onların bağışlanması için Yüce Allah'a yakarması. Çocukların arasında yaşanan sorunlarda anne babanın taraf olmak yerine arabulucu olması. Allah'a karşı samimi olma, teslimiyet içerisinde davranma vasıflarını onlara kazandırmak için çaba sarf etmek ve bu minvalde sosyal hayatlarında onlara örnek olması. Anne-babaların Allah'ın emirlerini yerine getirmeleri konusunda çocuklarına model olması ve onları bu yönde teşvik etmesi. Ebeveynlerin çocukları ile beraber zaman geçirerek, ortak faaliyetlerde bulunması.

Giriş

Yüce Allah'ın yeryüzünde insanlara bahsettiği en güzel nimetlerden biri evlattır. Nitekim bu nimet Kur'an-ı Kerim'de "göz aydınlığı" olarak nitelendirilmiştir.¹ Bununla birlikte bir imtihan vesilesi olarak da ifade edilmiştir.² Bu bağlamda evlat, Yüce Allah'ın dünyadaki bir emaneti olarak görülmeli, onlara karşı sorumluluk bilinci içerisinde hareket edilmelidir. Burada altı çizilmesi gereken en önemli husus, ebeveyn-evlat arasındaki etkili iletişimin sağlanması gereğidir.

İnsanlık tarihi ile başlayan iletişim, en genel anlamıyla insanlar arasında duygu ve bilgi aktarımı olarak tanımlanmaktadır. İletişimde ilgili mesajın kişiye doğru ve sağlıklı bir şekilde aktarılması *etkili iletişim* olarak ifade edilmektedir. Hoşgörülü davranma, karşıdaki kişiyi dinleme ve anlama, empati kurabilme, karşıdakini önyargıdan uzak bir şekilde değerlendirme, doğrudan suçlayıcı bir üslup benimsememe gibi birçok faktör bu iletişim şeklinde önem arz etmektedir.

¹ el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/9.

² el-Enfâl 8/28; et-Teğâbün 64/15.

Modern dönemde önemi artan etkili iletişim, aile içi ilişkilerde de önem arz etmektedir. Nitekim aile fertlerini oluşturan anne, baba ve çocuklar arasındaki ilişki, etkili bir iletişim ile şekillenmekte ve aynı zamanda ilk eğitim-öğretim yeri olan ailede kazanılan bu doğru iletişim şekli, bireyin tüm hayatı boyunca etkin bir şekilde kullandığı bir davranış haline dönüşmektedir. Bu da sağlıklı toplumlar için hayati bir önem taşımaktadır.

Aile içi iletişimde olmazsa olmaz bir öneme sahip olan etkili iletişim ilkelelerinin birçoğunu peygamber ve evlatları arasındaki münasebetlerde görmemiz mümkündür. Kur'an'ın etkili bir iletişim için belirlediği ölçütlerin, başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer peygamberler ve evlatları arasındaki iletişimde aktif olarak kullanıldığını bulmamız mümkündür. Bu çalışmada ebeveyn-evlat arası etkili iletişimin nasıl olması gerektiği Hz. İbrahim ile Hz. İsmail, Hz. Yakub ile Hz. Yusuf ve Lokman (a.s) ile çocuğu arasındaki iletişim üzerinden irdelenecektir. Bunları aşağıdaki gibi kategorize etmemiz mümkündür:

1. Sevgi, Şefkat İçeren İfadelerle Hitap Etmek

Anne-babanın çocuklarıyla iletişimde, “yavrum”, “canım evladım” şeklinde nezaket ve şefkati içerisinde barındıran hitapları kullanması, yine çocukların da anne-babasına aynı nezaket ile hitap etmesi etkili bir iletişimde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Kur'an'da bu şekilde bir hitap şekli sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Hz. İbrahim, Hz. Yakup ve Lokman'ın (a.s) evlatlarına “يَا بُنَيَّ / يَا بُنَيَّ” (Oğlum/oğulcuğum) şeklinde hitap etmektedir.³ “بُنَيَّ” kelimesi mütekellim ye'sinin birleşmesi ile ortaya çıkan tasğir (küçültme) ismi olup, şefkat ve sevgiyi içerisinde barındırmaktadır.⁴ Küçültme anlamı taşıyan bu ifade ile evladın yaşına bakmaksızın, sevgi, muhabbet ve cesaretlendirme ifade eden bir hitap tarzıdır. Nitekim bu hitap tarzını Hz. Nuh da inanmayan oğlunun gemiye binip tufandan kurtulması için seslendiğinde kullanmaktadır.⁵ Hz. Nuh'un oğlu yetişkin bir insan olarak karşımıza çıkarken aynı ifadeyle seslenilen Yusuf, henüz bir çocuk, en fazla bir delikanlıdır.⁶ Bu ise hitabın karşıdakinin küçük bir çocuk olmasından ziyade babanın şefkat ve

³ el-Bakara 2/132; Yûsuf 12/5, 67, 87; Lokmân 31/13, 16, 17; es-Sâffât 37/102.

⁴ Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-meânî*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 6/373; İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Beyrut: Müessesetü't-Tarih, trs.), 12/17.

⁵ Hûd 11/42.

⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1/432 (65. dipnot).

sevgisinden kaynaklandığını göstermektedir. Yine Hz. İbrahim babası Âzer'e, Hz. İsmail babası Hz. İbrahim'e, Hz. Yusuf babası Hz. Yakub'a "يَا أَبَتِ" (Babacığım),⁷ diğer evlatlarının da yine Hz. Yakub'a "يَا أَبَانَا" (Babamız) şeklinde hitap etmesi⁸ bu bağlamda değerlendirilebilir.⁹

Peygamberlerin evlatlarına veya evlatlarının babalarına "يَا بُنَيَّ" ve "يَا أَبَتِ" şeklindeki sesleniş tarzı, içerisinde sevgiyi barındıran nezaket kapsamında değerlendirilebilecek ifadelerdir. Nitekim Kur'an ilimleri sahasında meşhur olan Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Süyûtî (ö. 911/1505), Kur'an'da geçen hitapları farklı kısımlara ayırmış ve "يَا أَبَتِ" ve "يَا بُنَيَّ" hitaplarını *Hitâbu't-Tahbîb/Tehabbub* (Sevgi ifade eden hitaplar) başlığı altında zikretmişlerdir.¹⁰

Bu hitaplar içerisinde Hz. İbrahim'in babası Âzer'e Meryem 19/42-45. ayetlerde dört kez arka arkaya "يَا أَبَتِ" şeklindeki insanın içini ısıtan sıcak hitabı oldukça anlamlıdır: "Bu ayetler, evlâdın ana babaya karşı tavrının nasıl olması gerektiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Hz. İbrâhim, babası Âzer'e her sözünün başında "babacığım" diye hitap etmekte, -ilerideki ayetlerden anlaşılacağı üzere- babası müşrik olmasına, kendisine karşı son derece kaba ve tehditkâr ifadeler kullanmasına rağmen ona karşı saygıda kusur etmediği görülmektedir. Ayetlerden aynı zamanda küçüğün de büyüğe öğüt verebileceği ve din konusunda insanları doğru yola iletecek gerçek bilginin ilâhî vahiy olduğu anlaşılmaktadır."¹¹

2. Çocuğun Duygularını Paylaşmak ve Ona Yol Göstermek

Ebeveynlerin çocuklarına karşı en önemli sorumluluklarından biri, onların bilişsel ve duygusal gelişimlerini destekleyici faaliyetlerde bulunması ve onlara bu anlamda uygun bir yol haritası belirlemesidir. Bunu yapan ebeveyn çocuğun çevresini ve sahip olduğu duyguları doğru tahlil etmesini sağladığı gibi davranışlarını doğru bilginin üzerine inşa etmesine de yardım eder. Bu nedenle ebeveynlerin,

⁷ Sırasıyla bkz. Meryem 19/42; Yûsuf 12/4; es-Sâffât 37/102.

⁸ Yûsuf 12/11, 63.

⁹ Müfessir İbn Cüzey, bu şekilde bir kullanımın mübalağa için olduğunu söylemektedir. İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, nşr. Muhammed b. Seyyidi (Beyrut: Dâru'z-Ziya', 2013), 2/756.

¹⁰ Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Marife, trs.), 2/250; Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1978), 2/45.

¹¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 3/602.

çocuklarının içerisinde buldukları heyecan, korku, endişe gibi duygularını paylaşmaları ve bu duyguların nedenlerini, nasıl kontrol altına alınabileceğini öğretmek onlara destek olmaları gerekir.

Hz. Yusuf'un gördüğü rüyasını ilk önce babasına anlatması ve arkasından da Hz. Yakup'un ona "*Canım oğlum! Bu rüyayı kardeşlerine sakın anlatma. Olur ki kıskançlık edip sana bir kötülük yapmaya kalkışsınlar. Çünkü şeytan (kıskançlık duygusu) insan için çok yaman bir düşmandır.*"¹² şeklinde karşılık vermesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Yusuf, gördüğü bu olağanüstü rüyayı büyük bir heyecanla babasına anlatmış, babası da çocuğunun bu haklı heyecanını paylaşarak ona bu konuda yol göstermiştir.¹³

3. Evladı Bir Birey Kabul Ederek İnsan Onuruna Yakışır Şekilde Muamelede Bulunmak

Hz. İbrahim İsmail'i, Hz. Yakub da Yusuf'u küçük yaşlarına rağmen bir birey kabul ederek onların ihtiyaçları, beklentileri doğrultusunda onlarla iletişime geçmektedir. Hz. İbrahim'in oğluna rüyasında kendisini kurban ettiğini söylemesi ve arkasından evladına "*Bir düşün, bu işe ne dersin?*" şeklinde görüşünü sorması¹⁴ ve Hz. Yakub'un da Yusuf'un rüyasını dinlemesi ve ona bu konuda nasıl bir tutum ve davranış sergilemesi gerektiğini beyan etmesi¹⁵ onların, evlatlarını küçük yaşta olmalarına rağmen bir birey olarak görmelerinin neticesidir.

Ebeveynlerin göz önünde bulundurması gereken en önemli hususlardan biri de evlatlarının bir birey olduğu gerçeğidir. Bu nedenle evlatları ile iletişimde insan onurunu zedeleyecek olumsuz tutumlardan uzak durmaları gerekmektedir. Onlara karşı kaba sözler söyleme, şahsiyetlerini yok sayan ya da onları küçük düşüren ifadeler kullanma bu olumsuz davranışlar içerisinde yer almaktadır. Özellikle çocuklarının yaptığı en küçük hatayı dahi sürekli dile getirerek onları suçlamak, onlara hakaret etmek çocuklar üzerinde travmatik etkiler doğurabilmektedir. Bu nedenle anne-babaların hata yapan çocuklarına, doğrudan onların şahsiyetlerini hedef almadan "ben dili"ni kullanarak hatalarını beyan etmesi büyük önem arz et-

¹² Yûsuf 12/5.

¹³ Bkz. Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîz*, nşr. Safvan Adnan Davudî (Beirut, Dârü'l-Kalem, 1415), 538.

¹⁴ es-Sâffât 37/102.

¹⁵ Yûsuf 12/4-5.

mektedir. Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'u kurdun yediğini söyleyen çocuklarına *Yakub, "Yoo!" dedi, "İşin doğrusu şu ki kıskançlık duygularınız size çok kötü bir iş yaptırmış. Bu saatten sonra bana düşen, güzelce sabretmek olsa gerektir. Sizin bu anlattığınız yalanlar karşısında acımı bastırmam da ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*"¹⁶ şeklinde mukabelede bulunması dikkate şayandır. Nitekim burada Hz. Yakub doğrudan çocuklarını hedef alan, onları suçlayan bir üslup yerine nefislerinin, yani kıskançlık duygularının onları kötüye sevk ettiğini ifade etmekte ve tüm bu olanlar karşısında kendisine düşenin güzel bir sabır olduğunu dile getirmektedir.

Yine diğer bir ayette Hz. Yakub'un çocuklarının *"Ey babamız! Sen bize Yusuf'u niçin emanet etmiyorsun; bu konuda bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun hep iyiliğini isteriz, kılına bile zarar gelmesini dilemeyiz. İzin ver, yarın o da bizimle beraber gelsin, doyasıya gezip oynasın. Biz ona gözümüz gibi bakarız(!)"*¹⁷ demeleri üzerine Hz. Yakub'un onları doğrudan suçlamaksızın *ben dilini* kullanarak *Yakub da onlara şöyle karşılık verdi: "Onu alıp götürmeniz beni kaygılandırır. Korkarım ki dalgın olduğunuz bir anda onu kurt kapar."*¹⁸ şeklinde bir beyanatta bulunması önemlidir. Nitekim Hz. Yakub, onların kişiliklerini hedef almaksızın, onurlarını incitmeksizin kendi üzerinden endişesini ve kaygısını dile getirmektedir.

Etkili iletişimde ben dili önemli bir yere sahiptir. Bizzat kişiye ait duyguların, düşüncelerin aktarılması ile kişinin ilgili davranıştan etkilenme boyutunu ortaya koyan ben dili, sen dilinin barındırdığı olumsuz mesajı barındırmamaktadır.¹⁹ Ben dilinde birey muhatabını olduğu gibi kabul ederek o sırada kendisinde meydana gelen duyguları samimiyetle paylaşmaktadır. Ayrıca eleştiren, yargılayan veya suçlayan bir üslup benimsenmemektedir.²⁰ Ancak burada muhatabın hatasını görmezlikten gelmek de söz konusu değildir. Nitekim ben diliyle aktarılan mesajda ilgili davranışın neticesine dikkat çekmekle birlikte bizzat davranışın kendisine de bir vurgu vardır. Hz. Yakub'un evlatlarına doğrudan "kardeşiniz konusunda size güvenmiyorum, siz bu gezinti sırasında ona göz kulak olamazsınız, bu sorumluluğu kaldıramazsınız" demek yerine "kardeşinizin başına gelecek her türlü olumsuzluk beni üzer, sizin haberiniz olmaksızın onun başına fena bir şey gelmesinden korka-

¹⁶ Yûsuf 12/18.

¹⁷ Yûsuf 12/11-12.

¹⁸ Yûsuf 12/13.

¹⁹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, (İstanbul Remzi Kitabevi, 1997), 32.

²⁰ Fatih Kalkınç, *Okul Evde Başlar*, (İzmir: Nobel Yayın, 2004), 187.

rım” mesajını vererek aslında bu konuda onların eksikliklerine de dikkat çekmektedir. Ancak bunu doğrudan vermek yerine ben dilini kullanarak aktarmak, etkili iletişim açısından üslup olarak daha yerinde olmaktadır.

Benzer bir üslubu Yûsuf 12/64. ayette de görmekteyiz. Burada da bir önceki ayette *Yusuf’un kardeşleri babalarının yanına dönünce, “Baba!” dediler, “(Gelecek sefer Bünyamin’i yanımızda götürmediğimiz takdirde) bize bir ölçek bile tahıl verilmeyecek. Bu yüzden kardeşimizi de bizimle beraber Mısır’a gönder ki tahıl alabilelim. Hiç şüphen olmasın ki bu kez onu çok iyi koruyacağız.”*²¹ şeklindeki Yusuf’un kardeşlerinin isteğine Hz. Yakub’un cevabı önemlidir: *Bunun üzerine Yakub şöyle dedi: “Daha önce abisi Yusuf’u size güvenip emanet ettiğim gibi, şimdi de onu size emanet edeyim, öyle mi?! Benim güvenim size değil ancak Allah’adır. Çünkü en güvenilir koruyucu Allah’tır. O merhametlilerin de en merhametlisidir.”*²² Hz. Yakub bu ayette de zikredildiği gibi evlatlarının ilk hatalarına rağmen doğrudan onları kınayıcı bir üslup takınmak yerine onları düşünmeye sevk ederek onlara yaptıklarının neticesinde nasıl güvenebileceği sorusunu yöneltmektedir. Hz. Yakub, yine çocuklarına kendi duygularını ifade etmek yoluyla mesajı aktarmaktadır.

4. Çocuklara Karşı Affedici Olmak

Yaratılış icabı herkes hata yapabilir. Önemli olan yapılan hatalarda ısrarcı olmamaktır. Hz. Yakub ve çocukları bağlamında dikkat çeken bir unsur da Hz. Yakub’un hata yapmalarına rağmen çocuklarına kin gütmemesi, onlara karşı affedici olarak onların bağışlanması için Yüce Allah’a yakarmasıdır. Hz. Yakub, kardeşlerinin Hz. Yusuf’a yaptıkları ortada olmasına rağmen Bünyamin konusunda önleyici tedbirler ile birlikte²³ Allah’a olan sonsuz güveni ve tevekkülü neticesinde Bünyamin’i onlarla Mısır’a göndermiştir. Hatta daha sonrasında *“Ey oğullarım! Gidin de Yusuf’u ve kardeşini iyice araştırın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.”*²⁴ diyerek onlara bu hatalarını telafi etmeleri için bir kapı da aralamıştır. Yine oğulları Hz. Yakub’tan

²¹ Yûsuf 12/63.

²² Yûsuf 12/64.

²³ Yûsuf 12/66-67.

²⁴ Yûsuf 12/87.

kendileri için bağışlanma dileyince o, *“Sizin için Rabbimden af dileyeceğim. Çünkü O çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”*²⁵ demiştir.

Hz. Yusuf’un kardeşlerini affetmesi de oldukça anlamlı ve tarihte eşine az rastlanan asil bir davranıştır. Bu gibi davranışlar ancak vahiy ile inşa olan insanların harcıdır. Nitekim Hz. Peygamber de Mekke’nin fethinde Hz. Yusuf’un kardeşlerine gösterdiği davranış biçimini göstereceğini belirterek hemen tüm Mekkelileri affetme erdemliliğini göstermiştir. Zira insanların kalbine dokunabilmek ve gönül dünyalarına girebilmektir esas olan...

5. Allah’ın Emirlerini Uygulamada Çocuklarına Model Olmak ve Onları Teşvik Etmek

Ebeveynin evlatlarına dinî emirleri yerine getirme konusunda hem doğrudan sözleriyle hem de bu emirleri bizzat yerine getirerek dolaylı yollardan çocukları için teşvik edici olması Kur’an’da dinî ve ahlakî bir ödev ve sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Evveleminde esas uyarı *“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”*²⁶ ayetinde zikredilmiştir. Bu ilahî uyarı, işin ehemmiyetini açıklaması bakımından son derece önem arz etmektedir.

Ebeveynin evlatlarını uyarması gereken ilk emirler arasında namaz ibadeti önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Tâhâ 20/132. ayette Allah Resûlüne hitaben *“Aile fertlerine namaz kılmayı emret. Sen de namaz ibadetine devam et. Biz senin rızık peşinde koşmanı istemiyoruz. Senin rızıkını biz veririz. (Bil ki) mutlu son, şirkten sakınan kimselerin olacaktır.”* buyrulmaktadır. Ayette altı çizilmesi gereken önemli hususlardan biri anne-babanın evlatlarına emrecekleri/tavsiye edecekleri ibadetleri öncelikle kendilerinin yapması sonrasında da çocuklarını buna teşvik edici olmaları istenmektedir. Ayrıca özellikle namaz ibadetinin vurgulanması namazın dönüştürücü bir özelliğe sahip olmasıyla ve dinî-ahlakî emirleri içerisinde barındırması ile ilgilidir. Bu durum Ankebût 29/45. ayette açık seçik bir şekilde beyan edilmiştir: *“(Ey Peygamber!) Sana vahyedilen Kur’an’ı okuyup tebliğ et; namazı hakkıyla kılmaya da devam et. Çünkü namaz (hakkıyla kılındığı takdirde) çirkin işlerden ve kötülüklerden alıkoyar. Namaz kılarak Allah’ı zikretmek en büyük ibadettir. (Unutmayın ki) Allah yaptığınızı her şeyi bilir.”*

²⁵ Yûsuf 12/98.

²⁶ et-Tahrîm 66/6.

Ebeveynin çocuğuna dinî emirler hususunda teşvik edici olması bağlamında Hz. İsmail'in ailesine namazı ve zekâtı emretmesi de bu bağlamda zikredilebilir: “(İsmail), ailesine ve halkına namazı ve zekâtı emrederdi. O, rabbinin rızasını kazanmış bir kimseydi.”²⁷

Lokman (a.s) ise çocuğuna ilk olarak tevhidin zıttı olan şirkten uzak durması yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır: *Vaktiyle Lokman oğluna nasihat ederken şöyle demişti: “Evladım! Sakın Allah’a ortak koşma; çünkü Allah’ın ilahlığına ortak koşmak gerçekten çok büyük bir zulümdür.”*²⁸ Gerek bu ayette gerekse daha sonra gelen 16. ayette²⁹ açıkça görüldüğü gibi çocuğun dini-ahlaki eğitiminde önceliğin hangi konuya dair olduğuna ilişkin ipuçları sunulmaktadır. Bu ise öncelikli olarak çocukta güçlü bir Allah tasavvurunun gerekliliğini ortaya koymaktadır. Lokman (a.s) devamında çocuğuna namazı ve iyiliği emretmekte ve kötülükten alıkoymak gibi diğer hususlar için onu teşvik etmektedir.³⁰ Son olarak da insanlarla iletişim biçimine çok dikkat etmesine dair bazı ahlaki ilkeleri salık vermektedir.³¹ Böylece iman, ibadet ve ahlak bakımından gerekli donanımına sahip bireylerin yetiştirilmesinde çok önemli bir eğitim yönteminin sunulduğunu söyleyebiliriz.

Allah’a karşı samimi olma, teslimiyet içerisinde davranma vasıflarını çocuklara kazandırmak için ebeveynin çaba sarf etmesi ve bu minvalde sosyal hayatlarında onlara örnek olmaları konusunda Hz. Yakub’un söylem ve davranışları da dikkate değer bir husustur. Nitekim Hz. Yakub’un birçok söylem ve davranışında onun Allah’a güveninin, O’na teslimiyetinin boyutunu idrak etmek mümkündür. Ayrıca her durumda evlatlarına da bunu açıkça ifade etmesi altı çizilmesi gereken önemli bir husustur. Hz. Yusuf’un rüyasını anlatması neticesinde ona daha önce Yüce Allah’ın ataları İbrahim ve İshak’a lütfettiği nimetini peygamberlikle tamamına erdirdiği gibi Yakub soyuna da nimetini aynı şekilde tamamlayacağı müjdesini

²⁷ Meryem 19/55.

²⁸ Lokmân 31/13.

²⁹ يَا بُيَّيْنَاهَا إِنَّ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ حَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ
“(Lokman oğluna nasihatlerine şöyle devam etti: “Evladım! Bak, bu dünyada yaptığın bir iyilik veya kötülük bir hardal tanesi gibi küçücük de olsa, üstelik bir kayanın içinde saklı bulursa yahut göklerin veya yerin derinliklerinde de olsa Allah onu kıyamet ve hesap günü senin karşına çıkarıp amel terazisine koyar. Hiç şüphe yok ki Allah akıl sır ermez bilgisiyle her şeyi kuşatır, her şeyden haberdardır.” (Lokmân 31/16)

³⁰ Lokmân 31/17.

³¹ Lokmân 31/18-19.

vermiş, ardından *“Şüphesiz senin Rabbin her şeyi bilen ve yerli yerince yapandır.”*³² diyerek rabbın kudretine dikkat çekmiştir.

Kardeşleri, Hz. Yusuf’un öldüğünü haber verdiklerinde Hz. Yakub’un takındığı tavır, hem çocukları hem de inananlar için güzel bir örneklik barındırmaktadır: *“...Bu saatten sonra bana düşen, güzelce sabretmek olsa gerektir. Sizin bu anlattığınız yalanlar karşısında acımı bastırmam da ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.”*³³

Bünyamin konusunda kardeşleri, babaları Hz. Yakub’tan izin isteyince o, şu ifadeleri sarf etmiştir: *“Benim güvenim size değil ancak Allah’adır. Çünkü en güvenilir koruyucu Allah’tır. O merhametlilerin en merhametlisidir.”*³⁴ Yine Bünyamin’in sağ salim teslim edileceği konusunda evlatlarından kesin söz aldıktan sonra Hz. Yakub’un şu sözleri tüm inananlar için tam olarak bir ders niteliğindedir: *...Onlar kesin söz verince Yakub, “Bakın, bütün bu konuşmalarımıza Allah şahittir.” dedi ve ekledi: “Evlatlarım! (Kalabalık bir yabancı grubu olarak Mısırlıların dikkatini çekmemeniz için) şehre tek kapıdan değil, farklı kapılardan girin. Gerçi ben tedbir adına ne söylersem söyleyeyim, Allah’ın sizinle ilgili takdirine engel olamam. (Bilin ki) hüküm ve takdir yalnız Allah’ındır. Bu yüzden ben yalnız O’na güvenirim. Birine güvenmek isteyenler de yalnız O’na güvensinler.”*³⁵

6. Çocuklarıyla Zaman Geçirmek, Ortak Faaliyetlerde Bulunmak

Modern çağda anne-babanın iş hayatında birlikte yer alması veya sosyal medya gibi farklı iletişim yollarının insanların hayatına girmesi ebeveyn evlat ilişkisi ve iletişimde farklı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve ebeveyn evlat arasında etkili bir iletişim şeklinin ortaya çıkarılmasında birlikte kaliteli bir zaman geçirmek önemli bir yer tutmaktadır. Bu iletişim şeklini kaliteli hale getiren ise ortak amaçlar için bir araya gelmek, duygu, düşünce ve heyecanları paylaşmak, bilgi alışverişinde bulunmak, güncel sorunlara çözüm üretmek şeklinde ifade edilebilir. Bu konuda Hz. İbrahim ve oğlu İsmail arasındaki iletişim bize yol göstermektedir. Nitekim Kâbe’yi birlikte inşa etmeleri

³² Yûsuf 12/6.

³³ Yûsuf 12/18.

³⁴ Yûsuf 12/64.

³⁵ Yûsuf 12/66-67.

ve yine birlikte dua etmeleri, baba ve oğul olarak ortak amaçlar için bir araya gelmeleri kapsamında zikredilebilir:

*İbrahim, oğlu İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltince Allah'a şöyle yakarmışlardı: "Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul eyle. Şüphesiz sen dualarımızı işittir, niyetlerimizi bilirsin. Rabbimiz! Bizi (ihlâs ve samimiyetle) sana teslim olmuş kimseler eyle. Soyumuzdan da sana yürekten teslim olmuş (Müslüman) nesiller meydana getir. Bize hacla ilgili ibadetlerimizi öğret. Tövbelerimizi kabul buyur. Çünkü sen samimi tövbeleri daima kabul buyuran, rahmet ve merhameti sınırsız olansın. Rabbimiz! Yine bizim soyumuzdan insanlara senin ayetlerinin hem mana ve mesajını hem de bu mesajın hayata nasıl taşınacağını öğretecek, böylece onları şirkten ve günahlardan arındıracak bir peygamber gönder. Çünkü sen üstün kudret sahibi olan, her şeyi yerli yerince yaparsın."*³⁶

Baba oğulun bu samimi yakarışlarına Rableri, Hz. Muhammed'i "âlemlere rahmet" olması için göndererek cevap vermiştir. Bu durumu Hz. Peygamber şöyle dile getirecektir: "Ben atam İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesi ve annemin rüyasıyım."³⁷

Sonuç

Sonuç olarak anne ve babanın birlikte çalışma hayatına katılması ile değişen aile hayatı veya modern dünyanın bireylere sunmuş olduğu sosyal medya gibi faklı olanaklar aile içi iletişimde zayıflamaya neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen Yüce Allah'ın birer göz aydınlığı ve emanet olarak insanlara bahşettiği çocuklara gerekli ilgi ve alakanın verilmesi anne-baba üzerinde bir haktır. Bu durumun gerçekleşmesinde ilk adım da hiç şüphesiz etkili bir iletişimdir. Bu nedenle ebeveynlerin evlatlarına yaklaşımları bu doğrultuda olmalıdır. Her anlamda insanlığa rol model olan Allah elçilerinin evlatlarına karşı takındıkları hoşgörülü olma, çocuklara nezaket çerçevesinde insan onuruna yakışır şekilde muamelede bulunma, çocukları bir fert kabul edip onları dinleme, anlama ve ihtiyaçlarına göre onlara yardımcı olma, beraber kaliteli zaman geçirme gibi birçok davranışta Allah elçilerini örnek olarak almak gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki sağlıklı toplumlar ancak sağlıklı bireylerden ve bu bireylerin oluşturduğu sağlıklı ailelerden oluşur.

³⁶ el-Bakara 2/127-129.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/127, 128.

Ebeveynler, çocuklarını Yüce Allah'ın bir emaneti olarak görüp, onların hem dünya hem ahiret saadetleri için çaba harcamaları gerekmektedir. Bu yüzden maddi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi manevi ihtiyaçlarını da karşılamak zorundadırlar. Ebeveynler, çocuklarının dinî ve ahlaki görevlerinin yerine getirilmesi hususunda hem model hem de teşvik edici bir rol üstlenmeleri gerekmektedir. Bu durum anne babalar için dinî bir vecibe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı yayınları, 1413/1992.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. 3 cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1417/1999.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarih, ts..
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*. nşr. Muhammed b. Seyyidi. 4 cilt. Beyrut: Dârü'z-Ziyâ, 2013.
- Kalkınç, Fatih, *Okul Evde Başlar*, İzmir: Nobel Yayın, 2004.
- Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2 cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 4. Basım, 1978.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*. nşr. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1415.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- Zerkeşi, Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadıl İbrahim. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.

HZ. PEYGAMBER (sav) VE AİLESİNİN AİLE İÇİ İLİŞKİLERDE KRİZ YÖNETİMİ

*Cafer Acar**

Özet

Bu bildiride Hz. Peygamber'in eşleriyle birlikte hayatın akışı içinde yaşadıkları sorunlarla nasıl başa çıktıkları ve aile ilişkilerinde takip ettikleri temel ilkeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ailenin hem ülkemiz hem de dünya için üzerinde özenle durulması gereken bir müessese olarak problemleri itibariyle ön plana çıktığı şu dönemde, böyle bir konudan üretilen bilginin olumlu katkı sağlayacağı umulmaktadır. Bu çalışmaya zemin oluşturabilmesi için öncelikle Hz. Peygamber'in kaynaklara yansıyan aile içi sorun örneklerinin tespiti yapılmıştır. Ardından ilgili ayet ve haberler, rivayetler eşliğinde müzakere edilmeye çalışılmıştır. Sonuçlar ilkeler manzumesi halinde madde madde sıralanmıştır.

Hz. Peygamber şüphesiz ki aile içi kriz yönetimi bakımından en önemli örnekliliği ortaya koymuştur. Bu yönetimde kimi zaman Hz. Peygamber'in eşleri kimi zaman da bizatihi kendisi inisiyatif üstlenmiştir. Risaletle görevlendirildiği süreçte yaşadığı manevi zorlukları eşi Hz. Hatice'nin desteği ile aşabilmiştir. Kendisine bal şerbeti ikram edildikten sonra yaşadıklarını büyük bir suhulet ve hoşgörü ile karşılayıp eşlerinin duygularını dikkate almaya özen göstermesi bir başka örnekliliktir. Özet kabilinden ifade edilmesi gereken son örnek ise İfk hadisesidir. Bir aile reisinin yaşayabileceği en zor anı bizzat Allah Resülü yaşamıştır. Bu başlı başına bir örneklilik konusudur. Ümmü Seleme validemizin Hudeybiye'de ona olan desteği ve yol göstermesi belki de büyük bir krizin önlenmesine hizmet etmiştir.

* Doç, Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi, İslâm Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi
cacar@ybu.edu.tr

Sonuçta ortaya bir aile üyesi olarak Hz. Peygamber ve aile fertlerinin kriz yönetiminin olmazsa olmazı olan sakin ve suhuletin soğukkanlı bir şekilde devreye sokulmasının önemi anlaşılmıştır. Buna benzer farklı ilkeler bildiri metninde müzakere edilecektir.

Giriş

Aile, hayatımızın en kıymetli değerlerindedir. Aile hayatımızın merkez kuvvetlerindedir. Ailenin hesaba katılmadığı hiçbir sosyal olgu var olamaz. Buna binaen olsa gerek insana dair her konuda aile konuşulması gereken bir konu olmuştur. İnsan aile ile hayatında değer ve huzur kazanır. Aile maddi ve manevi huzurumuzun kaynaklarındanadır.

Hayatın bu kadar merkezinde olan aile, hiç şüphesiz insanlar için bir yol gösterici olan Kur'an ve onun tebliğcisi olan Hz. Resul'ün hayatında aynı şekilde merkez değerlerden biri olarak temayüz etmiştir. Kur'an'da geçmiş peygamberler ve ailelerine dair kıssalar anlatılmıştır. Nitekim insanlığın ilk ailesi, Hz. Âdem ve eşi ile başlamıştır. Ailenin kurucusu ve sahibi Allah olmuştur. Ailenin varlık sebebi sakin, yuvası cennet olmuştur. Kurallar ise ailenin varlığını devam ettirebilmesi için gereken sınırları ifade eder.

Üsve-i hasene olarak gönderilen Allah Resulü'nün hayatında aileye dair ders alınacak onlarca örnek bulmak mümkündür. Hz. Peygamber 25 yaşında ilk evliliğini Hz. Hatice ile yapmıştır. Hz. Hatice validemiz, daha önce iki evliliği olan ve bu evliliklerden iki çocuğu dünyaya gelmiş dul bir hanımdı. Hz. Peygamber 25 yıl boyunca tek eşli olarak Hz. Hatice ile evli olarak kalmıştır. Onun vefatı siyer tarihinde hüzün yılı olarak isimlendirilmiştir.

Hz. Peygamber Hz. Hatice validemizin vefatından sonra 2,5-3 yıl yeni bir evlilik yapmamıştır. Elçi 53 yaşında iken, Habeşistan muhacirlerinden olup eşi ile hicret Yurdu Habeşistan'da iken hayat arkadaşını kaybeden 50 yaş üzerindeki Hz. Sevde ile ikinci evliliğini yapmıştır. Bakire olarak sadece Hz. Âişe validemiz ile evlenmişti. Son sekiz yılda ise diğer evliliklerini yapmıştır. Son 8 yıl İslâm ümmetinin toplumsal olarak zorlandığı, özellikle savaşların ve dolayısıyla yetimlerin arttığı bir dönemde yeni evlilikler yapmıştır ki, evlilikleri ile bu dönem hadiseleri arasında bir bağlantı olduğu kesindir.

Hz. Peygamber'in kaç evlilik yaptığı konusunda onbir sayısı genel olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte cariye olarak evinde bulunan ve nikahı altına aldığı kişilerden bahsedilmekte ve bunların iki tanesinin kesin olduğu tahmin edilmektedir. Toplamda sayı onbeş veya on altıya kadar çıkarılabilmektedir. Hz. Peygamber bunların 9 tanesi ile bir arada olarak evli kalmıştır. Hepsiyile karı koca hayatı olmamıştır demek mümkündür. Bir değerlendirmeye göre, evliliği dört ile sınırlayan ayet nazil olunca Allah Resulü kura yöntemiyle diğer eşlerini boşamak istemiş ancak onlar razı olmamışlardır. Bu ayetin nüzülü sonrasında Hz. Peygamber sadece dört eşi ile karı koca ilişkisini devam ettirmiştir.¹ Evliliği sadece cinsellikten ibaret görmek zaten sağlıklı bir bakış açısı olmasa gerektir.

Şüphesiz ki Hz. Peygamber'in aile hayatında, her ailede olduğu gibi zor zamanlar da olmuştur. Bu zorlukların bir kısmı Kur'an'a yansımıştır. Her zorluk beraberinde bir stres ve kriz de yaratmıştır. Ancak Allah Elçisi ve ailesi bu zorlukları sabır ve müsamaha ile aşmışlardır.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in aile hayatında yaşadığı zorlukları günümüz kriz yönetimi açısından görmek ve anlamak amacı güdülmüştür. Bu araştırmaya zemin oluşturması bakımından da bazı malum bilgilere alan dışı okuyuculara yardımcı olması gayesiyle yer verilmiştir. Bu muvacehede öncelikle aile ve Hz. Peygamber ailesiyle ilgili kavramlara yer verilmiştir. Ardından Hz. Peygamber'in evlilik yaptığına dair bilgi bulunan hanımlara ait malumat sunulmuştur. Hz. Peygamber ve eşleri arasındaki davranış kodlarına işaret edildikten sonra sorunlar karşısında Hz. Peygamber ve ailesinin sorunları aşma yöntemlerine dair çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili daha önce yapılmış çok sayıda ve önemli çalışmalar olduğundan onların tespitlerinden yararlanılmıştır.

Araştırma neticesinde, Hz. Peygamberin ve ailesinin sorunlar karşısında sabır ve müsamaha ve nezaket merkezli bir iletişim yöntemi benimsedikleri görülmüştür. Dahası ve en önemlisi, Hz. Peygamber'in aile hayatında şiddete çirkin söze asla yer olmadığı anlaşılmıştır.

¹ Salih Tuğ, Resûlullah Muhammed (a.s.)'in Evliliklerinde Kronolojik Yapı, *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, (İstanbul: İlmî Neşriyat, [t.y]), 203-208.

1. Kavramlar

1.1. Ümmehatü'l-Müminin

Ümm kelimesi Arapçada anne demektir. Müminlerin anneleri anlamına gelen bu terkip, Allah Resulü'nün evlilik yapmış olduğu eşlerini ifade eden bir tabirdir.² Kur'an bu tabiri ilahî irade ile kullanmış ve yaygınlık kazanmıştır.³ Böylece Hz. Peygamber'den sonra eşleriyle başkalarının evlenmesi yasaklanmıştır. Ezvac-ı tahirat ifadesi de yine Hz. Peygamber'in eşleri için kullanılmıştır.

Kur'an, Hz. Peygamber'in eşlerine özel hükümler koymuştur. Bu yönüyle onları farklılaştırmış ve özel hale getirmiştir.⁴ İyi davranışları ve olası yanlışları diğer insanlara göre iki kat mukabele ile tecziye edilmiştir.⁵ Bazı hususlar onlara has olarak nazil olan uyarı ayetleriyle dile getirilmiştir. Tahyir ayeti bunlardandır. Müminlerin anneleri dünya hayatının nimetleri ile Hz. Peygamber ile birlikte olup sabretme konusunda tercihte bulunmaları istenmiştir.⁶ Hz. Peygamber'in evi özelerinden onların yanına rastgele girilmemesi, izin alınması ve perde gerisinden taleplerin iletilmesi kural olarak konulmuştur.⁷ Peygamber ailesinin evleri, Mescid-i Nebevi'in etrafında kümelenmiş küçük ve sade hücreler şeklinde inşa edilmiş ve onlar da buna razı olmuşlardır.

1.2. Ezvac-ı Tahirat

Zevc kavramı, eş anlamına gelmektedir. Tahir ise temiz demektir. Ezvac-ı tahirat terkibi Allah Resulü'nün temiz eşleri için kullanılan bir tabir olmuştur.⁸

1.3. Ehl-i Beyt

Hz. Peygamber'in hane halkını ifade eden bir kavramdır. Kur'an'da üç ayette geçmekte olup bir ayette Hz. Peygamber'e hitaben ailesi yani hanımları kastedilmiştir.⁹

² Aynur Uraler, "Ümmehatü'l-müminin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001)*,42/306-308.

³ el-Ahzâb 33/6.

⁴ el-Ahzâb 33/32.

⁵ el-Ahzâb 33/30-31.

⁶ el-Ahzâb 33/28-29

⁷ el-Ahzâb 33/53

⁸ Ali Budak, "Muhtevâları Açısından Ezvâc-ı Tâhirât'ın Rivayetleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIII, sayı: 2, (Haziran 2011), 41-85.

2. Hz. Peygamber'in Aile Üyelerine Davranışı

İnsanlığa örnek olarak gönderilen Allah Resül'ünün eşleri ile olan ilişkilerinin genel olarak sade ve doğal bir zemine sahip olduğu söylenmelidir.¹⁰ Ailesinin hal hatırını sual edip ihtiyaçlarını sormayı kendisine bir prensip edinmiştir.¹¹ Ailesinin yanına vardığında mutlaka abdest alıp ağız temizliği yapardı.¹² Sonra eşiyle sohbet ederdi.¹³ Yatsı sonrası ise istirahate çekilirdi. Bir müddet sonra eşini uyandırmadan gece namazı için kalkardı.¹⁴ Sabah namazını ise sünnetini evinde kıldıktan sonra eşini uyandırıp namaza geçerdi.¹⁵ Allah Resulü'nün genel olarak aile hayatının işleyişi böyleydi. Bu süreçlerde sağlıklı işleyiş için dikkat ettiği hususlar da vardı. Onlardan bazılarını paylaşacağız.

2.1. İstişare

İstişare, Kur'an'ın da üzerinde durduğu önemli bir prensiptir.¹⁶ Hz. Peygamber, örnek bir şahsiyet olarak aile hayatında, istişareyi elden bırakmamıştır. Bununla ilgili üç örnek onun hayatında ön plana çıkmıştır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür.

a. Vahyin ilk defa geliş sürecinde Hz. Hatice ile istişarede bulunup onun düşüncesini almış ve aldığı cevaplarla teskin olmuştur.¹⁷

b. Hudeybiye musalahası sonrasında Ka'be'yi tavaf için ihram giymiş Müslümanlara ihramdan çıkmalarını ve kurbanlarını kesmelerini söylemiş ancak Müslümanlar ağır davranmışlar ve Hz. Peygamber'i dinlememişlerdi. Bunun üzerine Ümmü Seleme validemiz ile yapılan istişare Allah Resulünü rahatlatan bir yol açmıştır. Ümmü Seleme, kendi kurbanını kesmesini tavsiye etmiştir. Ardından tüm sahabe ona tabil olmuştur.

⁹ el-Ahzâb 33/33; bk. Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1994),10/498-501.

¹⁰ Kandemir, *Hz. Pey. ve Aile Hayatı*, 95.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 107.

¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 237, 182, 110.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 157.

¹⁴ Kandemir, *Hz. Pey. ve Aile Hayatı*, 95.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 236.

¹⁶ Al-i İmran 3/159; eş-Şûra 42/38.

¹⁷ Buhâri, *Bed'ü'l-vahy* 3.

c. Hz. Peygamber'in hayatında istişareye dair son örnek ise İfk hadisesinin oluşturduğu o ağır ortamda Zeyneb ile konuşmasında tezahür etmiştir. Onun fikrini sormuş o da Hz. Âişe'yi hayırla yad eden bir cevap vermiştir. Onun cevabı dillere destan olacak türdendir: ""Ey Allah'ın Resülü, ben kulağımı, gözümü işitmediğim, görmediğim şeyden muhafaza ederim"¹⁸

2.2. Yardımcı Olma

Hz. Peygamber, günlük hayatında olduğu gibi aile hayatında da yardımcı olmayı seven ve uygulayan bir insandı. Hz. Hatice validemizin ilk vahiy geldiğinde söyledikleri bu anlamda bir fikir vermektedir. İhtiyacı olanın ihtiyacını gideren, yolda kalana yardım eden bir örnek şahsiyeti.¹⁹

Hz. Peygamber'in uzun bir zaman özel hizmetçisi olmamıştır. Şahsi işlerini kendisi görmeyi önemserdi. Evin işlerinde iş bölümü ve aile bireylerinin birbirine dair bir kayıtsızlıkları yoktu. Hz. Âişe onun ev hayatı ile ilgili şu sıralamada zikredilen hususlara işaret etmiştir:

- a. Dikişini yapar
- b. Koyun sağır
- c. Ayakkabısını kendisi tamir eder
- d. Develeri hizmet edenlerle birlikte yemlerdi
- e. Hizmetçiyle beraber hamur yoğururdu
- f. Satın aldığı şeyleri kendisi taşır,
- g. Çocuklar konusunda eşine yardım ederdi²⁰

Hz. Peygamber, çevresinde olan hadiselerle de yardımcı olma yaklaşımı ile duyarsız kalmazdı. Torunu Ümame'nin yüzünü kendisi temizlemiştir. Zeyd'in oğlu

¹⁸ Buhârî, Şehadat 15, 30.

¹⁹ Buhârî, Bed'ü'l-vahy 3.

²⁰ Tirmizî, Şemail 78.

Üsâme'nin de yüzü kanayınca hemen yardımcı olup yüzünü yıkamış ve onu teselli etmiştir.²¹

2.3. Değerli Oldukların Hissettirme

Hz. Peygamber'in insanî ilişkilerde muhatabına davranışı özenliydi. Hatta öylesine özenliydi ki onunla muhatap olan herkes "Peygamber en çok beni seviyor" duygusuna kapılırdı. Aile içi ilişkileri de bundan farklı değildi. Ailesine karşı sevgisini izhar ederdi. Aile bireylerinin kıymetli olduğunu hissettirirdi. Hatta zaman zaman bu kıymetleri söz ile de ifade ederdi. Davet edildiği yerlere giderken yanında eşinin de olmasını önemserdi. Hatta bir defasında bir yemeğe davet edildiğinde eşinin de beraberinde olmasını şart koştuğu söylenir.²² Onlar bineğe binecekleri zaman yardımcı olurdu.²³

Safiye validemiz ile tartışan ve kendisine "Yahudi kızı" diyerek ayıpladığını düşünen bir başka aile üyesine karşı Hz. Peygamber "Benim babam Hz. Harun, amcam Hz. Musa, kocam da gördüğünüz gibi Hz. Muhammed Mustafa'dır" demesini tavsiye ederek kendisi için de değerini ortaya koymuştur.²⁴ Hz. Peygamber, eşini dinler ve dinlediklerine yorum yapmayı ihmal etmezdi.²⁵

2.4. Nezaket ve Müsamaha

Hz. Peygamber, nazik bir kişiliğe sahipti. Müminlere de hep nezaketi tavsiye ederdi. "Sizin en hayırlınız ahlakça en güzel olanınız ve eşine en güzel davrananızdır" tespiti onun bu yönüne işaret eder.²⁶ Zaten karşılıklı haklara Kur'an'da işaret edilmişti.²⁷ İyi ve güzel geçinmek, hoş gitmese de tarafların güzel geçinmelerine işaret edilmiştir.²⁸

Allah Resulü, zor zamanlarda da nezaket ve nezahetini kaybetmemiştir. Hz. Safiyye'nin Hz. Peygamber'e göndermiş olduğu yemeği yere vuran Hz. Âişe'ye karşı

²¹ İbn Mace, Nikah 49.

²² Müslim, Eşribe 139.

²³ Buhârî, Megazi 38.

²⁴ Tirmizî, Menakıb 63.

²⁵ İbn Kesir, Tefsir, 2/164.

²⁶ Tirmizî, Rada' 2.

²⁷ El-Bakara 2/21.

²⁸ Nisa 2/19.

sabır göstermiştir. Bu durum Hz. Âişe'nin hatasını anlamasına ve telafi etme çabası içine girmesine vesile olmuştur.²⁹

Hz. Peygamber aile bireylerinin birbiri hakkında konuşmalarına da asla razı olmamıştır. Hz. Safiyye hakkında konuşan Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber, "bu söz denize karışsaydı denizi ifsad edecekti" demiştir.³⁰ Böylece aile içi ilişkilerde nezaket ve nezahetin önemini ortaya koymuştur. Bu yönüyle aile içinde başkalarının hakkında konuşulması ve davranışlarının taklidinin yapılmasını hoş görmemiştir.³¹

Namaz vakti geldiğinde aile fertlerinden izin alır ve böylece onların kendisi için önemini hissettirirdi.

Allah Resulü, aile üyelerinin kendisini zaman zaman üzen davranışlarını müsamaha ile karşılayıp yanlış bulduklarını zarif bir şekilde tashih ederdi. Hz. Peygamber'e Arap kadınları arasındaki bir hikâyeyi anlatan Hz. Âişe'nin bu anlatısını hoşgörüle muamele ederek tashih etmiştir.³² Onun yaşına uygun davranabilmesi için ortamlar oluşturmuştur.³³ Hz. Peygamber aile üyelerinin tamamı bir araya geldiğinde onlarla sohbet eder ve güzel kıssalar anlatır ve onları güldürdüğü de olmuştur.

2.5. Hediyeleşme

Hediyeleşmek Hz. Peygamber'in hayatında önemli iletişim unsurlarından biriydi.³⁴ Hz. Peygamber, aile üyelerine hediye vermekten memnuniyet duyardı. Necaşi'ye göndermiş olduğu hediyelerin, o öldüğü için iade edileceği haberi üzerine tüm aile üyelerine ve Eşi Ümmü Seleme'ye de hediyeler vermiştir. Bu yönüyle sütkardeşini de ihmal etmemiştir. Huneyn sonrası sütkardeşi Şeyma'yı da hediye verip azad etmişti.³⁵

Hz. Peygamber aile bireyelerine önem verdiği kadar onların değer verdiklerine de önem verirdi. Aile üyelerinin akrabalarına hediye göndermeyi ihmal et-

²⁹ Ebû Davud, Buyu' 91; Nesai, İşretu'n-Nisa 4.

³⁰ Ebû Davud, Edeb 40.

³¹ Tirmizî, Kıyame 52.

³² Buhârî, Nikah 82; Muslim, Fedailü's-Sahabe 9.

³³ Şami, *Sübül'ül-hüda*, 1 / 11167.

³⁴ Feridun Tekin, Hz. "Peygamber'in Hediyeleşmeye verdiği Değer", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.II, sayı 1, ss.61-86.

³⁵ Vakıdî, *Meğazi*, III, 912.

mezdi.³⁶ Hediyeleşmeyi tavsiye eder bunun gönüllerdeki kırgınlıkları izale edeceğini ifade ederdi.³⁷ Özel yiyecekleri eşiyile paylaşmayı ihmal etmezdi. Bir defasında hediye gelen üç hediyeden turfanda sebzenin tadına bakan Allah Resulü, bunun Ümmü Seleme'ye verilmesini emretmiştir.³⁸

Allah Resulü eşinin ve süt annesi Halime'nin akrabalarını da bu yönüyle gözetirdi.³⁹ Evine uğrayan bir yaşlı hanıma özel iltifat göstermişti. Hz. Âişe bunun sebebini sorunca Hz. Hatice'nin arkadaşı olduğunu söyledi. Hatta dostluğa vefanın imandan olduğunu söylemiştir. Kurban kestiğinde de paydan Hz. Hatice'nin akrabalarını göz ardı etmemiştir.⁴⁰

Ümmü Habibe, Hz. Peygamber'e henüz iman etmemiş olan babası Ebu Süfyan'ın geldiğini söylediğinde Hz. Peygamber, babasına ikramda bulunmasını tavsiye etmiştir.

2.6. Hayırla Yad Etme

Hz. Peygamber tüm dostlarında olduğu gibi aile efradı ve onların sevdiklerini hayırla yad etmekten huzur duyardı. Hz. Hatice'yi hayatı boyunca hayırla yad edip onun için istiğfarda bulunmuştur. Bedir esirlerinden Hz. Peygamber'in damadı Ebu'l-As'ın kurtarılması için eşi Zeyneb, annesinin kendisine hediye ettiği gerdanlığı göndermişti. Hz. Hatice'nin gerdanlığını gören Hz. Peygamber duygulanmış ve gerdanlığın tekrar gönderilmesi için talimat vermiştir.

3. Aile Üyelerinin Hz. Peygamber'e Davranışı

Hz. Peygamber'in ailesine katılan hanımlar, onun terbiye halkasına girdiği andan itibaren yeni bir atmosfere girmiş olmanın farkındalığını yaşamaya başlamışlardır. Bunun bir süreç halinde olduğu şüphe götürmez. Bu halkaya dahil olan mümin hanımlar, müminlerin annesi olma vasfını kazandıkları için davranışları da ona göre şekillenmek durumundaydı. Kur'an bu yönüyle tespitlerde bulunmuştur. Bu hususlara giriş bölümünde işaret edilmiştir.

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 87.

³⁷ Tirmizî, *Vela* 6.

³⁸ Vakıdî, II, 577.

³⁹ Vakıdî, III, 869.

⁴⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gabe*, V, 84.

3.1. Ehl-i Beyt'e Mensup Olmaktan Onur Duyma

Hz. Peygamber'in ailesine katılmak şüphesiz ki ağır bir sorumluluktur. Bununla birlikte onların bu mensubiyetten memnuniyet duydukları her defasında ifade edilmiştir.⁴¹ Özellikle Hz. Zeyneb bint. Cahş, kendisinin Allah elçisi ile evlenmesinin Kur'an ayetlerine yansımaları nedeniyle "beni Allah evlendirdi" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Âişe de onun bu ikrama mazhar olmasından dolayı imrenirdi.⁴²

3.2. Hz. Peygamber'in Yakınlarına Karşı Saygı ve İyilik

Hz. Peygamber'i seven aile üyeleri, Hz. Peygamber'in sevdiklerine de özen göstermişlerdir. Hz. Hatice adı, bu noktada ön plandadır. Hz. Peygamber'in düğününde bulunan Halime'ye Hz. Hatice özel bir ilgi göstermiş süt develeri hediye etmiştir. Kurak bir mevsimde yine gelen Halime, Hz. Hatice'den büyük iyilik görmüş kendisine kırk koyun ve bir de binek devesi hediye edilmiştir.

Hz. Hatice'nin bir başka fedakarlığı ise Hz. Hatice'nin, Hz. Ali'ye çocuk yaşta iken sahip çıkılmasına destek olmasıdır. Hz. Ali ilk müminlerden olarak maruf olmuştur.

Hz. Peygamber'e saygı konusunda bir örnek de Sevde validemizin hayatından verilebilir. Allah elçisinin onu boşamasından endişe edince, kendisinin sadece müminlerin annelerinden biri olarak bu dünyadan ayrılmak istediğini beyan edip nöbet hakkını Hz. Âişe'ye verdiğini ifade etmiştir.⁴³

3.3. Maddi ve Manevi Destek

Hz. Peygamber'in ailesinin kendisine karşı davranışları incelendiğinde yine ön planda Hz. Hatice vardır. Her şeyden önce maddi varlığı ile ona destek olmuştur. Bu durum risalet sonrası dönemde de devam etmiştir. Duha Suresindeki "fakir iken seni zengin etmedi mi" hükmünün bu hususu işaret ettiği değerlendirilmiştir. Hz. Hatice'nin Allah elçisine desteği, hediyeleşme şeklinde de devam etmiştir. Zeyd b. Harise'yi Allah elçisi takdir edince, ona hediye etmiş o da Zeyd'i azad etmişti.⁴⁴

⁴¹ Muhittin Akgül, 103.

⁴² İbn'ül-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, VII, 127; İbn Hacer, *İsabe*, IV, 314.

⁴³ Heysemi, *Mecmeu'z-Zevôid*, 7/246.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 1/394.

Hz. Hatice'nin Alla elçisine en büyük desteği ise manevi sahada olmuştur. İlk vahiy sürecindeki desteği Hz. Peygamber'in onu hayırla yad etmesinde her halde en önemli başlığı oluşturur. Ayrıca ona ilk iman eden olması yönüyle Hz. Peygamber güçlü bir destek ile yola çıkmıştır. Süreçlerde ona gösterdiği özen, Cebrailce de takdir edilmiştir.⁴⁵

Allah Resulü'nün ailesi onu kutlu davasında bazen kendisinden de öte bir şekilde savunurlardı. Bazen bu usullere Hz. Peygamber razı olmamıştır. Yahudilerin Allah Resulü'ne yönelik tarizleri eksik olmazdı. Yine bir Yahudi Hz. Peygamber'e kinayeli bir şekilde selam vermek yerine ölüm üzerinize olsun anlamına gelen "es-Sa'mu aleyküm" şeklindeki hitabına Âişe validemiz sert bir mukabelede bulunmuş ve asıl ölüm, gazab ve lanet sizin üzerinize olsun" demişti. Bunun üzerine Allah Resulü, kötü sözün çirkinliğinden nezaketin ise konulduğu yeri zinetlendiren bir süs olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

Hz. Peygamber'in aile üyeleri, onun hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeylere hayatlarında dikkat etmişlerdi. Onun vefatından sonra da buna özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Hz. Âişe validemiz, Hz. Peygamber'in kına kokusundan hoşlanmaması nedeniyle saçına kına yakmazdı. Vefatından sonra da buna dikkat ederdi. Sebebi sorulunca, onun hayatında iken dikkat ettiğime vefatından sonra da dikkat etmez isem bu sadakatsizlik olur şeklinde mukabelede bulunmuştur.⁴⁷

Müminlerin annesi olmak elbette ki ağır bir sorumluluk gerektiriyor ve Hz. Peygamber'in ailesi diğer insanlar gibi rahat davranamıyorlardı. Bunun müminlerin anneleri arasında bir mesele olarak konuşulmuş olması muhtemeldir ki, Allah bir ayetle elçisini vazifelendirerek aile efradını dünya hayatının nimetlerinden serbest şekilde yararlanmak ile Allah Resulü'nün yanında yer alarak ahirete razı olmak arasında muhayyerlik tanımıştır.⁴⁸

Ayetin nüzulüne dair rivayet edilen habere göre, Hz. Peygamber'in aile üyeleri kendisinden dünyalık talep ediyorlardı. Allah Resulü de bu talepler karşısında ne yapacağını bilemiyordu. Buna şahitlik eden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer kızlarına

⁴⁵ Buhârî. Menakıbu'l-Ensar 20; Müslim, Fezailu's-Sahabe 71 .

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/140; Buliari, Edeb 35, 38.

⁴⁷ Ebû Davud, Tereccül 4; Nesai, Zinet 19.

⁴⁸ Ahzab, 28-30.

tepki gösterip kızdılar. Bu süreçte Hz. Peygamber aile üyelerini tek tek çağırarak kendilerine bir tercihte bulunmalarını ve dilerlerse kendilerinden ayrılabilceğini ifade etmiştir. Her biri de bu teklif karşısında Allah Resulü'nün yanında kalmayı tercih etmişlerdir.⁴⁹

3.4. Aile Yetimleri

Hz. Hatice'nin vefatıyla geride evlatlar yetim kalmıştı. Bir müddet yetimlerle kalan Allah Resulü, Sevde ile evlenince onun da beş yetimi vardı. Sevde validemiz Allah Resulü'nün yetimlerine de göz kulak olmuştur. Kendisi de yetim olan Allah elçisi, Yetimlere sahip çıkan ile kendisinin cennette yan yana olacağını ifade etmişti.⁵⁰

3.5. Sadelik, Kolaylaştırma ve Sevgi

Allah elçisinin ailesi, kendisine hayatı kolaylaştırmak için çaba göstermiştir. Onu zorlayacak taleplerde bulunmamaya çalışmıştır. Ümmü Seleme validemizin düğün gecesini yemeği olarak öğütölmüş arpa ile biraz yağın karışımından yemek yaparak Allah resulünü misafir etmesi kendi dilinden anlatılmıştır.⁵¹ Benzer şekilde aile hayatında giyim ve kuşamdan kendisine soru sorulan Hz. Hafsa annemiz, Hz. Peygamber'in iki kıyafeti olduğunu ifade etmiştir. Yemek olarak ise arpa ekmeği ve yağdan bahsetmiştir. Bir de yaygıları vardı ki, yazın yere serilir kışın üstlerine örtülürdü.⁵² Dönemin şartları içinde imkanlar el verdiğince bir kanaat ortaya koymaları şüphesiz Allah Resulü'nün işini de kolaylaştırmıştır.

Her ailede olduğu gibi Allah elçisinin ailesinde de zorluklar oluyordu. Bu durumda Hz. Peygamber ailesinin durumunu fark ederdi. Onlara kayıtsız kalmazdı. Yaşanan her ne olursa olsun ailede muhabbet eksik olmazdı. Hz. Peygamber'den zaman zaman şikayetlendiği anlaşılan Hz. Âişe'ye Allah Elçisi, onun ne zaman hoşnut olmadığını anladığını ifade etmiştir. Bunu nasıl anladığını soran Hz. Âişe'ye, "Benden hoşnut olduğun zaman; Muhammed'in Rabb'i hakkı için öyle değıldir!" dersin. Benden memnun olmadığın zamanlarda da: "İbrahim'in Rabb'i hakkı için

⁴⁹ Şami, 11; 54.

⁵⁰ Buharî, Talak: 14, Edeb: 24; Tirmizî, Birr: 14.

⁵¹ Ibn Sa' d, *Tabakat*, 8/92.

⁵² Şami, 1, 7197.

öyle değildir!" dersin şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe, onun sevgisinin her daim gönlünde olduğunu ifade etmiştir.⁵³

4. Aile İçi Krizler ve Yönetim

Hz. Peygamber'in aile hayatında krizlerden bahsetmek Hz. Peygamber'in bu stresli dönemleri suhuletle atlatması yönüyle abartılı olabilir. Ancak konunun anlaşılması ve bugüne dair bir mesaj oluşturabilmek yönüyle kriz kelimesinin tercihi mazur görülebilir.

Allah Resulü aile hayatında zor dönemler yaşamış ve bunların bir kısmı da Kur'an'a yansımıştır. Özellikle ifk hadisesi Hz. Peygamber'in hayatını adeta altüst etmiştir. Bu hadiseler karşısında peygamberimizin tavrı çağlar ötesine ışık tutacak niteliktedir. Hz. Peygamber'in hayatında kayıtlara geçmiş küçük büyük birçok kriz olmuştur. Bu hadiseler karşısında hem onun hem de aile üyelerinin davranışlarında ki istikamet ailenin bekasını ve huzurunu temin etmiştir. Şimdi bunları inceleyelim.

4.1. İlk Vahiy İlk Kriz

Allah Resulü'nün kaynaklara yansıdığı kadarıyla aile içinde eşinin desteği ile aşabildiği ilk kriz vahyin nüzülü sürecinde olmuştur. Eşinin desteğine muhtaç olmuş ve o da gereken desteği vermiştir. İlk mümin olarak eşine destek veren Hz. Hatice aile içine de sirayet edebilecek bir meseleyi suhuletle kendi mecrasında tutabilmiştir. Bunun başarılı şekilde bir krizin aşılması olarak yorumlanması tuhaf karşılanabilir. Ancak eşi ve ailesi kendisine destek olmayan Hz. Nuh, Hz. Lut gibi diğer peygamberler göz önüne alındığında Hz. Hatice'nin bu süreci başarılı bir şekilde aşmasının anlamı kavranabilir.

4.2. Zor Sınav: İfk Hadisesi/Bir İftira

Hz. Peygamber'in ailesinde yaşadığı kayda değer en önemli krizlerden biri şüphesiz ki, Hz. Âişe validemize atılan iftiradır. İslâm Tarihi kaynaklarında ifk hadisesi olarak bilinen hadisenin tarihi boyutları malumdur. Beni Mustalik Gazvesi dönüşünde sefere iştirak eden Hz. Âişe'nin konaklama mevkiinde bir yitiğini araması ve bu sırada kervanın uzaklaşması üzerine Hz. Âişe konaklama mevkiinde kalmıştır. Onu daha sonra gözcülerden Safvan b. Muattal alıp kervana yetiştirmiştir. Gaz-

⁵³ Buhârî, Nikah 108, Edcb 63.

veye katılan çok sayıda münafık bu hadiseyi büyütüp Hz. Âişe'ye çirkin bir davranışı isnad etmişlerdir.⁵⁴ Bu süreç, hem Allah Resulü'nü hem de Hz. Âişe'yi çok yıpratmıştır. İslâm toplumunun da dağılmanın eşiğine geldiği yorumları yapılmıştır.⁵⁵ Hadiseye dair iftira nitelikli yorumlar her tarafa yayılmıştır. Allah Resulü bunu duymuş ancak Âişe henüz duymamıştı. Hz. Peygamber ona bir şey demiyor ancak yanına girip selam veriyor sadece halini soruyordu. Hz. Âişe bir sorun olduğunu anlamıştır. Nihayet Hz. Âişe'ye kadınlardan birinin, kendisi hakkında konuşulanları haber verdiği kaydedilmiştir. Haberler onu hasta düşürmüş ve yirmi gün hasta yatmıştır. Ardından izin isteyip ailesinin yanına gitmiştir. Hz. Peygamber de olanlardan bunalmış Zeyd ve Hz. Ali ile istişare etmişti. Her ikisi de dedikoduların aslının olmadığını ifade ettiler. Hz. Ali onu rahatlatmak için boşayıp yeni birini alabileceğini söylemiştir. Âişe'nin cariyesine bu hususu sorması gerektiğini de ifade etmiştir. Hz. Peygamber hem Berire ile hem de eşi Zeyneb ile istişare etmiştir. Onlar da hayır söylemişlerdir. Berire bir ayetin gelerek doğruyu haber vereceğini de rivayete göre ifade etmiştir. Hz. Peygamber istişarelerinden sonra minbere çıkıp iftiracıların günahına dair bir konuşma yapmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Âişe'nin suçsuzluğuna istişareleriyle kanaat etmiştir. Bununla birlikte konuşmaların üzerinden bir ay geçmesine rağmen herhangi bir ayet inmemiştir.

Allah Resulü Hz. Ebu Bekir'in evine giderek Hz. Âişe ile ilk defa konuştu. Duyduklarının doğru olmaması durumunda bunun Allah tarafından bildirileceğini fakat doğru ise tevbe etmesini tavsiye etti. Bu konuşma Hz. Âişe'nin gözlerinin dolmasına yetmişti. Bu iddia için asla tevbe etmeyeceğini ifade etti. Bir müddet sonra da vahiy o ortamda nazil olmaya başlamıştı.⁵⁶ Hz. Peygamber müjdeyi verdi. Ancak Hz. Âişe kendisinin kimseye teşekkür etmeyeceğini sadece Allaha şükredeceğini söyledi. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir, kızının davranışını kınamıştı.⁵⁷

Gerçek anlamdaki bu krizde Hz. Peygamber'in ve Hz. Âişe'nin üslubu dikkate şayandır. Hz. Âişe vakur bir şekilde duruşunu muhafaza etmiştir. Hz. Peygamber ise önce yakınları ile istişare etmiş ardından eşi ile konuşmayı tercih etmiştir. Bi-

⁵⁴ Vakıdî, II; 436; İbn Hişam, III, 333.

⁵⁵ Recep Erkocaaslan, "Benî Mustalk Gazvesi Esnasında Ortaya Çıkan Nifak Hareketleri ve İfk Olayı", *Diyanet İlmî Dergi*, 2015, cilt: 51, sayı: 1, s. 129-158.

⁵⁶ Nûr, 24/11-20.

⁵⁷ Vâkidî, II/433-434; Buhârî, "Tefsîr, Sûratu'n-Nûr 6; Taberî, *Târîh*, III/616; Makrîzî, I/215.

reysel karar vermemiştir. Aile içi krizlerin aşılmasında istişarenin önemi bir kez daha en kritik durumlarda ortaya konmuştur.

4.3. Yokluk ve Ortak Tavır

Hz. Peygamber ve ailesi, toplumun yaşadığı ortama göre yokluk çektikleri zamanlar olmuştur. Özellikle risalet sonrası süreçte, Allah Resulü'nün sorumluluklarının artmasıyla birlikte imkanlarını daha fazla bir şekilde müminlerin ihtiyaçlarına yönlendirmeye başlamıştır. Hz. Peygamber'in savaşlarda elde ettiği galibiyetler, bunların beraberinde artan imkanlar bizzat Allah elçisi tarafından müminlere ve onların ihtiyaç sahiplerine yönlendiriliyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu durumdan kendilerinin de yararlanması ve yaşam standartlarının yükselmesini umut eden müminlerin anneleri bunu Hz. Peygamberle paylaşmışlar ve ondan taleplerini sıralamışlardı. Bu durum karşısında şaşkın ve çaresiz bir durumda iken duruma muttali olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, neler olduğunu sorduklarında Allah Resulü şu cevabı vermişti: "bunlar benden dünya malı istiyorlar." Bunun üzerine hem Hz. Ömer hem de Hz. Ebu Bekir çocuklarına kızmışlardır. Bu hadisenin telafisinde de istişarenin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Kur'an'a da yansıyan⁵⁸ bu durum karşısında Allah elçisinin tavrı önemlidir. Bu hadisenin ila ayeti⁵⁹ ile de ilişkisi kurulmuştur.⁶⁰ Rivayate göre, Allah Resulü'nü eşleri hayli zor durumda bırakmışlardır.

4.4. Kıskançlık

Her ailede olduğu gibi hane-i saadette de zaman zaman küçük kıskançlıklar olabilmıştır. Kıskançlığın akli esir aldığı ve insana iradesi dışında davranışlar sergilemesine neden olduğu kimi rivayetlerde ifade edilmiştir.⁶¹ Hz. Âişe validemiz bu yönden biraz ön plandadır. Hz. Hatice'yi kıskandığını ifade etmiştir.⁶² Bu durumu Allah elçisine de ifade edince o da Hz. Hatice'nin kendi kıymetini ifade eden değerlen-

⁵⁸ el-Ahzab 28-30; Müslim, Talak 4.

⁵⁹ El-Bakara 226-228.

⁶⁰ Namig Abuzerov, "Hz. Peygamber'in Eşlerinin Rivayetlerinde Aile İçi İlişkileri", M. Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 74.

⁶¹ Heysemi, IV, 482.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18: 210.

dirmelerini paylaşmıştır.⁶³ Hz. Âişe daha sonraki dönemlerde de müminlerin anneleri arasındaki yerini ifade eden ve ayrıcalıklarına vurgu yapan ifadeler kullanmıştır.⁶⁴

Allah Resulü böyle şeyleri hoş karşılamış ve üzerine gitmemiştir. Kusurlarını yüzlerine vurmamıştır. Onun eşlerine karşı herhangi bir şiddeti de olmamıştır.⁶⁵

Sonuç

Allah elçisi, aile yönüyle tüm insanlığa örnek olacak muhteşem bir temsil ortaya koymuştur. Kendisi eşlerine karşı asla nezaketsiz davranmamıştır. Onların kusur ve eksikliklerini tamamlayıcı davranışlar içinde bulunmuştur. Onun bu örnekliliği müminlerin annelerini de etkilemiş ve onlar da Allah Resulü'nün kıymetini bilmişlerdir. Aile içi krizler karşısında Allah Resulü, öncelikle sabırlı davranmıştır. İstişareyi yakın dostları ile yapmıştır. Kabalık etmemiştir. Onun bu yaklaşımı birçok sorunun kendiliğinden hallolmasını mümkün kılmıştır.

Kaynakça

- Abuzerov, Namig. "Hz. Peygamber'in Eşlerinin Rivayetlerinde Aile İçi İlişkileri". İstanbul: M. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akgül, Muhittin. "Hz. Peygamber'in (sav) Eşleriyle İlişkisi". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, cilt: XLVII, sayı: 2, (Nisan - Mayıs - Haziran 2011) 91-116.
- Budak, Ali. "Muhtevâları Açısından Ezvâc-ı Tâhirât'ın Rivayetleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIII, sayı: 2, (Haziran 2011), 41-85.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî. *Sünen*. nşr. Muhammed Avvame, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993.

⁶³ Nesai, İşretünnisa, 4.

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 65.

⁶⁵ Müslim, Fedail, 17; Ebû Davud, İcare 55.

- Erkocaaslan, Recep. "Benî Mustalik Gazvesi Esnasında Ortaya Çıkan Nifak Hareketleri ve İfk Olayı". *Diyanet İlmî Dergi*. cilt: 51, sayı: 1, (OCAK-ŞUBAT-MART 2015). 129-158.
- Heysemî, Nurettin Ali b. Ebû Bekr. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. Beyrut: Müessesetü'l-meârif, 1986.
- İbn Hacer el-Askalanî. *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*. nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. I-IV, nşr. Mustafa Seka-İbrahim Ebyari-Abdülhafız Şelebi-Maruf Rezik, Beyrut: Daru'l-hayr, 1416/1996.
- İbn Kesîr, el-Kureşî ed-Dimeşkî. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Hüseyin b. İbrahim Zehran, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. nşr. Servet Ukkâşe, Kahire: y.y. 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gabe fi ma'rifeti's-sahabe*. Beyrut: Daru'l-marife, ty.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hanımların Dilinden Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*. İstanbul: İlmî Neşriyat, ty.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâi (enbâi) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Hamid en-Nümeysî, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999/1420.
- Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 01.10.2019.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesaî, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul: Çağrı yay, 1992.
- Şâmî, Şemseddin, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî (942/1536). *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*. nşr. Adil Ahmed b. Abdülmevcud-Ali Muhammed el-Muavviz, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993/1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (310/923). *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Beyrut: Daru't-türas, 1387.

Tekin, Feridun. Hz. "Peygamber'in Hediyeleşmeye Verdiği Değer". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.II, sayı 1, (Ocak-Haziran 2018), 61-86.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Tuğ, Salih. Resûlullah Muhammed (a.s)'in Evliliklerinde Kronolojik Yapı, *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*. (İstanbul: İlmi Neşriyat, [t.y]), 203-208.

Uraler, Aynur. "Ümmehatü'l-müminin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 01.10.2019.

Vakidî, Muhammed b. Ömer b. Vakidî. *Kitabü'l-Megazî*. nşr. Marsden Jones, Beyrut: yy. 1984.

AİLE İÇİ İLETİŞİMDE HZ. PEYGAMBER'İN (sav) ÖRNEKLİĞİ

*Abdülkerim Öner**

Özet

Hızla değişen dünyamızda birçok alanda olduğu gibi ailede de birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Demografik yapı, ekonomik ve sosyal alanlarda meydana gelen değişiklik, doğrudan veya dolaylı olarak aileleri de etkilemiştir. Müslüman bir ailenin böyle bir ortamda ayakta kalabilmesi ve mukavemet gösterebilmesi için Allah Resulü'nün (sav) aile yaşantısındaki iletişimi çok iyi bilmesi ve ona göre hayatını belirlemesi gerekmektedir. Aksi takdirde yaşadığı çağın şartlarına ayak uydurmak zorunda kalacaktır.

Hz. Peygamber (sav), aile fertlerinden her biriyle ayrı ayrı görüşmüş ve onların dertleriyle hemhal olmuştur. Yeri geldiğinde sıkıntı içerisinde bulunan eşini teselli etmiş ve onu rahatlatıcı ifadeler kullanmıştır. Öte yandan çocuklarını karşısına almış, onları dinlemiş ve sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır. Ayrıca çocuklarının geleceği ile ilgili bir mesele olduğunda onlardan habersiz hareket etmemiş ve onların fikirlerini alarak karar vermiştir.

Bir insan olması hasebiyle Allah Resulü'nün (sav) de zaman zaman sıkıntıları olmuştur. Böyle bir ortamda ailesinin desteğini almayı ihmal etmemiştir. Öyle dönemler olmuştur ki Allah Resulü (sav), sıkıntılar içerisinde ne yapacağını bilememiş, çaresiz bir vaziyette kalmıştır. Bu durumda hanımlarıyla istişarede bulunmuş ve onların telkiniyle sağlıklı bir karara varmıştır.

Hz. Peygamber (sav), hanımlarından memnun olmayan erkeklere, hanımlarıyla konuşmalarını ve onları anlamaya çalışmalarını tavsiye etmiştir. Konuşmanın fayda vermediği durumlarda tarafların birbirlerinden ayrılmasını önermiştir. Bunun dışında üçüncü bir seçenek olan şiddete başvurmayı ise yasaklamıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, akerimoner@hotmail.com.

Bu çalışma ile aile içi iletişimde, tarafların birbirlerini dinleme ve anlama kültürünü oluşturarak ailede meydana gelen problemleri, Hz. Peygamber'den (sav) örnekler vererek bir nebze de olsa gidermeye çalışmaktır.

Giriş

Evlilikten önce İslâm dininin müsaade ettiği ölçüde tarafların birbirlerini görmeleri ve tanışıp anlaşmalarında herhangi bir sıkıntı bulunmamaktadır. Aynı şekilde tarafların evlilik hakkında beklentilerinin ne olduğunu, nelerin istenip nelerin istenmediğini açık, net ve şeffaf bir şekilde birbirlerine izah etmeleri gerekmektedir. Zira evlilik bir akittir ve şartlar yerine geldiği takdirde taraflar birbirleriyle evlenebilirler. Kişi kaldıramayacağı hususları evlilik öncesi söz vererek karşı tarafı zor durumda bırakmamalıdır. Yapamayacağı hususları net bir şekilde belirtmeli, ona göre yeni hayata adım atmalıdır. Çünkü verilen söz sorumluluk getirir.¹ Bunun içindir ki evlilik öncesi kişi hangi konuda söz vermişse evlilik hayatında hoşuna gitmese bile uymak zorunda kalacaktır. Yapamayacağı veya zorlandığı hususlar hakkında “ben bunların böyle olacağını daha önce bilmiyordum, bunları yapamam” deme salahiyetine sahip değildir. Zira daha önce yapamayacağı meseleleri karşısındaki kişiye net bir şekilde söyleseydi belki böyle bir evlilik gerçekleşmeyecek ve taraflar da birbirlerini incitmeyeceklerdi.

Allah Resulü (sav), evlenmeden önce bazı hanımlarla evlilik hususunda görüştüğü ve karşılıklı anlaşmadan sonra evlilik için adım attığı bilinmektedir. Zira Allah Resulü'nün (sav) Hz. Hatice'den sonra evlendiği ilk hanımı olan Hz. Sevde ile evlenmeden önce aralarında bazı konuşmaların geçtiği aktarılmaktadır. Şöyle ki Hz. Sevde, Hz. Peygamber'den (sav) evlilik teklifini aldığı anda çocuklarının olduğunu ve bunların Allah Resulü'ne (sav) sıkıntı çıkarabileceğini söylemiştir. Fakat Allah Resulü (sav), Hz. Sevde'yi çocuklarıyla birlikte kabul etmiş ve onunla evlendikten sonra daha önce söz verdiği gibi Hz. Sevde'nin çocuklarına bakmış ve onları kendi evlatlarından ayırmamıştır.²

Aynı şekilde Allah Resulü (sav), daha sonraki yıllarda Ümmü Seleme'ye de evlenme teklifinde bulunur ancak Ümmü Seleme, ilk başta bu teklifi geri çevirir.

¹ İsrâ, 17/34.

² Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zührî (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 10: 53.

Allah Resulü (sav), ikinci defa teklifte bulununca Ümmü Seleme şöyle karşılık verir: “Ey Allah’ın Peygamber’i! Ben yaşlı bir kadını. Yetimlerim var ve ben onlara anelik yapıyorum. Aynı şekilde aşırı derecede kıskanç bir kadını ve sizin de eşleriniz var.” Bunun üzerine Allah Resulü (sav), Ümmü Seleme’nin öne sürdüğü şartları kabul eder ve şöyle cevap verir: “Ey Ümmü Seleme evlenmekten çekinme! Yaşlı olduğunu söylüyorsun ben yaşça senden daha büyüğüm. Yetimlerinin olduğunu söylüyorsun, şüphesiz ki ben senin yetimlerine bakacağım. Kıskançlık meselesine gelince Allah’a dua edeceğim umulur ki Allah onu senden alacaktır.”³

Allah Resulü’nün (sav) evlenme teklifinde bulunduğu halde teklifini reddeden hanımlar da bulunmaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Ebû Talib’in kızı Ümmü Hâni’dir. Rivayet edildiğine göre Allah Resulü (sav), Ümmü Hâni’ye evlenme teklifinde bulunur fakat çocuklarının küçüklüğü ve kendisine yeterli derecede vakit ayıramayacağından dolayı bu teklifi geri çevirir. Hz. Peygamber (sav) de onun bu durumu anlayışla karşılar ve onunla evlenmekten vaz geçer.⁴

Evlilik bir akit olarak kabul edildiğinden tarafların bu konu hakkında birbirlerine olan şartları son derece önemlidir. Herkes kendi durumunu iyi bilip ona göre yeni bir hayata girmelidir. Evlilikten önce taraflar istedikleri şeyleri birbirlerine şart koşabilirler. Bu durum, karşısındaki kişi tarafından kabul edildikten sonra mesele bitmiştir. Mesela Allah Resulü (sav), kızlarını evlendirmeden önce kızlarının üzerine evlenmemeleri gerektiğini damatlarına bildirmiştir. Bunu ilk damadı olan Ebü’l-As’a şart koştuğu gibi Hz. Ali’ye de şart koşmuş olmalıdır. Zira Hz. Ali, Ebû Cehil’in kızıyla evlenmeye kalkıştığında Hz. Peygamber (sav), “Fatıma’nın kendisinden bir parça olduğunu, onun üzülmesine asla izin veremeyeceğini, Allah Resulü’nün kızı ile Allah düşmanının kızının bir nikâhta bulunamayacağını” söyleyerek çok sert tepki göstermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali de bu evlilik kararından vazgeç-

³ Ümmü Seleme, Allah Resulü’nden önce Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den de evlilik teklifi alır ancak Ümmü Seleme validemiz, bazı nedenlerden dolayı ikisinin de teklifini kabul etmez. Bkz. Muhammed b. Sa’d b. Menî ez-Zührî (230/845), *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr* (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 2001), 10: 88, 89.; İbn Zebâle, *Ahbâru’l-Medine*, trc. Fatih Mehmet Yılmaz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 210.; İbn Hibîb, *el-Muhabber*, trc. Âdem Apak-İsmail Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 75.

⁴ Hz. Peygamber (sav), Ümmü Hani ile evlenmek istemiş fakat Ebû Talip, kızını başka kabileye mensup biriyle evlendirmiştir. Bazı nedenlerden dolayı bu evlilik sona erince Allah Resulü (sav), Ümmü Hani’ye tekrar talip olur. Detaylı bilgi için bkz. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 10: 146 vd.; İbn Hibîb, *el-Muhabber*, 85.

miş⁵ ve Hz. Fatıma vefat edinceye kadar başka bir kadınla evlenmemiştir. Bundan yola çıkarak Allah Resulü'nün damatlarını bu şekilde sınırlandırmasına rağmen kendisinin neden aynı anda birden fazla evlilik yaptığını sorgulayamaz. Zira yukarıda ifade ettiğimiz gibi evlilik bir akitir. Taraflar başta nasıl anlaşmışlarsa o şekilde devam ederler. Allah Resulü (sav) de evlenmek maksadıyla bir hanıma talip olduğunda, kadının kendisi veya babası bu şartı koşabilirdi. Allah Resulü de ona göre safını belirlerdi. Bu tarafların doğal bir hakkıdır.

Evlenmeden önce aile büyüklerinin fikrini almalı ve ona göre hareket edilmelidir. Zira bu kadar önemli bir meseleye başlamadan önce tecrübeli kişilerin fikirlerine başvurmama önemli bir eksikliktir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), Hz. Hatice'den gelen evlilik teklifini değerlendirmek amacıyla amcalarının fikirlerini almış, ondan sonra evliliği gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde Hz. Sevede, Allah Resulü (sav) ile evlenmeden önce yaşlı ve birkaç çocuğu olmasına rağmen babasına danışmış ve onun olumlu fikrini aldıktan sonra evlenmiştir.⁶ Öte yandan Hz. Peygamber (sav), Ümmü Seleme'ye evlenme teklifinde bulunduğu Ümmü Seleme'nin ilk başta Allah Resulü'nün evlenme teklifini reddettiğini yukarıda ifade etmiştik. Reddetmesinin gerekçelerinden biri de kendisine şahitlik edecek bir velisinin bulunmamasıdır.⁷ Bütün bunlar gösteriyor ki evlenmek amacıyla yola koyulan kişilerin, ebeveynlerine danışmadan, onların fikirlerini almadan evlilik gibi önemli bir yola girmemeleri gerekmektedir.

1. Aile Fertlerinin Birbirlerini Dinlemeleri ve Anlamaya Çalışmaları

Aile, insanların güven duyduğu, huzur bulunduğu ve her şeylerini birbirlerine anlattığı samimi bir ortamdır. Bunun içindir ki sevinç ve üzüntülerinin paylaşıldığı ilk yerdir. Burada meydana gelen en ufak bir hadisenin bile gizli kalmaması ve her şeyin şeffaf olması gerekmektedir. Böyle olduğu zaman tarafların birbirlerine olan güveni artar ve ailede huzur meydana gelir.

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 2003), "Fedâil", 16.

⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 53.; Hatta Hz. Sevede'nin kardeşi Abd b. Zem'a, Allah Resulü ile olan evliliğine karşı çıkmıştır. Anlatıldığına göre hacc yapmakta olan kardeşi, bu olayı duyunca hacını yarıda bırakmış ve eve gelerek saçını başını yolmuştur. Daha sonra Müslüman olan Abd, yaptıklarına karşı pişmanlık duymuş ve üzölmüştür. Bkz. Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 13: 1: 407.; Âdem Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashab-ı Kiram* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 157.

⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 88.

Aile bireyleri, birbirleriyle uyum içerisinde yaşayabilmesi için sürekli diyalog halinde olmalı, olaylar hakkında istişare etmeli ve ortak karar vermelidirler. Kur'an-ı Kerim de eşlerin bir konu hakkında karar vermek istediklerinde ortak hareket etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁸ Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav) de hayatı boyunca ailesiyle istişarede bulunduğu gibi "Kendilerini ilgilendiren konularda kadınlarla istişarede bulunun"⁹ diyerek ümmetini de istişareye davet etmiştir. Çünkü bilen ve tecrübesi olan erkek ve kadın kim olursa olsun doğru bir karara varabilmek için tarafların birbirlerinin fikirlerine müracaat etmeleri gerekmektedir. Bazı alanlarda kadın kocasından daha bilgili ve tecrübeli olabilir.¹⁰

Hz. Peygamber (sav), aile efradını ihmal etmez ve onlarla daima sohbet ederdi. Zira birden fazla hanımla evli olduğu dönemlerde her gece bir hanımının evine gider ve hiçbirini ihmal etmezdi. Aynı şekilde her gün ikindi namazının ardından eşlerinin bulunduğu odalara gider, dertlerini dinler ve onlarla hasbihal ederdi. Genellikle bunu sırayla yapar ve hiçbirini ihmal etmemeye çalışırdı. Hanımlarıyla birlikte olduğu sıralarda herkese eşit bir zaman ayırdığı bilinmektedir. Zira bir defasında Zeynep bt. Cahş'in yanında biraz fazla kaldığından bu durum Hz. Âişe ve Sevede'nin dikkatinden kaçmamış ve sıkıntılara yol açmıştır.¹¹ Bu demek oluyor ki Hz. Peygamber'in hanımları, ondan adil bir yönetim bulduklarından en ufak bir sapma bile gözlerinden kaçmamıştır.

Allah Resulü (sav), Heyber'in fethinden sonra Hz. Safiyye ile evlendiği esnada ona olayların içyüzünü en detaylı bir şekilde anlatmıştır. Çünkü Hz. Safiyye bu savaşta hem babasını hem de kocasını kaybetmiştir. Hz. Safiyye'nin ifadesine göre Allah Resulü (sav), evliliklerinin ilk gecesinde kendisiyle meşgul olmakla birlikte daha önce yaşananları, Yahudilerle olan münasebetlerini, babasının Müslümanlara neler yaptığını, Hayberlilerle niçin savaştığını ve sorumluluğun kendilerinde değil de karşı tarafta olduğunu detaylı bir şekilde anlatmıştır.¹² Hz. Peygamber'in (sav)

⁸ "...anne ve baba kendi aralarında danışıp anlaşarak çocuklarını sütten keserlerse onlara herhangi bir sorumluluk yoktur..." Bakara, 2/233.

⁹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (241/855), *Musned* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995), 2: 97.

¹⁰ Celal Yaniçeri, *Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 628.

¹¹ Bu olay kaynaklarımızda detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Ayrıca Allah Resulü'nün hangi eşinin yanında fazla kaldığı ile ilgili birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 83, 104.

¹² Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (207/823), *Kitâbu'l-Meğâzi* (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 2: 675.; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, trc. Komisyon (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996), 2: 192.; Yaniçeri, *Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*, 126.

aile bireylerine bu şekilde davranması ve muhatap alarak olayların içyüzünü kendileriyle paylaşması, onlara verdiği değerle birlikte saygı, bağlılık, özgüven ve cesaretlerinin artmasına da vesile olmuştur.

Allah Resulü (sav), ailesinin bireylerinden her biriyle ayrı ayrı diyalog içerisinde olduğu bilinmektedir. Çocuklarını ilgilendiren bir mesele olduğunda eşler beraber hareket etmişlerdir. Nitekim Hz. Hatice, en büyük kızı olan Zeyneb'i, Ebü'l-As ile evlendirmeden önce konuyu Allah Resulü'ne açmış ve onun rızası alındıktan sonra bu evlilik gerçekleşmiştir.¹³ Öte yandan çocuklarını ilgilendiren meselelerde de onlarla konuşmuş ve onların konu hakkındaki fikirlerini öğrendikten sonra adım atmıştır. Mesela Hz. Ali, Allah Resulü'nün (sav) kızı Fatıma'ya talip olduğunda Allah Resulü (sav), kızını karşısına almış ve onun konu hakkındaki fikrine başvurmuştur. Utangaçlığından dolayı ses çıkarmayan Fatıma'nın gönüllü olduğu kanaatine varmış¹⁴ ve onu Hz. Ali'yle evlendirmiştir.¹⁵

Bu durumda Allah Resulü'nün (sav) rızası, Fatıma'nın rızasına tabi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla asıl olan kızın rızasıdır. Zira evlenip hayat kuran kendisidir. Hayatının en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilen evlilik gibi bir meselede, kızın görüşüne başvurulmaması kabul edilecek bir durum değildir. Bu konuda ebeveynlere düşen evlatlarının mutluluklarına destek olmak ve varsa yanlışlıkları, usulüne uygun bir şekilde düzeltmektir.

Allah Resulü (sav), ailesinde olumsuz bir durum olduğunda olay hakkında hemen hüküm vermemiş, olayı araştırarak bir neticeye varmaya çalışmıştır. Nitekim Benî Mustalik Gazvesi'nden döndüklerinde Münafıklar tarafında Allah Resulü'nün eşi olan Hz. Âişe'ye bir iftira atılmıştı. Allah Resulü (sav), böyle bir olayın yaşandığına ihtimal vermediği halde elinde herhangi bir kanıt bulunmamaktaydı. Bu amaçla olayı araştırmak isterken ilk önce Hz. Âişe'yle konuşmamış, onu babasının evine göndererek olayı sakin bir şekilde araştırmak istemiştir. Ayrıca olayın hemen başında duygusal davranarak eşini de üzmemiştir. Aradan bir müddet geçtikten sonra Hz. Âişe ile konuşup olayın iç yüzünü anlamaya çalışmıştır. Aynı şekilde Allah Resulü (sav), olayı araştırmak amacıyla etrafında olan diğer kişi-

¹³ Yaniçeri, *Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*, 629.

¹⁴ Hz. Peygamber, bakire bir kızın utangaçlığı sebebiyle susması, izin anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bkz. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "İkrâh", 3.

¹⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 20.

lerle de istişarede bulunmuştur. Bunlardan biri de bir başka eşi olan Hz. Zeynep bt. Cahş'tır. Zeynep, kulaklarıyla duymadığı, gözleriyle görmediği herhangi bir şeye inanmadığını ve Âişe hakkında iyilikten başka bir şey bilmediğini söyleyerek onun masum olduğunu bildirmiştir. Öte yandan Allah Resulü (sav), ev halkından kabul edilen ve Hz. Âişe'nin cariyesi olarak bilinen Berire ile de istişare etmiştir. O da Hz. Âişe'nin kötü bir şey yaptığına dair herhangi bir bilgisinin olmadığını söylemiştir.¹⁶

Hz. Peygamber (sav), her şeyden önce bir insandır. Onun da sıkıntıları ve içinden çıkamadığı olaylar olmuştur. Dolayısıyla konuşacağı ve danışacağı birilerinin olması son derece normaldir. Ona bu konuda en fazla destek olanlarının başında eşleri gelmektedir. Bunlar içinde de Hz. Hatice'nin ayrı bir yeri olduğunu biliyoruz. O, bir eşten beklediği birçok desteği Hz. Hatice'den almıştır. Bunlardan biri de ilk vahyin geldiği andır. Zira vahiy geldiğinde şaşırıp ne yapacağını bilmeyen ve endişelenen Hz. Peygamber'e ilk desteği veren kişidir. Hz. Hatice, Allah Resulü'nün (sav) içinde bulunduğu bu durumun kötü bir şey olmadığını ifade ettikten sonra onu sakinleştirmiş ve şunları söylemiştir: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki, Allah seni asla utandırmaz. Çünkü sen akrabalık bağını gözetir, ihtiyaç sahiplerine yardım eder ve misafirlere ikramda bulunursun..."¹⁷

Hz. Peygamber'e (sav) destek olan ve sarf ettiği sözlerle onu rahatlatan bir başka hanımı da Hz. Ümmü Seleme'dir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav), 6/628 yılında ashabıyla birlikte umre yapmak amacıyla Mekke'ye doğru yola koyuldu. Bunu duyan Mekkeli müşrikler, Müslümanları Mekke'ye sokmama kararını aldılar. Allah Resulü, Hz. Osman aracılığıyla niyetlerinin savaş olmadığını sadece Kâbe'yi ziyaret etmek amacıyla geldiklerini söylese de Mekkelilere bunu kabul ettiremez. Yaşanan gelişmelerin ardından Hudeybiye'de taraflar arasında bir antlaşma meydana geldi. Ancak antlaşma maddelerinin bir kısmı Müslümanların aleyhine görünüyor ve sahabeler bu maddeleri kabule yanaşmıyordu. Buna rağmen Allah Resulü (sav), antlaşmayı onayladı. Bu olay sahabeler arasında büyük şaşkınlık ve hayal kırıklığı oluşturdu. Zira Kâbe'yi ziyaret amacıyla gelmişler ve beklenmedik bir neticeyle karşılaşmışlardı. Üstelik üstün durumda olmalarına rağmen hoşlarına

¹⁶ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzi*, 2: 426 vd.; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 2: 171.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el- Buhârî (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2003), "Bedu'l-Vahy", 3.; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr (774/1372), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1976), 1: 386.

gitmeyen ve olumsuz görünen bazı maddeleri kabul etmek zorunda bırakılmışlardı. Bundan dolayı hepsi birden Allah Resulü'nün (sav) söyledikleri karşısında kayıtsız kalmışlardı. Şöyle ki Hz. Peygamber'in (sav), "Kalkın tıraş olun ve kurbanlarınızı kesin" demesine rağmen hiçbiri yerinden kalkmamıştı. Allah Resulü (sav) bunu birkaç defa tekrar etmesine rağmen kimse yerinden kıvıldamamıştı. Bu durum Allah Resulü'nü son derece üzmüştü. Yaşanan bu olaylar karşısında çok şaşırılmış ve ne yapacağını bilmez bir duruma gelmişti. Zira ilk defa ashap hep birden kendisini dinlememişti. İşte böyle çaresiz bir durumdayken Ümmü Seleme'nin bulunduğu çadıra girdi. Ümmü Seleme, Allah Resulü'nü (sav) gördüğü zaman yüz ifadesinden bir şeylerin ters gittiğinin farkına vardı ve sebebini sordu. Hz. Peygamber (sav) de başından geçenleri anlattı. Bunun üzerine Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın elçisi! siz kalkın saçlarınızı tıraş edin ve kurbanınızı kesin. Onlar da sizi takip edeceklerdir." Allah Resulü (sav), kalktı ve denilenleri yaptı. Allah Resulü'nün (sav) saçlarını tıraş ettiğini ve kurbanını kestiğini gören ashap, onun bulunduğu yere doğru giderek tıraş olup kurbanlarını kesmeye başladılar. Böylece Ümmü Seleme, Allah Resulü'nü (sav) büyük bir yükten kurtarmış ve onu rahatlatmayı başarmıştı.¹⁸

2. Ailede Kıskançlık

Her insanın ailesinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in (sav) ailesinde de eşler arasında zaman zaman kıskançlıklar oluyordu. Ancak Allah Resulü (sav), bu olayları büyütüyor, ehemmiyet vermiyor ve gülüp geçiyordu. Bir defasında Hz. Peygamber (sav), Hz. Âişe'nin yanına gelince Hz. Âişe: "Gün boyunca neredeydin." diye çıkışır. Allah Resulü (sav) de Ümmü Seleme'nin yanında olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Âişe: "Ümmü Seleme'ye doymadın mı?" sorusuna Allah Resulü (sav) sadece gülümsedi.¹⁹ Allah Resulü'nün hanımları içerisinde Hz. Âişe'nin en çok kıskandığı kişi Hz. Hatice'dir. Zira Hz. Peygamber (sav), ilk eşi olan Hz. Hatice'yi hiçbir zaman unutmamış ve yeri geldiğinde onu hayırla anmıştır. Bu durum Hz. Âişe'nin dikkatinden kaçmamış ve Hz. Hatice hakkında hayırlı şeyler söylememiştir. Allah

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2003), "Cizye ve'l-Muvadaa", 18.; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (207/823), *Kitâbu'l-Meğâzi* (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 2: 613 vd.

¹⁹ Olayın şu şekilde devam eder: Hz. Âişe: "Ya Resulellah! Bana söyler misin? İki vadiye insan ve biri otlatılmış diğeri se otlatılmamış ise hayvanlarını hangisinde otlatırsın?" Allah Resulü ise, "Otlatılmamış olanında" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Ben diğer eşlerin gibi değilim. Benim dışında diğer eşlerin daha önce başka erkeklerin yanındaydılar." değince Allah Resulü (sav) gülümsedi. Bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 78.

Resulü (sav) de Hz. Âişe'nin bu tavrı karşısında rahatsız olmuş ve Hz. Hatice'nin faziletleri hakkında açıklamalarda bulunarak ona niçin bu kadar değer verdiğinin iç yüzü açıklamıştır. Hz. Âişe de bundan sonra Hz. Hatice hakkında olumsuz bir şey söylememiştir.²⁰

Kadınlar, fitratları gereği bazen fevri hareketlerde bulunabilirler, sözlerinin nereye gideceğini ve karşısındakinin kim olduğunu unutabilirler. Bu tür durumlarda onların yapısını iyi bilmeli, sabretmeli ve yumuşamalarını beklemeliyiz. Aynı tepkiyle karşılık verdiğimiz zaman olayların büyüdüğünü ve sıkıntılara yol açabileceğini unutmamalıyız. Nitekim Allah Resulü'ne (sav) bir sefer esnasında eşlerinden Ümmü Seleme ile Safiyye eşlik etmişlerdi. Hz. Peygamber (sav), Ümmü Seleme'nin hevdeci zannıyla Hz. Safiyye'nin hevdecine girdi. Üstelik kalma sırası Ümmü Seleme'deydi. Allah Resulü (sav), Safiyye ile konuştuğu bir esnada Ümmü Seleme çıktı ve Allah Resulü'ne (sav): "Sen Allah'ın elçisi olduğun halde benim sıramda gidip o Yahudi kızıyla mı konuşuyorsun?" diyerek çıkıştı. Allah Resulü (sav) herhangi bir tepki vermedi ancak Ümmü Seleme yaptığı hatanın farkına vararak özür diledi.²¹

Allah Resulü (sav), eşlerinin birbirlerine karşı kırıcı olmalarına müsaade etmiyor ve yeri geldiğinde onlara kızılıyordu. Hele bir de onların bağlı bulunduğu milleti hakkında olumsuz sözler sarf edenleri şiddetli bir şekilde ikaz ediyordu. Rivayet edildiğine göre bir sefer esnasında Hz. Safiyye'nin bineği rahatsızlanmıştı. Zeyneb'in yanında fazla bir deve vardı. Allah Resulü (sav) de Zeynep'ten fazla olan deveyi isteyince Zeynep, "Bu Yahudi kadına mı devemi vereceğim" diyerek tepki gösterdi. Allah Resulü (sav), Zeynep'in bu sözüne çok kızdı ve iki üç ay yanına gitmedi. Ancak Zeynep, yaptığı hatayı iyice anlayınca Allah Resulü (sav) onu affetti.²²

Allah Resulü (sav), eşlerinin yaptığı hatalara aynı tepkiyi vermediğini anlıyoruz. Eşlerini çok iyi tanıdığından hangi hanımına karşı nasıl tepki vereceğini biliyordu. Anlaşılan o ki muhatabına göre pozisyon belirliyordu. Nitekim bir defasında Hz. Âişe ile Hz. Safiyye arasında sözlü münakaşa meydana gelmiş ve Hz. Aise, Hz. Safiyye'ye üstünlük taslayarak "Yahudi kızı" ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeye çok üzülen Hz. Safiyye, durumu Allah Resulü'ne (sav) bildirmiştir. Hz. Peygamber (sav)

²⁰ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Menâkibü'l-Ensâr", 20.; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 4: 118.

²¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 93.

²² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 123.

de, “Babam Harun, amcam Musa ve kocam da Muhammed deseydin ya”²³ diyerek onu teselli etmiştir. Aynı şekilde Hz. Safiyye, Hz. Peygamber’le (sav) evlenip Medine’ye geldiğinde Allah Resulü (sav), Hz. Âişe’ye, “Safiyye’yi nasıl buldun.” dediğinde Hz. Âişe: “Nasıl bulayım Yahudi kızı işte.” Bunun üzerine Allah Resulü (sav), “Böyle söyleme ey Âişe! O Müslüman oldu ve samimiyetle İslâm’ı benimsedi.” diyerek karşılık verdi.²⁴

Hz. Safiyye, Yahudi kökenli bir aileden dünya gelmesi hasebiyle Allah Resulü’nün (sav) diğer hanımlarından çok çektiği anlaşılmaktadır. Bununla alakalı İbn Sa’d, şöyle bir olay aktarmaktadır: Hz. Peygamber vefat etmeden önce hastalığa yakalanmış ve eşlerini yanına çağırmişti. O esnada Safiyye bt. Huyey, “Ey Allah’ın nebisi! Keşke sana gelen bu hastalık bana gelseydi.” deyince diğer hanımları onun hakkında kaş-göz hareketinde bulundular ve onun hakkında güzel sözler söylemediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “Arkadaşınızı kaş-göz işaretiyle çekıştirdiğinizden kalkın ve ağzınızı yıkayın. Vallahi o, sadık biridir” dedi.²⁵

Allah Resulü’nün (sav) hanımları, ona karşı gelip cevap veriyor hatta içlerinden ona darılıp yüz çevirenler bile oluyordu.²⁶ Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (sav), yaşanan bütün bu olumsuz davranışlar karşısında sabrediyor ve tarafların sakinleşerek kendilerine gelmelerini bekliyordu. Zira insanın olumsuz olayların meydana geldiği ilk anda sinirlenip fevri hareketlerde bulunması kaçınılmazdır. Bu tür durumlarda sakin kalarak daha sağlıklı kararlar vermesi gerekiyor.

Sonuç olarak Allah Resulü’nün (sav) eşleri arasında, kadınların halet-i ruhiyeleri icabı, hoş karşılanmayan kırıcı konuşmaların olması kaçınılmazdır. Zira aynı anda birden fazla hanımın bulunduğu bir ortamda bu tür davranış ve konuşmaların olması normal karşılanmalı ve insan fitratının bir gereği olarak kabul edilmelidir. Hz. Peygamber’in (sav) ailesinde bile bu tür davranışlar varken İnsan olmamız hasebiyle birçok ailede bu tür kıskançlıkların olmasını normal karşılamalıyız. Biz de Allah Resulü’nün (sav) yaptığı gibi ailemizde meydana gelen olumsuz olayları

²³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî (279/892), *el-Câmiu’l-Kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâm, 1996), “Menâkıb”, 63. Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (207/823), *Kitâbu’l-Meğâzi* (Beyrut: Dâru’l-A’lemî, 1989), 2: 675.; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 10: 123.

²⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 10: 123.; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 2: 191.

²⁵ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 10: 124.

²⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, Bkz. 10: 144.

büyütmeden hoşgörü ile karşılamalı ve gülüp geçebilmeliyiz. Aksi takdirde olaylar farklı taraflara kayarak içinden çıkılmaz bir aşamaya gelebilir.

3. Aileye Dışarıdan Müdahale Etme

Aile içindeki iletişimde, aile bireylerinin birbirlerine olan iyi niyeti kadar, dışarıdan da aileye müdahalenin aynı oranda iyi niyetli olması gerekmektedir. Aksi takdirde ailedeki düzen bozulabilir. Ebeveynler, çocuklarını evlendirmeden önce evlilik hakkında bilinçlendirmeli ve onlara nasihatte bulunmalıdırlar. Evlendikten sonra da onları başıboş bırakmamalı ve müspet manada rehberlik yapmalıdırlar. Gençler arasında huzursuzluklar baş gösterdiğinde tek taraflı değil, her iki tarafı de dinledikten sonra belirli bir karara varmalı ve onlara yardımcı olunmalıdır.

Hz. Peygamber'in (sav) kızı Fatıma ile Hz. Ali arasında da zaman zaman tartışmalar oluyordu. Olaylar Allah Resülü'ne (sav) intikal edince onları karşısına alıyor ve onlara güzelce nasihatte bulunuyordu. Yaptığı nasihatın neticesinde aralarındaki kırgınlığın yerini muhabbetin aldığına şahit olunca çok seviniyordu.²⁷

Allah Resülü (sav), eşleriyle ciddi manada bir sıkıntı yaşamış ve mescitte bir müddet yalnız kalmayı tercih etmişti. Olaydan haberdar olan Hz. Ebû Bekir, kızı Hz. Âişe'yi uyarmış ve Hz. Peygamber'e (sav) karşı daha ölçülü olmasını tembihlemiştir. Öte yandan Hz. Ömer, olayı duyduğunda önce Allah Resülü (sav) ile görüşmüş, onun gönlünü almış ve ardından kızı Hafsa'nın yanına giderek onu sert bir dille uyarmıştır. Aynı şekilde O, henüz herhangi bir sıkıntı çıkmadığı zamanlarda bile kızının biraz sert mizaca sahip olduğunu bilmesinden dolayıdır ki her defasında kızını Hz. Peygamber'e (sav) karşı nezaketli olmasını ve saygıda kusur etmemesi gerektiğini vurgulayarak nasihatte bulunmuştur.²⁸

4. Şiddete Başvurmama

İnsan ailesiyle iyi geçinmeli ve her fırsatta onların yaptıkları hataları düzeltmeye çalışmalıdır. Ancak yapılan bütün iyilik ve konuşmalar işe yaramıyor ve aile büyükleri de işi çözemiyorsa artık usulüne uygun bir şekilde ayrılma yolunu denemelidirler. Bunun ötesinde başka bir yola başvurmamalıdırlar. Hele insanın

²⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 26-27.

²⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 171-172. Hz. Ömer'in kızı Hafsa'ya nasihati hakkında bkz. Aynı eser, s. 10: 144.

onurunu zedeleyen ve zillete sevk eden dayağa hiçbir şekilde başvurmamalıdır. Zira Kur'an-ı Kerim, "Şayet bir kadın kocasının geçimsizliğinden veya kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında sulh yapmalarında onlara herhangi bir günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."²⁹ diyerek şiddete başvurmadan sulh yolunun aranması gerektiğini vurgulamaktadır.

Allah Resulünün (sav) hayatını incelediğimizde onun mizaçları farklı birçok hanımla evlenmesine ve bazı sıkıntıları yaşamasına rağmen dayağa başvurmadığını görüyoruz.³⁰ Evlilik bağının yürüyemeyeceğini düşündüğü zaman usulüne uygun bir şekilde hanımlarını karşısına almış ve onlara yol göstermeye çalışmıştır. Mesela Sevde bt. Zem'a'nın yaptığı bazı nahoş davranışları sebebiyle onu boşamaya kalkışmış fakat daha sonra bu kararından vazgeçmiştir.³¹

Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav), yaptığı bazı hatalardan dolayı Hz. Hafsa'yı da boşamaya karar vermiştir.³² Ancak Cebrail'in (as) gelerek Hafsa'nın çok oruç tuttuğunu, namaza düşkün biri olduğunu ve dolayısıyla cennette de onun eşi olduğunu söylemesi üzerine Hafsa'yı boşamaktan vazgeçmiştir.³³ Bu olaydan sonra Hz. Peygamber'e (sav) karşı daha dikkatli davranan Hz. Hafsa, onu üzecek her türlü hal ve hareketlerden uzak durmuş, Allah Resulünün (sav) vefatından sonra meydana gelen siyasi hadiselerle mümkün mertebe karışmamaya çalışmış ve mütevazı bir hayat sürmüştür.³⁴

Allah Resulünün (sav) içinde bulunduğu konum itibariyle dünya hayatında sıkıntılı bir yaşam sürdüğü bilinmektedir. Eşleri dünyalık hususunda zaman zaman onu rahatsız edici davranış ve söylemler içerisinde bulunmuşlardır. O da bu konuda onları zorlamamış ve muhayyer bırakmıştır. Ancak bütün bu sıkıntılara rağmen eşleri onunla birlikte olmaya karar vermişlerdir. Nitekim Allah Resulü (sav), bir

²⁹ Nisa, 4/128.

³⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 193-194.

³¹ Allah Resulü (sav), Sevde annemizi boşamaya kalktığı zaman Sevde, Hz. Peygamberin yolunda durup, "Ey Allah'ın peygamber! Benim erkeklere karşı bir ilgim yok. Fakat ahirette senin eşin olarak dirilmek istiyordum. Beni nikâhına geri al!" dedi. Allah Resulü de bunu kabul etti ve onu boşamaktan vazgeçti. Bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 53-54.; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1: 407.; İbn Hibîb, *el-Muhabber*, trc. Âdem Apak-İsmail Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 71-72.

³² Peygamber'in eşlerini boşaması ile alakalı detaylı bilgiler hakkında bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 145 vd.

³³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 82.; İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medine*, 207-208.

³⁴ Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashab-ı Kiram*, 164.

gün Hz. Âişe'nin yanına gider ve ona şöyle söyler: "Ey Âişe! Sana bir şey söyleyeceğim fakat bunu anne babanla istişare etmeden karar verme." Hz. Âişe, onun ne olduğunu sorduğunda Hz. Peygamber (sav) şu ayeti okudu: *"Ey Peygamber! Eşlerine söyle: Şayet dünya hayatı ve onun süsünü istiyorsanız, gelin sizin boşanma bedellerinizi verip sizi güzellikle boşayayım. Yok eğer Allah'ı, Resulü'nü ve ahiret yurdunu istiyorsanız şüphe yok ki Allah, içinizden güzel işler yapanlara büyük bir mükafat hazırlamıştır."*³⁵ Bunun akabinde Hz. Âişe, ailesiyle danışmayacağını dolayısıyla Allah'ı, Resulü'nü ve ahireti tercih edeceğini söyledi. Hz. Peygamber (sav) aynı soruyu diğer eşlerine de sordu ve onları muhayyer bıraktı. Onlar da Hz. Âişe'ye benzer cevaplar verdiler.³⁶

Sonuç

Evlenmeye karar verenlerin evlilikten ne beklediklerini ve nasıl bir evlilik istediklerini net bir şekilde bilmeleri ve ona göre hareket etmelidirler. Yapabileceklerini veya yapamayacaklarını karşı tarafa açık ve anlaşılır bir dille söylemeleri gerekmektedir ki sağlıklı bir aile hayatının temelleri atılsın.

Allah Resulü (sav), evlenmeden önce bazı eşlerinin kendisine sunduğu şartları değerlendirmiş ve ona göre hareket etmiştir. Bu şartların bazılarını olumlu bulup kabul etmiş ve evlenmiştir. Ancak bazı kadınların şartlarını kendisi için uygun görmediğinden evlenmekten vazgeçmiştir. Aynı şekilde bir baba olarak da çocuklarını evlendirmeden önce damat adaylarından neler talep ettiğini açık bir şekilde bildirmiştir. Öte yandan evlenmeden önce aile büyüklerin fikirlerine başvurmayı da olumlu karşılamıştır.

Aile içerisinde huzurlu bir ortamın oluşabilmesi için tarafların birbirlerine güvenmeleri ve aile hakkındaki en ufak bir meseleyi bile diyalog halinde çözmeye çalışmalıdırlar. Allah Resulü (sav), eşlerine zaman ayırmış, her fırsatta onlarla oturup hasbihal etmiş ve varsa sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır. Muğlak görülen meseleler hakkında açıklık getirmiş ve şüphe uyandıracak meselelere fırsat vermemiştir.

³⁵ Ahzâb, 33/28-29.

³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10: 68, 172-173.

Her ailede olduğu gibi Allah Resulü'nün ailesinde de zaman zaman sıkıntılar olmuştur. Birden fazla hanımla evli olan Hz. Peygamber'in (sav) ailesinde eşlerin birbirlerine karşı farklı muameleleri ve diyalogları olmuştur. Öyle zamanlar olmuştur ki eşleri birbirlerine karşı kırıcı olmuş, hoş olmayan sözler sarf etmiş ve birbirlerinin kalplerini kırmışlardır. Allah Resulü (sav), bu olayları büyütmeyp normal karşılamış ve hanımlarının mizaçlarına göre tepki göstermiştir.

Bir beşer olması hasebiyle Allah Resulü'nün (sav) de içinden çıkamadığı ve sıkıntıya girdiği anlar olmuştur. Bu tür durumlarda eşleri kendisine manevi destek olmuş ve onu rahatlatmışlardır.

Aile içerisindeki iletişimde, mümkün merteye dışarıdan herhangi birilerinin müdahale etmemesi gerekir. Sıkıntılar varsa aile içerisinde diyalogla çözümlenmelidir. Ancak aile içerisinde çözülemiyorsa aile büyükleri devreye girmeli ve yapıcı yönlendirmelerle sıkıntıları gidermeye çalışmalıdırlar.

Bütün uğraşlara rağmen aile içinde meydana gelen huzursuzluklar çözülemiyorsa taraflar birbirlerini incitmemeli ve ayrılma yolunu seçmelidirler. İnsan onuruyla bağdaşmayan dayak gibi yollara başvurmamalıdır. Allah Resulü'nün (sav) ailesinde ciddi manada sıkıntılar olduğu halde onun hanımlarına veya çocuklarına şiddet uyguladığına dair herhangi bir veriye sahip değiliz.

Kaynakça

- Afzalur Rahman. *Sîret Ansiklopedisi*. Trc. Komisyon. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (241/855). *Musned*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995.
- Apak, Âdem. *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashab-ı Kiram*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud (279/892). *Ensâbu'l-Eşrâf*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el- Buhârî, (256/870). *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2003.
- İbn Hibîb. *el-Muhabber*. Trc. Âdem Âpak-İsmail Güler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr (774/1372). *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1976.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zührî (230/845). *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İbn Zebâle. *Ahbâru'l-Medine*. Trc. Fatih Mehmet Yılmaz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892). *el-Câmiu'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 1996.
- Vâkidî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, (207/823). *Kitâbu'l-Meğâzi*. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989.
- Yaniçeri, Celal. *Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

RESÛLULLAH'IN ÇOCUKLARLA İLİŞKİLERİNDEN TABLOLAR

*Mehmet Yolcu**

*Ayşe Tokay***

Özet

Resûlullah'ın (sav) kendi çocuklarına gösterdiği ihtimam pek çok kişinin dikkatini çekmiştir. Kendi torunları olan Hasan ve Hüseyin ile ilişkilerini tasvir eden ilgili kaynaklar bugün bile abartılı bulunabilecek çok sıcak ve samimi yakınlıkları ifade eden kıssalar kaydetmiştir. O, kendi yakınları ve arkadaşlarının çocukları bir yana komşularının çocuklarına kadar bile fevkalade bir ilgi göstermiş ve onları himaye ederek gönüllerini almaya çalışmıştır. Savaşlarda veya diğer sebeplerle baba veya annesini kaybeden çocukları özellikle gözetmiş ve onların yokluklarını hissettirmemeye gayret etmiş, aile efradıyla bunların cemiyet içinde zayı olmalarına engel olmaya özen göstermiştir.

Bu tebliğde başta Resûlullah'ın olmak üzere Ehl-i Beyt ve Ashabın aile efradını kollama ve onları bir arada tutma gayretlerinden tablolar seçilmiştir. Asr-ı Saadet ve onlarla birlikte yetişen kuşağın bu konudaki gayret ve emekleri nazara verilmiştir. Verilen misallerden yola çıkılarak günümüz Müslümanlarının cemiyet içinde ilgisiz ve sahipsiz kalan çocuklara yönelik ne gibi sorumlulukları olduğu gün yüzüne çıkarılmış ve duyarlı, bilinçli bir müminin bu sahada yapabilecekleri gözler önüne serilmek suretiyle toplumsal bir yaranın nasıl sarılabileceği gösterilmiştir.

Giriş: İslâm Kültüründe Çocuk ve Eğitimine İlişkin Çalışmalar

İslâm tarihi ve medeniyeti konusunda günümüze gelen yazın gözden geçirildiğinde Müslümanların çocuk, hakları, sağlığı, eğitimi ve yetiştirilmesi konusunda ne kadar büyük çabalar sarf ettikleri rahatlıkla gözlemlenebilir. Bu konuda yazılan binlerce kitaptan öne çıkan başlıca eserler şöylece sıralanabilir: er-Râzî,

* Prof. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi, myolcu@beu.edu.tr

** Arş. Gör. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, atokay@ankara.edu.tr

Tedbîru's-Sibyân, Ğarîb b. Sa'îd el-Kâtib el-Kurtubî, *Halku'l-Cenîn ve Tedbîru'l-Humâlâ ve'l-Mevlûdîn*, İbnu'l-Cezzâr el-Kayravânî, *Siyâsetu's-Sibyân ve Tedbîruhum*, Ahmed b. Muhammed el-Beledî, *Tedbîru'l-Hubâlâ ve'l-Atfâl ve's-Sibyân ve Hıfzu Sihatihim ve Mudâvâtu'l-Emrâd el-Âride lehum*, İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetu'l-Mevdûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd*, İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed fî Nasîhati'l-Veled*, Muhammed b. Mahmûd b. el-Huseyn el-Usrûşenî, *Câmiu Ahkâmi's-Siğâr*.¹

Bunun yanında Fıkıh Usulünü ele alan her müellif çocuklara geniş yer verir: Cenin, çocukluk, buluş, rüşt ve küçükler ahkâmına ilişkin beyanlarda bulunur. Fakihler de kitaplarında çocuklara ilişkin bölümler açarlar.

Bu konuda en esaslı çalışmalar özellikle İbn Sînâ tarafından yapılmıştır.² O, *el-Kânûn fî't-Tıbb* adlı eserinin ilk bölümünde küçüklerin eğitimi ve onların hastalıklarına ilişkin bir fasıl ayırmış ve buna *et-Ta'lîmu'l-Evvel fî't-Terbiyye* adını vermiş ve bunu da 4 makaleye ayırmıştır. Birincisinde çocukluğun ilk evrelerini ele almıştır. İkinci makalede emzirmeye yer vermiştir. Bu konudaki en önemli tavsiyesi çocuğun emzirilebildiği kadar emmesinin hayati öneme sahip olduğunu beyan etmiştir. Üçüncü makalede çocuk hastalıklarından ve korunma yollarından bahsetmiştir. Dördüncü makalede yetiştirilmesi ve eğitimine yer vermiştir. Burada çocuğun buluş çağına gelene kadar eğitilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Burada İbn Sînâ çocukların psikolojik eğitimine ilişkin konuları ele almış ve bilinen en iyi eğitim metotlarını tahlil etmiştir.

İbn Sînâ, *el-Urcûze fî't-Tıbb* kitabında da küçükler hakkında bir bölüm ayırmıştır. Burada özellikle küçüklerin eğitim metotlarını açıklamış ve çeşitli yetiştirme aşamalarında ne gibi yaklaşımların uygun olacağını analiz etmeye çalışmıştır. Burada da konuyu küçüklerin hayatında cenin aşamasından itibaren ele almış ardından emzirme meselelerini tahlil etmiş ve onun dadılık döneminden ileri yaşlarına kadar nasıl ve ne şekilde yetiştirilmesi gerektiğini izah etmiştir.

İdare ve yönetimle ilgili eserinde (es-Siyâse) ise, İslâmî Eğitimin İlkelerini vermeye çalışmıştır. Burada hem felsefi hem de pedagojik görüşlerine yer vermiş-

¹ Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed fî Nasîhati'l-Veled*, 1-13.

² İbn Sînâ, 276 kitap veya risale yazmıştır. Bunları 43 tanesi tıp, 24'ü felsefe, 31'i din ilimleri, 23'ü psikoloji, 15'i matematik, 22'si mantık, 5 tanesi ise Kur'ân Tefsiri ve ilimleri ile ilgilidir. Ayrıca züht, aşk, musiki ve kimi hikâyeler hakkında risaleleri de mevcuttur.

tir. Onun tespitine göre: “Eğitimin ilk adımı Kur’ân öğrenmektir. Burada çocuk hem ruhen hem de aklen telkine hazır hale getirilecektir. Aynı zamanda hece harflerini (alfabeyi) de öğrenmeli ve dinin ana ilkeleri de telkin edilmelidir. Sonra çocuğa şiir öğretilmeye başlanır. Önce recez sonra kaside verilir. Çünkü recezin aktarılması ve ezberlenmesi daha kolaydır. Zira beyitleri daha kısa ve vezni daha hafiftir. Şiirden de edebî fazileti, ilmin methi ve cehaletin zemmi hakkındakiler seçilmelidir. Bir de anne-babaya iyi davranma, iyilik yapma ve misafire ikram ve benzeri mekarim-i ahlak ile ilgili konuları işleyen şiirler verilmelidir.”³ “Çocuk Kur’ân’ı hıfz edip dilin ana konularını öğrendikten sonra ileriki eğitimi için tabiatına ve istidadına uygun olanın seçimine geçilir.”⁴ Çünkü mürebbiler bilmelidir ki, bir çocuk her tür eğitime elverişli ve yetenekli değildir. Onun neye eğilimi varsa kendisini o tür eğitime yönlendirmek daha verimli ve doğru olur. Çocuk orada kabiliyet ve yeteneklerini rahatlıkla inkişaf ettirebilecektir. Yoksa yetenekleri gelişmediğini gibi kimi hususiyetleri de zaafa uğrayacaktır.⁵ Bir de çocuğun eğitimcilerine de önem verilip dikkat edilmelidir. Onların başlıca vasıfları şunlardır: “Çocuk eğitimcisinin akıllı, dindar, ahlak eğitimi konusunda bilinçli, basiretli, çocuk yetiştirmede mahir, vakur, duyarlı olmalıdır. Hafif meşreplik, saçma sapan hareketler, çocuğun yanında açılıp saçılma gibi tutum ve davranışlardan uzak durmalıdır. Ne donuk ne gevşek, aksine tatlı, zeki, yiğit, temiz ve nezih olmalıdır. Büyük adamların nasıl yetiştirildiğini bilmelidir. Hem ahlâk-ı mulûkû hem de ahlâk-ı sefeleyi kavramış olmalıdır. Bir de oturma, yeme-içme ve konuşma adabı ile hayatta lazım olan diğer adab-ı muâşeretini enine boyuna tahlil eden biri olmalıdır.”⁶

Küçüklerin yetiştikleri çevre de çok önemlidir. Her çocuğun seçkin çocuklardan oluşan bir arkadaş çevresi olmalıdır. Burada çocuklar beraber birçok zamanlarını geçirecekleri arkadaşlar edinirler. Arkadaşlarının iyi eğitim almış, güzel terbiye sahibi, iyi alışkanlıklar edinmiş çocuklardan olması zorunludur. Çünkü çocuklar birbirinden farklıdır ve birbirinden rahatlıkla alırlar ve verirler. Bu nedenle küçüklerin daima eğitimciler ve mürebbilerle kalmaları onların canını sıkabilir. Bıkkınlığı önlemek için küçükleri akranlarıyla baş başa bırakmak onları harekete geçirir ve öğrenme arzularını kamçılar. Küçüklerin birbirleriyle yarışmaları, birbirlerine gıpta

³ İbn Sînâ, *es-Siyâse*, 102.

⁴ İbn Sînâ, *es-Siyâse*, 104.

⁵ İbn Sînâ, *es-Siyâse*, 105.

⁶ İbn Sînâ, *es-Siyâse*, 102-103.

etmeleri ve yanlış ve hatalardan kurtulmaları bu sayede daha kolay olur. Çocuklarla konuşmak akıllarının açılmasına yol açar. Anlama zorluklarını çözer. Çünkü çocuklar genellikle en tatlı gördüklerini, en ilginç duyduklarını konuşurlar. Sözün ilginçliği onu beğenmesine, beğenmesi de onu öğrenmesine ve konuşmasına sebep olur. Küçükler kendi aralarında arkadaşlıklar kurar, ziyaretleşmeler yapar, ikramlarda bulunurlar. Bunların hepsi oyunlar kurmalarına, kendilerini göstermelerine, tartışma kültürü edinmelerine ve simülasyona (benzer hareketler sergilemeye) neden olur. Bu ilişkiler ve beraber hareket etmeleri onların ahlaklarını düzeltmelerine, himmetlerinin harekete geçirilmesine, örf adetlerini edinmelerine yol açar.⁷ Yani kısacası, küçüklere öncelikle iyi, faydalı, hayırlı, güzel ahlak öğretilmeli, bunun için her tür eğitimsel ve pedagojik yöntem kullanılmalıdır. Kimi zaman teşvik, kiminde sakındırma, kimi zaman alıştırma, kiminde korkutma, kimi zaman yönelme, kiminde yüz çevirme, kimi zaman övme kiminde azarlama yöntemi kullanılmalıdır.⁸ Bu konu çok mühimdir ve derinlemesine irdelenmesi gerekmektedir.

Bu nedenle ilk asırlardan itibaren Müslüman âlimler ve eğitimciler küçüklerin eğitimiyle ilgilenmiş ve onlarla daha ceninken ilgilenen, hayatın yetişkinlik ve gençlik senelerine kadar devam eden terbiye ve eğitimle ilgili yüzlerce hatta binlerce eser yazmışlardır. Çocuklarla ilgili çeşitli öğretim teknikleri ve pedagojik formasyon hakkında öyle çok eser yazılmıştır ki, bunların şiirsel anlatıma yönelmiş nice misallerine günümüzde ulaşmak mümkündür.⁹

1. Resûlullah'ın (sav) Çocuklarla İlişkilerinde Esas Olan Merhamet

Resûlullah (sav) çocuklarla ilişkilerinde daima şefkat ve merhamet ön plandaydı. Onlara her zaman tatlı ve yumuşak davranırdı. O, çocuklara karşı katı kalpli sert tutum ve davranışları gösterenleri mutlaka uyarırdı.

Resûlullah (sav) bir çocuk gördüğünde mübarek yüzünü neşe ve sevinç kaplardı. Onu tutar, kollarının arasına alır, kucaklar, okşar, sever ve öperdi.

Resûlullah (sav) *karşılaştığı her çocuğa selâm verir, hal hatır sorardı. Şayet bu esnada bir binek üzerindeyse çocukları bindiği hayvanın terkisine alır, gidecek-*

⁷ Krş. İbn Sînâ, *es-Siyâse*, 103-104.

⁸ Krş. İbn Sînâ, *es-Siyâse*, 101.

⁹ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî'nin bu konudaki manzûmesi (*Manzûmetu Riyâdi's-Sibyân*) 109 beyittir ve çocukların eğitimiyle ilgili çok değerli tespitleri içermektedir.

leri yere kadar götürürdü. Çocuklarla arkadaşça konuşur, onların yanında adeta çocuklaşır, anlayış seviyelerine göre sohbet eder, öğütler verirdi.

Resûlullah (sav) kimi zaman yarış yapan çocuklarla beraber koşuya katıldığı bile vakidir. Bu da onlara şefkat ve merhametinden kaynaklanıyordu.

Resûlullah (sav) özellikle kendi çocuklarına ve torunları Hasan ve Hüseyin'e çok düşkündü. Onlar için her zaman şefkatli bir baba ve merhametli bir dede konumundaydı. Onların isteklerini yerine getirir, sırtlarını sıvazlar, başlarını okşar, onları kucağına alır, omuzuna çıkarır, sırtında taşır ve -onca işinin arasında- onlarla oyunlar oynadığı bile olurdu.¹⁰

Yine bir gün badiyeden gelen bir sahâbî Resûlullah'a (sav): *Yâ Resulallah, siz çocukları öper misiniz; biz onları öpmeyiz* dedi. Böyle bir soruya Resûlullah (sav) ise: *Allah senin kalbinden merhamet duygusunu almışsa ben ne yapabiliyim?* karşılığını vermiştir.¹¹

2. Resûlullah'ın Küçüklere Verdiği Değer

Enes b. Mâlik'in aktardığı hadis: "Çoluk çocuğuna Resûlullah'tan (sav) daha şefkatli bir kişi görmedim. Oğlu İbrahim'in -Medine'nin- Avali semtinde oturan bir sütanesi vardı. Beraberinde ben de bulunduğum halde Resûlullah (sav) sık sık oğlunu görmeye giderdi. Varınca, demircinin duman dolu evine girer, oğlunu kucaklar, koklar, öper ve bir süre sonra da dönerdi."¹²

Hz. Fatıma (ra) babasını ziyarete geldiğinde, Resûlullah (sav) değerli kızını karşılamak için sevinçle ayağa kalkar, onun alnından öper ve onu yanına oturturdu.

Resûlullah'ın (sav) çocukları memnun etmek için dediklerini yapar, onların kalbini kazanırdı. O bir peygamber olduğu halde omuzunda çocuk taşımaktan utanç duymaz, aksine bununla övünürdü.

Bazı insanlar, Resûlullah'ın (sav) çocukların başını okşayıp onları öpmesini garip karşılamışlardır. Kendilerinde pek olmayan bu güzel huyun, en güzel bir şekilde Resûlullah'ta (sav) görülmesinin hikmetini anlayamamışlardır. Bir defasında

¹⁰ Krş. İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed*, 12.

¹¹ İbnu Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetu'l-Mevdûd*, 1/222.

¹² Buharî, *Edeb*, 18; Müslim, *Fedâil*, 63.

el-Akra' b. Hâbis, Resûlullah (sav), Hz. Hasan'ı öperken görmüş ve ona şöyle demişti: *"Benim on çocuğum var; şimdiye kadar hiçbirini öpmedim."* Bunun üzerine Resûlullah (sav): *Merhamet etmeyene merhamet olunmaz* buyurmuştur.¹³

3. Resûlullah'ın Çocuklarına Yönelik Sevgisi

Resûlullah'ın (sav), kızı Fatıma'yı (ra) çok severdi. Bir yolculuğa çıkacağı zaman en son ona uğrar, dönüşünde ise önce onu görmeye giderdi.

Bir gün Resûlullah'ın (sav) minberde hutbe okurken Hasan ve Hüseyin'in düşe kalka mescide girdiklerini gördüğünde konuşmasını yarıda bırakarak aşağı inmiş ve onları tutarak başlarını okşamış ve kucaklayarak bağrına basmış ve şöyle buyurmuştur:

"Cenab-ı Hak, Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihan vesilesidir¹⁴ buyururken ne kadar doğru bildirmiştir. Ben onları görünce dayanamadım."¹⁵ Sonra mindere çıkıp konuşmasına kaldığı yerden devam etmiştir.

Başka bir hadiste şöyle Enes b. Malik şu gördüklerini dile getirmiştir: *" Resûlullah'ı (sav), hutbe okurken gördüm, Hasan dizinin üstündeydi. Ne söyleyecekse halka söylüyor, sonra eğilip onu öpüyor ve: Ben bunu seviyorum* diyordu."¹⁶

Başka bir hadisi şerifte şöyle denmektedir: *" Resûlullah'ı (sav), bir gün bir omuzunda Hasan, diğer omuzunda Hüseyin olduğu halde geldi. Yanımıza varıncaya kadar bir onu öpüyor, bir diğerini öpüyordu."* Biz de: *Yâ Resulallah, anlaşılın onları çok seviyorsunuz* dedik. O da: *Evet, severim. Kim onları severse beni sevmiş, kim onlara kin tutmuşsa, bana kin tutmuş olur* buyurdular.¹⁷

Bir seferinde Hz. Hasan'ı omuzuna almış, gidiyordu. Bir adam kendisini bu halde görünce, Hasan'a; *"Ey çocuk, bindiğin binek ne güzeldir."* dedi. Resûlullah (sav) da şu cevabı verdi: *"O da ne güzel süvaridir."¹⁸*

¹³ Müslim, Fedâil, 65; Tirmizi, el-Birr ve's-Silah, 12; İbnu Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetu'l-Mevdûd*, 1/222.

¹⁴ Bkz. el-Enfâl 8/28; et-Teğâbun 64/15.

¹⁵ Buharî, Fiten, 20.

¹⁶ Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 56.

¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 6/360; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Ma'rifeti'a-Sahâbe*, 1/329.

¹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/329.

Resûlullah'ın (sav) çocuklara o kadar şefkatli ve hoşgörülü idi ki, bebekler ve küçük yaştaki çocuklar kucağını ıslatsalar dahi onları anlayışla karşılar, rahatlayınca kadar kendi hallerine bırakırdı.

4. Resûlullah'n Küçüklerle Gösterdiği Müsamaha

Resûlullah (sav) çocukların ağlamalarına dayanamaz, onların susturulmasını, yorulmamasını isterdi. Sevgisi ve şefkati çocukların ağlamasına dahi müsaade etmezdi.

Hanımlarını sıkı sıkıya tembih eder, Hüseyin'den söz ederek: *Bu çocuğu ağlatmayın* derdi. Öyle ki, bazen ağlayan bir çocuk sesi duysa namazını bile kısaltır, annenin çocukla meşgul olmasına imkân verirdi.

Resûlullah (sav) mescitte namaz kıldırırken, cemaatte çocuklu anneler de bulunurdu. Sahâbîlerin bu husustaki anlatımı şöyle: Resûlullah bize sabah namazını kıldırması. Namazda iki kısa sûre okudu. Namaz bitince Ebû Saîd el-Hudrî sordu: *Yâ Resûlallah bugün daha önce yapmadığınız bir şekilde namazı kısa kıldırınız? Peygamberimiz şöyle açıkladı: Geride kadınlar safındaki çocuk sesini duymadın mı? Annesinin onunla ilgilenmesini temin edeyim dedim.*"¹⁹

Resûlullah'ın (sav) torunu Hüseyin, sütannesi Ümmü Fadl'ın yanındaydı. Bir defasında Resûlullah (sav) Hüseyin'i görmeye gitti. Ümmü Fadl der ki: Hüseyin'i emziriyordum. Resûlullah (sav) bize geldi. Çocuğu istedi, onu verdim. Çocuk hemen üstünü ıslattı. Almak için elimi uzattım. *Çocuğun rahatlamasını kesme* dedi. Sonra bir bardak su istedi ve çocuğun ıslattığı yere döktü."²⁰

Bu konuda önemli bir bilgi de Ümmü Halid'in hadisinde yer almıştır. Burada küçük yaştaki kız Resûlullah'ın sırtındaki bir ben ile oynuyor, babası kızıp bırakmasını söylüyor ama Resûlullah'ın (sav) ona müdahale ederek "karışma, oynasın" diyerek küçük kızın hevesini almasına müsaade ediyor:

عَنْ أُمِّ خَالِدِ بِنْتِ خَالِدِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَتْ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَعَ أَبِي وَعَلَيَّ قَمِيصٌ أَصْفَرٌ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «سَنَهُ سَنَةً». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَهِيَ بِالْحَبَشِيَّةِ: حَسَنَةٌ. قَالَتْ فَذَهَبْتُ

¹⁹ Nesai, Kible, 35.

²⁰ el-Kâdî 'Iyâd, *Şerhu Sahîhi Muslim*, 2/111.

أَلْعَبُ بِخَاتَمِ النَّبُوَّةِ، فَزَبَرَنِي أَبِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «دَعَهَا». ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «أَبِي وَأَخْلَفِي، ثُمَّ أَبِي وَأَخْلَفِي، ثُمَّ أَبِي وَأَخْلَفِي». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَبَقِيَتْ حَتَّى ذَكَرَ.²¹

5. Resûlullah (sav) ve Diğer İnsanların Çocukları

Resûlullah, çocuklara şefkatini herkese karşı gösterir ve bunda bir ayırım gözetmezdi. Kendi çocuklarına ve torunlarına gösterdiği sevgi ve merhameti, diğer çocuklara da gösterirdi.

Mesela Resûlullah'ın evlatlığı Zeyd'in oğlu Üsame'ye gösterdiği ilgi harikadır. Onun anlattığına göre: "Resûlullah bir dizine beni, bir dizine de torunu Hasan'ı oturtur; sonra ikimizi birden bağrına basar ve: *Ya Rabbi, bunlara rahmet et. Çünkü ben bunlara karşı merhametliyim* diye dua ederdi.²²

Bir seferinde Resûlullah'ın (sav) eline işlemeli bir kumaş parçası geçmişti. Hz. Hâlid'in kızını çağırttı ve bunu ona verdi, böylece onu sevindirmiş oldu.²³

6. Resûlullah (sav) ve Diğer Dinlere Mensup Kişilerin Çocukları

Peygamberimiz çocuklara gösterdiği şefkat ve merhamette din ayırımı yapmamıştır. Mesela bir Yahudi'nin çocuğu hastalandığını duyduğunda Resûlullah (sav) hemen çocuğu ziyarete gitmiştir. Yerine göre müsait bir ortam gördüğünde ona Müslüman olması için telkinde bulunmuştur. Bu ilgi karşısında çok sevinen çocuk, Müslüman olmak için babasından izin istemiştir. Babası müsaade ettiğinde ise hemen Müslüman olmuştur.

7. Resûlullah'ın (sav) Savaşta Bile Küçükleri Himayesi

Peygamberimizin barış zamanındaki bu güzel davranışları savaş esnasında da devam etmiştir. O, savaş sırasında çocukların öldürülmemesini kesin biçimde emretmiş ve onlara iyi davranılması konusunda kati talimat vermiştir.

Bir savaş esnasında birkaç çocuk iki tarafın arasında kalmış ve öldürülmüşlerdi. Resûlullah (sav) bu hadiseye çok üzüldü. Sahâbîler: *Ya Resûlallah (sav), onlar müşrik çocuklarıdır, niçin üzülüyorsunuz?*" diye soracak oldularsa Peygamber hemen müdahale etmiştir: *Onlar doğdukları gibi duruyorlar. Sakın çocukları öldürme-*

²¹ İbnü'l-Mulakkin, *et-Tavdîh*, 20/324; HN: 3071.

²² İbnü'l-Mulakkin, *et-Tavdîh*, 20/339; HN: 3735.

²³ İbnü'l-Mulakkin, *et-Tavdîh*, 18/324-325; HN: 3071.

yin, aman çocukları katletmeyin. Her can ilk yaratılıştta tertemizdir buyurarak değişmez tutum ve kararını bildirmiştir.²⁴ Çünkü çocukların babası gayrimüslim de olsa, kendileri erginlik çağına gelmedikçe mükellef sayılmazlar. Fıtrat üzere doğdukları için, o masumluklarını muhafaza ederler.

8. Resûlullah'ın (sav) Kız Çocuklarına Yönelik Merhameti

Resûlullah (sav) eşsiz şefkatini, kız çocukları hakkında iyi düşünmeyen ve onlara fazla değer vermeyen cemiyetinin anlayış ve töresine rağmen, onlar hakkında da göstermiştir. İslâm'ın Hicazda zuhurundan önce (Cahiliye Döneminde) kız çocuklarının, kimi Arapların gözünde, hiçbir değeri yoktu. Hatta onların bazısı kız babası olmayı bir ayıp olarak görürdü. "*Falan adamın damadı*" demesinler diye kızlarını evlendirmek istemez, acı bir ıstırap içinde öldürür veya diri diri toprağa gömerlerdi. Bu vahşeti de atadan, babadan kalma bir töre ve gelenek olarak görür ve uygulamada bir sakınca görmezlerdi.

Resûlullah (sav) bu zavallı masum insanların böyle acımasızca bir biçimde öldürülmelerini büyük bir cinayet olarak görür ve bu kötü geleneğin bir an önce uygulamadan kaldırılması için mücadele edenler arasında yer almıştır. Kendisi kızların babası olmakla iftihar ettiği gibi, üç, iki veya bir kızı olup da onları büyütüp yetiştirenleri, iyi bir eğitim verenleri cennetle müjdelemiştir.²⁵ Bu nedenle Resûlullah'ın (sav), huzuruna bir kız çocuğu geldiğinde ona özellikle yakın ilgi göstermiştir.

Hâlid b. Saîd, Resûlullah'ı (sav) ziyarete geldiğinde, yanında küçük kızı da vardı. Habeşistan'da doğduğu için, Peygamberimiz ona ayrı bir yakınlık gösterirdi. Çocuk kalktı, Resûlullah'ın (sav) sırtında bulunan bir ben ile oynamaya başladı. Babası onu yanına çekmek istedi, fakat Resûlullah (sav) çocuğun kalbinin kırılması için babasına engel oldu ve oyununa devam etmesine imkân tanıdı.

Küçük bir çocuk olan Cemre'yi babası almış Resûlullah'ın (sav) huzuruna getirmiş ve: *Yâ Resûlallah, Allah'a şu kızım için bereket duası yapar mısın?" diye rica etmiştir.* Resûlullah da Cemre'yi kucağına oturtmuş, elini başına koymuş ve bereket için dua etmiştir.

9. Resûlullah ve Kız ile Erkek Çocuk Arasında Ayırım Yapanlar

²⁴ Muslim, el-Cihâd ve's-Siyer, Te'mîr el-İmâm li'l-Umerâ, HN: 3261.

²⁵ Ebû Dâvûd, 42/Edeb 131/fî Fadli Men 'Âle Yetâma: 4/338, HN: 5147.

Enes b. Mâlik hadisi: Resûlullah'ın yanında bir adam oturuyordu. Bir ara adamın erkek çocuğu geldi. Adam çocuğu aldı dizlerine oturttu. Az sonra bir de kız çocuğu geldi. Onu da yanına oturttu. Resûlullah adama: *Niçin ikisini bir tutmadın?* diye çıkıştı.²⁶

Namaz kılariken Hasan ve Hüseyin ile ilgisi ve onları boynuna veya omuzuna aldığına dair haberler meşhurdur. Resûlullah bunu kız torunlarına da yapmıştır. Bunun en açık misali sahih hadislerde geçmektedir. İşte bunun bir misali de şu rivayettir:

ثَبَّتَ فِي الصَّحِيحَيْنِ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتِ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ لِأَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ فَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا وَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا (وَلْمُسْلِم) حَمَلَهَا عَلَى عُنُقِهِ²⁷

10. Resûlullah ve Çocuklar Arasında Adaleti Gözetme

Resûlullah'ın (sav) çocuklar arasında sevgide eşit davranılmasını istediği gibi, bağış, hediye, ikram ve hibe konularında da adil davranılmasını isterdi.

Numan b. Beşîr hadisi: Babam malından bir şeyler hibe etmişti. Annem, *Bu hibeye Peygamberimizi şahit tutmazsan kabul etmem* dedi. Bunun üzerine bana yaptığı hibeye şahitlik yapması için babam beni alarak Resûlullah'a gittik. Durumu öğrenen Resûlullah: *Başka çocuğun var mı?* diye sordu. Babam, *Evet, var,* dedi. O zaman babama: *Bütün çocuklarına aynı şekilde hibede bulundun mu?* diye sordu. Babam da: *Hayır!* deyince O da: *Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adil davranın,* buyurdu. Babam da Resûlullah huzurundan çıktıktan sonra bana yaptığı hibeden vazgeçti.²⁸

Resûlullah (sav) erkek ve kız çocukları arasında ayırım yapanları hiç hoş görmemiştir. Bu şekilde bir davranış sergileyenleri uyarmış, hatalarını düzeltmelerini istemiştir. Onun gözünde çocuk çocuktur. Onları erkek ve kız diye ayırmak akıl ve ahlak dışı bir tutum ve davranıştır. Zira her ikisinin de şefkate ve sevgiye muhtaç olduğunda kuşku yoktur.

²⁶ İbnu Kayyim el-Cevzîyye, *Tuhfetu'l-Mevdûd*, 1/229.

²⁷ Bkz. İbnu Kayyim el-Cevzîyye, *Tuhfetu'l-Mevdûd*, 1/219-220.

²⁸ İbnu Kayyim el-Cevzîyye, *Tuhfetu'l-Mevdûd*, 1/227.

Hazret-i Ali'nin Hadisi: Bir ara Resûlullah (sav) bize ziyarete gelmişti. O gece bizde kaldı. Hasan ve Hüseyin de uyuyorlardı. Bir ara Hasan su istedi. Peygamberimiz hemen kalktı ve su kırbasından bir bardak su aldı, çocuğa vermek için getirmişti ki, o sırada Hüseyin de uyandı. Hüseyin bardağa uzandı ve su içmek istedi. Peygamberimiz suyu Hüseyin'e vermedi ve önce Hasan'a verdi. Bunun üzerine Fatıma dayanamadı ve: *Hasan'ı Hüseyin'den çok seviyorsunuz gibi* dedi. Resûlullah: *Hayır, suyu önce Hasan istemişti* manidar cevabını verdi.

11. Resûlullah (sav) ve Çocuk Eğitimi

Allah'ın Elçisi bir eğitimciydi. En önemli görevlerinden biri de öğreticiliği idi. Bu nedenle o, hem büyüklerin muallimi hem de küçüklerin öğretmeni idi. Erkeklerin olduğu kadar kadınların da hocasıydı. Bu konuda genel ilke herkesin emri altında bulunanlardan sorumlu olduğu şeklinde formüle edilmişti. Buna göre herkesin kendi imkân ve yeteneğine göre evladını, talebesini ve reayasını en uygun biçimde eğitmesi hem dini hem ahlaki hem de ferdi ve içtimai bir vazifeydi. Kimse bundan muaf değildi ve ondan sorumlu olmaktan kurtulamazdı. Bu konuda en meşhur hadis şöyledir:

عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ أَنَّهُ قَالَ: " أَلَا كُنتُمْ رَاعٍ، وَكُنتُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ. فَالْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ. وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ. وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ، وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ. وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ. أَلَا فَكُنتُمْ رَاعٍ، وَكُنتُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ " ²⁹

Sonuç

Yüce Allah, bilinen ve bilinmeyen ne kadar âlem varsa hepsinin rabbidir. O, özellikle bütün insanları eğitmeyi ve doğru dürüst bir hayat yaşamaları için tarih boyunca rehbersiz bırakmamıştır. İnsanlığı hidayet ve istikamet doğrultusunda yönlendirmek ve onları İlahi Mesaj ile eğitmek tüm Resullerin en başta gelen vazifelerinden biridir. Âlemşümul rehberliğin bahşedildiği Büyük Azim Sahibi Resullerden biri de Hz. Muhammet'tir (sav). Bu bağlamda işaret edilmesi gereken hususlardan biri de Resûlullah'ın (sav) bütün bir insanlığa tüm zaman ve mekânlarda geçerli olmak üzere rahmet olarak gönderildiği İlâhî Kelamın mantuku olduğudur.

²⁹ Bkz. Bedru'd-Dîn el-'Aynî, 'Umdetu'l-Kâriy Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 35/201.

İlahi Rahmetin bir tezahürü olan Muhammed (sav) öncelikle inanç sistemi, ibadet, ahlak, hukuk ve eğitim gibi temel insani ve sosyal sahalarda hem de ferdi ve ailevi hem de içtimai konularda beşeriyete “üsve-i hasene” diye tanımlanmış bir rol-model konumundadır. Onun bu rehberlik ve “numuneyi misal” oluşu hayatın ve gelişimin tüm aşamalarını kapsayan şümüllü bir niteliğe sahiptir. Onun bir dava adamı, harika bir ibadet adamı, nazik bir şükür adamı, nahif bir tüccar, müthiş dava arkadaşı, yürekli bir savaşçı, eşsiz bir devlet adamı, zeki bir yargıç olması onun âlemlere rahmet oluşunun birer tezahürüdür. Yanı sıra o, bu sayede iyi bir aile reisi, sevgi dolu bir eş, tüm duygu ve hareketlerin şefkat ve merhametle yoğrulmuş bir baba ve herkesin hak ve hukukuna riayet eden bir mahalle sakini, çok iyi bir komşu olmuştur.

Resûlullah'ın (sav) küçüklerle ilgisi ve onların üzerine bir rahmet yağmuru gibi ince ve hafif biçimde yağması da onun Âlemlere Rahmet, Müminlere Şefkat ve Merhamet Dolu, Ümmetine Aşırı Düşkün ve Üsve-i Hasene oluşunun pratik hayatta canlandırılmasıdır. Bizim burada seçtiğimiz birkaç tablo onun merhamet ve şefkatle yoğrulan deryasından ancak üç beş damla mesabesinde. Bu konu enine boyuna en ince noktalarına kadar araştırılmalı ve makul, tutarlı ve insafli biçimde tahlil edilmelidir. Oradan ümmetin tüm çocuklarının ve onları eğiten mürebbilerin, pedagoğların ve aile büyükleri ile tüm fertlerinin öğrenmeleri gereken çok şey olduğu izahtan varestedir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

el-'Aynî (v.855/1451), Bedru'd-Dîn. *'Umdetu'l-Kâriy Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 2006.

el-Beledî, Ahmed b. Muhammed. *Tedbîru'l-Hubâlâ ve'l-Atfâl ve's-Sibyân ve Hıfzu Sihatihim ve Mudâvâtu'l-Emrâd el-Âride Lehüm*. Thk. Mahmûd el-Hâc Kâsim Muhammed, Bağdat: 2. Basım Dâru's-Şuuni's-Sekâfe el-Âmme, 1987.

el-Buhârî (v.256), Muhamed b. İsmâ'îl. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. Trc. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1988.

Ebû Dâvûd (v.275), Suleyman b. el-Eş'as. *Sünen-i Ebû Dâvûd ve Tercemesi*. Trc. İbrahim Koçaslı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.

Heyet (Hayreddin Karaman & Mustafa Çağrırcı & İbrahim Kâfi Dönmez & Sadrettin Gümüş). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

- İbn Hacer (v.852/1448), Ahmed b. Alî. *el-İsâbe fî Marifeti's-Sahâbe*. Thk. Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412.
- İbn Hamza er-Remlî (v.1004), Muhammed b. Ahmed. *Manzûmetu Riyâdati's-Sibyân*. Şamile Yayını.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751), Muhammed b. Ebû Bekr. *Tuhfetu'l-Mevdûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd*. Thk. Abdulkadir el-Ernâût. Mektebetu Dâr el-Beyân, 1. Basım, 1391/1971.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-Meâd: Resûlullah'ın Yaşadığı İslâm*. Trc. Mehmet Yolcu. İstanbul: Pınar Yayınları, 2009 (Gerçek Hayat).
- İbn Sa'd (v.130), Muhammed. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru Sâdır, (Şamile Yayını).
- İbn Sînâ [eş-Şeyh er-Reîs] (v.428/1037), Ebû 'Alî el-Huseyn b. Abdullah. *el-Kânûn fî't-Tıb*, Beyrut: Daru Dadır.
- İbn Sînâ, [el-Feylesûf er-Reîs]. *Mecmû'un fî's-Siyâse*. Thk. Fuâd Abdulmu'in Ahmed. İskenderiyye: 1. Basım, Muessesetu Şebâb el-Câmia, (Şamile yayını).
- İbnu'l-Cevzî (v.597), Abdurrahman. *Leftetu'l-Kebid fî Nasîhati'l-Veled*. Şamile yayını. (13 sayfa). Bu eser önceleri et-Temeddunu'l-İslâmî dergisinde üç sayıda yayınlanmıştır (1374), sonra bir risale olarak basılmıştır.
- İbnu'l-Cezzâr (v.369/979) Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Kayravânî. *Siyâsetu's-Sibyân ve Tedbîruhum*. Tûnus: Matbaatu'l-Menâr, 1968.
- İbn Mâce (v.273). *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*. Trc. Haydar Hatiboğlu. İstanbul: Kahraman Neşriyat, 1. Baskı, 2012.
- İbnu'l-Mulakkin (v.804), Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umar, *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, Dimeşk: Dâru'l-Felâh li'l-Bahs, 1429/2008.
- el-Kâdî 'Iyâd (v.544), İbn Musa. *Şerhu Sahîhi Muslim*. Thk. Yahya İsmâîl. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1419/1998.
- el-Kurtubî (v.369/979) 'Ureyb ('Arîb) b. Sa'îd el-Kâtib. *Halku'l-Cenîn ve Tedbîru'l-Humâlâ ve'l-Mevlûdîn*. Cezair: Mektebetu'l-Ferârîs, 1965.
- Kutub, Seyyid (v.1966). *Fî Zilâl el-Kur'ân*. Trc. S. Uçan & Mehmet Yolcu. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Mâlik b. Enes (v.179). *Muvatta' Tercümesi*. Trc. Abdulvahhab Öztürk. Kahraman Yayınları.
- Mukatil b. Suleyman (v.150). *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*. Trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Baskı, 2016.

- Muslim (v.261). *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayınları, 2014.
- Necati, M. Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. Çev. Hayati Aydın. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Baskı, 2017.
- en-Nesâî (v.303). *Sünen-i Nesai Tercemesi*. Trc. Abdullah Parlıyan. Konya: Kitapçılık, 1. Baskı, 2005.
- er-Râzî (v.606), Fahrüddîn. *Tefsir-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*. Trc. Heyet. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2002.
- er-Râzî (v. 313/925), Ebû Bekr Muhammed b. Zekerıyyâ. *Tedbîru's-Sibyân*. Şamile Yayını.
- et-Tirmizî (v.279), Ebu 'Îsâ Muhammed. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. Haz. Abdullah Parlıyan. Konya Kitapçılık.
- el-Usrûşenî (v.632), Muhammed b. Mahmûd b. el-Huseyn. *Câmiu Ahkâmi's-Siğâr*. el-Matbaatu'l-Ezheriyye, 1300.

CAHİLİYEDEN İSLÂM'A SOSYAL İLİŞKİLERDE DEĞİŞİM

*Âdem Apak**

Özet

Allah Rasûlü (sav) kabile asabiyetinin bir sonucu olarak kan bağına büyük değer veren ve bütün inanç ve davranış kalıplarını kabile çerçevesinde düzenleyen bir topluma gönderilmişti. Başka bir ifadeyle câhliye dönemindeki sosyal ilişkiler temel olarak soy, kabile ve asabiyet ekseninde kurulmuştur. İslâm ise bu ilişki biçimini daha insanî bir boyuta, doğuştan kazanılan özellikler değil, kişinin kendi gayreti neticesinde elde ettiği statüler üzerinden kurmayı öncelemiştir. Bundan dolayı İslâm'ın getirdiği inanç sistemi ve toplum düzeninin insanlar arasına yerleştirilebilmesi için eski anlayışın tamamen değişmesi gerekiyordu. Arap sosyal hayatı dikkate alındığında bu değişim ve dönüşümü bir beşerin başarması neredeyse mümkün değildi. Allah'ın elçisi sıfatıyla Hz. Muhammed (sav) Mekke döneminde aile, aşiret, nesep, kavim gibi kan bağına dayalı birlik duygularının ve ilişkilerin önemini ve etkisini kabul etmekle birlikte, ilkel şekliyle şahsî veya ırkî çıkarlara dayalı olan asabiyet kavramının içeriğinde köklü bir değişiklik yaparak bu kavramı özellikle dinî öğretilerin yayılması, gerçeğin gün ışığına çıkarılması, daha faziletli bir toplum kurulması gibi yüksek hedefler için bir araç olarak görmüştür. Buna göre İslâm'ın temel toplumsal dinamiği başından itibaren inanç birliği etrafında yoğunlaşan manevî kardeşlik duygusu olmuş, asabiyetten kaynaklanan farklılaşma ve çatışma eğilimleri en alt düzeye indirilmek suretiyle ilkelerini Kur'ân'ın belirlediği inanç ve değerler birliğine dayalı bir kardeşlik ruhu geliştirilmiştir.

Din kardeşliğini soy ortaklığının önüne geçiren İslâmî öğreti bunun yanı sıra insanların sosyal hayatta ve sosyal ilişkilerde yakınlarıyla ilgilenmelerini, yani soy esaslı dayanışmalarını da inkâr etmemiş, üstelik sıla-i rahim uygulamasıyla bunu dinin hususî bir emri haline getirmiştir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber (sav), Araplar arasında son derece etkili olan nesep ilişkileri ve soy bağlılığı anlayışının

* Prof. Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ademapak@uludag.edu.tr

yerine sıla-i rahim çerçevesinde Müslümanlara birtakım dinî ve ahlakî sorumluluklar yüklemiştir. Bu yeni anlayışta akrabalık bağının sürdürülmesine yapılan vurgu, soyun üstün tutulması düşüncesinden değil, akrabalık ilişkilerini de içine alan toplum düzeninin sağlanması ve insanlar arasındaki yardımlaşma duygusunun geliştirilmesi hedefinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayıdır ki İslâm dini sıla-i rahmi teşvik etmiş, üstelik soyları ile bağını kesenleri yermiştir.

Giriş

Hz. Peygamber (sav) risâleti boyunca temsil ve tebliğ ettiği evrensel davetinde İslâm'ın bütün insanlığa hitap eden prensip ve esaslar dile getirilmiştir. Her daim ilk insan Âdem peygamberin (as) soyundan gelen bütün insanların eşit olduğunu ifade etmiş, Allah'a iman, insan haklarına saygı, özellikle kadın haklarının gözetilmesi gibi hususlara dikkat çekmiş, Allah'ın affetmeyeceği iki günahtan biri olan kul hakkına önemle işarette bulunmuştur. Aynı şekilde câhiliye adetlerinden olan ve sosyal ilişkileri tahrip eden faiz ve kan davalarının kaldırıldığı her vesilesyle hatırlatılmış, suçun şahsîliği esasına atıfta bulunulmuş, ayrıca eşlerin birbirleri üzerindeki hak ve sorumlulukları, Müslümanların kardeşliği, emânetlerin sahiplerine iade edilmesinin önemi üzerinde durulmuş; inanç bağlarının güçlendirilerek Kur'ân'a ve Sünnet'e sarılmanın önemi gibi dinin temel, insanlığın evrensel konuları vurgulanmıştır. İslâm dinin en önemli hedeflerinde birisi olan ve tebliğ süreci boyunca Allah Rasûlü'nün (sav) inşa etmeye çalıştığı sosyal barışın esası olan din kardeşliği anlayışının korunması ve sürdürülmesidir. Zira Müslümanlar arasında inanç merkezli olarak kurulan ümmet bilincinin devamı ancak müminler arasındaki din kardeşliğinin tesisi ve güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

1. Sosyal İlişkilerde Din Kardeşliği Anlayışının Temelleri

Sözlükte kardeşlik, aynı ana babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler arasındaki kan bağına belirtmesi yanında aynı sülâleye, kabile veya millete mensup olma hali olarak açıklanır.¹

İslâmî literatürde kardeşlik (uhuvvet) ise aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşma gibi ortaklık ve benzerlikleri bulunan kişi ya da gruplar arasındaki birlik ve dayanışma ruhu olarak anlaşılır. Dolayısıyla yeni durumda maddî anlamda

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Darussadr, ts.), 14: 19-24.

kan birliğinin veya ortaklığının yerini manevî anlamda inanç birliği almıştır.

Soyla ilişkilerde din kardeşliği hususu İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinde câhiliye telakkisinde soy birliğine ve kan bağına dayanan asabiyet kavramının yerine tevhid inancını esas alan manevî birliği, dayanışma ve paylaşma sorumluluğunu ifade sadedinde yaygın biçimde kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de ihvân kelimesi çoğu yerde manevî kardeşlik olmak üzere her iki anlamda geçerken, müminlerin birbirlerinin kardeşleri olduğunu bildiren âyet² dışında ihve kelimesi özellikle kana dayalı gerçek kardeşleri ifade eder.

Kur'ân'da ayrıca bilinen kardeşlik kavramının farklı sosyal ilişki biçimleri de ortaya konulur. Nesep ilişkisi, miras, evlenme gibi fikhî düzenlemeler üzerinde durulurken kardeşlerden söz edilmesi yanında, ahlâk açısından Hz. Âdem'in oğullarından Kâbil'in kıskançlık ve menfaat duygularına mağlûp olarak kardeşi Hâbil'i öldürmesi³, yine kıskançlık yüzünden Hz. Ya'kûb'un oğullarının kardeşleri Yûsuf'a ihanet etmeleri⁴ anlatılır. Kur'ân'da manevî kardeşlikten kastedilen ise inanç, amaç ve davranış birliğidir. Kur'ân bu açıdan Müslümanları birbirinin kardeşleri olarak gördüğü gibi⁵, Müslümanların dışında kalan inanç grupları arasındaki ortaklık ve iş birliğini de yine kardeşlik kavramıyla ifade eder. Buna göre inkârcılar ve münafıklar da birbirinin kardeşleridir.⁶ Hatta Kur'ân'da münafıklarla Ehl-i kitap arasında bir kardeşlik bağı olduğuna da işaret edilir.⁷ Bu iki tarafın kardeş olmalarını sağlayan ortak unsur ise her iki tarafın da Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini inkâr etmeleri, ona karşı tutumlarında aynı düşmanca niyeti beslemeleridir.

2. Cahiliyye Kardeşliğinden İslâm Kardeşliğine Dönüşüm: Asabiyetten Uhuvvete

Allah Rasûlü (sav) kabile asabiyetinin bir sonucu olarak kan bağına büyük değer veren ve bütün inanç ve davranış kalıplarını kabile çerçevesinde düzenleyen bir topluma gönderilmişti. Bundan dolayı onun getirdiği inanç sisteminin toplumda yerleştirilebilmesi için eski anlayışın tamamen değişmesi gerekiyordu. Arap sosyal hayatı dikkate alındığında bu değişim ve dönüşümü bir beşerin başarması nere-

² el-Hucurât, 49/10.

³ el-Mâide, 5/ 27-31.

⁴ Yûsuf, 12/8-15.

⁵ Âl-i İmrân, 3/103; et-Tevbe, 9/ 11; el-Hucurât, 49/10; el-Haşr 59/10.

⁶ Âl-i İmrân, 3/156, 168; el-Ahzâb, 33/18.

⁷ el-Haşr, 59/11.

deyse mümkün değildi. Allah'ın elçisi sıfatıyla Hz. Muhammed (sav) Mekke döneminde aile, aşiret, nesep, kavim gibi kan bağına dayalı birlik duygularının ve ilişkilerin önemini ve etkisini kabul etmekle birlikte, ilkel şekliyle şahsî veya ırkî çıkarlara yönelik olan asabiyet kavramının içeriğinde köklü bir değişiklik yaparak bu kavramı özellikle dinî öğretilerin yayılması, gerçeğin gün ışığına çıkarılması, daha faziletli bir toplum kurulması gibi yüksek hedefler için bir araç olarak görmüştür. Buna göre İslâm'ın temel toplumsal dinamiği başından itibaren inanç birliği etrafında yoğunlaşan manevî kardeşlik duygusu olmuş, asabiyetten kaynaklanan farklılaşma ve çatışma eğilimleri en alt düzeye indirilmek suretiyle ilkelerini Kur'ân'ın belirlediği inanç ve değerler birliğine dayalı bir kardeşlik ruhu geliştirilmiştir. Nitekim Âl-i İmrân sûresinde câhiliye Araplarındaki kabilecilik çatışmaları kendilerini bir yıkım noktasına sürüklemişken, İslâm sayesinde onların gönüllerinde barış ve kardeşlik duygularının gelişmesi, bu suretle de bir kardeşler topluluğu haline gelmeleri Allah'ın onlara bir yardım ve nimeti olarak değerlendirilmiştir.⁸

Hz. Peygamber (sav) risâletinin başlangıcından itibaren İslâmî dünya görüşünü tesis etmek, toplumda din kardeşliği esasını yerleştirmek için Arap sosyal hayatında derin tesirleri olan câhiliye asabiyetiyle mücadele etmeye ve asabiyetin menfi tesirlerini en aza indirmeye çalışmıştır. Çünkü asabiyet ruhu câhiliye döneminde Arap kabilelerinin dağılmasına sebep olmuş, kabileler arasında devamlı düşmanlık üretmiş, intikam hislerini körüklemiş ve neticede onların güçlü bir millet haline gelmelerine imkân tanımamıştır. Hâlbuki İslâm dini inananlar arasında kardeşliği ve birliği hedefliyordu. Bundan dolayı geçmişten beri Arab'ın nefesine yerleşmiş olan asabiyetin sosyal bünyeyi parçalayıcı yönüyle mücadele etme, onu tesirsiz hale getirme ve dağınık halde yaşamaya alışmış kabileleri din kardeşliği merkezinde bütünleştirme zarureti vardı. Ancak onların adeta damarlarındaki kan gibi dolaşan ve asırlar geçtikçe daha da derinleşen asabiyetin kısa sürede etkisiz hale getirilmesi de neredeyse imkânsızdı. Bunun için Allah Rasûlü (sav) asabiyetin yerine din kardeşliğini geçirebilmek adına tedrici ve devamlı bir dönüşüm stratejisi takip etmiştir. Öncelikli olarak bütün müminlerin kardeş olduklarını ilân etmiş⁹ ve asabiyetin esa-

⁸ “Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sınıksız yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. (Âl-i İmrân, 3/103).

⁹ el-Hucurât, 49/10.

sını oluşturan soy üstünlüğü ve kabilecilik anlayışını reddetmiştir.¹⁰ Kur'ân'da insanların doğuştan kazanılan, soylarından gelen bir ayrıcalığa sahip olmadıkları, onlar arasında üstünlüğün ancak ahlâkî hassasiyet demek olan takvada ve kullukta gerçekleşeceği, bunun da ancak kişinin kendi gayretiyle sağlanabileceği hususları açıkça ifade edilmiştir.¹¹ Allah Rasûlü (sav) Mekke'nin fethi günündeki hutbesinde İslâm kardeşliğinin ana prensiplerini, "Ey Kureyşliler Allah sizden câhiliye gururunu, yüklenmeyi ve babalarınız ile övünmeyi kaldırmıştır. Bütün insanlar Âdem'dendir, Âdem de topraktır"¹² sözleriyle açıkça ortaya koymuş, Veda hutbelerinde aynı gerçeği daha şümüllü bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

"Ey insanlar, sizin Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Haberiniz olsun ki, takvâ dışında hiçbir arabın arap olmayana, hiçbir acemin araba, hiçbir siyahın beyaza, hiçbir beyazın siyaya karşı bir üstünlüğü yoktur. Şüphesiz ki ilahî huzurda en değerliniz en müttakî olanınızdır".¹³

Allah Rasûlü'nün (sav) atmış olduğu bu önemli adımlara rağmen İslâm öncesi dönemden beri devam eden soya dayalı övünme ve ırkın üstünlüğüne dayanma anlayışının tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır. Çünkü Araplar geleneksel olarak neseplerine son derece düşkün bir millettir ve neseplere, kabileler arasında asıl övünç kaynağıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) soy üstünlüğü ve asabiyet davası gütmeye fiillerini kınamış, bunun İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu açıkça ifade etmiştir:

"Asabiyet, bir kişinin kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır".¹⁴ "Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken veyahut asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü câhiliye ölümüdür".¹⁵

İslâm Peygamberi (sav) her şeyden önce kabile ruhu demek olan asabiyet uğruna gayreti câhiliye davası olarak nitelemiştir: "Câhiliye davasıyla hak iddia eden bizden değildir"¹⁶. "Şu câhiliye çılgınlığını bırakınız, o ne kötü şeydir".¹⁷ Bu hadislerde geçen câhiliye davası, aslında câhiliye çağrısı demektir ki bir kimsenin kendi kabile

¹⁰ et-Tekâsür, 102/1-8.

¹¹ el-Hucurât, 49/9-13.

¹² İbn İshâk, Ebû Bekir b. Muhammed, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (Konya 1983): 94.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6:11.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 107, 160; Ebû Dâvûd, "Edeb", 112.

¹⁵ Müslim, "İmâre", 57; İbn Mâce, "Fiten", 7.

¹⁶ Buhârî, "Cenâiz", 39.

¹⁷ Buhârî, "Menâkıb", 8.

mensuplarından “Yetişin ey filan oğulları” diyerek yardım istemesidir. Bunu işiten kabile halkının çağrışı yapan kimseye haklı veya haksız, zalim veya mazlum olsun tereddütsüz yardıma koşması esastır ve bu da asabiyetin faaliyete geçmesinden başka bir şey değildir. İslâm dini kabile taassubuna dayanan bu tür yardımlaşmayı kaldırmayı hedeflemiş, anlaşmazlıkların kan davası ile değil, adaletle çözülmesini emretmiş, câhiliye davasına çağırılmayı da buna iştiraki de büyük günahlardan saymıştır.

İslâm, kabilevî yönelimlere karşı koymaya çalışmıştır. Bu durum güçlü bir şekilde İslâm'ın kabile asabiyetine karşı savaşında, fertler arasındaki kan bağı yerine akîde ve imana dayanan yeni bir kan bağı oluşturmasında, kan davası, otlak ve su için savaş düşüncesini ilke ve din uğruna cihad, ümmeti savunmak ve himaye etmek için düzenli savaş düşüncesiyle değiştirmesinde ve kabile sınırlarını aşarak, çıkarları diğer bütün çıkarların üzerinde olan kabileler üstü bir ümmet oluşturmasında açığa çıkar. Hz. Peygamber (sav), gelenek ve kabile düşüncesinin yerini tutmak üzere devlet ve kanun düşüncesini-din aracılığı ile- yerleştirdi. Kabile dışındaki otorite bedvîlere yabancı gelen bir düşünceydi. Zira onlar kabile geleneği dışında herhangi bir kanun tanımazlardı. Oysa İslâm otoritenin yalnız Allah'a ait olduğunu ve ancak onun adıyla var olabileceğini belirterek yönetimin adaleti gerçekleştirmeyi ve ümmeti korumayı hedeflemesi gerektiğini açıklamıştır.¹⁸

Resûlullah (sav) sosyal alanda kabile asabiyetini önleme ve müminlerini din kardeşliğinde birleştirme hususunda sadece yakınındaki Müslümanları değil, uzak beldelerdeki insanları da uyarma ihtiyacı hissetmiş, muhtelif kabilelerle yaptığı anlaşmalarda ve onlara gönderdiği mektuplarda halkı kabilecilik konusunda dikkatli olmaya çağırılmış, onlardan din kardeşliği çerçevesinde birlik oluşturmalarını istemiştir. Nitekim Hâris b. Ka'b kabilesiyle yaptığı anlaşmada, ihtilâf vukuunda onları asabiyete çağrı yapmaktan menetmiş, davetin ancak Allah'ın birliğine olmasını istemiş, Allah'ı bırakıp da kabile veya aşiretine çağırmanın engellenmesini emretmiştir.¹⁹

Hz. Peygamber (sav) tebliğ döneminde kabilelerin İslâm'a hizmetlerini göz önünde bulundurarak onlar arasında yeni bir derecelendirmeye gitmiştir. Bu davranışıyla câhiliye dönemindeki kabile üstünlüğü kriteri sayılan güce ve nesebe bağlı derecelendirme yerine, dine hizmet noktasında yeni bir kıstas ortaya koyarak bu yolla asabiyet hissi yerine inanç birliği ve din kardeşliği esasını öne çıkarmıştır. Hz.

¹⁸ Abdülaziz Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 75-76.

¹⁹ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 208.

Peygamber (sav), Arap kabilelerini sadece İslâm'a hizmetleri nisbetinde derecelendirmekle iktifa etmemiş, başka ırklara mensup olan ilk Müslümanlardan Selmân-ı Farişî ve Bilâl-i Habeşî gibi sahâbîleri de en yakın dostları arasına almış, benzer şekilde köle asıllı olan Zeyd b. Hârise'yi Mûte Savaşı'na birinci komutan olarak tayin etmiş, onun oğlu Üsâme'yi de ashâbdan ileri gelen pek çok kişinin iştirak ettiği bir askerî seferin komutasına getirmiştir.²⁰

Allah Rasûlü (sav), asabiyeti, câhiliye davası olarak tanımlayıp zararlarına vurgu yapmakla birlikte, bu kavramı tevil yoluyla müspet anlamda yeniden tanımlamayı da ihmal etmemiştir. Buna göre kişi asabesini her durumda desteklemelidir: Mazlumsa onu korumalı, zalimse zulmüne engel olarak yine ona yardımcı olmalıdır.²¹

3. Örnek Kardeşlik Hukunun Teşekkülü: Ensâr-Muhâcir Topluluğu

İslâm dininin ortaya koyduğu din kardeşliği idealinin pratik örneklerini Allah Rasûlü'nün Medine'ye hicretinden hemen sonra gerçekleştirdiği Ensâr-Muhâcir kardeşliği uygulamasında bulmak mümkündür. Allah Rasûlü (sav) bunu sağlamak için Ensâr ve Muhâcirûn'u genel bir çağrı ile kardeş ilânını yeterli görmeyip, her iki taraftan birer kişiyi karşılıklı olarak kardeş ilân etmiştir.²² Böylece birlikteliği kan unsurundan çıkarıp manevî bir temele dayandırmak suretiyle soya dayalı kabilevî ittifakı akîdevî ittifaka çevirmiş; kandan inanca, kabileden gelen statüden akideden kaynaklanan birliğe geçişi sağlamış; artık kabile ve aşiretin yerini ümmet ve millet almıştır. Câhiliye döneminde kabilelerin anlaşmasıyla (hîlf) birbirlerine yardımcı olan kabile mensupları, artık din kardeşliği paydasında bir araya gelen müminler haline gelmişlerdir.²³

Görüldüğü gibi Medine'de gerçekleştirilen faaliyet, câhiliye döneminde yaygın olarak görülen bir kabilenin diğerine iltihakından yahut herhangi iki kabilenin başka kabilelere karşı savunma veya saldırı amacıyla oluşturdukları ittifaktan tamamen farklıydı. Zira yeni durumda bütün halinde kabile hüküm-i şahsiyetinin yerini ferdî olarak tek tek Müslümanlar alıyor, bu şekilde sorumluluk mensup olunan kabilelere değil, din kardeşliğinde birleşen Müslüman bireylere yükleniyordu. So-

²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî, (Beirut: ts),4:15,253.

²¹ Buhârî, "Mezâlim", 4, "İkrah", 7.

²² Buhârî, "Nikâh", 68.

²³ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 3.

nuçta bütün Müslümanlar kabile mensubu olmanın sınırlarını aşarak bir inanç etrafında kardeş kabul edilen topluluğun eşit hak ve sorumluluklara sahip üyeleri konumuna geliyorlardı. Bu uygulama bütün halinde kabileyi ve gelenekleri esas alan bir toplumdandı, ferdi ve inancı esas kabul eden yeni bir topluma geçişin ilk adımıdır. Karşılıklı akdedilen kardeşlik Kur'ân'da şu ifadelerle övülmektedir: *“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (Muhâcirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır. Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”*.²⁴

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de tesis ettiği Ensâr-Muhâcir din kardeşliği anlayışı o noktaya varmıştı ki aralarında kan bağı bulunmayan, ancak inançları sebebiyle birbirleriyle manevî kardeş kabul edilen Müslümanlar başlangıçta aralarında mirasçı dahi kabul edilmişlerdi. Kur'ân'da bu hususa *“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler (Muhâcirler) ve barındırıp onlara yardım edenler (Ensâr) var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velâyetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir”*²⁵ âyetiyle işaret edilir. Ancak daha sonra Muhâcirlerin durumu düzelince bu uygulama *“Akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar Allah'ın hükmüne göre mirasta birbirine daha yakındır”*²⁶ hükmüyle neshedilmiştir.²⁷

Medine'de gerçekleştirilen örnek din kardeşliği uygulaması her şeyden önce Evs ve Hazrec arasında geçmişte meydana gelen üzücü hadiseleri sona erdirmiş görünmektedir. Gerçekten de yıllardan beri Medine'de yaşayan bu iki kabile arasındaki kan ortaklığı, birleştiricilik vazifesini yerine getirmek bir yana, intikam sebebiyle onların uzun yıllar boyunca birbirlerini kırmalarına neden olmuştur. Hz. Peygamber (sav) kan bağı yerine dinî inancı esas alınca öncelikle Medine'deki Araplar düşmanlığı bırakıp gerçek kardeşliğe adım atarak eski davalarını unuttular. *“Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler idi-*

²⁴ el-Enfâl, 8/74-75.

²⁵ el-Enfâl, 8/72.

²⁶ el-Enfâl, 8/75.

²⁷ Buhârî, “Kefâle” 2, “Tefsîru'l-Kur'ân” 7, “Ferâiz” 16.

niz de O, gönüllerinizi birleştirmişti. Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi kurtardı” âyetlerinde²⁸ onların geçmişleri ve yeni durumları mukayese edilir.

Hz. Peygamber’in (sav) Medine’de işlerlik kazandırdığı din kardeşliği uygulaması, esasında hicret öncesi Mekke’deki Müslümanların kendi aralarında kardeş kabul edilmelerinin devamından başka bir şey değildi. Zira Allah Rasûlü (sav), Mekke döneminde müşriklerin baskı ve işkenceleri karşısında Müslümanlar arasında güçlü bir dayanışmayı temin ve İslâm’ın ancak inanç kardeşliği üzerine yükselebileceğini vurgulama amacıyla müminlerini kendi aralarında kardeş yapmış, bu adımın başlangıcı olarak kendisi Hz. Ali ile amcası Hz. Hamza da azatlısı Zeyd b. Hârise ile kardeş olmuşlardır. Daha sonra da Hz. Osman ile Abdurrahmân b. Avf, Zübeyr b. el-Avvâm ile Abdullah b. Mes’ûd, Ubeyde b. Hâris ile Bilâl b. Rebâh, Mus’ab b. Umeyr ile Sa’d b. Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile Ebû Huzeyfe’nin kölesi Sâlim, Saîd b. Zeyd ile de Talhâ b. Ubeydullah kardeş sayılmışlardır.²⁹ Medine’deki yeni eşleşmede ise, Hz. Ebû Bekir, Hârice b. Zeyd ile Abdullah b. Mes’ûd, Muâz b. Cebel ile Mus’ab b. Umeyr ise Ka’b b. Mâlik ile kardeş olmuşlardır.³⁰

4. Kardeşlik Hukukunun Toplumsal Kazanımları

Medine’de Ensâr-Muhâcir kardeşliği sayesinde evvelemirde bütün varlıklarını Mekke’de bırakmak zorunda kalan Kureyş Müslümanlarının maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması temin edilmiştir. Nitekim Medineliler Kur’ân’ın emriyle öz kardeşleri olarak kabul ettikleri Muhâcirlerle sahip oldukları bütün imkânları paylaşmışlardır. Bu faaliyet neticesinde her iki taraf arasında ruhî, ictimaî ve iktisadî birlik ve tesânüd gerçekleştirilmiş adeta onlar kader ortağı olmuşlardır.

Hz. Peygamber’in (sav) Medine’de inanç merkezli oluşturduğu Müslüman topluluk zamanla şehrin en güçlü ve organize unsuru haline gelmiştir. Bu birlik daha sonraki süreçte hiçbir şekilde zafiyete uğramamış, hatta Allah Rasûlü’nün (sav) liderliğinde etkisini ve kuvvetini daha da artırmıştır. O kadar ki, bu sağlam yapı sayesinde hem Medine içindeki münafıklara, hem Medineli Yahûdî düşmanlara, hem de Mekke ve Hicaz’ın diğer müşrik Araplarına karşı aynı anda mücadele

²⁸ Âl-i İmrân, 3/103.

²⁹ İbn Habîb. Ebû Ca’fer Muhammed (245/859), *Kitabu’l-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstadter, (Beirut: ts.): 70-71.

³⁰ İbn Sa’d. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, (Beirut:ts.),1:238-329.

edilebilmiş, güçlü yardım ve dayanışma duygusuyla bütün bu hasım unsurlar Müslümanlar tarafından sırasıyla etkisiz hale getirilebilmiştir. Medine’de Ensâr-Muhâcir arasında gerçekleştirilen bu hadise tarihsel bir değer taşımasının yanı sıra esasında İslâm dünya görüşünün evrensel kardeşlik prensiplerinin pratik uygulamasını da göstermesi açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu tarihî örneklerle verilmek istenen mesaj, bütün Müslümanların her dönemde Ensâr ile Muhâcirün arasındaki din kardeşliğini kendileri için örnek almaları ve bunu kendi yaşadıkları çağda uygulamaya geçirmeleridir.

Din kardeşliğini soy ortaklığının önüne geçiren İslâmî öğretinin yanı sıra insanların yakınlarıyla ilgilenmelerini, yani soy esaslı dayanışmalarını da inkâr etmemiş, üstelik sıla-i rahim uygulamasıyla bunu dinin hususî bir emri haline getirmiştir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber (sav), Araplar arasında son derece etkili olan nesep ilişkileri ve soy bağıllığı anlayışının yerine sıla-i rahim çerçevesinde Müslümanlara birtakım dinî ve ahlakî sorumluluklar yüklemiştir. Bu yeni anlayışta, akrabalık bağının sürdürülmesine yapılan vurgu, soyun üstün tutulması düşüncesinden değil, akrabalık ilişkilerini de içine alan toplum düzeninin sağlanması ve yardımlaşma duygusunun geliştirilmesi hedefinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayıdır ki, İslâm dini sıla-i rahmi teşvik etmiş, üstelik soyları ile bağıni kesenleri yermiştir. *“Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık bağıni koparmaktan sakının”*.³¹ Hz. Peygamber (sav) de akrabayı gözetmeyi Allah ve âhîret gününe imanın bir gereği kabul etmiştir: *“Allah’a ve âhîret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin, Allah’a ve ahîret gününe iman eden sıla-i rahimde bulunsun”*³², *“Sılayı terk eden cennete giremez”*.³³

İslâm’a göre akraba olmak, dinî ve ahlakî sorumlulukların yanında yakınlarla bazı sosyal yükümlülükler de getirmiştir. İslâm hukukunda sadece akrabalık ilişkileriyle ortaya çıkan özel hukukî hükümler vardır.³⁴ Gerek Kur’ân-ı Kerîm, gerekse hadislerde akrabalık bağlarının karşılıklı ziyaret, haberleşme, maddî ve manevî yardım gibi çeşitli yollarla korunması ve güçlendirilmesi hususunda önemle durulmuştur. İslâm dini, akrabalık konusunda tabii olarak kan bağıni esas almakla birlikte, evlilik ve emzirmeden meydana gelen akrabalığa da ehemmiyet vermiş, bunları da, bazı

³¹ en-Nisâ, 4/1.

³² Buhârî, “Edeb” 31.

³³ Müslim, “Birr” 18.

³⁴ el-Bakara, 2/179.

dinî ve hukukî sonuçlar doğuracak şekilde akrabalık meydana getiren unsurlar içerisine dâhil etmiştir.³⁵

Sonuç

Hz. Muhammed (sav) son peygamber ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Onun mesajı belli bir bölgeye veya millete değil, bütün insanlığadır. Nitekim Kur'ân'ın pek çok yerinde "Ey insanlar" ifadesiyle sadece Müslümanlara değil, beşeriyetin tamamına hitap edilmekte, onlardan müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilen Rasûl-i Ekrem'e (sav) uymaları istenmektedir. İslâm inancına göre Allah bütün insanların yaratıcısıdır, dolayısıyla daveti bütün insanlığa şâmindir. Risâletinin evrenselliği sebebiyle Hz. Peygamber (sav) sadece içinde yaşadığı Arap Yarımadası'ndaki sadece belli kabilelere değil, zamanının büyük devletlerinin idarecilerine elçiler göndermek suretiyle onları İslâm'a davet etmiş, bu şekilde tebliğinin evrenselliğini en açık bir şekilde ortaya koymuştur. Nitekim vefatından kısa süre önce hac esnasında îrâd ettiği Veda hutbesinde sadece Müslümanları değil, "Ey insanlar" ifadesiyle bütün insanlığı muhatap almış ve evrensel bir hitap kullanmıştır. Son peygamber olması hasebiyle Hz. Muhammed'in (sav) risâleti evrenseldir ve kıyamete kadar sürekli olacaktır. Binâenaleyh onun mesajlarını bütün insanlığı muhatap alacak şekilde anlamak, ardından da onu evrensel mesajlar çerçevesinde insanlara tanıtmak gerekir. Zira unutulmamalıdır ki, Allah Rasûlü (sav), İslâm medeniyetinin üzerine inşa edildiği değerler sistemini hayata geçiren, onlara dinamizm kazandıran bir şahsiyettir. Bu sebeple onun doğru bir şekilde tanıtılması, esasında çağımızda kimlik bunalımı yaşayan Müslümanlar ve tüm insanlık için büyük bir imkân olacaktır. Zira ferdî ve sosyal düzeyde hayatı anlamlandıran, kimlik, kişilik oluşturan, güven ve dinamizm kazandıran, hâsılı medeniyetin çerçevesini çizen ana unsur şüphesiz değerler sistemidir. İslâm medeniyetinin üzerine inşa edildiği inanç, aile, sevgi, saygı, doğruluk, adalet, eşitlik, dayanışma, çalışma, cömertlik, dostluk, merhamet, iyilik, tevekkül, hoşgörü, barış ve özellikle de din kardeşliği gibi belli başlı değerler ise bizzat Resûlullah (sav) tarafından en güzel şekilde hayata geçirilen, Müslümanlara ve tüm insanlığa örnek olarak sunulan evrensel değerlerdir. İslâm medeniyetinin oluşum ve gelişme aşamalarında bu değerler Müslümanlara ruh vermiş ve bu ruh, zamanla eserlere ve kurumlara yansımıştır. Dolayısıyla

³⁵ İbn İshâk, *Sîre*, 94; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 71-75.

bu değerler merkezinde tanıtılan Hz. Peygamber (sav) de, şüphesiz hem Müslümanlar hem bütün insanlık için en büyük rehber olma özelliğini güçlü bir şekilde devam ettirecektir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdullah (281/855). *Müsned*. 5 Cilt. Beyrut: ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870). *Sahîh-i Buhâr.*, 8 Cilt, İstanbul: 1979.
- Ebû Dâvûd. Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistanî (275/889). *Sünen*. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*. Beyrut, 1985.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (245/859). *Kitabu'l-Muhabber*. Thk. Eliza Lichtenstadter. Beyrut, ts.
- İbn Hişâm. Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî. 4 Cilt. Beyrut, ts.
- İbn İshâk, Ebû Bekir b. Muhammed (151/768). *Sîretü İbn İshâk*. Thk. Muhammed Hamidullah. Konya, 1981.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî (273/887). *Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire, 1953.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (771/1369). *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 8 Cilt, Beyrut, ts.
- Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kureşî en-Nisâbûrî (261/874). *Sahîh-i Müslim*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt, Beyrut, 1972.

CÂHİLİYEDEN İSLÂM'A ÇOCUKLARLA EBEVEYNLERİNİN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN DEĞİŞİM

*Ömer Sabuncu**

Özet

İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir terim olan câhiliye, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu çalışmamızda biz de bu ayrımı çocuk-ebeveyn ilişkileri bağlamında ele almaya çalışacağız.

Bu çalışmada ebeveyn ve çocuk ilişkileri açısından temel câhiliye toplumunun özellikleri ele alınarak Hz. Peygamber döneminde nasıl bir değişim olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Câhiliyede niçin erkek çocuk istendiği, kız çocuklarının durumu ele alınıp Hz. Peygamber'in çocuklarına/çocuklara verdiği değerle kıyaslanarak ayrımcılıktan şefkate giden yolda değişim ele alınacaktır. Câhiliyede çocuklara karşı şefkat ve merhametin ne ölçüde olduğu; miras konusu, malı çocuklarından birine haksız yere verme, evlat edinmede çocuğun birçok şeyden mahrum edilmesi "Mesafeden Merhamete, Zulümden Adalete" dönüşüm ele alınmaya çalışılacaktır.

Giriş

Câhiliye kelimesi, "cehl" kökünden türetilmiş olup eski sözlüklerde bu kelimeye ilmin zıddı olarak genellikle "bilgisizlik" anlamı verilmiştir. Cehlin üç değişik anlamı olduğu, "nefsin bilgiden yoksun olması" şeklindeki ilk anlamının kelimenin asıl manası olduğu belirtilmiştir. Diğer iki anlamı ise, "bir konuda doğru olanın tersine inanmak" ve "bir konuda yapılması gerekenin tersini yapmak" şeklinde ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in ashabı, câhiliye kelimesiyle İslâm öncesini yani miladî 610 yılında vahyin inmeye başlamasından önce yaşadıkları dönemi kastetmişlerdir. Onlar

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, omersabuncu@harran.edu.tr

Müslüman olduktan sonra bu dönemle ilgili hatıralarını, inançlarını, tutum ve davranışlarını anlatırken veya Hz. Peygamber'e o dönemde yaptıkları işlerin İslâm'daki hükmünün ne olduğunu sorarken çoğunlukla bu kelimeyi kullanmışlardır.¹

Câhiliye, aynı şekilde İslâmî literatürde, özellikle Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirden ayırt etmek için kullanılmıştır. Câhiliye teriminin, bu devirde yaşayan Arapların medeniyet ve insanlıktan tamamen mahrum olduklarını değil, din ve toplum hayatının aksak âdet ve geleneklerini ifade ettiği dikkate alınmalıdır.²

Câhiliye devri toplumunda genelde kadın ve özellikle kız çocuklarının durumlarının iyi olmadığını ve bu devirde kız çocuklarından utanan, kadını uğursuz sayan ve az da olsa küçük kızlarını diri diri toprağa gömen kimseler bulunduğunu, çocuk haklarından bahsetmenin mümkün olmadığını ifade etmek gerekir. Buna karşılık birçok sebepten dolayı erkek çocuklarına rağbet edildiği görülmektedir. Bu sebeplerin başında erkek çocuklarının zamanı geldiğinde kabileyi temsil etme ve kabilesi adına savaşması gelmekteydi.

Araplar, İslâm'dan önce büyük ölçüde göçebe veya yarı göçebe bir hayat yaşıyorlardı. Arabistan'da mevcut olan az sayıdaki şehirlerde oturan Araplarla bedeviler arasında, günlük yaşantıları ve yaşam koşulları açısından büyük farklılıklar yoktu. Yaşadıkları zorlu hayat şartları, geleneklerinin oluşumunda belirleyici bir etkiye sahipti. Ekonomik kaynakların kıtlığı ve bu kaynaklara sahip olmanın zorluğu, beraberinde sık sık mücadele ve çatışmaları getirdiği için kabile içinde erkeğin rolü daha önemliydi. Zira kabilenin zorlu göçlerinin gerçekleşmesi, onlar sayesinde mümkündü. Başka bir kabileyle çatışmaya girildiğinde erkeklerin gösterecekleri başarı, kabilenin şerefini kurtaracaktı. Diğer taraftan kabilenin maruz kalacağı baskınlarda ya da başka kabilelerle meydana gelen savaşlarda ele geçirilen kadınlar, kabile fertlerinin utanç kaynağı olabiliyordu. Bu hayat tarzı, kadınları önemsiz, zaman zaman kendile-

¹ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 17.

² Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982), 129.

rinden utanılan, bazen de kabileye yük varlıklar haline getirebiliyordu. Araplar, erkek çocuklarıyla övünür; kız çocukları olduğu zaman üzülürlerdi.³

Ebeveynlerin çocuklara karşı bu tutumları İslâm'ın gelmesiyle beraber şefkat, merhamet ve adalete dönüşmüştür.

1. Ayrımcılıktan Şefkate

Kabileler halinde yaşayan Araplar, çöl hayatının gereği olarak zamanlarını daima savaş ve mücadele içinde geçiriyorlardı. Çölde bir kabilenin nüfuz ve egemenliği, refah ve serveti, eli silah tutabilen bireylerinin sayısı ile doğru orantılıydı. Hangi kabile daha çok savaşçı çıkarabilirse, ganimet mallarını en çok o kabile toplar, çöl halkı üzerinde en büyük hâkimiyeti o kurardı. Bu durum Arap toplumunda gücünden dolayı, kadına oranla erkeğe daha çok rağbet edilmesini gerekli kılmıştı. Doğan çocuk erkek olduğu takdirde babası şenlik yapar, övücünü belli eder, kız olması durumunda utanır, sıkılır, öfkelenir ve zavallı yavruyu uğursuz bir felaket sayardı.⁴

Câhiliye devri Araplarında, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmenin belli başlı nedenleri arasında, Arabistan'ın ekonomik kaynaklarının yetersizliği, maddî sıkıntılar, bir gün şerefi lekeleneyeceği korkusuyla ailenin utanç duyma ihtimali, erkeğin kabileye güç katma ve aktif rolüne karşılık kadının kabileye yük addedilmesi ile ailede kız çocuk sayısının fazlalığı zikredilmektedir.⁵ Bazı babaların, fuşşa düşebileceği korkusu veya evde kalıp evlenememe endişesi yüzünden kız çocuğu babası olmayı bir utanç kaynağı olarak gördükleri anlaşılmaktadır.⁶

İslâm kötü âdetleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Kız çocuklarının gömülmesi Kur'an'da açık bir şekilde şöyle yerilmektedir: *"Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşâğılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!"* (en-Nahl 16/58-59). İslâm dini bunu şiddetle menetmiş, Kur'ân-ı Kerîm; *"Kıyamet günü*

³ Adnan Demircan, "Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti", *İSTEM*, 3 (2004): 17.

⁴ Mehmed Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 118-120.

⁵ Demircan, "Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti", 26.

⁶ Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1991), 30.

diri diri gömülen kıza hangi günahından dolayı öldürüldün? diye sorulur.” (et-Tekvîr 81/8-9) âyetiyle bu çirkin geleneği kaldırmıştır.

Bu doğrultuda Hz. Peygamber (sav), Medine’ye göç etmek üzere Medineli-lerden Akabe adlı yerde biat alırken diğer bazı câhiliye âdetlerinin terki hususunda olduğu gibi bu câhiliye âdetini de terk etmelerine dair biat almıştır.⁷

Cariyelerden doğan çocuklar esir veya cariye sayılırdı; ancak babaları isterse bu çocuklar arasında zeki ve üstün kabiliyetli olanları kendi neseplerine katıp evlat ilân edebilirdi. Köle ve cariyeler mühim bir sebep olmadıkça azat edilmezdi.⁸

İslâm’la birlikte yukarıda zikredilen ayrımcılıklar sona ermiş yerini şefkat ve merhamete bırakmıştır.

2. Katılıktan Merhamete

Günümüzde bazı ebeveynlerde olduğu gibi çocuklarına karşı katı ve duygusuz davranma câhiliye döneminde de bulunuyordu. Bunula ilgili olarak Akra’ b. Hâbis örneğini vermek mümkündür. Akra’ b. Hâbis Asıl adı Firâs olup kel olduğu için el-Akra’ lâkabıyla şöhret bulmuştur. Temîm kabilesinin reislerindendi ve Araplar arasında önemli bir mevki ve itibara sahipti. Akra’ b. Hâbis cesur ve başarılı bir kumandandı, fakat sert bir mizaca sahipti. Bir defasında Hz. Peygamber’in Hz. Hasan’ı öptüğünü gören Akra’ hayretle, “Siz çocuklarınızı öper misiniz? Benim on çocuğum var, fakat hiçbirini öpmedim.” demişti.⁹ Bunun üzerine Resûlullah (sav) “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.” buyurarak¹⁰ çocuklar başta olmak üzere tüm canlıya karşı merhametli olmamız gerektiğini ifade etmişlerdir. Merhamet Allah’ın insanlara lütfettiği önemli bir haslettir. İnsanlara merhamet etmeyen Allah’ın rahmetine kavuşamaz.

⁷ Biattaki şartlar Kur’an’da şöyle geçmektedir: “Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir”. (el-Mümtehine 60/12).

⁸ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, trc. Zeki Meğamiz (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1978), 4: 26-27.

⁹ Ebü'l-Fağl Aħmed b. 'Alî b. Muħammed b. Aħmed el-'Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. 'Âdil Aħmed 'Abdulmevcûd ve 'Alî Muħammed Mu'avvağ, 2. Bs (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1: 252-254; Ahmet Lütfi Kazancı, “Akra’ b. Hâbis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 258.

¹⁰ Ebû 'Abdullâh Muħammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buħârî, *el-Câmi'ü'l-Müsned es-Sahîhü'l-Muħtaşar min 'Umûri Resûlillâh ve Sünenihi ve 'Eyyâmihî*, thk. Muħammed Züheyr en-Nâsir, 1. Bs (Beyrüt: Dâru Tavkû'n-Necât, 1422/2001), 8: 7.

3. Zulümden Adaletle

Câhiliye döneminde bazı babalar erkek çocuklarını kayırır, malı birine veririrken diğerine vermez, adil davranmazdı.

Resûlullah (sav), erkek çocuklarının kız çocuklarına tercih edilmesini tasvip etmez, çocuklar arasında adaletli davranmayı emreder ve ayrımcılık yapan kimse-leri uyarırdı. Nu'man b. Beşir'in anlattığına göre, babası ona bir köle bağışlamış ve bu yaptığı işe Resûlullah'ı (sav) şahit tutmak için onun yanına gitmişti. Resûlullah (sav), "Tüm çocuklarına aynı şekilde bağışta bulundun mu?" diye sordu. Beşir, 'Hayır' deyince Resûlullah (sav), 'Öyleyse onu geri al' buyurdu.¹¹

Bir babaya yakışan, çocukları arasında adil davranması, birini diğerine tercih etmemesidir. Çünkü ayrıcalıklı bir davranış aile huzurunu bozar ve kardeşler arasında kin ve düşmanlığa, münakaşalara sebebiyet verebilir. Hatta bazı âlimler, bu hadisten hareket ederek diğerlerine vermeyip sadece bir çocuğa yapılacak hibenin geçersiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak âlimlerin çoğu, bu davranışı ahlakî bulmamakla birlikte, bu şekildeki bir hibenin hukuken geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.¹²

Câhiliyede kadınlara ve erkek de olsa çocuklara miras verilmezdi ve: "Mızraklarıyla vuruşmayan, yurdunu müdafaa edemeyen ve ganimet elde edemeyen kimseler vâris olamaz." derlerdi.¹³

Şu olay, İslâm dininin câhiliye dönemindeki bir âdeti kaldırıp dul ve yetimlerin haklarını korumaya verdiği önemi göstermesi yönünden önem arz etmektedir. Ensârdan Evs b. Sâbit isminde bir sahâbî vefat eder, geride bir dul ve üç yetim bırakır. Ölen kişinin hiç oğlu yoktur. Amcası oğulları, onun malının tamamını alırlar. Dul kadına ve yetim üç kıza hiçbir şey vermezler. Kadın, durumu Hz. Peygamber'e şikâyet eder. Hz. Peygamber onlara adam gönderir. Vârisler "Ey Allah'ın Resûlü, bu kadının çocuğu ne bir ata binebilir ne bir yük taşıyabilir ne de düşman yaralayabilir." diyerek malın kendilerine ait olduğunu söylerler. Çünkü Arap âdetine göre, mi-

¹¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî (Beirut: Dâru İhyâu't-türâs el-Arabî, t.y.), 3: 1241.

¹² Yusuf Ziya Keskin, "Hz. Peygamber'de Çocuk Sevgisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2007): 234.

¹³ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. 'İsâm b. 'Abdilmuhsin el-Humejdân, 2. Bs (Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1412/1992), 144.

rasa yalnız ölenin erkek akrabası vâris olur. Bu olay üzerine şu âyet-i kerime nazil olur: “*Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır.*” (en-Nisâ 4/7). Bu durum hem kadın ve hem de yetim haklarının ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁴

4. Kimliksizlikten Şahsiyete

Allah Resûlü (sav) câhiliye döneminin aksine kendi çocukları, torunları ve diğer çocuklara değer verir, onlara sevgiyle yaklaşırdı. Çocukların bir kimlik kazanmaları için gereken her şeyi yapardı. Çocuklar da onu çok sever, sefer dönüşlerinde karşılamaya çıkarlardı. Seferden döndüğünde kendisini karşılayan çocuklardan ilk karşılayana binitinin önüne, sonra karşılayana da arka tarafına alarak onları Medine'ye kadar getirirdi.¹⁵ Bazen de torunları Hasan ve Hüseyin ile diğer çocukları merkebine bindirip gezdirirdi.¹⁶ O sadece Müslümanların çocuklarını değil, müşriklerin çocuklarını da merkebine bindirip dolaştırırdı. Nitekim Mekke'nin fethi günü kendisini Abdülmuttalib oğullarının çocukları karşılamış, o da bunlardan birisini devesinin önüne, diğerini de arka tarafına bindirmişti.¹⁷ Bir çocuk gördüğü zaman mübarek yüzünü neşe ve sevinç kaplayan Hz. Peygamber, çocuklara ilgi gösterir, yanlarına uğrar ve “Ey çocuklar, Allah'ın selamı üzerinize olsun.” diyerek onlara selam verirdi.¹⁸

Çocuklar bazen Hz. Peygamber'le beraber namaz kılar, namazın ardından onun etrafında toplanırlar, o da onların her birinin yanağına teker teker dokunarak sevgi ve şefkatini izhar ederdi.¹⁹ Bazen de tanıdıklarının evine gider, onlara namaz kıldırır ve çocuklar da arkasında namaza dururlardı.²⁰

Çocuklara selam verme ve selamlarını alma ve Resûlullah'ın (sav) onlara karşı sevgiyle davranışı çocuklara şahsiyet kazandırma açısından önemlidir.

¹⁴ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 143-144, 148; Fahri Kayadibi, “Hz. Muhammed'in Örnek Kişiliğinin İnsanlığa Yansıması”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2002): 11.

¹⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'aş b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Muhammed Kamil Karabelli, 1. Bs (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 4: 213.

¹⁶ Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, 4: 1883.

¹⁷ Buḥârî, *es-Şahîh*, 3: 7.

¹⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ḳazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, 'Âdil Murşid v.dğr. (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 4: 653.

¹⁹ Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, 4: 1814.

²⁰ Buḥârî, *es-Şahîh*, 1: 146; Keskin, “Hz. Peygamber'de Çocuk Sevgisi”, 226-227.

Kaynakça

- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Cu‘ffî. *el-Câmi‘ü'l-Müsned es-Şâhîhü'l-Muhtasar min ‘Umûri Resûlillâh ve Sünenihi ve ‘Eyyâmihî*. Thk. Muhammed Züheyr en-Nâsir. 1. Bs, 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavkû'n-Necât, 1422/2001.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Demircan, Adnan. “Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”. *İSTEM*. 3 (2004): 9-29.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el- Eş‘âs b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Şu‘ayb el-Arnaût, Muhammed Kamil Karabelli. 1. Bs, 7 Cilt. Dârü'r-Risâleti'l-‘Âlemiyye, 1430/2009.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fağl Aḥmed b. ‘Alî b. Muhammed b. Aḥmed el-‘Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Şahâbe*. Thk. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd ve ‘Alî Muhammed Mu‘avvağ. 2. Bs, 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ḳazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Thk. Şu‘ayb el-‘Arnavût, ‘Âdil Murşid v.dğr. 5 Cilt. Dârü'r-Risâleti'l-‘Âlemiyye, 1430/2009.
- Kayadibi, Fahri. “Hz. Muhammed’in Örnek Kişiliğinin İnsanlığa Yansıması”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6 (2002): 1-22.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. “Akra’ b. Hâbis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 258. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Keskin, Yusuf Ziya. “Hz. Peygamber’de Çocuk Sevgisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (2007): 225-236.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-türâs el-Arabî, t.y.
- Savaş, Rıza. *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1991.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî. *Esbâbü'n-Nüzûl*. Thk. 'Îsâm b. 'Abdilmuḥsin el-Ḥumeydân. 2. Bs. Demmâm: Dâru'l-İslâḥ, 1412/1992.

Zeydan, Corci. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Trc. Zeki Meḡamiz. 4 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1978.

الأسرة الرسالية: تربية الأولاد في المجتمع المسلم المعاصر

عبد الله صحراوي*

عبد الحكيم بوصلب**

ملخص

نحاول في هذا المقال تبيان إفرات فلسفات التربية في المجتمعات الغربية المعاصرة وتحديات ذلك في القيم التي تدعو إليها وفي السلوك العام لدى مواطنيها، كما حاولنا إبراز حالة الوهن التي تتميز بها غالبية المجتمعات المسلمة من خلال تقبلهم لكل ما هو جديد واستدخاله في ثقافتهم وكأنه رمز للرفق والحريّة، كما حاولنا تقديم البديل من خلال منطلقات الفلسفة التربوية الإسلامية والتي تؤمن بالوسطية والاعتدال، وتعمل على الموازنة بين القيم الفردية اللازمة لإحداث التطور، والقيم الجماعية اللازمة للبقاء والاستمرار، كما تمت الإشارة إلى مفاهيم الالتزام والحقوق في نظر كل من المجتمع الغربي المعاصر والمجتمع المسلم المعاصر.

الكلمات المفتاحية: الحياة المعاصرة، تربية الأولاد، المجتمع المسلم، المجتمع المعاصر، فلسفة التربية

الإسلامية.

مقدمة

ما يشهده المجتمع والفرد المسلم من تغيرات في الأنساق الأسرية والمجتمعية الناتجة عن المتطلبات الجديدة، والتي يفرضها المجتمع المعاصر من ثقافة عالمية فرضتها تكنولوجيا المعلومات، والتي أفرزت ما يسمى بمجتمع المعلومات، الذي فرض بدوره انغماسا شبه كلي للأفراد والجماعات في منظومة شبكية متعددة الملامح تمتاز بطغيان عنصر الصورة. كل هذا أفقد المجتمع المعاصر المحافظ تلك الحميمية الناتجة عن العلاقات الاجتماعية

* د ، وحدة تنمية الموارد البشرية. جامعة محمد أمين دباغين. سطيف 2 الجزائر, sabms@gmail.com

** د ، وحدة تنمية الموارد البشرية. جامعة محمد أمين دباغين. سطيف 2 الجزائر, abdelhakimbousselb@yahoo.fr

وجها لوجه، وحلت محلها علاقات بديلة افتراضية، حيث ابتعد الفرد عن جماعة الجيرة والعائلة والمدرسة شيئا فشيئا، ليجد له جماعات اخرى قد تكون غير مرئية تتفاعل معه وتبادل الاهتمام، هذا الأمر ولد ألوانا جديدة من السلوك واطهر ميوعة في التقمصات الكلاسيكية الاب، الولد، البنت، المدرس، امام هذه الوضعية نجد أنفسنا كمسلمين لدينا ضوابط قيمية تختلف عن الآخرين في مجتمع الإيقونة الكبيرة ملزمين بالتميز بخصائص تربيتنا المستوحاة من الكتاب والسنة على ان نكون مؤمنين بما تمام الإيمان ليس متدينين بالوراثة، لأن خطر اليوم يتمثل في العبثية في كل شيء ، وبالتالي تنهار الاداب العامة او كما يسميها المصلح الصيني الكبير كونفوشيوس بقواعد السلوك العام، من خلاله يتم ضبط شبكة العلاقات والتي حافظت على استمرارية المجتمعات لأزمنة طويلة وعليه فنحن بحاجة ماسة لبوصله قيمية والنابعة من المرجعيته الدينية المستوحاة من القرآن الكريم والسنة النبوية الشريفة تكون وفق استراتيجية وطنية تؤمن بها الهيئات وتسهر على تطبيقها ويتمثلها المواطن في سلوكه اليومي. وسؤالنا اليوم ما مكانتنا من هذه التغيرات السريعة وما هي فلسفتنا في الحياة لاستغلال جوانب التغيير الإيجابية واجتنب مفاوته و مفسده.

1. التطور التاريخي لمفهوم التربية

يعتبر مفهوم التربية من المفاهيم التي لقت اهتماما بالغا من قبل الفلاسفة والمصلحين والمربين والباحثين طيلة التاريخ الإنساني، كون هذا المفهوم يتغير بحسب البيئة الاجتماعية والثقافية لصاحبه كما انه يرتبط بأغراض التربية خلال الحقبة التاريخية المعاشة ، على هذا نلاحظ كثير من الاختلاف بين المربين حول طبيعته ومضمونه.

1.1. التربية لغة

تعرف التربية في المعجم الوسيط، من فعل **تربى** : بمعنى تنشأ وتغذي وتثقف، ورباه : نَمَى قواه الجسمية والعقلية و الخلقية (**مجمع اللغة العربية**).

معنى كلمة التربية في اللغة العربية ، يتضمن العناصر التالية : النمو، التغذية، التنشئة، و التثقيف. أما في اللغة الفرنسية فإننا نجد كلمتين، الأولى: **تربية**، والثانية : **بيداغوجيا**. الأولى من أصل لاتيني، والثانية من أصل يوناني. والتي يقصد بها مرافقة الأطفال.

حسب إميل دوركايم (1858-1917): ان دخول كلمة تربية إلى اللغة الفرنسية كان بفضل علماء عصر النهضة حينما أوردها Robert Estienne في قاموسه اللاتيني الفرنسي عام 1549، بمعنى التغذية Nourriture، ثم يذكر Foulquié في معجمه التربية، أن الفعل اللاتيني Educare يشير إلى معنى التنشئة Elever، تستخدم كذلك لغير الإنسان وخاصة في مجال تربية بعض الحيوانات. أما كلمة Pédagogie فإنها مكونة من مقطعين يونانيين الأول Ped وأصله Pais أو Pedos بمعنى طفل، والمقطع الثاني Agogie وأصله ogôgê بمعنى القيادة و التوجيه. إذا فكلمة بيداغوجيا تعني توجيه الأطفال و قيادتهم. - Dictionnaire de la langue pédagogique.

1.2. مفهوم التربية اصطلاحاً

ونظراً لاختلاف المربين في تحديد الغرض من التربية وأهدافها في المجتمع في هذا الصدد لقد حاول كثير منهم، قديماً و حديثاً، أن يعرفوا التربية تعريفاً جامعاً مانعاً، لكنهم اختلفوا في ذلك اختلافات كبيرة .

- أفلاطون (427 – 348 ق م)، و من آرائه :

"إعطاء الجسم كل جمال و كمال ممكن، و دور المعلم لا يقوم على فرض العلوم، إنما بتوجيه التلميذ بالمناقشة و الأسئلة "

- أرسطو (384 – 322 ق م)، و من آرائه:

" التربية إعداد العقل للكسب، كما تعد الأرض للنبات و الزرع "

- إمانويل كانت (1724 – 1804)، و من آرائه:

"الغرض من التربية الوصول بالإنسان إلى الكمال الممكن، و مهمة التربية أن تحترم حرية الفرد الطبيعية و تساعده على تحقيق إنسانيته "

- جون جاك روسو (1778-1812)، و من آرائه :

"الغاية من التربية، ألا نحشو رأس الطفل بالمعلومات، إنما نغذب قواه العقلية، ونجعله قادراً على تنقيف نفسه بنفسه".

- بيستالوتزي (1746-1827)، و من آرائه :

"التربية هي تنمية كل قوى الطفل تنمية كاملة و متكاملة"، و هو يذهب مذهب روسو، أن التربية الناجحة تلك التي تحترم مؤهلات الطفل".

- جون ستيوارت ميل (1806-1873)، و من آرائه :

"إن التربية هي انتقال تأثير شخص إلى شخص آخر، و أن هذا التأثير هو دائماً متجه من عقل إلى عقل، أو من طبع إلى طبع، و بصفة عامة من شخصية إلى أخرى".

- هربرت سبنسر (1820-1903)، و من آرائه :

"التربية هي إعداد الإنسان ليحيا الحياة الكاملة".

- إيميل دوركايم (1858-1917)، و من آرائه :

"التربية هي التأثير الذي تمارسه الأجيال الراشدة على تلك التي لم تنهياً بعد للمشاركة في الحياة الاجتماعية

- أوفيد ديكرولي (1871-1932)، و من آرائه :

"التربية للحياة و بالحياة".

- جون ديوي (1859-1952)، و من آرائه :

"ليست التربية إعداداً للحياة فحسب، و إنما هي الحياة نفسها (بريفو وآخرون ص.ص، 15، 14)

- جون فريدريك هربرت (1776-1841)

الهدف من التربية هو تربية الفرد تربية دينية أخلاقية ثقافية (مرسي، 2003، ص، 359)

ويقصد بها حديثاً بأنها سلسلة من العمليات يدرّب من خلالها الراشدون الإباء عموماً الصغار من نفس نوعهم ويسهلون لديهم نمو بعض الاتجاهات والعادات (Lalande, 1972)، كما أنّها تعرف من طرف لوجندر Legendre بأنها عملية تنمية متكاملة ودينامية تستهدف مجموع إمكانات الفرد البشري (وجدانية وأخلاقية وعقلية وروحية وجسدية). (غريب 2006 ص 308).

وعليه فالتربية هي عملية تكيف ما بين الفرد وبيئته الاجتماعية والطبيعية، باعتبار أن الإنسان مثل غيره من الكائنات الحية، يسعى دوماً إلى المحافظة على بقاءه، والبحث على الوسيلة التي تساعد على تعديل سلوكه، وتنمية قدراته، وتكوين عادات ومهارات تفيده في حياته. فالوظيفة الأساسية للتربية هنا، أن الإنسان يصبح قادراً بواسطتها، على ملائمة حاجاته مع الظروف المحيطة به، وكذا إمكانية تسخيرها بما يستجيب لدوافعه ومتطلباته، ليحقق له النمو المتوازن.

فالتربية هي عملية نمو، أي، أنّها تكفل للطفل نمواً منسجماً في جوانب مختلفة من شخصيته الجسمية والعقلية والنفسية والاجتماعية، من خلال ما توفره الأسرة، والمؤسسات التربوية، من إمكانيات مادية ومعنوية من شأنها أن تضمن له الارتقاء النفسي والاجتماعي الضروريين.

وعموماً أن التربية عملية اجتماعية وخلقية، يضطلع بها المجتمع من أجل بناء شخصيات أفرادها على نحو، يمكنهم من مواصلة حياة الجماعة، وتطويرها عند اللزوم.

فهي عملية واعية موجهة لإحداث التغيير في سلوك الأفراد والجماعات. وبهذا تصبح التربية أداة اجتماعية وتجديداً حضارياً. ذلك أن المعنى الأصلي للفظ التربية، هو عملية تخريج إمكانيات الأفراد في إطارهم الاجتماعي والثقافي، وتكوين اتجاهاتهم، وتوجيه نموهم، وإثراء وعيهم بالغايات التي يسعى إليها مجتمعهم.

2. تربية الأولاد في الإسلام

تعتبر تربية النشء من بين الأهداف الكبرى لأي مجتمع لأن هذا الأمر كفيل بتحقيق استمراريته من جهة وتطوره من جهة ثانية، على هذا سعت كل الأمم لإستغلال مواردها المادية لتحصيل نموذج تربوي فعال

ينسجم مع خصوصية ثقافتها وتطلعات أفرادها، نحو الحياة ونحو الحياة الآخرة. ولا يتأتى ذلك الا من خلال رؤية فلسفية للتربية وأغراضها للطبيعة البشرية والمادية لعلاقة المخلوق بالخالق، وعلاقة الفرد بالمجتمع. وكل القضايا الشائكة المرتبطة بوجود الإنسان على الأرض، وعليه فإن الفلسفة التربوية الإسلامية تقدم أجوبة كافية على كل القضايا التي هي محل نقاش وخلاف بين جمهور الفلاسفة والمربين.

3. خصائص التربية الإسلامية

تستمد التربية الإسلامية روحها، فلسفتها، وطريقتها في تكوين الفرد المسلم من فلسفة الإسلام و نظرتة إلى الطبيعة و الكون، اعتمادا على القرآن الكريم و السنة النبوية الشريفة.

الإسلام في جوهره و روحه يتميز بشكل خاص، **بالتربية**؛ تربية شاملة كاملة تتناغم أهدافها، وسائلها، و طرائقها. تربية مميزة بحسن خصائصها، عن أنواع التربية الأخرى قديمها وحديثها.

و في ضوء هذه الفلسفة التربوية الإسلامية، المسلم الصالح تتوازن في تكوينه النفسي الروحي، و الأخلاقي، الجوانب المادية من صحة بدنية، قدرة على العمل، سعي في مناكب الأرض بحثا عن الرزق الحلال-، مع الجوانب الروحية من عبادة، خلق، ضمير و استقامة... بحيث لا يطغى فيه، الجانب المادي على الجانب الروحي، و لا الجانب الروحي على الجانب المادي.

ويقول الرسول (ص): "ليس خيركم من ترك الدنيا للآخرة، ولا خيركم من ترك الآخرة للدنيا، و لكن خيركم من أخذ من هذه و هذه". و من هنا، يتبين أن فلسفة التربية في الإسلام، ترمي إلى تكوين الفرد الصالح لنفسه، و لمجتمعه، الفرد الذي يعمل لدنياه و لآخرفته، عملا بقول الرسول (ص): "اعمل لدنياك كأنك تعيش أبدا، و اعمل لآخرتك كأنك تموت غدا".

و هو بهذا، يكون في توازن دقيق، بين مطالب الروح و مطالب الجسد، دون إخلال أو تفريط.

وقد جمعت التربية الإسلامية منذ الوهلة الأولى، و بكل تناسق وانسجام، بين :

"تأديب النفس و تصفية الروح، تثقيف العقل و تقوية الجسم، والعناية بكل ما يجعل حياة الإنسان على

وجه الأرض سعيدة طيبة" (بريقو وآخرون ص، ص 35، 36)

كما أن الإسلام وضع علاقة الإنسان في ثلاثة مراتب :

- علاقة المخلوق بخالقه، و تتم عن طريق العقائد و العبادات.

"و ما خلقت الجن و الإنس إلا ليعبدون" (الذاريات، الآية : 56).

"فأقم وجهك للدين حنيفا، فطرة الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم" (

الروم، الآية : 29).

- علاقة الإنسان بأسرته و ذويه، عن طريق الطاعة و الإحسان.

"وقضى ربك ألا تعبدوا إلا إياه، وبالوالدين إحسانا" (الإسراء، الآية:23).

"كلكم راع ، و كل راع مسؤول عن رعيته" (حديث شريف).

- علاقة الإنسان بالمجتمع، عن طريق التعامل و الإخاء.

"وتعاونوا على البر والتقوى، ولا تعاونوا على الإثم والعدوان" (المائدة، الآية : 3).

"مثل المؤمنين في توادهم و تراحمهم و تعاطفهم، كمثل الجسد الواحد، إذا اشتكى منه عضو تداعى له

سائر الجسد بالسهر و الحمى" (حديث شريف). (بريقو وآخرون ص ص 36-37)

4. مبادئ التربية الإسلامية

- مبدأ الجمع بين ما هو ديني و دنيوي في آن واحد، و إعداد المسلم لعمل الدنيا والآخرة.

"و ابتغ فيما أتاك الله الدار الآخرة ولا تنس نصيبك من الدنيا ، وأحسن كما أحسن الله إليك، ولا تبغ

الفساد في الأرض، إن الله لا يحب المفسدين" (القصص، الآية 77).

- مبدأ التغيير و التطوير، حيث جعلهما الإسلام سعياً إلى التسامي إلى المثل العليا، أي حركية المجتمع و فعاليتها، في الرقي و الازدهار، وفتحته على ثقافات المجتمعات الأخرى و الاستفادة منها بما يوافق طبيعته، و يعزز مكانته.

" وقل اعملوا فسيرى الله عملكم ورسوله و المؤمنون " (التوبة، الآية 106).

- مبدأ تقديس العلم و العلماء، من خلال حث المسلم على طلب العلم و المعرفة، ليتسنى له فهم أبعاد الإسلام و العمل به عقيدة وسلوكاً.

" قل هل يستوي الذين يعلمون و الذين لا يعلمون " (الزمر، الآية: 10).

"إنما يخشى الله من عباده العلماء " (فاطر، الآية : 28).

- مبدأ النمو المتوازن لقوى الإنسان جسمياً، روحياً، و عقلياً، فالتربية الإسلامية اعتنت بالإنسان من جميع جوانب مكونات شخصيته : البدنية، الفكرية، النفسية والاجتماعية، كوحدة لا تقبل التجزئة وبصورة متكاملة و منسجمة، بواسطة التنشئة الملائمة على مستوى البيت، المدرسة و المجتمع.

"والله أخرجكم من بطون أمهاتكم لا تعلمون شيئاً، وجعل لكم السمع والأبصار والأفئدة لعلكم تشكرون " (النحل، الآية: 78).

- مبدأ الشمول و التكامل، فالتربية في الإسلام، تتعامل مع الإنسان في مختلف حالاته، على أسس سليمة على مستوى الأسرة و المجتمع المنتمي إليهما، وكذا الإنسانية جمعاء، حيث تقوم على مطالب الروح و الفكر و الضمير و الإخاء و التعاون.

"يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر و أنثى، و جعلناكم شعوباً و قبائل لتعارفوا، إن أكرمكم عند الله أتقاكم، إن الله عليم خبير " (الحجرات، الآية: 13).

- مبدأ الحرية و المسؤولية، فالتربية الإسلامية تقوي في الإنسان حبه للحرية، و تحمله للمسؤولية في علاقاته مع خالقه و ذويه و مجتمعه.

"متى استعبدتكم الناس و قد ولدتم أمهاتهم أحراراً " . (عمر بن الخطاب).

"و إذ قال ربك للملائكة إني جاعل في الأرض خليفة، قالوا أتجعل فيها من يفسد فيها و يفسك الدماء و نحن نسبح بحمدك و نقدر لك، قال إني أعلم ما لا تعلمون" (البقرة، الآية 30). (بريقو واخرون ص 37 ص 40).

5. الشخصية المسلمة بين الدعامة العقلية والدعامة السلوكية

فقد عرّف علماء النفس الشخصية بتعريفاتٍ عديدة من بينها:

تعريف آلبرت بأنها تنظيم ديناميكي داخل بالفرد متكون من أجهزة نفسحركية تحدد سلوكه وتفكيره المميزين (المليجي 2001 ص 17) وعرفها ماكلياند الشخصية هي أكثر التصورات الذهنية التي يمكن للعالم the scientist تقديمها في فترة ما من الوقت (نفس المرجع ص 20).

كما عرّفها صالح أبو جادو بقوله: "هي تلك الأنماط المستمرة المتسقة نسبياً من الإدراك والتفكير والإحساس والسلوك التي تبدو وتعطي للناس ذاتيتهم المتميزة، فهي تكوين اختزالي يتضمن الأفكار والدوافع والانفعالات والميول (أبو جادو 1998 ص 313).

وعرّفها (بيرت) بقوله: "الشخصية ذلك النظام الكامل من الميول والاستعدادات الجسمية والعقلية الثابتة نسبياً، والتي تعتبر مميزاً خاصاً للفرد. (بركات ص 8).

أما مصطفى عليان فعرفها بقوله: "الشخصية صفة دالة على توحيد في اتجاه الإنسان، واستواء في أساس عقله الأشياء وميله إليها قبولاً ورفضاً". (عليان 1992 ص 11).

كما يعرفها ايزنك Eysenk عام 1960 بأنها التنظيم الثابت المستمر نسبياً لأخلاق الشخص ومزاجه وعقله وجسده، هذا التنظيم هو الذي يحدد تكيفه الفريد مع محيطه. بينما يعرفها وستن Wsten عام 1996 الشخصية عبارة عن أنماط أساسية من الأفكار والمشاعر والسلوكيات التي يعبر عنها في ظروف مختلفة (غباري وأبو شعيرة 2009 ص 15).

كما وصفها كارل روجرز **Carl Rogers** الشخصية بمصطلحات من قبيل الذات حيث وصفها الكينونة المنظمة الثابتة والقابلة لان تدرك على نحو ذاتي والتي تحتل اعماق خبراتنا جميعا اما جورج كيلي **Killy** فيرى فيها الطريقة المثلى المتفردة والمميزة للفرد في استخلاص المعنى من خبرات الحياة (هريدي، 2011 ص ص 20-21). وعليه؛ فإنّ "الشخصية في كلّ إنسان نتاج متآلف لبعدين اثنين: عقلي ونفسي. فبهما يتوجه سلوكه المرتبط ارتباطاً تلازمياً مع المفاهيم والميول، فتكون بذلك مفاهيم الإنسان وميوله هي قوام شخصيته لذا؛ نستطيع القول: إنّ مقومات الشخصية الإنسانيّة اثنان فقط:

الأول: (المكون الفكري) = العقلية. **الثاني:** (المكون السلوكي) = النفسية. الانفعال

فشخصية الإنسان إذن؛ تساوي مجموع المركب العقلي والنفسي لديه. وبهذا التحديد المنضبط لمفهوم الشخصية؛ لا يكون لشكل الإنسان، أو هندامه، أو مركزه الاجتماعي أو الوظيفي أو الاقتصادي، أو انتمائه القومي أو الوطني؛ أي علاقة في تكوين مقومات شخصيته. (الزبيدي 2014 ص 320).

6. مقومات الشخصية الإسلامية في القرآن الكريم:

من المؤكد أنّ القرآن الكريم الذي أنزل (هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ) [البقرة: 185]؛ قد اعتنى بتعيين وضبط مقومات الشخصية الإسلامية (الفكرية والسلوكية)، وبينها أتمّ بيان، وذلك لما لها من أهمية في بناء شخصية المسلم وتوازنها وتحديد ميزاتهما. ولأهمّها بمثابة الأسس والضوابط التي ينطلق منها المسلم في تعامله مع الواقع المعاش، وتنظيم علاقاته مع خالقه ونفسه وغيره.

ومن خلال النظر في الآيات القرآنية التي تمّ فيها ذكر الإيمان (الجانب الفكري والعقدي). والعمل (الجانب السلوكي). نستطيع أن نحدّد مقومات الشخصية الإسلامية، ونبيّن منهج القرآن الكريم في بناء تلك المقومات وتنميتها وضبطها والربط فيما بينها. وبعد الاستقراء والتدبر للآيات التي ذكر فيها الإيمان والعمل معاً، نستنتج ما يلي:

إنّ أوضح مثال وأكمله دلالةً على المقومات الرئيسية للشخصية الإسلامية، قوله تعالى: (وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ* إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) [العصر: 1-3]. فقد كان الإمام الشافعي -رحمه الله- دقيقاً في فهمه لمقاصد هذه السورة العظيمة، وأنّ تدبرها بحق يُفضي لبناء شخصية المسلم وفق منهج الله تعالى فقال: "لو تدبّر الناس هذه السورة لوسعتهم". (ابن كثير، ص، 479).

وبهذا يتبيّن أنّ القرآن الكريم حدّد مقومات الشخصية الإسلامية بعنصرين رئيسيين:

الأول: الإيمان: ويتعلّق ببناء الجانب العقدي والفكري وتنميته، ويتمّ بموجبه تكوين المفاهيم عن الوجود (الكون والحياة والإنسان) والموجد، وعلاقة الوجود بالموجد. وبهذا الجانب يتم بناء العقلية في الشخصية الإسلامية وتنميتها وضبطها.

الثاني: العمل الصالح: ويتعلّق ببناء الجانب السلوكي وتنميته: (دوافع، ميول، أفعال). وبهذا الجانب يتم بناء النفسية في الشخصية الإسلامية وتنميتها وضبطها.

ولقد أشار كثيرٌ من أهل العلم إلى معاني (الإيمان والعمل الصالح) مما يؤكد طرحنا حيث قال الحسن البصري: "ليس الإيمان بالتمني ولا بالتحلي، ولكن ما قرّر في القلب وصدّقه العمل، و(ما قرّر في القلب): كناية عن الجانب العقدي والفكري. و(صدّقه العمل). (الزبيدي 2014 ص321).

ومن الآيات القرآنية الدالة على مقومات الشخصية الإسلامية، قوله تعالى (رَبَّنَا وَاَبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ) [البقرة: 129]. فعند تدبّر هذه الآية ونظائرها في القرآن؛ نلاحظ أنّها تشير إلى مقومي الشخصية الإسلامية، ف"نجد أنّها تتضمّن جانبي العقل والنقل، أو جانب الغيب الذي لا يُناقش وإمّا هو محل الإيمان المطلق، لأنّ العقل البشري قاصرٌ عن فهمه؛ وهنا يُكتفى بتلاوة الآيات من المتعلم أو مُتلقّي التربية، وهذا هو الجانب الأول. أما الجانب الثاني: فهو الذي يتمثل في تعبير "يُعلمهم" و"يُزكّيهم"، فكلاهما يُشير إلى عملية بشرية تتعلّق ببناء السلوك وتشكيله وتغييره. (السماطوي، 1406هـ، ص198).

7. الفكر التربوي الإسلامي وإشكالية الفردية والجماعية في الأهداف

إن مرجعية الفكر التربوي الإسلامي هي ان تحاول التوفيق من جهة بين متطلبات الفرد و من جهة ثانية بين حدود الجماعة فهو يؤكد على أصالة الفرد انطلاقاً من الإيمان " بأن كل امرء بما كسب رهين" و ان أحدا لا يحتمل وزر غيره، ولا يعاقب أحدا نيابة عن سواه، ومن ناحية ثانية فهو يؤكد على أصالة المجتمع ففي الوقت التي تبدو فيه اغلب التشريعات الإسلامية فردية فهي ذات طابع اجتماعي كالصلاة الزكاة الصيام الحج والجار والأخوة) (القائمي، 1995، ص20).

مما يؤكد على الجماعية في الأهداف التربوية بمعنى بقدر مراعاتها لاحترام شخصية الأفراد وذواتهم بقدر حفاظها على كيان الجماعة وضوابطها.

بين القيادة والتبعية: بمعنى أن التربية الإسلامية تخلق القائد او المقود والجواب هو إن التعاليم الإسلامية تؤكد على إن كل الناس منقادون للأحكام الإلهية وسنن الأنبياء، ولكن يتحمل كل شخص المسؤولية بما يتناسب ومقدرته (القائمي، 1995، ص20).

لليوم او الغد: والسؤال هل إننا نربي لليوم او للغد؟ هل نركز في موضوع التربية على الحاضر ام المستقبل؟ وعليه فإن الرؤية الإسلامية ترى في أن السنوات التي تمر على الطفل او الصبي تعتبر جزءاً من عمره، ينبغي له التمتع بها في حدود الضرورة والإمكان، الا أن مسألة إعداده للمستقبل مسألة جوهرية كون صفة المجتمع المعاصر الدينامية المتسارعة، إضافة إلى الزيادة المستفيضة في المطالب الاجتماعية والمهنية .

8. مفهوم المسؤولية بين فلسفة التربية الإسلامية ونظرية الحقوق في فلسفات التربية الحديثة

يختلف مفهوم المسؤولية في الفلسفة التربوية الإسلامية عن نظيراتها الفلسفات الحديثة كالواقعية والبرجماتية والمثالية كون هذه الفلسفات كلها تعمل على توجيه المتعلم أو بالأحرى الفرد للبحث عن الحقوق والمطالبة بها، وهي في تعريفها لهذه الحقوق إنما تصدر عن مجموعة من الرغبات والميول المتفق عليها بين الأكثرية في مكان ما وفي

فترة زمنية معينة، أما الفلسفة التربوية الإسلامية فهي لا توجه المتعلمين للبحث عن الحقوق وإنما توجههم للقيام بمسئولياتهم نحو الآخرين أي بمعنى الحقوق التي عليهم وليست تلك التي لهم.

هذا الاختلاف بين الفلسفة الإسلامية والفلسفات الأخرى اختلاف جوهري، فحين يوجه الأفراد والجماعات للقيام بمسئولياتهم نحو الفرد والأسرة والمجتمع، فإن الطابع الذي ينظم العلاقات هو- العطاء والبدل- وتكون النتيجة هي المحبة والأخوة والتواصل، أما حينما يوجه المتعلم للبحث عن حقوقه فإن الطابع الذي تتخذه العلاقات هو الأخذ ويتصاعد هذا الأخذ الشهواني حتى يصبح نهما ونهما وتنافساً وتصارعاً، ويتفرع عن هذه السلبيات ن الاضطراب والتحاسد، والجريمة وغزوات الأمم وتتقطع الروابط وتدمر العلاقات الإنسانية على مستوى الأفراد والأسر والجماعات والأمم ، وعليه يجب الانتباه لهذا الفرق وعليه يمكن القول بأن التربية الإسلامية توجه الفرد نحو مسؤولياته نحو الآخرين بدل المطالبة بحقوقه وعليه فإن فقدان المسؤولية أمام الله في فلسفات التربية المعاصرة جعل الإنسان المعاصر يعيش بدون رقابة داخلية ولا ضوابط أخلاقية ، فمن الآثار السيئة للتربية في المجتمع المعاصر ان الكثير من خريجي المؤسسات التربوية الحديثة من أصحاب المهن المختلفة يفتقرون إلى الضوابط الأخلاقية الحقيقية (الكيلاي ، 1986، ص 218 ص224).

9. المجتمع المعاصر وسياقاته (الحياة المعاصرة)

يقصد بالمجتمع المعاصر بأنه مجموعة من العناصر الموضوعية المتعلقة بجماعة اجتماعية معينة في لحظة تاريخية محددة (نوري، 2016 ص19).

ومن مؤشراتته نجد ما يلي:

1. نضج المؤسسات الرسمية وتراجع دور الأعراف والتقاليد.
2. نسبة كبيرة من أفراد المجتمع تسكن المدن والمناطق الحضرية.
3. هيمنة النشاط الصناعي والخدماتي على اقتصاد المجتمع.
4. سيادة الضبط الاجتماعي المقنن.

5. سيادة التضامن العضوي.

6. تراجع دور الدين في الحياة العامة (نوري نفس المرجع ص 19)

ونضيف نحن بعض المؤشرات الأخرى. من مثل:

- تسارع كبير في التغيير على كافة المستويات والاصعدة.

- هيمنة الفردية النابعة من الحريات الفردية.

- تنامي دور المرأة في كل المجالات.

- ارتفاع المستوى التعليمي.

- تداول كبير للمعلومات الناتج عن وسائل التواصل الاجتماعي.

- ظهور جماعات مرجعية افتراضية على الشبكات العنكبوتية.

- تلاقح كبير ما بين الثقافات المهيمنة والمهيمن عليها.

- تزايد كبير في الكم المعرفي.

- ظهور عدد كبير من الأمراض النفسية.

- تناقص ادوار مؤسسات التنشئة الاجتماعية التقليدية.

- مبالغة في نسب استهلاك وتبذير الغذاء.

10. ملامح و مواصفات الفرد المرغوب في المجتمع الغربي المعاصر

إن المجتمع المعاصر يسعى من خلال فلسفاته الغربية لما بعد الحداثة إلى إنتاج منتج تربوي يتناغم مع

المفاهيم التالية:

- المواطنة العالمية: الذي يمتاز فيه الفرد بالتسامح ويؤمن بالعيش المشترك في إطار قيم عالمية عادة تكون

لثقافة المهيمن.

- **التنافس:** اهم ميزة يتصف بها الفرد في المجتمع الغربي المعاصر هي التنافسية التي تصل إلى حد الصراع، لفرض الذات.

- **الفردية:** طغيان مبدأ الفردية على كل شئ إلى درجة إننا نلاحظ بداية اختفاء مفهوم الأسرة.

- **المادية:** لا يمكن لنا تصور الفرد في المجتمعات الغربية المعاصرة الا تحت غطاء مادي فعالية تصرفاته نابعة من إيمان قوي بالمادة.

- **اللامعنى:** ان اخطر شئ على المسلم في ظل سيطرة ثقافة المجتمعات الغربية هي محاولة توليدها لمفهوم اللامعنى في الحياة والوجود والذات والأخر و اللامعنى في الإيمان وفي الحياة الآخرة، والعيشة في كل شئ، وبالتالي فإن كل التصرفات سواء كانت مقبولة أو غير مقبولة تحركها دوافع ونزوات شخصية ليس إلا.

- **اللامعقول:** إن التناقض المسجل في كثير من مواقف الدول والحكومات الغربية وكذا ترسانتها الإعلامية، ما هو الا محاولة لإيجاد تفسيرات لامعقولة لقضايا الساعة ، هذا حماية لمصالحها وتجنبنا للحرج الداخلي والخارجي على حد السواء..

- **اللاهدف:** إن درجة الرقي والرفاه التي وصلها الفرد في البلدان الغربية لقلنا تعطي الانطباع بأنه في غاية السعادة بالنسبة للواقع المادي، إلا أن الحقيقة المرة التي يعيشها هذا الفرد كونه بدون هدف روحي سامي يجعله يكرس جهده وعلمه لإرضاء الخالق وإفادة المجتمع.

- **اللانوع:** عرف هذا المفهوم صحبا كبيرا كونه من المفاهيم التي تعتبر معارضة للطبيعة الإنسانية فدعاة الحريات المفرطة جعلتهم يوجهون اهتمامهم للإنسان بدون تحديد نوعيته مما جعلهم يدعون لتشريع قوانين خارج قوانين الطبيعة مثلا زواج المثليين.

يمكن تعريف الفرد في المجتمع الغربي المعاصر على الشكل التالي: هو ذلك المواطن العالمي، المتنافس على كل شئ، في سبيل إشباع نزواته الفردية، في نطاق غير ذي معنى أي غير مشروع، وبدون عقلانية، ودون هدفية بعيدة، ودون هوية نوعية. مثال هذا النوع من المواطن الذي يشترك مع غيره من

الأشخاص في الصفات والاهتمامات نيته الغلبة والانتصار بغية الحصول على نزوة المال الجنس السيطرة والتملك دون اعتبار للقوانين الوضعية والشرائع السماوية حتى وان كانت مطالبه غير عقلانية من مثل الدفاع عن حق حيوان في التنزه وغض البصر عن قتل الأطفال في بلد ما، على ان يكون هذا الإشباع آني بحسب المقولة انا وبعدي الطوفان اي طغيان المنفعة العمياء، لا يهم بالنسبة اليه ان يعتبر شاذا وإنما يفتخر بذلك ويناضل للاعتراف بحقه في تغيير نوعه.

السؤال: لماذا انتصر الفرد الغربي وفشل الفرد المسلم ؟

الإجابة على هذا السؤال بسيطة جدا وهي

أولها إيمان هذا الفرد الغربي بقيمة العمل، وثانيها إيمانه بقدرات العقل الإنساني كأداة لإحداث التغيير بمعنى الابتعاد قدر الإمكان عن التفكير الخرافي الذي طغى على الفرد المسلم لأن هذا التفكير في اعتقاد كثير من المسلمين بانه جزء من الطقوس الدينية، من مثل وجود كثير من الروايات لكثير من الرواة التي تحكي قصصا عن أناس في أزمنة مختلفة لا يقبلها العقل، والمقصود هنا ليس القصص القرآني وإنما حوادث وقعت لبعض الأشخاص في التاريخ القديم، وان تلك الشوائب التي ارتبطت بالدين لتاريخ طويل اعتقد رواتها بأنها كفيلة بان تقدم إضافة للدين ولكن للأسف أنها أفرزت عقلا يؤمن بكثير من الخرافات والحكايات غير المنطقية وانعكس ذلك في الثقافة العامة والسلوك اليومي للإنسان المسلم.

11. المجتمعات المعاصرة من الانفلات التربوي إلى الانفلات الأمني

نظرا للتغيرات المتسارعة في كافة السياقات الحياتية وظهور تحديات جديدة تستلزم متطلبات جديدة على مستوى الفرد أو على مستوى الجماعة، جعل من المجتمع المعاصر عرضة لكثير من الهزات الأمنية الداخلية والخارجية، فبروز مشاكل العرقية والطائفية والمذهبية إضافة إلى مشاكل الأقليات والمهاجرين يدفع المجتمع نحو الهشاشة نتيجة لتزدي أوضاع هؤلاء مما يجعلهم في سعي حثيث لإثبات كيانهم بطرق غير مشروعة لأنهم ينظرون للآخر بأنه السبب في تعاستهم، هذا الأمر أدى إلى ظهور كثير من الضغائن والأحقاد خاصة لدى المسلمين الذين يرون في أنفسهم ضحية لصراعات عالمية سببها التنافس على السيطرة واستحواذ الثروة بأي طريقة كانت،

كل هذه المعطيات تجعل من هذا المجتمع في حالة انفلات امني حتى وان لم يكن على المستوى الجسدي فهو على المستوى النفسي، هذا في اعتقادنا لأفتقاده لمعايير وقيم كونية متفق عليه فلا يمكن لنا العيش معا في وعاء مفهوم المواطنة والمجتمع العالمي، ونحن نستغل الإنسان أينما كان من خلال فرض قيم قريبة إلى قيم السفسطائيين نفسرها بحسب مصالحنا وأهدافنا.

12. المجتمع المسلم وإفرازات المجتمع المعاصر

ما تعيشه المجتمعات الغربية المعاصرة من خواء ديني وفراغ روحي، جعلها تفقد أهم ركيزة لأي مجتمع إلا وهي الأسرة، وطرحت آليات بديلة في العلاقات الاجتماعية بين الرجل والمرأة، حيث جعلتهم على حد السواء في الاختيار، وهذا من خلال سن قوانين زواج المثليين، وكذا قوانين التبني وهذا بعكس كل قوانين الطبيعة الحيوانية والإنسانية المبنية على خصوصية الذكر والأنثى، إن هذه الأوضاع الاجتماعية هي نتاج قوالب ثقافية مستحدثة ومستوحاة من قوانين وضعية يرى فيها أصحابها رمز وانعكاس للعصرنة وسيادة مفاهيم ما بعد الحداثة الراضية لكل منطق أو اعتقاد أو كل، وفي اعتقادي هذا مؤشر قوي لزوال قيم الحضارة الغربية والتي اتبعت الأهواء الشخصية بشكل مفرط، مما يجعل المجتمعات الإسلامية عرضة لكل هذه التأثيرات القيمة خاصة وانه معروف عنها بأنها مجتمعات مستهلكة لكل ما يأتيها من العالم المتقدم فهي مجتمعات لازالت تعتقد في محيالتها بأنها الأضعف وبأن التطور مرتبط بتقليد الآخر المهيمن في كل ما يفعل، وعليه كان لزاما على المجتمع المسلم المعاصر أن يحصن نفسه من خلال اطر روحية تحصنه عن تسريبات كافة التيارات الإلحادية والمجوسية و مظاهر السفالة السلوكية، والتي تسوق على أنها ضمن حريات التعبير الفكري والجسدي والسلوكي.

13. المرجعيات الدينية وأثرها في المجتمعات المسلمة المعاصرة

للأسف ما يلاحظ في كثير من البلاد المسلمة كثير من الدخلاء على الدين والذين جعلوا ميدان الإفتاء مجالا للانتفاع والاستغلال السياسي والاجتماع، هذا الوضع افقد المرجعيات الدينية هيبتها ومصداقيتها مما يحتم على الحكومات والساسة إلى إعادة الاعتبار للمرجعيات الحقيقية التي هدفها تفسير جوهر الدين وربطه بمصالح الإنسان المسلم و الأمة الإسلامية الدنيوية والاخروية، وهذا من خلال ترك المجامع الفقهية والمراجع الدينية تعمل

باستقلالية في مجالسها العلمية وليس بالأهواء الشخصية التي عادة ما تكون موجهة بعملية شراء الدم، التي من خلالها تتوفر لدى الساسة الشرعية الدينية وعليه فإن الفرد في المجتمع المسلم المعاصر يجد نفسه مشتتا في كثير من المرجعيات مما ينعكس ذلك على تصرفاته ومواقفه إزاء كثير من القضايا والمواضيع المطروحة، وقد فتح هذا الأمر الباب أمام مرتزقة الدين للتطرف في كثير من الأحكام والتصرفات و تقديم تفسيرات سطحية لأمر الدين والدنيا مع تسويق صورة سيئة عن الدين الإسلامي على انه حاضنة للتيارات الدموية المتطرفة مع أن أهم ركيزة تتصف بها الديانة الإسلامية هي الوسطية والاعتدال.

14. استنتاج عام

إن اشد ما يعانيه الفرد المسلم في المجتمع المعاصر هو ذلك التناقض الصارخ بين تنشئته الإيمانية النابعة من اعتقاده بمقومات الدين الإسلامي، وبين المشاريع التربوية الرسمية السائدة في مؤسسات التنشئة الاجتماعية الرسمية المستوردة، فطبيعة الفرد المؤمن المنشود يختفي أمام مفهوم المواطن الصالح الحر العالمي المتبني لقيم العالمية التي تدعو للتسامح والتعايش السلمي، وعليه وكأني أرى هذا الفرد يفتقد هويته والتي من خلالها يستلهم نظرته للطبيعة الإنسانية والمادية والغاية من الوجود والهدف من الحياة، كما ان هذا الفرد ولاعتبارات ثقافية وتاريخية نجده مهوس بثقافة الآخر وليس بمنتوجه المادي بل أحيانا حتى بمنتوجه اللامادي مما يجعله يشعر بعقدة النقص ، مع ان الإشكال في عملية التطور بحسب اعتقادي هو النسق العام وكذا الأنساق الفرعية المرتبطة به من سياسات عامة وتنشئة اسرية وتعليم مدرسي وإعداد مهني غير فعال ومبتور في كثير من مرجعياته النظرية والتطبيقية على حد سواء. إن عملية ميلاد مجتمع كما يسميها **المفكر مالك بن نبي** عبارة عن حدثا يصف شكل من أشكال الحياة المشتركة كما يمثل انطلاقا لحركة التغيير التي تتعرض لها الحياة ، ويصبح بذلك المجتمع هو تلك الجماعة التي تغير دائما خصائصها الاجتماعية بإنتاج وسائل التغيير مع علمها بالهدف الذي تسعى إليه من وراء هذا التغيير (بن نبي، 1986 ص 17). هذا الأمر في اعتقادي لا يتأتى إلا من خلال منطلقات الفلسفة الإسلامية التي يتشارك غالبية المجتمع المسلم في قيمها.

15. خاتمة:

إن مسألة تربية الأولاد في المجتمع المعاصر أصبحت تحديا ضخما ليس للأفراد فقط بل للدول والمجتمعات وهذا لكوننا نلاحظ بداية انهيار منظومة أخلاقية متفق عليها سواء كانت دينية او وضعية ،حيث حل محلها قيم فردية تحاول فرض نفسها كأمر واقع في ثوب حريات التعبير المختلفة والتي تكون بلا حدود ودون احترام للحقوق الجماعية، هذا الوضع يمكن أن نصفه بعالم في خطر كون هذا التوجه سوف يسارع في زمن التغيير والذي قد يولد رفاهية مادية،ولكن دون ضوابط قيمية. مما ينبئ ببداية انهيار حضارة.

- المراجع:

- 1- مجمع اللغة العربية، 1960، المعجم الوسيط، مجلد 1 ، القاهرة .
2- P. FOULQUIE, 1971Dictionnaire de la langue pédagogique,

P.O.F,

- 3- محمد منير مرسي، 2009 ، تاريخ التربية في الشرق والغرب، عالم الكتب.
4 - عبد الكريم غريب،، 2006 المنهل التربوي، ج 1 ط 1 مطبعة النجاح،الدار البيضاء، المغرب.
5 - ثامر احمد غباري خالد محمد أبو شعيرة، 2009- سيكولوجية الشخصية ط 1 مكتبة المجتمع العربي
6 - محمد منير مرسي ، 2003، تاريخ التربية في الشرق والغرب ،عالم الكتب،القاهرة
7- عادل محمد هريدي، 2011، نظريات الشخصية ايتراك للطباعة والنشر والتوزيع، ط 2 ، مصر .
8- محمد بريقو وآخرون ، 2003 مطبوعة دروس التكوين المتواصل (-scex_snv-ens
(1an_lessons-sc_eu).
9 - حلمي المليجي، 2001علم النفس الشخصية، دار النهضة العربية بيروت ط 1.

10- ابو جادو، صالح محمد علي، 1998، سيكولوجية التنشئة الاجتماعية، دار المسيرة، عمان،
ط1،

11- محمد خليفة بركات، تحليل الشخصية، مكتبة مصر، ط3.

12- مصطفى عليان، 1992، بناء الشخصية في القصة القرآنية، دار البشير، عمان، ط1،

13- ابن كثير، تفسير القرآن العظيم، ج8،

14- السمالوطي، نبيل، 1406هـ، التنظيم المدرسي والتحدي التربوي، دار الشروق، جدة، ط2.

15- القائمى علي، 1995، تربية الطفل دينيا وأخلاقيا، مكتبة فخرآوي، المنامة، ط1

16- ماجد عرسان الكيلاني، 1986، مقومات الشخصية المسلمة، مكتبة الاستقامة، مكة المكرمة،
ط1،

17- نوري دريس، 2016، مطبوعة جامعية خاصة بسوسيولوجيا الرباط الاجتماعي، جامعة محمد
لمين دباغين الجزائر.

18- مالك بن نبي ترجمة عبد الصبور شاهين 1986، ميلاد مجتمع، دار الفكر، الجزائر،

NEBEVÎ AİLEDE İMAN EĞİTİMİ

*Mehmet Cüneyt Gökçe**

Özet

Hayatın devam etmesi ve anlam kazanması nesli korumaya bağlıdır. Nesli korumak ise doğum öncesi ve doğum sonrası bazı tedbirlerin alınmasını gerektirir. Bütün semavî dinler gibi İslâm da çocuk eğitiminde bu tedbirleri hedef edinir. Bu hedefi gerçekleştirmek başta ebeveyn olmak üzere çocuktan sorumlu olan bireylerin görevidir.

Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişkisine baktığımızda; onlara öncelikle temel dinî terbiyelerini verdiğini, onlara karşı büyük bir sevgi ve hoşgörü içerisinde olduğunu, onlara değer verdiğini, onlarla selamlaşıp hâl hatır sorduğunu, isteklerini dikkate aldığını, aralarında adaleti gözettiğini hatta onlarla şakalaştığını görmekteyiz.

Giriş

Hayatın devam etmesi ve anlam kazanması nesli korumaya bağlıdır. Nesli korumak ise doğum öncesi ve doğum sonrası bazı tedbirleri gerektirir. Bütün semavî dinler gibi İslâm da çocuk eğitiminde bu tedbirleri hedef edinir. Bu hedefe ulaşmak ise çocuğun bütün gelişim alanlarını dikkate almakla olur. Ruhun ve bedenin sağlıklı nesillere sahip olabilmek için çocukların gelişimlerini gerçekleştirmelerine elverişli ortamlar sağlamak yetişkinler için bir görevdir. Yetişkinlerin çocuklarla olan ilişkileri nasıl çocuk yetiştirileceğinin habercisidir. Kendisini örnek almak durumunda olduğumuz onlara öncelikle temel dinî terbiyelerini verdiğini, onlara karşı büyük bir sevgi ve hoşgörü içerisinde olduğunu, onlara değer verdiğini, onlarla selamlaşıp hâl hatır sorduğunu, isteklerini dikkate aldığını, aralarında adaleti gözettiğini hatta onlarla şakalaştığını görmekteyiz.¹

*Dr. Öğr. Üyesi, HRÜ. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı

¹ İbrahim Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 1. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1980), 157.

Çocuğun temel dinî eğitimini alması öncelikle baba, anne, dede, sağduyulu müminler ve devlet yöneticisinin sorumluluğundadır.²

İlim öğrenme ve öğretmenin temel hedefi ahiret saadetini temin etmek olmalıdır. Dünyevî amaç ve hedeflerin temel alınması bu gayeyi saptırır.³

1. Sağlıklı Bir Nesil İçin İlk Adımlar

Kuşkusuz; ancak sağlam temellere dayalı aile ortamında sağlıklı nesiller yetişebilir. Bu yüzden Hz. Peygamber evliliğe atılacak ilk adımların sağlam olması gerektiğine dikkat çekmiş. Temelleri sağlam atılmış olan aile ortamında yetişen nesillerin önemini vurgulamıştır. Geçici heves ve amaçlarla kurulmuş olan ailelerin dağılması ân meselesidir. Çünkü esas alınan faktörün ortadan kalkması beraberliğin sona ermesi anlamına gelir.

1.1. Halis Bir Niyetle İlk Adım

Hz. Peygamber, evlenecek adaylarda öncelikli olarak göz önünde bulundurulacak faktörün mal, mülk, güzellik ve soy-soptan ziyade dinî bütünlük ve ahlakî güzellik olması gerektiğini belirtmiştir. ⁴ Ahlakî güzellik devamlılığı olan bir unsurdur. Ne mal ne güzellik gibi her ân zevale mahkum olma ihtimali olan unsurlara benzemez. Soy sop ise her zaman avantajlı bir unsur değildir. Nice vezirlerden rezil; rezillerden de vezirlerin doğduğu rastlanan dünya gerçekleridir. Kişinin kendi özünde olan güzellik ise Hz. Peygamber'in esas alınmasını tavsiye ettiği ve öncelendiği önemli bir dinamiktir.

1.2. Doğum Öncesi

Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği kriterlerle evlenen çiftler, artık ilahî ikram hazinesinden salih ve sağlıklı bir evlat beklemeye başlarlar. İşte bu devrede bilhasna ceninin bedeninde yer alacak ve temelini oluşturacak temel gıdanın helal olmasına dikkat etmeleri gerekir.⁵ Haram ile beslenen bedenlerden hayır ve bereket

² Molla Halil es-Siirdi, *Arabî Nehcu'l-Enâm*, nşr. M. Cüneyt Gökçe, 1. Bs (Şanlıurfa: Elif Matbaacılık, 2017), 27.

³ es-Siirdi, *Arabî Nehcu'l-Enâm*, 41.

⁴ Bkz. İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, t.y., Nikâh, 6.

⁵ Bkz. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buḥârî, *el-Câmi'u'l-Müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallahü 'Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*, thk. Muhammed Zühreyy en-Nâsir, 1. Bs (Beyrût: Dâru Tavkü'n-Necât, 1422/2001), Bed'ü'l-Halk, 6

beklemek hayaldir. Hamilelik döneminde alınan gıdaların cenine kemik ve kan olduğu; yani şekillenmesini sağladığı izahtan varestedir. Bu yüzden helal lokma sağlıklı ve salih cenin için önemli bir etkidir.

1.3. Doğumdan Sonra

Büyük bir ilahî ikram olan çocuk dünyaya geldikten sonra elbette tıpkı hamilelik döneminde olduğu gibi alacağı sütün de helal gıda ve temiz lokmadan olmasına dikkat edilir. Yaklaşık iki senelik emzirme dönemi hassasiyetin dorukta olması gerektiği dönemdir. “Helal süt emmiş” tabiri halkımızın dilinden düşmeyen bir darb-ı meseldir. Hattan olumsuz ve asi insanlar için “haramzade” ya da “haram süt emmiş” tabirleri kullanılır.

Dünyadaki ilk nefesini alıp vermeye başlayan bebek dualarla, şükürlerle ve sevgiyle karşılanır. Özellikle ikram-ı ilâhiye rıza göstermek her müminin şanıdır. Câhliye dönemi kalıntıları gibi erkek-kız ayırımı yapmak sadece gafletin ve manevî körlüğün eseridir. Bu yüzden Hz. Peygamberin de yaptığı gibi ona dua etmek, sağ kulağına ezan sol kulağına ikamet okumak, yedinci gününde ona güzel bir isim verip imkânlar ölçüsünde akikasını tasadduk etmek yapılması güzel olan davranışlardır.⁶ Bu ikram ve ihsanın en güzel şükranıdır.

2. Hz. Peygamber’de İman Eğitiminin Temelleri

Çocuklarla içten ve samimi insanî ilişkiler kuran Hz. Peygamber, onların eğitiminde temel bazı esaslar öne çıkarır. Bu esaslar incelendiğinde bunların insanın şekillenmesinde önemli yer aldığı fark edilecektir. İşte genel itibariyle Hz. Peygamberin şu prensipleri önecelediği görülecektir: İman esaslarının öğretimi, ibadet eğitimi öğretimi, Kur’ân-ı Kerîm öğretimi, temel alışkanlıkları kazandırma, temel gelişimlerini dikkate alma. Bu prensipler bir insanın yetişmesinde hayatî ehemmiyet taşır.

2.1. İman Esaslarının Öğretimi

Çocuklara iman esaslarının öğretiminden; Allah’ı kendi seviyelerinde tanımaları ve diğer iman esaslarını bilip kabullenmeleri, yine bu çerçevede Allah-kâinat-insan arasındaki ilişkiyi, basitten karmaşığa doğru kavrayabilecek entelektüel birikimi elde edebilmeleri anlaşılabilir. Bu hedefe ulaşabilmek için Hz. Pey-

⁶ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 82.

gamber her fırsatta çocukların tazecik kalplerine İslâm inancını yerleştirmek için uğraşmış, hatta ilk konuşmaya başlayan çocuklara dahi imanla ilgili kelimeleri ve cümleleri tekrarlamıştır. Bu kelime ve cümlelerden bazıları şunlardır:

“Allah’tan başka ilah yoktur.”⁷

“Allah’a inandım ve tağutu reddettim.”⁸

İlk cümlelerini imanî ifadelerle taallüm eden insanın yolunu şaşırması zor bir ihtimaldir. Zira küçük yaşta elde edilen bilgiler taş üzerine yapılan kazı gibidir. Taşın üzerinde nakışların kolayca silinmediği biline bir husustur. Atalarımızın “ağaç yaş iken eğilir” sözü bu gerçeğe işaret etmektedir. İman hem nurdur hem kuvvettir. Çocuğun bedeninde yer alan imanî duygular ona hayat ve şekil verir. Temeli sağlam atılan binanın ya da kökleri sağlam olan ağacın yıkılma veya çürüme tehlikesi geçirmesi beklenmeyen bir husustur. Olağandışı durum ve istisnalar elbette bahsimizin haricindedir.

Buna göre temeli yıkılmış bir binayı boyamak yıkılmasını engellemediği gibi, kökleri çürümüş ağacın yapraklarını ilaçlamak kurummasını engellemez.

2.2. İbadet Eğitimi

Hz. Peygamber’in çocukların ibadet eğitimi ve öğretiminde de aynı hassasiyeti gösterdiğini, rehberlik ettiğini uygulamalardan ve hadislerden anlamaktayız.

Hz. Enes anlatıyor:

“Oğulcuğum abdestini tam ve güzelce al ki ömrün uzun olsun. Koruyucu melekler de seni sevsin ve korusun.”

“Enes! Gusül abdesti alırken güzelce yıkan. Saç diplerini iyice ıslat ve tenini de güzelce temizleyerek yıka. Şayet böyle yaparsan, yıkandığın yerden ayrılırken günah ve hatalardan arınmış olarak çıkarsın.”⁹

Hz. Hasan da Peygamberimizin kendisine şu şekilde tavsiyede bulunduğu haber vermektedir:

⁷ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 126.

⁸ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 128.

⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Dâru İhyâu't-türâs el-Arabî, t.y.), ilim, 16.

“Hasan! Beş vakit namazını aksatmadan kıl. Sana şüpheli gelen her şeyi terk et. İçinde şüphe uyandırmayan şeye yönel. Çünkü doğruluk insanın gönlüne huzur verir. Yalan ise huzursuzluk uyandırır.”¹⁰

Hz. Peygamberin küçük yaşlarda ibadeti tavsiye ve telkin etmesi elbette kişide huy ve karakter olarak yerleşmesi gayesine matuftur. Çocuk yaşta ibadet şuuruna eren insanın nefesine namaz-oruç ağır gelmez. Belli bir yaştan sonra nefsi ikna ve istihdam etmek gerçekten son derece zor ve müşkülâtlıdır.

2.3. Kur’ân-ı Kerîm Öğretimi

İnsanların İslâm dininin en temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm’den istifade edebilmeleri için, onu çokça okumaları ve anlamaları gerekmektedir. Dolayısıyla yetişkinleriyle genciyle herkesin Kur’ân-ı Kerîm’i okuması için Hz. Peygamber büyük gayretler göstermiştir. Hz. Peygamber’in Bedir esirleri içerisinde okuma yazma bilenlerden büyük meblağlar yerine, Müslümanların çocuklarından on kişiye okuma yazma öğretilmelerini fidiye olarak kabul etmesi, çocukların Kur’ân-ı Kerîm okumasını öğrenmelerine büyük önem verdiğinin göstergesidir. Konuyla ilgili olarak hadis kaynaklarında çok geniş bilgi bulunmaktadır:

“Çocukları üç hususta yetiştirin; Peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt’in sevgisi ve Kur’ân okutulması. Çünkü Kur’ân hafızları hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet günü, Peygamberlerle ve Asfiyalarla beraber Allah’ın gölgesindedirler.”¹¹

“Oğulcuğum (Hz. Enes); Kur’ân kıraatinden gafil olma, çünkü Kur’ân ölü kalbe hayat verir, kötü ve çirkin şeylerden, bir de haddi aşmaktan korur.”¹²

Elbette Kur’ân-ı Kerim okunmak ve hayata yansıtılmak için indirilmiştir. Ümmetin her ferdi temel kitabını öğrenme, okuma ve yaşama noktasında kendisini sorumlu ve görevli bilmelidir. İlahî mesaja muhatap olmak insanın değerine değer katar. Dünyevî bir makam sahibiyle görüşmek insanı ne kadar mutlu ettiği bilinmektedir. Yüce yaratıcıya muhatap olmak ise şan ve şerefın doruk noktasıdır. Hiç-

¹⁰ Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, Kıyamet, 61.

¹¹ Buḥârî, *es-Şaḥîḥ*, Fedâilu’l-Kur’ân, 25.

¹² Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb b. Alî el-Ḥorâsânî Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasen ‘Abdül-mün’îm (Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001), Fedâil, 32.

bir noktada yaratıcı ile yaratılan arasında bir karşılaştırma yapılamayacağı gibi¹³ muhatabiyet bağlamında da bir benzetme ve karşılaştırma yapılamaz. Bu yüzden yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yüce Yaratıcı ile muhatap olmak paha biçilmez bir onurdur ve bu da Kur'ân-ı Kerim okumakla sağlanır.

Bu yüzden Hz. Peygamber Kur'ân eğitimine büyük önem vermiş ve bunun küçük yaşlarda başlatılmasını istemiştir.

2.4. Temel Alışkanlıklar

Çocukların iman, ibadet vb. eğitimleri üzerinde duran Hz. Peygamber, onların temel alışkanlıkları kazanmalarını üzerinde de durmakta ve rehberlik etmektedir. Bunlardan bazılarını; “Yemeğe başlamadan önce ve yedikten sonra ellerin yıkanması, besmele ile başlayıp dua ile bitirilmesi, yüzükoyun yatarken yenilmemesi, suyun üç solukta içilmesi, sofraya konan yemek hoş gitmese dahi tenkit edilmemesi, ekmeğin küçük parçalara bölünmesi, soğan ve sarımsak gibi koku yapan gıdaların çiğ olarak yenilip etrafın rahatsız edilmemesi, suyun bardağın kırık yerinden içilmemesi, yemeğin çok sıcak yenilmemesi şeklinde sıralayabiliriz.¹⁴

Çocuklara kazandırılacak diğer bir alışkanlık ise düzenli uykudur. Hz. Peygamber'in; gerektiğinde çocukların gündüz uykularını almaları, akşam yatarken, sabah kalkınca ağız ve diş temizliklerinin yapılması gibi konular üzerinde durduğunu hadislerden biliyoruz.¹⁵

Bütün bunların insan sağlığı bakımından önemli olduğu bilinmektedir.

Hz. Peygamber çevresindeki çocuklara günlük işlerde bazı görevler vererek onları hayata hazırlamayı da hedeflemiştir. Hz. Enes'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber çocuklara ayakkabıları düzeltmek, abdest için su ve leğen hazırlamak, misafirlere içecek dağıtmak, mektup dağıtmak gibi görevler vermiştir.¹⁶

Küçük yaşlarda hayata alışan insan büyüdüğünde sıkıntı çekmez. Kişinin kendi hizmetlerini görebilmesi önemli bir durumdur.

¹³ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî Tâhir el-Cezâirî, *el-Cevahiru'l-Kelamiyye*, 1. Bs (Şanlıurfa: Elif Matbaacılık, 2017), 4.

¹⁴ es-Siirdi, *Arabî Nehcu'l-Enâm*, 42.

¹⁵ Buḥârî, *es-Şaḥîḥ*, Vudu', 26.

¹⁶ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 222.

2.5. Temel Gelişim

Hz. Peygamber çevresindeki çocuklara günlük işlerde bazı görevler vererek onları hayata hazırlamayı da hedeflemiştir. Hz. Enes'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber çocuklara ayakkabıları düzeltmek, abdest için su ve leğen hazırlamak, misafirlere içecek dağıtmak, mektup dağıtmak gibi görevler vermiştir.¹⁷

Hz. Hasan'ın yedi ve Hz. Hüseyin'in altı yaşlarında iken Hz. Peygamber'in huzurunda ok atma müsabakası yaptıklarını, başka bir seferinde güreştiklerini, yine Hz. Peygamber'in yüzmeyi teşvik ettiğini, çocuklara biniciliğin de öğretilmesini ve yapılan müsabakalara götürülmelerini tavsiye ettiğini hadislerden görmekteyiz. "Toprak çocukların ilkbaharıdır" buyurarak, onların gelişimlerinde büyük rolü olan tabiatla iç içe oyun oynamalarının önemi üzerinde durmuştur. Yalandan uzak ve arı duru bir dil terbiyesi kazanmalarını önerdiğini yine hadislerden anlamaktayız.¹⁸

Hz. Peygamber'in henüz küçük yaşta olan İbn Seyyad'ı muhatap alarak kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu kabule çağırdığını, yine hizmetinde bulunan Yahudi çocuk hastalanınca onu ziyarete gittiğini ve İslâm'a davet ettiğini, çocuğun da babasından izin alarak Müslüman olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹⁹

Bütün bu anlatılan örnekler, Hz. Peygamber'in çocuklara karşı davranışlarının çocuğu sevme, psiko-sosyal gelişimini sağlama, kişilik kazandırma, zihnî vb. gelişimlerini sağlama gibi pedagojik ve psikolojik hedefleri de dikkate aldığını göstermektedir.

Sevgi gören sevgi gösterir. Baskılı bir hayat yaşayan sosyo-psikolojik problemler yaşar. Hz. Peygamberin bize sevgi ve paylaşımı telkin etmesi huzurlu bir hayatın teminatıdır.

Sonuç

Her noktada olduğu gibi çocuk yetiştirme ve terbiye etme alanında da Hz. Peygamber bizim için rol modelidir.

¹⁷ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 143.

¹⁸ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 165.

¹⁹ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 158.

Sonuç olarak çocuklarını iyi birer Müslüman bireyler olarak yetiştirmek isteyen anne-babalar, günün şartlarına göre gerekli bilgi ve becerileri onlara kazandırmaya çalışırken, yukarıda anlatılan temel prensipler dâhilinde hareket etmelerinin Hz. Peygamberi örnek alma adına uygun olacağını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Buḥârî, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *el-Câmi‘u’l-Müsnedi’s-Sahîhi’l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallahü ‘Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*. Thk. Muḥammed Züheyr en-Nâsir. 1. Bs, 9 Cilt. Beyrût: Dâru Ṭavkü’n-Necât, 1422/2001.
- Canan, İbrahim. *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*. 1. Bs, 1 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1980.
- Mâce, İbn. *Sunenu İbn Mâce*. t.y.
- Nesâî, Ebû ‘Abdurrahmân Aḥmed b. Şu‘ayb b. Alî el-Ḥorâsânî. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. Thk. Hasen ‘Abdülmün‘îm. 10 Cilt. Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001.
- Siirdi, Molla Halil es-. *Arabî Nehcu’l-Enâm*. Nşr. M. Cüneyt Gökçe. 1. Bs. Şanlıurfa: Elif Matbaacılık, 2017.
- Tâhir el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem‘ûnî el-Hasenî el-Cezâirî. *el-Cevahiru’l-Kelamiyye*. 1. Bs. Şanlıurfa: Elif Matbaacılık, 2017.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *Sünenü’t-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Dâru İhyâu’t-türâs el-Arabî, t.y.

HUCURÂT SÛRESİNDEKİ AHLÂKİ İLKELER DOĞRULTUSUNDA EVLAT TERBİYESİ

*Mehmet Yusuf Haklı**

Özet

Aile, toplumun çekirdeğini oluşturur. Sağlıklı bir toplum, sağlıklı aileler üzerinde temellenir. Sağlıklı aile olmanın en önemli şartı da ahlâklı bireyler yetiştirmektir. Birey yetiştirmede en önemli görev hiç kuşkusuz ebeveynlere düşmektedir. Ahlâk mizanlarının şaştığı bu dönemde, Müslüman bir anne babanın çocuk yetiştirmede kullanacağı en te'sirli kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'anî düsturlar test edilmiş ve onaylanmış özelliğe sahip düsturlardır. Cahiliyye toplumundan, Asrı Saadet'i çıkarmak da bu iddiamıza en mühim referanstır. O halde ebeveynlerin hiç vakit kaybetmeden, evlatlarını Kur'an'ın ahlâk ilkelerine göre terbiye etmesi büyük bir zorunluluktur. Bu bağlamda Hûcûrat Sûresi gibi ahlâki ilkeleri bünyesinde barındıran bir sûrenin etraflıca tetkik edilmesi ve toplumun ıslahı için aile bireylerine tatbik edilmesi gerekir. Bu alana katkı sağlamak amacıyla biz de Hucûrât Sûresi eksenli bir çalışma hazırladık. Bu çalışmada şöyle bir yöntem takip edildi: Hucurât Sûresindeki belli-başlı ahlâki ilkeleri içeren âyetlerin tefsirleri için önemli tefsir kaynaklarına müracaat edildi. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, bu ilkelerin önemi ve çocuk terbiyesi açısından lüzumu tespit edildi. İhtiyaca binaen bazı hadislerden istifade edildi.

Giriş

"*Bir baba çocuğuna güzel ahlâktan daha üstün bir miras bırakamaz*"¹ hadisinde, çocuk yetiştirmede en önemli faktörün "ahlâk" olduğu vurgulanmıştır. Öyleyse çocuk terbiyesinden şikayetçi günümüz ebeveynlerinin bu şikayetlerini izale etmelerinin en etkin yolu ahlak eğitimidir. Doğru bir eğitim için de doğru kaynak şarttır. Bir Müslüman için de en doğru ve en etkili kaynak Kur'an-ı Kerim'dir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, myusuf.yagir@dicle.edu.tr

¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Adil Mürşid vd. (By: Müssetü'r-Risâle, 1421/2001), 27/265, Hadis No: 16710.

Asırlar boyu Müslümanlar ne nispette Kur'an'ın yönlendirmesi doğrultusunda hareket etmişlerse, o nispette ahlâk yönünden terakki etmiş; insanlığa güzel birer numune olmuşlardır. Buna en güzel şahit Asr-ı Saadet'tir. O halde yeni neslin inşası için de Kur'an, müracaat edilmesi gereken en önemli kaynaktır. Kur'an'ın dört bir yanında ahlaki ilkeler ve düsturlar mevcuttur. Bu ilkeleri tespit etmek ve hayata tatbik etmek gerekir. Bu anlamda "Ahlâk ve Âdâb Suresi" olarak da adlandırılan Hucurât Sûresinin anlaşılması ve ahlâka dair ilkelerinin çocuk terbiyesinde kullanılması büyük bir öneme sahiptir.

Yüce Allah Hucurât Sûresinde Mü'minleri kardeş ilan etmiş ve bu kardeşliğe zarar verebilecek birçok davranışa da aynı sûrede yasaklama getirmiştir. Hucurât'ta yer alan Hz. Peygamber'e (sav) karşı nezaketsiz davranma, fâsık birinin getirdiği haberi araştırmadan kabul etme, alay etme, kınama, lakap takma, su-i zan, kusur araştırma ve gıybet gibi davranışlar, yasaklanmış davranışlardır. Çocuk yetiştirmede bunların göz önünde bulundurulması hayati bir öneme sahiptir. "Ağaç yaş iken eğilir." atasözünün işaret ettiği gibi bu davranışlar, çocuk yaştan itibaren hayatın birer parçası haline getirilmelidir. Yoksa sonradan bunları yerleştirmek oldukça zordur. Mesela gıybetin fecaetini bildiği halde, gıybetten vazgeçemeyen Müslüman sayısı oldukça fazladır.

1. Çocuğun İyi Ahlak Sahibi Olmasında Ebeveynin Görevleri

*"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır."*² ayeti, aile reislerine büyük bir vazife yüklemiştir. Bu da Allah ve Hz. Peygamber'in (sav) razı olacağı güzel davranış çeşitleriyle kendimizi ve çocuklarımızı donatmaktır.³ Yani anne ve babaların en büyük görevi, sahip oldukları evlatlarını yaşadıkları topluma hatta bütün insanlığa en mükemmel bir uzuv haline getirmektir. Bunun için çocuklarını içinde buldukları zamandan öte bir zaman için hazırlamak da önemli bir vazifedir. Ço-

² Tahrîm, 66/6.

³ Musa Kazım Yılmaz, "Hucûrât Suresi'nin Öne Çıkardığı Âdâb-ı Muâşeret", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl, 22/38 (2017), 4.

cuğun tahsiline dikkat etmek de ebeveynler için büyük bir önem arz etmektedir. Bu söyleneler için çocukların, anne-baba terbiyesine ihtiyaçları oldukça fazladır.⁴

2. Sûrenin Kimliği ve İçeriği

Sûre, ismini dördüncü âyette geçen “hûcurât” kelimesinden alır. Yüce Allah bu ayette, Hz. Peygamber’in (sav) mübarek eşlerine ait odaların (hücrelerin) arka tarafında Hz. Peygamber’e (sav) kaba bir şekilde seslenen bedevilerin kınanmasını zikreder. Sûre ayrıca edeb ve hulkun çoğulu olan “âdâb ve ahlâk” isimleriyle de anılmıştır. Çünkü o, İslâm toplumunun ahlak ilkelerine ve bu ilkelerin uygulanma keyfiyetine sevk eden ve yüksek ahlâki değerleri inşa eden bir sûredir.⁵

Hûcurât Sûresi ana hatlarıyla şu konuları içerir:

1. Mü’minlerin Yüce Allah’a ve Hz. Muhammed (sav)’e karşı göstermeleri gereken saygı.
2. Haberlerin sıhhatinin araştırılması.
3. Mü’min kardeşler arasındaki çekişme veya çatışma durumunda takınılması gereken tavır.
4. Alay etme ve lakap takmanın yasaklanması.
5. Kötü zan, tecessüs (kusur araştırma) ve gybetin yasaklanması.
6. Bütün insanların erkeklerden ve kadınlardan yaratıldığını ve üstünlüğün ancak takavada olduğunu hatırlatma.⁶

3. Mü’minler Ancak Kardeşirler

“Mü’minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”⁷ Bu âyette, mü’minler kardeş ilan edilmişlerdir. Dolayısıyla bu surede ifadesini bulan bütün güzel ahlak düsturları belki de bu ayet bakar. Zira kardeşlerin aralarının bozulmaması için bu düs-

⁴ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, sad. Ali Arslan Aydın, (İstanbul, 2006, Yasin Yay.), 269-270.

⁵ Vehbe b. Mustafâ ez-Zühaylî, *et-Tefsîrul-Münîr*, (Dimaşk: Dâru’l-Fikri’l-Mua’sır, 1418.), 26/211.

⁶ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru’l-Vesit li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire: Dâru Nehdeti Mısır, 1998.), 13/296.

⁷ Hucûrât, 49/10.

turlara azami derecede riayet etmek gerekir. Haberleri tahkik etmeden almak, alay etmek, lakap takmak, su-i zan ve gıybet gibi davranışlar bu kardeşliğe zarar verici unsurlardır.

Bu ayetteki kardeşlik, ırk kardeşliği değil; dinde ve saygınlıktaki (hürmette) kardeşliktir. Zaten din kardeşliği, nesep kardeşliğinden daha sabittir. Çünkü din muhalefeti kardeşliğin inkıtaa uğramasına sebep iken, nesep farklılığı, din kardeşliğinin kesintiye uğramasına sebep değildir.⁸

Mefâtihu'l-Gayb'da isimleri zikredilmeden görüşleri aktarılan bazı dilcilere göre "اخ" lafzının iki çoğulu arasında fark vardır. Bunlardan "اخوة" lafzı, aynı anne-babadan olma kardeşliği ifade ederken "اخوان" kelimesi ise dostluk yönünden kardeşliği ifade etmek için kullanılır. Yüce Allah da verdiği hükmü te'yt etmek ve Müslümanlar arasındaki kardeşliğin ırk kardeşliği gibi İslâm'ın da bir baba gibi olduğuna işaret etmek için "Mü'minler ancak kardeşirler." şeklinde bir ifade kullanmıştır. Nitekim bir şair de bir şiirinde İslâm'ın "baba" gibi olduğu hususunu şiirine şöyle yansıtmıştır.

Onlar Kays ve Temim'den (kabile) oldukları için övündüklerinde,

Ben de: "Babam İslâm'dır. Onun dışında babam yoktur." derim.⁹

Mü'minler kardeş olunca kendi aralarında, kalpleri birbirine ısındırmayı ve onları birleştirmeyi gerektiren şeyleri emrederler; kalplerin birbirinden nefret etmesini ve ayrılığa düşmesini gerektiren şeylerden de alıkoymazlar. Mü'minin görevi, kardeşine fayda vermek ve ondan zararı defetmektir. Kişinin Müslüman kardeşinden defetmesi gereken en büyük zarar da zulümdür.¹⁰

4. Haberleri Tahkik Etmeden Almamak

Hucûrât Sûresinin 6. âyetinde çok önemli bir hususa değinilmiştir. Bu husus da bir fâsıkın getirdiği haberi araştırma gerekliliğidir. Bu durum âyette meâlen şöyle

⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr Şemsuddîn el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî, İbrahim Etfiş, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 16/322-323.

⁹ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen el-Huseyn Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrût: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-'Arabî, 1420), 28/106. Ayrıca Bkz. Mehmet Yusuf Yagır, "Günümüz Medyasının Hucurat Suresindeki Bazı Ahlaki İlkelere Göre Değerlendirilmesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2018), 642.

¹⁰ Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb b. el-Hasan el-Hanbelî, *Revâi'u't-Tefsir*, Cem ve Tertib, Ebû Mu'az Târık b İvaz b. Muhammed, (Suud-i Arabistan: Dâru'l-Asime, 1422/2001), 2/287.

ifade edilmiştir: “Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.” Burada geçen “fâsık”, “yalancı” anlamında kullanılmıştır.¹¹

Âyetin nüzûl sebebi Velîd b. Ukbe adlı şahıstır. Hz. Peygamber (sav) zekâtları toplamak üzere bu şahsı Mustalıkoğulları kabilesine gönderir. Kabile üyeleri, ta’zim etmek ve saygı göstermek maksadıyla Velîd’e doğru yürüyünce, Velîd onlardan korkar. Zira aralarında cahiliyye döneminden kalma bir düşmanlık vardır. Hz. Peygamber’e geri döndüğünde de ona şöyle der: “Onlar silahlı bir şekilde bana doğru yürüdüler; zekâtları almama mani oldular; beni kovdular ve öldürmeye kastteler.” Bunun üzerine Allah Resûl’ü onlarla savaşmayı planladı. Derken, Mustalıkoğullarından bir heyet Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’e (sav) gelerek şöyle dediler: “Ey Allah’ın Resûlü! Senin elçinin geldiği haberi bize ulaştı, saygı ve ta’zim maksadıyla onu karşılamaya çıktık. O da bizden yüzünü çevirip gitti.” Hz. Peygamber (sav), Velîd’in yaptığına üzülünce bu ayet nâzil oldu.¹²

Âyetin nüzulüne sebep olan bu olay incelendiğinde, haberleri tahkik etmeden almanın, insanı pişman edecek sonuçlara götürdüğü anlaşılır. Peki, meselenin çocuk terbiyesine bakan yönü nedir? Radyo ve Televizyon Üst Kurulu’nun 2014 yılında 6 ile 18 yaşları arasındaki çocuklar üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre çocukların, günde yaklaşık beş saat televizyon izledikleri sonucu ortaya çıkmıştır.¹³ GFK adlı araştırma şirketinin “Çocukların Dijital Dünya ile İlişkisi” adı altında yaptığı araştırmaya göre de çocuklar günde en az iki saat internette zaman geçirmektedirler.¹⁴ Gerek televizyon gerekse internet başında bu kadar zaman harcayan çocukların, bu ortamlarda gördüğü, duyduğu haberlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Burada ebeveynlere düşen en önemli görev, yalan-yanlış kanallardan gelecek haberlerin, bilgilerin zararlarına karşı çocuklarını muhafaza etmektir. Zira piyasada o kadar çok bilgi kirliliği var ki, bunlara inanmak, bunları sosyal medya ortamında paylaşmak, insanı pişman edecek sonuçlara götürür.

¹¹ Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr bi Ahmed el-Mervizî es-Sem’ânî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, thk. Yasir b. İbrahim ve Ganim b. Abbâs b. Ganîm, (Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1418/1997), 5/217.

¹² Ebû’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahîm es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, (by: ty.), 3/325.

¹³ <https://www.haberturk.com/saglik/haber/1016515-cocuklar-gunde-5-saat-televizyon-izliyor> (Erişim Tarihi: 07/11/2019, Saat: 15:54).

¹⁴ <https://www.memurlar.net/haber/791840/cocuklar-internette-kac-saat-geciriyor.html> (Erişim Tarihi: 07/11/2019, Saat: 16:10).

5. Alay Etme, Ayıplama ve Lakap Takma

Hûcurât Sûresinin 11. ayetinde üç davranışın yasaklandığını görüyoruz. Bu âyet meâlen şöyledir: *“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”*

Ayette yasaklanan davranışların ilki alay etmektir. Alay etmek (istihza), “sözle veya yazıyla bir insanla eğlenmek, onun kıymet ve meziyetini düşürecek harekette bulunmaktır.” Pek kötü bir ahlâk olan alay etme, kişinin bir insana bildirmeden ona sövüp sayması anlamına gelir. Bu da adeta acı veren bir yara gibidir. İnsanlar istihzadan başka her şeyi kolay unuturlar.¹⁵ Demek ki alay etme, insanın onur ve haysiyetine dokunan te’siri çok büyük bir su-i ahlâk örneğidir. Bu davranışın kötülük boyutunu çocuklara öğretme hususunda anne-babanın iyi bir numune-i imtisal olması gerekir. Terbiye mektebinin ilk ve en önemli basamağı olan ailede, bu davranışın mezzum olduğu ve karşıdaki insanı ciddi manada rencide ettiği hususu şiddetle vurgulanmalıdır. Meselenin ciddiyetinin anlaşılması için de anne ve babaların alay etme davranışından ısrarla kaçınmaları gerekir.

Müslümanın, kardeşini ayıplaması, karalaması da Hucûrât 11. ayette yasaklanan davranışlar arasında yer alır. Ayette geçen Müslüman kardeşinizi ayıplamayın, karalamayın emri, Müslüman kardeşlerinizin gıybetini etmeyin. Çünkü o, sizinle aynı hükmündedir¹⁶ manasını taşır. Dolayısıyla Müslümanlar kardeş olunca, onların birbirlerini toplum arasında rüsvay edecek şeylerden kaçınması gerekir. Zira kardeşlik gereği yapılan karalama ve ayıplama, bunu yapana da döner. Bu davranışın zararlı bir davranış olduğu husus da erken yaşlarda kavratılması gereken bir husustur.

Ayette yasaklanmış üçüncü davranış ise lakap takmadır. Burada lakap takmayın derken, Müslümanın hoşlanmayacağı lakaplarla çağrılmaması gereği vurgulanmıştır. Mü’minin, kardeşini hoşlanacağı lakaplarla çağırması gerekir.¹⁷ Kötü

¹⁵ Akseki, *Ahlâk Dersleri*, 252.

¹⁶ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 3/327.

¹⁷ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 3/327.

lakap takmanın zararlarının küçük yaştan itibaren kavratılması, bu davranışın yerleşmesine katkı sağlayacaktır. Burada yine en önemli vazife ebeveynlere düşmektedir. Aslında lakap takma hususunda, iyi lakabı tercih etme avantajı da var. Birine arslanım diye hitap ettiğinizde karşı taraf olumsuz bir tepki göstermezken; koyun veya keçi dediğinizde, bu hitabın olumsuz tepkiyle karşılandığını görürsünüz.

6. Su-i Zan, Tecessüs ve Gıybet

Sûrenin 12. âyeti de yasaklanmış üç fiilden bahseder. *“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”*

Âyette sakınılması gereken birinci davranış *zannın bir kısmıdır*. Bu da mü'minler hakkında kötü zanda (su-i zanda) bulunmaktır. âyette “birçoğu”ndan sakının denilmiş; tamamından sakının denilmemiştir. Çünkü iyi zan da vardır. İnsan mü'min kardeşi için iyi olanı tercih eder. Eğer “zannın tamamından sakının.” denilseydi; iyi olanı da engellenmiş olurdu. İşte bu yüzden *“zannın bir kısmı günahdır.”* denilmiştir. Öyleyse kişinin mü'min kardeşine karşı kötü zanda bulunmasında bir hayır yoktur. Günah olduğu için de Yüce Allah bunu, insana yasaklamıştır.¹⁸ Burada karşımıza zannın iki çeşidi çıkmaktadır. Biri iyi, diğeri ise kötü. Yasaklanani ve günah sayılanı su-i zandır. Üzülerek ifade ediyoruz ki toplumda su-i zan yönüne doğru meyil vardır. Bu meylin en büyük sebeplerden biri önyargıdır. Öyleyse burada ebeveynlerin en önemli vazifesi, çocuklarını insanlar hakkındaki önyargılardan uzak tutarak hüsn-ü zan tarafına meyletmelerine yardımcı olmaktır. Yani temiz olan fitratlarını muhafaza etmek, iyi ve güzel ahlakın ilkeleri doğrultusunda onları terbiye etmektir.

Kişinin, kardeşine ait sırların iç yüzünü bilmek için, ayıplarının peşine düşmesi ve onları araştırmasına “tecessüs” denir.¹⁹ Kusur araştırma, ayıpları bulmaya çalışma da Hucûrât Sûresinde yasaklanmış bir durumdur. Bu hususta ebeveyne

¹⁸ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Büluğî'n-Nihâye*, (By: Mecmuatu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünne, 1429/2008), 11/7006.

¹⁹ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (By: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 22/304.

düşen görev, çocuklarına kusur araştırmanın zararlarını öğretmektir. Bütün insanların kusurlu yanlarının olabileceğine dair bilgi vermektir. Bir insanı mahcup edip rezil etmenin kişi, onur ve haysiyetiyle bağdaşmadığını çocuğuna ders vermektir.

Gıybet insanın, duyduğu halde hoşlanmayacağı bir şeyi, kardeşinin arkasından konuşmasıdır. Nitekim Ebû Hureyre'den nakledilen bir Hadis'e göre "gıybet nedir?" sorusuna, Hz. Peygamber (sav): "Kardeşini, onun hoşlanmayacağı bir şeyle zikretmendir." şeklinde cevap vermiş; ey Allah'ın Resülü, "eğer söylediğim şey kardeşimde varsa?" diye tekrar sorulunca o da "eğer söylediğin şey kardeşimde varsa, onun gıybetini etmiş olursun. Eğer söylediğin şey kardeşimde yoksa iftira atmış olursun." buyurmuştur.²⁰

Ayette ölü kardeşinin etini yeme gibi kerih bir benzetmeyle ifade edilen gıybet, adavet, haset ve inat ehlinin sıkça kullandıkları alçak bir silahtır. Onurlu bir insan, bu pis silaha tenezzül edip onu kullanmaz. Bu hususta meşhur bir adamın şu sözleri de manidardır: "Düşmanıma gıybetle ceza vermekten nefsimi yüksek tutuyorum ve buna tenezzül etmiyorum. Çünkü gıybet, zayıf ve zelil ve aşağıların silahıdır."²¹

Gıybet, toplumda çok yaygın bir şekilde sürdürülen su-i ahlâklardan biridir. Belki de bunun en büyük nedeni gıybetin ciddiyetinin anlaşılmasındadır. "Gıybet olmasın."; "Ben doğruyu söylüyorum."; "Bunu yüzüne de söylerim." gibi sözlerle başlayan sohbetler, aslında bu günahı meşrulaştırma ve bünyeye sindirme çabalarıdır. İşte bu denli ciddi bir günahın, böyle pervasızca işlenmesine ve bireyler arasında yayılmasına engel olma hususunda aileye ciddi iş düşmektedir. Anne ve babanın bu meselede iyi bir rol-modellik yapmaları ve Kur'anî düsturların önemini evlatlarına anlatmaları gerekir. Yoksa gıybet hususunda ileriki yaşlarda yapılan uyarılar, çok da fayda sağlamadığı gibi çoğu zaman da aksü'l-amele sebep oluyor.

7. Üstünlük Takvâdadır

Hucûrat Sûresinin 13. ayetinde üstünlüğün takvada olduğu hususuna vurgu yapılmıştır. Âyet mealen şöyledir: "Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah

²⁰ Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, thk. Yasir b. İbrahim ve Ganim b. Abbâs b. Ganîm, 5: 226. Hadis için bkz. Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî, (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, Ty.), Birr, 45/70, H. No: 2589.

²¹ Said Nursi, *Mektubat*, (İstanbul:Envar Neşriyat, 2004), 276.

katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”

Takvâ (ittika), “iman edip emir ve yasaklara uyarak, Allah’a karşı gelmekten sakınmak, dünya veya ahirette insana zarar verecek, ilahî azaba sebep olabilecek inanç, söz, fiil ve davranışlardan ve her türlü günahattan sakınmaktır.”²² Âyette geçen “*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık.*” ifadesine göre bütün insanlar aynı babadan ve aynı anneden yaratılmışlardır. Soy bakımından insanlar arasında bir üstünlük yoktur. Bölük bölük, kabile kabile yaratılmak da tanışma vesilesidir. Yani her bir insanın soyda ve akrabalıkta olan yakınlıklarını ve uzaklıklarını tespit etmeye yöneliktir. Yoksa övünme, gururlanma vesilesi değildir. Zaten burada bize şu öğretiliyor ki, Allah katında en değerli insan en müttaki (en çok sakınan) insandır.²³ Değerli olmak da soy-sopla değil ancak amel ve takva ile olur.²⁴

Demek ki insanlar özde birdirler. Sahip oldukları soyları sadece tanışma vesilesidir; övünme vesilesi değildir. Zaten âyette üstünlük takvaya bağlanmış; insanın iradesi dışında gelişen durumlar üstünlük vesilesi kılınmamıştır. Kardeş olan Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağına zarar verecek en zararlı davranışlardan biri ırkçılıktır. Anne ve babaların çocuklarını ırkçılık illetinden uzak bir halde yetiştirmeleri gerekir. Üstünlüğün ırkta olmadığını ve sadece takvada olduğunu sürekli olarak çocuklarına telkin etmeleri gerekir.

Sonuç

Çocuk terbiyesinin en etkin ve en etkili yolu, Kur’ân-ı Kerim’in evrensel ahlâk ilkelerini hayata geçirmektir. Kur’an’ın hemen her sûresinde yer alan bu ilkelerin önemli bir kısmı da Hûcurât Sûresinde geçmektedir. Bu ilkelerden biri olan “bir fâsıkın (yalancının) getirdiği haberi tahkik etmeden almama” düsturu, zamanın büyük bir bölümünü medya ve iletişim araçlarıyla geçiren çocuklara öğretildiğinde, bu araçlardan gelebilecek zararları defetmede etkili olacaktır. Sûrede kardeş ilan edilen mü’minlerin, kardeşliklerinin devamı için, dikkat edilmesi gereken

²² Hikmet Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (İstanbul: DiB Yay., 2009), 306.

²³ Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *el-Vecîz*, thk. Safvân Adnân Davûdî, (Beyrut: Daru’l-Kalem, 1415), 1019.

²⁴ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîbu’l-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty.), 5/336.

hususların, ilk yaşlardan itibaren çocuklara öğretilmesi gerekir. Çünkü çocuk yaşlarda verilen eğitim daha etkili ve daha kalıcıdır.

Çocuğun zihninde takarrür etmesi için alay etme, ayıplama ve lakap takmanın zararlarının uygun bir dille çocuğa aktarılması gerekir. Burada empati kurma yöntemini kullanmakta fayda vardır. Yine zannın bir kısmının, günah olduğunu nazara verip, çocukları hüsn-ü zanna alıştırmak ve su-i zanna götüren önyargılardan arınmalarını sağlama hususunda anne ve babaya önemli bir iş düşmektedir. Tecessüsün, yani kusur ve ayıp araştırmanın ahlâki boyutunun kavratılmasının en uygun zamanı da çocukluk yıllarıdır. Burada yine en büyük sorumluluk ebeveynlerdedir. Çocuğun eğitildiği aile ortamında, çocuğa ciddi manada terbiye verilmesi gereken hususlardan biri de gıybettir. Toplumun adeta kanayan bir yarası olan gıybet, konusunda çocukların ciddi manada eğitilmesi gerekir. Zira gıybet terk edilmesi zor manevi bir hastalıktır. Bu hastalığa bulaşmadan koruyucu tedbirlerle çocuğu muhafaza etmede, anne ve babaların büyük bir çaba sarfetmeleri gerekir. Surede, üstünlüğün takvaya bağlanması, soy-sopun sadece tanışmaya vesile olarak zikredilmesi, üstü kapalı olarak ırkçılığın zararlarını def' etmeye yönelik olduğu izlenimini vermektedir. İnsanların hoşuna giden zararlı davranışlardan biri de ırkçılıktır. Zararı olan bu davranışa çocukları koruma hususunda ebeveynlerin son derece hassas davranmaları gerekir. Kendi ırkını ön plana çıkarıp başka ırkları yermenin verebileceği zararın farkında olmaları gerekir.

Kaynakça

- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*. Sad. Ali Arslan Aydın. İstanbul: Yasin Yay., 4. Basım, 2006.
- Hanbelî, Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb b. el-Hasan. *Revâi'u't-Tefsir, Cem ve Tertib*, Ebû Mu'az Târik b İvaz b. Muhammed. Suud-i Arabistan: 2 Cilt. Dâru'l-Asime, 1422/2001.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvûd, Adil Mürşid vd. By: Müssetü'r-Risâle, 45 Cilt. 1421/2001.
- Karaman, Hikmet vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: DİB. Yay., 2009.
- Kurtûbî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr Şemsuddîn. *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî, İbrahim Etfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîbu'l-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ Büluğî'n-Nihâye*. 13 Cilt. By: Mecmuatu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünne, 1429/2008.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Ty.
- Nursi, Said. Mektubat. İstanbul: Envar Neşriyat, 2004.
- Râzî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen el-Huseyn Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, 1420.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahîm. *Bahru'l-Ulûm*. 3 Cilt. by: ty.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr bi Ahmed el-Mervizî. *Tefsiru'l-Kur'ân*. thk. Yasir b. İbrahim ve Ganim b. Abbâs b. Ganîm. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kurân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. By: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîru'l-Vesit li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru Nehdeti Mısır, 1998.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Vecîz*. thk. Safvân Adnân Davûdî. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1415.
- Yagır, Mehmet Yusuf "Günümüz Medyasının Hucurat Suresindeki Bazı Ahlaki İlkelere Göre Değerlendirilmesi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10/2 (Mayıs 2018), 638-650, <https://doi.org/10.26791/sarkiat.370243>
- Yılmaz, Musa Kazım, "Hucûrât Suresi'nin Öne Çıkardığı Âdâb-ı Muâşeret", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl, 22/38 (Temmuz-Aralık 2017), 1-30.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafâ. *et-Tefsîrul-Münîr*. Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mua'sır, 1418. <https://www.haberturk.com/saglik/haber/1016515-cocuklar-gunde-5-saat-televizyon-izliyor> (Erişim Tarihi: 07/11/2019, Saat: 15:54).
- <https://www.memurlar.net/haber/791840/cocuklar-internette-kac-saat-geciriyor.html> (Erişim Tarihi: 07/11/2019, Saat: 16:10).

سيكولوجية الإبداع ومهارات التفكير النبوي

صلاح الدين سليم أرقه دان*

1. التعريف بسيكولوجية الإبداع ومهارات التفكير.
2. الإضاءة على شخصية النبي ρ الإبداعية.
3. إبراز وقائع من السيرة النبوي في الإبداع ومهارات التفكير النبوي.
4. إبراز أثر الإبداع ومهارات التفكير النبوي داخل أسرته الشريفة وخارجها.
5. استخلاص الدروس التربوية والحلول المبتكرة لمشاكل الأسرة والمجتمع، وإسقاطاتها على مجتمعاتنا المعاصرة.

مختصر البحث

بالإضافة إلى كون النبي محمد ρ نبياً رسولاً موحى إليه، إلا أن شخصيته كانت أيضاً شخصية إنسانية تتمتع بذكاء راق متميز، فهو يتلقى الوحي، ولكن فهمه للرسالة، ونجاحه في نشرها، وفي التعامل مع مختلف التحديات التي واجهته منذ فجر الدعوة وحتى وفاته، بل وما تركه من سيرة وتراث وأحاديث ومواقف، ما زالت ملهمة للدعاة من بعده إلى قيام الساعة، يجعل في أعناقنا أمانة كبرى بدراسة واعية لسيرته العطرة واستخلاص منهجيته ρ في موضوع سيكولوجية الإبداع ومهارات التفكير النبوي.

وهو أمر مبثوث في آيات الوحي وفي ثنايا الأحاديث النبوية الشريفة. وأغلب الظن أن علماء المسلمين تجنبوا خلال التاريخ التعمق في ذلك خوفاً من أن يوصف النبي ρ بالعبقري لا بالرسول الموحى إليه، مع أن الوحي

*د، جامعة الخليج للعلوم والتكنولوجيا الكويت

لابد أن ينزل على أذكىء ذوي تجربة غنية قادرة على التعامل مع محيطها الكافر برسالتها والمخارب لها بكل ما يملك.

ولذلك تأتي هذه الورقة لتفتح الباب أمام الباحثين في موضوع حساس وشائك. وليس كالعلماء أكفاء لمثل هذا التحدي.

يؤرخ الأوروبيون لأول دراسة منهجية في موضوع (الإبداع) بما قام بها العالم البريطاني فرانسيس جالتون (Francis Galton) [ت1911م]، ولكن الدراسات العلمية لسيكولوجي الإبداع بدأت على يد العالم (جلفورد Guliford)، وهو من مهد للعلماء والباحثين من بعده (الدايني، 1996، ص24). وتناولت دراسات القرن العشرين موضوع الإبداع من عدة اتجاهات، نفسية واجتماعية، والعوامل المؤدية إلى التفكير الإبداعي، والعوامل المساندة، وعلاقة الإبداع بالصحة النفسية (المعاضيدي، 1998، ص13)، وخلصت بعض الدراسات إلى أن الإبداع والذكاء ليسا مصطلحين لشيء واحد، بل هما قدرتان منفصلتان، يمثل الذكاء جزءًا متميزًا من النشاط العقلي، ويمثل الإبداع جزءًا آخر منه (السابق) كما قام بعض علماء النفس بربط الإبداع بالصحة العقلية حيث وجد إن المبدعين ليس بالضرورة نماذج (ماسلو - Maslow).

ليس للإبداع تعريف واحد متفق عليه، ولكن له سمات تفرقها بالتعريفات المتعددة، فهو بالخلاصة السير على غير نماذج جاهزة، والإبداع يترجم في عالم التطبيق الاستعدادات النفسية التي يحملها المبدع من قدرات ومواهب تضيف الجديد إلى الثقافة السائدة وتربو عليها.

فالإبداع يعني في عالم المعرفة تخصيص ما يتلقاه الفرد من معارف ومعلومات بحيث يأتي بصيغ لم تكن مألوفة من قبل، فالمبدع لا يجمد عند السائد النمطي، والشخصية المبدعة تصدر المعارف ولا تكتفي باستقبالها.

وتتميز الشخصية المبدعة بالتالي:

* القدرة على التفكير الخلاق.

* التمتع بخاصية استشراف المستقبل.

* التفرد والتميز في الأطروحة والتنفيذ ووضع الحلول.

* الثقة بالنفس وبالأطروحة التي يتبناها.

* الثورة على المألوف والسعي إلى التغيير.

* تجديد الأهداف.

فأين هذا من حياة النبي محمد (صلى الله عليه وسلم) قبل النبوة وبعدها؟

فيما يلي نماذج من حياة المصطفى تبين عبقريته في إدار الأزمات ووضع الحلول المناسبة والجذرية لها.

العصبية الجاهلية (حل إشكالية وضع الحجر الأسود نموذجًا)

أعدت قريش بناء الكعبة بعد سبها أصابها، وتعهد كل فريق منهم بجانب، فلما انتهوا اختلفوا على شرف رفع الحجر الأسود وإعادته على مكانه، وكاد الاختلاف يؤدي بهم إلى فتنة وحرب كبيرة حيث استعدوا للقتال وتركوا العمل في بناء الكعبة، وانضم كل حليف إلى حليفه حتى أن بعض القبائل تحالف على الموت دون ذلك. وغمسوا أيديهم في الدم حتى سمو (لعقة الدم)، ثم اتفقوا أن يحكموا بينهم أول داخل إلى الحرم، فكان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) وذلك قبل البعثة الشريفة، فارتضوا به، وكان لقبهم بينهم (الأمين)، فحكّموه فقضى بأن ينشروا ثوبًا، ورفع الحجر بيده الشريفة وطلب من الجميع أن يمسكوا بطرف الثوب ورفعوا الحجر ثم وضعه بيده الشريفة في مكانه، فحل الإشكال، وأرضى القوم، وحقن الدماء (سيرة ابن هشام، ص 127).

عبقريته (صلى الله عليه وسلم) في التجارة

اشتهرت قريش بالتجارة، وكانت خديجة بنت خويلد واحدة من أشهر تاجرات قريش، تستأجر الرجال للخروج في رحلات تجارتها للشام مقابل الأجر. ولما ناهز النبي (صلى الله عليه وسلم) العشرين من عمره، وأصبح شابًا جلدًا قويًا، معروفًا بالأمانة وكرم الشمائل، استأجرته السيدة خديجة واثمنتته على أموالها وأموال المستثمرين معها، وأرسلت معه غلامها ميسرة، في رحلة الصيف إلى الشام، وهناك سوق (صلى الله عليه وسلم) للبضاعة كما لم يفعل أحد قبله، وعاد بتكلفة أقل وأرباح مضاعفة (ابن هشام، السيرة، ص 6/2).

عبقريته في معالجة الفتن (غزوة بني المصطلق مثلاً)

غزوة بني المصطلق (أو غزوة المريسيع) وقعت سنة ستة للهجرة، وسببها مبادرته وأد فتنه بني المصطلق الذين قرروا مهاجمة المدينة المنورة، وقد انتصر فيه النبي (صلى الله عليه وسلم) وعاد إلى المدينة، وحرك انتصاره غيرة وحقد ومخاوف المنافقين، فأثاروا الفتنة على بين المهاجرين والأنصار على السقاية من بئر من آبار المنطقة، حتى قال قائلهم: "سمن كلبك يأكلك". وقال: {لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ} [المنافقون/8]، فكيف عالج النبي (صلى الله عليه وسلم) المشكلة؟

أولاً أوقف الكلام بمسيرة القوم حتى أمحكهم التعب، وأوقف ما أشيع على لسان رأس النفاق عبد الله بن أبي بن سلول بكلمته الخالدة: "فلعمري لنحسنن صحبته ما دام بين أظهرنا".

وأتبع تلك الفتنة العمياء حديث الإفك، الذي نزلت فيه براءة السيدة عائشة (رضي الله عنها) من السماء بقرآن يتلى حتى اليوم، قال تعالى: {إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ} [النور/11-20].
وبنى الله حكماً على الإفك فكانت خيراً بعدما أراده المنافقون شراً.

عبقريته في حل إشكالات المواطنين (حديث هند بن أبي هالة نموذجاً)

وهند هذا هو ربيب رسول الله (صلى الله عليه وسلم) أمه خديجة بنت خويلد، وأبوه أبو هالة. والحديث عن الحسن بن علي (رضي الله عنهما) (الترمذي، الشمائل)، قال: سألت خالي هند ابن أبي هالة - وكان وصافاً - عن حلية رسول الله (صلى الله عليه وسلم) وأنا أشتهي أن يصف لي منها شيئاً أتعلق به، فجاء فيه وصف شخصي للنبي (صلى الله عليه وسلم) وأيضاً وصف لكيفية معالجته إشكالات الرعية في عهده.

جاء في كيفية تقسيمه وقته ما بين التبليغ والقيادة والمجتمع ولنفسه، قال الحسن: "سألت أبي عن دخول رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فقال: كان دخوله لنفسه مآذون له في ذلك، وكان إذا أوى إلى منزله جزأ دخوله ثلاثة أجزاء: جزءاً لله، وجزءاً لأهله، وجزءاً لنفسه، ثم جزأ جزأه بين الناس فرد ذلك على العامة والخاصة لا يدخر عنهم شيئاً، وكان من سيرته في جزء الأمة: إثارة أهل الفضل بأدبه وقسمه على قدر فضلهم في الدين، فمنهم ذو الحاجة، ومنهم ذو الحاجتين، ومنهم ذو الحوائج، فيتشاعل بهم ويشغلهم فيما أصلحهم، والأمة من مسألته عنهم

وإخبارهم بالذي ينبغي، ويقول: "ليبلغ الشاهد الغائب، وأبلغوني حاجة من لا يستطيع إبلاغي حاجته، فإنه من بلغ سلطانا حاجة من لا يستطيع إبلاغها إياه، ثبت الله قدميه يوم القيامة".

لا يذكر عنده إلا ذلك، ولا يقبل من أحد غيره، يدخلون عليه زوارًا، ولا يفترون إلا عن ذواق. وفي

رواية: ولا يفترون إلا عن ذوق، ويخرجون أدلة [يعني: فقهاء].

وكذا عن مخرجه إلى الناس وقعوده لعامتهم، فقال: "كان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يجزن لسانه إلا

بما يعينهم ويؤلفهم ولا ينفهم، ويكرم كريم كل قوم ويؤليه عليهم، ويحذر الناس، ويحترس منهم من غير أن يطوي

عن أحد منهم بشره ولا خاتمه، يتفقد أصحابه، ويسأل الناس عما في الناس، ويحسن الحسن ويقويه، ويقبح القبيح

ويوهيه، معتدل الأمر غير مختلف، لا يغفل مخافة أن يغفلوا أو يميلوا، لكل حال عنده عتاد، لا يقصر عن الحق ولا

يجوزه، الذين يلونه من الناس خيارهم، أفضلهم عنده أعمهم نصيحة، وأعظمهم عنده منزلة أحسنهم مواساة

ومؤازرة".

وجاء في وصف مجلسه للناس وبينهم، قال: "كان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) لا يجلس ولا يقوم

إلا على ذكر، ولا يوطن الأماكن وينهى عن إيطانها، وإذا انتهى إلى قوم جلس حيث ينتهي به المجلس، ويأمر

بذلك، يعطي كل جلسائه نصيبه، لا يحسب جلسيه أن أحدا أكرم منه عليه منه، من جالسه أو قاومه في حاجة

صابره حتى يكون هو المنصرف، ومن سأله حاجة لم يرده إلا بها، أو يميسور من القول، قد وسع الناس منه بسطه

وخلقه، فصار لهم أبا وصاروا عنده في الحق سواء، مجلسه مجلس حكم، وحياء، وصبر، وأمانة، لا ترفع فيه

الأصوات، ولا توبن فيه الحرم، ولا تنشئ فلتاته متعادلين يتفاضلون فيه بالتقوى، متواضعين يوقرون فيه الكبير

ويرحمون الصغير، يؤثرون ذا الحاجة ويحفظون الغريب".

الملفت للنظر قوله في حل إشكالاتهم: "ويشغلهم فيما أصلحهم، والأمة من مسألته عنهم وإخبارهم

بالذي ينبغي"، إذ كان لا يعالج بالمسكنات وإنما بوضع الحلول المناسبة لكل منهم حتى ينشغل بما يفيد

الأمة، بل ويحمله مسؤولية تبليغ غيره، فيصير قدوة فيما علم.

وهذا غيض من فيض علم رسول الله (صلى الله عليه وسلم). وهذه عُجالة لا بد فيها من التوسعة، إن

شاء الله.

İSLÂM'DA AİLE VE ÇOCUK EĞİTİMİ

*Yasin Yılmaz**

Özet

İslâm'a göre en kutsal bir kurum olan aile, Batılılaşma ile beraber hem küçülmüş hem de kutsiyetini kaybetmeye başlamıştır. Bireylerden oluşan aile, toplumları, toplumlar da milletlerin kurumlaşmış şekli olan devletleri oluştururken, bunları ayakta tutan en önemli kurum ailedir denilebilir. Çünkü başta dinin, onun temel ilkelerinin ve geleneklerin yaşandığı, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarıldığı yer olması hasebiyle hem toplumları hem de devletleri ayakta tutan değerlerin en iyi korunduğu kurum ailedir. Sosyal bir kurum olmasından dolayı da sosyal değişimde ara kurum görevi yapmakta, temel köklü değişikliklerin getirebileceği tehlikelere, kopukluklara ve yıkıcı unsurlara karşı koyabilecek en önemli yapı hüviyetinin kazanmaktadır. Bundan dolayı aile, korunması gereken en önemli kurum olmasıyla Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'ne de girmiştir. Bu doğrultuda tarih boyunca aile kurumu güçlü olan milletler, uzun süre tarih sahnesinde kalabilmişlerdir.

Avrupa'da Aydınlanma ve devamında ortaya çıkan modernizmle beraber ekonomide kapitalizm, sosyal alanda sekülerizm, hukukî ve siyasî alanda laisizm, bireysel alanda hedonizm ve bilimsel alanda pozitivistimin ortaya çıkmasıyla tanrı yerine insan oturtulmuş ve insanlık bitirilmiştir. Dolayısıyla Allah-insan, insan-insan, insan-âlem, kadın-erkek arasındaki fitrat dengesi kaybolmuş ve bunun tekrar tesisi için acil bir mecburiyet oluşmuştur. Söz konusu değişiklikler, diğer bir ifade ile veba gibi bulaşıcı olan bu hastalığın yeryüzüne dağılmasından aile kurumu da olumsuz etkilenmiş ve modern zamanlarda özellikle İslâm ailesi nasıl tavır alacağını belirleyememiştir. Sonuçta geleneksel aile, hem nicelik hem de nitelik olarak modern aileye dönüşmüştür. İyice küçülüp bireyselliğin ön plana çıktığı bu aile

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi, yasinyl_63@hotmail.com

fertleri arasında dayanışma, yardımlaşma, sevgi, birlik ve beraberlik azalmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyılla beraber aile, yeni akım karşısında kendisini korumada büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Sunacağımız bu tebliğde ailede başlaması gereken çocuk eğitiminin Kur'an, Sünnet ve pedagojik verilere göre nasıl olması gerektiği hususunda bazı mülahazalarda bulunulacaktır. Bu doğrultuda konuyla ilgili İslâm eğitim sisteminin kavramları, temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet ilkeleri, metotları ile anne babalara bazı öneriler sunulacaktır.

Giriş

Bu konuda öncelikle "İslâm cemiyeti, Batı'da ortaya çıkıp yeryüzüne dağılan modernizm illetine karşı ne gibi çarelerle karşı koyacaktır? Batının İslâm'ın temel ilkelerine ters düşen kendi kültürel kodlarını yansıtan formülleriyle mi, yoksa İslâm'ın hala canlılığını koruyan Nebevî esaslarıyla mı? sorularının cevabını aramız gerekmektedir. İslâm'ın ortaya koyduğu aileyi, Batının sadece manevi dünyayı yok sayarak dünyayı önceleyen çürük esasları ayakta tutamayacağını farkında olmalıyız. İslâm cemiyetinin ana direği olan aileyi, din olarak Hıristiyanlığı ve köken olarak beyaz ırkı esas alan Batı medeniyetinin İslâm'a ters düşen ilkeleri kurtaramaz.

Hz. Peygamber'in Mekke'de 13 yıl boyunca Müslüman zihninin inşasını oluştururken belirlediği ilkelere bağlı kalıp, aileden başlayarak medeniyetimizi tekrar inşa etmeliyiz. Hz. Peygamber, Medine'de bulunduğu zemin ile Kur'anî ilkelerle bireyden başlayarak aile bağlarını güçlendirmiş ve kısa sürede bütün asırlara örnek olacak faziletli bir toplum oluşturmuştur.¹ O, Medine'de cemiyetin temeli

¹ Bu konuda Mansur Teyfurov tarafından yazılan bir makalede şöyle deniliyor; "Kur'an-ı Kerimde birçok gruptan bahsediliyor. Bu gruplardan birini ifade eden "ehl" kelimesi Kur'an'da 127 yerde bizzat geçmektedir. Yine Kur'an'da 25 yerde ise "ehl" kelimesinin manasını ifade eden kelimelerden istifade olunmuştur. Ünsiyet etmek, yabancı olmamak ve yaklaşmak manalarına gelen bu kelime, istilahta, nispet edildiği anlayışa göre farklı manalar ifade ediyor. Ehl kelimesi Kur'an'da daha çok kan bağına dayanan bir yakınlığı ifade etmek için kullanılmaktadır. "Aile" ve "halk" manalarına gelen "ehl" sözcüğü aynı zamanda ortak bir din, ırk ve mesleğe sahip olan insanları da ifade ediyor. Kelimenin bu manaları bizim konumuzla ilgili olmakla birlikte, içerisinde olan aile ifadesi konumuz itibarıyla bizi diğerlerine göre daha çok ilgilendiriyor. Kur'an'a göre ilk sosyal birlik ailedir. Farklı sosyal gruplar ailenin değişik birleşme ve sıralanmasından (tayfa, kabile, ümmet, millet vs.) ortaya çıkmıştır." (Bkz. *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Komisyon (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), en-Nisâ, 4/1; Mansur Teyfurov, "Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/185 (Nisan-Ekim

olan aileyi, manevi değerlerle tanzim etmiş, Kur'an'ın tesis ettiği tevhid ve iman esası üzerine kurmuştur. Kur'an Kerim birçok konuda ayrıntıya girmezken, aile düzeninin kurulması ve korunmasını düzenleyen hükümler hususunda ayrıntıya girmesiyle medeniyetimizde aile kurumunun önemini ortaya koymaktadır.

İnsanlığın tarihi kadar eski olan aile ve din kurumu, birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olup, bütün semavi dinlerin, ailenin ilk oluşumundan sonuna kadar önemli ilkeler koyduğu ve ayrıntılı hükümler getirdiği bir gerçektir. İnsanlık tarihi boyunca aile, dinin en etkili alanlarından birisi olduğu gibi, dinin de ailenin kurulmasında olduğu kadar korunmasında da çok önemli fonksiyonu vardır. Diğer yandan aile, çocuk için bir aktarım merkezi olduğu gibi çocuğun geleceğinin şekillenmesinde de göz ardı edilemeyecek bir yerdir. Çocukların istenilen şekilde yetiştirilmesi için birtakım pedagojik ilkelere ihtiyaç vardır. Müslümanlar bunlar Kur'an, sahih sünnet ve peygamberin uygulamalarında bulunmaktadır. Ancak bunlar sayesinde aile içinde yetişen çocuğun erdemli bir şekil alması mümkündür.²

Aile, dinin sadece ilkeler düzeyinde değil ayrıntılarıyla da belirleyici olduğu kurumların başında gelir. Ailede, modernite-din geriliminin yüksek seyretmesinin sebebi budur. Bu çatışma ortamında, süreç dinin aleyhine işlemiş, bu çatışmanın aile üzerindeki etkisi sarsıcı olmuştur. Çünkü ailenin kurucu unsuru olan nikâh, hukuki anlamda bir sözleşme olsa da diğerlerinden farklı olarak ibadet nazarıyla bakılan bir işlemdir.³

2014)'den naklen; Firuzabadi, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Kamusu'l-Muhit*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986, 963)

"Kur'an-ı Kerime göre insanlar tarafından kurulan ilk sosyal gruplaşma aile şeklinde olmuştur. Çünkü karı koca ve çocuklardan meydana gelen aile örneğini ilk defa ilk insan Hz. Âdem (a.s), eşi Havva ve çocuklarında görüyoruz. Kur'an-ı Kerim sosyal birliğin en üstün ve sağlam yönü ile sevgi, merhamet, iyilik, dayanma, yardımlaşma, doğruluk, insaf ve Allah korkusunu izleyerek aile yapısı ile ayakta tutulmasını hedeflemektedir. Çünkü sosyal hayatın bütün unsurları ondan çıkıyor. Kur'an ve sünnete göre aile kesinlikle dikkat edilmesi gereken, her bir üyesiyle bir fonksiyon icra eden, toplumu ayakta tutan kurumdur. İslâm dini, aileyi Kur'an ve sünnetin telkinleriyle bireyler arasında dinî bir bağ kurmuş ve yüksek bir temele oturtmuştur. Kur'an-ı Kerimi incelediğimizde onun aileye ne kadar önem verdiğinin, toplumda sosyal kaynaşmanın oluşması için aileye yüklediği vazifenin şahidi oluyoruz." (en-Nisâ, 4/1; Mansur Teyfurov, 3/185'den naklen; Celal Kırca, "Kur'an'a Göre Ailenin Psikolojik Temelleri", *Diyanet İlmî Dergi*/2, (Ankara: 1991), 40-41; Metin Doğan, *Kur'an, Peygamber ve Toplum*, Konya: 2003, 56.)

² Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2015, 17.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, IV/192-193; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1405, III/77; İbnü'l-Cevzî, *İsârü'l-İnsâf* (nşr. Nâsir el-Huleyfi), Kahire 1408/1987, 103-105; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, Kahire: 1272-1324, II/258.

Görülmektedir ki, aile ile din varlığını koruyabilmek için belli ölçüde birbirine muhtaçtır. Bu sıkı ilişki sebebiyle modernlik ile din karşılaşmasının aile üzerinden topluma yansıyan şoklarının etkisi çok sarsıcı olmaktadır. Çünkü din ve aile değişime karşı sağlam dirence sahip olmasına rağmen, modernliğin aşındırıcı etkisi karşısında zayıf düşmekte ve birtakım hassasiyetleri korunamamaktadır.⁴

İslâm tarihinde, gelenek içinde oluşan, ancak dinin özünden kaynaklanmayan kültürel formları ile dinin temel ilkelerinin, modern dünyanın bazı kabulleriyle uzlaşabileceği noktalar da elbette mevcuttur. Ancak tutarlı bir yöntem ve Batılı bir zaviyeden değil de içeriden bir bakışla bu noktaların tespiti ile fitrata dayalı ortak insanî değerlerin yön verdiği uygulamaların yaşatılması, uygun olmayanların ise ayıklanması gerekir. Modern değerleri merkeze alarak din ile moderniteyi uzlaştırmak ve onu din üzerinden meşrulaştırmaya çalışmak birçok açıdan İslâmî değerlere ve ilkelere ters düşmektedir.⁵

Yaratılışla beraber ailenin temeli olan insanın özellikle de çocuğun eğitimi, günümüzde artan bir ivmeyle önemini devam ettirmektedir. Çünkü dikkatlerin büyük ölçüde seküler bir anlayışla dünyaya çevrildiği günümüzde, dünya-ahiret dengesi, dünya lehine bozulmuştur. Bundan dolayı da anne-babaların çocuklarının eğitimine hassasiyetle yaklaşması gerekmektedir. İslâm'a göre insan, iyi ve kötüyü ayırabilme potansiyeline sahip olarak yaratılmıştır. Ancak çevre etkenlerini kendi lehine çevirebilmesi için belli bir yönlendirmeye sahip olması gerekir. Bunu da ancak içinde bulunduğu toplum ve çevre etkileşimi ve alacağı eğitimle sağlayabilir. Bundan dolayı İslâmî naslar, insan hayatının beşikten mezara kadar,⁶ bu etkileşim içerisinde devam ettiğini bildirmektedir. Allah'ın insanı, ana karnından hiçbir şey bilmeyen bir varlık olarak⁷ yaratması, konuşmaya başlayınca anne ve babalarının etkisiyle Yahudi, Hıristiyan ya da Mecusî olması⁸ insanın bilgisiz doğup çevre etkileri karşısında edindiği bilgilerle yönünü tespit ettiğini göstermektedir.

⁴ Saffet Köse, 20.

⁵ Saffet Köse, 12.

⁶ Bkz; Buhari, *Sahih-i Buhari*, "Kitabu'l-Cenaiz 29", (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992); İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Muzîlu'l-İlbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997,

⁷ en-Nahl, 16/78

⁸ Buhârî, *Sahih-i Buhari*, "Kitabu't-Tefsir, 6": Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Kitabu'l-Kader, IV", (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), II/315, 346.

Çocuk eğitiminde gelenek ile modernite arasında sıkışan günümüz insanı büyük bir çıkmazın içerisinde dolaşıp durmaktadır. İletişim başta olmak üzere teknolojinin hızla arttığı modern zamanlarda, insanlar yalnızlaşmıştır. Telefon vasıtasıyla dünya ile irtibat kurabilen insan, kendi iç dünyasına çekilerek yakın çevresiy-le ilişkileri iyice azaltmıştır. İnternet ve sosyal paylaşım siteleri, insanları içinde yaşadığı toplumun geleneklerini neredeyse unutturmaktadır. Aile içinde anne ve baba geleneği devam ettirmek isterken, çocuk çağın bütün modern imkânlarından faydalanmak istemektedir. Ancak çocuk elindeki imkânları kullanırken kendisi için faydalı ya da zararlı olanları tam olarak bilemediğinden filtreleme yapamamaktadır. Dolayısıyla modern zamanların teknolojisinin etkisiyle aile ortamında çocuk yalnızlaştığı için geleneksel eğitim anlayışından uzaklaşmaktadır.

Günümüzde çocuk eğitimi hususunda iki önemli metot vardır. Birisi Kur'an ve Sünnet temelli eğitim anlayışı, diğeri ise Batılı kaynaklar doğrultusunda Freud'un ortaya koyduğu biyolojik anlayışın ürünü olan eğitim anlayışıdır. Ancak Batılılar tarafından sunulan eğitim anlayışı tamamen kendi ırk, din, kültür ve medeniyetlerinin bir yansımasıdır. Çünkü Batı Aydınlanma döneminden itibaren pozitivistimin ortaya çıkmasıyla ruhu ötelemeye ve kutsalları yok saymaktadır. Sekülerizmin etkisiyle de dünyevileşerek bütün disiplinlere bu zaviyeden bakmaya bakmaktadır.

Hem aile kurumu hem de toplum için çok önemli bir konu olan çocuk eğitimini öncelikle Kur'an, sünnet, daha sonra da çocuğun psikolojik yönlerini de göz önünde bulundurarak incelemeliyiz.

1. Konu ile İlgili Âyet ve Hadisler

Kur'an'ın ilk açıklayıcısı ve uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'e göre insan, rûh, akıl ve cesediyle ayrılmaz bir bütündür. Birisi için diğeri feda edilmez. Bundan dolayı insan, her üçüyle beraber ancak kemale ulaşabilir. Çünkü her birisine karşı görevlerin âdilâne bir denge içerisinde yerine getirilmesi İslâmî gelişimde esastır. Bu doğrultuda Allah Resulü nefsin kişi üzerinde hakkı olduğunu⁹ belirttiği gibi, aklın terbiyesine de önem vermiş ve bunun vasıtası olan ilim istemeye de ısrarla teşvik etmiştir. Kur'an-ı Kerim "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"¹⁰, "*Allah'tan*

⁹ Buharî, *Sahih*, "Savm, 51".

¹⁰ ez-Zümer 39/9.

kulları içerisinde ancak âlim olanlar korkar”¹¹, “De ki, Rabbim benim ilmimi artır”¹² ayetleriyle aklî terbiyenin vasıtası olan ilmi öğrenmeye insanları yönlendirmiştir.

Hz. Peygamber de, “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir”¹³, “Âlimin âbid üzerine üstünlüğü, benim sizden birinize üstünlüğüm gibidir”¹⁴, “İlim talep etmek için yola çıkana Allah cennetin yolunu açar”¹⁵, “Kıyametin alametlerinden biri de ilmin kalkmasıdır”¹⁶ ve “Faydasız ilimden Allah’a sığınırım”¹⁷ gibi pek çok hadislerinde aklî terbiyenin en geçerli vasıtası olan ilim ve onu öğrenmenin önemini vurgulamıştır. Buna paralel olarak Hz. Peygamber’in mesajında âhiret hayatı için dünya hayatını hafife almak, ihmal etmek ve beşerî görevlerini terke giden bir yola girmeye de yer yoktur. Kur’ân-ı Kerim bu konuyla ilgili olarak da şöyle demiştir: “Allah’ın sana verdiği nimetlerle âhiret yurdunu gözet (cenneti ara), dünyadan da nasibini unutma!”¹⁸ Hz. Peygamber de âyete paralel olarak “Hiç ölmeyecek gibi dünya için çalış, yarın ölecek gibi de âhiret için çalış!”¹⁹ demiştir.

2. Terbiye Nedir?

Arapça kökenli olan terbiye kelimesi lügatte, “bir nesnenin büyüyerek artması, yüksek bir yere çıkmak ve bir nesnenin şişip kabarması”²⁰ anlamlarına gelir. Terim olarak çok farklı tarifleri yapılan terbiye, “bedene ve ruha mümkün olan gelişimi temin etmek”²¹, “beşerdeki hatt-ı hareket iktidarlarının tabii ve sosyal bir çevrede yaşanabilecek şekilde yansıtmaktır”²², “insanı, dinî ve dünyevî görevlerini gereği şekilde yerine getirebilecek seviyeye ulaştırmaktır”²³ gibi anlamları ihtiva etmektedir. Bu tarifler sonucunda da:

¹¹ el-Fâtır 35/28.

¹² et-Tâhâ 20/114

¹³ Ebû Dâvud, *Sünen*, “İlim, I” (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).

¹⁴ Tirmizî, *Sünen*, “İlim, 19” (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).

¹⁵ Ebû Dâvud, “İlim, I”, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).

¹⁶ Müslim, “İlim, 12”.

¹⁷ Müslim, “Zikir, 73”.

¹⁸ el-Kasas 28/7.

¹⁹ Muhammed Abdurraûf Münâvî, *Feyzü’l-Kadir*, Beyrut: 1972, II/12

²⁰ *Kâmûs-u Okyanus*, Ter. Âsım Efendi, İstanbul: 1305, III/819

²¹ Fazıl Ahmed Kaykaç, *Terbiyeye Dâir*, İstanbul: 1326/1908-1909, 4.

²² Villiam James, *Terbiye Musâhabeleri*, Çev. Mustafa Şekip, İstanbul: 1342, 49.

²³ Ali Seydî, *Ahlâk-ı Dinî*, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1913, 19; Kınalı-zâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Mısır: Bulak 1248, II/2.

1. Kişide insana ait, insanlık için faydalı bütün yetenekleri ve bunların sahip olduğu kapasiteyi düzenli olarak geliştirmek,

2. Kişide, kendisine ait gözükten bireysel kabiliyetleri ve sosyal bünyenin genel düzenini bozmayacak şekilde geliştirmek,

3. Kişideki dengeyi bozacak olan meyil ve yönelişleri frenlemek.²⁴

Genel anlamdaki terbiye tarifine baktıktan sonra Kur'ân ve sünnet ışığında terbiyenin açılımını şöyle yapabiliriz:

a. Kur'ân-ı Kerim'in de bildirdiği üzere insanlar annelerinin karnından hiçbir şey bilmyerek²⁵ dünyaya gelmektedirler. Bu sebeple bir fert hayatta kendisine gerekli olan bütün bilgileri sonradan almak zorundadır. Çünkü insan dünyaya öğrenerek mükemmele ulaşmak, yani hayatı boyunca eğitim sürecini devam ettirmek için gönderilmiştir.

b. İnsan, insanlığa ait bir takım ahlakî, aklî, fikrî, hissî yetenek ve temayülle-riyle gelmektedir. Mevcut yetenek ve yönelimlerin, düzenli bir şekilde inkişafı, insanın mükemmele ulaşma çabası ve kendisinin mutluluğu için aile içinde başlayan eğitim, daha genel açılımı ile terbiye şarttır.

c. İnsan, sosyal bir varlık olarak toplum içerisinde yaşamak zorunda olduğundan, başkalarıyla ilişkilerini düzenleyebilmesi için, sosyal değerleri öğrenmesi ve bu doğrultuda bir kısım alışkanlıklar kazanması gerekmektedir. Gerekli kazanımlar da ancak hayat boyu sürecek olan sistemli eğitimle olabilmektedir.

Şu halde bütün bunları, kişinin gerek dünya, gerek ahiret, gerek kendisinin ve gerekse toplumun mutluluğu için elde etmesi gerekmektedir. İşte bu kazancı gerçekleştirecek, faaliyetlerin tümüne kısaca *terbiye* diyoruz.²⁶ Bireyi (çocuğu) belirlenen hususlarda eğitirken, terbiye mikro plânda çocukta kişiliği inşa faaliyeti, makro plânda da yarınki cemiyeti kurma çalışmasıdır.²⁷

²⁴ J. M. Guyau, *Education et Heredite*, Paris: Librairie Felix Alcan, 1898, Preface/ IX.

²⁵ en-Nahl 16/78

²⁶ İbrahim Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Ankara: Çelik-Şura, 1980, 30.

²⁷ İbrahim Canan, 44

Birçok yönden ele alınan terbiyenin anne ve özellikle de baba tarafından nasıl yapılması gerektiği de pratik açıdan incelenmesi gereken önemli hususlardan birisidir. Çünkü Hz. Peygamber'e göre çocukların terbiyesinden her halükarda öncelikli olarak sorumlu olan babalardır.²⁸ İslâm âlimlerine göre *"baba olmadığı takdirde dede, anne, vâsi, kayyım vs.den her kim velâyeti üzerine almışsa ona verilir"*, denilmektedir.²⁹ Bahsettiğimiz söz konusu esaslar Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadisle örtüşmektedir. Hadiste şöyle denilmektedir: *"Çocuğun babası üzerindeki haklarından biri, güzel isim koyması ve biri de güzel ahlâk sahibi yapmasıdır..."*³⁰

Yine Kur'ân-ı Kerim'de, *"Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi yakıtı taş ve insanlar olan ateşten koruyun"*³¹ ayetiyle babalara emredilen korumanın te'dib, teh-zib, güzel ahlâkı öğretmek, kötü arkadaşlardan korumak, zevk için yemeye alıştırmamak, süs ve konforu sevdirmemek gibi terbiye faaliyetler olduğu belirtilmiştir.³² Başka bir ayette de *"Ey iman edenler! Eşleriniz ve çocuklarınızdan bir kısmı size bir nevi düşmandır, o halde onlardan sakının... mallarınız ve çocuklarınız (sizin için) bir fitnedir..."*³³ denilerek babalar için çocukların imtihan olduğu belirtilmiştir. Bu imtihanı kazanmanın tek yolu, onlara karşı görevleri yapmak, ahlâkını güzelleştirmek, onları hayata en iyi şekilde hazırlamaktır.

Hz. Peygamber de çocuğunun eğitiminden öncelikli sorumlu olan babalara şöyle tavsiyelerde bulunmuştur: *"Çocuklarınıza ikram edin ve terbiyelerini güzel yapın."*³⁴, *"Kişinin öldükten sonra geride bıraktığı şeylerin en hayırlısı, kendisine dua eden salih bir evlat, sevabı kendisine ulaşan sadaka-i câriye ve kendisinden sonra halkın istifade ettiği ilimdir"*³⁵, *"Bir baba çocuğuna güzel edepten (ahlâktan) daha iyi bir şey hediye etmez"*³⁶, *"Kişinin çocuğunu te'dîb etmesi kendisi için bir sa' miktarında tasadduk etmesinden daha hayırlıdır"*.³⁷

²⁸ İmâm Nevevî, *Fetâvâ'l-İmâmi'n-Nevevî*, Yeni Câmi, nr. 656, vrk. 290a.

²⁹ İmâm-zâde Muhammed İbn Ebû Bekr (ö. 573), *Şir'atü'l-İslâm ilâ Dâri's-Selâm*, Süleymaniye Ktp. Tirnovalı nr. 920, 45b.

³⁰ Münavî, II/538.

³¹ et-Tahrim 66/6.

³² İmâm Gazâli, *İhyay-ı Ulûmi'd-Din*, III/72.

³³ et-Tegâbun 64/14-15.

³⁴ İbn Mâce, *Sünen*, "Edeb, 3", (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).

³⁵ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Vasâyâ, 14", (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992); Ahmed İbn Hanbel, V/269.

³⁶ Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî el-Hâkim (ö. 405), *el-Müstedrek Ala's-Sahîheyn*, Haydarâbâd: 1335, IV/263

³⁷ Tirmizî, "Birr, 33".

Hadislerin bildirdiğine göre babaların çocuklarına hem kendileri hem çocuklar hem de toplum için gerekli olan güzel ahlâkı kazandırması istenmektedir. Hatta İbn Kayyim, “Çocukların çoğundaki bozukluğun sebebi babalardır, onlar, babalarının ihmali, dinin farz ve sünnetlerini öğretme işini terk etmeleri yüzünden bozulmuşlardır”³⁸ demektedir.

İmâm Gazâli de çocuğun anne-babanın yanında bir emanet olduğu belirterek, onun temiz kalbinin her çeşit nakış ve suretten hâli, saf ve kıymetli bir cevher olarak niteler. Bundan dolayı çocuğun her nakşa uygun olduğu gibi, meylettirilen her şeyi almaya da yetenekli olduğu, hayra alıştırılır, hayır öğretilirse, hayır üzere büyüyeceği ve dünya ile ahirette mutlu olacağını ortaya koyar.³⁹

Günümüzde de birçok çağdaş müellif bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bunlardan birisi de Bediüzzaman Said Nursi çocuğa terbiyenin özellikle de imânî bilgilerin çocuklukta verilmesi gerektiği hususuna dikkat çekmiş ve: “...Çünkü bir çocuk küçüklüğünde kuvvetli bir ders-i imânî alamazsa, sonra pek zor ve müşkil bir tarzda İslâmiyet ve imânın erkânlarını ruhuna alabilir. Âdeta gayri müslim birisinin İslâmiyeti kabul etmek derecesinde zor oluyor, yabani düşer. Bilhassa peder ve vâlidesini dindar görmezse ve yalnız dünyevî fenlerle zihni terbiye olsa, daha ziyade yabanîlik verir. O halde o çocuk, dünyada peder ve vâlidesine hürmet yerinde istiskal edip, çabuk ölmelerini arzu ile onlara bir nevi belâ olur.”⁴⁰ demiştir. Bu ifadelerden çocuğa eğitimin, özellikle de din eğitiminin küçük iken verilmesi gerektiğini ortaya koyan müellif, daha sonra yani büyüdüğünde ona güzel ahlâkın gerekleri olan dinî esasları benimsetmenin, gayrimüslim birisinin Müslüman olması gibi zor olacağını belirtilmektedir. Babaların bu konuda hassas olması çocuğa dünya ve ahiret mutluluğunu getirecek dinî, ahlâkî ve sosyal esasların eğitimini küçük iken vermeleri gerekmektedir.

Diğer yandan bazı anne ve babaların çocuklarına iyilik zannıyla kötülük yaptıklarını ve çocuklarını dünya hayatını ön planda tutayım derken, onların ebedî hayatını yok ettiklerini de çok vaki olmaktadır. Çünkü ebeveyn, çocuğunun dünya hayatı tehlikeye girmesin diye her türlü fedakârlığı yapar. Oğlum paşa olsun, dok-

³⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetu'l-Mevdûd bi-Ahkâmî'l-Mevlûd*, Bombay: 1961, 136.

³⁹ İmam Gazâli, *İhya*, III/72

⁴⁰ B. S. Nursî, *Emirdağ Lahikası*, İstanbul: 1994, I/39

tor olsun, mühendis olsun diyerek dinî değerlerden ve dinî eğitimden uzak tutarak eğitim alması için bütün parasını harcar, ancak ebeveyn çocuğunun ebedi hayatının tehlikeye girdiğini düşün(e)mez. Annede olan fitrî şefkatin zıddı olarak, o ma-sum çocuğun, ahirette kendisine şefaathetmesi gerekirken davacı ediyor. O çocuk “niçin benim imanımı takviye etmeden helak olmama sebep oldun” diye şikâyetçi olacak. Dünyada İslâmî terbiyeyi tam olarak alamadığı için, ebeveyninin büyük fedakârlığına rağmen onlara karşı büyük hatalar edebilmektedir.⁴¹

2. Çocuğunun Eğitimiyle İlgili Bazı Öneriler

2.1. Anne ve Babanın Sorumluluğu

Çocuğun eğitiminde ana-babanın rolü şüphesiz büyük ve çok önemlidir. Çünkü çocuğun dünyaya geldiğinde ilk iletişim kurduğu kişiler ana ve babadır. Bundan dolayı anne-babanın, çocuğun yetiştirilme evrelerinin bütününde örnek bir tavır sergilemesi gerekir ki, çocuğun bedenî, aklî, fikrî, psikolojik ve sosyal gelişimi yani mikro plândaki kişiliğin inşâsı istenilen şekilde olsun.

Bu açıdan baktığımızda ana baba kendilerini yetiştirerek, eksik yönleri varsa tamamlamalıdır. Aksi halde çocuğa istenilen yöndeki fiillerin yaptırılması zor olduğu gibi çok noksan yönler de ortaya çıkacaktır. Diğer yandan eğitim aynı zamanda bir ıslah faaliyetidir ve “kendini ıslah edemeyen başkasını ıslah edemez,” kaidesine göre önce ana-babaların kendilerini düzeltmesi lâzımdır. Çünkü sonuçta iyilik yapıyorum derken, çocuğun bozulmasına sebep olunur.

Yapılan araştırmalarda anne ve babaların kültür ve bilinçli olmalarının çocuğun eğitimine büyük katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Annenin çocuğa kültürel ve bilinçli annelik yapması istenilen en büyük beklentidir. Kültürel annelik, bir toplumun kültürü içinde anneden beklenen davranışlardır ve doğumla başlayıp, hayatın sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Bizim kültürümüzde bu kavramın içinde “çocuğunu temiz büyütmek”, “iyi beslemek”, temiz giydirmek” ve “iyi terbiye vermek” gibi sosyal ve dinî normların belirlediği kurallar girer.⁴² Bilinçli annelik ise, gebelikten başlayarak artık çocuğu için yaşamayı değil, çocuğuyla birlikte yaşamayı hedefler.

⁴¹ B. S. Nursî, *Lemalar*, İstanbul: 1994, 201-202

⁴² Erdal Atabek, *Çocuklar, Büyükler ve Tavşanlar*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, 25

Kültürel babalık ise, kültürel yanı ağırlıklı bir kimliktir. Bir çocuğun babası olmak, erkeğin hayatını, sosyal konumunu, sorumluluğunu ve güvenirliliğini artarak değiştirir. Ancak bizde baba sembolü, binlerce yılın toplumsal birikimini yansıtan güç, otorite ve yetkili olmakla özdeş tutulmuştur. Bunun karşılığında da ailesini, çocuklarını, yuvasını tehditlere ve tehlikelere karşı korumakla yükümlüdür. Bundan dolayı baba figürü geleneksel kültürümüzde yüzü gülmeyen, az konuşan, mesafeli duygularını hele de sevgisini belli etmeyen ve söyledikleri emir sayılan bir otoriteyi simgeler.

Tarif etmeye çalıştığımız baba figürünün, çocuğun geleceğinin inşasında şüphesiz faydalı yönleri vardır. Ancak inşa sürecinde ve çocuğun yarının kurulmasında eksik bırakılan yönleri daha fazladır. Bundan dolayı kültürel babalığın yanında bilinçli bir babalık yapmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü bilinçli baba olmak, geleneksel, güçlü ve otoriter baba rolünden çıkarak, paylaşımcı ve arkadaş baba olmak demektir. Bu babalığın esası, sevgi, saygı temelinde paylaşımcı ve arkadaşça, neyi ne zaman nasıl yaptığını bilmeye” dayanmaktadır.

Belirtmeye çalıştığımız esaslar doğrultusunda başta anne ve baba olmak üzere ailede nasıl bir düzen sağlanmalı sorusu akla gelebilir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, düzenli olan bir ailede çocuk yetiştirmek için özel bir eğitim almaya da gerek yoktur. Aile içinde herkes görev ve sorumluluklarını bilirse, hoşgörü temelinde yapılan eğitimin hem çok kalıcı hem de büyük faydalar sağlayacağı ortadadır. Çünkü böyle bir ailede baba samimi, tutarlı ve dindar, anne şefkatli, temiz huylu ve fedakâr olursa, çocuğuna nasıl yaklaşılacağını gayet iyi bilir. Ailenin mekânı olan evde israftan uzak, sevgi, itimat ve karşılıklı anlayışın hâkim olduğu, baba ve annenin nebevî ilkeleri anlatan kitaplardan okuyarak hem bilgi sahibi olurlar hem de çocuklarını yetiştirirler.

Ancak ne yazık ki, günümüzde çocuklarını psikiyatriye götüren ailelere baktığımızda, asıl problemin ailede yani anne ve babada olduğu görülmüştür.⁴³ Çünkü anne ve babanın bir yığın hataları, kompleksleri, kaprisleri ve hatta psikolojik rahatsızlıkları vardır. Ancak ne gariptir ki, onlar bunları görmez, sanki o çocuk o evde yetişmemiş gibi, çocukta problem olduğunu öne sürerler. Hem de “*o kadar çok gay-*

⁴³ Yusuf Karaçay, *Çocukluktan Evliliğe Ruh Sağlığı*, İstanbul: Zafer Yayınları, 2002, 12

ret ettik ki, neden böyle oldu bu çocuk bilmem” derler. Hâlbuki o çocuğu o hâle getiren kendi kaprisleri ve beklentileridir. Bundan dolayı önce kendimize bakarsak, çocuğun problemini kolayca anlarız. İbn Kayyım el-Cevzî ve Christian Gotthilf'in dediği gibi anne ve babaların çocuklarında hata aramamaları gerekmektedir. Çünkü çocukların çoğundaki bozukluğun sebebi anne ve babalardır.⁴⁴

Diğer yandan anne-babaların çocukları kendileri, kendi başarıları, övünmeleri ve gayeleri için, yetiştirmeyi amaçladıkları zaman, aslında çocuklarına değil kendilerine yardım ediyorlar. Hâlbuki bu hususlarda doğru ve yapılması gereken, çocuğun gelişmesine yardımcı olmaktır. Kendimiz için destek olmak çok yanlıştır. Çünkü çocuk devamlı gelişmektedir ve bunu kendi yetenekleri doğrultusunda, kişilik çizgisini belirleyerek ve kendi varoluşu içinde gerçekleştirmektedir. ⁴⁵ Anne-babalar, çocuklarını kendi bilgi ve tecrübelerinden çıkarttıkları sonuçlara göre değil, Kur'ân, Sünnet ve doğrultusunda çıkarılan sonuçlara ve bilimsel olarak yazılan kitaplara göre yetiştirmelidirler.

2.2. Güvene Dayanan Bir Temel Olmalıdır

Bir evin en önemli kısmı temeli olduğu gibi, bir çocuğun ruhsal gelişiminde en önemli dönem de ilk yıllardır. Yapılan araştırmalarda çocuğun zekâsının % 80'i ilk 7-8 yılda geliştiği ve kişiliğin de büyük ölçüde bu dönemde oturduğu tespit edilmiştir.⁴⁶ Hele ilk bir-iki yıl, temel güven duygusunun oluştuğu dönem olmasından dolayı çok önemlidir.

Bu dönemde çocuğun en önemli ihtiyacı, sürekli ve tutarlı bir sevgidir. En yıpratıcı husus ise, anne figürünün devamlı değişmesidir. Çünkü sürekli değişen kişilerce bakılan bebeklerde, ileriki yıllarda çevreye güvensizlik, içe kapanma gibi istenmeyen özellikler ortaya çıkabilir. Sebebini anlaşılmayan, hırçınlık ve şüphelik gibi huyların temeli genellikle ilk yıllardaki sürekli değişimin acılarıdır. Unutulmamalıdır ki, çocuktaki güven duygusu süreklilik arz eden heyecanlı, mutlu ve başarılı bir ortamda kendiliğinden yeşerir. Bundan dolayı çocuk bakıcı tarafından da büyütülse, aynı kişi olmasına dikkat edilmelidir.

⁴⁴ Bkz; İbn Kayyım, *Tuhfe*, 136; Christian Gotthilf Salzmänn, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, çev. M. Cahit Gündoğdu, İstanbul: 2000, 17

⁴⁵ Gael Lindenfield, *Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme*, çev. Gülder Tümer, Ankara: 1997, 48-49

⁴⁶ Yusuf Karaçay, 13

Çocuğun temel ihtiyaçlarının karşılanması için tam bir güven duygusu verilmelidir. Çünkü güvensizlik, ileriki hayatını etkileyecek olan tüm korkuların beşiğidir. Çocuğa bilinçli bir sevgi verilmeli, bebeklik döneminde, onun gelişimini sağlayan en önemli unsur, her şeyden önce sevgi ve ilgi ile doyurulmasıdır.⁴⁷ Ancak sevgide ölçü kaçırılmamalı, çocuğa gereğinden fazla gösterilen hoşgörü, sevgi, şefkat ve ilgi onun kazanması gereken bazı değerlerin oluşmasını engeller. Ayrıca anne ve babanın çocuğa gösterdiği bilinçsiz sevgi, en az sevgi eksikliği kadar önemli sakıncalar doğurabilir.

Diğer yandan çocuğa aile çevresinde, şefkatli otorite adına bir tutum uygulanmamalıdır. Çünkü sert bir disiplin altında yetiştirilen, çocukluğunu yaşaması engellenen çocuk, her şeyden öte mutsuz ve güvenini yitirmiş bir çocuk olur. Anne-babaların çocuklarına kendilerini sevmelerini öğretmede en etkin yol, onlara örnek olmalarıdır. Ayrıca çocuklarınıza sevginizi, ifade ederken hayran olduğunuz ve beğendiğiniz özelliklerinden örnekler veriniz.

Anne-babalar çocuklarını duygularından dolayı sorumlu tutamaz. Çünkü duygular, davetsiz misafirler gibi olduğundan anne-babalar çocukların duygularını kontrol altına alıp yönlendiremezler. Ancak onların hareketlerini hem kontrol altına alabilirler hem de büyük ölçüde yönlendirebilirler. Bu durumda anne-babalara düşen görev, çocuklarının duygularını meşru yola kanalize etmektir. Çocuğu istenilen yola yönlendirmek ve doğru davranışları öğretmek için en etkili yöntem, pozitif ödüllendirme olduğunu da unutmamak gerekir.⁴⁸ Çocuğun yaptığı güzel davranışlar ve bunların devam etmesi için, bir ödül tespit edilmelidir. Çünkü çocuk ödüllendirilen davranışlarını mutlaka tekrarlar ve böylece yaptığı iyi davranışlar karşısında ödüllendirme sistemi, ona kalıcı güzel ve faydalı alışkanlıklar kazandırır.

2.3. Dinî Figürleri Tasviri Ederken Dikkatli Olmak

Çocuğa hayatın, ölümün ve varlığın anlamına dair bilgilerin küçük yaştan itibaren ölçülü bir şekilde verilmesi gerekir. Çünkü çocuk 3-5 yaşından itibaren dar anlamda çevresinin, geniş anlamda dünyanın farkına vardığında ve “neden-nasıl” soruları başladığında sizden her konuda, özellikle de varlığın ve ölümün mahiyeti

⁴⁷ Tuncel Altınköprü, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır?* İstanbul: 2000, 21

⁴⁸ Fitzhugh Dodson, *Sevgiyle Disiplin*, çev. İpek van den Born, İstanbul: 2000, 18

hakkında açıklamalar ister. Meselâ birisi öldüğünde, “anne sen de ölecek misin?”, “Ölünce ne olur?” ve Allah hakkında konuşmalar duyduğunda “baba, Allah nerededir? Nasıl birisidir?” gibi sorular peş peşe gelebilir. Bundan dolayı siz de bu dönemden itibaren, onların bütün sorularına anlayacakları dille cevap vermeniz gerekmektedir.

Diğer yandan bu yaşta Allah’ı, ölümü ve ahireti anlatmak erken deyip kaçmak cevap vermeyiniz. Unutmayın, öğrenmeye hazır olmasalar, bu tarz sorular sormazlar. Ancak ne yazık ki, ailelerimizin büyük kısmı çocukların bu tarz sorularına, onları ikna edici cevaplar vermeyerek ve hatta “bu yaşta Allah’ı, ölümü ve ahireti anlatmak erken” diyerek kaçamak cevaplar vermektedirler. Hâlbuki onların bu tutumları, çocukların geleceği, belki de yaşadığı o yıllarda çok çeşitli ve sebepsiz korkulara sebep olabilir. Çünkü cevabı alınamamış her soru o minik beyinlerde kıvrım kıvrım şüphe ve problemler doğurabilir.⁴⁹

Bundan dolayı anne-babalar çocuklarına Allah, Kur’ân ve ahiret hakkında bildiklerini anlatmalıdırlar. Ancak anlatırken Allah’ı azapçı, Kur’ân’ı yasakçı ve ahireti de ceza yeri olarak değil! Çok hassas konular olduğu için anlatırken çok dikkatli olunmalıdır. Çünkü Allah hakkında korkutucu şeyler söylerseniz, onları dinsizliğe kadar götürebilirsiniz.

Yine aynı şekilde çocuklara dini zorla değil de sevdirecek öğretiniz. Aksi takdirde onların dinden soğumasına sebep olursunuz. Buna paralel olarak, onlara din dersi verenleri çocukların yanında ciddi şekilde suçlayıp, kötülerseniz, çocukların dinsiz olmasına sebebiyet vermiş olursunuz. Diğer yandan ruhanî varlıklar olan melekleri de anlatmayı unutmayın. Çünkü kendilerini koruyan, kollayan ve her yerde bulunan görünmez varlıklara inanmak öcülerden, çizgi filmlerdeki hayalî canavarlardan korkan ruhlarına ilâç gibi gelir. Onlara meleklerin, iyiliğin, güzelliğin ve hayrı temsil ettiklerini ve asla kötülük, şer ve çirkinlikte bulunmadıklarını anlayacakları dille anlatınız.

Çocuğun manevi ve kutsal değerlere karşı sevgisini artırmak için başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere İslâm büyüklerinin hayatından kesitler sunmak ve kutsal yerlerin önemini anlatmak da çok önemlidir. Zira büyüyen bir fidan gibi olan

⁴⁹ Yusuf Karaçay, 14

çocuk ruhu, kendisine örnek alacağı mükemmel kişiler arar. Ana-babalar o büyük şahsiyetleri çocukların hayallerine ideal olarak kazımalıdır. Yoksa çocuk dinlediği şarkıcıyı, seyrettiği maçın yıldızını veya bir filmin baş aktörünü kendisine ideal olarak seçer. Sonuçta kutsal kitabının, peygamberinin, dininin ve kültür mirasında bilinmesi gereken diğer şahsiyetlerin değil de o kişilerin isimlerini öğrenir ki maa-lesef de öyle olmaktadır.

Din eğitiminin bu dönemde verilmesi gerektiğini, aksi halde büyüyünce din eğitimi verilemeyeceğini hatta dinî emirleri kabullenmesinin, bir gayrimüslimin, Müslüman olması kadar zor olacağını⁵⁰ yukarıda belirtmiştik. Fakat ne yazık ki, günümüzde çoğu anne-baba ya bunun farkında olmadan ya da dinî bilgilerin verilmesi için “*henüz yaşı küçük, büyüdüğünde öğrenir*” diyerek din eğitiminden çocuklarını mahrum bırakırlar. Çocuk büyüdüğü zaman da dinî vecibeler hususunda ya tamamen yabancı kalmakta ya da aldığı dünyevî ilimlerle bunların inkârı yoluna gitmektedir. Bunun nihaî sonucunda da baba ölüp cenazesi camiye getirildiğinde, o çocuk, yetişkin bir kişi olarak, babasına karşı son görevi dahi yapmayıp, cenazeyi kenardan seyretmektedir.

Fakat eğitim sürecinde bu kadar önemli olan çocukluk döneminde, dinî eğitim verilirken abartılı bir zorlamaya kaçmamak gerekir. Çocuğa onun hoşuna gidecek örneklerle bezeli biçimde ve kaldırabileceği dozda verilmelidir. Yine şunu da unutmamak gerekir ki, yapmasını istediğimiz dinî bir emri önce biz lâıykıyla yapmalıyız. Yapmadığımız hâl, hareket ve fiilleri çocuklardan yapmalarını istemeye hakkımız yoktur. Çünkü öncelikle babanın örnek olması ve çocuğa yaptığı fiilin iyi olduğunu güzellikle anlatarak sevdirmesi çok önemlidir.

2.4. Devamlı Nasihat Eden Baba Olmalı!

“*Lisân-ı hâl, lisân-ı kalden etkilidir*” sözünden hareket ederek, çocuklara bir şeyi yaparak göstermek, söylemekten daha iyi olduğu sayısız örneklerle sabittir. Çünkü ne yapılması gerektiğini uzun uzun konuşmaktan ziyade tavırlarımızla, hâl ve hareketlerimizle göstermeliyiz. Yoksa bir psikiyatrisin dediği gibi, çocuğunuz size nasihatçi baba ismini takar.⁵¹ Meselâ çocuğa “*yalan söyleme*” deyip, arkasından

⁵⁰ Nursî, *Emirdağ Lahikası*, 1/39.

⁵¹ Yusuf Karaçay, 15.

hoşlanmadığı birisi aradığında “evde yok deyin” demek, “sigara içme yavrum zararlıdır” deyip, kendisi içerse ne kadar etkili olabilir düşünün artık!.. Veya “yavrum ölüm o kadar korkulacak bir şey değildir. Ölenler İnşallah cennete gider, korkma” diyen bir anne, bir trafik kazası gördüğünde “ahlayıp vahlarsa”, “ölen olmuş mudur acaba!” diye dövünürse, çocuktaki ölüm korkusunu artırır.⁵²

2.5. Çocuktaki Önemli Bir Endişe: Babam Beni Anlar mı?

Anneler-babalar çocuklarınızı anlamak için onların seviyesine ininiz. Unutmayın ki, o erişkin olmadı, ama siz çocuk oldunuz. Bundan dolayı o, sizi anlayamayabilir ama siz onun hâlet-i rûhiyesini çok iyi anlarsınız. Edindiğiniz tecrübeler sonucunda, onun yaşlarında neler yaşadığınızı ve hissettiğinizi hatırlayıp, ona daha iyi yaklaşabilirsiniz. Yoksa çocuğunuz sizi “anlamadığı bir dilden konuşan yabancı bir rehber” gibi görebilir.⁵³

Bediüzzaman bir eserinde, “Yüksek bir insan, bir çocukla konuştuğu zaman, çocukların şîvesiyle konuşursa, çocuğun zihnini okşamış olur. Çocuğun fehmi onun çatpat söylediği sözler ile ünsiyet peydâ eder, söylediklerini dinler ve anlar. Aksi halde o insan ile o çocuk arasında bir malumât alış-verişi olamaz”⁵⁴ diyerek çocuğun seviyesine inilerek, onun anlayacağı tarzda konuşmak gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çocukların seviyesine inilerek konuşulmadığında, ortaya çıkan sonuçta, çocuklar his ve fikirlerini ebeveyn ile paylaşmak istememektedirler. Çocuğun iç dünyası karmakarışık bir yığın problem yaşamakta, içini şüphe ve korkular kemirmektedir, ama ailesine hiçbir şey anlatamamaktadır. Çünkü anne-babanın bu konuda devamlı yaptığı, “çocuğum, bir derdin varsa anlat” demekten ibarettir. Oysa çocuk, “onlar büyük ve olgun. Benim korkularımı anlamazlar” diye düşünebilir ve hislerini paylaşmaz.

Anne ve babalar zaman zaman kendilerini çocukların yerine koyarak, kendi çocukluklarını da hatırlayarak, onların neler hissettiklerini tahmin etmeye çalışmalıdır ve mümkün merteye de onların dilinden konuşarak duygularını paylaşmalıdır. Anne-babaların çoğu, “ben senin yaşındayken” diye başlamak çocukta iyi intiba bı-

⁵² Yusuf Karaçay, 15

⁵³ Yusuf Karaçay, 16

⁵⁴ B. S. Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz*, İstanbul: 1994, 209

rakmaz ve yapılan bu faaliyet çok tehlikelidir. Bu tarz davranışların sonucunda, çocuk aşağılık kompleksine girip, özgüvenini yitirebilir. Yetişkin kişiler olarak bizler, onları anlamaya çalışmazsak onlar bizi nasıl anlasın?

2.6. Çocuğa Vakit Ayırmak

Hayat mertebelerinin sonunda bulunan sebze ve meyveler dahi bir bakım ve ilgi ister. Bizim vesilemizle hiçbir şey bilmeyerek dünyaya gelmiş⁵⁵ ve bilakis her şeyi öğrenmeye muhtaç, hassas o masum yavruların günde bir iki saat ilgimize ihtiyacı yok mudur? Malumdur ki, insanın birbiri içine girmiş daireler gibi her alanda görevleri vardır.⁵⁶ Bunlardan birisi de önemi şahsî daireden sonra gelen hâne dairesinde yani aile içinde bulunmaktadır. Dr. Thomas Gordon, Parent Effectiveness Training (*Etkin Ana-Babalık Eğitimi*) adlı eserinde; *“Pek çok ana-babanın, misafirlerine, çocuklarına gösterdiklerinden daha çok saygı ve ilgi göstermelerine çok şaşarım. Ana-babaların büyük kısmı, sanki çocukların çevrelerine uyum göstermesi gerektiğini düşünüyor.”*⁵⁷ demektedir.

Diğer yandan bazı babalar çocuğunun isteklerine o kadar duyarız ki, tarafı olduğu takımın oyuncusunun ayakkabı numarasını bilir, fakat kendi çocuğununkini bilmez. Televizyonda yabancı bir takımın maçını dikkatle dinler, ancak çocuğunun dersle ilgili bir talebini nazara almaz. Şimdi düşünelim bu tutum uygun mudur? Yarınını kurmak istediğimiz çocuğunuzun taleplerini göz önüne almazsanız, onun özgüvenini kazanmasına sekte vurmuş olursunuz. Çünkü *“babam benimle ilgilenmiyor”* diyerek heyecanlı, mutlu ve başarılı bir ortamdan uzak kalır.

Hatta bazı araştırmacıların dediği gibi, soru soran çocuğuna *“lütfen beni rahatsız etme, kitap yazıyorum”* demek bile hata değil midir? Çünkü öncelikle sorumlu olduğun, en yakınında bulunan ve senin bilgine, yönlendirmene muhtaç olan yavrunu ihmal ediyorsun. Gerçi kitabı insanların istifadesi için yazıyorsun. Ayrıca yazdığın kitap belki de çok değerli olsa da insan, görevlerini önem sırasına göre yapması gerekiyor. Çocuğunun varlığının senin yanında diğer insanlar kadar kıymeti yok mudur ya da o kadar önemli değil midir ki, onu ihmal ediyorsun. Bundan dolayı ne demişler, *“Mumlardan örnek vermeyin lütfen, güneş dibine de ışık veriyor.”*

⁵⁵ en-Nahl 16/78

⁵⁶ B. S. Nursî, *Meyve Risâlesi*, 23

⁵⁷ Gael Lindenfield, 51

2.7. Şefkati Yanlış Yerde Kullanmayınız

Önce şunu iyi bilelim ki, Allah'ın rahmetinden fazla rahmet edilmez. *“Aman çocuk zahmete girmesin, aman üzülmesin, ağlamasın”* diye onu davranışlarında tamamen serbest bırakmak, ona iyilik değil, kötülük etmektir.

Meselâ okul çağına gelen çocuğa namaz kılmayı öğretmek, on yaşından sonra namaz kılmazsa ceza vermek İslâm'daki terbiye sisteminde vardır.⁵⁸ Şimdi başımızı elimiz arasına alalım ve düşünelim; acaba bunu kaç kişi yapıyor? Hâlbuki Yüce Allah Kur'ân'da *“kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun”*⁵⁹ demektedir. Hâl böyle olduğu halde bizler bu konuda hassas değiliz. Çocuğun dünyevî eğitimini “ceketimi satarım ve yine okuturum” diyerek sağlıyorlar. Fakat o çocuğun ahiretinin imarı için gerekli olmada yapmada ihmalkâr davranılıyor.

Hâlbuki bu âyet indiğinde sahabeler, Hz. Peygamber (sav)'e şöyle sormuşlar: *“Ya Resulallah! Biz Allah'ın emirlerini yapıp, yasaklarından sakınarak kendimizi ateşten koruyabiliriz. Ancak aile ve çocuklarımızı nasıl kururuz?”* Hz. Peygamber (sav) de *“Allah'ın sizi yasakladığı şeylerden onları engellersiniz. Allah'ın size emrettiği şeyleri onlara emredersiniz. İşte o zaman onları korumuş olursunuz”* demiştir.⁶⁰

Özellikle bazı hanımların, kendileri tesettüre riayet ederek örtülü oldukları halde, kızlarını süslü ve açık kıyafetlerle büyüttüklerini, kendileri denize girmedikleri halde çocuklarını *“daha yaşı küçük”* diyerek plajlara saldıkları maalesef çok görülmektedir. Hâlbuki küçüklüğünde tesettür ve iffet konusunda sağlam temel kuramamış bu çocukların ileride nasıl bir çizgide yaşayacakları şüphelidir.

Böyle davranan ailelerin bazıları da *“biz de küçükken böyle idik, sonra toparlandık”* derler. Bunu söyleyenler ne kadar toparlanmışlar acaba? Ya da daha sağlam bir terbiye almış olsalardı, kim bilir nasıl olabilirdi? Unutmamalıyız ki, eğitimin temel prensibi doğruları yapmaktır, bütün yanlışları denemek değil!⁶¹ Pratik hayatta hep görülmektedir ki, birçok aile, ahlâk bozucu yayın yapan TV'leri kendileri seyretmemeleri ve sosyal medyanın zararlı yönlerine girmemelerine rağmen, ço-

⁵⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Salât, 25”.

⁵⁹ et-Tahrim 66/6

⁶⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Çelik-Şura Yayınları, İstanbul 1992, VII/426-427.

⁶¹ Yusuf Karaçay, 18

çocuklarına yasaklayamadıkları şikâyetleri çok duyulmaktadır. Şimdi iyi düşünelim; çocuk ağlar, sızlar her zaman ve sizi hep dener. Geri adım attınız mı da o konu çocuk için artık kazanılmış hak olur. Oysa çocukların ruhsal yapıları psikoloji tabiriyle “plastik”tir. Siz böyle konularda sağlam durursanız, çocuk kendini size uydurur. Ancak dikkatli ve sağlam durmazsanız, o zaman sizi kendine uydurur. Kaldı ki, bugün birkaç saat ağlamasın derken, ileride hem onun hem de kendinizin yıllarca pişmanlıkla ağlamasına zemin hazırlamış olursunuz.

2.8. Eşler Kendi Aralarında Tutarlı Olmalıdır

Psikiyatriliklerin tespitine göre, en kötü ruhî hastalık denilen şizofreninin oluşma sebeplerinden biri de anne-babanın çocuğa verdikleri mesajlar arasında tutarsızlık olmasıdır.⁶² Aynı konuda ve olayda anne ve baba arasında çelişkili davranışların olması ve birbirleriyle sürtüşmeleri çocukta zihin bölünmesine sebep olabilir. O yüzden eşler önce kendi aralarında konuşup, belli prensiplerde anlaşmalıdır. Çocuk hangi durumda nasıl bir tavırla karşılaşacağını bilmelidir.

Bu durumdan da anlaşılmalıdır ki, iyi bir çocuk yetiştirmek için öncelikle uyumlu bir evlilik yapmak gerekmektedir. İslâm âlimlerinin çocuğun eğitiminin evlilikten önce başlar demeleri, herhalde bundan kaynaklanmaktadır.⁶³ Çünkü her yönüyle birbiriyle uyuşmayan kişilerin evlilikleri sonunda, evde yapılan her tartışma çocukta büyük yaralar açar ki, bu da ileride telafisi mümkün olmayan şizofrenik rahatsızlıklar sebep olmaktadır.

Sonuç

Toplumların temeli olan ailenin istikrarlı bir şekilde devamı ve içindeki fertlerin özellikle de çocukların eğitiminin hem ebeveynler hem de toplumlar büyük önem arz ettiği kaçınılmaz bir gerçektir. Dinî esaslardan uzaklaşan son bir asırlık dönemde, Müslüman birey ailemi ve çocuğunu nasıl din dışı rüzgârlardan nasıl koruyabilirim arayışlar içerisine girmiştir. Gerçekten de günümüzde Müslüman'ı çepeçevre kuşatan modernitenin, gelenek adına ne varsa yok saydığını görmekteyiz. Buna karşı Müslüman bireyin tekrar özüne dönerek, Kur'an ve Sünnet temelli ilkeleri güncelleştirerek tekrar hayata geçirmesi gerekmektedir.

⁶² Yusuf Karaçay, 19

⁶³ Müslim, *Sahih*, “Radâ, 53”; Nevevî, *Şerhu Müslim*, Mısır: tarihsiz, 10

Hz. Peygamber'in vahiy desteği ile Medine'de oluşturduğu aile ve toplum düzenini esas alarak yeni açılımlar yapmak elzem hale gelmiştir. Bunun için de İslâm araştırmaları alanındaki uzmanların kendi alanlarıyla ilgili kültürel birikimi günümüze aktararak çözüm yolları bulmaları gerekiyor. Çünkü bu ilkeler insanlığa örnek olan büyük bir medeniyet ortaya koymuştur. Bu medeniyet anlayışında dinin en iyi yaşandığı yer aile ve aileyi de en iyi koruyan kurum din idi. Kültürel mirasımız, günümüzün İslâm'a ters düşmeyen yeni gelişmeleri ile harmanlanarak yeni bir anlayış geliştirilmelidir. İslâm insanı eğiterek mükemmele ulaşması ve faziletli birey olması için birtakım esaslar ortaya koymuştur. Bunlar iman edip salih amel işleyerek güzel ahlaka sahibi olma ve neticede irfana ulaşmaktır. Dolayısıyla iman edip, salih amel işlemeyen güzel ahlak sahibi olamayacağımız gibi, aileden başlayarak nebevî eğitimi ön plana almadan da geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın geleceğini inşa edemeyiz.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafa ve Muzîlu'l-İlbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ali Seydî, *Ahlâk-ı Dinî*, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1913.
- Altinköprü, Tuncel, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır?*, İstanbul: Hayat Yayınları, 2000.
- Âsım Efendi, Seyyid Ahmed. *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît (Kâmûs-ı Okyanus)*, İstanbul 1305/1887-1888.
- Atabek, Erdal. *Çocuklar, Büyükler ve Tavşanlar*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canan, İbrahim. *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Ankara: Çelik-Şurâ Yayınları, 1980.
- Dodson, Fitzhugh. *Sevgiyle Disiplin*, çev. İpek van den Born, İstanbul: 2000.
- Doğan, Metin. *Kur'an, Peygamber ve Toplum*, Konya: 2003
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Firuzabadî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *Kamusu'l-Muhit*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- Guyau, J. M. *Education et Heredite*, Paris: Librairie Felix Alcan, 1898, Preface/IX.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Kahire: 1272-1324.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). *İsaru'l-İnsâf* (nşr. Nâsır el-Huleffî), Kahire: 1408/1987.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). *Tuhfetu'l-Mevdûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd*, Bombay: 1961.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (ö. 620/1223). *el-Muğnî*, Kahire 1405.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887). *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İmâm Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277). *Fetâvâ'l-İmâmî'n-Nevevî*, Yeni Câmiî, nr. 656, vrk. 290a
- İmâm-zâde Muhammed İbn Ebû Bekr (ö. 573). *Şir'atü'l-İslâm ilâ Dâri's-Selâm*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı nr. 920, 45b
- James, Villiam. *Terbiye Musâhabeleri*, çev. Mustafa Şekip, İstanbul: 1342.
- Karaçay, Yusuf. *Çocukluktan Evliliğe Ruh Sağlığı*, İstanbul: Zafer Yayınları, 2002.
- Kaykaç, Fazıl Ahmed. *Terbiyeye Dâir*, İstanbul 1326/1908-1909.
- Kınalı-zâde Ali Efendi. *Ahlâk-ı Alâî*, Mısır: Bulak, 1248.
- Kırca, Celal. "Kur'ana Göre Ailenin Psikolojik Temelleri", Ankara: *Diyanet İlmî Dergi*/2, 1991.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2015.
- Kur'an Yolu Meâli*, çev. Komisyon (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013
- Lindenfield, Gael. *Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme*, çev. Gülder Tümer, Ankara: 1997.
- Münavî, Muhammed Abdurraûf. *Fezû'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir*, Beyrut: 1972.
- Nisâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim en- (ö. 405), *el-Müstedrek Ala's-Sahîheyn*, Haydarâbâd: 1335/1916-1917.
- Nursî, B. S. *Emirdağ Lahikası*, İstanbul: 1994, I-II.

Nursî, B. S. *İşârâtü'l-İ'câz*, İstanbul: 1994.

Nursî, B. S. *Lemalar*, İstanbul: 1994.

Nursî, B. S. *Meyve Risâlesi*, İstanbul: 1994.

Salzmann, Christian Gotthilf. *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, çev. M. Cahit Gündoğdu, İstanbul: 2000.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090 [?]). *el-Mebsût*, Kahire: 1324-31/1907-1913.

Teyfurov, Mensur. "Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (Nisan-Ekim 2014).

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892). *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, 1992.

BİREYCİLİK VE YABANCILAŞMA DÜŞÜNÇESİNİN AİLE KURUMUNA ETKİLERİ

Ümit Akti*

Özet

Aile, kadın ve erkeğin birlikte yaşamalarının meşru bir zemini olarak kadim zamanlardan buyana tüm toplumlarda var olagelmiş bir kurumdur. Aile kurumu tarihi süreç içinde farklı biçimlerde görülse de meşru zemini din veya hukuk tarafından tesis edilir. Bu iki toplumsal olgudan özellikle din insanların inançlarıyla ilgili olduğundan aile kurumu üzerindeki etkisi diğerine göre daha fazladır.

Toplumsal değişimler pek çok kurumu olduğu gibi din ve aile kurumlarını da etkilemiştir. Özellikle Rönesans ve Aydınlanmayla birlikte ortaya çıkan düşünme biçimleri ve kuramlar modern zamanlardaki bu değişimi hızlandırmıştır. Modernleşmeyi Katolik kilisesinin baskılarına karşı meydana gelen protest düşünceyle başlatacak olursak, onu özelde Hıristiyanlığın genelde ise dinin yeniden yorumlanması olarak görmek mümkündür. Bireycilik ve yabancılaşma da bu süreçte ortaya çıkan ve aile kurumunu etkileyen, din hakkında yeni bir düşünme biçimleri olarak görülebilir.

Giriş

Sosyo-kültürel normlar, ekonomik yaşam, üretim biçimleri ve koşulları ile inançlar toplum ve aile üzerinde önemli bir etkiye sahip olsa¹ da bunlardan en önemlisi günümüze kadar din olagelmiştir. Aile, bir erkek ve kadının meşru kurumsal bir zeminde birbirlerine vermiş oldukları akit ile tesis edilen bir kurumdur. Aile meşruiyetini kadim zamanlardan buyana pek çok toplumda dinden almaktadır. Günümüzde halen bu iki kurum arasındaki meşruiyet zemini devam ediyorsa da mahiyeti itibarıyla din kurumunun aile kurumu ile arasındaki bağlar oldukça

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Bilim Dalı Öğretim Üyesi, umit.akti@dpu.edu.tr

¹ İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012), 178.

zayıflamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden ikisini *bireycilik* ve *yabancılaşmanın* din üzerindeki etkilerinde aramak gerekir. Marksist ideolojiyle birlikte insanların dine yabancılaşmaları, dinden meşruiyetini alan tüm kurumların mahiyetlerinde de yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bireycilik ise insanı özgürleştirerek, onu Tanrı karşısında dini serbest bir şekilde yorumlama imkânı sunmuştur.

Bireycilik ve yabancılaşmanın etkisiyle hem kadim kavramlar hem de kurumlar olumsuz etkilenmiştir. Her iki olgunun din üzerindeki etkisi, kurumsal dindarlığın öneminin azalması ve bireyin toplumsal değerler ve aile ile olan bağlarının zayıflaması ile sonuçlanmıştır. Bildiride bireycilik ve yabancılaşma olguları genel olarak kavramsal boyutta ele alınarak aile kurumu üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Bireycilik Düşüncesi ve Aile Kurumuna Etkileri

Bireyciliğin kökenleri Sofistlere kadar götürülebilir. Ayrıca bu kavramın ortaya çıkışını Epikürcülük, İtalyan Rönesansı, Protestanlık, Kalvencilik ve Kapitalizmin yükselişi, XVII. ve XIX yüzyıllardaki modern tabii hukukun yükselişinde arayan Lukes gibi düşünürler de bulunmaktadır. Sosyolojik perspektiften bakıldığında “bireycilik”, XIX. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlayan, Fransız Devrimi ve onun da temelindeki Aydınlanma ile ortaya çıkan bir terimdir.² Kavram ilk defa Fransız ihtilali ve modernitenin en şiddetli düşmanlarından Joseph de Maistre tarafından XIX. yüzyılda Fransada, ihtilal ile ilgili ‘tehlikeli’ bulunan kimseler hakkında kullanılmıştır. De Maistre’a göre “bireycilik”, ahlaki anarşinin gemi aزیya aldığı bir kabul ve duygusal bozukluktur. Tocqueville’e göre ise bireyin kendini toplumun diğer üyelerinden ayırması, kamusal sorumluluklarından planlı ve kasıtlı bir el çekmedir. Belah açısından bireycilik monarşik, aristokratik otoriteyle mücadele fikrine dayanır.³

Toplumbiliminde bireycilik, bireyin özgürlüğü ve saygınlığının toplumun denetleyiciyi baskılarına karşı korunduğu, birey toplum ilişkisine işaret eden bir kavramdır. Dolayısıyla birey, toplumsal ve ahlaki anlamda özerk bir varlıktır. Geniş bir bağımsızlık ve eylem özgürlüğüne sahiptir. Geleneksel kurumlar yerine kişisel

² Mehmet Süheyl Ünal, *Dinsel Bireycilik*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2011), 45-46; Zeynep Özlem Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, (İstanbul: Büke Yayıncılık, 2003), 64; Philippe Corcuff, *Bireycilik Sorunu*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, (İstanbul: Versus Kitap, 2009), 5-11.

³ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, 47.

duyguları tercih eder. Birey serbest seçimde bulunma, kendi yaşamını bağımsız ve akılcı bir tarzda düzenleme imkânına sahiptir. Bu durum birey için mensubiyeti korumanın zorlaştığı “gelenekten kopuşu” ifade eder. Bağlarından koparak özgürleşen birey, içine düştüğü yalnızlığından dolayı daha soyut ve büyük ölçekli yapılara teslim olabilir.⁴ Bireyciliğin öne çıkardığı bireysel özgürlük ve itibar, onu, toplumu inşa eden ve denetleyen kurumlar karşısında toplumsal ve ahlaki eylemlerinde geniş bir hareket serbestliği kazandırmıştır. Geleneksel kurumların davranış kalıpları yerine birey bağımsız ve akılcı kişisel tercih imkânına sahiptir. Bu durum, bireyin kendini ait hissettiği toplumla aralarındaki bağları zayıflatır. Bağlarından koparak özgürleşen birey yalnızlığından dolayı ait olduğu topluma yabancılaşır.

Bireyciliğin temel unsurlarından biri özgürlüktür. Birey modern öncesi yapılardaki gibi kendini metafizik güçlerin pasif bir kurbanı gibi hissetmez. Her ne kadar onu kuşatan doğal, metafizik ve sosyal sınırlamalar olsa da istediğinde bunlardan kurtulabilir.⁵ Dolayısıyla bireyler toplumdan ve birbirlerinden soyutlandıklarından, geleneksel yapılardaki bağlar bireyciliğin öncelendiği toplumlarda zayıflamaktadır. Böylece geleneksel ve dinî kurumların bireye yaptırımları azaldığı gibi, birey de kendini bu kurumlara karşı sorumlu hissetmez. Toplumda her ne kadar bu kurumlar onu kuşatıyor olsa da dilediği zaman bunları terk etme tercihinin sahiptir. Dolayısıyla toplumları inşa eden bağlar, iş birliğine dayalı bağlarla sınırlı olacağından, bireyler arası ve bireylerin de toplumla olan bağları zayıflayacaktır.

Bireyciliğin her disiplin için bir türü olabildiği gibi dinî alanda bireyi merkeze alan türüne ise “dinsel bireycilik” denmektedir. Dinsel bireyciliği Luck şöyle tanımlar: “inançlı bireyin araçlara ihtiyacının olmadığı, ruhsal yazgısının temel sorumluluğunu kendisinin taşıdığı, Tanrısıyla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla ilişki kurma hak ve görevine sahiptir.” Çünkü insana eylemlerini yönlendirmesi için bir zihin vermiş olan Tanrı, ona aynı zamanda irade ve eyleme özgürlüğünü de vermiştir.⁶ Bellah’ın tespitlerine göre ise dinsel bireyciler, dinî inançlardan ziyade dinsel kurumları veya kurumsal dinî eleştirirler. Çünkü mümini kurtaracak olan, kilise ya da müesses din değil, bireyin Tanrı’yla doğrudan kişisel irtibatıdır.

⁴ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, 48-49; Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, 222.

⁵ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, 57.

⁶ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, 52.

Birey gerçekten istedikten sonra hiçbir aracı kuruma gerek kalmaksızın “Tanrı onun kalbine huzur verecektir.”⁷

Reformasyon’la birlikte, bireyin kendi başına kurtuluşa erebileceği ve Tanrı’ya karşı doğrudan sorumluluğu fikri öne çıkar. Nitekim, Kalvinistler, tüm inananların kurtuluş için kurumsal kiliseye ihtiyacının olmadığı ve “kendi kendilerinin rahibi” olduklarına inanarak “mümin birey”in bilinç ve tercihlerine yoğunlaşmışlardır.⁸ Luther ise, bireyi dinî ve ahlaki anlamda topluma değil, doğrudan doğruya Tanrı’ya karşı sorumluluğuna vurgu yapar.⁹ Luther’in öğretisine göre ruhani ve dünyevi insanlar arasında fark yoktur, dinî anlamada tüm insanlar eşit otoriteye sahiptir.¹⁰ Püritanizmi dinsel bireyciliğin örneklerinden biri olarak gören Wuthnow’a göre, birey Tanrı’nın huzurunda tek başınadır ve dilediği ahlaki değerle karar verme konusunda da serbesttir. Onun deyişiyle, “kafana göre takıl!”, “ne yapsan yeridir!” veya “bana göre...”, “ben böyle düşünüyorum” tarzındaki bireysel söylemlerde ifadesini bulur. Berger’e göre “kurumlar bireysel özgürlükleri kısıtlar” bu durumda birey kendi öznel dünyasına yönelip varoluşu için gerekli “anlamı” kendi bireyselliğinde aramaya çalışır. Bu nedenle dinsel bireyciliğin anahtar kavramlarından biri de “tercih”tir. Tercihle bulunma, seçim özgürlüğü, insanın öznelliğine vurgu yapar. Kurumsal dindarlık ikinci derecede öneme sahip bir fenomene dönüşürken, bu durum dinin çöküşü anlamına gelmese de insanlar geleneksel dinî unsurlara muhalefet ederken, kendilerine sorulduğunda “kendi ‘din’ lerinden” bahsetmektedirler.¹¹

Batı toplumlarında yükselen dinsel bireycilik trendinin emarelerini artık ülkemizde de görmek mümkün hale gelmiştir. Bireycilik düşüncesine sahip bireyin ya dinî kurumlarla bağı zayıflamış ve dinî metinleri anlamada özgürlüğe kavuşmuş ya da Yaratıcı ile olan irtibatı kopma noktasına gelmiştir. Nitekim dinî otorite ve hadislere yönelik tepkisel tutumlar, Kur’an İslâm’ı gibi akımlar bu anlayışın örnekleri olarak görülebilir. Dinî metinleri anlamadaki bireysel özgürlük, din tarafından inşa edilen, bireyin kolektif bağlarını zayıflatır. Sınırları din ile tesis edilen pek çok kurum ve en önemlisi aile kurumuyla olan bağları da bundan etkilenir. Sıkça karşılaştığımız, ailesinin dinî düşünceleriyle örtüşmeyen çağdaş nesiller bu durumun en

⁷ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, 63-65.

⁸ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, 67.

⁹ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, 70.

¹⁰ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, 40.

¹¹ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, 71-75.

bariz örneğidir. Ayrıca inanan bireylerin diğer insanlara inançlarını aktarma isteksizliği ve kendisi gibi inanan insanların yaptıkları yanlış davranışlara duyarsızlıkları bireyciliğin ülkemizdeki diğer tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

Bireyciliğin aile kurumuna etkilerini kadının toplumsal hayatta aldığı yeni rollerde görmek mümkündür. Batıda kilisenin kadın fitratına dair marjinal görüş ve kısıtlamalarına karşı oluşan tepkisel tutum modern kadın figürünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kadınların bu hak arayışı serüveni onları başka toplumsal güçlerin etkisi altına itmiştir. Zamanla kadının kendisine biçilen yeni modern rolünü benimsemesi hem aile kurumunun yapısını hem de bütün toplumsal yapıyı etkilemiştir.¹² Modern kültürün kadının özgürlüğü fenomeni altında oluşan kültür onun bedeni üzerinde özgürce karar verebilmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece aile kurumunun tesisini mümkün kılan kadın ve erkek arasındaki dinî veya hukuki akit yerine, *birlikte yaşama* veya *sevgili* gibi modern kurumlar almıştır. Yeni oluşan kadın erkek arasındaki ilişki biçimi aile kurumunu ciddi olarak tehdit etmektedir. Modern ve özgür kadın artık 'eve hapsolmek' yerine kendisine model olarak sunulan ve dişiliğini ön plana çıkaran güzellik yarışmaları, defileler, podiumlar, reklamlar vb. gibi diğer araçlarla özgürlüğünün peşinde koşmayı tercih etmektedir. Modern araçlarla birlikte bireyciliğin öne çıkardığı özgürlük, kadına aile kurumundaki rolünün dışında sayısız alternatifler sunarak, tercihleri arasında aileyi ya tamamen çıkarmış ya da sıralamada epeyce sonlara ötelemiştir. Bu da aile kurumunu olumsuz etkileyen ciddi tehditlerden biri haline gelmiştir.

Yabancılaşma Kuramı ve Aile Kurumuna Etkileri

Yabancılaşma kavramının gelişimine bakıldığında ilk olarak Hegel tarafından Philosophie der Geschichte (Tarih Felsefesi) eserinde¹³ ortaya atıldığı görülür. Ancak terimin felsefi olarak açıkça ilk işlenişi Hegel'in Zihin Görüngübilimi eseri ile başlar.¹⁴ Hegel gelişiminin belli dönemdeki Hıristiyanlığı eleştirirken, insanlar sahip oldukları Tanrı inancı sayesinde, asli yuvalarının burası değil, başka âlem olduğu düşüncesiyle, kendi ölümlü varlıklarına ve bilfiil yaşadıkları gerçek dünya-

¹² Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2016), 30.

¹³ Erich From, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, çev. Kaan H. Ökten, (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 77.

¹⁴ Tom Bottomore, "Yabancılaşma", *Marksist Düşünce Sözlüğü*, ed. Mustafa Bayka, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 622.

ya yabancı hale getirilmişlerdir.¹⁵ Kırklı yıllardan itibaren sosyoloji literatürüne giren¹⁶ yabancılaşma kavramına Marx Hegel'in dine yönelttiği eleştirisini bir adım ileri taşıyarak; bu ifadeyi Tanrı'nın bir insan ürünü olduğunu bu yüzden insanın Tanrı'ya yabancılaştığını, Tanrı'nın da kendisini üretenlere yabancılaşması olarak yeniden yorumladı.¹⁷ Marx yabancılaşma teorisine bir destek de Feuerbach'dan gelir. Feuerbach Hegel'in diyalektik metodunu bir adım daha ileri taşıyarak, Tanrı'nın insanın yabancı âleme yansıtılmış, "ahlaki özü" olduğunu ileri sürdü. Mesela sevgi, şefkat, merhamet, adalet gibi sıfatlar aslında sadece insanın özünü ifade ederken onları kendimizden soyutlayıp Tanrı'ya atfederiz. Böylece O'nu ne kadar zenginleştirdiysek, kendimizi o kadar fakirleştirmekteyiz.¹⁸

İnsanın kendi "özünü" Tanrı'ya atfederek içine düştüğü yabancılaşmayı Marx iktisadi hayata da uyarlayarak proleteryanın kendi emeğine yabancılaştığını belirtir. Buna göre bir malın değeri onu üreten emek miktarı ile eşittir. Hâlbuki emek metaya dönüşünce piyasa kurallarına tabi olarak emekçinin yaşamının dışında kalır.¹⁹ Bu durumda işçinin aldığı ücret verdiği emeğe eş değer değildir. Çünkü ürettiği emeğin neticesinde ortaya çıkan ürünün değeri aldığı ücretten daha fazladır. İşçiye verilmeyen ve patrona giden bu emeğin değeri artık değer olarak patrona gitmekte Marksist paradigmaya göre sömürülmektedir.²⁰ Yani proleterya ürettiği kendi değerinin farkında değildir; tıpkı Tanrı'da olduğunu varsaydığı kendi özüne ait değerlerin farkında olmadığı gibi. Bu noktada Marksizm insanın kendine ait olanın farkına varmasını sağlayarak sınıf mücadelesini başlatır.²¹

Marx'a göre toplum her zaman için birbirine düşman iki sosyal sınıftan oluşur. Sınıflar arasındaki çatışmanın temelinde de üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini elde etme çabası yatar.²² Dolayısıyla toplumsal yapıyı ve değişimi belirleyen esas olarak ekonomik faktörlerdir.²³ Burada kişi kendisini güçlü olanın yanında zayıf, tek

¹⁵ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2014), 66.

¹⁶ Fritz Pappenheim, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, çev. Salih Ak, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2002), 4.

¹⁷ Çiftçi, *Din Sosyolojisine Giriş*, 64-65.

¹⁸ From, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, 74-75.

¹⁹ Pappenheim, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, 84-85.

²⁰ Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojije Giriş*, (Bursa: Düşünce Kitapevi, 2012), 51; Anthony Giddens, *Sosyoloji*, ed. Hüseyin Özel, Cemal Güzel (Ankara: Ayraç Kitapevi, 2000), 261; From, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, 78.

²¹ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, 52; From, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, 79.

²² Giddens, *Sosyoloji*, 261.

²³ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, 52; Giddens, *Sosyoloji*, 261.

başına ve işe yaramaz hisseder; kendine olan inancını yitirir, hayata anlam katabilmek ve ayakta durabilmek için ona bağımlı duruma gelir. Dolayısıyla Marksist kuram, evlilik kurumunda eşlerden birinin, özellikle de kadınların, diğeri karşısında kendi benliklerini yitirdiklerini, kendilerine yabancılaşmaları olarak görülür.²⁴ Nitekim kadının toplumsal hayatta ekonomik ve sosyal açılardan daha fazla imkâna kavuşmasıyla birlikte yukarıda ifade edilen kadının erkeğe olan bağımlılığı azalmış ve aile kurumu daha az zorunlu hale getirmiştir.²⁵ Hatta eşlerden her biri kazancını bireysel olarak değerlendirme durumuna gelmiştir. Erkek karşısındaki güçsüz ve işe yaramaz kadın imajının yerine tek başına ayakta durabilen kadın vurgusu güçlenmiştir. Günümüzde muhafazakâr aileler bile kadının tek başına ayakta kalabilmesi vurgusunu güçlü bir şekilde dile getirmekte ve savunmaktadır. Dolayısıyla geleneksel ataerkil aile yapısından daha eşitlikçi aile yapısına doğru bir evrilmenin olduğu gözlenmektedir. Böyle bir durumda “anasına bak kızını al” gibi atasözleri de anlamını yitirmekte ve yabancılaşmanın etkisiyle toplumsal değişime uğramaktadır. Çünkü kadının yeni modern rolü özellikle anneleri tarafından desteklenmekte ve teşvik edilmektedir. Ancak aynı anneler, kızlarının kendilerine benzememelerinden yakınarak, onların yabancılaşmalarını birbirlerine dert yanmaktadır.

Yabancılaşmanın ortaya çıkardığı kadın ve erkek arasındaki çatışma aynı zamanda pek çok iletişim kanallarıyla da körüklenmektedir. Günlük hayatta karşılaşılan ve tasvip edilmesi asla mümkün olmayan kadına şiddet haberleri, medya araçları tarafından, kasıtlı olarak iki cinsi birbirine karşı kıskırtmaktadır. Netice itibarıyla birbirinin mütemmimi olarak yaratılan erkek ve kadın yabancılaşarak aile çatısı altında bir araya gelmekten kaçınmaktadır.

Yabancılaşmanın görüldüğü toplumsal alanlardan biri de insan ilişkilerindedir. Günümüz insanı diğerleriyle sınırlı ilişkilere sahiptir. Bunların çoğu da işlevi açısından tanımlanır. Örneğin üretici ile tüketici arasındaki tek ilişki biçimi taleplerin karşılanmasıyla ilgilidir. Bunun dışında aralarında insanî bir bağ kurulmaz.²⁶ Mesela aralarında özel sorunlar konuşulup dertleşilmez. Bu yüzden günümüzde insan ilişkilerindeki süreklilik azalırken, bu ilişkilerin sayısı artmaktadır.²⁷ Sıradan

²⁴ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, 186.

²⁵ Giddens, *Sosyoloji*, 157.

²⁶ Pappenheim, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, 79.

²⁷ Bottomore, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, 623.

şehirli bir insan, köylünün bir vatandaşın bir yılda kurduğu yüz yüze ilişkileri, bir haftalık sürede gerçekleştirebilmektedir. Ancak iki iletişim biçimi aradaki fark öylesine derindir ki, köydeki kurulan iletişim daha çok sahicilik ve ortak değerlerle ilişkiliyken, şehirdeki iletişimin neredeyse tamamı Durkheim'in tanımlamasıyla organik yani iş bölümüne dayalıdır. İletişim çağıyla birlikte ortaya çıkan sanal iletişim kanalları sayesinde, bu ilişkiler bir taraftan sahiciliğini kaybederken diğer taraftan sayısı hızla artmıştır. Aile kurumu da bundan nasibini almış, aile bireylerinin sanal ortamlardaki kurdukları iletişim oranı kendi aralarındaki iletişim oranının kat kat üstüne çıkmıştır. Özel günlerde ve belli öğünlerde yemek sofrasında bir araya gelen aile bireyleri birbirlerine karşı yabancılaşırken, kendi kurdukları dünyalarında daha bireyci bir hayat tarzını benimsemektedirler. Aile bireyleri arasındaki bu kopukluk, bir taraftan aile içi iletişimi inkıtaa uğrattırken diğer taraftan aile içi sosyalleşme ve dinî sosyalleşmeyi ise ortadan kaldırmaktadır. Aile içindeki iletişim zafiyeti, yeni yetişmekte olan aile fertleriyle ebeveynleri arasında dini, kültürel ve sosyal açıdan ciddi anlayış farkı oluşturmakta ve onları ailelerine ve değerlerine yabancılaştırmaktadır.

Yabancılaşmanın bir türünü de tüketim alışkanlıklarımızda görmek mümkündür. Tüketim eyleminde duygu, ihtiyaç, estetik kaygılar gibi insanî ögelerin bulunması gerekirken günümüz modern toplumunda yapay olarak oluşturulmuş kurntuların doyurulmasını ifade eder. İlk defa İzmir'de tam bir misafir odası takımının çöpe konulduğunu gördüğümde şaşkınlığımın etkisiyle uzun süre bu eşyalardan gözümü alamamıştım. İlerleyen yıllarda benzer manzaraları seyahat ettiğim diğer şehirlerde de görmeye başladım. Çünkü eşyalar artık eskidiklerinden değil, moda ile yapay olarak oluşturulmuş ihtiyaçların tatmini için yenilenmektedir. Çünkü insanların ihtiyaçlarının ne olduğunu kendilerine öğretilenlerden öğrenmesi, ihtiyaçlarının ne olduğunu yaşayarak öğrenmesine büyük ölçüde engel olur. Tüketim konusundaki yabancılaşma aynı zamanda boş zamanların değerlendirilmesiyle de ilgilidir. Bir insan nesnelere onlarla somut bir ilişki kurmadan satın aldığı gibi boş zamanlarında da maç, film, gazete, dergi, eğlence gibi etkinlikleri satın aldığı mallar gibi tüketir. Aslında diğer mallar gibi bunlar da onun boş zamanlarını tüketmek üzere kurulan sanayi tarafından belirlenir. İnsanın beğenileriyle oynanarak diğer eşyalar gibi eğlenceyi de alması sağlanır. Bu sayede kendi beğenileriyle oynanmak-

tadır ama o bunun farkında olmayan yabancılaşmış insandır.²⁸ Pek çok iletişim vasıtalarıyla birbirinden habersiz, sürekli tüketim bombardımanına uğrayan aile fertleri, kendileri için oluşturulmuş kuruntularını doyumak için ciddi bir çaba içine girer. Önce eşler tüketim endüstrisi tarafından oluşturulan suni ihtiyaçları tatmin etmek için uğraşırken ardından çocukları da buna dâhil olur. Reklamlar aracılığıyla kendilerine sunulan çok özellikli ve markalı ürünlerin temini, aile kurumunun temel amacı haline gelir. Gerekli olan maddi imkânlar eşlerin her ikisinin de daha çok çalışmasını zorunlu kılar. Gün boyu yorgun düşen ebeveynlerin çocuklarıyla ilgilenecek takatleri kalmadığından, onları gündüzleri kreşe geceleri de büyülü dijital dünyanın kollarına teslim ederler. Çünkü modern çekirdek ailede dede, nine gibi aile büyüklerine yer yoktur. Sonunda tüketim arzuları sürekli doyurulmaya muhtaç yorgun aile bireyleri birbirinden kopuk, aileyi inşa eden dinî ve toplumsal değerlerden uzaklaşarak hem birbirlerine hem de toplumlarına yabancılaşır.

Sonuç

Yabancılaşmaya maruz kalan inanan insan, dinî mükellefiyetleri yerine getirmekle seküler davranışlar arasında parçalı bir zihin dünyası inşa eder. Örneğin namaz, haç, oruç gibi ibadetlerde hassasiyet gösterirken, faizi ticaret hayatının gereği olarak görebilmektedir. İnanan insanın zihin dünyasındaki bu değişme nesilden nesile artarak seküler düşünme biçimi lehine gelişmiş ve aile anlayışları da bu değişimden nasibini almıştır.²⁹

Aile kurumu törensel olarak hala bazı dinî ritüellerle kuruluyor olsa da din ailenin işleyişi, aile içinde erkek, kadın ve çocuğun birbirlerine karşı hakları ve rolleri gibi vb. konularda etkisini kaybetmiş görünmektedir.³⁰ Örneğin, aile bireylerinin haklarının birbirinden bağımsız gibi izah edilmesi onları hasım haline getirmektedir. Hâlbuki İslâm'da aile bireyleri arasında mücadele değil karşılıklı sorumluluk söz konusudur. Ne var ki, çiftlerin bir araya gelmesinde ve aile kurumunun devamında dinî kriter ve gerekliliklerin yerini kişisel tercih ve kabuller aldığından, seküler izahlar ağırlık kazanmaktadır. Aile ve din aslında birbirinin devamı için gerekliliği tartışılmaz bir öneme sahiptir. Ailenin kuruluşu meşruiyetini dinden alırken, din de toplum içindeki devamlılığını aile kurumu sayesinde sağlayabilir.

²⁸ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, 190-191.

²⁹ Köse, *Aile Medeniyetinin sonu*, 20-21.

³⁰ Doğan, *sosyoloji*, 178.

Ailede yabancılaşmayı bireyin emeğine yabancılaşması temeline dayandıran düşünce, eşlerden kadının aile içindeki rolüne yabancılaşmasını doğurmuştur. Aile içindeki kadının rolü önce anneliktir. Modern dünyada kadınının annelik rolüne yabancılaşmasıyla öncelikleri de değişmiştir. Aile içindeki klasik görev dağılımındaki erkeğin evin geçimi temin etmesi, kadının ise ev işlerinden sorumlu olması, yabancılaşma düşüncesinde eşitsizlik nedenidir.³¹ Çünkü erkek elde ettiği kazanıyla güç, itibar ve servet sahibi olurken kadının statüsü değişmemektedir.³² Bunun ortadan kaldırılması ancak erkek ve kadın rollerinde eşit paylaşım ile mümkün olabilir. Ontolojik farklılığın rollerdeki eşitsizliği göz ardı edilerek erkeğe ait bazı roller kadına, kadına ait bazı roller de erkeğe geçmiştir. Hatta bu değişim rollerle sınırlı kalmamış, moda sayesinde kılık kıyafetle de desteklenmiş, erkek ve kadın giyim ve aksesuarları arasındaki farklılıklar kaldırılarak “unisex” tabir edilen her iki cinsinde giyebildiği ürünler ortaya çıkmıştır. Böylece her bir cins kendilerine yabancılaşmıştır. Hâlbuki erkek ve kadın arasındaki ontolojik farklılık birbirlerinin rolünü biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak oynamaya imkan vermez. Bundan dolayı İslâm dini, karşılığını maddi olarak sağlamanın imkânsız olduğu eşler arası eşitsizliği, inanan anneler için dünya hayatından sonra en büyük mükâfat olan cennet ile ödüllendirmiştir.

Cinsler arasındaki farklılık Kur’an’da kadın ve erkeğin birbirlerine karşı üstünlüklerle donatıldığı şeklinde ifade edilir.³³ Kadın ve erkek arasında mevcut farklılık ve özellikleriyle birbirleri arasında eşitlik değil “eşdeğerlilik” söz konusudur. Mesela aynı işleve sahip ayakkabıları nasıl ki birini diğerinin yerine giyemiyor ama ikisinden de vaz geçemiyorsak, kadın ve erkek de farklılıklarına rağmen eşdeğere sahiptir. Ancak cinsler arası eşitlik bu farklılıkları törpüleyerek evlilik için işlevsel değil, tam tersine sorunlu bir yaklaşım ortaya koyar.³⁴ Çünkü fitrî farklılıklar bu eşitliğe izin vermez.

Yabancılaşma ve bireyciliğin etkisiyle, en kısa zamanda ailesini kurup çocuklarını yetiştirme motivasyonunun yerini, gençler için eğitim hayatını takip eden bitmek tükenmek bilmeyen kariyer güdülemesi almıştır. Bunun neticesi olarak

³¹ Köse, *Aile Medeniyetinin sonu*, 132-133.

³² Giddens, *Sosyoloji*, 279.

³³ *Kur’ân Yolu* (Erişim 8 Aralık 2019), en-Nisa 4/34.

³⁴ Köse, *Aile Medeniyetinin sonu*, 139-140.

evlenme ya çok ileri yaşlara kadar ötelenmiş ya hiç gündem teşkil etmemiş ya da birlikte yaşama (sevgili) kültürüne dönüşmüştür. Üç olasılıktan her biri ailenin temellerini sarsan ciddi sorunlardır. Evlenmenin şartını yaşla değil, akıl ve ergenlikle sınırlayan dinî gerekçeye yabancılaşan birey kariyer tamamlama, ev, araba vs. sahip olma gibi motivasyon ve mazeretlere sığınarak tamamen seküler gerekçelerle ilişkilendirmeye başlamıştır. Günümüzde bu şartları sağlamak ise yaklaşık otuzlu yaşlara kadar varabilmektedir.

İslâm dini açısından bireysel mülkiyet esas olmakla birlikte ailenin temelleri karşılıklı olarak saygı, sevgi ve paylaşımaya dayalıdır. Ancak modern yaşam, bireye daha küçük yaşlardan itibaren sahip olma, istediklerini elde etme hırsı ile bireyci bir dünya kurar. Zihin dünyası modern kalıplarla yeniden inşa edilen birey ise sahip olduklarını bir başkasıyla paylaşmanın zorluğu veya gereksizliği ile aile kurumunu gündeminden çıkarır.

Toplum bilimlerinin ortaya çıkışından asırlar evvel Kur'an insanın toplumsal varlık olduğunu ve yalnız yaşayamayacağını "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık ..." ³⁵ gibi ayetlerde ifade etmiştir. Bu gerçekliğin meşru zemininin tesisi için de evlilikle gerçekleşen aile kurumunu ihdas etmiştir. Ancak dine bireyci bakış açısıyla yaklaşan modern birey, aile sorumluluklarıyla yüzleşmek yerine, eşit paylaşımaya dayalı birlikte yaşama (sevgili) gibi modern birliktelikleri tercih ederek bu kuruma yabancılaşmıştır. Hâlbuki daha modern zamanların başında Durkheim, aileden yoksun bireylerde intihar oranlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Öyleyse kutsalı dışlayan, vahyi bireysel keyfi yorumlara açan Batı zihniyetinin inşa ettiği kavramlar eski hüviyetlerine kazandırılarak, aile içi roller yeniden asli tanımlarıyla gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

Kaynakça

Bottomore, Tom (ed.), *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: İletişim Yayınları, V. Basım, 2012.

Corcuff, Philippe, *Bireycilik Sorunu*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, I. Basım, İstanbul: Versus Kitap, 2009.

³⁵ el-Hucurat 49/13.

- Çiftçi, Adil, *Din Sosyolojisine Giriş*, 2. Basım, Ankara: Yayınevi Yayınları, 2014.
- Doğan, İsmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, X. Basım, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.
- From, Erich, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, çev. Kaan H. Ökten, IV. Basım, İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, ed. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, I. Basım, Ankara: Ayraç Kitapevi, 2000.
- Köse, Saffet, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, VI. Basım, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2016
- Pappenheim, Fritz, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, çev. Salih Ak, I. Basım, Ankara: Phoenix Yayınları, 2002.
- Ünal, Mehmet Süheyl, *Dinsel Bireycilik*, I. Basım, İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Üskül, Zeynep Özlem, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, I. Basım, İstanbul: Büke Yayıncılık, 2003.
- Bilgin, Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, III. Basım, Bursa: Düşünce Kitapevi, 2012.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 08 Aralık 2019. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/4-nisa-suresi>

AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARINA GELEN SORULAR ÇERÇEVESİNDE AİLE İÇİ YAŞANAN PROBLEMLER: ADANA ÖRNEĞİ*

Ömer Özdemir**

Özet

Son yıllarda aile içi yaşanan problemler, hızla artan boşanmalar ve buna bağlı olarak parçalanmış ve dağılmış yuvaların sayısı hızla artmaktadır. Bu da çocuklar başta olmak üzere tüm aile bireylerini ve toplumun bütün kesimlerini birçok açıdan olumsuz yönde etkilemektedir.

Nitel araştırma modellerinden olan literatür tarama ve doküman analizi yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışma, Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna 2008-2009 yılları arasında danışılan sorular, bu sorulara verilen cevaplardan oluşan ve kayıt altına alınan karteksler içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak aile içi yaşanan problemlere işaret eden karteksleri ele almaktadır. Söz konusu karteksler incelendiğinde, aile kurumunda ciddi sarsıntıların meydana geldiği, aile bireyleri arasında anlaşmazlıkların, kopmaların olduğu ve aile içi şiddetin yaşandığı görülmektedir.

Bununla birlikte toplumda aile içi problemlerin fazla olduğu, birçok danışanın, bir şekilde aile içi problemler yaşadıkları, yaşanan söz konusu problemlerden bir çıkış yolu aradıkları ve bu vesileyle Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna başvurup maddi ve manevi yardım talebinde buldukları görülmektedir.

Giriş

Aile, toplumun devamını sağlayan; bireylerin, kimlik ve kişiliklerinin oluşmasında, toplumsallaşmış çevresine faydalı hâle gelmelerinde alternatif olmayan öncelikli ve en önemli kurumlardan birisi olarak tanımlanabilir. Toplumun çekir-

* Bu çalışma, Ömer Özdemir tarafından, Prof. Dr. Zeki Salih Zengin danışmanlığında tamamlanan yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

** Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi ABD.

deği olan aile, insanlık tarihinin başlangıcından beri, varlığını sürekli korumuştur. Zira tarihte ailenin olmadığı bir topluma rastlamak mümkün değildir.

Aile toplumun temelini oluşturmaktadır. Bu temele olan ilgi ve alaka ne kadar sağlam olursa o toplum da kadar sağlam olur; ancak artan ahlaki yozlaşma, internet ve televizyonun yanlış kullanımı ve medyanın aile düzen ve huzurunu bozmaya yönelik yapmış olduğu olumsuz yayınlar, toplumun temel taşı olan aileyi, ailelerin huzur ve saadetini ciddi manada tehdit etmektedir. Ayrıca aile içi şiddetin, madde bağımlılığına yakalanan çocukların ve boşanma ile biten evliliklerin gün geçtikçe artması, toplumda aile yapısının tehdit altında olduğunu ve aile bağlarının zayıflamaya başladığını göstermektedir.

Aile bağlarının zayıflamasında, günümüz yaşam felsefesindeki değişimin de önemli rolü vardır. Aile bireyleri arasındaki bağların zayıflaması, aile içi şiddetin artması buna bağlı aile bireyleri arasında depresyon, stres vb. psikolojik hastalıkların kaygı verici düzeylere ulaşması, aile kurumunun tekrardan ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda aileyi yaşanabilir, huzurun mekânı hâline getirmenin yolları aranmalı ve aile birliğini, tekrar sağlamak için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Son yıllarda artan aile içi şiddet, hızla artan boşanmalar buna bağlı olarak toplumun çekirdeği olan ailenin dağılması ve parçalanması üzerine, birçok kamu kurum ve kuruluşu ve çok sayıda duyarlı sivil toplum örgütleri, bu konuya duyarlı bazı medya araçları, aile kurumunun devamı, yıkılan yuvaların yıkılmasına engel olma ve aile bireylerini bilinçlendirme konusunda bazı çalışmalar yapmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı da kurumsal olarak kanunla kendisine verilen yetki çerçevesinde konuya duyarsız kalmamıştır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumun temelini oluşturan aile kurumunun iyileştirilmesi, korunması, muhafazası, ayakta kalması amacıyla bazı adımlar atmıştır.

Aile kurumunun muhafazası ve güçlendirilmesi amacıyla atılan en önemli adımlardan biri 2002 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının¹ açılmasıdır. Aile ve Dini Rehberlik Büroları, dinî danışma ve rehberlik birimleri olup 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkındaki sayılı kanun hükümlerine uygun olarak görev yapmaktadırlar. Müftü-

¹ Söz konusu Bürolar, 2014 yılından itibaren "Aile ve Dini Rehberlik Büroları" olarak isim değiştirmişlerdir.

lük binası içerisinde ya da il içerisinde müftülük tarafından belirlenen yoğun yaşam alanlarında hizmet veren bürolarda çoğunlukla vaiz, din hizmetleri uzmanları ve Kur'an Kursu öğreticileri görev yapmakta, kendilerine yüz yüze, telefonla ya da mail aracılığıyla gelen soruları cevaplamaktadırlar. Aile ve Dini Rehberlik Büroları, görevleriyle aile@diyanet.gov.tr adresinden de irtibat kurulabilmektedir.

İlk olarak 2003 yılında 6 ilde Aile İrşat ve Rehberlik Büroları açılmıştır. Daha sonra 2006 yılında 18, 2007'de 11, 2008'de 14, 2009'da 3, 2010 yılında 15 ilde ve bazı büyük ilçelerde açılan Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının sayısı günümüzde 81 il ve 304 ilçe müftülüğünde olmak üzere toplamda 385'e ulaşmıştır.²

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın, kavramsal ve kuramsal çerçevesini oluşturan teorik bölümünde literatür taraması yapılmış, konu ile ilgili materyaller incelenerek bu alanda daha önce yapılmış çalışmaların incelenmesini ifade eden literatür tarama yöntemi kullanılmıştır.³

Bununla birlikte çalışmamızda, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman inceleme yöntemi de kullanılmıştır. Doküman inleme, araştırılması hedeflenen konu ile ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesidir.⁴ Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna 2008-2009 yılları arasında iletilen sorular ile bu sorulara verilen cevapları içeren ve kayıt altına alınan 500 karteks içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak aile içi yaşanan problemlere işaret eden 112 karteks üzerinde yaptığımız değerlendirmede her ana başlık altında çarpıcı bulduğumuz kartekslerden birer örnek sunulmuştur. Ayrıca çalışmanın yapıldığı Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosu farklı zamanlarda ziyaret edilmiş, büroda çalışan görevlilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak, büro ve çalışmaları hakkında bilgi alınmıştır.

² Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü" erişim: 12 Aralık 2019, <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr>.

³ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler için Araştırma Metod ve Teknikleri*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 80.

⁴ Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 129.

Aile ve Aile Kurumunda Meydana Gelen Değişim ve Dönüşüm

Aile hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Bütün bunlardan hareketle ortak bir tanım yapmak gerekirse aile, toplumun devamını sağlayan; bireylerin, kimlik ve kişiliklerinin oluşmasında, toplumsallaşıp topluma faydalı bireyler hâline gelmelerinde alternatifi olmayan, öncelikli ve en önemli kurumlardan birisi olarak tanımlanabilir.

Din gibi insanlık tarihinin en kadim kurumlarından biri olan aile, insanlık tarihinin başlangıcından beri hep var olmuştur.⁵ Tarihin bazı dönemlerinde ve bazı toplumlarda aile, şekil ve fonksiyon bakımından farklılıklar göstermiş olsa da tarih boyunca aile kurumu, varlığını ve birey üzerindeki etkisini hep devam ettirmiştir.⁶

Nitekim birey, kendisi için hayati derecede gerekli olan temel donanımları aile ortamında elde eder. Aynı zamanda bireyin kişiliğinin oluşmasında önemli etkiye sahip olan ilk temel duygulardan sevgi, bağlanma, güven vb. duygular da ailede kazanılır. Bunun yanında saygı, yardımlaşma, adalet, paylaşma vb. değerler de öncelikle aile ortamında öğrenilir ve bireyin hayatının geri kalan kısmı da büyük oranda aile ortamında almış olduğu eğitime göre şekillenir.⁷

Çocuğun ruhsal gelişimi ve sosyalleşmesinde başta anne-baba olmak üzere diğer aile bireylerinin önemli etkisi bulunmaktadır.⁸ Aile ortamında elde edilen bilgi ve değerlerin bireyin bütün hayatını etkilediği bilimsel olarak bilinmektedir.⁹ Ayrıca çocuk, içinde bulunduğu toplumun diliyle, ahlakıyla, sanatıyla ve sorumlu-

⁵ Emin Yaşar Demirci, "Değişim Sürecinde Dünyada ve Türkiye'de Aile Yapısı ya da Cemaat-Cemiyet Ayırımında Aileyi Yeniden Düşünmek", *Günümüzde Aile*, Ed. Ömer Çaha, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 39.

⁶ Yümnü Sezen, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 127.138; Sekam, *Türkiye'de Aile*, (İstanbul: Sekam Yayınları, 2010), 1.

⁷ M. Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2 (1995), 118.

⁸ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 186.

⁹ Mehmet Ali Seven, Ali Osman Engin, "Türkiye'de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2007), 178.

luk, özgüven, doğruluk, dürüstlük gibi bütün değerleriyle ilk defa aile ortamında karşılaşmaktadır.¹⁰

Dolayısıyla sağlıklı bir aile ortamında yetişen birey, duygu, düşünce ve tutumlarında sağlıklı olurken sağlıksız bir aile ortamında yetişen birey ise duygu ve düşüncelerinde sağlıksız olduğu gibi davranışlarında da tutarsız olur.¹¹ Tüm bu yönleriyle ele alındığında, nicelik olarak toplumun en küçük fakat nitelik olarak toplumun en büyük merkezi olan aile, toplumun diğer bütün kurumlarını derinden etkileyen önemli bir kurumdur.

Fakat sanayileşme ve modernleşme ile birlikte birçok kurumda olduğu gibi aile kurumunda da büyük değişiklikler meydana gelmiştir.¹² Bu değişiklikler birçok alanda görülmektedir. Nitekim geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçişin yoğun biçimde yaşandığı günümüz modern Batı toplumunda dinî değerlerin yıpratılmasına paralel aile ve aileye dair birçok değer de yok edilmek üzeredir. Öyle ki bugün Batı'da aile kurumunun varlığı bile sorgulanır duruma gelmiştir. Batı'daki bu değişimden toplumumuzun da etkilendiği görülmektedir. Zira 20. yüzyılın başından itibaren pozitivist düşünce ve anlayışın ülkemiz kültür ve düşünce hayatını etkilemesi sonucu din mefhumunun, hayatın her alanından uzaklaştırılması çabaları, ülkemizde aile kurumunu da ciddi anlamda olumsuz etkilemiş ve aile kurumu bu durumdan yara almıştır. Bu bağlamda paylaşma ve dayanışmanın yoğun olduğu, aile fertlerinin doya doya ait olma duygusunu yaşadığı geleneksel geniş aileden, bireyselliğin öne çıktığı, paylaşma ve dayanışmanın çok az ya da hiç olmadığı çekirdek aileye doğru dönüşümün yaşandığı görülmektedir.¹³

Bu durumun ortaya çıkmasında sosyal hayatın ortaya çıkardığı bazı zorunluluklar da bulunmaktadır. Sosyal hayatta meydana gelen değişmelerle birlikte aile kurumu pek çok etkiye açık kalmış durumdadır. Bu noktada küçük aile yapıları

¹⁰ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1987): 21; Yurdağül Mehmedoğlu, "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Aile" *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2004), 29.

¹¹ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992), 56-57.

¹² Bkz. Nevzat Yaşar Aşıkoglu, "Aile İrşat Büroları ve Sosyal Kurumlarda Dini Rehberlik," *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*, 1 (2013), s. 212-218; Nevin Meriç, "Fetva Sorularında Ailenin Dağılması ve Aile Büroları", *Küreselleşen Dünyada Aile*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 229-246; Serap Kapız Özen, "İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi* 4/3 (2002), 144.

¹³ Ramazan Altıntaş, "Modernitenin İslâm Ailesi Üzerine Etkisi", *Mehir* (1997), 5.

ortaya çıkmış, nikâhsız birliktelikler artmış, bireyler arasında aile içi problemler artmaya başlamış ve boşanma oranları artmıştır.¹⁴ Boşanma ile birlikte aile bireyleri arasında psikososyal ve sosyoekonomik pek çok açıdan yıpranmalar meydana gelmiştir.¹⁵ Aile kurumunda meydana gelen tüm bu olumsuz gelişmelerin en büyük nedenlerinden birinin din ve dinî değerlerden uzaklaşma olduğu söylenebilir.¹⁶

Aile kurumundaki bu değişimde, toplumda manevi değer ve kıymetlerin gün geçtikçe azalmaya başlamış olmasının yanı sıra günümüzde basın, yayın organları ve sosyal medya aracılığı ile sürekli özendirilen Batı dünyasının değerlerini kaybetmiş, dağılmaya yüz tutmuş aile yapısının, toplumumuza benimsetilmeye çalışmasının da etkisi vardır.¹⁷

Zira aile içi iletişim ve muhabbet zayıflamış, geleneksel ailede bir araya gelip yapılan sohbet ve muhabbetlerin yerine, günümüz ailesinde daha çok televizyon, tablet, internet vb. sosyal iletişim araçları ile meşgul olma geçmiştir. Dayanışma ve kaynaşmanın yoğun olduğu geleneksel aileler, yerini daha çok bireyselliğe ve bireysel ilgilere daha fazla zaman ayıran bireylerden oluşan aile tiplerine bırakmıştır.

İnsanoğlu modernitenin getirdiği yaşam felsefesini benimsediği oranda kendinden başkasını önemsemeyen, kimse için fedakârlık yapmayan, kendi his ve heveslerini tatmin etmek için yaşayan ve hayatın merkezine kendini koyup yalnızca kendini düşünen ve daha bunun gibi birçok insanî değerlerini kaybeden bireyler hâline gelmiştir.

Türk ailesi de zamanla öz değerlerinden uzaklaştıkça Batı toplumlarındaki ailelerin içine düşmüş olduğu sıkıntılı durumlara düşmeye başlamıştır. Zira evlilik yaşı yükselmekte, evlilik kararında ebeveyn etkisi azalmakta, karı-koca arası saygınlık kalkmakta, ilişkiler yıpranmakta, ailede çocuğu özgürlüklerini engelleyen bir yük olarak algılayıp çocuk istemeyen eş sayısı artmakta, boşanma oranları endişe

¹⁴ Mustafa Turğut & Semiha Feyzioğlu, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler*, (İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014), 199.

¹⁵ Beder Şen, vd., "Türkiye'de Boşanma Nedenleri", *Küreselleşen Dünyada Aile*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 258.

¹⁶ Necdet Subaşı, "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları", *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 519-521.

¹⁷ İsmail Cerrahoğlu, "İslâm'da Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon", *Diyanet İlmî Dergi* 27/2 (1991), 24.

verici oranlarda yükselmekte, ailede eşler arası huzursuzluklar artmakta ve bütün bu gibi nedenlerden dolayı da evlilikler son bulmakta ve yuvalar dağılmaktadır. Bütün bunlar da bize Türk ailesinin ve toplumumuzun da ne derece tehlikeli bir sürece girdiğini göstermektedir.¹⁸

Bu çalışmada da elde edilen veriler yukarıdaki ifadeleri destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır. Toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumunda, aile içi pek çok ciddi problemlerin yaşandığı, ayrılıkların gün geçtikçe arttığı ve aile kurumunun parçalandığı Aile ve Dini Rehberlik büroları üzerine yapılan diğer çalışmalarda da tespit edilmiştir.¹⁹ Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna gelen soruların %22,4'ü *Aile İçi Problemler* ile doğrudan ilgili, diğer danışılan soruların da birçoğunun dolaylı da olsa aile içi yaşanan sıkıntılara işaret etmesi, toplumun temel taşı olan ailenin ciddi bir erozyon geçirdiğine dair endişeleri teyit etmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu sorular ve bu sorulara verilen cevaplardan oluşan kartekslere öne çıkanlardan bazıları ele alınacaktır.

Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna Gelen Sorular Işığında Ailede Yaşanan Problemler

Toplumda huzurun en yoğun şekilde yaşanacağı yer olan aile, son zamanlarda ciddi anlamda ayrılmalara, yıkılmalara ve parçalanmalara doğru hızla ilerlemektedir. Toplumda evlilik oranları azalmasına karşın, boşanmaların hızla arttığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) 2006 ve 2011 sonuçları incelendiğinde ülkemizde boşanma oranlarının artmakta olduğu görül-

¹⁸ Mehmet Tayfun Amman, "Türkiye'de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi", *Aile ve Eğitim*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s.49; Nurşen Güney, "Aile Büroları", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009 Ankara*, 2 (2009), 176-188.

¹⁹ Bkz. Saadet Çiftkat, *Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesindeki Aile İrşad ve Rehberlik Hizmetlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi (Elazığ İli Örneği)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Tuğba Kevser Şahin, *Dini Danışmanlık Bağlamında Aile İrşad ve Rehberlik Bürosu Faaliyetleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Zehra Yıldız, *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşad ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Salih Aybey, "Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Sorular Işığında Kadınların Boşanma Nedenleri (Ege Bölgesi Örneği)", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2015), 104-126; Yasemin Angın & Nurullah Altaş, "Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2018), 661-689; Salih Aybey, "Aile İçi İletişim Problemlerinde Dini Danışmanlığın Önemi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 19-33; Esra Simav Oruç & Abdurrahman Kurt, "Erzurum ve Bursa Müftülüklerine 2005-2008 Yılları Arasında Gelen Sorular Işığında Kadınların Boşanma Talebinin Nedenleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 299-325.

mektedir.²⁰ Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) derlenen bilgilere göre ülkemizde son 10 yılda evlenenlerin sayısı yüzde 7,09 gerilemesine karşın, boşanan çift sayısı yüzde 28,9 oranında artmıştır. Bu dönemde boşanan çift sayısı 1 milyon 218 bin 458'e ulaşmıştır.²¹

Huzurun merkezi olması gereken aile yuvaları, bireyselleşme, sanayileşme, teknolojinin hızla ilerlemesi ile birlikte birtakım sıkıntılar yaşamakta ve yuvalar dağılmaktadır. Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosunda kayıt altına alınan kartekslere üzerinde yapılan bu çalışmada, söz konusu büroya danışılan soruların içeriğine bakıldığında, toplumda aile içi problemlerin oldukça fazla olduğu, birçok danışanın bir şekilde aile içi problemlerinden bahsettiği, bir çıkış yolu aradıkları ve bu vesileyle Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna başvurup maddi ve manevi yardım talebinde buldukları görülmektedir.

Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna iletilen ve aile içi yaşanan problemlere işaret eden kartekslere incelendiğinde; daha çok aldatma, aile içi şiddet, gelinkaynana arasında yaşanan sıkıntılar, eşler arası uyum sorunu, evlilikte yanlış tercihler sonucu meydana gelen problemler, eşler arası yaşanan cinsel sorunlar vb. sorunlar göze çarpmaktadır. Ayrıca ailede maddi nedenlerden dolayı ortaya çıkan sıkıntılar, eşlerin birbirlerine yeteri kadar zaman ayırmaması gibi konularda da insanların dinî danışma ve rehberlik hizmeti talep ettikleri görülmektedir.

Bununla birlikte evliliğin devamı için oldukça önem arz eden eşler arasında dinî, kültürel, sosyal, ekonomik denkleğin göz ardı edilmesi, aile içi huzurun temininde belki de en önemli rol olan eşler arası sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü, fedakârlık, diğerkâmlık, sadakat, vefa vb. duyguların modern dünyada gittikçe zayıflaması ve ortadan kalkmaya yüz tutuyor olması gibi nedenlerin toplumun temel yapı taşını oluşturan ailede, ciddi problemler meydana getirdiği Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna danışılan sorulardan açıkça görülmektedir. Söz konusu problemlerden bazıları şu başlıklar altında değerlendirilebilir.

²⁰ "Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler", (İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014), 199.

²¹ Anadolu Ajansı, erişim: 19 Mart 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-yilda-1-2-milyon-cift-yollarini-ayirdi/1079315>.

Aile İçi Şiddet

Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna yansıyan ve aile huzur ve saadetine temelinden sarsan nedenlerin başında aile içi şiddetin olduğu görülmektedir. Bu da daha çok hakaret, küfür, dayak, başkalarının yanında aşağılama, yaptığı yemeği, işi, herhangi bir hizmeti beğenmeme, kişiliğini rencide edecek davranışlarda bulunma, alay etme ve bu gibi şekillerde görünmektedir. Ailede şiddet gören kadın, eğer ekonomik bakımdan, eşine muhtaç değil ise, genellikle boşanmayı düşünmeye daha yatkın görünmektedir. Fakat ekonomik bağımsızlığı yok ve boşandığı takdirde ailesinden gereken desteği göremeyecek ise çoğu zaman yaşadığı hadiseleri sineye çekmekte ve bunun neticesinde de çok büyük maddi ve manevi sorunlar yaşayabilmektedir.²²

İslâm dininin iki ana kaynağı olan Kur'an ve sünnete baktığımızda aile huzur ve saadetini gerçekleştirmeye yönelik birçok öğüt ve tavsiyelerin olduğunu görmekteyiz. Örneğin Kur'an-ı Kerimde, Allah; *"Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."*²³ buyurmaktadır. Yukarıdaki ayette Allah, müminlere birbirleriyle çekişmemelerini, birbirleriyle iyi geçinmelerini emretmektedir. Kur'an'ın bu emrinin tatbik edilmesi gereken en önemli kurumların başında şüphesiz ki toplumun temelini teşkil eden, aile kurumu gelmektedir. Ailede eşler birbirleriyle çekişmeden, birbirlerini incitmeden, birbirlerini kırmadan geçinmelidirler. Yine İslâm dinin ikinci temel kaynağı olan hadislere, bakıldığında bu konuyla ilgili birçok önemli mesajın bulunduğu görülmektedir. Onlardan birinde Peygamber Efendimiz; *"Müminlerin iman bakımından en kusursuz olanı, ahlakı en güzel olanıdır. İçinizden ahlakı en güzel olanınız da kadınlarına (eşlerine) karşı en güzel davrananınızdır."*²⁴ buyurarak günümüzde aile ve toplum hayatında yaşanan sorunlara karşı güzel ahlakı ve hanımlara karşı iyi davranmayı tavsiye etmiştir.

Büroya gelen sorular incelendiğinde dinin, aile ve toplum hayatını düzenlemeye yönelik yukarıda saymış olduğumuz emir ve tavsiyelerinin pek de yerine getirilmediği, bunun neticesinde ailede ve toplumda ciddi problemlerin yaşandığı

²² Ekrem Keleş "DİB'e Yansıyan Aile Sorunları", *Aileye İlişkin Sorunlar İstişare Toplantısı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 113.

²³ Enfal, 8/46.

²⁴ Ebu Davut, Sünnet, 16.

görülmektedir. Örneğin, büroya danışan bir hanım, eşinin kendisine ağır sözler söylediğini, kendisine hakaret ettiğini ve eşinin kendisini aldattığını ifade etmektedir. Öyle ki eşinin korkusundan annesinin yanına bile gidemediğini belirtmektedir. Söz konusu danışan, eşinin izni olmadan annesinin evine gidip gidemeyeceğini ve kocasından izinsiz parasını alıp alamayacağını öğrenmek istemektedir.

Soru: *“Kocam bana ağır sözler söylüyor, benim kaldıramayacağım şekilde. Beni asalak olarak görüyor. Bana ve kızıma şerefsiz diyor, benim paramı yiyip bitiriyorsunuz, düşün yakamdan, diyor. Hayatında evli bir kadın var. Ben çocuğumla birlikte evde olmadığım bir sırada eve kadın getirmiş. Onun üzerine bugün ben şuraya gidiyorum diyemiyorum. Aklıma kötü şeyler geliyor yine kadın getirir diye, korkuyorum. Annelere gidiyorum, giderken söyleyemiyorum, annemin yardıma ihtiyacı var. Annelere gidince birkaç saat kalmam gerekiyor. Kocam dönünce benden veya çocuktan duyuyor. Neden söylemedin diye bana kızıyor. Kocamdan izinsiz annelere gidemez miyim? Kocamın parası çok değerli, evin ihtiyaçlarını almak istemiyor. On- dan izinsiz parasından alabilir miyim?”*

Anne-Baba ile İlişkiler

İslâm dinin önemle üzerinde durduğu konuların başında anne-baba hakkı gelmektedir. İslâm dini o derece anne-baba hakkına önem vermektedir ki Kur’an’da anne-babaya öf bile denmemesi²⁵ emredilmiştir. Ayrıca Peygamber Efendimiz de; *“Cennet anaların ayakları altındadır.”*²⁶ buyurarak cennete girebilmenin yolunun da annenin rızasını elde etmekle mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Dinimiz anne-babaya saygıyı, itaati ve onlara hürmeti emrettiği halde toplumumuzda bu emirlerin yeterince yerine getirilmediği, büroya gelen sorulardan açıkça anlaşılmaktadır.

Büroya gelen sorulardan, toplumumuzda, anne-baba hukukuna gerektiği gibi riayet edilmediği ve bazı durumlarda ebeveynler ile çocuklar arasında bazı problemlerin yaşandığı görülmektedir:

Soru: *“Annem 70 küsur yaşlarında, Alzheimer hastası. Kardeşlerimle nöbetleşe bakıyoruz. Ama annemin ağzı çok bozuk, küfürler ve kötü sözler söylüyor bizlere*

²⁵ İsrâ, 17/23.

²⁶ Nesâî, Cihad, 6.

karşı. Bu da bizi çok üzüyor, kimse bakmak istemiyor. İbadetlerine de önem vermiyor. Namazlarını pek kılmak istemiyor. Annemin bize bu şekilde davranması kul hakkına girer mi?"

Yaşlılar ve Bakımları

Günümüz toplumunda, hayatın her alanında ciddi problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu problemlerden biri de ailede bulunan anne-baba ve yaşlıların bakımı ve onların hizmetleridir. Dinimiz başta anne-baba olmak üzere bakıma muhtaç yaşlılara bakmayı emretmiş: *"Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle."*²⁷ Yine başka bir ayette: *"Biz insana anne ve babasını (onlara iyilikle davranmayı) tavsiye ettik. Zira annesi onu, nice zahmetlere katlanarak karnında taşımıştır."*²⁸ buyurulmaktadır.

Birçok hadiste de Peygamberimiz, anne-baba hukukunu özellikle vurgulamış, anne-babaya iyi davranmayı tavsiye etmiştir: *"Bir adam, Resûlullah (sav)'e gelerek: "Kendisine en iyi davranmam gereken kimdir?" diye sordu. Resûlullah (sav): "Annen!" buyurdu. Adam: "Ondan sonra kimdir?" diye sordu. "Annen!" buyurdu. Adam tekrar: "Ondan sonra kim gelir?" diye sordu. "Annen!" dedi. Adam tekrar: "Sonra kim gelir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (sav): "Baban!" cevabını verdi."*²⁹ Hz. Peygamber yine başka bir hadiste; *"Allah'ın rızası anne ve babanın rızasındadır. Allah'ın öfkesi de anne babanın öfkesindedir."*³⁰ buyurarak Allah'ın rızasını kazanmayı anne-baba rızasını kazanmaya bağlamış ve anne-babayı üzmenin de Allah'ın gazabına uğramaya sebep olduğunu ifade etmiştir.

Yukarıdaki ayet ve hadislerde de açıkça görüldüğü gibi İslâm dini anne-baba ve yaşlılara hizmet etmeyi, onların ihtiyaçlarını karşılamayı önemle vurgulamışken günümüzde bir kısım insanlar tarafından anne-baba ve yaşlılara bakmak, onlara hizmet etmek, bir yük olarak algılandığı görülmektedir.

²⁷ İsrâ, 17/23.

²⁸ Lokmân, 31/14.

²⁹ Buhârî, Edeb, 2; Müslim, Birr, 1.

³⁰ Tirmizî, Birr, 3.

Nitekim büroya gelen sorular incelendiğinde yaşlıların, ailede hak ettikleri hürmet ve değeri görmedikleri tespit edilmiştir. Mesela büroya başvuran bir hanım danışan, kayınvalidesine, çocuklarının bakmadığını ve kendisinin, kayınvalidesine baktığını fakat buna rağmen kendisine hakaret edildiğini ifade etmekte ve bu durumda nasıl hareket etmesi gerektiğini danışmaktadır:

Soru: *“Kayınvalideme bakıyorum, diğer çocukları bakmadılar. O kadar çok iyi bakmaya, ilgilenmeye çalıştığım hâlde kayınbabam bana karşı kötü sözler söylüyor. Ben de üzülüyorum. Benim o kadar bakmış olmamı, ilgilenmemi gözü görmüyor, inkâr ediyor. Kaldıramayacağım sözler söylüyor. Ben kayınbabama nasıl davranayım?”*

Gelin Kaynana İlişkilerinden Kaynaklanan Problemler

Evlilik ile birlikte iki ayrı karakterde, iki ayrı sosyal ve ekonomik şartlarda yetişmiş fertler, belki de ayrı kültürde yetişmiş ve hatta bazen iki ayrı dine mensup kimselerin bir araya gelmesi söz konusudur. Dolayısıyla biyolojik, fiziki, sosyo-kültürel farklılıklara sahip bireylerin bir araya gelip uzun bir hayat yolculuğuna çıkmaları neticesinde, söz konusu evliliğin her zaman uyumlu bir şekilde geçeceğini beklemek elbette ki doğru olmaz. Evlilik hayatının akışı içinde eşlerin zaman zaman bir takım problem yaşamaları hâliyle doğal kabul edilmelidir.

Aile içerisinde yaşanan problemleri, öncelikle eşlerin kendi aralarında çözmeleri beklenir. Böyle bir durumda eşler dışında, anne-baba gibi kimselerin yersiz, sık ve gereksiz müdahaleleri çözümü daha da güçleştirebilmektedir. Toplumumuzda genellikle gelin-kaynana kavgası olarak belirtilen bu tür problemlerin temel nedeni ebeveynlerin gereksiz müdahalesi olabildiği gibi, gelinin olumlu yönde de olsa böyle bir müdahaleye olumlu tepki vermemesi olabilmektedir. Hatta toplumda gelin-kaynana arasındaki ilişkilerle ilgili olumsuz yönde bir ön yargının var olduğu, yaşanan olumsuzluklarda bu ön yargının da hatırı sayılır bir yeri olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna iletilen bu konu ile ilgili şikâyetler incelendiğinde; aile yakınlarının evliliğe müdahaleleri de kimi zaman ailede sorun kaynağı olabilmekte ve hatta aile birliğinin yok olmasına bile neden olabilmektedir. Genellikle kaynana, kayınpeder ve bazen de diğer aile bireylerinin, eşlere müdahalesi çoğu zaman olumsuz netice verebilmektedir. Aile yakınlarının ailede, eşler arasında çıkan her probleme müdahale etmeleri yerine, eşler arasında çok bü-

yük sıkıntı olmadıkça, eşleri kendi hâllerine bırakıp, kendi sorunlarını kendilerinin çözmelerine imkân vermeleri, aile içi huzuru ve ailenin devamı noktasında daha sağlıklı olacağını düşünüyoruz.

Büroya danışılan sorulara bakıldığında aile içi yaşanan problemler arasında doğrudan ya da dolaylı olarak gelin ile kaynana arasında yaşanan olumsuz ilişkilere işaret eden sorular da görülmektedir. Gelen sorularda her iki taraf da kendisini haklı görmekte ve olaylara yalnızca kendi penceresinden bakmaktadır. Hâl böyle olunca da problemlerin çözümü gittikçe müşkülleşmekte ve sıkıntılar daha da büyüyüp aile içi daha büyük sıkıntılara yol açabilmektedir. Örneğin büroya danışan bir hanım, gelini ile arasında problem yaşadığını belirtmekte, kendisinin Umreye gideceğini ve gelini ile vedalaşıp vedalaşmama konusundaki tereddüdünü dile getirmektedir.

Soru: *“Allah kısmet ederse ben umreye gideceğim. Gelinimle aramızda bir tartışma yok; ama benimle konuşmuyor. Kocasını kendisine karşı kışkırttığımı zannediyor. Ama öyle bir şey yok. Ben oğluma iyice tembihliyorum, hanımınla iyi geçin diye. Ben umreye giderken geline telefon edip “Allah’a ismarladık” diyeyim diyorum. Kocam da: “Sen onunla telefonda konuşursan, umreye gitmekten vazgeçerim” diyor. “Sen onunla kavga etmedin, evine geldiğinde konuşmamazlık etmedin. O gelsin, sana güle güle git, yolun açık olsun” desin, diyor. Ben ne yapayım şimdi?”*

Miras Paylaşımından Kaynaklanan Sorunlar

Aile içi yaşanan problemlerden biri de aile içinde mirasın adaletli paylaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna gelen bir soruda, soruyu soran kişinin amcasının, babasından kendilerine kalan dükkânı vermediği ve bu durumun da ailede ciddi sıkıntılara sebep olduğu ifade edilmiştir:

Soru: *“Babam sağlığında iken bize ait olan dükkânı amcamın üzerine tapusunu vermişti, daha sonra almak üzere. Babam vefat etti. O dükkân anneme kaldı; ama amcam vermek istemedi, benim diyerek kendisi kullanıyor. Amcam biraz kavga da çıkardı, huzursuzluk meydana geldi. Biz amcama karşı tavır aldık, görünce konuşmak istemiyoruz. Ama onlar hiç utanıp sıkılmadan bize misafir gelince, misafirlere “hoş geldin’e” gelir. Ben onu görünce konuşmak istemiyorum, sadece hoş geldin diyorum. Acaba günah oluyor mu? Ayrıca amcamla hanımı namazlı abdestliler. Hem bu şekilde ibadetlerine dikkat edip bir de kul hakkına girmeleri hiç bağdaşmıyor, değil mi?”*

Kardeşler Arası Yaşanan Problemler

Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosuna kardeşler arası yaşanan problemlerle ilgili sorular da yöneltilmiştir. Söz konusu sorular içerisinde aile fertlerinin birbirleriyle çeşitli nedenlerden dolayı yaşamış oldukları sıkıntılar vardır. Yaşanan bu sıkıntılar içinde maddi sorunların neden olduğu problemlerin de olduğu görülmektedir. Öyle ki, maddi meselelerden dolayı kardeşler arasında bile ciddi problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Zira aşağıdaki olay, yukarıdaki ifadeleri teyit etmektedir:

Soru: *“Benim ablam 72 yaşında, iki çocuğu var. Kocasını yıllar önce vefat etti. Kocasından ve babamdan maaş alıyor. Geçen yıl da benim eşim vefat etti. Ben de babamdan ve eşimden maaş alıyorum. Ablamın babamdan aldığı maaş ikiye bölündü, bana karşı hiç iyi davranmıyor. Bana karşı hep bir kıskançlığı var, yıllardır böyle. Diğer kardeşlerime karşı da aynı; ama ben yeni fark ettim. Onlarla hiç konuşmaz. Bana karşı kendi çocuklarını kışkırtıyor. Ben yeğenlerimi çok severim. Ama ablamın yüzünden çocuklar bana karşı soğuk duruyorlar. Ben ablama gider, yemeğini yapar, evini temizlerdim. Onu bir anne olarak görüyordum. Benden çok büyük ama o benim söylediğim, yaptığım her şeyi çok farklı yorumluyor. Beni kocama karşı da hep kötülemiştir. Eşim bana bunları hiç anlatmadı. Ben şimdi ablama gidip gelmiyorum. Ablama ve yeğenlerime karşı nasıl davranmalıyım? Bana bir yol gösterin.”*

Sonuç

Adana Aile ve Dini Rehberlik Bürosundan elde edilen verilere göre toplumumuzda aile kurumu sarsıntı yaşamaktadır. Aile içi yaşanan problemler başta çocuklar olmak üzere ailenin diğer bütün fertlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca ailede, kadınlar mağdur olmakta ve aile içi şiddete maruz kalmaktadırlar.

Evliliklerde önemli problemler yaşanmakta, eşler arası aldatmalar meydana gelmektedir. Ayrıca eşler arasında, hoşgörü, saygı ve sevgi gibi aile ve toplumu ayakta tutan temel değerlerin gün geçtikçe yıpranmakta olduğu görülmektedir. Aile bireyleri arasında iletişim problemleri yaşanmakta, gittikçe insanlar kendi kabuğuna çekilip, bireyselleşip aynı evde yaşayan yabancılara dönmektedir.

Toplumda gün geçtikçe boşanma oranları artmakta, yuvalar dağılmakta ve bu durumdan da en çok çocuklar etkilenmekte, anne veya babasız kalmaktadır. Bu da çocuklarda biyolojik ve psikolojik birtakım sorunlara neden olmaktadır.

Ailede yaşlılara gereken hürmet ve saygı gösterilmemektedir. Yaşlı ve bakıma muhtaç yakınlarla bakmak aile bireyleri tarafından bir yük olarak görülmektedir.

Aile fertleri arasında çeşitli maddi nedenlerden kaynaklanan bazı problemler yaşanmaktadır. Yaşanan söz konusu problemler neticesinde aile fertleri arasında dargınlıklar ve küskünlükler meydana gelmektedir.

Öneriler

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına, hizmetlerini daha iyi yapabilmeleri ve daha geniş kitlelere ulaşabilmeleri için, gerekli imkân sağlanmalı ve yeteri kadar bütçe tahsis edilmelidir.

Büro görevlileri, Aile ve Dini Rehberlik Büroları adında birimin varlığından haberi olmayan vatandaşlarımızın da olduğunu dikkate alarak, imkânlar ölçüsünde özellikle dar gelirli ailelerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere gidip, bizzat insanları evlerinde ziyaret etmeli, onlara nikâh, talak, aile içi şiddet ve ailenin önemi vb. konularda bilgi vermeli, dinî danışma ve rehberlik hizmetlerini daha geniş alanlara yaymalıdırlar.

Ailelere yönelik evlilik, boşanma, aile konusuna olumlu katkı yapacak panel, sempozyum ve konferans gibi etkinlikler düzenlenerek, halkımızın bu konularda bilinçlenmesi sağlanmalıdır.

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına danışılan soruların içeriğine baktığımızda söz konusu büro görevlilerinin, görevlerini daha etkili yerine getirebilmeleri adına, danışmanlık hizmetinde fıkhi ve dinî bilgilerin haricinde; aile içi problemler, insan ilişkileri, eğitim, sosyoloji, psikoloji vb. alanlar başta olmak üzere daha pek çok alanda yeterli donanıma sahip olmaları gerektiği görülmektedir.

Bürolarda görev yapacak personelin seçiminde dikkatli olunması, söz konusu personellerin, ilahiyat öğreniminin yanı sıra; danışanlara sağlıklı rehberlik ya-

pabilmeleri için, yeteri düzeyde psikolojik danışma ve rehberlik bilgi ve beceresine sahip olmaları gerekmektedir.

Bürolarda görev alacak personelin bu alanda uzmanlaşması adına İlahiyat Fakülteleri, İslâmi İlimler Fakülteleri, İslâm ve Din Bilimleri Fakülteleri vb. fakülte-lerde *Dinî Danışmanlık ve Rehberlik* bölümleri açılmalı ve buralardan büroların ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte personelin yetişmesi sağlanmalıdır.

Büro çalışanları bölgenin özelliğini de dikkate alarak aile yapısı, sorunları ve çözüm önerileri konusunda araştırmalar yapıp; istatistikler oluşturmalı ve elde ettikleri sonuçları ilgili makamlarla paylaşmalıdırlar.

Büro çalışanları aile, kadın, psikoloji, sosyoloji, dinî danışma ve rehberlik, aile terapisi ve çocuk eğitimi gibi konularla ilgili makale, dergi ve kitapları takip etmelidirler.

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının bulunmadığı ilçe, kasaba ve köylere de gidilip; konferans solunu, köy evleri veya camilerde özellikle aile ve kadın gibi konularda halkımıza konferanslar verilmeli ve sohbetler yapılmalıdır.

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan. "Modernitenin İslâm Ailesi Üzerine Etkisi". *Mehir Dergisi* (1997), 5-8.
- Amman, Mehmet Tayfun. "Türkiye'de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi". *Aile ve Eğitim*. 41-70. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Anadolu Ajansı, Erişim 19 Mart 2019, <https://www.aa.com.tr/tr>.
- Angın, Yasemin & Altaş, Nurullah. "Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2018), 661-689.
- Arslantürk, Zeki. *Sosyal Bilimciler için Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. "Aile İrşat Büroları ve Sosyal Kurumlarda Dini Rehberlik". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*, 1 (2013), 212-218.

- Aybey, Salih. "Aile İçi İletişim Problemlerinde Dini Danışmanlığın Önemi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 19-33.
- Bayraktar, M. Faruk. "Ailenin Eğitim Görevi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2 (1995), 117-142.
- Cerrahoğlu, İsmail. "İslâm'da Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon". *Diyanet İlmi Dergi* 27/2 (1991), 15-24.
- Cüceloğlu, Doğan. *İçimizdeki Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992.
- Çiftkat, Saadet. *Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesindeki Aile İrsat ve Rehberlik Hizmetlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi (Elazığ İli Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Demirci, Emin Yaşar. "Değişim Sürecinde Dünyada ve Türkiye'de Aile Yapısı ya da Cemaat-Cemiyet Ayırımında Aileyi Yeniden Düşünmek". *Günümüzde Aile*. Ed. Ömer Çaha, 37-50. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü" Erişim: 12 Aralık 2019. <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr>.
- Güney, Nursen. "Aile Büroları". *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009 Ankara*, 2 (2009), 176-188.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Kapız, Serap Özen. "İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi". *Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Dergisi* 4/3 (2002), 139-153.
- Keleş, Ekrem. "DİB'e Yansıyan Aile Sorunları". *Aileye İlişkin Sorunlar İstişare Toplantısı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Aile". *Diyanet İlmi Dergi* 40/2 (2004), 29-40.
- Meriç, Nevin. "Fetva Sorularında Ailenin Dağılması ve Aile Büroları". *Küreselleşen Dünyada Aile*. 229-246. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Oruç, Esra Simav & Kurt, Abdurrahman. "Erzurum ve Bursa Müftülüklerine 2005-2008 Yılları Arasında Gelen Sorular Işığında Kadınların Boşanma Talebinin Nedenleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 299-325.
- Sekam. *Türkiye'de Aile*. İstanbul: Sekam Yayınları, 2010.

- Seven, Mehmet Ali & Engin, Ali Osman. "Türkiye'de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2007), 176-188.
- Sezen, Yümni. *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990.
- Subaşı, Necdet. "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları". *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm*. 510-524. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Şahin, Tuğba Kevser. *Dini Danışmanlık Bağlamında Aile İrşad ve Rehberlik Bürosu Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şen, Beder. vd. "Türkiye'de Boşanma Nedenleri". *Küreselleşen Dünyada Aile*. 257-288. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Turgut, Mustafa & Feyzioğlu, Semiha. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler*. İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1987.
- Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Yıldız, Zehra. *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşad ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

ÜSVE-İ HASENE OLARAK HZ. PEYGAMBER (sav) VE AİLESİ

*Mehmet Emin Çiftçi**

Özet

Yüce Allah'ın, insanlığa kendi içinden birisini örnek seçerek peygamber göndermiş olması insanlık için en büyük bir rahmet olmuştur. Yüce Allah'ın ahlâkını övmüş olduğu ve örnek alınmasını istediği Hz. Peygamber hayatın her alanıyla ilgili insanlığa örnek olmuş ve bireysel ölçekten toplumsal ölçeğe varıncaya kadar geniş bir ahlak paradigması oluşturmuştur. Hz. Peygamber her konuda insanlığa örnek olduğu gibi toplumun çekirdeği konumunda olan aile hususunda da en güzel örnektir. Bu tebliğde günümüzde toplumun içinde bulunduğu mevcut durum belirlenmeye, bunlara mukabil Hz. Peygamber'in bizlere sunduğu, manevi değerler üzerine tesis edilmiş, sorumlulukların kulluk bilinciyle yerine getirildiği, eşler arasında bireysel saygının ihmal edilmeden birlikteliğin sağlandığı, çocukların iyi eğitildiği yuva profili ortaya konmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in ailedeki örnekliliği toplum için çok önemlidir. Özellikle aile bağlarının zayıf olduğu, kadına şiddetin arttığı, boşanmaların fazlaştığı, birçok gencin zararlı alışkanlıklar edindiği, insan onurunu zedeleyen olumsuzlukların artmasına paralel olarak toplumsal huzursuzlukların giderek arttığı günümüzde, Hz. Peygamber'in toplumsal ıslah modeli çözüm olarak gösterilmiştir.

Giriş

Hz. Peygamber (sav) tebliğ vazifesi kapsamında muhataplarını geniş bir öğretilere tabi tutmuştur. Bu öğretiler, Müslümanlara has ilimlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamış, bizzat öğretilerin kendisi bir ilim dalı olduğu gibi birçok ilmin temel esaslarının belirlenmesinde de kaynak teşkil etmiştir. Hz. Peygam-

* Doktor Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mhtemin71@gmail.com

ber'in çok çeşitli ve kapsamlı öğretilerini ifade eden "sünnet" tabiri, sözlükte, "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" manalarına gelmektedir.¹

Hz. Peygamber, bir din tebliğcisi olarak birincil vazifesi olan Allah'ın dinini insanlara ulaştırma gayesiyle ibadetlere dair pek çok sünnet serdetmiş, hatta Kur'an-ı Kerîm'de yer alan birçok ibadeti bir forma büründürerek insanlara öğretmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in otoritesi vurgulanmış, konuyla ilgili ayetlerde peygambere itaatin Allah'a itaat manasına geldiği², Allah ve Peygamber'i bir işe hükmettiği takdirde müminlerin başka bir yol tutmalarının doğru olmadığı³, anlaşmazlığa düşülen konularda sorunun çözümünün Allah'a ve Resulüne bırakılması⁴, Peygamber'in emir ve nehiyelerinin Müslümanlar tarafından tatbik edilmesi gerektiği⁵ gibi ifadelerle Hz. Peygamber'in otoritesinin mahiyeti ortaya konmuştur.

Allah'ın Hz. Peygamber'e tevdi ettiği bir diğer vazife, onun tüm Müslümanlar hatta insanlar için evrensel düzeyde bir rol model olma sorumluluğudur. Esasen insanlar için şümüllü bir örnek olma misyonunu Allah'ın, tüm peygamberlerine yüklediğini görmekteyiz: *"Ey Rabbimiz! Bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. Bizi başışla. Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin. Andolsun, onlarda (İbrahim ve beraberindekilerde) sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye layıktır."*⁶ *"Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'an uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir."*⁷

Hz. Peygamber de bireysel ölçekten toplumsal ölçüğe varıncaya kadar geniş bir ahlak paradigması oluşturmuştur. Bu kapsamda bireysel erdemleri edinme, diğer insanlarla ilişkilerde ahlakiliği sağlamanın yanı sıra o, siyasi bir lider olarak ihdas ettiği uygulamalarda dahi bir etik çerçevesi oluşturmuştur. Hz. Âişe onun

¹ Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/150.

² Kur'an Yolu (Erişim 11 Kasım 2019), Nisa 4/80.

³ el-Ahzâb 33/36.

⁴ en-Nisa 4/59.

⁵ el-Haşr 59/7.

⁶ el-Mümtehine 60/5-6.

⁷ Yûsuf 12/111.

ahlakını “yaşayan Kur’ân” olarak nitelemiştir.⁸ Ahlak konusundaki bu örneğini Kur’ân-ı Kerîm, “üsve-i hasene/güzel bir örnek” olarak tabir etmektedir: “*Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*”⁹ Ayrıca Allah (c.c.) Hz. Peygamber’i (sav) örnek almayı, kendi sevgisinin kazanılmasına vesile olacağını ifade etmiştir: “*De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*”¹⁰

Hz. Peygamber her konuda insanlığa örnek olduğu gibi toplumun çekirdeği konumunda olan aile hususunda da en güzel örnektir. Hz. Peygamber’in ailedeki örneği toplum için çok önemlidir. Çünkü aile, toplumun temeli ve çekirdeğidir. Dolayısıyla ailenin huzuru toplumun huzuru demektir. Günümüzde aile bağlarının zayıf olduğu, Allah’ın emaneti olan kadına¹¹ şiddetin arttığı, boşanmaların fazlaştığı, birçok gencin zararlı alışkanlıklar edindiği, insan onurunu zedeleyen olumsuzlukların artmasına paralel olarak toplumsal huzursuzlukların giderek arttığı günümüzde, Hz. Peygamber’in toplumsal ıslah modeline ihtiyaç duyulmaktadır.

Biz bu bildiriye Hz. Peygamber’in toplumun temel taşı olan ailedeki örneğini ele alacağız. Hz. Peygamber’in ailede erkek birey olarak üstlendiği çeşitli rollerde sergilediği bazı örnek davranışları üzerinden bütünsel bir tablo ortaya koymaya çalışacağız.

1. Hz. Peygamber’in (sav) Ailedeki Örneği

Hz. Peygamber’in (sav) örneğinin aile yapısını nasıl ıslah ettiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için O’nun geldiği toplumun İslâm’dan önceki durumunu ve daha sonra Hz. Peygamber’in örneğinde ailenin geldiği durumu ortaya koymakta fayda mülâhaza ediyoruz.

⁸ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrût: Dâr-u İhyâ-i’t-Turâsî, ty), “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 18, 746; Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettah Ebu Ğudde (Haleb: Mektebetü’l-Matbuatî’l-İslâmîye), “Kıyâmü’l-Leyl” 2,1601.

⁹ el-Ahzâb 33/21.

¹⁰ Al-i İmran 3/31.

¹¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Fuad Şakir vd. (Mısır: Matbbatu’l-Albâbî, 1975), “Radâ”, 11, 1163.

1.1. İslâm'dan Önce Aile

İnsanlık tarihi, toplumların bozulduğu ve derin ahlaki çöküşlerin yaşandığı birçok zamana tanık olmuştur. Hz. Muhammed (sav) de böyle bir zaman diliminde dünyaya gelmiştir. Onun geldiği döneme İslâm'ın gelmesinden sonra Câhliye dönemi ismi verilmiştir. Câhliye, zulüm esasına dayanan, şiddetin görüldüğü ve güçlünden yana gelişen bir hayat anlayışına verilen isimdir. Câhliye sadece bir çağa değil, bir zihniyete ve hayat tarzına işaret eder.¹²

Hz. Peygamber'in geldiği dönemde hem aile fertleri arasında hem de ailelerden oluşan kabileler arasında bir huzursuzluk ve güvensizlik ortamı mevcuttu. Bu dönemdeki bütün aile sorunlarını bir bildiriye sığdırmak mümkün değildir. Ancak aileyi oluşturan iki cinsten biri olan kadınlara ve dolayısıyla kız çocuklarına yapılan muameleyi kısaca ifade etmeye çalışacağız. Câhliye döneminde kadın, daha doğduğunda kız olduğu için horlanır, ömür boyunca da hakir görülürdü. O dönemde bir kişiye kız çocuğu haberi verildiği zaman, kendisine bir musibet gelmiş gibi üzüntüsünden yüzü simsiyah kesilir ve kimseye görünmek istemezdi. Ona göre bu işin tek sorumlusu da eşiydi. Kur'ân-ı Kerim bu durumu şöyle canlandırmaktadır: *"Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!"*¹³

O dönemde kız çocuklarının doğumuna üzülen hatta onları öldürenler bile olmuştur. Câhliye döneminde kızlarını gömen Kays b. Âsım (ö. 47/667), Resûlullâh'a (sav) gelip şöyle demiş: "Cahiliye döneminde sekiz kızımı gömdüm, ne yapayım?" Resûlullâh (sav): "Her biri için bir köle azat et." deyince o da develeri olduğunu söylemiş, bunun üzerine Resûlullâh (sav) "Dilersen her birinin yerine bir deve kurban et." demiştir.¹⁴ Bu ve benzeri rivayetler Câhliye dönemi Araplarının kız çocuğuna karşı takındıkları tutum, sosyal bir yara ve hatta açık bir cinayet şekline dönüştüğünü göstermektedir. Kız çocuğu ailede bakımı ve büyütülmesi iste-

¹² Mustafa Fayda, "Cahiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/19.

¹³ Nahl 16/58-59.

¹⁴ Ali b. Hüsâmeddin el-Hindî, *Kenzu'l-'Ummâl fi Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, thk. Bekri Hayati (Beyrut: Muessesur'r-Risâle, 1981), 2/ 546.

nilmeyecek kadar değersiz bir meta ve sosyal yönden varlığı utanç duyulacak kadar sorun edinilen bir konuma düşmüş durumdaydı.

İslâm'ın başında kadının yerinin tespiti için Hz. Ömer'in (ö. 23/644) aşağıdaki itirafını vermek konuya açıklık getirecektir. Hz. Ömer: "Biz İslâm'dan önce kadınları insan yerine koymazdık. Ancak İslâm onlara değer verdi ve erkekler gibi haklarından bahsetti. Ondan sonra biz de kadınların haklarının olduğunu anladık."¹⁵ Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu tür örneklerden hareketle Hz. Peygamber'in vahiy vasıtasıyla kadına yönelik olumsuzlukları ıslah etme girişimleri tespit edilebilir.

1.2. Hz. Peygamber'in Aile Bireyi Olarak Örnekliliği

İslâm dini ailenin korunması ve huzuru için aile bağlarının güçlü tutulmasını istemiş ve bunu ibadet saymıştır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerimde: "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir.*"¹⁶ Buyurmuştur. Hz. Peygamber sözlerinde ve davranışlarında çekirdek ailenin yanı sıra geniş aile bağlarına verdiği önemi de vurgulamıştır. Hz. Peygamber de: "Akrabalık bağlarını kesip koparan kimse Cennete giremez"¹⁷, "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse akrabasını görüp gözetsin"¹⁸ "Her kim rızkının bol olmasını ve ecelinin gecikmesini istiyorsa akrabasını görüp gözetsin"¹⁹ buyurmak suretiyle akrabalık bağlarının korunmasına yani sıla-i rahmin önemine vurgu yapmıştır. Arapçada sıla kelimesi, sözlükte; ulaşmak, kavuşmak, irtibat-bağ; rahim ise, yakınlık, acıma, koruma, şefkat anlamlarına gelir. İstilahta, kısaca "akrabalık hak ve hukukunun yerine getirilmesi" şeklinde ifade edilen sıla-i rahim; "kişinin, mirasçısı konumunda olan veya olmayan akrabalarına, yakınlık derecesi sırasını gözeterek, imkânı nispetinde maddî ve

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsir (Beyrût: Dâru Tûku'n-Necât, 1422), "Tefsîrül-Kur'ân", 156; Müslim, "Talâk", 1108.

¹⁶ Nisa 4/1.

¹⁷ Buhârî, "Edeb", 5984.

¹⁸ Buhârî, "Buyu", 34, 6138.

¹⁹ Buhârî, "Edeb", 11, 5986; Buhârî, "Buyu", 13, 2067.

manevî yönden yardımcı olması, ilgi ve alaka göstermesi, onlarla irtibatı koparmaması” şeklinde tanımlanabilir.²⁰

Görüldüğü gibi O (sav) akrabalık hukukuna son derece önem vermiştir. Bu durumu vahiyyle ilk muhatap olduğunda hanımı Hz. Hatice'nin (ö. 620) kendisine söylemiş olduğu sözlerinden öğreniyoruz: Hz. Hatice, ilk vahiy geldikten sonra şaşkınlık içinde olan Hz. Peygamber'i, “Korkma! Yaradana yemin olsun ki, Allah seni asla mahcup etmeyecektir; çünkü sen akrabaları gözetirsin, çaresizlerin işine koşarsın, yoksullara yardım edersin, misafire ikram edersin, hakkı gözetirsin.” sözleriyle teselli etmişti.²¹ Sevgili Peygamberimizin (sav), bu davranışı ideal bir aile konusunda, müminler için model alınması gereken somut bir örnektir.

Hz. Peygamber (sav)'in, ilk emirler doğrultusunda öncelikle akrabalarına İslâm'ı anlatmakla işe başlaması, akrabalarla olan ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır. “*Önce en yakın akrabaları uyar. Sana uyan mü'minlere merhamet kanadını indir.*”²² âyeti inince, Efendimiz (sav) yemek hazırlatıp akrabalarını davet etmiş, kalabalık bir akraba grubunu yedirip içirdikten sonra Allah'a hamd edip O'ndan yardım dilemiş ve İslâm'ı onlara anlatmıştır.²³ Yine Safâ Tepesi'ne çıkarak, akrabalarını çağırıp onları tek tek Allah'ın varlığına ve birliğine davet etmiş ve onlara hitaben: “Ey Kureyş! Ey Falan Oğulları! Ey Peygamber'in amcası Abbas! Ey Peygamber'in Halası Safiye! Ey Peygamber'in kızı Fâtıma! Kendinizi Allah'tan satın alınız. Siz benim malımdan dilediğinizi isteyin. Ama ben sizi, Allah'ın azabından kurtarabilecek hiçbir şeye malik değilim.”²⁴ Buyurmuş ve amcası Ebû Tâlib başta olmak üzere yakınlarının Müslüman olması için ümidini yitirmeyerek sonuna kadar uğraşmıştır.

Hz. Peygamber birçok konuşmasında ailenin önemine değinerek onun bir huzur yeri olduğunu belirtmiş ve aile fertlerinin görev ve sorumluluklarını açıklamıştır. Yaratılış bakımından erkeğe göre zayıf olan kadına karşı iyi davranılması gerektiğini sıkça belirtmiştir: “Mü'minin iman bakımından en mükemmeli ahlaki

²⁰ Mustafa Çağrıncı, “Sıla-i Rahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009) 37/ 113.

²¹ Buhârî, “Bed'u'l-vahy”, 2, 3.

²² eş-Şuarâ 26/214-215.

²³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 19/ 405.

²⁴ Taberî, *Tefsîr*, 19/ 405.

güzel olandır. En hayırlınız da hanımları için hayırlı olandır.”²⁵ Kadınlara karşı iyi davranılmasını emreden Hz. Peygamber, bizzat kendisi de hanımlarına ve aile ef-radına karşı iyi davranırdı. Enes b. Malik’in (ö. 93/711-12) şu rivayetinde bu anla-şılmaktadır: “Resul-i Ekrem’e on yıl hizmet ettim. Allah’a yemin ederim ki, bana hiçbir zaman ‘öf’ bile demedi. Herhangi bir şey için de bana: ‘Bunu neden böyle yaptın? Şöyle yapsaydın ya’ dememiştir.”²⁶ Hz. Peygamber Müslümanlara da aileye değer vermelerini tavsiye etmiştir: “En hayırlınız, ailesi için hayırlı olandır. Bana gelince ben, aileme karşı en hayırlı olanınızım.”²⁷ ve “Yumuşak huydan yoksun olan, iyilikten de yoksun olur”²⁸ buyurmak suretiyle aileye verilmesi gereken de-ğere işaret etmiştir.

Hz. Peygamber, ailesinin dinî hayat ve yaşayışları ile de yakından ilgilenirdi. Bu sebeple o ibadetlerin bir kısmını evde yerine getirir ve evlerin kabirlere dön-memesini isterdi. Dolayısıyla nafile namazları gibi bazı ibadetlerini evde yerine getirmeyi tercih ediyordu.

Hz. Peygamber’in aileye verdiği değer ve bu konudaki örneğinin daha kolay görülebilmesi için örneğini aile fertlerine verilen değer üzerinde göster-meye çalışacağız.

1.2.1. Evlat Olarak Hz. Peygamber’in Örneği

Hz. Peygamber (sav), doğmadan önce babasını ve çok küçük yaşta annesini kaybetmiş olmasına rağmen anne babasını ve yetişmesine katkısı olan diğer yakın-larını hiçbir zaman unutmamıştır. O Hudeybiye umresine giderken (6/628) Ebvâ köyüne uğramış, annesinin kabrini ziyaret etmiş, kabrini eliyle düzeltip ağlamıştı. Niçin ağladığını soranlara da şöyle cevap vermiştir: “*Merhamet duygusu beni duy-gulandırdı da onun için ağladım.*”²⁹ Yıllar sonra küçük yaşta kaybettiği annesini unutmamış ve kabrini ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir. Onun bu ziyaretinde anne

²⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavût vd. (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 2001), XVI, 114.

²⁶ Buhârî, “Edeb”, 2768; Müslim, “Fedail”, 13, 2309.

²⁷ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî. Dâru’l Kutubi’l-Arabî, tsz. “Nikâh”, 1977.

²⁸ Müslim, “Birr”, 23. 2592.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakatu’l-Kübrâ*, thk. İhsan Abas (Beyrut: Dar-u Sadr, 1968), 1/ 117.

hasreti ile dopdolu, vefalı bir evlat ve duygulu bir insan olduğunu görmekteyiz. O, anne baba hakkı konusunda uyarıcı pek çok söz söylemiştir.

Sütannesi Halime'yi gördükçe "*Benim annem, benim annem*" der, kendisine içten sevgi ve saygı gösterir, omuz atkısını serip üzerine oturtur, bir dileği varsa hemen yerine getirirdi. Hz. Hatice ile evlendiğinde, Halime Mekke'ye gelmiş, Peygamberimiz onu ağrılayıp kırk koyun ve bir deve hediye etmişti.³⁰

Ebû Talib'in eşi Fâtıma bt. Esed'in (ö. 4/625-26) de Hz. Peygamber'in yanında büyük bir mevki ve itibarı vardı. Zira o, Hz. Peygamber'le küçüklüğünde ilgilenmişti. O, ilk yıllarda Müslüman olmuş ve Medine'ye hicret etmişti. Peygamberimiz zaman zaman onu ziyaret ederek evinde kuşluk uykusu uyurdu. O vefat edince; 'Bugün annem vefat etti!' buyurdu ve ağladı. Gömleğini çıkarıp ona kefen yaptı. 'Ebû Talib'den sonra bu kadın kadar bana iyiliği dokunan bir kimse olmamıştır.' buyurdu ve ona dua etti. Yine onun hakkında şunları söylemiştir: 'O benim annemdi. Kendi çocukları aç dururken önce beni doyururdu. Kendi çocukları dururken önce benim saçımı başımı yıkar, tarar ve gül yağlarıyla yağlardı.'³¹

Hz. Peygamber anne baba konusundaki sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmiş ve ümmetine de anne babaya iyilik konusunda tavsiyelerde bulunmuştur: "Ana ve babasının ihtiyarlık zamanlarında, bunlardan birine yahut ikisine yetişip de bunlara gereken hürmet ve hizmette bulunarak Cennet'i hak edemeyen kimsenin burnu yerlerde sürünsün!"³² Savaşa katılmak için kendisinden izin isteyen Muaviye b. Cahime'ye, annen sağ mı, diye sordu ve şöyle ekledi: "Sözlerime dikkat et! Annenin ayağı dibinde otur. Çünkü cennet oradadır. Annenin yanından ayrılma, çünkü cennet onun ayakları altındadır."³³ "İyilik yapmama en layık kimdir" diye üç kere soran kişiye, Hz. Peygamber'in her defasında "annen", ancak dördüncü de "sonra babandır"³⁴ demiş olması anne babaya verilmesi gereken değeri açıklamıştır.

³⁰ İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, 1/ 113.

³¹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, 8/ 222.

³² Müslim, "Birr" 3, 2551.

³³ İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, 4/ 274.

³⁴ Buhârî, "Edeb", 5971.

1.2.2. Eş Olarak Hz. Peygamber'in Örnekliği

Hz. Peygamber eşlerine davranışları konusunda da insanlığa en güzel örnektir. O, Yüce Allah'ın "*Onlarla (eşlerinizle) iyi geçinin.*"³⁵ emrini yerine getirmiştir. O, eşleriyle en güzel bir şekilde geçinmiş, onlara her konuda yardımcı olmuş, ev işlerinde onlara ortak olmuş, onları asla dövmemiştir. Onları hayatlarında ve vefatlarında her zaman hayırla anmıştır. Hz. Peygamber eşleriyle istişarede de bulunurdu. İlk vahyi aldığı anda eşi Hz. Hatice'yle istişare edip onun düşüncesine göre hareket etmesi buna en güzel örnektir.³⁶ Hz. Peygamber çok kritik anlarda eşlerinin fikrini almış ve uygulamıştır. Hudeybiye anlaşması, Müslümanlara çok ağır gelmişti. Kâbe'ye varamadan geri döneceklerdi. Resûlullah (sav), ashabına: "Kalkın kurbanlarınızı kesin, sonra da tıraş olun!" buyurmuş olmasına rağmen kimse kalkmadı. Resûlullah (sav) emrini üç kere tekrar etti. Yine kalkan olmayınca Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) çadırına girdi. Ona halktan maruz kaldığı bu hali anlattı. O, kendisine: "Ey Allah'ın Resulü! Bunu (yani halkın kurbanını kesip, tıraşını olmasını) istiyor musun? Öyleyse çık, ashaptan hiçbiriyle konuşma, deveni kes, berberini çağır, seni tıraş etsin!" dedi. Hz. Peygamber kalktı, hiç kimse ile konuşmadan bunların hepsini yaptı. Ashab bunları görünce kalktılar kurbanlarını kestiler, birbirlerini tıraş ettiler.³⁷

Hanımları ile arasında ufak tefek tartışmalar olmuş, ama onların hepsini en güzel bir şekilde tatlıya bağlamasını bilmiştir. Eşleri, onun yanında rahatlıkla fikirlerini söyleyebilmiş ve hatta onunla tartışabilmişlerdir. O kadınlara verilmesi gereken değer konusunda şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız, ailesine karşı iyi davrananınızdır. Ben aileme karşı en iyi davrananınıyım. Sizin en hayırlınız, kadınlarına karşı iyi davrananlardır." "Müminlerin iman bakımından en mükemmeli ahlakî bakımdan en güzel olan ve ailesine şefkat ve mülayemetle davranandır."³⁸ "Hanımına yedirdiğin senin için sadakadır."³⁹ Başka bir rivayette de "Bir Müslüman Allah'ın rızasını umarak aile efradına harcamada bulunursa, bu onun için sadaka olur."⁴⁰ Buyurmuştur. Bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber ailenin ihmal

³⁵ en-Nisa 4/19.

³⁶ Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 3.

³⁷ Buhârî, "Şurut", 2731.

³⁸ Tirmizî, "İman", 2612.

³⁹ Buhârî, "İman" 55; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1998), 1/ 47.

⁴⁰ Buhârî, "İman" 56.

edilmemesini istemiştir. Bu konuda ağır ifadeler kullanmıştır. Nitekim “Geçimini üstlendiği aile bireylerini ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter.”⁴¹ Buyurmuştur.

Hz. Peygamber, güzel bir benzetmeyle, kadının narin yaratılışına işaret ederek, onlara kibar ve yumuşak davranılması gerektiğini ifade eder. Şöyle ki, bir yolculukta hanımların develerini Enceşe denilen güzel sesli siyah bir köle sürmektedir. Resûlullah ona: 'Ey Enceşe, yavaş ol! Kristallere dikkat et!' buyurmuştur.⁴² Peygamberimizin sevgili eşleri başta olmak üzere develer üzerinde yolculuk yapan hanımlar için “el-kavarîr”, yani cam veya kristal” benzetmesini kullanması, hanımların narin, hassas ve kırılabilir yapılarına bir işaret olduğu kadar, onların kıymet ve değerine de bir ima idi.⁴³ Cenneti, kadınların ayağının altına seren, yüce bir ahlak, edep ve zarafet örneği olan Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi kadınlık dünyası ve kadın haklarının korunması bakımında da insanlığa rehberlik ediyordu. "Kadınlara karşı hep hayır tavsiye edin. Zira onlar sizin yanınızda birer emanettir."⁴⁴ buyuran Hz. Peygamber kadınları Allah'ın emaneti olarak görüyordu. Allah'ın emaneti bir başkasının emanetine benzemez. O, emanete hıyaneti münafıklık alameti saymıştır.⁴⁵

Kur'ân'da, erkeğin eşiyle iyi geçinmesi emredilmekte, “Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”⁴⁶ buyrulurken çok ciddi bir sorun olmadıkça, erkeğin eşini boşayarak aile yuvasını dağıtmaması istenmektedir. Hz. Âişe'nin ifadesiyle: “Hz. Peygamber ne bir hizmetçisini ne de bir hanımını dövdü ne de eliyle bir şeye vurdu.”⁴⁷ O kadınlara değer vermiş ve Müslümanların da değer vermelerini istemiştir. Kadına şiddeti önleme konusunda da tavsiyelerde bulunmuştur. Peygamberimizin yirmi üç yılda insanlığa tebliğ ettiği dinin özeti mesabesinde olan

⁴¹ Müslim, “Zekât”, 40, 996; Ebû Dâvûd Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty), “Zekât”, 1692; İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîh (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân: İbn Balaban tertibi)*, thk. Şuayb Arnavût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 10/ 51; Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 7/ 769; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/ 575.

⁴² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Salîm Esed ed-Dârânî (Arabistan: Daru'l-Muğni, 2000), “İsti'zan”, 2743; Buhari, “Edeb”, 6161; Müslim, “Fedâil”, 2323.

⁴³ Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 4/ 213.

⁴⁴ Tirmizî, “Radâ”, 1163; İbn Mâce, “Nikâh”, 1851; Ahmed, *Müsned*, 12041.

⁴⁵ Buhârî, “İman”, 33; Müslim, “İman”, 59.

⁴⁶ en-Nisâ 4/19.

⁴⁷ İbn Mace, “Nikah”, 1984.

Veda Hutbesi'nde de şu önemli cümleler yer almıştır: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz onları, Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın adını anarak (nikâh kıyıp) onları kendinize helâl kıldınız."⁴⁸ Hz. Peygamber (sav) kadınların dövülmesine karşıydı. O, "Eşlerinize yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin, sakın onları dövmeyin ve onları incitecek çirkin sözler söylemeyin."⁴⁹ "Sizden biri hem karısını köle gibi döver hem de utanmadan sarılıp yatar"⁵⁰ "Kadınları, ancak kötüleriniz döver"⁵¹ buyurarak bu konuda en güzel örneği sunmuştur. Ona göre eş olmak, bir başkasının üzerinde sınırsız egemenlik kurmak değil, hayatı kolaylaştırma ve güzelleştirme yolunda ona yardımcı olmaktır. Kadınların çokça şiddete maruz kaldığı günümüz dünyasında, kadını dövmeyi İslâm'ın gereği gibi görenler, Hz. Peygamberin bu örneğini göz önüne getirmek zorundadırlar.

Peygamber Efendimiz (sav) ayrıca "Kadını kocası aleyhine kışkırtan bizden değildir."⁵² buyurarak aile içerisindeki güven ortamını bozmaya çalışanları uyarmıştır. Cenâb-ı Hak, mümin erkek ve kadınları birbirlerinin dostları olarak nitelemiştir ve onların, birbirlerine iyiliği tavsiye etmek ve kötülükten sakındırmakla yükümlü olduklarını bildirmiştir.⁵³ Ayrıca eşleri, birbirlerinin mahremiyetlerini örten bir elbiseye benzetmiştir.⁵⁴ Erkek ve kadınların dostluklarını en iyi gösterecekleri yer şüphesiz aile yuvasıdır.

Hal böyleyken bir kadını tehdit etmek, zorla çalıştırmak, parasına el koymak, tartaklamak ya da ev içinde yok saymak şiddettir. Hangi şekilde olursa olsun şiddet gören bir kadın, yalnız, çaresiz ve yetersiz hisseder. Özgüveni zedelenir, öfke ve utanç duyar. Sağlığı bozulur, yaşama sevincini yitirir. Ailede etkin birey olan annenin sağlıklı bir psikolojiye sahip olması tüm aileye de olumsuz yansımaktadır. Kadının dövülmeye devam ettiği günümüz dünyasının bu konuda da onun örneğine muhakkak ihtiyacı vardır. Hala bazı Müslümanların dövmeyi bir hak görmesi ve hatta ibadetten sayması düşündürücüdür. Hz. Peygamber'in örneğinden nasiplenmemiş olduklarını göstermektedir.

⁴⁸ Tirmizi, "Rada", 1163.

⁴⁹ Ebû Davûd, "Nikâh", 2144.

⁵⁰ Ahmed, Müsned, IV, 17; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/ 148.

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/ 204.

⁵² Ebû Dâvûd, "Talâk", 2175.

⁵³ et-Tevbe 9/71.

⁵⁴ el-Bakara 2/187.

1.2.3. Baba Olarak Hz. Peygamber'in Örnekliliği

Çocukların yetiştirilmesinde iyi bir ailenin yerini tutacak daha sağlıklı bir kurum yoktur. Kişilik aile ortamında gelişir. Çocuğun, toplumun inanç ve değerlerine, kültür ve geleneklerine uyumlu bir birey olarak yetişmesi önce aile çevresinde sağlanır. Aile, çocuğun bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayarak güven ortamı yaratır ve onun sağlıklı büyümesini güvence altına alır. Nitekim onun genel olumlu tavrını ve insanlara olan merhametli yaklaşımını göz önüne alacak olursak çocuklara olan tavrının da olumlu olmasını bekleriz. O, zevcelerinin indinde fevkalade bir aile reisi olduğu gibi, mükemmel bir baba idi. Hz. Peygamber (sav), çocuklarını ve torunlarını çok sever, onlara değer verirdi. Onlara zaman ayırır, şakalaşır, onları öper ve onlara hediyeler sunardı.

Resûlullah ayrıca her çocuğun doğumundan itibaren iyilik görme hakkını ortaya koymuş ve gözetmiştir. Yeni doğan bebeğe kulağa hoş geldiği kadar anlamı da güzel olan bir isim koymayı tercih ederken, ağzında çiğnediği bir lokmacık hurma ile çocuğun damağını tatlandırmayı ve ona geleceği için hayır dualar etmeyi âdet edinmiştir. Peygamberimiz tarafından doğumun yedinci gününde yapılması uygun bulunan küçük bir törenle bebek ismine kavuşur ve kulağına ezan okunur, tıraş edilen saçlarının ağırlığınca gümüş sadaka verilir ve akîka kurbanı kesilirdi.⁵⁵

Kızlarına çok düşkün olan Hz. Peygamber onları her zaman kollar ve ziyaret ederdi. Kendisini ziyaret eden kızı Fatıma'yı her gelişinde ayakta karşılar, kucaklar ve yanına oturturdu. Kızını uğurlarken yine ayağa kalkar ve onu kapıya kadar yolcu ederdi. Ayrıca Hz. Peygamber, kızı Fatıma ile damadı Hz. Ali'yi sabah namazına kaldırmak için evlerine kadar gider ve "Allah size rahmet etsin, haydi namaza!" diyerek onları namaza çağırırdı.⁵⁶

Hz. Peygamber (sav), torunları Hasan ve Hüseyin'e derin bir sevgi besler ve onlarla şakalaşır. Hz. Hasan'ı bir defasında öpüyordu ki bu durum Temîm kabilesinden birinin tuhafına gitti. Kendisinin on tane çocuğu olduğu hâlde bugüne kadar hiçbirini öpmediğini söyledi. Peygamberimiz çok üzüldü, "Allah senin kalbinden

⁵⁵ Görmez, *Hadislerle İslâm*, 4/ 109-110.

⁵⁶ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensur*, (Beyrut: Daru'l-Fikr), 5/ 613.

merhameti aldıysa ben ne yapabilirim.” diyerek tepkisini gösterdi ve “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.” buyurdu.⁵⁷

Hz. Peygamber’in çocuklara değer vermesi ve onlarla olan muhabbeti konusunda birçok örneğe rastlamak mümkündür. Nitekim o, bu tür davranışları konumunu zedeleyecek bir şey olarak görmemiş, aksine Müslümanlara örnek teşkil edecek pek çok davranış serdetmiştir. O, çocukları yeryüzündeki şefkat ve merhamet duygusunun kaynağı olarak görürdü. Bazı çevrelerde günümüzde de görülen çocuklar arasında cinsiyet ayrımcılığının yerine o, çocukları "Allah'ın bir bağıışı ve armağanı olarak görme"⁵⁸ anlayışını yerleştirmeye çalışmıştı.

Bu konuda şöyle buyurmuştu: "Kimin üç (veya iki veya bir) kızı (veya kız kardeşi) olur da onlara iyi muamelede bulunur, oğlan çocuklarını bunlara tercih etmez ve eğitimlerini en güzel şekilde yerine getirirse, Allah onları kendisi için cenneme karşı bir perde kılar ve onu cennetine koyar."⁵⁹ Hz. Peygamber (sav) kız çocuklarının ve kadınların toplumdaki konumlarını iyileştirmek için, onlar hakkında insanlara teşvik edici tavsiyelerde bulunmuş, davranışlarıyla ile de bu konuda bizzat örnek olmuştur.

2. Günümüzdeki Aile Problemleri ve Hz. Peygamber'in Örneğine Olan İhtiyaç

Burada günümüzde yaşanan ailevi problemlerin hangi boyutlarda olduğunu birkaç cümle ile de olsa aktarmak Hz. Peygamber'in örneğine ne kadar ihtiyaç duyulduğunu göstermesi bakımından uygun olacaktır.

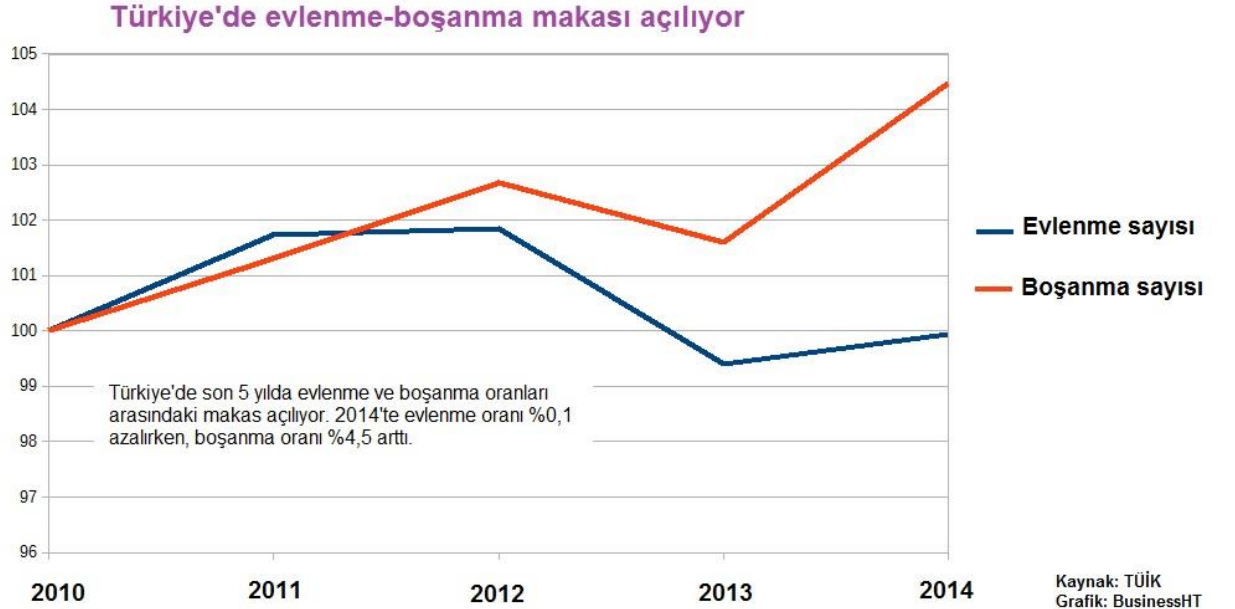
Yaşadığımız çağ, Câhliye çağında olduğu gibi aile değerlerinin çığnendiği bir dönemdir. Yine toplumun zayıf bireyi olan kadın zulme maruz kalmaktadır. Örneğin, 1998'de yapılan bir çalışma; kadınların %50'sinden fazlasının aile içi şiddete maruz kaldığını, bunun da %30'unun eşleri tarafından uygulanan şiddet biçiminde olduğunu gösterdi. Dünya Sağlık Örgütü'nün 7 yıl süren çalışması sonucunda yayınladığı bir raporda, Batı'da her 6 kadından birinin aile içi şiddete maruz kaldığı belirtilmektedir. Türkiye Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırma Raporu (2015), kadınların %43,9'unun duygusal şiddete, %35,5'inin fiziksel şiddete, %30'unun

⁵⁷ Buhârî, "Edeb", 18, 5997.

⁵⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/ 284.

⁵⁹ İbn Mace, "Edeb", 3; 3669.

ekonomik şiddete ve %12'sinin cinsel şiddete maruz kaldığını belirtmektedir.⁶⁰ Bu durum toplumun çekirdeği olan aile yapasındaki problemleri arttırmaktadır. TÜİK verilerine göre, 2018 yılında evlenen çiftlerin sayısı 2017 yılına göre yüzde 2,9 azalarak 553 bin 202'ye geriledi. Kaba evlenme hızı binde 6,8 olarak gerçekleşti. 2018'de boşanma sayısı bir önceki yıla göre yüzde 10,9 artarak 142 bin 448'e yükseldi. Kaba boşanma hızı binde 1,75 oldu. Bir yandan evlilikler azalıp diğer yandan da boşanmaların artması dikkat çekmeye başladı. 2001 yılından bu yana Türkiye'deki boşanma istatistikleri ele alındığında en fazla boşanma olayının 2018 yılında yaşandığı görüldü. Yapılan araştırmalara göre; 2001 yılındaki boşanma sayısı 91 bin 994 olarak kayıtlara geçerken bu rakam 2017 yılında da 128 bin 411 oldu. 2016 yılında boşanan çift sayısı 126 bin 164, 2015 yılında ise 131 bin 830 olarak kayıtlara geçti.⁶¹

62

Ayrıca güncel basında hemen her gün görmeye alıştığımız aile dramları, töre cinayetleri, kadın ve çocuklara yönelik şiddet ve hâsılı benzer felaket haberleri neredeyse sıradan hadiseler haline gelmiştir. Küreselleşen dünyada aileyi hedef

⁶⁰ Yağmur Duva, *Çanakkale İl Merkezinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığının Araştırılması, Risk Faktörleri ile Ruhsal Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2019), 20.

⁶¹ <http://www.aktuelsikoloji.com/tuik-2017-evlenme-ve-bosanma-oranlari,10:18> (Erişim Tarihi: 17.11.2019).

⁶² [https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=Tuik'e göre boşanma oranlari,10:24](https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=Tuik'e+gore+boşanma+oranlari,10:24) (Erişim Tarihi: 17.11.2019).

alan ve aile içinde yaşanan sadakatsizlik, vefasızlık, tahammülsüzlük, bilinçsizlik, boşanmalar ve kadına şiddet gibi sorunlar ailelere ciddi anlamda zarar vermektedir. Bu durum da ailenin dolayısıyla toplumun huzuru bozulmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i "örnek bir model" olarak çağın idrakine sunmak gerekmektedir. İnsanlık ailevi sorunlarını onun rehberliğinde çözmüş ve en mutlu toplum anlamına gelen asr-ı saadet dönemini yaşamıştır. Onun örnekliliği ve sünnetinin geçerliliği belirli bir zaman dilimi ile sınırlı değildir. Câhliye döneminde olduğu gibi günümüzün ailevi sorunlarının çözümünde de Hz. Peygamber'in aile ahlakı örnekliliği önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'i çağa taşımak ve onun ahlâkî ilkelerini olabildiğince takip etmek suretiyle onu örnek almak gerekir. Çünkü biz bu çağda yaşıyoruz, dolayısıyla bu çağı kendi açımızdan verimli ve yaşanır hale getirmek için Hz. Peygamber'in örnekliliğinden nasıl ilham alabiliriz ve ondan nasıl yararlanabiliriz? Sorularına cevap bulmak zorundayız. Dolayısıyla biz, bu ihtiyacın tamamını karşılamakta iddiasında olmadan günümüzdeki sorunlar ekseninde aile kurumunun devamlılığına katkı sağlaması bakımından Hz. Peygamber'in aile konusunda üzerinde durduğu bazı hususları burada ifade etmek istiyoruz.

Eş Seçimi: Ailelerin devamlılığının sağlanması için öncelikle bir aile kurulurken dikkat edilmesi gereken birtakım ilkeleri Hz. Peygamber'in tavsiyelerinden ve yaşantısından almak mümkündür. Günümüzde tarafların eş seçiminde daha çok maddi unsurları göz önünde bulundurmaları, birbiriyle anlaşamayacak olan iki tarafın buna dair işaretleri gözden kaçırmalarına neden olmaktadır. Bu hususta en güzel örnek Hz. Hatice ile Hz. Muhammed'in evliliğidir. Hz. Hatice'nin eş olarak Hz. Muhammed'i tercih etmesinde ticaret hayatındaki yeterli tecrübesinden çok, ahlaklı, dürüst, güvenilir ve namuslu birisi olmasının rolü çok büyüktür.⁶³ Nitekim Hz. Peygamber yoksul ama iyiliksever, okuryazar olmayan ama dürüst bir insandı.⁶⁴ Birbirlerinin ahlakî hasletlerini tercih ederek gerçekleştirdikleri bu evlilikte Hz. Hatice ile Hz. Muhammed'in huzurlu bir yuvaya sahip oldukları bilinmektedir.

Ailenin manevi değerler üzerine kurulması: Maddi değerler üzerine kurulan yuvalar başından itibaren birçok sakınca taşımaktadır. Bu yuvaları Kur'ân'ın tabii

⁶³ Bünyamin Erul, *Siret Tedkikleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 37.

⁶⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), Cilt: 1, s. 66.

riyle örümcek yuvasına benzetmek mümkündür.⁶⁵ Ayrıca “*Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır.*”⁶⁶ Ayeti ışığında Allah’ın aile fertlerine öncelikli olarak manevi sorumluluklar yüklediğini ileri sürebiliriz. Günümüzde ise aileye huzur ve sükûnet yuvası olmaktan ziyade eşlerin birbirlerine maddi imkanlar sunduğu bir birliktelik gözüyle bakılmaktadır.

Hak ve Sorumluluk Dengesi: Hz. Peygamber bizzat kendi olumlu davranışlarıyla bir ailede erkeğin üstlenmesi gereken bilhassa manevi sorumlulukları göstermiş, ailesinin maddi beklentilerini de imkânı ölçüsünde karşılamaya gayret etmiş, yukarıda da birçok örneğine yer verdiğimiz olumlu davranışları ile eş, baba, dede gibi çeşitli rollerde örneklik teşkil etmiştir. Eşlerine yaptığı tavsiyelerle de kadınların rollerini belirlemiştir. Dolayısıyla ailede her bireyin önce sorumluluklarını yerine getirmeleri, Allah’ın kendilerine verdiği hakları birbirlerinin aleyhine kullanmamaları gerekir.

Kadınların Eğitimi: Ailede Hz. Peygamber’in üzerinde durduğu önemli bir husus kadınların eğitimidir. Kadının bulunduğu toplumun ilmi birikiminden faydalanması, haberdar olması, ailedeki etkinliğini arttıracak ve ailenin huzuruna katkı sağlayacaktır. Ailedeki etkinliğinin idrakinde olan, aile içi sorumluluklarını kulluk şuuruyla yerine getiren bir eş, ailedeki huzurun temininde önemli bir unsur olacaktır. Hz. Peygamber’in, Hz. Âişe’nin ilme olan ilgisine nasıl olumlu cevap verdiği-ne dair rivayetler kaynaklarda çokça yer almıştır. Elbette o, bütün hanımlarına aynı ölçüde imkân vermiş ancak Hz. Âişe ilme olan özel ilgisi ve kabiliyeti ile öne çıkmayı başarmış, Hz. Peygamber’in vefatından sonra da kendisine başvuru alan önemli bir merci haline gelmiştir. Hz. Âişe’nin ilme olan alakasını ciddiye alan Hz. Peygamber’in, onun kendisiyle uzun tartışmalara girmesine müsaade ettiği kaydedilir. Eşlerinden Hz. Hafsa toplumda okuma yazma bilen nadir insanlardandır.⁶⁷ Yine Hz. Peygamber’in, bazı eşlerinin zanaat sahibi olmalarına ve zanaatlarını icra etmelerine müsaade ettiği bilinmektedir.⁶⁸ Toplumda kadın eğitiminin ihmal edilmesinin

⁶⁵ el-Ankebût 29/41.

⁶⁶ Taha 20/132.

⁶⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 2/ 563.

⁶⁸ Rıza Savaş, “Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Ak-yüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 3/ 132.

nelere mal olduğu bugün de gözlemlenebilir bir olgu iken Hz. Peygamber'e isnad edilen ve kadınların okumalarına gerek olmadığı meyanında ifadeler içeren birçok hadis mevcuttur. Oysa bu tür ifadelerin gerek Kur'ân-ı Kerîm'in bilgiyi öven ayetlerinin gerekse de Hz. Peygamber'in hanımlarının yazı yazmayı öğrenmiş olmalarının ışığında mevzu olduklarının kolaylıkla anlaşılacağı ifade edilmiştir.⁶⁹

Aile birliğinin devamının sağlanması: "Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğiniz bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz." Ayeti eşlere, evliliğin devamını sağlamak için sabretmeleri tavsiyesinde bulunmaktadır.

Hz. Peygamber de eşiyile anlaşamayan evlatlığı Zeyd b. Harise'ye, "Allah'tan kork ve zevceni boşama" talimatı vermiş, ancak Zeyd buna rağmen nikah akdini bozmuştur.⁷⁰ Kurum olarak ailenin devamlılığının sağlanması için bireysel fedakarılıkların gösterilmesi ve kulluk bilinci çerçevesinde aileye yaklaşılarak sıkıntıların hoş görülmesi Hz. Peygamber'in aile modelinden öğrenilen hususlardır.

Sonuç

Yüce Allah, insanlığa kendi içinden birisini örnek seçerek peygamber göndermiş olması insanlık için en büyük bir rahmettir. Yüce Allah'ın ahlakını övmüş olduğu ve örnek alınmasını istediği Hz. Peygamber hayatın her alanıyla ilgili insanlığa örnek olduğu gibi bir aile ferdi olarak da ideal İslâm ailesinin canlı örneği olmuştur. O, Yüce Allah'ın Kur'ân'da belirlediği ölçüleri hayatında en güzel bir şekilde uygulamış, aile konusunda da en güzel örnek olmuştur. Hz. Peygamber diğer bütün insanlara olduğu gibi, kan bağı ve evlilik bağlarıyla oluşan akrabalarına da gereken ilgi, sevgi ve saygıyı her zaman göstermiştir. Onların maddi ve manevi yönleriyle ilgilenmiş, onlara yardım etmiş, onların doğru yola gelmeleri, iyi bir Müslüman olarak dünya ve ahiret saadetine erebilmeleri için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Hayatlarında olduğu gibi, ölümlerinden sonra da yakınlarını dua ve güzelliklerle anarak en güzel vefa örneğini sunmuştur. O, vefalı bir eş, mütevazı ve sevecen bir baba, doğrularından asla taviz vermeyen kararlı bir şahsiyetti. O, yön-

⁶⁹ M. Hayri Kırbaçoğlu, *Eskimez Yeni Hz. Peygamber'in Sünneti* (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 190.

⁷⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/ 566.

lendirici söz ve davranışlarıyla örnek bir çocuk, vefalı ve duyarlı bir eş, hassas bir baba, şefkatli bir dede ve örnek bir akraba olarak bizlere ışık tutmaya devam etmektedir.

Hz. Peygamber bizlere, manevi değerler üzerine tesis edilmiş, sorumlulukların kulluk bilinciyle yerine getirildiği, eşler arasında bireysel saygının ihmal edilmeden birlikteliğin sağlandığı, çocukların iyi eğitildiği bir yuva profili sunmaktadır. Bu yuvada eşler ve çocuklardan meydana gelen çekirdek aile ve akrabalarından meydana gelen geniş aile hem Allah'ın emaneti hem lütfu olarak görülmektedir.

Günümüzde de ailelerin Hz. Peygamberin örneğine ihtiyacı vardır. Hele kadınların ifrat ve tefrit arasında ezildiği, İslâm'ın kadınlara getirdiği haklar hususunda efkâr-ı umûmiyenin sistemli şekilde zihinleri bulandırdığı şu dönemde bu idealleri milletçe bilmeye, fiilen yaşatarak izhar etmeye muhtaç olduğumuz açıktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*, I-XXXXV, thk. Şuayb Arnavût vd.. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/ 150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. I-X. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır. Beyrût: Dâru Tûku'n-Necât, 1422.
- *el-Edebül müfred*. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1998.
- Çağrı, Mustafa. "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/444-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Çağrı, Mustafa. "Sıla-i Rahim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*. I-IV, thk. Hüseyin Salîm Esed ed-Dârânî. Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1412/2000.
- Duva, Yağmur. *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Çanakkale İl Merkezinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığının Araştırılması, Risk Faktörleri İle Ruhsal Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2019.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî. *es-Sünen*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriy, ty.
- El-Hindî, Alauddîn Ali el-Müttakî. *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*. I-XVI. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 401/1981.
- Erul, Bünyamin. *Siret Tedkikleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. "Cahiliye". 7/17-19. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Görmez, Mehmet vd. *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. I-IV, thk. Mustafa Abdülkâdir A'tâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. 2 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nuruddin Ali b.Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbaü'f-Fevâid*, I-X. thk. Hüsamüddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1414/1994.
- <http://www.aktuelpsikoloji.com/tuik-2017-evlenme-ve-bosanma-oranlari,10:18>, (Erişim Tarihi: 17.11.2019).
- [https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=Tuik'e göre boşanma oranları,10:24](https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=Tuik'e%20gore%20bosanma%20oranlari,10:24), (Erişim Tarihi: 17.11.2019).
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîh (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân İbn Balaban tertibi)*. I-XVIII, thk. Şuayb Arnavût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. I-II, thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî. Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, tsz.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII. thk. İhsan Abas. Beyrut: Daru Sadr, 1968.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Eskimez Yeni Hz. Peygamber'in Sünneti*. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Kur'ân Yolu. Erişim 11 Kasım 2019. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî. I-IV. Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Nesâî, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. I-IX, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmîye, 1406/1986.

Savaş, Rıza. "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. 3/89-187. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2007.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir. *ed-Dürrü'l-Mensur*. I-II. Beyrut: Daru'l-Fikr, ty.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîrü't-Taberî*. I-XXIV. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. I-V. thk. Ahmed Fuad Şâkir vd.. Mısır: Matbaatu'l-Albâbî, 1395/1975.

AİLE KURUMUNUN DEVAMINI SAĞLAYAN TEMEL İLKELER

*Mahmut Öztürk**

Özet

Toplumun en önemli yapıtaşlarından birisi olan aile, bu özelliğinden dolayı toplumun yapısını olumlu/olumsuz doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Ailelerin kurulması kadar sağlıklı bir şekilde devam etmesi de son derece önemlidir. Yüce Allah karşı cinsten iki insanın nikâh adıyla bir arada yaşamasına imkân verecek muhabbeti kendi merhametinin bir nişanesi olarak insanların fitratına yerleştirdiğini Kur'ân-ı Kerîm'de farklı vesilelerle zikretmektedir. Muhabbet duygusunun tabii bir neticesi olarak merhamet de aile kurumunun devamını sağlayan etkilerdendir. Aileyi oluşturan bütün fertlerin birbirlerine karşı merhamet beslemesi gerekir. Ailede gözetilmesi gereken bir diğer unsur adalettir. İnsanlar kendilerine haksızlık yapılmasını hazzetmediklerinden, haksızlık olarak nitelendirdikleri durumlar karşısında da büyük tepkiler verirler. Bu açıdan manevi anlamda bir adalet sağlanamasa bile hiç olmazsa imkânların kullanımı bağlamında maddi unsurlarda bir dengeyi sağlamak şarttır. İhtiyaçların karşılanmasında orta yolu takip etmek, kazanma hususunda kanaatkâr olmak da aile saadeti açısından önemli bir husustur. Bu bağlamda aile bireylerinin aile bütçesine göre adımlarını atması, aileyi borç batağına düşmekten koruyacaktır. Bütün tedbirlere rağmen insanlardan oluşan ailenin zaman zaman sıkıntılarla yüz yüze gelmesi mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'in çerçevesini çizdiği imtihan türlerinin herhangi birisiyle karşılaşan aile bireylerinin yolumuzu aydınlatan birer kandil hükmündeki ayet ve hadislere, benzer imtiharlardan geçen peygamberlerin tavırlarına bakıp, imtihanı başarıyla geçmeye çalışması gerekir.

* Doç. Dr. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mahmutozturk@harran.edu.tr

Giriş

En geniş tanımıyla, anne-baba, çocuklar, dede-nine ve bazen çok yakın akrabaları da içine alan aile toplumun aynası gibidir. Aile mutluysa toplum huzurlu, aile güçlüyse toplum sağlam temelle sahip demektir. Öneminden dolayı ailenin kurulması ve feshedilmesi bütün dinlerde ve beşerî sistemlerde bazı normlara bağlanmıştır. Yeni bir ailenin törenlerle ve sevinç gösterileriyle kurulması, atasözlerinde ailenin devamı ve saadeti için çok veciz ifadeler yer alması, ülkemizde ve diğer bazı ülkelerde aile politikalarının bakanlık düzeyine yürütülmesi, ailenin sosyoloji biliminin ve hukukun temel çalışma alanlarından birisini teşkil etmesi, konunun önemini belirtmektedir.

İslâmiyet'in vazgeçilmez temel kaynaklarından olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde aile kurumuna yönelik emirler ve tavsiyeler ciddi bir yekûn tutmaktadır. Aileye verilen öneme atfen Hz. Peygambere gelerek kocası hakkında şikâyetleri bulunan kadının feryadı vahye konu olabilmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de detaylarıyla anlatılan konuların arasında aile ilişkileri de yer almaktadır.

Hz. Peygamber bir aile reisi olarak İslâm'ın aileye bakış açısını bizzat yaşayarak tefsir ederken, muhterem annelerimiz de aynı zarafetle ona eşlik etmiş ve sahabe hanımların sordukları sorular aracılığıyla Hz. Peygamber'in aile hayatına ışık tutacak ilkelerini bizlere ulaştırmışlardır. Sevgili Peygamberimiz'in, eşlerine karşı şefkatli ve sevecen tutumu, kötü söz ve şiddetten uzak durması, her konuda onlara yardımcı olması, istişarede bulunması, aile mahremiyetine özen göstermesi, çocuk ve torunlarına karşı sevgi ve merhametle muamelesi, ideal bir aile konusunda, müminler için model alınması gereken en somut örnek olmuştur.¹

Yahudiler Hz. Peygamber'in evlenmiş olmasını ve çocuk sahibi olmasını dillerine dolayarak, bu gibi hususların peygamberi meşgul ettiğini, gerçekten peygamber olsaydı evlilikten uzak durması gerektiğini iddia ettiklerinde Allah Teâlâ onlara cevaben daha önce gönderilen peygamberlerin de evlendiklerini ve çocuklu çocuğa karıştıklarını bildirdi:² *"Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve*

¹ İ. Hakkı Ünal, "Kur'an ve Sünnet Verileri Işığında Aile", *İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 12 (2011): 9.

² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944) Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne* (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2005), 6: 351.

onlara da eşler ve çocuklar verdik." (Ra'd, 13/38) ayeti peygamberlerin diğer konularda olduğu gibi aile konusunda da rol-model olduklarını göstermektedir.

İslâmiyet'te ailenin kurulması, devamı ve huzuru noktalarında ortaya konulan ilkelerde bütün sorumluluk bir tarafa yüklenmemiştir. İslâmi emirler hem kadın hem erkek için geçerlidir. İnsanların yönettiklerinden sorumlu olduğunu bildiren meşhur hadis-i şerifte Hz. Peygamber kadın ve erkeği ayrı ayrı zikrederek her ikisinin de yönettiklerinden, dolayısıyla aile saadetini teminden sorumlu olduğunu bildirmiştir.³ Karı-kocanın birlikteliğinden büyük bir kuvvet, ayrılığında ise zayıflık çıkacağı muhakkaktır. Türkçemizde yaygın olarak kullanılmakta olan "Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır." sözü, kadının, bir iş ortağı gibi kocasına gündelik işlerinde yardım etmesini değil; aksine iş alanları dışında, kocasının zihin ve gönül dünyasını negatif enerjiden koruyarak ona yardımcı olmasını ifade etmektedir.⁴ Tıpkı Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'in en zor zamanlarında onun yanında durması, onu desteklemesi, düşüncelerini onunla paylaşması ve gerektiğinde mal ve servetini onun haklı davasının hizmetine vermesi gibi...

1. Muhabbet

İnsanı bir erkek ve bir kadından yarattığını buyuran Yüce Allah neslin devamının da bu şekilde olacağını ihsas etmiş bulunmaktadır. (bkz. Hucurât, 49/13) Eskilerin "nikâhta keramet vardır" sözü bir taraftan nikâh akdinin insanları birbirine bağlayan bir iksir özelliğinde olduğunu ifade ederken diğer yandan insanın hayatında bir kırılmayı andıran başka bir kişiyle hayatını birleştirme konusunun aslında çok da kolay olmadığı anlamına gelmektedir. Yüce Allah'ın merhametinin eseri olarak birlikte yaşama duygusunu fitraten kadın ve erkeğe vermiş olması evliliğe zemin hazırlamaktadır: "Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır." (Rûm, 30/21) Ayetin eşler arasındaki sevgi ve merhameti varlığının ibretimiz bir delili sayması konunun ehemmiyetine işaret etmektedir. "Eş olma" hissinin ve olgusunun daha önce birbirlerini tanımayan iki ayrı cinsi çok güçlü psikolojik ve biyolojik bağlarla birbirine

³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî (el-Camiü's-sahih)* (Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye, 1980), 3: 120 İstikrâz, 20.

⁴ Mahmut Öztürk, *Kur'an'da Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı* (Ankara: Son Çağ Yayınları, 2016), 90.

bağlaması, bunun üzerine insana yaraşır bir üreme ve yaşama biçiminin / aile kurumunun bina edilebilmesi, yüce Allah'ın insanlığa en büyük lütuflarındandır.”⁵

Hz. Peygamber birbirlerini Allah için seven Müslümanların bunu karşı tarafta bildirmesini tavsiye etmiştir. Çünkü bu davranış aradaki muhabbeti artırmaya vesile olmaktadır. Sair Müslümanlar arasında muhabbete vesile olan bu bildirim aile içindeki etkileri daha büyük olacaktır. Anne ve babasının birbirlerine muhabbetle bağlı olduğunun farkında olan ve bunu hisseden bir çocuk sevgi noktasında bir eksiklik hissetmeyecek ailesini en güvenli liman olarak kabul edecektir. Huzuru ve saadeti dışarıda aramayan çocuğun zararlı alışkanlıklardan korunması daha kolay; başarıları daha büyük ve kalıcı olacaktır.

Mükemmel bir eş ve baba olan Hz. Peygamber eşlerinden muhabbeti, çocuklarından merhameti esirgememiştir. Bununla ilgili şu hadis bizlere çok zarif bir örnek sunmaktadır. Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe Hz. peygambere kendisini ne kadar sevdiğini sormuş, o da “kördüğüm gibi” diye cevap vermiştir. Zaman zaman Hz. Âişe “Ya Rasulallah, kördüğüm ne âlemde diye sorduğunda ise Hz. Peygamber şu ince cevap vermiştir. “İlk günkü gibi ya Âişe”⁶ Kendi aile hayatında muhabbeti en zarif bir şekilde uygulayan Hz. Peygamber müminlere de benzer tavsiyelerde bulunmuş, eşlerine iyi davrananları insanların en iyileri olarak ilan etmiştir.⁷

İnsan ahsen-i takvim ile esfel-i safilin çizgisinde gelgitler yaşayabilen bir yapıdadır. Bulduğu çevre ve aldığı eğitimler onu bu kutuplardan birisine yaklaştırabilir. Dolayısıyla kusursuz bir insan bulmak söz konusu değildir. Kadın ve erkeğin eşini eksikleriyle beraber kabul etmelidir. Kişi eşinden sürekli beklentilerini sıralamak yerine kendisinin ona neler verdiğini gözden geçirmelidir. Hz. Peygamber Müslüman kişiye farklı bir bakış kazandırarak onun eşinin güzel tarafını görmesini tavsiye eder: Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle bu-

⁵ Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5. baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 4: 303.

⁶ Geniş bilgi için bakınız: Ömer Sabuncu, *Hz. Âişe Bint Ebi Bekir* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019).

⁷ Ebû İsa Muhammed b İsa b Sevre es-Sülemi Tirmizi, *el-Câmiü'l-kebîr= Sünenü't-Tirmizi*, thk. Beşar Avvad Ma'ruf (Beirut: Darü'l-garbi'l-İslâmî, 1998), 2: 457.

yurmuştur: “Mümin, mümin hanımına karşı hoş olmayan duygular beslemesin; çünkü onun bazı huylarını beğenmese bile diğer huylarından hoşlanabilir.”⁸

Evlilik sadece hakların konuşulduğu bir mahkeme platformu değildir. Bazen gösterilecek fedakârane bir davranış kişiye hak ettiğinden çok daha fazlasını temin edebilir. Temelinde muhabbet olan bir ailede bireyler birbirlerinin davranışlarını hoşgörü le karşılar. Olası hatalar tolere edilir. Yanlış anlaşılmalara meydan verilmemiş olur. Aksi durumlarda ise kişiler söylenen bir sözün veya ortaya konan bir davranışın ardında olumsuz bir mana arar. “Tatlı dl yılanı deliğinden çıkarır” ata-sözümüzü hatırladığımızda iletişimde nezaketin de muhabbeti temin eden hususların başında geldiğini söyleyebiliriz. “Kimi zaman da meşguliyetlerimiz bizi o kadar istila eder ki, en yakınımızdaki çoluk-çocuğumuzla ilgilenme fırsatımız olmaz. Hâlbuki bu ihmali haklı kılacak hiçbir meşru mazeret söz konusu değildir. Çünkü dünya-ahiret saadetimiz aile efradımızla ilgilenmeye bağlıdır. Onlara belli bir vakit tahsis etmek, sevinç, keder ve başarılarını paylaşmak hayatlarında anlamlı izler bırakır. Unutulmamalıdır ki, aile bireylerinin birbirlerine çok ihtiyaçları vardır. Çok küçük bir ilgi ve alaka bile büyük mutlulukların kapısını aralayabilir.”⁹

Özetle muhabbet, bir damlası, bir denizi mayalayabilecek güce sahip bir maya, kabuk bağlamış en derin yaraları iyileştirebilecek bir merhem, dağınık kalpleri kelimeler gibi bir dize üzerinde sıralamaya muktedir bir kalem gibidir. Ailede ise bütün bitkilere canlılık veren su gibi davranışlara sirayet edip onları güzelleştirebilecek yegâne iksirdir. Muhabbet onu taşımaya samimiyetle niyet eden her bedene uyan bir elbisedir.

2. Merhamet

Bütün güzel işlerimize besmeleyle başlarız. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm’den bir ayet olan besmele-i şerifte Yüce Allah’ın “Rahmet” kökünden gelen iki ismi zikredilmektedir: Rahman ve Rahim. Her iki isim de Allah’ın kullarına merhametle muamele etmesini ifade eder. Şu farkla ki Allah Rahman ismi ile dünyada bütün varlıklara / canlılara merhamet edip onlara hayat ve rızık verirken, Rahim ismi ahirette sadece mümin kullarına tecelli edecektir.

⁸ Ebü’l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b Müslim, *Sahih-i Müslim.*, thk. Muhmmmed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Dârü ihyai’t-türasi’l-’Arabi, t.y.), 2:1091 Radâ’, 61.

⁹ Mehmet Cüneyt Gökçe, *Ölçülerle Hayat*, 1. Bs (İstanbul: Nida Yayınları, 2019), 97-98.

Yüce Allah Hz. Muhammed'i (sav) âlemlere gönderilen bir rahmet olarak nitelendirilmesi merhametin sadece yüreklerde yaşayan bir erdem olmayıp diğer insanlara da etki eden bir güce sahip olduğunu göstermektedir.

Bir zaaf değil; son derece yüksek değerde insanî bir duygu olan merhamet, Allah'ın insanların kalbine özel olarak yerleştirdiği bir değerdir. Şu hadisi şerif muhabbet duygusunun ilahî bir lütuf olduğunu göstermektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in ilk kızı Zeyneb'in çocuklarından birisi çok ağır hastalanmıştı. Çocuğunun bir türlü iyileşmemesi üzerine telaşlanan Zeynep babasını yanında görmek istedi ve Hz. Peygamber'e haber gönderip onu evine davet etti. Fakat Hz. Peygamber o esnada bu davete hemen karşılık verecek durumda değildi. Kızı Zeyneb'e selam gönderip sabır tavsiye etti. Hz. Zeynep çocuğun ağırlaşması üzerine bir kez daha Hz. Peygamber'i davet ettiğinde Hz. Peygamber daha fazla dayanamayıp hemen onun evine gitti. Hasta olan torununu kucağına aldı. Çocuğun hastalığı yüreğine dokunduğundan gözleri yaşardı. Yanındakilerin onun ağlamasına anlam veremediler. Bir peygamber nasıl olurda küçük bir çocuk için ağlardı. Onların bu durumu yadırgadığını fark eden Hz. Peygamber, şöyle dedi: "Bu, Allah'ın kullarından dilediğinin kalbine koyduğu merhamettir. Allah kullarından ancak merhametli olanlarına rahmet eder."¹⁰ Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed başka bir hadis-i şerifinde ise aynı manayı daha öz bir şekilde ifade etmiştir "Merhamet etmeye merhamet edilmez."¹¹

Merhamet bir gülün kokusunun kendiliğinden yayılması gibi, zamanı geldiğinde doğal olarak ortaya çıkar. Merhameti tetikleyen duygu ise muhabbettir. Canlılara karşı duyulan muhabbet, merhameti netice verir. Kişi muhabbet beslediği bir varlığa zarar gelmesini istemez. Sevilen kişinin rahatı ve huzuru için kendi rahatından vazgeçebilir. Bunu da ihlasla gücenmeden ve yüksünmeden yapar. Tıpkı bir vücutta organların birbirine minnet etmemesi gibi... Hz. Peygamberin şu hadisi merhameti muhabbet ve şefkat, müminlerin en önemli vasıfları arasında zikreder: "Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıp-

¹⁰ Buharî, *el-Camiü's-sahih*, 7: 117 "Merdâ" 9.

¹¹ Buharî, *el-Camiü's-sahih*, 8: 10.

kı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”¹²

İnsanlığın bu denli önemli olan aile kurumuna ihtiyacı ortadadır. Hatta denilebilir ki merhamet, aile kurumu için ekmek-su gibi ihtiyaç duyulan bir değerdir. Eşlerin birbirine olan muhabbeti ve çocuklarına duydukları şefkat, merhameti hem gerekli kılmakta hem de varlığını kolaylaştırmaktadır. Merhamet ağacının en güzel meyvesi iyiliktir. Güneş gibi, rüzgâr gibi, su gibi iyilik yapmak... Eksik kaldıkları noktalarda aile bireylerini tamamlamak... “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanıyım...”¹³ hadisinde olduğu gibi iyiliğe aile fertlerinden başlatmak, sonradan denize atılan bir taş gibi iyilik halkalarını giderek genişletmek...

Peygamber efendimiz insanlara merhamet etmeyene Allah’ın da merhamet etmeyeceğini belirtmiştir. İnsanlar arasında birbirine merhamet etmeye en layık olanlar ise aile bireyleridir. Ailenin de öncelikle karı ve kocadan oluştuğu dikkate alındığında her ikisini birbirine merhamet etmesi Allah’ın da onlara merhamet etmesine vesile olacaktır. Hadis-i şerifler merhamete nail olmanın yine de merhamet etmek olduğunu ifade etmektedir. “Allah merhametlilere merhamet eder, siz yer yüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündekiler de size merhamet etsin.”¹⁴

Muhabbet ve merhameti sadece eşlerin birbirlerine göstermesi gereken bir duygu olarak değerlendirememek gerekir. Başta nineler ve dedeler olmak üzere ailenin bütün fertleri bu hoşgörü ikliminden faydalandırılmalıdır. Kur’ân-ı Kerîm ve hadisi- şeriflerin hükmü bu konuda açıktır. Ebu Hureyre’nin naklettiğine göre bir adam Hz. Peygamber’e gelerek insanlar arasında kendisine iyilik yapmaya en layık olanın kim olduğunu sordu. Hz. Peygamber “Annendir” diye cevap verdi. Adam sonra kimdir diye sorduğunda Hz. Peygamber yine “Annendir” dedi ve bu cevabını üç defa tekrarlayıp dördüncüsünde “babandır” cevabını verdi.¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm anne babaya karşı gösterilmesi gereken saygının oldukça yüksek tutar: “Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzer-

¹² Buharî, *el-Camiü’s-sahih*, 8: 10.

¹³ Tirmizi, *Sünen*, 6: 192 Menâkıb, 63.

¹⁴ Tirmizi, *Sünen*, 3: 388.

¹⁵ Buharî, *el-Camiü’s-sahih* “Edeb”, 2.

lerine kanat ger.”¹⁶ Görüldüğü gibi anne ve babaya itaat Allah’ın kesin emirleri arasında yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerîm ayrıca harcamada öncelik hakkında sahip olanlar arasında anne ve babayı ilk sırada zikreder.¹⁷

Muhabbetin bir zamanı yokken merhamet zayıf olana karşı gösterilen bir duygu olduğundan zaman zaman yer değiştirebilmektedir. Anne ve baba küçük olan çocuklarına merhamet gösterirken, yaşlandıklarında merhamete gösterilmek onların hakkı olmaktadır. Demek oluyor ki anne ve babalar, merhameti bir dil gibi işlemeli, çocuklarına gerektiğinde bu dili kullanmalarını öğütlemelidir.

3. Sadakatten Ayrılmamak

Evlilik kurumunu geleceğe taşıyabilecek en büyük erdemlerden birisi sadakattir. Kur’ân-ı Kerîm’in büyük bir söz olarak nitelendirdiği nikah akdinden sonra (en-Nisa, 4/21) eşlerin bütün davranışlarında çok dikkat etmesi gerekmektedir. Sadece eşlerinin huzurunda değil, gıyabında da ilk günde verdikleri söze sadık kalmak evliliği uzun ömürlü kılan hususiyetlerdendir.

Kur’an-ı Kerim eşlerin birbirlerine olan yakınlığını anlatırken şu veciz ifadeleri kullanır: *“Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.”* Bu zarif benzetme karı koca arasında su sızmayacak derecedeki bir yakınlığı ifade etmektedir. Elbisenin diğer bir işlevi ise örtmektir. Eşler birbirlerinin eksik kalan taraflarını başkasına duyurmayarak tamamlamaya ve ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalıdır.¹⁸ Büyük müfessir Mâtürîdî elbise metaforunu helal olmayan yollardan koruyarak kadın ve erkeğin birbirinin iffetini gözetmesi anlamında değerlendirir.¹⁹

Sadakatin daha ileri boyutu kişinin daha evlenmeden, müstakbel eşini tanımadan önce de haramdan uzak durarak, gözlerin haramdan sakınarak ona sadık kalmasıdır. Evliliğe yolda özenle büyütülen hayâ duygusu evlilikte aile kurumunu bir kalkan gibi koruyan zırha dönüşür. Yüce Allah evli çiftlerin gizli dost edinmelerini şiddetle yasaklamıştır.

¹⁶ İsra, 17:23-24.

¹⁷ Bakara, 2:215. Ayrıca bkz. Nisa,4:36.

¹⁸ Mahmut Öztürk, “Aile Saadeti İçin Kur’ân’dan Öğütler”, *Hz. Peygamber ve Aile*, 1. Bs (Ankara: DİB Yayınları, 2019), 25.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 2:50.

Örfen sadakat denince hemen akla gelebilecek bu değerlendirmelerin yanında onun anlam yelpazesi içinde kalacak şekilde sadakati eşlerin birbirlerine asla yalan söylememeleri ve doğrulaması olarak da telakki etmemiz mümkündür. Eşler öncelikle birbirlerinden bir şey gizlemeyip yalana tevessül etmemelidirler. Eşi bir şey söylediğinde ona inanmayı ilke edinmelidirler. Kadın bir liman gibi yüreğini kocasına açarken, erkek de evin direği olma onurunu/vazifesini hakkıyla yerine getirmelidir. Hz. Hatice'yi büyük yapan özelliklerinden birisi de şartsız kolsuz Hz. Peygamber'i her halükarda tasdik etmiş olmasıdır.

Hz. Peygamber'in ilk eşi Hz. Hatice, yeri asla doldurulamayacak büyüklükte bir hanımefendidir. O, Hz. Peygamber'in değerini bilen, O'ndaki üstün özellikleri herkesten önce fark eden, evlendikten sonra da ona olan sevgi ve saygısının gereğini hakkıyla yerine getiren değerli bir eştir. Bir vefa abidesi olan Hz. Peygamber de hayatı boyunca onu hayırla anmış, onun hatıralarını unutmamıştır. Hatta ona olan vefasını vefatından sonra bile devam ettirmiştir. Bunun göstergesi olarak Hz. Hatice'nin kız kardeşi Hâle'ye hürmet ve ikramda bulunmuştur. Hale'nin sesinin Hz. Hatice'nin sesine benzemesinin Hz. Peygamber'i zaman zaman duygulandırdığı nakledilmektedir. Yine onun arkadaşlarının hal ve hatırlarını sormuş, ara sıra kestiği koyunun etinden onun dostlarına dağıtmıştır.²⁰

4. Adalet İlkesini Gözetmek

İlahi-beşerî bütün sistemler adalet ilkesine önem verirler. Adaletsizliği ilke edinen toplumların / ülkelerin uzun soluklu olması beklenemez. Kur'ân-ı Kerîm'de adaletle çok sıkı vurgu yapar. *“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”* (en-Nisa, 4/58) Başka bir ayette adaletle hükmetmenin seviyesini o kadar yükseltir ki kişinin ana-babası ve akrabası aleyhinde de olsa şahitlikte adaletten ayrılmamasını emreder. Sonra insanların zengin veya fakir olmalarının da onla hakkında şahitliğe olumsuz etmemesi gerektiğini, son olarak vakti geldiğinde şahitlik etmekten kaçınmalarını ve sözü eğip bükmeden olduğu gibi söylemelerini emreder (bkz. en-Nisa, 4/135).

²⁰ Geniş bilgi için bakınız: Ömer Sabuncu, *Son Peygambere İlk İnanan İnsan Müminlerin Annesi Hz. Hatice* (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2012).

Toplum huzuru için öngörülen bu hususların toplumun yapıtaşı olan aile için de geçerli olduğu muhakkaktır. Allah Teâlâ aile bireyleri arasında adaletle hükmedilmesini isterken Hz. Peygamber bu güzel hasletin Allah katında mükâfatsız kalmayacağını söylemektedir: “İdare ettikleri insanlara, ailelerine ve sorumluluk oldukları kişilere karşı adaletli davrananlar, Allah katında, Rahmân’ın yanında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklar.”²¹

Aile içinde yönetici konumunda bulunan anne ve babanın yanılığa düşmeleri gereken bir husus şudur. Ebeveyn-evlat ilişkisi ile kardeşler arası ilişkinin boyutları farklıdır. Ebeveyn evladına karşı daha çok merhamet ve fedakârlıkla davranırken kardeşler arasında hak-adalet duygusu ön plana çıkar. Anne ve baba çocuklardan birisi hakkında besledikleri özel ilgi ve alakayı diğer çocuklarından da bekleme hatasına düşmemelidirler. Bu konunun ehemmiyetinden dolayıdır ki Hz. peygamber iki defa tekrarlayarak şöyle buyurmuştur: “Çocuklarınız arasında adaletle davranın! Çocuklarınız arsında adaletle davranın!”²²

Bir peygamber olarak Hz. Yakub’un adaletinden şüphe duymamakla beraber onun Hz. Yusuf’a olan ilgisinin diğer kardeşleri tarafından farklı değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu yanlış değerlendirme babalarını haksızlıkla suçlamaları ile sınırlı kalmamış, kardeşlerini öldürmeyi göze alacak kadar gözlerini karartmıştır. Aile içi ilişkiler bağlamında bu kıssanın büyük öneme sahip olduğu açıktır. Ailede yönetici konumunda olanların adalet ilkesini asla zedelemeyecek şekilde hassas davranması da aile bütünlüğünü sağlayan etkenlerdendir. Unutmamalıdır ki herkes Hz. Yusuf ailesi gibi şanslı olmayabilir. Kaldı ki Hz. Yusuf’un kardeşlerinin yanlış adalet telakkisinden dolayı en güzel yıllarını ailesinden ve kardeşlerinden uzakta geçirdiğini unutmamak gerekir. Matürîdî bir babanın çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamada babanın adaletle davranmak zorunda olduğunu, ancak sevginin - bununla ailenin diğer bireylerine eziyet etmek istenmediği sürece- adalet kapsamında olmadığını söylemiştir.²³

²¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb Nesai, *el-Müctebâ mine’s-Sünen* (Mektebü’l-matbuati’l-İslâmiyye, 1986), 8: 221.

²² Süleyman b Eş’as b İshak el-Ezdi es-Sicistani Ebû Davud, *Sünenü Ebi Davud*, thk. Muhammed Muyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü’l-asriyye, 1998), 3: 293.

²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 6: 210.

Adaletin tesisinde insan duygularını tamamen devre dışı bırakmanın mümkün olmayacağına da altını çizmek gerekir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm birden fazla eş olan bir Müslümanın istese dahi eşleri arasında gerçek anlamda adaleti sağlayamayacağı belirtilmiş, böylesi durumlarda hiç olmazsa birisini tamamen terk edip bütün ilgisin birisine yöneltmemesi istemiştir. (en-Nisa, 4/129) Müfessirlerin çoğu insanların sağlamaktan aciz kalacakları adaletin maddi anlamda adalet değil, sevgide adalet olduğu görüşündedirler.²⁴

Çocukların da zamanın ve imkânların değişebileceğini dikkat alarak babalarından mutlak adaleti beklememeleri gerekir. Örnek vermek gerekirse, maddi sıkıntılar içinde hayatını idame ettiren bir babanın ilk çocuğuna sunacağı imkânlarla, refaha kavuştuktan sonra doğan çocuklarına sağlayacağı imkânlarda eşitlik aramak mantıklı olmayacaktır. Burada aranabilecek ölçü babanın her ili zaman diliminde de örfe göre davranmaya çalışıp çalışmadığı olacaktır.

5. Kanaat Sahibi Olmak

Kanaat “kişinin azla yetinip elindeki razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması” demektir.²⁵ Farklı bir deyişle hayat gemisine ihtiyaçlardan oluşan bir dağ yüklemek yerine yetecek kadar azıkla yola çıkmayı ilke edinmektir. Kanaate sahip olan bir insanın elinde az şey bereketli olur, kanaatsiz kişinin ise hazineler gözünde boncuk görünür. Hz. Peygamber zenginliğin mal çokluğunda değil; gönül zenginliğinde olduğunu buyurmuştur.²⁶ Demek ki kanaatin gerçek anlamda zenginlik ve fakirlikle de ilgisi yoktur. Bütün mesele gemi için lazım olan suyun daima geminin altında olması gerektiği gibi, dünya hayatında da önemli olan mal sevgisinin insanın kalbine girmemesidir. Şükürünü hakkıyla eda edebilen kişide mal çokluğu zarar vermez. Ateşin Hz. İbrahim'e zarar vermemesi gibi... Hz. Peygamber'in ifadesiyle: “Kanaat bitmeyen bir hazinedir.” Demek oluyor ki ne kadar

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 3: 397; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 1: 533; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1. Bs (Beyrut: Darü'l-kitabi'l-'Arabi, 2001), 1: 482.

²⁵ Mustafa Çağrırcı, “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, t.y.), 24: 289.

²⁶ Buharî, *el-Camiü's-sahih*, 8: 95 Rikak, 15.

çok olursa olsun insan mala sahip ise hiçbir tehlike yoktur. Ama ne kadar az olursa olsun mal insana sahip olmuşsa orada risk vardır, meskenet vardır, zillete düşme ihtimali vardır.

Kanaat bir bakıma varlıkla yokluk, dünya ile ahiret arasında bir denge kurmaktır. İslâm inancında dünya ve ahiret için çalışma bir dengeye oturtulmuştur. Hz. Peygamber dünyayı dışlayıp bütün vaktini namaza, bütün gündüzlerini oruç tutmaya adanmayı planlayan gençleri uyararak kendisi örnek almalarını tavsiye etmiştir. Yüce Allah kullarından kendilerine verdiği için (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu istemelerini; ama dünyadan da nasibini unutmamaları gerektiğini bildirmiştir. (bkz. el-Kasas, 28/77) İslâm'ın müminlere orta yolu tutma tavsiyesi harcama noktasında da değişmez. Müminlerin güzel vasıflarını zikrederken onların ne cimri ne de müsrif olmadıklarını bu ikisinin ortasında bir tutum sergilediklerini söyler. (el-Furkan, 25/67) Hz. Peygamber de Allah'ın malı israf etmeyi hoş karşılamadığını söylemiş ve yasaklamıştır.²⁷

Aile boyutu ile meseleyi incelediğimizde şunları söyleyebiliriz. Atalarımız "Ayağını yorganına göre uzat" sözü ile gereksiz yere harcamamayı, borç harç altına girmemeyi öğütlemişlerdir. Bu öğüdü tutabilmenin yolu ise kanaat erdemine sahip olmaktan geçmektedir. Aile bireyleri daha sonra istemedikleri duruma düşmemek için önceden bazı istediklerinden vazgeçebilmelidirler. Bir şeyi beğendikleri için değil, aynı zamanda ihtiyaç olduğu için almalıdırlar. Bu bağlamda ihtiyaç kelimesin de masaya yatırmak gerekecektir. İhtiyaç nefsin arzuladığı şeyler değil; fitraten ve örfen sahip olunması gereken şeylerdir. Örfümüz ihtiyaç meselesini de ekonomi duruma göre belirlemiştir. Buna göre herkesin ihtiyacı farklıdır. Konutta, binekte, giyimde uygun olan yolu takip etmek gerekir. Aksi halde aileler borç batağından kurtulamazlar. Ödenemeyecek miktardaki borçlar ise gerginliğe sebep olur. Yapay ihtiyaçlar peşinde koşanlar vakarından ödün vermek zorunda kalabilirler. Kötü niyetli tefeciler ise bu aşamada devreye girip yardım eli altında kişinin boynuna kemendini takabilirler. Kumar da kanaat eksikliğinden ve daha çok kazanma hır-sından beslenen bir haslettir. Ahtapot gibi avucuna düşürdüğü kişiyi tamamen sö-mürmeden bırakmaz. Görüldüğü gibi kanaat gemisinden inen bir kişinin karanlık

²⁷ Buharî, *el-Camiü's-sahih*, 3: 120 İstikrâz, 19.

denizlerde dev dalgalarla boğuşması kaçınılmazdır. Sonuç insanın dünyevi ve uhrevi hüsrânına kadar gidebilir.

Gönül ehline göre müminin mala karşı haris olmaması gerekir. Bu da ancak beslenme, giyim ve mesken gibi temel ihtiyaçların yeteri kadar karşılanmasıyla mümkündür. Gazzâlî, bu konularda ihtiyaç sınırını aşarak daha çoğunu isteyen ve uzun süreli gelecek kaygısıyla zihnini meşgul edenlerin kanaat şerefini kaybetmiş, tamahkârlık ve hırs zilletiyle lekelenmiş olacağını belirtir.²⁸

6. Sıkıntıları İmtihan Bilmek

Hayat yolu inişli çıkışlı badirelerle örülüdür. Tıpkı mevsimler gibi, güllük gülistanlık günler gibi ufukların karabulutlarla kapanması da hayatın bir cilvesidir. Yüce Allah'ın dünya hayatında bize verdiği her nimetin bir imtihan vesilesi olduğunu unutmamalıyız. O nimetler elimizde olduğu sürece imtihanımız varlıkla devam ediyor demektir. Bu imtihan türü Hz. Ömer'in de ifadesiyle en zor olanıdır. Şöyle demiştir: "Sıkıntı ile sınandık, sabrettik. Ama bollukla sınandık ve gereğince şükredemedik."²⁹ Yüce Allah'ın Bakara suresinde zikrettiği imtihan konuları³⁰ hadis-i şeriflerde de tekrarlanmıştır. Huzeyfe (ra) Hz. Peygamber'in insanın imtihan vesilelerini sıralarken şunları saydığını belirtmektedir: "İnsan, ailesi, malı, canı, çocuğu ve komşusu ile imtihan edilir."³¹ Peygamberlerin hayatına baktığımızda bu hadis-i şerifte zikredilen bütün bu imtihan türlerinin peygamberlerin hayatında gerçekleştiğini görürüz.

"Hz. Nûh (as) ve Hz. Lût (as) eşleriyle imtihan edilmişlerdir. Bir peygamberin hanesinde yaşarken, her gün onun ilim ve irfanından faydalanabilecekleri halde, ne yazık ki Hz. Nûh'un eşi ve Hz. Lût'un eşi bu fırsatı değerlendirememişlerdir. "Eşler olarak sevginin gerektirdiği iman ve itaatle tam bir bağlılık ve istikamete sahip olamamış, verilen nimetlerin hakkını layıkıyla takdir etmeyerek küfür ve inkâra meyletmişlerdir. Hayra ve kurtuluşa çağıran peygamberlerin (yani eşlerinin) mücadelelerini kolaylaştırmak için çalışacakları yerde, onlara eza ve cefa ile

²⁸ Çağrı, "Kanaat", 24: 290.

²⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İsfahânî, *Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'ân* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 27.

³⁰ "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!" Bakara, 2/155.

³¹ Buharî, *el-Camiü's-sahih*, 1: 111 Mevâkîtü's-salât, 4.

Allah'ın düşmanlarına yardım edip açıktan veya gizliden ihbarlarla fitneleri körükleyip emanete hıyanet etmişlerdir.”³²

Hz. Yûsuf (as) kardeşlerinin ihaneti ile karşılaşmış, Hz. Eyyüp (as) uzun bir süre sağlığı ile imtihan edilmiştir. Fakat bütün peygamberler imtihan edildikleri konularda alın akıyla sınavı vermişler Allah'ın daha büyük lütuflarına mazhar olmuşlardır. Günümüzde de peygamber ailelerinden ibret alarak yüzleşmek zorunda kaldığımız imtihanlarla başa çıkabiliriz. Bela ve musibetlerin bizim açımızdan dua-ya ve ibadete işaret eden bir vakit olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Ailenin kurulması kadar sağlıklı bir şekilde devam etmesi de büyük önem arz etmektedir. Öncelikle aile bireyleri sonra da toplum saadeti için bazı ilkelere dikkat etmek ve onları zedelemeyen yaşamaya çalışmak gerekmektedir. Muhabbet, sadakat, merhamet, kanat ve adalet hasletlerinin her birinin ayrı ayrı bir önemi bulunmaktadır. Aile bireyleri bu erdemli davranışları birbirlerinden bekleme kolaylığına düşmemeli, beklenti yerine kendileri bu erdemli davranışları hayatlarına tatbik etmelidir. Hayat yolunda bazı sorunlar çıkabilir, insan bazı hususlarda imtihan edilebilir. Böyle zamanlarda da mümine düşen yine Kur'an, hadise ve peygamberlerin hayatına bakmaktır.

Kaynakça

- Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahihü'l-Buharî (el-Camiü's-sahih)*. 9 Cilt. Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye, 1980.
- Cevzî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 1. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-kitabi'l-'Arabi, 2001.
- Çağrı, Mustafa. “Kanaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 289-290. İstanbul: TDV Yayınları, t.y.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *Sünenu Ebi Davud*. Thk. Muhammed Muyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1998.
- Gökçe, Mehmet Cüneyt. *Ölçülerle Hayat*. 1. Bs. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.

³² Öztürk, *Kur'an'da Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihani*, 94.

- Karaman, Hayreddin - Çağrıcı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5. baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944). *Te'vilâtü ehli's-sünne*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyun*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. *Sahih-i Müslim*. Thk. Muhmmmed Fuad Abdalbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dârü ihyai't-türasi'l-'Arabi, t.y.
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb. *el-Müctebâ mine's-Sünen*. 9 Cilt. Mektebü'l-matbuati'l-İslâmiyye, 1986.
- Öztürk, Mahmut. "Aile Saadeti İçin Kur'ân'dan Öğütler". *Hz. Peygamber ve Aile*. 1. Bs. Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- Öztürk, Mahmut. *Kur'an'da Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı*. Ankara: Son Çağ Yayınları, 2016.
- Ragıb İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- Sabuncu, Ömer. *Hz. Âişe Bint Ebi Bekir*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Sabuncu, Ömer. *Son Peygambere İlk İnanan İnsan Müminlerin Annesi Hz. Hatice*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2012.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b İsa b Sevre es-Sülemi. *el-Câmiü'l-kebîr= Sünenü't-Tirmizi*. Thk. Beşar Avvad Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-garbi'l-İslâmî, 1998.
- Ünal, İ. Hakkı. "Kur'an ve Sünnnet Verileri Işığında Aile". *İstanbul Müftülüğü Dergisi*. 12 (2011): 6-9.

أسس العلاقة الزوجية في بيوت آل النبي زينب بنت رسول الله ع وأبي العاص بن الربيع نموذجًا

أحمد زكريا*

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله وبعد

فقد أنعم الله على عباده بِنِعَمٍ لا تُعَدُّ ولا تحصى، فقال سبحانه: (وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوهَا) [إِبْرَاهِيمَ: 34] [النحل: 18] ولعله من أعظم هذه النعم أن خلقهم من نفس واحدة، فقال سبحانه: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ) [النساء: 1] وهو تنبيه لهم على أن الخالق واحد، والمخلوق أصله واحد، فقال النبي ﷺ: "يا أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ آبَاءَكُمْ وَاحِدٌ"¹. وقال أيضًا، من حديث أبي هريرة: "الناس كلُّهم بُنُو آدَمَ وَآدَمُ خُلِقَ مِنْ تُرَابٍ"². فجميع الإنسانية ترتبط بنسب واحد، وتعود إلى أصل واحد، وإن بعد وتفرع، فَحَقُّ بعضنا على بعض حق الأخ على أخيه، لمن كان له قلب أو ألقى السمع وهو شهيد.

وقد أتم الله على عباده تلك النعمة حين خلق من تلك النفس الواحدة زوجها، فقال عز من قائل: (وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا) [النساء: 1] قال أبو جعفر: يَعْني بِقَوْلِهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: (وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا) وَخَلَقَ مِنَ النَّفْسِ الْوَاحِدَةِ زَوْجَهَا؛ يَعْني بِـ «الزَّوْجِ» الثَّانِي لَهَا وَهُوَ فِيمَا قَالَ أَهْلُ التَّأْوِيلِ: امْرَأَتُهَا حَوَاءٌ.³ ولا يخفى على بصير أن ذلك رحمة من الله، فالنفس تحن إلى جنسها، والنوع يميل إلى نوعه، فإذا تأملت قوله تعالى: (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا) [الأعراف: 189] لأدركت حكمة الله في خلقه الكائنات ذكرا وأنثى، فالنفس لا يكون لها استقرار، ولا تنعم بالراحة إلى حين يجتمع شطرها الذكوري بشطرها الأنثوي، فيكمل

* الدكتور، كلية الإلهيات جامعة حوران

¹ أخرجه أحمد (23489)

² أخرجه الترمذي (3955)

³ تفسير الطبري، دار هجر للطباعة، ج6، ص340

أحدهما الآخر، فيكتملان، فتطمئن النفس وتسكن، فقال الحكيم العليم: (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً) [الرُّوم: 21] وهي الفطرة التي خلق الله الناس عليها، قال تعالى: (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً) [الرَّعْد: 38].

ولما كان الإسلام لا يحارب الفطرة الإنسانية، بل جاء ليهذبها ويضبطها على مراد خالقها، حث الإسلام على الزواج ودعا إليه كرباط مقدس بين ذكر وأنثى اجتماعا على طاعة الله ومرضاته، وتوافقا على بناء بيت تملأ جنابته المودة والرحمة، فلم تكن ثمة رهبانية في الإسلام، قال تعالى: (وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاَهَا عَلَيْهِمْ) [الحديد: 27] والسنة النبوية مألوفة بالأحاديث التي تؤكد هذا المعنى، فقد روى الطبراني من حديث سعيد بن العاص رضي الله عنه أن عُمَآنَ بْنَ مَطْعُونٍ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَدُنُّ لِي فِي الْإِحْتِصَاءِ فَقَالَ لَهُ ρ: "يَا عُمَآنُ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَبَدَلَنَا بِالرَّهْبَانِيَّةِ الْحَنَفِيَّةِ السَّمْحَةَ"⁴ وكذلك روى الطبراني والبيهقي عن رسول الله ρ أنه قال: "مَنْ كَانَ مُوسِرًا لِأَنْ يَنْكِحَ ثُمَّ لَمْ يَنْكِحْ فَلَيْسَ مِنِّي"⁵ وقد روى البخاري ومسلم من حديث أنس بن مالك رضي الله عنه: "جَاءَ ثَلَاثَةٌ رَهْطٍ إِلَى بُيُوتِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَسْأَلُونَ عَنْ عِبَادَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَأَنَّهُمْ تَقَالُوهَا، فَقَالُوا: وَأَيْنَ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ، قَالَ أَحَدُهُمْ: أَمَا أَنَا فَإِنِّي أَصَلِّي اللَّيْلَ أَبَدًا، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أَفْطِرُ، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَعْتَرِلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: «أَنْتُمْ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذًا وَكَذًا، أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ، لَكِنِّي أَصُومُ وَأُفْطِرُ، وَأُصَلِّي وَأَرْقُدُ، وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي"⁶.

ولم يقف الإسلام عند الترغيب في الزواج بل وضع مبادئ يقوم عليها، وأرسى أسسا يقوى بها ويرسخ، ورسم صورة مثلى للحياة الزوجية في ظل الإسلام، منذ اللبنة الأولى حين يسعى المرء لاختيار شريك حياته، فأرشده إلى معايير يختار عليها، ويرجح وفقها، ويوازن بميزانها، فمما روي من حديث أبي هريرة عن النبي ρ أنه

⁴ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير (5519).

⁵ أخرجه الطبراني (920) والبيهقي (13455).

⁶ أخرجه البخاري (5063) ومسلم (1401).

قال: "النَّاسُ مَعَادِنٌ، كَمَعَادِنِ الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقَّهُوا، وَالْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ، مَا تَعَارَفَ مِنْهَا اثْتَلَفَ، وَمَا تَنَافَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ"⁷. والكيس الفطن من أحسن الاختيار، فبحث عن معدن نفيس، وأصل طيب، إذا نصحه انتصح، وإذا ائتمنه على عرضه وماله حفظه وصانه. وما أجمل أن يجتمع الأصل الطيب مع صلاح الدين، واستقامة الأخلاق، فيزدان المرء حلاوة وجمالا، ويبقى للمعدن والأصل قيمة مضافة، ولا نعي بالدين هنا الجانب الشكلي منه فحسب، بل يجب أن يكون الدين متغلغلا في النفس ظاهرا وباطنا، تبدو آثاره في سلوك الإنسان، قوله وفعله ومعاملاته، فإذا حدث صدق، وإذا وعد وقى، وإذا أوتمن أدى الأمانة، فعن أبي هريرة رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "تُنْكِحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا، فَاطْفَرِ بِذَاتِ الدِّينِ، تَرِبَتْ يَدَاكَ"⁸.

فإذا التقت الأرواح، وتآلفت القلوب، جمع الله بينهما على خير، أرشدنا القرآن إلى كل ما فيه صلاح ذلك البناء المقدس، فقال عز من قائل: (هُنَّ لِيَأْسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَأْسٌ هُنَّ) [البقرة: 187] قال ابن عباس: «هُنَّ سَكَنٌ لَكُمْ، وَأَنْتُمْ سَكَنٌ هُنَّ»⁹. وقال بعضهم: جعل كل واحد لصاحبه كالثوب للإنسان يتضامان، ويلتصقان كالثوب في تضامه، والتصاقه على الإنسان.¹⁰ وأعطى القرآن القوامه للزوج على زوجته، قال تعالى: (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ) [النساء: 34] قيل: بالتأديب والتدبير¹¹. فيحرسها، ويحميها، ويدافع عنها، وينفق عليها، ويقوم بمصالحه، ويصون عرضها، ويحفظ كرامتها، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ»¹². أي: أسيرات محبوسات عندكم لا يقدرن على الخروج إلا بإذنكم؛ كالأسير المحبوس في يد مَنْ أسره. وفي المقابل أوصى النبي الأكرم بالنساء خيرا، وأمر بالرفق بهن، فقد روي أنس بن مالك رضي الله عنه، أن أتى أَنَّ النَّبِيَّ

⁷ أخرجه أحمد في مسنده (10956) ومسلم (2638).

⁸ أخرجه البخاري (5090) ومسلم (1466).

⁹ تفسير الطبري، دار هجر للطباعة، ج3، ص233

¹⁰ الهداية إلى بلوغ النهاية، مكى القيسي، جامعة الشارقة، ج2، ص1523

¹¹ إيجاز البيان عن معاني القرآن، محمود بن أبي الحسن بن الحسين النيسابوري أبو القاسم، نجم الدين (المتوفى: نحو 550هـ)، تحقيق: حنيف

بن حسن القاسمي، دار الغرب الإسلامي - بيروت، ص238، الطبعة: الأولى - 1415 هـ

¹² أخرجه ابن ماجه (1851) والنسائي (9124).

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَتَى عَلَى أَزْوَاجِهِ وَسَوَاقُ يَسُوقُ بَيْنَ يُقَالُ لَهُ: أُنْجِشَةُ، فَقَالَ: «وَيُحَكَّ يَا أُنْجِشَةُ زُوَيْدًا سَوْفَكَ بِالْقَوَارِيرِ».¹³ قَالَ الْعُلَمَاءُ سُمِّيَ النِّسَاءُ قَوَارِيرَ لِضَعْفِ عَزَائِمِهِنَّ تَشْبِيهَا بِقَارُورَةِ الرُّجَاحِ لِضَعْفِهَا وَإِسْرَاعِ الْإِنْكَسَارِ إِلَيْهَا.

ولقد أباح الإسلام من جهة تعدد الزوجات، فقال: (وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ) وذلك لما فيه من مصالح جمّة، ومنافع شتى، منها تكثير سواد الأمة، وترسيخ الترابط والتحاب بين العائلات والأسر بالنسب والمصاهرة، وإعفاف الناس، وغض الأبصار، وحفظ الفروج. لكنه من جهة أخرى وضع له شرطين: الأول: العدالة. قال تعالى: (فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً). والمراد بالعدالة العدل في النفقة والكسوة والمبيت، ولم يفرض فيما سوى ذلك. وأما العدل في الحب والميل القلبي فهو غير مستطاع، ولا يكلف الله نفسا إلا وسعها، وهذا هو معنى قوله تعالى: (وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ). فقد روى الإمام أحمد وأهل السنن عنه ρ: "مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ يَمِيلُ لِأَحَدَاهُمَا عَلَى الْآخَرَى، جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَحَدُ شِقَيْهِ سَاقِطٌ".¹⁴ قال الخطابي: وإنما المكروه من الميل هو ميل العشرة الذي يكون معه بحس الحق، دون ميل القلوب، فإن القلوب لا تملك.¹⁵ وفي الحديث عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ρ يَقْسِمُ فَيَعْدِلُ، وَيَقُولُ: «اللَّهُمَّ هَذَا قَسَمِي، فِيمَا أَمْلِكُ فَلَا تَلْمَنِي، فِيمَا تَمْلِكُ، وَلَا أَمْلِكُ». ¹⁶ قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَعْجِي الْقَلْبُ. والثاني: القدرة على النفقة. ذلك أن الزواج مسئولية، مصداقاً لقوله ρ: "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ...".¹⁷ وكلما زاد عدد الزوجات زاد عدد الأولاد، وتضاعفت النفقات والأعباء، فإن عجز عن القيام بواجباته ومسئوليته، أفسد من حيث أراد الإصلاح،

¹³ أخرجه البخاري (6149) ومسلم (2323).

¹⁴ إسناده صحيح على شرط الشيخين. أخرجه أحمد (8568)، وأخرجه الحاكم 186/2، والبيهقي 297/7 من طريق جعفر بن أبي عثمان الطيالسي، عن عفان بن مسلم، بهذا الإسناد. وصححه الحاكم على شرط الشيخين. وانظر (7936).

¹⁵ معالم السنن، أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم بن الخطاب البستي المعروف بالخطابي (المتوفى: 388هـ)، المطبعة العلمية - حلب، الطبعة الأولى، ج3، ص218، 219.

¹⁶ أخرجه الدارمي (2253) أبو داود (2134)

¹⁷ أخرجه البخاري (2558) ومسلم (1829)

فيجب على من أراد التعدد أن يكون قادرا على كفاية أهل بيته وعياله. قال تعالى: (وَلَيْسَتَعْفُوفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُعْغِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) [النور: 33]، أي: يوسع عليهم من رزقه. قال الرازي: وَيَجُوزُ أَنْ يُرَادَ بِالنِّكَاحِ مَا يُنْكَحُ بِهِ مِنَ الْمَالِ، فَبَيَّنَّ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى أَنْ مَنْ لَا يَتَمَكَّنُ مِنْ ذَلِكَ فَلْيَطْلُبِ التَّعْفُوفَ، وَلْيَنْتَظِرْ أَنْ يُغْنِيَهُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ، ثُمَّ يَصِلْ إِلَى بُعَيْتِهِ مِنَ النِّكَاحِ.¹⁸ وإذا كان ذلك في حق من لم يتزوج البتة، فهو في حق من يرغب في العدد أجدر وأولى. وإذا كان واقعنا المعاصر قد قدم لنا نماذج سيئة في مسألة التعدد، فإن الحل لا يكون بالمنع والتقييد لما أباحه الله، وإنما يكون ذلك بالتعليم والتربية وتفقيه الناس في أحكام الدين.

وهكذا لم يترك الشرع الحنيف بمصدره القرآن والسنة صغيرة ولا كبيرة من أمر الزواج إلا وأرشدنا إلى ما فيه سلامة هذا البناء واستقرار أركانه. وجاء التطبيق العملي في سيرة النبي الأكرم، ليكون لنا قدوة نتأسى بها في كل شئون حياتنا، وأسوة حسنة نقتبس من نورها، ونخطو على منوالها. قال تعالى: (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ) وهو أَمْرٌ بِالتَّائِسِي بِهِ فِي هُدْيِهِ وَسُنَّتِهِ.

وسوف نحاول في الأسطر التالية أن نقدم نموذجا عمليا من آل بيت النبي، وهو بيت السيدة زينب بنت رسول الله وزوجها أبو العاص بن الربيع. وكيف أسس هذا البيت، وكيف كانت العلاقة بين أفرادها، قبل الإسلام وبعده لنرى كيف كان الشرع الحنيف منهاجا مطبقا في حياتهم العائلية، قائما على أسس رسخها الإسلام، ومبادئ أقامها القرآن، بدءا من اختيار من الشريك ذي الأصل الطيب، والأخلاق الكريمة، مروراً بالحب والتواد بين الطرفين، والعشرة بالمعروف، وانتهاء التضحية والصبر على الآخر حتى يصلح الله ما بينهما. وفيما يلي بعض هذه الأسس:

أولاً: التشاور بين الزوجين

الحياة الزوجية علاقة بين طرفين، تقوم على أساس من التشارك والتعاون، وعمادها التشاور وتبادل الرأي، لاسيما فيما يتعلق بالأمر الهامة كزواج الأبناء ودراستهم ومستقبلهم، وهو ما يشيع جوا من المحبة والمودة والتفاهم.

¹⁸ مفاتيح الغيب = التفسير الكبير، أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، ادار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة الثالثة، ج3، ص237

قال تعالى: (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) أَيُّ ذُو شُورَى. فَإِذَا وَقَعَتْ بَيْنَهُمْ وَاقِعَةٌ اجْتَمَعُوا وَتَشَاوَرُوا. وَعَنِ الْحَسَنِ: مَا تَشَاوَرَ قَوْمٌ إِلَّا هَدُوا. ولا يعني النزول على رأي الآخر رضوحًا أو ضعفًا، بقدر ما هو رسالة تقدير واحترام. وهو المبدأ الذي طبقه النبي ﷺ مع أهل بيته حين أراد أبو العاص بن الربيع أن يتزوج زينب الابنة الكبرى لرسول الله ﷺ وخالته خديجة. قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَكَانَ أَبُو الْعَاصِ مِنْ رِجَالِ مَكَّةَ الْمُعَدُّودِينَ: مَالًا، وَأَمَانَةً، وَتِجَارَةً، وَكَانَ لِهَالَةِ بِنْتِ حُوَيْلِدٍ، وَكَانَتْ خَدِيجَةُ خَالَتَهُ. فَسَأَلَتْ خَدِيجَةُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُزَوِّجَهُ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُخَالِفُهَا، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ، فَزَوَّجَهُ، وَكَانَتْ تَعُدُّهُ بِمَنْزِلَةِ وَلَدِهَا¹⁹.

في هذا النص، نلاحظ أن خديجة رضي الله عنها، سألت النبي ﷺ أن يوافق على زواج العاص بن الربيع بابنتهما زينب، وقد أجاب النبي ﷺ طلبها؛ حبًا لها وتقديرًا لرجاحة عقلها، خاصة وأن العاص صاحب أصل طيب، فهو أبو العاص بن الربيع بن عبد العزى بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب القرشي العبشمي، والنبي ﷺ قرشي هاشمي، فهما أولاد عمومة. وأمة هي هالة بنت خويلد، شقيقة خديجة زوج النبي، وهي قرشية أسدية، فضلًا عن أخلاقه التي عرف بها، فقد كان يقال له الأمين. ويروى في قصة إسلامه ما يدل على أمانته، فقد ذكر ابن هشام أنَّ أبا العاصِ بنَ الربيعِ لَمَّا قَدِمَ مِنَ الشَّامِ وَمَعَهُ أَمْوَالُ الْمُشْرِكِينَ، قِيلَ لَهُ: هَلْ لَكَ أَنْ تُسَلِّمَ وَتَأْخُذَ هَذِهِ الْأَمْوَالَ، فَأَيُّهَا أَمْوَالُ الْمُشْرِكِينَ؟ فَقَالَ أَبُو الْعَاصِ: يَتَسَّرَ مَا أُبَدُّ بِهٖ إِسْلَامِي أَنْ أَحُونَ أَمَانَتِي. وليس هذا فحسب، بل إنه كان قبل البعثة، كما زعم بعض أهل العلم، مؤاخيا لرسول الله ﷺ، وكان يكثر غشاه في منزله. وهو ما يبحث عنه كل أب فيمن يكون زوجا لابنته.²⁰

¹⁹ السيرة النبوية لابن هشام، عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (المتوفى: 213هـ)، تحقيق: مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ الشلبي، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، الطبعة: الثانية، ج1، ص651.

²⁰ الإصابة في تمييز الصحابة، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: 852هـ)، تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود وعلي محمد معوض، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، ج7، ص207.

ثانيًا: التعبير عن الحب بين الزوجين

لا تخلو الحياة من كدر، ولا يسلم المرء من نائبة تصيبه، وهمّ يلازمه، فتأتي تلك العاطفة التي غرسها الله في قلبه، فتخفف عنه ما هو فيه، وتحيل حياته إلى جنة مشرقة، فالحب عاطفة إنسانية، مفطور عليها، وحاجة وجدانية لا يستغنى عنها، فالكل يحتاج إلى من يبادل له الحب الصادق، ويعبر عنه، فتستريح نفسه ويطمئن قلبه أنه ليس وحيداً في هذا العالم الموحش. والإسلام هو دين الحب، والرحمة، والمودة. وتأتي العلاقة الزوجية كإطار شرعي لتبادل هذه المشاعر، وضبطها بصورة تحافظ على سموها ورنقها. قال تعالى: (وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً) [الروم: 21]، يَعْنِي جَعَلَ بَيْنَ الزَّوْجَيْنِ الْمَوَدَّةَ وَالرَّحْمَةَ فَهُمَا يَتَوَادَّانِ وَيَتَرَاحِمَانِ وَمَا شَيْءٌ أَحَبُّ إِلَيَّ أَحَدِهِمَا مِنَ الْآخَرِ مِنْ غَيْرِ رَحِمٍ بَيْنَهُمَا. وَقَالَ السُّدِّيُّ: (مَوَدَّةٌ) يَعْنِي: مَحَبَّةٌ، وَهُوَ الْحُبُّ.²¹

وقد كان العلاقة بين زينب بنت رسول الله ﷺ وزوجها أبي العاص علاقة حب ومودة، يعبر كل واحد منهما للآخر عن مشاعره، بالقول أو بالفعل. وكان زوجها أبو العاص محباً فيها. قال ابن سعد: حَرَجَ أَبُو الْعَاصِ بُنُ الرَّبِيعِ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ الشَّامِ فَذَكَرَ امْرَأَتَهُ زَيْنَبَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَنْشَأَ يَقُولُ:

ذَكَرْتُ زَيْنَبَ لَمَّا وَرَكْتُ فُقُلْتُ سُقِيَا لِشَخْصٍ
بُنْتُ الْأَمِينِ جَزَاهَا اللَّهُ وَكُلُّ بَعْلِ سَيْئِنِي بِالَّذِي

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: مَا دَمْنَا صِهْرَ أَبِي الْعَاصِ.²²

وليس شرط التعبير عن الحب الكلام، وإن كان واجبا أحيانا، فإن الإشارة والفعل قد تحملان المعنى نفسه، فمما روي أنه قد أتى بأبي العاص بن الربيع من طريق الشام مربوطاً في قِدِّ، فقامت إليه زينب، فَحَلَّتْهُ، وكانت معه

²¹ الإصابة تفسير يحيى بن سلام، يحيى بن سلام بن أبي ثعلبة، التيمي بالولاء، من تيم ربيعة، البصري ثم الإفريقي القيرواني (المتوفى: 200هـ)،

تقديم وتحقيق: الدكتورة هند شلبي، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى، ج2، ص651

²² الطبقات الكبرى، أبو عبد الله محمد بن سعد بن منيع الهاشمي بالولاء، البصري، البغدادي المعروف بابن سعد (المتوفى: 230هـ)، تحقيق:

محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، ج8، ص26

بضائع للناس.²³ ويبدو في هذا الفعل من قبل زينب رضي الله عنها ما يدل على محبتها وشفقتها على زوجها، فلم تكن تطيق أن تراه مقيدا على هذا النحو، لذا فقد بادرت على الفور إلى حل وثاقه.

ثالثًا: الوفاء في العلاقة الزوجية

من أجمل المعاني التي تشتمل عليها العلاقة الزوجية الإخلاص والوفاء وحفظ العهد، وهي معان لا يمكن اختبارها إلا في وقت الشدائد والمحن والابتلاءات، فيظهر المعدن الأصيل من الزيف، وتبدو حقيقة الحب المزعوم، فما أسهل الكلمات المعسولة التي يقولها الرجل لزوجته في لحظات الصفاء، وما معني أن تقول المرأة لزوجها، وقد أهداها عقدا ذهبيا، أو ثوبا حريريا، ما أجملك من زوج! فإذا أردت اختبار إخلاص أحدهم ووفائه لعائلته، راقبه ساعة الابتلاءات، فمهما تبدلت الأحوال وتغيرت الأوضاع، يبقى ثابتا وفيا لشريكه، مخلصا لأسرته. وقد أوردت لنا السيرة النبوية المطهرة نموذجين: أحدهما للمعدن المزيف الفاسد، والآخر لمعدن شريف أصيل، فكشف كل عن حقيقته حين تعرضا لاختبار الوفاء وحفظ العهد.

فقد ذكر ابن هشام أن رسول الله ﷺ كان قد زوّج عُنْبَةَ بِنْتُ أَبِي هَبِّ رُؤْيَةَ، أَوْ أُمَّ كُثُومٍ. فَلَمَّا بَادَى فُرَيْشًا بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَبِالْعَدَاوَةِ، قَالُوا: إِنَّكُمْ قَدْ فَرَعْتُمْ مُحَمَّدًا مِنْ هِمِّهِ، فَرُدُّوا عَلَيْهِ بَنَاتِهِ، فَاشْعَلُوهُ بِهِنَّ. فَمَشَوْا إِلَى أَبِي الْعَاصِ فَقَالُوا لَهُ: فَارِقْ صَاحِبَتَكَ وَنَحْنُ نَزَوِّجُكَ أَيَّ امْرَأَةٍ مِنْ فُرَيْشٍ شِئْتُمْ، قَالَ: لَا وَاللَّهِ، إِنِّي لَا أَفَارِقُ صَاحِبَتِي، وَمَا أَحِبُّ أَنْ لِي بِإِمْرَأَتِي أَفْضَلَ امْرَأَةً مِنْ فُرَيْشٍ. وفي رواية: "فَارِقْ صَاحِبَتَكَ وَنَحْنُ نَزَوِّجُكَ بِأَيِّ امْرَأَةٍ شِئْتُمْ مِنْ فُرَيْشٍ فَقَالَ: لَا هَيْمُ اللَّهِ لَا أَفَارِقُ صَاحِبَتِي وَمَا يَسْرُنِي أَنْ لِي بِإِمْرَأَتِي أَفْضَلَ امْرَأَةٍ مِنْ فُرَيْشٍ". ثُمَّ مَشَوْا إِلَى عُنْبَةَ بِنْتُ أَبِي هَبِّ، فَقَالُوا لَهُ: طَلِّقِي بِنْتَ مُحَمَّدٍ وَنَحْنُ نُنكِحُكَ أَيَّ امْرَأَةٍ مِنْ فُرَيْشٍ شِئْتُمْ، فَقَالَ: إِنْ زَوَّجْتُمُونِي بِنْتَ أَبَانَ بْنِ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ، أَوْ بِنْتَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ فَارْقَتُهَا. فَزَوَّجُوهُ بِنْتَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ وَفَارَقَهَا، وَلَمْ يَكُنْ دَخَلَ بِهَا، فَأَخْرَجَهَا اللَّهُ مِنْ يَدِهِ كِرَامَةً لَهَا، وَهَوَانًا لَهُ، وَخَلَفَ عَلَيْهَا عُمْتُانُ بْنُ عَقَّانَ بَعْدَهُ".²⁴

²³ معجم الصحابة، أبو القاسم عبد الله بن محمد بن عبد العزيز بن المرزبان بن سابور بن شاهنشاه البغوي (المتوفى: 317هـ)، تحقيق: محمد

الأمين بن محمد الجكني، مكتبة دار البيان - الكويت، الطبعة: الأولى، ج5، ص168، رقم (2042)

²⁴ السيرة النبوية لابن هشام، ج1، ص652.

وهكذا يُجْري الله من الحوادث ما يكشف به حقيقة كل نفس، ليميز الله الخبيث من الطيب، ويزيد الأصيل أصالة، والمهين خسة وخيانة. ولهذا وغيره كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُثْنِي عَلَيْهِ فِي صَهْرِهِ خَيْرًا، وَكَانَ يَقُولُ: "مَا دَمْنَا صَهْرَ أَبِي الْعَاصِ".

رابعًا: الثبات والفداء في الشدائد

الزوجة الفاضلة هي التي تقف إلى جوار زوجها في محنته، تساعد في الخروج منها بسلامة وعافية، تضحى من أجل ذلك، حتى إذا كانت لدى ذلك الشريك أفكار سلبية، أو سلوكيات خاطئة، تسعى إلى تغييرها وتعديلها بعاطفة الأمومة المكونة فيها. وقد أسلمت زينب بنت رسول الله مع أمها خديجة في فجر الإسلام، وبقي أبو العاص مشركًا، فَأَقَامَتْ مَعَهُ عَلَى إِسْلَامِهَا، وَهُوَ عَلَى شِرْكِهِ، لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ قَدْ نَزَلَ التَّفْرِيقُ بَيْنَ الْمُسْلِمِ وَغَيْرِ الْمُسْلِمِ، لِأَنَّهَا لَا تَحِلُّ لَهُ، إِذْ أَنْ ذَلِكَ نَزَلَ عِنْدَ الْحَدِيثِ فِي سُورَةِ الْمَمْتَحَنَةِ، حَيْثُ قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ، فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ، فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ، فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ، لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ، وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ، وَأَتَوْهُنَّ مَا أَنْفَقُوا، وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ، وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسَأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ، وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْ تَنْفِقُوا، ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) [الممتحنة: 10]. وقد هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا صَارَتْ قُرَيْشٌ إِلَى بَدْرٍ، صَارَ فِيهِمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ فَأُصِيبَ فِي الْأَسَارِ يَوْمَ بَدْرٍ، فَكَانَ بِالْمَدِينَةِ أُسِيرًا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ عَبَّادٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا بَعَثَ أَهْلُ مَكَّةَ فِي فِدَاءِ أُسْرَائِهِمْ، بَعَثَتْ زَيْنَبُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي فِدَاءِ أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ بِمَالٍ، وَبَعَثَتْ فِيهِ بِقِلَادَةٍ لَهَا، يُقَالُ: إِنَّهَا مِنْ جَزَعِ ظَفَارٍ، كَانَتْ حَدِيثَةً أَدْخَلَتْهَا بِهَا عَلَى أَبِي الْعَاصِ حِينَ بَنَى عَلَيْهَا، قَالَتْ: فَلَمَّا رَأَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَقَّ لَهَا رِقَّةً شَدِيدَةً وَقَالَ: إِنْ رَأَيْتُمْ أَنْ تُطْلِقُوا لَهَا أُسْرَهَا، وَتَرُدُّوا عَلَيْهَا مَالَهَا، فَافْعَلُوا، فَعَالُوا: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَأَطْلَقُوهُ، وَرَدُّوا عَلَيْهَا الَّذِي لَهَا.²⁵

لم تفرح زينب في أسر زوجها، الذي خرج يقاتل والدها، ويحارب دعوة الإسلام الوليدة، بل قابلت السوء بالحسنى، والحرب بالسلام، والشرك بالإسلام، بل سعت على الفور لفدائه وتخليصه من الأسر، وهو الفعل الذي لا شك سوف يترك أثرا عميقا في نفسه.

خامسًا: الوفاء بالوعد

لم يكن أبو العاص بن الربيع قد أسلم بعد، إلا أنه كان يحمل نفسا طيبة مؤهلة لتلقي رسالة الإسلام، حين يشاء الله أن يشرح صدره لذلك الأمر، وقد ظهرت صفات تلك النفس الطيبة في مواقف عدة، ومنها الوفاء بالوعد، وهي من صفات الكرام، فالزوج الكريم هو الذي يفي بوعدده، ولو كان في الأمر تضحية ومشقة، فقد يقبل المحب من حبيبه كل شيء إلا إخلاف الوعد. قال الشاعر:

كُلُّ شَيْءٍ فِي الْهَوَىٰ مَا خَلَا الْعَدْرَ
وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَخَذَ عَلَيَّ أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ حِينَ أَطْلَقَ سِرَاحَهُ أَنْ يُخَلِّيَ
سَبِيلَ زَيْنَبَ إِلَيْهِ، أَوْ كَانَ فِيمَا شَرَطَ عَلَيْهِ فِي إِطْلَاقِهِ، وَلَمْ يَظْهَرْ ذَلِكَ مِنْهُ وَلَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَيَعْلَمَ مَا هُوَ، إِلَّا أَنَّهُ لَمَّا خَرَجَ أَبُو الْعَاصِ إِلَى مَكَّةَ وَخَلِّيَ سَبِيلُهُ، بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْدَ بْنَ
خَارِثَةَ وَرَجُلًا مِنْ الْأَنْصَارِ مَكَانَهُ، فَقَالَ: كُونَا بِبَطْنِ يَأْجِجٍ حَتَّى تَمُرَّ بِكُمْ زَيْنَبُ، فَتُصَحِّبَا حَتَّى تَأْتِيَا بِي بِهَا.
فَخَرَجَا مَكَانَهُمَا، وَذَلِكَ بَعْدَ بَدْرِ بِشَهْرٍ أَوْ شَيْعِهِ، فَلَمَّا قَدِمَ أَبُو الْعَاصِ مَكَّةَ أَمَرَهَا بِاللُّحُوقِ بِأَبِيهَا، فَخَرَجَتْ
تَتَجَهَّرُ.

ولعلك تلاحظ أنه لو لم يكن أبو العاص وفيا كريما، لنقض عهده مع النبي، ومنع خروج زينب بنت رسول الله إلى أبيها، خاصة أنه صار حرا طليقا في مأمن، لكن نفسه الطيبة ذات الفطرة السليمة، والمعدن الأصيل تأبى ذلك، فما كان منه إلا أن أمر زينب بالاستعداد للخروج إلى المدينة حيث يصحبها رسولا النبي. وهو الأمر الذي رفع قدره لدى النبي ﷺ وكان سببا في الثناء عليه.

²⁶ لطائف المعارف، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السلافي، البغدادي، ثم الدمشقي، الحنبلي (المتوفى: 795هـ)، دار

سادساً: الزوجة سكن الرجل وملاذه

قد تلحق العلاقة الزوجية اضطرابات، وقد يفارق الرجل زوجته لسبب ما، لكن يبقى الود والعشرة بينهما، إذا انفصلا بالمعروف، قال تعالى: (فَأَمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ) [البقرة: 229]. وقد فارق أبو العاص ابن الربيع زوجته زينب، ليس كراهية منه لها، أو بغضا منها له، وإنما وفاء لعهد مع النبي الذي رأى أنه ليس مناسباً أن تبقى معه على كفره، في تمهيد للتشريع الذي نزل بتحريم زواج المسلمة بالمشرك. وذهبت زينب إلى أبيها وهي تدعو الله أن يهدي زوجها إلى الإسلام، حتى جاءت اللحظة المناسبة التي أكدت أن الزواج القائم على المودة والمحبة سيبقى، وسينغير الشريكان إلى الأفضل من أجل الحفاظ على رباطهما المقدس.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَأَقَامَ أَبُو الْعَاصِ بِمَكَّةَ، وَأَقَامَتْ زَيْنَبُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ، حِينَ فَرَّقَ بَيْنَهُمَا الْإِسْلَامُ، حَتَّى إِذَا كَانَ قُبَيْلَ الْفَتْحِ، خَرَجَ أَبُو الْعَاصِ تَاجِرًا إِلَى الشَّامِ، وَكَانَ رَجُلًا مَأْمُونًا، بِمَالٍ لَهُ وَأَمْوَالٍ لِرِجَالٍ مِنْ قُرَيْشٍ، أَبْضَعُوها مَعَهُ، فَلَمَّا فَرَّغَ مِنْ بَحَارَتِهِ وَأَقْبَلَ قَافِلًا، لَقِيَتْهُ سَرِيَّةٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَصَابُوا مَا مَعَهُ، وَأَعْجَزَهُمْ هَارِبًا²⁷.

وذهب الإمام الزهري²⁸ إلى أن الذي اعترض قافلة أبي العاص هو أبو بصير، وأبو جندل وأصحابهما الذين تحشدوا في منطقة العيص الساحلية بعد هروبهم من قريش التي فتنتهم عن دينهم ومنعتهم من تحقيق أمنيتهم في اللحاق بإخوانهم في المدينة، وذلك حسب اتفاقيات صلح الحديبية فكانوا "بين العيص وذو مروة من أرض جهينة، على طريق عيرات قريش، مما يلي سيف البحر، لا يمر بهم غير لقرش إلا أخذوها وقتلوا أصحابها ولا زالوا كذلك، حتى مر بهم أبو العاص بن الربيع صهر رسول الله صلى الله عليه وسلم قادمًا من الشام في نفر من قريش معهم تجارة لهم فسيطروا على القافلة، وأسروا رجالها دون أن يقتلوا منهم أحدًا إكرامًا لصهر أبي العاص من رسول الله صلى الله عليه وسلم وأطلقوا سراح أبي العاص، فقدم المدينة على امرأته زينب رضي الله عنها التي كانت عند أبيها منذ أن أذن لها أبو العاص باللحوق به، فاستجار بها، فأجارتها، وجاء في طلب ماله، فلما خرج رسول الله

²⁷ السيرة النبوية لابن هشام، ج1، ص657.

²⁸ مرويات الإمام الزهري في المغازي، محمد بن محمد العواجي، الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، الطبعة الأولى، ج1، ص613.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الصُّبْحِ، فَكَبَّرَ وَكَبَّرَ النَّاسُ مَعَهُ، صَرَخَتْ زَيْنَبُ مِنْ صُفَّةِ النِّسَاءِ: أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي قَدْ أَجْرْتُ أَبَا الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ. قَالَ: فَلَمَّا سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ، فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ، هَلْ سَمِعْتُمْ مَا سَمِعْتُ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: أَمَا وَاللَّيْلِ نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا عَلِمْتُ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ حَتَّى سَمِعْتُ مَا سَمِعْتُمْ، إِنَّهُ يُجِيرُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ أَدْنَاهُمْ. ثُمَّ انصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَخَلَ عَلَى ابْنَتِهِ، فَقَالَ: أَيُّ بُيَّتِهِ، أَكْرَمِي مَثْوَاهُ، وَلَا يَخْلُصَنَّ إِلَيْكَ، فَإِنَّكَ لَا تَحْلِينَ لَهُ. فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فخطب الناس قائلاً: «إنا صاهرنا أناساً، و صاهرنا أبا العاص، فنعلم الصهر وجدناه، وإنه أقبل من الشام في أصحاب له من قريش، فأخذهم أبو جندل وأبو بصير، وأخذوا ما كان معهم؛ وإن زينب بنت رسول الله سألتني أن أجيرهم، فهل أنتم مجيرون أبا العاص وأصحابه؟» فقال المسلمون: نعم.

وبلغ هذا الحوار أبا جندل، فأفرجوا عن الأسرى، وردوا عليهم كل شيء أخذ منهم، حتى إن الرجل ليأتي بالذئب، ويأتي الرجل بالسنّة وبالإداوة، حتى إن أحدهم ليأتي بالسنّاط، حتى ردوا عليه ماله بأسره، لا يفقد منه شيئاً. ثم احتمل إلى مكة، فأدى إلى كل ذي مالٍ من قريش ماله، ومن كان أبضع معه، ثم قال: يا معشر قريش، هل بقي لأحدٍ منكم عندي مالٌ لم يأخذه، قالوا: لا. فجرك الله خيراً، فقد وجدناك وفياً كريماً قال: فأنا أشهد أن لا إله إلا الله، وأنّ محمداً عبده ورسوله، والله ما منعني من الإسلام عنده إلا تخوف أن تظنوا أنني إنما أردت أن أكل أموالكم، فلما أداها الله إليكم وفرغت منها أسلمت. ثم خرج حتى قدم على رسول الله صلى الله عليه وسلم.²⁹

وفي تعليقنا على هذا الموقف نلاحظ أن أبا العاص بن الربيع لم يجد أفضل من زوجته ليلوذ بها، ويسكن إليها، فالزوجة الصالحة سكن لزوجها، وملاذه الآمن، فهي على ضعفها تحمل حناناً ورحمة وشفقة، تمنحها قوة جبارة يستمد منها الرجل قدرته على مواجهة التحديات والصعاب. كما تشير إلى أن زينب رضي الله عنها لم تتردد لحظة واحدة في أن تجيره وتحميه، وكأنها كانت تشعر أن دورها لم ينته، وأنها لحظة تغيير حاسمة في حياة زوجها،

²⁹ السيرة النبوية لابن هشام، ج 1، ص 658.

وبالفعل صدق استشرافها، فما هي إلا أيام وعاد أبو العاص بن الربيع مسلمًا بعد أن أدى الأمانة إلى قريش ورد إليهم أموالهم.

سابعًا: البداية الصحيحة تعني نهاية سعيدة

أسلم أبو العاص بن الربيع أخيرًا، بعد أن شرح الله صدره للإسلام، وبعد أن وجد زوجة صالحة تدعوه بالرفق واللين إلى الدين الحق، فلم تقسره قسرًا على اتباع أبيها، بل نصحته في حب، ودعته في شفقة، فما كان الرفق في شيء إلا زانه، فرغم شركه لم يجد منها إلا كل وفاء وتضحية وصبر، وكذلك كان هو معها وفيا بالعهد، محبا لها، يحمل لها كل تقدير واحترام. وهي أسس هامة في أي علاقة زوجية، ودونها ينهار البناء، وبها تقوى أركانه، فيصمد في مواجهة الأعاصير والأنواء، وقد كانت المكافأة أن بارك الله لهما، وبارك عليهما، وجمع بينهما في خير، فردت إليه زوجته بعد نحو ست سنوات من الفراق، ليعيشا ما تبقى من عمريهما معا في سعادة وهناء تحت ظلال شريعة الإسلام.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَحَدَّثَنِي دَاوُدُ بْنُ الْحَصْبِيِّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: رَدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْنَبَ عَلَى النَّكَاحِ الْأَوَّلِ لَمْ يُجِدْ شَيْئًا، بَعْدَ سِتِّ سِنِينَ. وَكَانَ ذَلِكَ فِي الْحُجَّةِ مِنْ هَذِهِ السَّنَةِ السَّابِعَةِ لِلْهِجْرَةِ.³⁰

وهكذا لما كانت البداية صحيحة كانت النهاية لا ريب سعيدة، فإذا أحسن المرء اختيار شريك حياته، وتشاور مع أهله وإخوانه، ثم استخار ربه قبل شروعه، فشرح الله صدره للأمر، ثم توكل على الله فأقام بيته على أسس من الشرع والدين، وأرسى دعائمه على المودة والمحبة والاحترام والوفاء والتضحية، وتشارك الطرفان في بناء بيتهما، عاشا في راحة بال، وإن ضاقت بهم الحياة يوما، ولا تخلو الدنيا من كدر، سرعان ما تنفرج الكرب، وتزول الهموم، وتعود المياه إلى مجاريها، وتصفو لهما الحياة مرة أخرى. وفي الختام (رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا) [الْفُرْقَانِ: 74].

³⁰ السيرة النبوية لابن هشام، ج 1، ص 659.

المصادر والمراجع

- الإصابة في تمييز الصحابة، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: 852هـ)، تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود وعلي محمد معوض، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة الأولى.
- إيجاز البيان عن معاني القرآن، محمود بن أبي الحسن بن الحسين النيسابوري أبو القاسم، نجم الدين (المتوفى: نحو 550هـ)، تحقيق: حنيف بن حسن القاسمي، دار الغرب الإسلامي - بيروت، ص238، الطبعة: الأولى - 1415 هـ.
- تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ)، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر للطباعة، الطبعة: الأولى، 1422 هـ - 2001 م.
- تفسير يحيى بن سلام، يحيى بن سلام بن أبي ثعلبة، التيمي بالولاء، من تيم ربيعة، البصري ثم الإفريقي القيرواني (المتوفى: 200هـ)، تقديم وتحقيق هند شلبي، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى.
- سنن ابن ماجه، ابن ماجه أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، وماجة اسم أبيه يزيد (المتوفى: 273هـ)، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربية - فيصل عيسى البابي الحلبي.
- سنن الترمذي، محمد بن عيسى بن سؤرة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: 279هـ)، تحقيق وتعليق: أحمد محمد شاكر (ج 1، 2) ومحمد فؤاد عبد الباقي (ج 3) وإبراهيم عطوة عوض المدرس في الأزهر الشريف (ج 4، 5)، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي - مصر، الطبعة الثانية، 1395 هـ - 1975 م
- السنن الكبرى، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الحُسْرُوْجْردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة: الثالثة، 1424 هـ - 2003 م

السيرة النبوية لابن هشام، عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (المتوفى: 213هـ)، تحقيق: مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ الشلبي، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، الطبعة: الثانية.

صحيح البخاري = الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه، محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي، تحقيق محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي)، الطبعة الأولى، 1422هـ.

صحيح مسلم = المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: 261هـ)، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة الأولى، 1429 هـ - 2008 م.

الطبقات الكبرى، أبو عبد الله محمد بن سعد بن منيع الهاشمي بالولاء، البصري، البغدادي المعروف بابن سعد (المتوفى: 230هـ)، تحقيق محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة الأولى.

لطائف المعارف، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السلامي، البغدادي، ثم الدمشقي، الحنبلي (المتوفى: 795هـ)، دار ابن حزم للطباعة والنشر، الطبعة الأولى.

المجتبى من السنن = السنن الصغرى للنسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي (المتوفى: 303هـ)، تحقيق: عبد الفتاح أبو غدة، مكتب المطبوعات الإسلامية - حلب، الطبعة: الثانية، 1406 - 1986.

مرويات الإمام الزهري في المغازي، محمد بن محمد العواجي، الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، الطبعة الأولى.

- مسند الإمام أحمد بن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، وآخرون، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولى، 1421 هـ - 2001 م.
- مسند الدارمي المعروف بـ (سنن الدارمي)، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بھرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (المتوفى: 255هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، الطبعة: الأولى، 1412 هـ - 2000 م
- معالم السنن، أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم بن الخطاب البستي المعروف بالخطابي (المتوفى: 388هـ)، المطبعة العلمية - حلب، الطبعة الأولى.
- معجم الصحابة، أبو القاسم عبد الله بن محمد بن عبد العزيز بن المرزبان بن سابور بن شاهنشاه البغوي (المتوفى: 317هـ)، تحقيق: محمد الأمين بن محمد الجكني، مكتبة دار البيان - الكويت، الطبعة الأولى.
- المعجم الكبير، سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامي، أبو القاسم الطبراني (المتوفى: 360هـ)، المحقق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، مكتبة ابن تيمية - القاهرة، الطبعة الثانية.
- مفاتيح الغيب = التفسير الكبير، أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة الثالثة.
- الهداية إلى بلوغ النهاية في علم معاني القرآن وتفسيره، وأحكامه، وجمل من فنون علومه، أبو محمد مكّي بن أبي طالب حمّوش بن محمد بن مختار القيسي القيرواني ثم الأندلسي القرطبي المالكي (المتوفى: 437هـ)، المحقق: مجموعة رسائل جامعية بكلية الدراسات العليا والبحث العلمي - جامعة الشارقة، بإشراف أ. د: الشاهد البوشيخي، مجموعة بحوث الكتاب والسنة - كلية الشريعة والدراسات الإسلامية - جامعة الشارقة، الطبعة: الأولى، 1429 هـ - 2008 م.

الرسول زوجا: قراءة في النموذج الاسلامي في بناء الاسرة

رمضان عمر*

ملخص

تشكل الأمم، وتبنى الحضارات عبر مفهوم اجتماعي - عرفته البشرية عبر تجارب عديدة ومتنوعة - لكن القرآن قدم لنا أمودجه الفريد ، ثم طبقه الرسول واقعا عمليا ليكون امودجا مغايرا مميذا .

ونستطيع أن نلخص هذه الرؤية الإسلامية لبناء اسرة متميزة عبر نقاط، تشكل الاسرة من خلالها - في

التصور الاسلامي - أساسا صلبا يقوم على علاقة ثنائية يمثل الزواج اطارها العام

ومن الزواج تنشأ مملكات التكاثر؛ وفق القاعدة الفطرية التي فطر الله الناس عليها؛ قال تعالى :

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ، وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا

وِنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا [النساء:1].

فبدون زواج لا يتشكل مجتمع، ولا تبني دول ومن هنا؛ فان الاسرة أساس اي مجتمع سليم ودولة قوية

1 - قدم لنا الإسلام امودجا فريدا في بناء المجتمعات؛ إذ جعل الأسرة ركيزة أساسية في ذلك عبر المفهوم

الاسلامي للزواج

2 - ومن ثم قنن العلاقة الثنائية بين الزوج والزوجة بمعايير محددة جعلت من الأسرة في الاسلام مثلا

فريدا يقوم على تصور شامل يبدأ ب﴿ وأنه خلق الزوجين الذكر، والأنثى من نطفة إذا تمنى﴾ (سورة النجم: 45).

(46)

مرورا بعاشروهم بمعروف وخيركم وخيركم لأهله ليتناول تفاصيل تلك العلاقة بما يرتب حاجات النفس
المادية والاقتصادية والاجتماعية والمعرفية والسياسية والاقتصادية

3 - وهذه الورقة البحثية تحاول أن ترسم خريطة العلاقة المثالية بين الزوج والزوجة عبر هذا المثال الفريد
الذي استوى خلقا وعلا قدرا؛ فاستحق أن يكون نبراسا في كل أمر تحتاجه البشرية

وقد جاءت الدراسة الموسومة بعنوان "الرسول زوجا"

في مقدمة وثلاثة فصول وخاتمة

الفصل الاول- يتحدث عن مفهوم الزواج واهميته في الاسلام

الفصل الثاني - الزوج ودوره في بناء الاسرة والمجتمع

الفصل الثالث- الرسول زوجا .

كلمات مفتاحية : الرسول - الزواج - العلاقات الزوجية في الاسلام - بناء الأسرة

الزواج واهميته في الاسلام

إنَّ الله تعالى خلق هذا الكون وجعل فيه سننًا متنوعة، وكميَّات مهينة بامرهِ؛ والكون يتحرك في مدارات
هذه السنن بإرغدة منه وحده؛ لا يتجاوزها ولا يحيد عنها.

هذه السنن الكونية هي الفطرة التي فطر الله الكون عليها، وركب الحياة بجزئياتها لتشكّل مسارات التطور
والاستمرارية.

ومن هذه السنن سنّة الزوجيّة، وهي سنة لا تقتصر على نوعٍ دون آخر من أنواع المخلوقات، بل تشمل
كلّ الكائنات، وقد بيّن الله تعالى هذه السنّة في العديد من الآيات، منها ما يتعلّق بالحيوان؛ كقوله تعالى: ﴿ تَمَائِيَةَ
أَزْوَاجٍ مِّنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْرِ اثْنَيْنِ قُلُ الذَّكَرَيْنِ حَرَمٌ أَمِ الْأُنثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيْنِ نَبِيُونِي يَعْلَمُ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾ [الأنعام: 143].

ومنها ما يتعلّق بالنبات، كما في قوله تعالى: ﴿ وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ
الشَّمْرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ [الرعد: 3]، وقوله

تعالى ﴿ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى ﴾ [طه: 53]، وقوله تعالى: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴾ [الشعراء: 7]، بل نَصَّ - عَزَّ وَجَلَّ - على أَنَّ الزَّوْجِيَّةَ سُنَّةٌ فِي المَخْلُوقَاتِ؛ قال تعالى: ﴿ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴾ [يس: 36]، وقال تعالى: ﴿ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾ [الذاريات: 49].

قال الإمام ابن كثير - رحمه الله تعالى - : "أي: جميع المخلوقات أزواج: سماء وأرض، وليل ونهار، وشمس وقمر، وبر وبحر، وضيء وظلام، وإيمان وكفر، وموت وحياة، وشقاء وسعادة، وجنة ونار، حتى الحيوانات والنباتات، ولهذا قال: ﴿ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾ [الذاريات: 49]؛ أي: لتعلموا أَنَّ الخالق واحدٌ لا شريك له." ومن ذلك الإنسان؛ فقد خلقه الله أيضًا من زوجين كما في قوله - تعالى - : ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ﴾ [النساء: 1]، وقوله - تعالى - : ﴿ وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ﴾ [النجم: 45]

والزواج هو سر تجدد الحياة ودوام النسل. والنفس البشرية مجبولة على التناسل والتكاثر والبنية البشرية قائمة على الأسرة التي تشكل في تعددها المجتمع. والانسان لا يعيش فردا بل يعيش في سياق اجتماعي منذ وجد، وتربطه بباقي الأفراد علاقات متعددة، و الزواج واحد منها.

والزواج ضرورة وغاية من نحو ووسيلة من نحو اخ ؛ فبه تنشأ المجتمعات وتشكل الأسر عن ابن مسعود قال : قال النبي صلى الله عليه وسلم : (يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ ، مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ ، فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ) .(1)

وإذا اردنا ان نضع نقاطا نحدد فيها أهم الضرورات الموجبة للزواج، فإننا قائلون بإذن الله :

¹ رواه البخاري (5065) ومسلم (1400)

1. الزواج يحقق العفاف للنفس ويعين على غض البصر وصون الفرج والتخلص من وساوس الشيطان التي توسوس للفرد بارتكاب المعاصي عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصْرِ، وَأَخْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ؛ فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.
2. الزواج يحقق القوة والمنعة للمسلمين والأمة الإسلامية قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قال عليه الصلاة والسلام: "تكاثروا تناكحوا فاني مباه بكم الامم يوم القيامة."
3. زيادة قدرة الفرد على العبادة والعمل حيث تزداد قدرته على
4. فعن أنس رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من رزقه الله امرأة سالحة فقد أعانه على شطر دينه فليتق الله في الشطر الباقي. رواه الطبراني في الأوسط والحاكم ومن طريقه للبيهقي وقال الحاكم صحيح الإسناد،
5. الزواج اساس لتكوين بيت مسلم وهو اللبنة الولى لانشاء امة الاسلام والمسلم مدعو لتكثير سواد المسلمين ودعم الامة وتقويتها ؛ وهو بالزواج يشارك في بناء تلك الامة .

الزوج ودوره في بناء الاسرة والمجتمع

الزوج هو أساس البيت المسلم، هو القيادة المركزية التي تؤسس للمجتمع البيتي الصالح . ومسؤولية الزوج تأتي في المرتبة الأولى ؛ لذا وجبت له الطاعة وأعطيت له القوامه. وقد طوبى الزوج بان يكون أهلا لمسؤوليته ؛ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي» رواه الترمذي.

وفي القرآن الكريم ورد الأمر بحسن معاشره النساء؛ كما في قوله تعالى: ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ

بِالْمَعْرُوفِ﴾ [النساء: 19].

يقول ابن كثير في بيان "المعاشره بالمعروف": [أَيُّ طَيِّبُوا أَقْوَالَكُمْ هُنَّ، وَحَسِّنُوا أَفْعَالَكُمْ وَهَيِّئَاتِكُمْ بِحَسَبِ فُذْرَتِكُمْ كَمَا تُحِبُّ ذَلِكَ مِنْهَا، فَافْعَلْ أَنْتَ بِهَا مِثْلَهُ، كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿وَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾] البقرة:

وَقَدْ كَانَ مِنْ أَحْلَاقِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ جَمِيلُ الْعِشْرَةِ دَائِمُ الْبِشْرِ، يُدَاعِبُ أَهْلَهُ، وَيَتَلَطَّفُ بِهِمْ وَيُوسِعُهُمْ نَفَقَتَهُ، وَيُضَاحِكُ نِسَاءَهُ حَتَّى إِنَّهُ كَانَ يَسَابِقُ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، يَتَوَدَّدُ إِلَيْهَا بِذَلِكَ، قَالَتْ: سَابَقَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَسَبَقْتُهُ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ أَحْمِلَ اللَّحْمَ، ثُمَّ سَابَقْتُهُ بَعْدَ مَا حَمَلْتُ اللَّحْمَ فَسَبَقَنِي، فَقَالَ: «هَذِهِ بَيْتُكَ»، وَجَمَعَ نِسَاؤُهُ كُلَّ لَيْلَةٍ فِي بَيْتِ النَّبِيِّ عِنْدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَيَأْكُلُ مَعَهُنَّ الْعِشَاءَ فِي بَعْضِ الْأَحْيَانِ، ثُمَّ تَنْصَرِفُ كُلُّ وَاحِدَةٍ إِلَى مَنْزِلِهَا، وَكَانَ يَنَامُ مَعَ الْمَرْأَةِ مِنْ نِسَائِهِ فِي شِعَارٍ وَاحِدٍ، يَضَعُ عَنْ كَتِفَيْهِ الرِّدَاءَ وَيَنَامُ بِالْإِزَارِ، وَكَانَ إِذَا صَلَّى الْعِشَاءَ يَدْخُلُ مَنْزِلَهُ يَسْمُرُ مَعَ أَهْلِهِ قَلِيلًا قَبْلَ أَنْ يَنَامَ، يُؤَانِسُهُمْ بِذَلِكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ

حَسَنَةٌ﴾ [الْأَحْزَابِ: 21]

الرسول زوجا

كان النبي - صلى الله عليه وسلم - أحسن الناس خلقًا وأدبًا، وأكرمهم وأتقاهم، وأنقاهم معاملة، قال عنه ربه تبارك وتعالى مادحًا وواصفًا خلقه الكريم صلى الله عليه وسلم: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ [القلم: 4]. وكان يتعامل مع زوجاته باخلاقه مما مثل للبشرية كطلها مثالا ومنهجًا ونبراسًا؛ حيث عاش صلى الله عليه وسلم مع زوجاته الطاهرات حياةً سعيدة طيبة، تمثل تطبيقًا عمليًا لقوله تعالى: ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ [النساء: 19]، والمعروف كلمة جامعة لكلِّ فعلٍ وقولٍ وخلقٍ نبيل، فقد كان خيرَ النَّاسِ في تعامله مع زوجاته، وهو القائل: ((خَيْرِكُمْ خَيْرِكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرِكُمْ لِأَهْلِي))

قول أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنْ مَوْقِفِ وَقَعِ لَهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا لَمَسَتْ فِيهِ الرَّحْمَةَ وَالْعَطْفَ: "خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في بعض أسفاره، حتى إذا كنا بالبيداء أو بذات الجيش انقطع عقدٌ لي، فأقام رسول الله صلى الله عليه وسلم على التماسه، وأقام الناس معه وليسوا على ماءٍ، فأتى الناس إلى أبي بكرٍ الصديق، فقالوا: ألا ترى ما صنعت عائشة؟ أقامت برسول الله صلى الله عليه وسلم والناس وليسوا على ماءٍ، وليس معهم ماءٌ، فجاء أبو بكرٍ ورسول الله صلى الله عليه وسلم واضعٌ رأسه على فخذي قد نام، فقال: حبست رسول الله صلى الله عليه وسلم والناس، وليسوا على ماءٍ، وليس معهم ماءٌ، فقالت عائشة: فعاتبني أبو بكرٍ، وقال

ما شاء الله أن يقول، وجعل يطعني بيده في خاصرتي، فلا يمنعني من التحرك إلا مكان رسول الله صلى الله عليه وسلم على فخذي، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم حين أصبح على غير ماء، فأنزل الله آية التيمم، فتيّموا، فقال أسيد بن الحضير: ما هي بأول بركتكم يا آل أبي بكر، قالت: فبعثنا البعير الذي كنت عليه، فأصبنا العقد تحته²

ان صلى الله عليه وسلم يدخل على نسائه في بيوتهنّ، ويمأً تلك البيوت أنسا بما يقوم به من أعمال طيبة؛ فيسلّم عند دخوله ويدعو لمن بالخير، بل ويقبّل ويباشر، فعن ابن عباس رضي الله عنهما قال: "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا صلى الصبح جلس في مصلاه، وجلس الناس حوله حتى تطلع الشمس، ثم دخل على نسائه امرأة امرأة، يسلم عليهنّ، ويدعو لمن، فإذا كان يوم إحداهن جلس عندها"³

مثل سلوك الرسول - صلى الله عليه وسلم - مع زوجاته نمطا يفتح لنا باب التحليل في استراتيجيات الإدارة الأسرية التي تجعل من البيت بيتا صالحا، وتدعم العلاقة الزوجية بأقل المشاكل وأهنا الحلات فالرسول ما كان يدع الحبل على الغارب، بل كان يتابع تفاصيل الحياة في إدارة تسعة للاسعاد لا للتشويش وهو قريب إلى زوجاته قرب المحب للحبيب، مما جعل بيته نموذجا يحتذى به في كل أمر.

² أخرجه البخاري (334)، ومسلم (367).

³ أخرجه الطبراني في الأوسط (8764)، وقال الهيثمي في مجمع الزوائد: "فيه عبدالله بن صالح كاتب الليث، قال عبدالمملك بن شعيب بن الليث: ثقة مأمون، وضعفه أحمد وغيره" (4/644).

منهج الإسلام في الإصلاح بين الزوجين

دحام إبراهيم الهسنياني*

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين... والصلاة والسلام على سيد المرسلين... وعلى آله وصحبه ومن دعا بدعوته
واختط سبيله إلى يوم الدين... وبعد:

لقد مدح الله الساعين إلى الإصلاح بين الناس عمومًا، وجعل إصلاح ذات البين من أفضل القربات،
ووعده عليه بإجزال العتيات، وإعظام المثوبات، فقال سبحانه: ﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ
أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ [النساء:
114]، وروي عن النبي ﷺ: (ألا أخبركم بأفضل من درجة الصيام والصدقة والصلاة [أي: نوافل هذه الأشياء])،
فقال أبو الدرداء ر: بلى يا رسول الله، قال: (إصلاح ذات البين)، فالمصلح هو الذي يبذل جهده وماله وجاهه؛
ليرأب ما أفسده الشيطان ويجبر ما كسره الغل والحقد، ويألم ما مرّفته البغضاء، عمله خالصٌ وحطواته في رضا الله
وما يحبّه، وهو الذي يجزل إثابته ولا يضيع عليه ما بذله؛ يقول سبحانه: ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ﴾
[الأعراف: 170].

فإذا كان هذا هو الفضل الوارد في الإصلاح عمومًا، فإنّ أجره إذا كان بين الزوجين سيكون أعظم؛ إذ
هما الخليّة الأساسية لبناء المجتمع، واللبنة الأولى لتثبيت أسسه الصحيحة، ومركز انطلاق وحدته؛ ولهذا اهتم
الإسلام بفضيلة الإصلاح، ورثب عليها جزاءً عظيمًا، وأبلغ من ذلك أنه أباح للمصلح الكذب إذا كان سبيلًا
لاستمالة طرفي النزاع؛ روى البخاري أنه ر قال: (ليس الكاذب الذي يُصلح بين الناس فينمي خيرًا أو يقول

خيرًا)، ولنا في الرسول ﷺ خيرُ أسوةٍ وقدوةٍ حسنةٍ في التدخّل الحكيم بين الزوجين ومن أهلها؛ إذ أهلها أُولى بالتدخّل لحلّ نزاعهما، كما قال سبحانه: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا﴾ [النساء: 35]، وجاء في الحديث الصحيح عن سهل بن سعد ت قال: جاء رسولُ الله ﷺ بيتَ فاطمة، فلم يجد عليًّا، فقال: أين ابنُ عمِّك؟ قالت: كان بيني وبينه شيءٌ فغاضبني فخرج، ولم يقلْ عندي (من القيلولة)، فقال رسولُ الله ﷺ لإنسانٍ: (انظر أين هو)، فجاء فقال: يا رسولَ الله، هو في المسجد راقد، فجاء رسولُ الله ﷺ وهو مضطجع قد سقط رداؤه عن شقّهِ وأصابه تراب، فجعل رسولُ الله ﷺ يمسحُ عنه ويقول: (قُم أبا تراب، قُم أبا تراب)، قال ابن بطال: وفيه - أي الحديث -: أن أهل الفضل قد يقع بين الكبير منهم وبين زوجته ما طُبِع عليه البشر من الغضب، وقد يدعو ذلك إلى الخروج من بيته ولا يُعاب عليه.

والسؤال الذي يطرح نفسه هو: ما الحكمة في تقديم الحكيم من أهل الزوجين؟

قال العلماء: لأنّ الأقاربَ أعرَفُ بواطنِ الأمور وأحرصُ على الإصلاح ولمّ شمل الزوجين.

وما ينبغي أن يعرفه كلُّ زوج وزوجة أنّ الحياة الزوجية لا بدَّ فيها من مشاكل؛ لأنّ الآراء تختلف، ولا تكاد في الغالب أن تأتلف، وهو ما يستدعي من الطرفين معًا إتقان فنّ التعامل مع هذا الاختلافِ بحنكة، ودراية وحكمة؛ حتى لا تنزلق بهما القدم فيما لا تُحمد له العاقبة، من شجار ومرافعة، وسباب وملاعنة، وهي أسبابٌ قد تُصيب العائلة وأفرادها بدمارٍ وتشتيت، فكم من زوجين سببًا لأبناهما التشرّد في الطرقات، والتسكّع في الشوارع والأزقة، وجعلًا منهم عرضةً وفريسةً للتصعّك، والوقوع في عالم المخدّرات والتدخين والدخول إلى عالم المخدّرات والتدخين والإجرام بأنواعه المختلفة؛ ولذا يتوجب على الزوجين أن يحميا عشّ أفراخهما، ويذودا عن فلذات أكبادهما؛ ليصبحوا أداة خيرٍ للبلاد، ومصدرَ نفعٍ للعباد، عوض أن تحرّب على أيديهم مصالحَ عامّة وممتلكات فردية، ولعلّ ما يتكرّر كل يوم أمام أنظارنا أكبر دليلٍ على ذلك، ولسنا بحاجة إلى التعليق، فالوضع غيبيٌّ عنه، ولسان الحال أفصح من لسان المقال.

أيها الإخوة: لعلّ المتبع لما ينشأ بين الزوجين من الخلافات، وما يطرأ في يومياتهما من النزاعات، يرجع

إلى عدّة عوامل، بعضها مادي محض؛ إذ قد تجد بعض الأزواج يتخاصم على أتفه الأمور، ومن غرائب ما سجّل

في هذا: أن مصرياً قتل زوجته بعد خلاف معها حول شراء كيلو غرام من الطماطم، إذ أجبرته على شرائه ودخله اليومي الهزيل لا يسمح له بذلك، فأدّت المشاجرة بينهما إلى إردائها مقتولة! فأين هذا البيت من بيت رسول الله ﷺ الذي يمرُّ عليه الشهر والشهران وما أوقد فيه نار، وإنما يعيش على الأسودين الماء والتمر، فلنستمع إلى عائشة أم المؤمنين - رضي الله عنها - قالت: (لقد رأيتنا مع رسول الله ﷺ وما لنا طعامٌ إلا الأسودان التمر والماء)؛ أخرجه أحمد.

ثم بيوت الصحابة - رضوان الله عليهم - والسلف الصالح من بعدهم بيوت غاية من البساطة في المطعم والمشرب، لكنّها تنعم بالسعادة التي تتدفّق منها ينباع؛ لأنّها تعيش على أساس الدين والوازع الأخلاقي، أمّا أكثر بيوت عصرنا فإنّها تتوفّر فيها الإمكانيات، وأصناف الأطعمة، لكنّها بيوت يفتقد منها الزوجان ما ينشدهن من السعادة، فأصبحت حياتهما جحيماً لا يُطاق، وصدق رسول الله ﷺ إذ يقول: (خيركم خيركم لأهله، وأنا خيركم لأهلي)، وحين يقول: (إذا صلّت المرأة خمسها، وصامت شهرها، وأطاعت زوجها، قيل لها: ادخلي الجنة من أيّ أبواب الجنة شئت)؛ أخرجه ابن حبان.

كما أنّ من أسباب تردّي العلاقات الزوجية: الاستعجال في اتّخاذ القرارات المشتركة النّفع، فيتخذ القرار من جانب واحد دون إشراك الطرف الآخر برأيه، وكذلك الأنانية وحبّ الذات، وغياب روح التسامح، وانعدام الصبر في تحمّل الخلافات، وإفشاء الأسرار الداخليّة لكلّ واحد من طرف صاحبه، وقد حرص الإسلام على حماية وحدة الأسرة، فحرّم إفشاء خبايا الأمور، وفي ذلك يقول المصطفى ﷺ: (إنّ من أسرّ الناس عند الله منزلة يوم القيامة الرجل يفضي إلى امرأته وتفضي إليه ثم ينشر سرّها)؛ رواه مسلم.

فحفظ السرّ واجب شرعي، وضرورة اجتماعيّة، بفقدانه يُصبح الإنسان مهدّداً في حياته، فعندما يطلع الناس على أسرار بيت الزوج وطريقة تعامله مع أسرته وما عنده من مال، فإنّ ذلك فضيحة، وحفاظاً على أن تسودّ المودّة بين الزوجين، وتتوطّد العلاقات الزوجية على أساس المحبة التي هي أسس من أسس المؤسسة الزوجية، ولبنة من لبنات الميثاق بين طرفيها (الرجل والمرأة) كما قال سبحانه: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً﴾ [الروم: 21]، من أجل ذلك سيّج الإسلام التكنة

الزوجية وأحاطها باحتياطاتٍ لعلَّ أبرزها عدم مباغنة أهل الدار في حالة السفر؛ عن أنس τ قال: كان النبي ρ لا يطرق أهله، كان لا يدخل إلا غدوةً أو عشية؛ رواه البخاري، وعن جابر τ قال: نهى النبي ρ أن يطرق أهله ليلاً؛ رواه البخاري.

كما أمر المقدم على الزواج أن ينظر إلى من يرغب في الزواج بما استدامةً لهذه الرابطة المقدسة. وأختم بالإشارة إلى أنَّ المؤسسة الزوجية محفوفةٌ بالأشواك، فحلاوتها تُنغص بالمرارة، وفيها عقباتٌ، على الزوجين الحزم في تجاوزها، وأن يعتبر كلٌّ منهما مسؤوليته تكليفاً وعبادةً يجب مراقبة الله في كلِّ مراحلها، حتى يلقى الله وهو عنه راضٍ، فلا بدَّ من قائدين حكيمين؛ ليصلاً إلى برِّ الأمان.

HZ. MUHAMMED'İN (sav) İKİ EVLİLİĞİ ÜZERİNDEN RİSALETİNE SALDIRI

*Veysel Kasar**

Özet

Bu tebliğde, Hz. Peygamberin aile hayatı üzerinden nübüvvetine yapılan saldırılar ele alınmıştır. Hz. Peygamberin Hz. Âişe ve Zeynep'le gerçekleşen evlilikleri çağdaş evlilik anlayışı açısından tenkit edilmektedir. İnkârcı cereyanlar bu iki evliliği "risaletine yönelik saldırı argümanı" olarak kullanmaktadır. Tebliğde bu iki tenkit, Hz. Muhammed'in risaleti ve beşeriyeti açısından incelenmiştir.

Giriş

"İslâmiyetle rekabet etme kabiliyeti olmayan sistemler, değişik açılardan İslâm'a ve onun temsilcisine saldırı yolunu tercih etmektedirler. "Bu saldırılar şiddet ve kadın olgusu üzerinde yoğunlaşmaktadır."¹ Buna göre, "Hz. Âişe annemizin Peygamber efendimizle (sav) 9 yaşındayken yaptığı evlilik; oryantalist ve ateistlere göre Müslümanların utanç kaynağıdır."² Diğeri de Hz. Zeynep'le gerçekleşen evliliğidir. "Evliliklerden birincisine, çocuk yaştaki küçükle evliliğin akıl ve tabiata aykırılığı"³ açısından, diğeri de peygamberin evlatlık edindiği ve "oğlum" diye hitap edilen birinin eşyle evliliğin ayıplanması açısından itiraz edilmektedir.

İddiaların risâlet kurumunu hedef aldığını tenkitlerin mahiyetini kavramak için, Hz. Peygamberin risalet ve beşeriyet şahsiyetini birlikte düşünmeliyiz.

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, vkasar@harran.edu.tr

¹ İhsan Toker, "Kadınların Peygamber Algısı: Müslüman Kadınlar ve Hz. Muhammed", İslâm Araştırmaları Dergisi 7/7 (Haziran 2007): 137-156.

² Hüseyin Bursalı, Facebook Özel shf. 25 Apr. 2017. Erişim:12.10.2019

³ Derleme, "Ateist Canavar", erişim: 14 Kasım 2019, <https://ateistcanavar.wordpress.com/2017/10/03/topluca-derlenmis-ateist-sorulari>.

1. Nübüvvet Kurumu ve Hz. Muhammed (sav)

Peygamberlik, nakli bilgilere göre, “yaratıcı ile yaratılmış olan insanlar arasında, Allah’ın dinini insanlara ulaştırmada bir araç, Yaratıcının insanları (inançsızlık) karanlıklarından (hidayet) nuruna çıkarmaya; dünya ve ahiret saadetine yönelik bir çağrısıdır.

Peygamberlik, insanlara Allah’ın, ilahî bir lütuf ve nimetidir. Peygamber için de Allah’ın insanlar arasından seçmesi ile ona özel bir ihsanıdır.⁴ Peygamberler birer ebeveyn çocuğu olmak açısından insandır; ancak, “Haktan, halka; Allah tarafından diğer insanlara (vazifeli olarak) gönderilmişlerdir. Allah, insanlığın lehine sayılamayacak kadar maslahat ve faydaları içinde barındıran şeriatları ve kitaplarını onlara tahsis etmiştir.”⁵

Beşerin maddi ve manevi gelişmesi, medeniyetlerin vücut bulmasında ilâhî kitapların ve peygamberlerin katkıları olmuştur.⁶

Peygamberlik kurumu insanların dünya ve ahiretteki çıkarlarıyla ilgili olan, fakat insanların mahiyetini kavramaya düşünceleri yeterli gelmeyen kusurları ortadan kaldırır.⁷ Hakîme lâıyk olan, nübüvvetle, insanlığa rehberlik etmesidir. Allah, hayvanları bile başsız bırakmamıştır. Koloni halinde yaşayan arıların düzeni kraliçe arı tarafından sağlanır. Araştırmacılar bu yaşama modelini bir ‘devlet düzeni’ne benzetirler.”⁸

Yüce Allah Zatını, akıl ve şuur sahiplerine kâinatı var etmekle ispat ettiği gibi, peygamberlik kurumunu da elçilerine verdiği mu’cizelerle göstermiştir. Kelâm ilmi, Kur’an ve mütevâtir hadislerden hareketle, İslâm inanç esaslarını, kesin hüccetler ortaya koymak suretiyle hidayeti arayanları irşat etmeyi hedef almıştır.⁹

⁴ Takiyyu’d-din Ebu’l Abbas Kasım b.Muhammed İbn Teymiyye, en-Nübuvvat (Riyad: Advau’s-Selef, 1420–2000), 1.

⁵ Mes’ud b. Ömer b. Abdullah Teftâzânî Mes’ud b. Ömer b. Abdullah, Şerhu’l-Mevâkıf, thk. Salih Musa Şeref (Beyrut: Alemu’l Kütüb, 1419/1998), 5: 5.

⁶ Murat Serdar - Harun Işık, Sistemantik Kelam-II (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2018), 13-15.

⁷ Mes’ud b. Ömer b. Abdullah Teftâzânî, Şerhu’l Akaid, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 293.

⁸ Şerife Bayraktar, “Karıncı Toplum”, erişim: 02 Kasım 2109, yaklasansaat.com.

⁹ Kadı Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî, el-Mevakıf fi ilmi’l kelam (Beyrut: Alemu’l Kütüb, t.y.), 7-8; Muhammed es-Seyyid Salih Muhammed, el-Medhal ilâ ilmi’l Kelâm (Kahire: Dâru Kubbâ, 2001), 8.

Kur'an'ın Hz. Muhammed'in risâletini ispat eden ebedî bir mu'cize olduğu bilinmektedir. Araştırmacılar, bunu değişik açılardan açıklamışlardır. Selim bir akıl da hayatın gerçekleri karşısında nübüvvetin ve risaletin büyük bir ihtiyaç olduğunu onaylar. Kâinatın mutlaka bir halıkı olduğunu itiraf eden akıllar, insanın kendisi, öteki ve cemiyetle ilgili en âdil ilkeleri; herkesi mutlu ederek, huzur ve güven getirecek şekilde sadece peygamberlerden alabilir.¹⁰ Peygamberlikle ilgili bu kısa hatırlatmadan sonra risalet kurumuna itiraz gerekçesi yapılan Efendimizin aile hayatına geçebiliriz.

2. Hz. Muhammed'in (sav) Kimliği

2. 1. Hz. Peygamberin Beşeriyeti:

Hz. Muhammed'in iki yönü vardır; risaleti ve beşeriyeti.

Bu iki yönünü birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değilse de onu vahiy alan özelliği ile Rasül, bunun dışındaki hali ve durumu itibariyle, fani bir kul ve insan olarak görmek gerekir. O nübüvvet vazifesinin gerektirdiği hususlar dışında bir beşerdir. Bu alanda onun insanî ihtiyaç ve zaaflarının bulunması peygamberlik ismet sıfatını ortadan kaldırmaz.¹¹

Bazen bu iki yön iltibas sebebi olmaktadır. Onu konuşurken, risaleti ile beşeriyetini birlikte değerlendirmek gerekir. Aksi durumda beşeriyetine vurgu yapılırken, risaletin ulvi şahsiyetinin rencide edilme ihtimali olabilir.

Hz. Muhammed beşerdir, ancak insanlığın içinden süzülerek seçilen bir beşerdir. Çünkü O ömrü boyunca beşer tarihinde pek az insana nasip olacak şekilde yaşamış, kendi iradesi ile günahlara karşı azimet halinde olmuştur.

Kendisini, getirdiği mesajlarda çelişkiye düşürecek davranıştan uzak tutmuş; beşer olmakla birlikte risalet görevinin tebliğinde ve tatbikinde hata ve kusurdan uzak yaşamıştır. Peygamber masumdur, ancak bu masumiyet günah işleme melekesi ve hata yapma imkanının olmadığı anlamına gelmez. Onlar da diğer insanların duygu, istek ve zaaflarına sahiptirler, ancak Peygamberler bu zaafaları ile kasten günah işlemeye yeltenmeyecek kadar nefislerine hâkim olup, Allah'tan korkarlar. Şayet bilmeden ve istemeden küçük bir hata (zelle) işlerse Allah onları ikaz eder, hataları düzeltilir.¹²

¹⁰ Veysel Kasar, "Kur'an'da Hz. Muhammed'in (a.s.m) Risaletinin Delilleri", Ocak-Haziran/17/27 (t.y.): 94; Osman Karadeniz, Kelam El Kitabı, Nübüvvet, 1.baskı (Ankara: Grafiker, 2012), 339.

¹¹ Musa Balcı, Beşer Olarak Hz. Peygamber, 3.Baskı (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 133.

¹² Mürsel Ata, Kur'an-i Kerimde Allah ve Rasülü (Ankara: Akçağ, 2014), 176.

Rasül-ü Ekrem (sav) her hali ve tavrı sıdkına ve nübüvvetine şahit olabilir; ancak her hal ve tavrının fevkalâde olması gerekmez. Çünkü Allah (cc) diğer insanlara sosyal hayatta, dünyevi ve uhrevi saadetlerini kazandıracak eylem ve hareketlerinde rehber ve imam olsun diye, diğer peygamberler gibi, onu da beşer suretinde göndermiştir. Harikulâde halleri, nübüvveti ispat ihtiyacına göre, inkârcıların inatlarını kırmaya yöneliktir. Bunlar da teklif ve imtihanı ortadan kaldıracak, ister istemez iman etmeye sevk edecek şekilde değildir. Teklif, akla kapı açıp ihtiyarı elden almamayı gerektirir.¹³

2.2. Risaletine Dayalı Kimliği

Rasül-ü Ekrem (sav) beşeriyeti itibari ile beşer gibi davranır. Risaleti itibariyle ise, O, Cenab-ı Hakkın tercümanıdır, elçisidir. Risaleti ise vahye dayanır. Bazı alimlere göre, vahiy iki kısımdır; açık ve zımnî. Açık vahiyde, Rasül-ü Ekrem sadece bir tercümandır, mübelliğdir, müdahalesi yoktur. Kur'an ve bazı kudsî hadisler gibi.

“Vahy-i zımnînin hülasası vahye ve ilhama dayanır, tafsilatı ve tasviratı ise Resûlullah'a aittir. Beyanları ya ilham ve vahye ya da kendi ferasetine dayanır; yahut örf, âdet ve efkâr-ı âmme seviyesine göre beşeriyet noktasında yapılır. Buna göre “her hadîsin bütün tafsilatına tam bir vahy gibi bakılmaz.”¹⁴

Bir kısım alimler de zımnî vahiy açıklamalarını kabul etmez, ancak Hz. Peygamberin sünnetini onun Kur'an'ı uygulamak için ortaya koyduğu içtihad olarak kabul ederler. Buna göre sünnet, vahyin bir yorumudur, Muhammed (sav) Kur'anı, akli, tecrübesi ve kültürü doğrultusunda uygulamıştır. Vahyin düzenlemede bulunmadığı hususları Peygamberimiz içtihatları ile doldurmuştur. Sahabe de kendi bilgi ve birikimine göre onun görüşlerine bazen karşı çıkmıştır.¹⁵

Her iki halde de sarîh vahyin dışında kalan alanda beşeriyetin gerekleri tezahür edebilmektedir.

Risaleti itibariyle O, risalet zincirinin son halkasıdır. Naklî delil, Kur'an'dır. Aklî olarak, Hz. Muhammed'in risaletle vazifeli oluşu bize, tevatüren ulaşmıştır.¹⁶

¹³ Said Nursî, Mektûbât (İstanbul: Söz Basm y, 2008), 137.

¹⁴ Nursî, Mektûbât, 138.

¹⁵ Ahmet Akbulut, Nübüvvet (Ankara: Yayıncı Yok, 1992), 81.

¹⁶ H Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, DİA (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, t.y.), 44: 208-212.

Bu tür haber, bütün insanlık için de kesin bir bilgi kaynağıdır. Kur'an da tevatüren gelmiştir. "Aklî melekeleri yerinde olan bir kimsenin şer'î konulardaki mütevâtir haberi inkâr etmesi, Peygamber'i yalanlama veya ona karşı gelme anlamına geleceğinden kişiyi küfre" götürür.¹⁷

Risaletin nakli delili Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an Dört yerde, O'nun ismini zikrederek, birçok ayette sıfat ve özellikleri ile anmıştır. "*Muhammed sadece bir elçidir, O'ndan önce de elçiler (gelip) geçmiştir.*"¹⁸ "*Muhammed'e indirilene iman ediniz ve o Rabbinizden bir (hak) gerçektir.*"¹⁹

"*Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla birlikte olanlar kafirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidir...*"²⁰

"*O, nebilerin sonuncusu olan Allah'ın elçisidir.*"²¹

"*Şüphesiz biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik*"²² "*Seni bütün insanlara elçi (olarak) gönderdik. Allah buna şahit olarak yeter!*"²³

"*Vahyettiğimiz kitabı onlara okuman için seni de kendilerinden önce nice milletler geçmiş olan bir millete gönderdik.*"²⁴

"*Ey Resulüm, seni onlar üzerine yönetici, onlardan sorumlu olarak göndermedik.*"²⁵

"*Seni de ey Resulüm, sadece rahmetle müjdelemen ve inanmayanları ise azapla uyarman için gönderdik.*"²⁶

"*Ey Resulüm, Biz seni bütün alemlere sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik.*"²⁷

¹⁷ Apaydın, "Mütevâtir", 44: 212.

¹⁸ Al-i İmrân, 3/144.

¹⁹ Muhammed, 47/2.

²⁰ Fetih, 48/29.

²¹ el-Ahzâp, 33/40.

²² el-Bakara, 2/119.

²³ en-Nisâ, 4/79.

²⁴ er-Ra'd, 13/30.

²⁵ el-İsrâ, 17/54.

²⁶ el-İsrâ, 17/105.

²⁷ el-Enbiyâ, 21/107.

Kastımız malumu ilam değildir. Hz. Peygambere aile hayatı üzerinden bulaştırılmak istenen isnat, iftira ve töhmetlerin bu sarıh ayetler karşısında ne kadar sığ birer iddiadan ibaret kaldığına dikkat çekmektir.

O Allah'tan lütuftur, ümmete bir nimettir. *“Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.”*²⁸ Kur'an onu insanlara Allah tarafından verilen *“kesin bir delil”*²⁹ olarak nitelenmiştir.

Allah Zât-ı uluhiyetini Muhammed (sav)'ın davasını tasdik etmek üzere şahit tutmaktadır.³⁰

*“De ki: Hangi şey şahadetçe en büyüktür? De ki: (Hak peygamber olduğuma dair) benimle sizin aranızda Allah şahittir.”*³¹ Önceki peygamberlere indirilen ile Hz. Muhammed'e indirilen aynı kaynaktan gelmez.³²

Allah (cc) kitabı, Hz. Muhammed'in hak ile hüküm vermesi için indirmiştir. *Sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!*³³ Kısacası, “Kur'an indirilen toplumu ve ulaştığı insanları Allah'ın vahyi ile uyarmak” içindir.³⁴

Kitabın indirilişinde Allah (cc), elçisini sürekli korumuştur. Bu, *“Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur,”*³⁵ ayeti ile ifade edilir. Kur'an'ı *“Allah kendi ilmi ile indirmiştir.”*³⁶

*“Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter.”*³⁷

Hz. Muhammed'in risalet şahsiyetine bir örnek onun bir iman objesi olmasıdır. O'na inanmamak, isyan etmek de Allah'a inanmamak ve karşı gelmekle birlikte ele alınmıştır.³⁸ *“Allah'a ve Resûlü'ne iman edin.”*³⁹

²⁸ Âl-i İmrân, 3/164.

²⁹ en-Nisâ, 4/174.

³⁰ en-Nisâ, 4/79.

³¹ el-En'âm, 6/19.

³² en-Bakara, 2/134-136; el-En'âm, 6/92.

³³ en-Nisâ, 4/105, 166.

³⁴ el-En'âm, 6/119

³⁵ en-Nisâ, 4/113.

³⁶ en-Nisâ, 4/166.

³⁷ el-Fetih, 48/28. es-Sâf, 61/9.

“Kim Allah’a ve rasulüne isyan ederse, şüphesiz onun yeri, içinde ebedi kalmak üzere Cehennemdir.”⁴⁰

“Her kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, Allah'a saygı duyar ve O'ndan sakınırsa, işte asıl bunlar mutluluğa erenlerdir.”⁴¹

O, “bütün insanlara”⁴² “gerçek (hak) müjdeleyici ve uyarıcı olarak”⁴³, gönderilmiştir. Yüce Allah tarihte, “hiçbir ümmeti de uyarıcıdan”⁴⁴ mahrum bırakmamıştır. Son din ve kitap da onunla birlikte tamam olmuş, kemale erdirilmiştir. “Bugün, dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve din olarak da size İslâm’ı seçtim.”⁴⁵ Ve şu hakikat da Hz. Muhammed ile birlikte ilan edilmiştir: “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, (bu din) ondan asla kabul edilmeyecektir. O kimse ahirette de hüsrana uğrayanlardan olacaktır.”⁴⁶

Kur’an ayetleri ile dikkat çekmeye çalıştığımız bu şahsiyet,

Allah’ı tanıtan bir bürhan ve delildir. Ebedi bir saadetin müjdecisi; sonsuz bir saâdetin ilâncısıdır. O, Allah’ın isimlerinin göstericisidir. Onun tarifi ile aleme bakılırsa (Kur’an’ın bakışı ile) varlıklar sahipsiz, yalnız, yetim değil; musahhar birer memur ve mûnis birer kardeştir. O zât kısa sürede, en vahşî adetleri ve örfleri Kur’an’ın nuru ile sökü� attı; vahşi bir toplumu ilahî terbiye sayesinde, güzel ahlak ile mücehhez kılarak, medeni milletlere muallim ve üstatlar haline getirdi.⁴⁷

2.3. Beşeriyet ve Risalet Kimliklerine Bakışta Denge

“Hz. Peygamberin beşerî hayatı siyer ve tarih kitaplarında kaydedilmiştir. Ancak Siyerdeki sıfatlarının ekseriyeti beşeriyet şahsına bakar. Beşerî yönleri dikkate verilirken, Onun “sebeup olan yapan gibidir”⁴⁸ hadisinde ifade edilen, Efendimizin (sav) ümmetin dua, ibadet ve hayırlı faaliyetlerine sebep olan manevi şahsi-

³⁸ el-Hucurât, 49/14.

³⁹ el-Hadid, 57/7, 28, el-Mücadele 58/13;20; el-Haşr, 59/4;et-Teğabun 64/8; el-Cinn, 72/23; et-Tevbe, 9/80, 84, 86,90,91,93,97, 105,107; en-Nur, 24/52.

⁴⁰ el-Cin, 72/23.

⁴¹ en-Nur, 24/52.

⁴² es-Sebe’ 34/28.

⁴³ el-Bakara, 2/119; İsrâ, 17/105; Furkan, 25/56; Fetih, 47/8.

⁴⁴ el-Fâtır, 35/24

⁴⁵ el- Maide, 5/3

⁴⁶ Al-i İmrân, 2/85.

⁴⁷ Said Nursi, Külliyat-I (Sözler) (İstanbul: Yeni Asya y, 1996), 92.

⁴⁸ Süleyman b. Eş’as Ebû Dâvud, Sünen-i Ebî Dâvud, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebe Asriyye, Ty), 3: 308; Haccac Ebu’l Hasan en- Nisaburi Müslim, Müsnedü Sahih, 5 c. (Beyrut: İ Turasi Arabi, Tarih yok) 2: 704.

yeti ve kudsi mâhiyeti dikkatten kaçabilmektedir. Bu yönü o kadar yüksektir ki, her gün ve şu anda da ümmetinin ibadetleri kadar muazzam bir ibadet onun kemalât sahifesine ilâve edilmektedir.

Mü'minlerin ona sevgi ve ilgisi dinî bir vazifedir.⁴⁹

Hz. Muhammed'in risalet şahsiyetinin mahiyet ve ulviyetini ortaya koyan çok örnekler vardır. Bedir savaşı bunların en açıklarından birisidir. Bilindiği gibi, hicrette Mekke ahalisi,

Mekke'yi terk edenlerin geride bıraktıkları mal ve mülklerini zapt ettiler; muhacirlerin sığındıkları memleketlere ve bunların nüfuzlu insanlarına siyasî baskı uyguladılar. Gayeleri "mücrim" saydıkları bu insanların iadesi ve onların tekrar memleketlerine dönmeleri idi. Bu anlamda İslâm'ın ilk savaşı olan Bedir, Müslümanlar için bu siyasî ve ekonomik baskılara karşı, müşriklere mukavemet göstermek için yeterli bir sebep olmuştu.⁵⁰

Bedir gazvesi Hz. Muhammed'in (sav) plan ve stratejisini bizzat tatbik ettiği İslâmın henüz doğuşunda gerçekleşen, "var ve yok olma" savaşıdır. Bedirde "üç bin melek, Müslümanlara yardıma indirilmiştir." Allah (cc) Cebrail (as)'la Müşriklere Kürz b. Cabir Elmuharibi'nin müşrik tarafa destek için gelmesi halinde Allah'ın mü'minlere "nişanlı 5000 melek daha yardım edeceği" müjdesini vermiştir.⁵¹ Burada dikkat çeken şudur: Ortada Allah'ın vahiyle meleklerini açıktan yardımına sevk ettiği bir elçisi vardır. O beşerdir, ancak ihtiyaç anında Allah'ın özel himayesi altındadır.

Hz. Peygamberin beşerî şahsiyetinden bir kesit: Hz. Peygamber bir gün çarşı içinde bir Arabiden at satın almak üzere fiyatta anlaşılır. Resûlullah Arabi'nin parasını vermek üzere hızla evine giderken, bu alışverişten haberi olmayan birileri gelir ve Arabi'den atı satın almak isterler. Arabi de arkadan Resûlullah'a seslenir, "Eğer atı satın alacak isen gel fiyat ver. Yoksa ben onu sattım!" Rasûl-ü Ekrem geri döner ve "Ben senden atı satın almadım mı" der, Arabi ise Resûlullah'a iftira atarak,

⁴⁹ Âl-i İmran, 31; Âl-i İmrân: 3/124-126, el-Enfâl: 8/9, et-Tevbe: 9/26, el-Ahzab: 33/9 (Âl-i İmrân: 3/124-126).

⁵⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, t.y., 369-370.

⁵¹ Al-i İmrân,3/124-125,

“Yok satın almadın” der. Arabi ayrıca “bir şahidin var mı” diye sorunca Hz. Peygamber orada bulunan Hz. Huzeyfe’yi göstermiştir.⁵²

Bu kısa örneklerden sonra Hz. Muhammed’in aile hayatına ve inkarcı cereyanların risalete “tecâvüz etmeye sebep aradıkları evliliklerine geçebiliriz.

3. Hz. Muhammed’in Aile Hayatı

Hz. Muhammed’in aile hayatı, geçmişten günümüze mü’minlerin ve insanlığın ilgi odağı olmuştur. Mü’minler onu ve aile hayatını “nûmune-i imtisal” etmek için izlemiştir.⁵³ Çünkü O (sav) “Hiç şüphesiz sen, pek büyük bir ahlâk üzerindesin,”⁵⁴ âyetinin bildirdiği üzere, ahlâkın en yücesine sahipti. Seçkin sahabiler ve eşi Hz. Âişe onu tarif ettiklerinde, “ahlâkı Kur’an’dı” diye ifade etmişlerdi. Kur’an’ın açıkladığı “güzel ahlâkın” örneği, Hz. Muhammed (sav)’dır. Siyer-i seniyyesi de gösterir ki, O îtidal üzere yaşamıştır. “O’nun akıl kuvveti, insanlar için fesat ve zulmete yol açan cerbezeden berî ve hikmet çizgisindeydi; öfke duygusunda da korkaklık ve tehevür olan ifrat ve tefritten yüce bir şecaate sahiptir. Şehvet hissini de humud ve fücuru olan ifrat ve tefriti değil, bu tür kusurlardan uzak, tam bir iffet derecesindedir.”⁵⁵

Ona yönelik tenkitler, internet olduğu gibi, köşe yazıları ve medyada gündeme getirilmektedir. Bu iki evliliğin itiraz edilen yönlerinden önce, Efendimizin ilk evliliğine dair kısa bir hatırlatmada bulunmak gerekir.

Hz. Peygamberin ilk eşi Hatice bint. Huveylid, anne ve babası tarafından Mekke’nin tanınmış ailelerine mensuptu. Daha önceden iki evlilik yapmıştı. Her iki kocası da vefat etmişti. Önceki kocalarından iki ya da üç çocuk sahibi olmuştu. Bu sıralarda Hz. Hatice orta yaşlarında şişmanca, beyaz tenli, güzel ve dinç bir kadındı. Giyimine özen gösterirdi. Kendisine önceki eşlerinden yüklü bir miras kalmıştır.⁵⁶

O, Hz. Muhammed’i Suriye’ye giden ticaret kervanına ortak olarak gönderdiği sırada tanıdı. Resûlullah ile evlendiklerinde Peygamberimiz, 25, o ise 40 yaşındaydı. Hz. Hatice ilk vahiy sırasında ve Hz. Peygamber Hira mağarasına giderken

⁵² Ebû Dâvud, Sünen-i Ebî Dâvud, 3: 308.

⁵³ Ahzâb, 33/21

⁵⁴ el-Kalem, 68/4.

⁵⁵ Said Nursî, Lem’alar, 2.Baskı (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat y, 2018), 138.

⁵⁶ Afzalur Rahman, Ansiklopedia Of Seerah, 2.Baskı (İstanbul: İnkılâp, 1996), II: 152-156.

onu evinde bekleyerek, yaşadığı sıkıntılarda teselli etti. Kendine ilk iman eden kişi şerefine sahip oldu. Hz. Peygamber onunla 25 yıl kadar mutlu bir hayat geçirdi.⁵⁷

Onun, Mariye'den doğan İbrahim dışındaki bütün çocukları (6) Hatice (ra) validemizdir. Hz. Peygamberin bir erkek için duyguların en zirvede bulunduğu zamanları kendinden 15 yaş büyük vefakâr bir eşle geçirmesi, onun nefsanî arzularının sevki ile değil, iffet, itidal ve istikamet halinde yaşadığının açık bir göstergesidir. İnkarcı cereyanların onu “nefsine düşkünlükle itham etmesi” öncelikle 25 yıllık hayat gerçeği ile boşa çıkarılmaktadır.

Hz. Peygamber 25 yaşından 55 yaşına kadar tek hanımla (Hz. Hatice validemizle) hayatını geçirmiştir. Hz. Hatice'nin vefatından sonra aynı yıl, Hz. Sevde ile evlendi ki, o da dul bir kadındı.⁵⁸

Hz. Peygamberin birden fazla kadınla evlilikleri, peygamberliğinin 10.cı yılından itibaren gerçekleşmiştir. Genç, güçlü ve yakışıklı bir şahsiyet olarak tanındığı, yaşadığı ortamda birden fazla kadınla evlenmenin örf ve âdet olarak hoş görülüp tasvip edildiği; bazılarının 10, bir kısmının da 20 hanımı olduğu bir dönemde, O (sav) kendisine talip olan birçok kadın da bulunduğu halde, Hz. Hatice validemizle 25 yıl evli kalmış, bir başkasını almamıştır. Hicretin 3. yılında Hz. Hatice'nin vefatından sonra aldığı eşlerinden Hz. Âişe dışındakilerin hepsi yine dul kadınlardı.⁵⁹

Hz. Hatice'nin vefatı ile Hz. Peygamberin çocukları himayesiz kaldı. Taif halkını İslâm'a davet etmek üzere çıkacaktı. Havle bt. Hakim kendisine, çocuklarına bakacak müşfik ve samimi bir eş olarak Sevde bt. Zem'a'yı tavsiye etti. Sevde, 50 yaşlarında ve Habeş'e hicret edenler arasında yer almış, kocası ölmüş ve himayesiz bir kadındı.

Hz. Muhammed, sadece dinî açıdan değil, genelde medeniyetten uzak, katı ve kaba bir toplumu medeni, ileri ve ahlaken de yüksek bir seviyeye çıkarmaya yönelik hedefler peşindeydi. Bunun kadınlarla ilgili kısmı, farklı özellik ve zihni kapasite sahibi kadınları eğitmesi ile mümkündü. Ayrıca, Hz. Muhammed'in düş-

⁵⁷ Kasım Şulul, Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı (İstanbul: Siyer y, 2011), 108-109; Rahman, Ansiklopedia Of Seerah, II: 154.

⁵⁸ Şulul, Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı, 109.

⁵⁹ Rahman, Ansiklopedia Of Seerah, II: 200.

manlıklara son verip dostluk bağlarını güçlendirmek için farklı kabile ve ailelerden kadınlarla evlenmesi gerekiyordu. Evliliklerinde kadınların kişisel özellikleri yanında bu gaye de önemli bir yer tutmuştur. Mesela Âişe ve Hafsa ile evlilikte, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'le arasındaki bağı güçlendirmiştir. Ümmü Seleme, Ebu Cehil ve Halid b. Velid'in mensup olduğu bir ailedendi. Ümmü Habibe Ebu Süfyan'ın kızıydı. Bu evlilikler bir dereceye kadar bu ailelerin düşmanlıklarını yumuşatmıştır.

Bu süreçte Allah rasülüne, Ahzap suresi 51. âyeti ile “mehirlerini vermek kaydı ile dilediği kadınlarla” evlilik için özel izin verildi. Bunlar, “sana bir güçlüğ olmaması içindir”⁶⁰ ayetiyle belirtildiği gibi, Hz. Peygamberin tebliğle ilgili vazifelerini rahat yürütmesine yöneliktir. “Bu ayetle Resûlullah'ın dörtten fazla hanımla evlenmesine müsaade edilmiştir. Resûlullah'a has olan bu müsaadenin zikrettiğimiz gibi, “hukuki, ictimai, siyasi ve eğitimle ilgili sebepleri vardır.”⁶¹ Nitekim aynı surenin 52.ayeti ile bu izin kaldırılmıştır.

3. 1. Âişe'nin (ra) Hz. Peygamberle Evliliği

Hız. Âişe'nin evlilik yaşının 9 olduğuna dair rivayetler ağırlıktadır. Bir kısım verilere göre bu evliliğin 15-19 yaşlarında olduğu ifade edilmektedir. Konu son yıllarda tartışmalara sebep teşkil etmiş, sadece bu hususla ilgili müstakil çalışmalar ortaya konmuştur. Hız. Âişe'nin 9 yaşında olduğu tespitine göre, bu evliliğin 9. yılında, Hız. Âişe 18 yaşındayken Hız. Peygamber ebedi aleme irtihal etmiştir.⁶² Burada özellikle dikkat çekilen bir husus, Hız. Âişe'nin evlilik yaşının ilk dönemlerde değil de yakın zamanlarda tartışılır hale gelmesidir. Ateist cereyanlar bunu İslâm'a ve Hız. Muhammed'in nübüvvetine yönelik bir saldırı malzemesi olarak kullanmaktadır. Bir meselenin kendi ortamı, şartları dikkate alınmadan gündeme getirilmesi olaya bakışı etkilemekte ve hakikatın rengi değişmektedir. Bu, yaşlı birinin Ramazan hilalini beklerken, gözüne düşen kirpiği hilal zannetmesi gibidir. Fiziki ve psikolojik olarak insanın konumu, niyeti, duyguları; sözün nakil süreci bile, bir olayı aslından çok farklı yansıtabilmektedir. Hız. Âişe annemizle gerçekleşen bu evlilik de kendi şartları, zamanı ve ortamı içinde ele alınmak durumundadır. Öncelikle bölgeler, kültürler ve dönemlere göre evliliğin sebepleri ve faktörleri farklıdır. Evlilik

⁶⁰ el-Ahzâp, 33/50.

⁶¹ el-Ahzâp, 33/50.

⁶² Recep Erkocaşlan, Hız. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hız. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü (Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 14-15-29.

yaşına tesir eden faktörler, coğrafik, kültürel ve gelenek olarak tespit edilmektedir.

Konuyla ilgili bir araştırmada şu gerçekler dikkat çekmektedir:

Tarihte erken yaşta evliliğin bütün toplumlarda yaşanan evrensel bir gelenek olduğunu görürüz. İngiltere’de 1929’da evlilikle ilgili çıkarılan kanundan önce evlilik yaşı, örfi yasalara göre erkekler için 14 kadınlar için 12 idi. Albert Swindlehurst *Some Phases of the Law of Marriage* (Evlilik Yasasının Bazı Evreleri) isimli 1916 yılında yayımlanmış makalesinde Asya’daki ülkelerde erken yaşta evliliğin istisnasız bütün Asya toplumlarında yaşandığını göstermektedir. Buna göre Hindular için çok genç yaşta bir eş almak zorunlu bir görevdi. Çin’de de aynı durum geçerlidir. Çünkü (bu ülkelerdeki örfe ve inanca göre) ölümden sonraki bütün mutluluk umutları bir erkek çocuğunun doğumuna bağlıydı. Bu da İranlıları erken evliliğe yöneltmiştir. Hint ve Çin nüfusunun bu kadar hızlı büyümesinin sebebi erken yaşta evliliğe bağlanır. Konfüsyüs’çülükte, toplumun ve doğanın üzerlerine yüklediği evlilik yükümlülüklerini ihmal eden bir baba, onurdan mahrum olarak yaşar ve eğer bir erkek çocuğu soyunu sürdürecektir çocuklar bırakmadıysa görevinde başarısız olmuştur. İslâm öncesi İran dininin kurucusu olan Zerdüş’tün evlenmeden önce ölen kişilerin azap çekeceğini söylediği belirtilir. Roma’da 10 yaşında evlenen 22 yaşında ölen ve 12 çocuk sahibi olan kadınlar vardır. Roma’daki kitabelere göre, 6-7 yaşında gerçekleşmiş evlilikler vardır.⁶³

Dünyanın farklı bölgeleri gibi Cahiliyye dönemi Arap kültürü de bundan pek farklı değildi. Bu devrin bir yansıması olarak, Hz. Peygamberin yaşadığı dönem insanların hayata daha erken yaşlarda hazır olmalarını gerekli kılmaktaydı. Bu durum büyük ölçüde bölgenin iklimi ve hayat şartları ile ilgilidir. “Hz. Âişe Hz. Peygamberle nişanlanmadan önce, babası Hz. Ebubekir onu evermek üzere söz vermişti. Bir rivayette de Peygamber Âişe’yi hüzün yıllarında bizzat Ebu Bekir’den istemişti. Hz. Ebubekir “Bu nasıl olur, biz kardeşiz deyince Peygamber, “biz, Allah’ın dini ve kitabına göre kardeşiz. O bana helaldir” diye karşılık vermiştir.”⁶⁴

Kaynaklardaki bilgilere göre nikahın 6, fiili evliliğin ise 9 yaşında gerçekleştiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bu tarihlerde olduğu dikkate alınarak Hz. Âişe ile Hz. Peygamberin evlilikleri hakkında şunları ifade etmek mümkündür:

⁶³ Albert Swindlehurst, “Some Phases Of The Law Of Marriage”, *Harvard Law Review*, 30 (1916): 125; Albert Swindlehurst, “Some Phases Of The Law Of Marriage”; Albert Swindlehurst, “Some Phases Of The Law Of Marriage”, t.y., 40-41. Aktaran, Hüseyin Bursalı, Hz. Peygamberin Hz. Âişe ile Evliliği, Facebook Özel Sayfası, Erişim:12.11.2019. Yazının muhtelif kısımlarından özetlenerek irtibas edilmiştir. V.K.

⁶⁴ Ömer Sabuncu, Mü’minlerin Anneleri içinde Âişe bt. Ebu Bekir, ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu, 1.Baskı (İstanbul: Siyer y, 2017), 174; Ebu’l Hasen Ali b. Halef b.Abadülmelik İbn Battal, Şerh-u Sahih-i Buhârî, thk. Yasir b İbrahim Ebu Temim (Riyad: Mektebetü Rüşd, 1423), 7: 172.

1. İslâm tarihi ve hadis bilimi uzmanları bu evliliğin o dönem için asla bir tenkit ve töhmet sebebi yapılmadığında müttefiktir. Bu da gösterir ki, o günkü örfe göre, küçük yaşta evlilik normal karşılanmaktadır. Hadise, tarihi, kültürel ve sosyal bağlamından koparılmadan ele alındığında makuliyet kazanmaktadır. Sadece o dönemde değil bilahere de küçük yaştaki kızlarla evlilik, örfeye göre normal kabul ediliyordu. Bu sebeple, Hz. Peygamberin arkadaşının kızı ile gerçekleşen evliliği, en azılı düşmanları tarafından bile hiçbir şekilde tenkit edilmedi.⁶⁵ Aksi halde, inanç, ibadet ve ahlâk açısından zengin, tanınmış, hakimiyet sahibi kişiler Hz. Muhammed'in bu evliliğini mutlaka diline dolar ve risaletine yönelik reddetme argümanına çevirebilirdi. Çünkü Hz. Muhammed çevresi ile onların dem ve damarlarına dokunacak şekilde, inançlarını iptal etmek üzere mücadele halindeydi.

2. Hz. Âişe'nin babası Hz. Ebu Bekir (ra), yumuşak huylu, geçimli, kadınlara karşı iyi davranması ile bilinen, nesep ilmini bilen, insanları iyi tanıyan ve ticaretle meşgul bir kimse olduğu için Kureyş, birçok konuda kendisi ile istişare ederdi. İslâm dünyasında vezirlik diye bir kurum olmadığı halde, sahabilerden bazıları ona Resûlullah'ın veziri diyorlardı. İşte Âişe böylesine seçkin özelliklere sahip bir babanın kızıydı.

M. Hamidullah bu evliliğin Hz. Âişe'nin özel kabiliyetleri ile ilgili olduğunu söyler. Hz. Peygamberin onunla, aile hayatıyla ilgili İslâmi bilgileri aktarması için evlenmiş olabileceğini ifade eder. Hz. Âişe küçük yaşta olmasına rağmen eşi Resûlullah'taki görmek istediği her türlü haslet ve güzellikleri benimsemeye müsait bir yapıdaydı.⁶⁶ Dinî ahkâmın peyder pey indiği bu süreçte Hz. Âişe'nin zekası ve merakı bu dinin aile boyutundaki incelikleri izleyecek, muhafaza edecek bir kabiliyet olarak Hz. Muhammed'in (sav) dikkatini çekmiş olmalıdır.

Siret Ansiklopedisi yazarı Afzalur Rahman da Hz. Muhammed'in Hz. Âişe'yle evliliklerinde ilahî bir işaret aramanın isabetli olacağını söyler.⁶⁷ Bazı rivayetlere

⁶⁵ Ziya Kazıcı, Hz. Muhammed (asm)'in Eşleri ve Aile Hayatı (İstanbul: Çağ y, 1991), 126.

⁶⁶ Sabuncu, Mü'minlerin Anneleri içinde Âişe bt. Ebu Bekir, 176-177.

⁶⁷ Rahman, Ansiklopedia Of Seerah, II: 174.

göre bu evililik, vahiyle olmuş; Hz. Peygambere rüyasında iki defa Âişe gösterilmiş ve “Bu senin hanımındır”⁶⁸ denilmiştir.

Vahyi iki kısımda inceleyen alimlerin görüşüne göre bu hadis, Hz. Âişe ile evliliğin neticeleri ile birlikte ele alınınca daha anlamlı bir hale gelmektedir. Çünkü,

Hz. Âişe zeka, kuvvetli hafıza, güzel konuşma, Kur’an-i Kerim ve Hz. Peygamberi en iyi şekilde anlamaya çalışması gibi özellikleri ile Allah rasûlünün yanında müstesna bir yer sahibi oldu. O, Hz. Peygambere aklına gelen her şeyi sorar, bir meseleyi gerektiğinde Hz. Peygamber ile müzakere ederdi. Resûlullah’ın vefatından sonra da Medine’deki evi bir ilim merkezi olmuş, ümmetin büyükleri feraiyle ilgili hususları ona sormuşlardır.⁶⁹

Hz. Âişe meşhur Arap şairlerinin kasidelerini ezbere bilirdi. Şiir ona hitabette de bir imtiyaz kazandırdı. Konuşmaları tesirliydi. Babasının vefatı sonunda yaptığı dua ve hitabe meşhurdur. Kur’an’ı tefsir etmiş, sünneti nakl ve muhafaza etmekle kalmadı, sünnetin doğru anlaşılması için ilmi tenkit zihniyetini ortaya koydu. “Medine’de nazil olan ayetlerin nüzül sebeplerini, delaletlerini, tahlil ve değerlendirmelerini ve her ayetle nasıl istidlal edilip ahkam çıkarılacağını çok iyi bilirdi.”⁷⁰ Sünnetten de hüküm çıkarmasını bilirdi. Ortaya koyduğu içtihadları ile Hz. Âişe fıkıh, usûl-ü fıkıh ve hukuk alanında seçkin bir konuma sahiptir.

Hz. Âişe’nin hadis rivayetleri, bir rivayete göre, şeriata dair temel bilgilerin yüzde on beşini açıklamaktadır.⁷¹

Hayatının bu veçheleri dikkate alınırca onun rivayetlerde ifade edildiği⁷² gibi ilahî bir işaretle Hz. Peygambere eş seçildiği görüşü dikkatlerden uzak tutulması gereken bir tercih olarak gözükmektedir. Mü’minlerin annelerine imamlık yapan Hz. Âişe validemizi, kendi ifadelerinden, onun Peygamberimizin diğer eşlerine olan üstünlüğünü anlatan bir rivayetle bitirelim:

Ben on haslette Resûlullah’ın hanımlarına üstün kıldım. Bunlar: Benden başka bakire biri ile evlenmemiş olması, benden başka ebeveyni muhacir bir kim-

⁶⁸ Muhammed b. Sa’d Menî el-Hâşimî el-Basrî, Tabakât, ed. Adnan Demircan, trc. Abdurrahman Elmalı vd, 1. Baskı (İstanbul: Siyer y, 2014), 10: 63-64-81; Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah Buhari, Sahîh-u Buhârî, thk. M. Zehir b. Nâsir en-Nâsir, 1. Baskı (Yer yok: D. Tavku’l Buhârî, 1422h), 5: 5078; Kazıcı, Hz. Muhammed (asm)’in Eşleri ve Aile Hayatı, 131.

⁶⁹ Kazıcı, Hz. Muhammed (asm)’in Eşleri ve Aile Hayatı, 164-166.

⁷⁰ Mustafa Fayda, “Âişe”, DİA (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), II: 201-205.

⁷¹ Toker, “Kadınların Peygamber Algısı: Müslüman Kadınlar ve Hz. Muhammed”, 114.

⁷² İbn Battal, Şerh-u Sahih-i Buhârî, 7: 175-176.

se ile evlenmemiş olması, Allah'ın gökten benim suçsuzluğumu bildirmiş olması. (İfk olayında hakkında 10 ayet inmiş ve iftiralardan temizlenmiştir:) Cebrailin benim suretimi getirip bu senin hanımındır demesi. Rasûllah ile ikimizin tek bir kaptı yıkanmamız, ki bunu benden başka bir hanımı ile yapmazdı. Benim yanı başımda namaz kılması ve benim yanımda iken vahiy gelmesi, Allah'ın onun ruhunu benim kucağımda iken alması. Benim gecemde ölmesi ve benim evime defnedilmesi.⁷³

3.2. Zeynep bt. Cahş'la Hz. Peygamberin Evliliği

Zeynep bt. Cahş' Peygamberimizin halası, Ümeyme bt. Abdulmuttalib'in kızıydı. Hz. Zeynep'in gerek Zeyd b. Harise ile yapılan ilk evliliği, gerekse Zeyd'den boşandıktan sonra Resûlullah'la vahiyle gerçekleşen ikinci evliliği, inkarcılar tarafından tartışılmıştır.

Hz. Hatice Hz. Peygamber ile evlendiğinde kölesi Zeyd'i ona hediye etti. Peygamberimiz Zeyd'i evlatlık ilan ederek Araplarda mevcut olan bir geleneği uyguladı. Cahiliyye Arap toplumunda evlatlığın nesebi evlat edinene bağlanır, aralarında mahremiyet meydana gelir mirascılık ilişkisi doğardı.⁷⁴

Peygamber (sav) Zeyd'i Zeynep'le evlendirmek istediğinde, aile önce Zeynep'i peygamberin kendine istediğini zannetti, Zeyd'e istediğini anlayınca Zeynep buna istekli olmadı. Zeyd bir evlilik geçirmişti. Zeynep kendinin Kureys'in bakirelerinden olduğunu söyledi. Zeynep'in Zeyd b. Harise'yi reddetmesinin asıl sebebi, Zeyd'in azatlı bir köle olması ve kendinin asil bir aile kızı oluşuydu. Zeynep içinde yetiştiği toplumun kültürü ve değerleri ile hareket ediyor; toplumca hürlerin altında fakat kölelerin üstünde bir yeri işgal eden azatlı biri ile evlenmek istemiyordu.⁷⁵ Hz. Peygamber ilk anda pek hoş karşılamadığı bu evlilik için, asaletin soy ve sopta değil üstünlüğün akıl, edep ve güzel ahlâkta bulunduğunu anlatmak için evlilikte ısrar etti.⁷⁶ Zeynep ben soy bakımından ondan daha üstünüm dedi. Bunun üzerine Ahzâp suresinin 36. ayeti nâzil oldu. Ayet açık olarak şunu bildirmiştir:

⁷³ Kazıcı, Hz. Muhammed (asm)'in Eşleri ve Aile Hayatı, 168.

⁷⁴ Mehmet Akif Aydın, "Evlat Edinme", DİA (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), XII: 527-528.

⁷⁵ Neşet Çağatay, İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 132-133'den aktaran, Serap Toguşlu, Zeynep bt. Cahş Mü'minlerin Anneleri içinde (İstanbul: Siyer y, 2017), 399.

⁷⁶ Toguşlu, Zeynep bt. Cahş Mü'minlerin Anneleri içinde, 399.

“Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”⁷⁷

Zeynep bu ayetten sonra büyük bir teslimiyet göstererek Zeyd’le evliliği kabul etti. Ancak, kendinin asil bir aile kızı, Zeyd’in de azatlı bir köle oluşunu da unutmadı! Buna Zeynep’in, biraz da sert tabiatı eklenince bu evlilik ancak bir yıl sürdü. Zeyd komutanlık yapacak bir karaktere sahip olmasına rağmen evlilik pürüzlü gitti. Nihayet Zeyd b. Haris Resûlullah’a eşinden ayrılmak istediğini ilettili. Bu durum Allah’ın kelamında şöyle ifade edilmiştir:

(Resûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyük olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişkisini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.⁷⁸

Ayetin nüzul sebebinin Zeyd ile Zeynep arasındaki uyumsuzluk olduğu yönünde müfessirlerin görüş birliği bulunmaktadır. Taberi, İbn Atiyye, Kurtubi, Bagavi ve İbn Kesir ve Sa’di gibi müfessirlerin çoğunluğu ayetin nüzul sebebi olarak Zeyd’in şikâyeti ve eşinden ayrılmak istemesini göstermişlerdir. Olay Tirmizî, Ahmet b. Hanbel ve Buhârî gibi hadis kaynaklarında da yer almıştır.⁷⁹

Bu âyette zikredilen ve Kur’an’da adı geçen tek sahâbî olan zât, Zeyd b. Hârise’dir. Zeyd (ra), kendi meziyetlerine rağmen, “Zeynep’in bir peygambere eş olacak yüksek bir ahlakta yaratıldığını feraseti ile hissederek, boşanmak istemiştir.”⁸⁰ Resûlullah hoşnutsuzluğun sona ermesi için ayrılmalarını uygun bulduysa da bunu Zeyd’in yüzüne söylemedi, ona sadece «karını yanında tut» dedi. Ayette sözü

⁷⁷ el-Ahzâp, 33/36.

⁷⁸ el-Ahzâb 33/37.

⁷⁹ Muhammed b Cerir Taberi, Camiu’l Beyan fi tesiri’l Kur’an, thk. Abdullap Muhsin Türkî (Yer yok: Daru’l-Hicre, 1422), 122; Ebu Abdullah M. b. Ahmet Kurtubi, Tefsiru Kurtubi, thk. Ahmed Perdevi (Kahire: Daru K.Misriyye, 1964), 14: 186.

⁸⁰ Nursî, Mektûbât, 54.

edilen “Hz. Peygamber’in içinde gizlediği şey”, “Zeyneb’in sonradan kendisine zevce olacağını, vahiy yoluyla bildiği halde”⁸¹ bunu açıklamamasıdır.⁸²

Ayetten açıkça anlaşıldığı gibi, Hz. Zeynep, örfe ve zahiri adetlere muhalif şekilde kaderin hükmü ile Rasûllallah’a eş takdir edilmiştir. Resûlullah da bu takdire boyun eğmiştir. Bu evlilik bazılarının yaptıkları isnatlarda olduğu gibi Hz. Peygamberin onu Zeyd evinde yokken, Zeynep’i “görmekle oluşan bir ilgi ve nefsanî arzular neticesi” olarak ifade edilemez.⁸³

Bu türden yakıştırmalar, Hz. Peygamberin Allah’ta gelen vahiyle oluşan emir ve nehiylerini hayatının merkezine alma gayesinden sarf-ı nazar etmek olur. Bu konuda müşteşrik ve şarkiyatçılar tarafından uydurulan birtakım senaryo ve isnatların aslı yoktur. “Zeyneb onun halasının kızı idi ve Peygamber onu her zaman görüyordu. Evlenmek isteseydi onunla Zeyd’den önce kendisi evlenebilirdi”.⁸⁴ Buna hiçbir engel olmadığı gibi, Zeynep’in ailesinin de bu yönde beklenti ve istekleri bilinmekteydi. Yakıştırma ve isnatların aksine Kur’an’ın ve vahyin sahibi olan yüce Allah ayet ile bu evlilikteki asıl maksadın ne olduğunu bize bildirmektedir:

*“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁸⁵

Bu ayetin ifade ettiği gerçeklerden birisi de, oğul edinilen kişilerin boşadıkları eşlerinin evlat edinenlere haram kabulünün Kur’an ayeti ile ortadan kaldırılmasıdır. Kur’an bu evlilikle şu mesajı vermektedir: “Peygamberin, ümmetin erkeklerine baba nazari ile hitabı risalet vazifesi itibariyledir. İnsani şahsiyetleri açısından değildir. Peygamber ilahî rahmet hesabına insanlara şefkat eder, baba gibi muamele eder. Risalet namına siz onun evladı gibisiniz.”

Hadise incelendiğinde Resûlullah’ın (sav) Zeyneb ile evlenmesinin kendi arzusuyla değil, ilâhî vahiyden kaynaklandığı ve hukuk dışı bir geleneğin ortadan kaldırılması amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ Zeynep’in sahip olduğu dinî duyar-

⁸¹ Rahman, Ansiklopedia Of Seerah, II: 153.

⁸² Hayrettin Karaman vd, Kur’an-ı Kerim Meali (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 422.

⁸³ Nursî, Mektûbât, 55.

⁸⁴ Toguşlu, Zeynep bt. Cahş Mü’minlerin Anneleri içinde, 404.

⁸⁵ el-Ahzâb, 33/40.

⁸⁶ Rahman, Ansiklopedia Of Seerah, II: 156.

lılık, ilahî emirlere karşı itaat hali de bu meseleyi teyid etmektedir. Hz. Peygamberin Zeynep'e teklifi ulaştığında Zeyneb, istihare yapmadan cevap veremeyeceğini belirtti. Secdeye kapandı ve iki rekat namaz kılarak şöyle dua etti: "Ey Rabbim, eğer ben o'na lâıyk isem, beni O'nunla evlendir." Daha sonra yukarıdaki ayetin gönderildiği ve Peygamber (sav)'in Zeyneb'e Rabbi tarafından kendisi ile evlendirildiğine dair haber gönderdiği bildirildi. Zeyneb bu haberi duyunca, bütün mücevherlerini çıkarıp müj-deyi getiren câriye Seleme'ye verdi, secdeye kapandı ve iki ay oruç tutmayı adadı.

Evlilik ziyafetine yaklaşık üç yüz kişi katılmıştı. Ziyafet sırasında bazı kimse-ler gereksiz yere Peygamber (sav)'in evinde geç vakte kadar kaldılar. Bu, sadece bir odaları olması sebebiyle Peygamber (sav)'ın ve ehl-i beytinin büyük rahatsızlık duymasına sebep oldu. Kur'an bunu şu ayette zikretmektedir:

Zahiren, sıkıntı verici olan bu ortam sebebi ile Hz. Peygambere nazil olan bu ayetler de gösteriyor ki, Hz. Muhammed'in aile hayatı günlük, sıradan, heva ve he-velere göre değil, açık ya da gizli ilahî ikaz ve irşatlar istikametinde kurulmuş, ya-şantısı böyle seyretmiş; hadiselerin her bir karesinde mü'minler için ibret, ders ve dinî hayatın bir yönüne ışık tutacak ilkeler ve prensipler yaşanmıştır.

Sonuç

Hz. Peygamber, beşeriyetin içinden bir elçi olarak risaletle vazifelidir. Risa-leti umumidir ve vahye dayanır. Risaletle ilgili vazifeleri beşerî şahsiyeti ile tamam olmuştur. Risalet şahsiyetinin bir özelliği onun ilahî bir yardımla, koruma altında olmasıdır. Kur'an mu'cizesi başta olmak üzere, ihtiyaç anında ihsan edilen mu'cizeler de risaletin yansımalarıdır. Ancak her hali mu'cizevi değildir. Bir insan olarak o da yüce Allah'ın kainattaki kanunlarına göre hareket etmiş ve yaşamıştır. Bu yönü ilahî emirlerin uygulanabilmesi, insanların örnek alabilmesi açısından önemlidir.

Risalet şahsiyetinin yüceliği çok sayıda Kur'an ayeti ile bize gösterilmiş muhkem naslarla ortaya konmuştur. Hz. Muhammed (sav) beşer olarak, Allah'ın indirdiği dinin temel ilkelerine göre hareket etmiş, hayatını istikametle sürdür-müştür. Onu "beşerî zaafalarının esiri bir erkek" gibi göstermek, sadece ilahî ahlakı en güzel şekilde aksettiren beşerî şahsiyetini değil, ilahî takdirle ortaya konan risa-letini de iptal etmeye yönelik bir yanlış bakış açısidir.

Evlilik hayatı üzerinden ona nispet edilmek istenen kötü sıfatlar, Kur'an ayetleri ile ortaya konan nezih bir hayatı dar bir bakışla çarpıtma girişimidir. Onu sadece beşerî hayatı ile değil, ilahî vazifesi ile birlikte; Kur'an'ın indiği, vahyin indirildiği, meleklerin yardımına koştuğu yönleri ile de görmek Allah tarafından kendi uhdesine emanet edilen risalet ve nübüvvet makamını takdire daha uygun düşer.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. *Nübüvvet*. Ankara: Yayıncı Yok, 1992.
- Albert Swindlehurst, Albert. "Some Phases Of The Law Of Marriage". *Harvard Law Review*, 30 (1916): 125.
- Apaydın, H Yunus. "Mütevâtir". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, t.y.
- Ata, Mürsel. *Kur'an-i Kerimde Allah ve Rasülü*. Ankara: Akçağ, 2014.
- Aydın, Mehmet Akif. "Evlat Edinme". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Balcı, Musa. *Beşer Olarak Hz. Peygamber*. 3. Baskı. Ankara: Ankara Okulu, 2014.
- Basrî, Muhammed b. Sa'd Menî el-Hâşimî el-. *Tabakât*. Ed. Adnan Demircan. Trc. Abdurrahman Elmalı vd. 1.Baskı., 10 Cilt. İstanbul: Siyer y, 2014.
- Bayraktar, Şerife. "Karınca Toplumu". Erişim: 02 Kasım 2109. yaklasansaat.com.
- Buhari, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah. *Sahîh-u Buhârî*. Thk. M. Zehir b. Nâsir en-Nâsır. 1. Baskı., 9 Cilt. Yer yok: D. Tavku'l Buhârî, 1422h.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Derleme. "Ateist Canavar". Erişim: 14 Kasım 2019. <https://ateistcanavar.wordpress.com/2017/10/03/topluca-derlenmis-ateist-sorulari>.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as. *Sünen-i Ebî Dâvud*. Thk. M. Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebe Asriyye, Ty.
- Erkocaaslan, Recep. *Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti Ve Hz. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Fayda, Mustafa. "'Aişe'". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. t.y.
- İbn Battal, Ebu'l Hasen Ali b. Halef b. Abadülmelik. *Şerh-u Sahih-i Buhârî*. Thk. Yasir b İbrahim Ebu Temim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü Rüşd, 1423.
- İbn Teymiyye, Takiyyu'ddin Ebu'l Abbas Kasım b. Muhammed. *en-Nübüvvet*. Riyad: Advau's-Selef, 1420-2000.

- Îcî, Kadı Abdurrahman b. Ahmed el-. *el-Mevakıf fi ilmi'l kalam*. Beyrut: Alemu'l Kü-tüb, t.y.
- Karadeniz, Osman. *Kelam El Kitabı, Nübüvvet*. 1.baskı. Ankara: Grafiker, 2012.
- Karaman vd, Hayrettin. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.
- Kasar, Veysel. "Kur'an'da Hz. Muhammed'in (a.s.m) Risaletinin Delilleri". *Kur'an'da Hz. Muhammed'in (a.s.m) Risaletinin Delilleri*. Ocak-Haziran, 17/27 (t.y.): 94.
- Kazıcı, Ziya. *Hz. Muhammed (asm)'in Eşleri ve Aile Hayatı*. İstanbul: Çağ y, 1991.
- Kurtubi, Ebu Abdullah M. b. Ahmet. *Tefsiru Kurtubi*. Thk. Ahmed Perdevi. 20 Cilt. Kahire: Daru K. Mısriyye, 1964.
- Müslim, Haccac Ebu'l Hasan en- Nisaburi. *Müsnedü Sahih*. 5 Cilt. Beyrut: İ Turasi Arabi, Tarih yok.
- Nursi, Said. *Külliyat-I (Sözler)*. İstanbul: Yeni Asya y, 1996.
- Nursî, Said. *Lem'alar*. 2.Baskı. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat y, 2018.
- Nursî, Said. *Mektûbât*. İstanbul: Söz Basım y, 2008.
- Rahman, Afzalur. *Ansiklopedia Of Seerah*. 2.Baskı., VI Cilt. İstanbul: İnkılâp, 1996.
- Sabuncu, Ömer. *Mü'minlerin Anneleri içinde Âişe bt. Ebu Bekir*. Ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu. 1.Baskı. İstanbul: Siyer y, 2017.
- Salih, Muhammed es-Seyyid, Muhammed. *el-Medhal ilâ ilmi'l Kelâm*. Kahire: Dâru Kubbâ, 2001.
- Serdar, Murat - Harun Işık. *Sistemantik Kelam-II*. Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2018.
- Swindlehurst Swindlehurst, Albert. "Some Phases Of The Law Of Marriage". t.y.
- Şulul, Kasım. *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: Siyer y, 2011.
- Taberi, Muhammed b Cerir. *Camiu'l Beyan fi tesiri'l Kur'an*. Thk. Abdullap Muhsin Türkî. 26 Cilt. Yer yok: Daru'l-Hicre, 1422.
- Teftâzânî, Mes'ud b. Ömer b. Abdullah. *Şerhu'l Akaid*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Teftâzânî Mes'ud b. Ömer b. Abdullah, Mes'ud b. Ömer b. Abdullah. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Thk. Salih Musa Şeref. 5 Cilt. Beyrut: Alemu'l Kütüb, 1419/1998.
- Toguşlu, Serap. *Zeynep bt. Cahş Mü'minlerin Anneleri içinde*. İstanbul: Siyer y, 2017.
- Toker, İhsan. "Kadınların Peygamber Algısı: Müslüman Kadınlar ve Hz. Muham-med". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 7/7 (Haziran 2007).

HZ. PEYGAMBER'İN (sav) AİLE KURUMUNUN DEVAMINA YÖNELİK TUTUMU

*Yavuz Selim Göl**

Özet

Hz. Peygamber'in (sav) hayatı incelendiğinde aile birliğinin korunması yönünde telkinlerde bulunduğunu görmek mümkündür. Buna dair örnekleri ele almak suretiyle günümüzde yaşanan boşanmaların önüne geçmek yahut bu durumu en aza indirmek amaçlanmaktadır. O dönemde, özellikle Arap toplumunun aile kurumuna bakışında ortaya çıkan sıkıntılar bu yönde yapılan telkin ve tavsiyeleri de önemli kılmaktaydı. Hz. Peygamber (sav), çevresinde bulunan yakınlarından başlayarak bu noktada Müslümanlara tavsiyelerde bulunmuştur. Kendisine en yakın isimlerden olan Zeyd b. Hârise ve Zeyneb bt. Cahş evliliğinin devam etmesi için önemli çaba sarf eden Hz. Peygamber (sav), bir başka sahabenin eşinden ayrılmak istemesi üzerine, eşinin güzel hasletlerini göz önünde bulundurarak evliliğini sürdürmesini tavsiye etmiştir. Yukarıda zikredilen örnekler başta olmak üzere Hz. Peygamber'in (sav) hayatı taranmak suretiyle elde edilen malumatla birlikte bu tebliğde Hz. Peygamber'in (sav) aile kurumunun devamlılığına ilişkin hassasiyeti üzerinde durulacaktır. Günümüzde büyük bir erozyona uğrayan aile kurumuna, gereken hassasiyetin gösterilmesi için Hz. Peygamber'in (sav) hayatından bir yol haritası çıkarılmaya çalışılacaktır.

Giriş

Hz. Peygamber (sav) toplumun temel taşının aile olduğu bilinciyle hareket etmiş ve bunu sözlerine, fiillerine, dolayısıyla hadislerine de yansıtmıştır. Bu noktada Hz. Peygamber'in (sav) aile birliğini son derece önemseydiğini görülmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi de câhliye toplumunda aile birliğine bakış olabilir. Çünkü o dönemde evlenme ve boşanma gayet kolay ve hadsiz bir durumdaydı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, yavuz.gol@giresun.edu.tr

Özellikle boşanmanın çok kolay olması, kadının toplumdaki konumuyla bağlantılı olarak kadın aleyhine bir durumun da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan neslin korunmasının dinin temel amaçlarından birisi olduğu da unutulmamalıdır. Bu amaca matuf olarak kolay ve mesnetsiz bir şekilde boşanmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu noktada Kur’ân da olaya müdahil olarak boşanmanın bazı kurallara bağlı olmasını sağlamıştır. Yüce Allah câhliye döneminin kötü âdetlerinden birisi olan kadına boşanma konusunda yapılan zulmü bitirerek kadının şahsiyetine büyük bir değer kazandırmıştır. Erkeğe tanınan sınırsız boşama hakkını bitirmek suretiyle bu konuda evliliğin devamını ağır şartlara bağlamıştır.

Allah Teâlâ’nın Kur’ân’daki boşanma ile ilgili tavrının Hz. Peygamber (sav) tarafından da sürdürüldüğünü görmek mümkündür. O, evliliğin bitirilmesi anlamına gelen boşanma fiilinin Allah’ın hoşuna gitmeyen bir helâl olduğunu ifade etmesi, aile birliğinin sürdürülmesini amaçladığı ortadadır. Bir taraftan kadının kocasına karşı kışkırtılarak¹ evliliğin sağladığı huzur ve sükûnetin kaybolmasına sebep olunmasını yasaklarken, diğer taraftan kadının herhangi bir gerekçe göstermeksizin boşanması halinde kendisine Cennet’in kokusunun haram kılınacağını söylemiştir. Burada temel amaç evlilik birliğinin kolay bir şekilde bozulmasının önüne geçmektir. Diğer taraftan bir şekilde boşanmaya karar veren çiftleri uyararak tekrar düşünmelerini, hatta burada özellikle erkek tarafının dikkatini çekerek, kadının varsa kötü hasletlerinin göz önüne getirilerek evliliğin bozulmamasını, bu noktada kadının güzel huylarının da göz önünde bulundurularak evliliği devam ettirmesini istemiştir. Bu konuda Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Mü’min, eşine karşı kötü duygular beslemesin, çünkü onun bazı huylarından hoşlanmasa da diğer huylarından hoşlanması mümkündür.”*² Bu da Hz. Peygamber (sav)’in bu konudaki hassasiyetini ve eşlerin birbirlerine karşı olumlu tavır sergilemelerini arzu ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamber’in (sav) bu tavrı Kur’ân’da şu şekilde ifade edilmektedir: *“Onlarla (kadınlarla) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız olabilir ki siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”* (en-Nisa 4/19) Bu ayetin ifadesiyle Hz. Peygamber’in (sav) maksadı birbiriyle örtüşmekte ve aile birliğinin yaşanan olumsuzluklara rağmen sürdürülmesinde hayır olabileceği ifade edilmektedir. Hz. Peygamber (sav), ailenin toplumun özü olduğu düşün-

¹ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 1; Ahmed b. Hanbel, 5: 353.

² Müslim, “Radâ”, 61.

cesiyle bu kurumun sağlıklı bir şekilde devam etmesini arzu etmiştir. Böylelikle vahyin rehberliğinde aile kurumunun zarar görmeden, karşılıklı olarak eşlerin birbirlerini üzmeden, kırmadan ve daha da önemlisi aradaki sevgi bağının zedelenmesine sebep olacak hususları uzaklaştırarak ailenin huzur ve sekînet içerisinde varlığını korumasını istemiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) aile birliğinin devamını sağlamaya yönelik tavrını birkaç madde halinde başlıklandırmak mümkündür. İlk olarak bu noktada boşanmanın zorlaştırılması meselesi gelmektedir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de net bir şekilde belirlenmiş sınırlar bulunmaktadır. Bu sınırlamalara bakıldığında özellikle câhliye ahlâkının terk edilerek kadının değerinin yükseltildiği ve ilk hedef olarak aile birliğinin esas alındığını görmek mümkündür. Bu ayetlerin nüzul sebebi olarak bir sahabenin eşine bir nevi eziyet etmek amacıyla boşadıktan sonra iddet süresi bitmeden tekrar nikâhına alacağı ve tekrar boşayacağını söylemesi zikredilmektedir. Burada erkeğin amacı kadının başka birisiyle evlenmesinin önüne geçmektir. Bu konuyu Hz. Peygamber'e (sav) arz eden kadının bu serzenişini Yüce Allah'ın işittiği ve boşamanın bir sınırlamaya tabi tutulduğunu görmekteyiz. Böylelikle başta ayetin ifadesiyle, sonrasında ise Hz. Peygamber'in (sav) açıklamalarıyla bu durum netlik kazanarak artık boşanma süreci daha uzun bir döneme yayılarak ailenin devamlılığın sağlanması ya da boşanma aşamasına gelen evliliğin sürdürülmesine imkân sağlanmasına zemin hazırlanmıştır.

Hz. Peygamber (sav) tarafından aile birliğinin devamını sağlamaya yönelik tedbirlerden birisi de eşlerin birbirlerine karşı duyduğu olumsuz hislerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu anlamda Hz. Peygamber'e (sav) gelerek eşinin fizikî durumundan ya da bazı huylarından hoşlanmadığını ifade eden sahabelere karşı eşlerinin güzel hasletlerini göz önünde bulundurarak evliliklerini devam ettirmelerinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu konuda zikredilebilecek en bilindik örneklerden birisi aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sav) halasının kızı olan Zeyneb bt. Cahş ile yine Hz. Peygamber'i (sav) azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'nin evlilikleridir. Zeyneb, Kureyş kabilesinin en gözde ailelerinden birisinin kızıyken Zeyd b. Hârise Hz. Peygamber'in (sav) azatlı kölesi olmasından ziyade yasaklanana kadar evlatlığı olarak da biliniyordu. Hz. Peygamber (sav) bu iki kişiyi evlenmesine bizzat aracılık etmişti. Lâkin ikilinin evliliği noktasında ciddi sıkıntılar meydana çıkmış özellikle kız tarafının Zeyd'in durumunu ileri sürerek bu evliliğin denk bir evlilik olmadığını söyle-

mişti. Fakat Hz. Peygamber (sav) durumun farkındaydı ve başlanmış bir evliliğin bitmesine gönlü razı olmadığı için kendisine gelen boşanma taleplerini güzellekle geri çeviriyordu. Burada esas olan husus bir ailenin parçalanmasına mani olmaktı. Fakat bir süre sonra bu ikilini evliliğinin devam edemeyeceği anlaşıldığından artık tek çözümün Allah'ın en hoşlanmadığı helal olan boşanmanın gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu noktada Allah'ın ev sevmediği helal olarak boşanmanın görülmesi de önemlidir. Her ne kadar aileyi oluştur kadın ve erkeğe bu hak verilmiş ise de Allah'ın bu hakkın kullanılmasını istemediği, hoşlanmadığı da açıktır.

Kur'ân'ın Boşanmak İsteyen Müslümanlara Tavsiyeleri

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de, boşanma ile ilgili bir süreç başlatmaya karar veren ya da aile içinde bir huzursuzluk vesilesiyle aile birliğini dağıtmaya teşebbüs eden Müslümanlar için önemli bir yol haritası çıkarmıştır. Bu noktada Bakara suresinin 226. ayetinden başlayarak 237. ayetine kadar (bu ayet de dâhil olmak üzere) olan ayetlerde Allah Teâlâ eşlerinden boşanmaya karar veren Müslümanlar için bir yol haritası çıkarmaktadır. Burada temel olarak boşanmanın gerçekleşmemesi aile birliğinin sürdürülmesinin amaçlandığını görmek mümkündür. Burada genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse, ilk olarak Allah Teâlâ boşanmaya karar verenin bu niyetinin kendisi tarafından bilindiğini söyleyerek bu durumun kendisine malum olduğunu ifade etmektedir. Bir sonraki ayette ise, kadınların belli bir süre beklemelerini öngörerek eğer rahimlerinde boşandıkları ya da boşanma aşamasında oldukları eşlerinden çocukları varsa bunun ortaya çıkmasını istemektedir. Hatta bunun gizlenmesinin uygun olmadığını da eklemektedir. Bu ayetten sonra zikredilen Bakara 229. ayet, boşanma konusunda İslâm öncesi döneme göre önemli bir sınırlama getirmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi câhliye döneminde kadınların erkekler tarafından boşanmasının sınırsız oluşu sebebiyle gördükleri olumsuz muameledir. Erkekler kadınlarla istedikleri kadar evlenip boşanabilmektedir. Bu durumun ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçların önüne geçerek aile kurumunun saygınlığını ve devamlılığını sağlamayı amaçlayan ayet-i kerime bu anlamda boşama adedini sınırlayarak evlilik kurumunun ciddiyetini sağlamıştır. Geri dönebilecek boşanma sayısını ikiye indirmiş üçüncü boşanmadan sonra artık geri dönüşün ağır şartlara bağlandığını ilan etmiştir.

Yukarıda bahsi geçen ayetin nüzul sebebi ise Hz. Âişe tarafından anlatılmaktadır. O'ndan gelen rivayete göre sahabeden birisi karısını boşamış ve "Allah'a ye-

min olsun ki, seni öyle bir şekilde boşayacağım ki benden ayrılamayacağın gibi, seni ölene kadar eşim olarak da tutmayacağım” diyerek onu üstü kapalı bir şekilde tehdit etmişti. Kadın bu durumun nasıl olacağını sorduğunda ise adam ona “Seni boşayacağım, iddet süre bitmek üzereyken tekrar döneceğim” dedi. Bu durumda kadın ne başkasıyla evlenebilecek ne de mevcut eşiyile bir evlilik hayatı sürebilecekti. Bu durum açıkça mevcut aile birliğini tehdit ettiği gibi, yeni oluşturulabilecek bir ailenin de önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. Bu şekilde tehdit edilen kadın Hz. Âişe’ye gelerek durumu anlattı. Hz. Âişe de böyle bir olayın varlığını Hz. Peygamber’e (sav) anlattıktan bir süre sonra bu olay nazil olmuştur.³ Bu ayetin nüzulünden önce benzer durumda bulunanlar için de cârî olan bu emirle birlikte aile birliğinin bozulmaması için yeni bir önlem alınmış en azından boşanmanın istenildiği kadar yapılmasının önüne geçilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim boşanma konusundaki sınırlamanın insanlar tarafından kabul görmesini sağlamak ve işin ciddiyetini göstermek açısından bir uygulama daha yürürlüğe koymuştur. Bu uygulama ise, şayet üçüncü boşama gerçekleşirse artık iki kişinin tekrar evlenmesi helâl kabul edilmemektedir. Bu iki kişinin tekrar evlenmesinin helal olabilmesi için kadının başka bir erkekle evlenmesi ve bu evliliğini de bitirmesi gerekmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber (sav) “hülle” diye de tabir edilen ve üçüncü boşamadan sonra boşanan çiftlerin tekrar evlilik yapabilmelerine imkân sağlayan evliliğin kâğıt üzerinde bir evlilik olarak yapılmasına sıcak bakmamıştır. Bu evliliğin de normal bir evlilik olmasını, çiftlerin karı koca olarak cinsî münasebette bulunmasının gerektiğini ifade etmiştir. Burada Hz. Peygamber’in (sav) sağlamak istediği fayda evliliğin bitirilmesinin ve ailenin dağıtılmasının önüne geçmektir.

Allah Teâlâ indirdiği ayetlerde karı koca arasında çıkan anlaşmazlığın hemen boşanmayla sonuçlanmasına mani olmak istemiştir. Bu anlamda alınacak tedbirlerle ilgili bir dizi önlem önermiştir. Bu noktada eşler arasında çıkan anlaşmazlığa dair Allah Teâlâ’nın ilk önerisi sabırlı ve iyi davranarak geçim ehli olmayı sağlamaya çalışmaktır. Bu adımın çözüm olmaması durumunda kısa süreli bir ayrılık önerilmektedir. Özellikle kadının yatağında yalnız bırakılarak geçimsizlik durumunda kendi durumunu gözden geçirme fırsatı verilmelidir. Bu da ailenin ilk fir-

³ Özafşar, Mehmet Emin ve diğer, *Hadislerle İslâm (Hadislerin Hadislerle Yorumu)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 4:167.

satta dağılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Ayetin devamında bu yöntemin de bir çözüm getirmemesi durumunda kadınlara yönelik sert tedbirlerin alınarak te'dibine yönelik bir hamle yapılmasıdır. Bu fiil "darb" kavramıyla ifade edilmiş, bazı âlimler bunu dövme olarak alırken bazı âlimler bu eylemi sertliğin dozunu artırmak suretiyle ailenin içerisine düştüğü buhrandan kurtulmasının murad edildiğini söylemişlerdir.

Sert tedbirlere başvurulması yönteminin de işe yaramaması durumunda ise en son tedbir olarak iki tarafı temsilen birer hakem seçilerek aile büyüklerinin devreye girmesi istenmiştir. Bu durum aile birliğinin devamının sağlanması için aynı zamanda toplumsal bir görevdir.⁴ Bu seçeneğin en sona bırakılması aslında çekirdek ailenin mahremiyetinin mümkün olduğunca korunarak meydana gelebilecek olan sorunların öncelikle aile içinde çözülmesini sağlamaktır. Her bir seçeneğin temel hedefi aile birliğini korumaktır. Bu seçeneklerin tüketilmesi sonucunda ailenin dağılması sürecine gelinmektedir. Fakat farklı vesilelerle zikrettiğimiz gibi Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber (sav), ailenin dağılma sürecinde bile eşlerin yaptıklarından pişman olup geri dönecekleri kadar bir süre beklenmesini istemişlerdir. Boşanma sürecinin de tamamlanmasından sonra ise tarafların güzellikle ayrılması istenmiş, her ne kadar ayrılık vaki olsa da taraflar arasında kin ve nefretin oluşmaması için gerekenler yapılmaya çalışılmıştır. İslâm'ın aile kurumunun birlik ve bütünlüğünün devamı için tüm yolları denediği net bir biçimde görülmektedir. Bu önerilerin, câhiliye döneminin çirkin âdetlerinden henüz kurtulmuş Müslümanlardan müteşekkil bir topluma uygulanması da önemli bir husus olarak göze çarpmaktadır.⁵

Hz. Peygamber'in (sav) Aile Birliği Konusunda Önem Verdiği Hususlar

Günümüze ulaşan rivayetlerde, Hz. Peygamber'in (sav) aile birliğinin devamı konusunda çocukların varlığını da önemseydiğini görmekteyiz. Buna örnek olarak şöyle bir olay zikredilebilir. Sahabeden Lakîb b. Sabra, eşinin ağzının bozukluğundan şikâyetçiydi. Durumu Hz. Peygamber (sav)'e arz ettiğinde ilk olarak Hz. Peygamber

⁴ Serpil Başar, "Değer Açısından Kur'an'da ve Hadislerde Ailenin Birliği ve Devamlılığı", *Kur'an'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'an'da Aile Sempozyumu*, (Soma, 2011), s. 108.

⁵ Halil İbrahim Acar, *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, (Erzurum: Ekev Yayınları, 2000), 20-44; Nuri Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 167-177; Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, 4. Baskı, (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2015), 312-335.

(sav) eşini boşamasını tavsiye etmişti. Lâkin bu sahabe eşiyle uzun süredir evli olduğunu, daha da önemlisi çocukları olduğunu söyleyince “Ona nasihat et, eğer onda iyi bir gelişme görürsen buna devam et.” diyerek ailenin devamının sağlanmasını amaçlamıştır. Burada Hz. Peygamber'in (sav) daha sert önlemler yerine nasihati önermiş olması aile birliğinin devamını amaçladığı gibi aile içerisinde huzurun hâkim olmasını sağlayacak önermelerde bulunmuştur. Bu da Hz. Peygamber'in (sav)'in ailede karşılıklı olumsuz hislerin bulunmamasını istediğini göstermektedir.

Hz. Peygamber (sav) aile birliğinin devam etmesini isterken, iç huzuru bozabilecek olan davranışlardan da uzak durulmasını istemiştir. Bu kötü davranışların başında da şiddet gelmektedir. Hz. Peygamber'e (sav) bazı sahabilerin eşlerine şiddet uyguladıklarına dair bazı bilgiler ulaşmıştı. Hz. Peygamber (sav), hiçbir canlıya şiddet uygulamamış nazik bir insandı. Kendisi şiddete zaten karşı olduğu için etrafındakileri de bundan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bir erkeğin hayatını, yatağını paylaştığı bir kadına el kaldırmasını son derece yadırgamış ve “Sizden biriniz hanımını köle döver gibi dövmesin. Sonra günün sonunda onunla (aynı yatakta nasıl) beraber olur!”⁶ buyurarak aile içi huzuru sekteye uğratabilecek etkenleri azaltmak istemiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunda da bulunan, aile içinde önemli sıkıntılara sebep olan ve “zihâr” denen bir âdet vardı. Bu âdete göre kişi karısıyla artık birlikte olmayacağını gösteren büyük bir yemin etmek suretiyle karısının sırtını annesinin sırtına benzeterek kendisine karısının artık haram olduğunu ilan ediyordu. Bu tarz yemin sonrasında aile birliğinin devam etmesi mümkün olmuyor ya da bir şekilde devam etse bile artık ailenin hiçbir özelliği kalmıyordu. İslâm geldikten sonra da bu yemini eden bazı kişilerin var olduğunu görmek mümkündür. Bu örneklerden birisinde Medineli kabilelerden Hazrec'e mensup olan Havle bt. Sa'lebe'nin başına gelenleri görmek mümkündür. Meşhur sahabî Ubâde b. Sâmit'in kardeşi olan Evs b. Sâbit aynı zamanda amcasının kızı olan karısı Havle bt. Sa'lebe ile arasında çıkan bir tartışma sonrasında “Sen bana anamın sırtı gibisin!” diyerek yemin etmiş ve karısını kendisine ilelebet haram kılmıştı. Bu durum haliyle Havle bt. Sa'lebe'yi memnun etmemişti. Hz. Peygamber (sav)'e durumunu arz etmek üzere gitmiş ve uzun yıllardır karı koca olduklarını, çocukları olduğunu, yıllar yılı onun hizmetini

⁶ Özafşar ve dğr. *Hadislerle İslâm*, 4:167.

gördüğünü, bu ihtiyarlık zamanında kocasının böyle bir yeminle hayatlarını mahvettiğini söyledi. Bu sırada Allah Teâlâ, Peygamberi'ne bir vahiy göndererek Mücâdile suresinin ilk dört ayetini göndermiştir.⁷ Bu ayetlere göre karısı hakkında zihâr yeminini eden erkeğin belli şartları yerine getirerek eşine dönebilecektir. Bu imkânla, aile kurumunda meydana gelebilecek parçalanmanın önüne geçilmiştir. Böylelikle karısı hakkında böyle bir yemin eden kişinin karısına geri dönebilmek için bir köle azat etmesini, eğer buna imkân bulamazsa cinsel münasebet olmaksızın iki ay peş peşe oruç tutmasını, buna da güç yetiremezse altmış fakiri doyurmasını istemiştir. Böylelikle câhliye döneminden kalma saçma bir âdetin meydana getireceği olumsuz sonuçların önüne geçilmiştir. Ayetin ifadesine göre böyle bir yemin etmekle erkeğin karısının, annesi yerine geçmeyeceği, bu şekilde yalan ve çirkin bir söz sarf ettiklerini, bunun cezasını da çekmeleri gerekmektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) aile kurumuna karşı saygılı olunmasını istediği hususlardan birisi de kölelerle ilgili olanıdır. Hz. Peygamber (sav), her ne kadar hür bir statüye sahip olmasalar da onların da evlenmeye ve evliliklerini devam ettirmeye hakları olduğunu ifade etmektedir. Bir gün Müslümanlar içerisinde bulunan bir köle Hz. Peygamber'e (sav) gelerek efendisinin kendisini yine kendi cariyesi ile evlendirdiğini, ancak bir süre sonra onların ayrılmalarını istediğini söyledi. Bu duruma kızan Hz. Peygamber (sav), ailenin dokunulmazlığını ilân ederek bu kölenin efendisinin yaptığı şeyin yanlış olduğunu söyledi. Bunu yaparken de minbere çıkararak "Ey insanlar! Size ne oluyor ki içinizden bazı kimseler kölelerini cariyeleriyle evlendiriyorlar, sonrasında ise aralarını ayırmak istiyor. Talâk ancak nikâhı elinde bulundurana aittir."⁸ buyurmuştur. Böylelikle köle dahi olsalar aile birliğinin korunmasının gerekliliğini ortaya koymuşlardır. Hz. Peygamber'in (sav) bu açıdan hür-köle, zengin-fakir, Arap-Acem gibi bir ayırım yapmadığını, dolayısıyla ailenin toplumun tüm kesimleri tarafından korunması gereken bir kurum olduğunu ilân etmiştir.

Sonuç

Hz. Peygamber (sav) hayatının her döneminde önemli bir kurum olarak gördüğü aileye büyük bir önem vermiştir. Kendisi de ailesi ile ilişkileri bakımından da örnek bir yaşantı sergilemiştir. Bununla birlikte etrafında meydana gelen ailevi

⁷ Özafşar ve dğr. *Hadislerle İslâm*, 4:167.

⁸ İbn Mâce, "Talâk", 31; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7: 588.

problemlere de daima çözüm odaklı yaklaşmıştır. Bu anlamda O'nun aile kurumuna verdiği değer sebebiyle son derece titiz davrandığını görmek mümkündür.

Hz. Peygamber (sav) câhliye dönemi âdetleri üzere yaşayan bir toplumda önemli değişiklikleri sağlamayı başarmıştır. Bu noktada belki de en önemli değişiklik aile kurumu üzerinde tecelli etmiştir. Çünkü câhliye döneminde kadına verilen, daha doğrusu verilmeyen değer bir göstergesi olarak kadının boşanması ya da tekrar evlenmesi, hatta bunun kadının onurunu ve gururunu hiçe sayacak derecede sınırsız şekilde yapılması ailenin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine mani olan hususların başında geliyordu. Hz. Peygamber (sav), Allah Teâlâ'nın kendisine iletmiş vahiye başta olmak üzere kendi emir ve tavsiyeleriyle bu durumu önemli ölçüde değiştirmiş ve aile birliğinin önemli bir husus olduğunu İslâm toplumuna kabul ettirmiştir.

Hz. Peygamber (sav), toplumun tüm kesimlerinin ailevi haklarını korumuş ve bu şekilde onların da aile birliğine saygı gösterilmesini sağlamıştır. Örneğin bu konuda son derece mağdur olan kölelerin aile birliğine efendilerinin dahi müdahale etmelerini bir nevi yasaklamıştır. Nikâh ile ilgili yetkilerin nikâh sahibine ait olduğunu ilan etmiştir.

Diğer yandan Hz. Peygamber (sav), boşanma fiilinin Müslümanlar için bir hak olduğunu ifade etmiş fakat bu hakkın mümkün olduğunca kullanılmamasını istemiştir. Bu hususta buyurduğu "Allah'ın en sevmediği helal boşanmadır." Hadisi ile bu hareketin Müslümanlar için helâl olduğunu fakat Allah'ın bu helâl fiilin işlenmesinden çok da hoşnut olmadığını ifade etmiştir.

Hz. Peygamber (sav), ailenin dağılması sürecinde eğer çocuklar varsa bu durumun tekrar değerlendirilmesini, dolayısıyla meydana gelecek boşanmadan çocukların etkilenmemesini de istediğini görmekteyiz. Bu da O'nun toplumsal huzurun devamlılığını sağlamayı da amaçladığını göstermektedir.

Tebliğimizde ele almış olduğumuz hususlar göstermektedir ki günümüzün en büyük sosyal problemlerinden birisi olan parçalanmış ailelerin, Hz. Peygamber (sav) tarafından yapılan tavsiyelerle azaltılmaya çalışılmıştır. Eşlerin birbirlerine karşı olan olumsuz hislerini bir kenara bırakıp olumlu olan yanların öne çıkarılmasını istemiş ve bu noktada aile birliğinin devamlılığını arzu ettiğini göstermiştir.

Kaynakça

- Acar, Halil İbrahim. *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*. Erzurum: Ekev Yayınları, 2000.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. İstanbul, 1981.
- Başar, Serpil. “Değer Açısından Kur’an’da ve Hadislerde Ailenin Birliği ve Devamlılığı”. *Kur’an’ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur’an’da Aile Sempozyumu*. 90-114. Soma, 2011.
- Beyhakî, Ahmed b. El-Hüseyn. *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Beyrut, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu’s-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Kahveci, Nuri. *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. 4. Baskı, Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2015.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. İstanbul, 1981.
- Özafşar, Mehmet Emin – Ünal, İsmail Hakkı – Ünal, Yavuz – Erul, Bünyamin – Martı, Huriye – Demir, Mahmut. *Hadislerle İslâm (Hadislerin Hadislerle Yorumu)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

İSLÂM HUKUKUNDA AİLENİN KURULUŞUNA HAZIRLIK*

*Mustafa Genç***

Özet

Aile, insanın, bazı sosyal ve tabîî ihtiyaçlarının sevgi ve rahmet ikliminde karşılanması, nesillerin kıyâmete kadar âhenkle devamı ve dolayısıyla “temiz” bir cemiyetin oluşum ve korunması için hayatî önem taşıyan bir kurumdur. Çünkü üstün değerler, önce ailede alınıp korunur ve sonraki nesillere aktarılır; cemiyet ve devlet de bu değerlerle şekillenir. Bu durum öncelikle gençlerin ve eşi olmayan herkesin uygun kişilerle aile kurması ve onu kıvamında ayakta tutması konusunda maddî ve manevî açıdan desteklenmesini gerektirmektedir.

Peygamberimiz (sav) iffetlerini korumaları ve evlenip aile kurmaları konularında da gençlere rehberlik etmiş ve onlardan bazılarının evlilik süreçleriyle bizzat ilgilenmiştir. Onun ümmetine merhamet ve sevgisinin bir neticesi olan bu rehberlik ve ilgi, ihtiyaç halinde ekonomik desteğin yanında psiko-sosyal desteği; farklı bir ifade ile onlara rehberlik etmeği de ihtiva etmektedir.

Bu sebeple, İslâm hukukunda evlilik teşvik edilmiş; evlendirme velâyeti gibi evlenme sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli rolü olan birçok hak ve mükellefiyet meşru kılınmıştır. Bu çerçevede başta veliler olmak üzere bütün Müminler -güçleri nispetinde- eşi olmayanları evlendirmekle sorumlu tutulmuşlardır.

Başta sosyal medya olmak üzere harici faktörlerin etkisi, hatta kuşatması altında olan çağımızın gençliği, sözü edilen ilgi ve rehberliğe her zamankinden daha çok muhtaç durumdadır. Bu durum gençliğin ihtiyaç ve taleplerine kulak vermeyi ve ilgili tedbirleri almayı gerekli kılmaktadır.

* Bu çalışmanın hazırlanmasında, “İslâm Hukukunda Evlendirme Velâyeti” isimli (Bursa 2002) basılmamış doktora tezinden faydalanılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mgenc@ksu.edu.tr

Gençlerin eş seçiminde hangi nitelikleri dikkate alacakları, evlenmek niyetiyle uygun eş adaylarını nasıl tespit edecekleri ve eş adayını beğendikten sonra evlenme isteklerini muhataplarına ve ailelerine nasıl iletcekleri, başlatılan iletişimin hangi ölçüde ve nasıl yürütüleceği, taleplerin reddedilmesi hâlinde maddi ve manevi sıkıntılarla nasıl yüzleşecekleri; diğer yandan ailelerin evlenme çağındaki yakınları için uygun gördükleri eş adaylarını onlara nasıl iletileceği, evlendirilmek istenen tarafların olumsuz kararının ailelere nasıl bildirileceği gibi meseleler evlenme teşebbüslerinde ortaya çıkan başlıca problemlerdir.

Bu tebliğ ile öncelikle İslâm hukukuna göre, eş adaylarında aranan nitelikler, seçilecek eşe bakıp beğenme ve seçilen eş ile nişanlanma gibi ailenin kuruluş hazırlıklarından sayılabilecek bazı konuların incelenmesi hedeflenmiştir.

Giriş

Evlenme akdi İslâm hukukunun kurmak istediği ailenin, aile ise cemiyetin temelidir; kalbi yerindedir. İnsanın sevgi ve rahmet duygularını paylaşabileceği ve bazı tabii ihtiyaçlarını karşılayıp huzur bulabileceği¹ bir aileye ve aileler topluluğuna ihtiyacı vardır. Bu bakımdan isabetli eş tercihleriyle kurulmuş aileler hayatî önem taşımaktadır. Çünkü üstün değerler öncelikle ailede alınır; korunur ve sonraki nesillere aktarılırlar. Cemiyet de o değerlere göre oluşur ve devletini ona göre kurar ve yönetir.

Bu bakımdan hem evlenme² hem de evlendirme velâyeti³ gibi birçok hak ve yükümlülük⁴ meşru kılınmıştır. Böylece ailenin kurucuları yalnız bırakılmamış;

¹ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle buyruluyor: "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır." [*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), er-Rûm 30/21.]

² Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, thk. Muhammed şerefuddîn Hattab ve es-Seyyid Muhammed es-Seyr (Kahire: Dâru'l-hadîs 1416/1996.), 9/135; Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 3/82; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye* [Fethu'l-kadîr ile birlikte (Beyrut: y.y., ts.)], 3/ 98; Şemsuddin Muhammed b. el-Hâtip eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, (Kâhire: Dâru'l-fikr, 1377/1958), 3/124; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1416/1995),152.

evlenme ile erdemli nesillerin yetiştirilmesi, onlarla yeni ailelerin kurulması ve “temiz cemiyet”in oluşturulması; nesillerin yaratılış nitelik⁵ ve gayesine⁶ uygun bir kıvamda, kıyamete kadar devamı hedeflenmiştir.

Hayatın aile içinde anlam kazanmasına büyük bir önem veren İslâm Hukukunda ailenin kurulması ile ilgili aile kurma ihtiyacı ve mükellefiyeti gibi çok önemli konular bulunmaktadır. Onlardan birisi de ailenin kuruluş hazırlıklarından sayılabilecek eş seçimi ve seçilen eş ile nişanlanma konularıdır. İşte bu çalışmada sözü edilen hazırlık safhaları incelenecektir.

1. Aile Kuracak Eş Adaylarında Aranılan Nitelikler

Evlenmenin gâyelerini en güzel bir şekilde gerçekleştirmek için eş seçiminde birtakım niteliklerin dikkate alınması istenmiştir. Sözü edilen nitelikler, kadın ve erkek açısından bazı farklılıklar arz etmektedir. Bu bakımdan konu iki başlık ile önemli bazı nitelikler çerçevesinde anlatılmaya çalışılacaktır.

1.1. Kızda/Kadında Aranılan Nitelikler

Konu ile ilgili rivâyetler çerçevesinde evlenilecek kadında bulunması arzu ve/veya tavsiye edilip istenen bazı nitelikleri şöylece sıralayabiliriz:

1.1.1. Dindarlık ve Sâliha Olma

Eş olarak seçilecek kadında bulunması istenilen en önemli nitelik dindarlıktır. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Kadın (şu) dört şeyi için nikâh edilir: Malı, asâeti, güzelliği ve dîni. Sen dindâr olanını tercih et ki, ellerin topraklan-

³ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm*, (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1416/1996), 9/39 vd.; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ* (Kâhire: Dâru't-turâs, ts.), 9/451 vd.; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-marife, 1414/1993), 4/212 vd.; 5/2 vd.; Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmet b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1406/1986), 2/4 vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/140 vd.; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/90 vd.; Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, “*Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: y.y., ts.), 20/120 vd.; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Humâm es-Sîvâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr [Netâ'icu'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr ile* (Beyrut: y.y., ts.), 3/156 vd.; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/147 vd.; Mansur b. Yunus b. Salahuddin b. Hasan b. İdris el-Buhûtî, *Kuşşafu'l-kina' an metni'l-İkna'* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1402/1982.), 5/42 vd.

⁴ Konula ilgili bir örnek olmak üzere bk. Hacı Mehmet Günay, “Süknâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/48 vd.

⁵ Bk. el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4.

⁶ Bk. ez-Zâriyât 51/56.

sın (bereket, huzur ve saadet bulasın).⁷ Ayrıca Abdullah b. Amr (ra) Resûlullah (sav)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Dünya bir metadır; onun en iyi varlığı ise, sâliha kadındır."⁸

Görüldüğü gibi hadiste dindarlıkla birlikte ayrıca zenginlik, soyluluk ve güzelliğe de dikkat çekilmiş, dindarlık özellikle özendirilmiştir.

1.1.2. Bâkirelik

Câbir b. Abdillâh (ra)'ın rivâyetinden Peygamberimiz (sav)'in bâkirelerle evlenmeyi teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Adı geçen sahabî şöyle anlatıyor: *"Ben bir kadınla evlendim. Resûlullah (sav) bana: 'Evlendin mi?' diye sordu. 'Evet', dedim. 'Bakire mi, dul mu?' dedi. Ben, 'dul' dedim. 'Bakireler ve onların cilveleri varken sen neredesin?... Kız alsaydın ya! Sen onunla, o seninle oynasırđınız.' buyurdu"⁹*

1.1.3. Doğurganlık

Peygamberimiz (sav) evlenmeyi teşvik etmiş ve ümmetinin çoğalmasını istemiştir. Nitekim Ma'kil b. Yesâr (ra) şöyle anlatıyor: *"Bir adam Peygamber (sav)'e geldi ve 'ben soylu ve güzel bir kadın buldum; ama o çocuk doğurmuyor. Onunla evleneyim mi?' dedi. 'Hayır' buyurdu. Sonra ikinci defa geldi. Peygamber (sav) onu (o kadınla evlenmekten) nehyetti. Sonra adam üçüncü defa geldi. Bunun üzerine Peygamber (sav): 'Kocalarını seven ve doğurgan kadınlarla evleniniz. Zira ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim' buyurdu"¹⁰*

1.1.4. Güzellik, Asâlet ve Zenginlik

Yukarıda dindarlık ve sâliha olma başlığı altında nakledilen rivâyette evlenilmek istenen kadının güzelliği asâleti ve malı da açıkça ifade edilerek ehemmiyetli sayılmıştır. Farklı bir anlatım ile insanlar evlenecekleri kızda/kadında bulunan bu niteliklere de rağbet ederler. Ancak bunlar tek başına birer tercih sebebi değil; dindarlıkla birlikte tercih edilmeğe değer olabilirler. Zira anılan rivâyette mutlu bir

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Nikâh", 15; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim (el-Câmi'u's-sahîh)*, thk. Muhamed Fuâd 'Abdulbâkî, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Radâ", 53.

⁸ Müslim, "Radâ", 64.

⁹ Müslim, "Radâ", 55.

¹⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sunenu Ebî Dâvûd (es-Sunen)*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Nikâh", 3.

evliliğin dindar bir kadın eş ile gerçekleşebileceği hassaten belirtilmiştir. Nitekim sözü edilen başlık altındaki Abdullah b. Amr (ra) rivâyetine göre -denebilir ki dindarlığın en güzel ifadesiyle- “sâliha” bir kadın dünyanın en hayırlı varlığı sayılmıştır.

1.2. Erkeklerde Aranılan Nitelikler

Evlenilecek erkeklerde ailenin ve cemiyetin huzuru için çok önemli iki nitelik aranır. Bunlar her zaman ve her yerde değerli olan dînî ve ahlâkî güzelliştir. Bu iki güzelliğin ehemmiyeti Ebû Hâtim el-Müzenî (ra) rivayetinde ifadesini bulmuştur. Buna göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Dinî ve ahlâkî bakımdan beğendiğiniz birisi, sizden kızınızı isterse, onu onunla evlendirin. Aksi takdirde yeryüzünde fitne ve fesat çıkar.*” Dediler ki: ‘Ey Allah’ın Elçisi şayet onda (mal ve denklik bakımından noksanlık) varsa da mı?’ Buyurdu ki: “*Dinî ve ahlâkî bakımdan beğendiğiniz birisi, sizden kızınızı isterse, onu onunla evlendirin!*” Râvî Resûlullah (sav)’in bu sözünü üç kere tekrarladığını söylüyor.¹¹

2. Aile Kurmak İçin Seçilecek Eş Adayına Bakmak

İslâm hukukunda evlenme akdi kendine özgü özellikleri olan çok önemli bir akitir. Bu akit ile temeli atılan ailede ömür boyu huzurlu bir hayat ve bu hayatın seyrinde çok önemli maslahatların gerçekleştirilmesi gözetilmiştir. Buna mükemmel bir şekilde kavuşmak için akitten önce, özellikle erkeğin, şartları çerçevesinde evlenmek istediği kadına bakıp beğenmesi gibi birtakım ön tedbirlerin alınması câiz görülmüş, hatta istenmiştir.¹² “*Bu sebeple özellikle iki konu âdet hâline gelmiştir*”¹³ ki bunlardan biri de Türkçe eserlerde umûmiyetle “görüşmek” olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada “görüşmek” yerine “bakmak” kelimesi kullanıldı. Tarafları akde hazırlayıcı mahiyette olan bu safha aşağıdaki birkaç başlık altında incelenecektir.

¹¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sunenu’t-Tirmizî/el-Câmi’u’s-sahih*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Nikâh”, 3 (hasen-garîb kaydıyla). Bu konuda Hz. Âişe (ra) ile Ebû Hureyre (ra)’dan da rivâyet vardır. Konuyla ilgili bilgi, Ebû Hureyre (ra)’ın rivâyeti ve tenkîdi için (Bk. *Aynı eser, aynı yer.*). Ayrıca bk. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî, *Sünenu İbn Mâce/es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Nikâh”, 46. Vehbe ez-Zuhaylî (öl. 2015), Ebû Hâtim rivâyetini delil olarak kullanmıştır. (Bk. Vehbe ez-Zuhayli, *el-Fikhü’l-İslâmi ve Edilletuh* (Dimaşk: Daru’l-fikr, 418/1997), 9/6748).

¹² Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî, *el-Kavânînu’l-fıkhiyye* (y.y., Dâru’l-fikr, ts.), 168; Şemsuddin Muhammed b. el-Hâtip eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*, (Kâhire: Dâru’l-fikr, 1377/1958), 3/128; Muhammed b. Ali el-Hanefî el-Haskefî, *Durru’l-muhtâr şerhu Tenviru’l-ebâr* [İbn Âbidîn’in *Reddu’l-muhtâr*’i ile birlikte (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 3/8.]

¹³ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku I*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982), 1/238.

2.1. Bakmanın Anlam ve Önemi

Burada vereceğimiz bilgiler hadis ve fıkıh kitaplarında “nazar” (النظر) kelimesiyle veya aynı kökten gelen kelimelerle anlatılmıştır.¹⁴ Anlam muhtevası çok geniş olan¹⁵ ve öncelikle “bakmak” anlamını taşıyan¹⁶ bu kelime konumuzla ilgili olarak “ru’yet” (الرؤية) anlamını ifade etmektedir.¹⁷ Ru’yet ise, tefekkür etmek, tedebbür etmek gibi anlamlara gelir¹⁸ ki, bunda bir şeyin sonunu iyi düşünmek ve ona göre tedbirli olmak anlamları vardır.

Erkeğin evlenmek istediği kadına bakması mubah kılınmıştır.¹⁹ Çünkü daha önceden tanışmayan iki eş adayının birbirini beğenip beğenmemesi muhtemeldir. Böyle bir izinle belli ölçüde birbirini tanıyıp beğendikten sonra evlenirlerse evliliğin sevgi ve rahmetle devamı ve beklenen gayelerin gerçekleşmesi mümkün olabilir; beğenmezlerse hem hiçbir hukukî sonuç meydana gelmemiş; hem de birtakım dargınlık, kırgınlık ve üzüntülere meydan verilmemiş olur. Ama akitten önce birbirini hiç tanımayan adaylar, akitten sonra görüşür de beğenirlerse iyi, beğenmezlerse ailede birtakım sıkıntılar başlar. Nihayet hayat çekilmez olur ve evlilik bağına mecburen son verilir. Bunun birtakım hukukî sonuçları da vardır. Ayrıca dargınlıklar, kırgınlıklar ve hatta kavgalar ve kan dökmeler bile olabilir ki, bu özellikle kadın için büyük bir yıkım, yakınları ve hatta bütün cemiyet için ciddî bir hüznün ve kayıptır.

¹⁴ Bk. Buhârî, “Nikâh”, 35; Müslim, “Nikâh”, 74-75; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19; Tirmizî, “Nikâh”, 5; Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu’ayb en-Nesâî, *Sunenu Nesâî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Nikâh”, 17; İbn Mâce, “Nikâh”, 9; İbn Rüşd, *Bidâyetu’l-muctehid*, 2/3; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/299; Şirbîni, *Muğni’l-muhtâc*, 3/128; Haskefî, *ed-Durru’l-muhtâr*, (İbn Âbidîn’in *Reddu’l-muhtâr*’i ile birlikte), 3/8.

¹⁵ Bk. Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtı’l-funûn* (Kahraman: Dâru İstanbul 1404/1984/Kalkuta 1862’den ofset), 2/1385 vd.; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît*, (İstanbul: Matbaay-i Osmaniyye, 1305), 2/711. Ayrıca bk. Mevdüdîn Ebû’s-Saâdâtî’l-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-hadis ve’l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: Dâru ihyâi’l-kutubi’l ‘Arabiyye, 1383/1963), 5/77-78.

¹⁶ Bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 2/711.

¹⁷ “Nazar” (النظر), “ilâ” (الي) ile kullanılınca bu anlama gelir. (Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 2/711).

¹⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 1/18.

¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/299; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî*, 20/119; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir fî kavâ’id ve furûvi fikhî’ş-Şâfi’iyye*, (Beyrût: y.y., 1403/1983), 81; Ebû’t-Tayyîb Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî el-Azîmâbâdî, *‘Avnu’l-ma’bûd şerhu Suneni Ebî Dâvud*, thk. Abdurrahman Muhammed Osmân (Medine: y.y., 1388-89/1968-69), 6/97.

2.2. Bakmanın Hukukî Dayanağı

Bakmanın cevâzı Sünnet ve ümmetin icmâıyla sabit olmuştur.²⁰ Öncelikle Peygamberimiz (sav)'in bu konuyu çok ehemmiyetli gördüğü rahatlıkla söylenebilir. Buna misal olmak üzere şu rivâyetler nakledilebilir:

1. Ebû Hureyre (ra) anlatıyor: *“Nebî (sav)'in yanındaydım. O'na bir adam geldi ve kendisinin Ensar'dan bir kadınla evlenmek istediğini haber verdi. Resûlullah (sav) ona: 'O kadına baktın mı?' diye sordu. (Adam) 'hayır!' dedi. Resûlullah (sav), 'Öyle ise git ona bak! Çünkü Ensar'ın gözlerinde bir şey vardır' buyurdu.”*²¹

2. Câbir b. Abdillâh (ra) Resûlullah (sav)'in şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor: *“Sizden biriniz bir kadınla evlenmek istediğinde, eğer onunla evlenmeyi teşvik edici niteliklerine bakma imkânı bulursa, hemen baksın”*

Câbir (ra) demiştir ki, *“Ben bir kızla evlenmek istedim. (Bu sebeple) onu görmek için gizleniyordum. Nihayet kendisiyle evlenmemi özendiren bazı niteliklerini gördüm ve onunla evlendim”.*²²

3. Muğire b. Şu'be (ra) anlatıyor: *“Resûlullah (sav) zamanında bir kadınla evlenmek istedim. Nebî (sav) 'O kadına baktın mı?' diye sordu. Ben, hayır dedim. Buyurdu ki: 'Ona bak! Çünkü bu aranızdaki ülfet ve muhabbetin devamı için pek uygun bir davranıştır”.*²³

2.3. Bakmanın Hükümü

Fıkıh bilginleri, ilgili rivâyetlere dayanarak, erkeğin evleneceği kadına bakmasının câiz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.²⁴ Bu cümleden olmak üzere, erkeğin evlenmek istediği kadına bakması, Hanefî²⁵ ve Şâfiîlere²⁶ göre sünnet;

²⁰ Bk. Azîmâbâdî, 'Avnu'l-ma'bûd, 6/97.

²¹ Müslim, "Nikâh", 74. Ayrıca bk. Müslim, "Nikâh", 75.

²² Ebû Dâvûd, "Nikâh", 18.

²³ Nesâî, "Nikâh", 17. Ayrıca bk. Tirmizî, "Nikâh", 5; İbn Mâce, "Nikâh", 9.

²⁴ Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/299; Azîmâbâdî, 'Avnu'l-ma'bûd, 6/97. Bazıları (kavm) da bakmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir. Bu bir hatadır. Çünkü sarîh hadîslere ve ümmetin icmâına ters düşmektedir. (Bk. Azîmâbâdî, *a.e.*, a.y.)

²⁵ Bk. Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî, *Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kâhire, Matbaatu'l-İlmiyye, 1333), 3/87.

²⁶ Bk. Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128.

Mâlikîlere göre menduptur.²⁷ Hanbelîler göre ise, mûbahtır.²⁸ Bu mezhebin alimlerinin çoğunluğu bu görüştedir ve mezhebin görüşü de budur. Ancak onlara göre evlenilecek kadına bakmanın sünnet olduğu görüşünde olanlar da vardır.²⁹

İlgili rivâyetlerde açıkça yer almamakla birlikte kadının da evlenmek istediği erkeğe bakabileceğini kabul edenler vardır.³⁰ Hatta Şirbînî (öl. 977/1570), bakmanın kadın için de sünnet,³¹ Haraşî (öl. 1101/1690) ise müstehap³² olduğunu ifade etmiştir.

Erkek bakmaya imkân bulamaması durumunda, bir kadını³³ veya kadın hükmünde birini bakmaya gönderir.³⁴ Hatta bu iş için haber almak üzere bir kadın göndermenin müstehap olduğu da söylenmiştir.³⁵ Mâlikîlere göre bakmak için kadın veya erkek bir kişiyi vekil tayin etmenin mendup olduğundan da söz edilmiş ama buna itiraz edenler olmuştur.³⁶

2.4. Bakmanın Şartları

Bakmanın; bakan, bakılan, bakma yeri ve bakılanın yakınlarıyla ilgili birtakım şartları vardır.³⁷ Çok önemli olduğu için burada özellikle bakmanın hangi şartlar altında gerçekleştirilebileceğinden söz etmek gerekli görülmüştür.

İlgili rivâyetlere istinâden, birbirlerine mahrem olmayan erkek ve kadının baş başa kalmaları (halvet)³⁸ gayet net bir şekilde yasaklanmıştır. Burada sözü edilen rivâyetlerden ikisinin nakli ile yetinilecektir:

²⁷ Bk. Ebû 'Abdillâh Muhammed el-Haraşî (Hırşî), *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtaşarı Halîl/el-Haraşî 'alâ muhtasari Sîdî Halîl* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 3/165.

²⁸ Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/299-300; Alâüddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *el-İnsâf fî mârifeti'r-râcihi mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsî'l- 'Arabî, 1376/1957), 8/16. (Bakmanın müstehap olduğu da söylenmiştir. Bk. a.e., 8/17.)

²⁹ Bk. Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 5/10. Ayrıca bk. Merdâvî, *el-İnsâf*, 8/16-17.

³⁰ Bk. Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 5/10; Haraşî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/166; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 6/370; Döndüren, *Aile İlmihali*, 145.

³¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128.

³² Bk. Haraşî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/166.

³³ Bk. Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, 20/119; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 5/10; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiye 'alâ şerh'l-kebîr* (Beyrût: Dârü'l-fikr, ts.), 2/215; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 6/370.

³⁴ Bk. Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 6/370.

³⁵ Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, 20/119.

³⁶ Bk. Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, 2/215.

³⁷ Bilgi için bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/299; Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, 20/119; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128.

1. Ukbe b. Âmir (ra), şöyle rivâyet ediyor: “Resûlullah (sav) ‘Kadınların yanına girmekten sakınız’ buyurdu. Bunun üzerine Ensar’dan bir adam: ‘Ya Rasûlallah! Ya erkeğin akrabasına ne dersiniz?’ diye sordu. Resûlullah (sav) ‘Erkeğin akrabası ile eşinin baş başa kalması ölümdür’ buyurdu”.³⁹

Bu rivâyet ile erkeğin mahremi olmayan bir kadının yanına girmesi açıkça yasaklandığı gibi, baş başa kalmaları öncelikle yasaklanmıştır.⁴⁰ “Erkeğin akrabası” şeklinde tercüme edilen ifadenin aslı “el-hamv”dır. Bu kavram “kocanın akrabası” anlamına gelmektedir.⁴¹ Nitekim Leys b. Sa’d’dan (öl. 175/791) nakledilen bir rivâyete göre de “Hamv, kocanın erkek kardeşi ve akrabalarından onun benzerleridir. Yani amca oğlu ve onun gibi olan yakınlarıdır”.⁴²

Yakın akrabalarla baş başa kalmak yabancılara nazaran daha şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. Çünkü yakınlıkları sebebiyle eve kolaylıkla girip çıkabilir; kadının birtakım gizli durumlarını görebilirler. Hatta baş başa kalabilirler. Şeytan da bu fırsatı kaçırmaz ve onları zinâyaya sevk edebilir. En azından bu durum çevredekilerin kötü zannına, kocanın kıskançlığına, sonuçta ailenin yıkılıp, yuvanın viran kalmasına bile sebep olabilir. Yabancılar ise -çekinmeden gelip- herhangi bir kadının evine kolaylıkla giremezler.

2. İbn Abbas (ra)’dan rivâyete göre Resûlullah (sav): “Sakın bir adam yanında mahremi bulunmayan bir kadınla baş başa kalmasın” buyurdu. Bunun üzerine Ensar’dan bir adam ayağa kalkarak, “Ey Allah’ın Elçisi! Hanımım hac için yola çıktı. Ben de filân filân gazvelere yazıldım!” dedi. Resûlullah (sav) buyurdu ki: “Dön de zevcenle birlikte haccet.”⁴³

Görüldüğü gibi burada daha açık bir şekilde birbirlerine mahrem olmayanların baş başa kalmaları yasaklanmıştır. Böylece meydana gelmesi

³⁸ “Bir kimse ile yalnız kalma” anlamına gelen (bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 4/946.) “halvet”: “Dinî literatürde aralarında nikâh bağı ve devamlı evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının baş başa kalmasını, fıkıh terimi olarak sahih bir nikâhtan sonra karı kocanın, üçüncü bir kişinin izinsiz muttali olamayacağından emîn buldukları bir yerde cinsî birleşme olmaksızın baş başa kalmalarını ifade eder” Orhan Çeker, “Halvet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/384.

³⁹ Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Selâm”, 20; Tirmizî, “Radâ”, 16. (Şerhi için bk. Aynî, ‘*Umdetu’l-kârî*, 20/213-214.)

⁴⁰ Aynî, ‘*Umdetu’l-kârî*, 20/213.

⁴¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/448. (“Hamv” ile ilgili detaylı bilgi için bk. Aynî, ‘*Umdetu’l-kârî*, 20/213-214.)

⁴² Müslim, “Selâm”, 21.

⁴³ Buhârî, “Nikâh”, 111. Ayrıca bk. Müslim, “Hac”, 424.

muhtemel birtakım felâketlerin önüne set çekilmiştir. Özellikle kızın/kadının şerefının korunması, dolayısıyla cemiyetin huzuru hedeflenmiştir.

İşte evlenme isteğiyle kızı/kadını görmek isteyen kimse bu ve benzeri delillerin ahkâmına göre hareket etmek mecbûriyetindedir. Bakmak başlığı altında buraya kadar anlatılanlardan hareketle bu konuda misal olmak üzere şu üç yoldan birinin takip edilebileceği söylenebilir:

1. Yukarıda nakledildiği üzere Câbir b. Abdillâh (ra)'ın yaptığı gibi veya daha farklı şekillerde çarşıda, pazarda vs. gözetlenip bakılabilir. Bu, bakma - mahremiyeti ve şerefi ihlâl etmemek kaydıyla-başkalarının yardımıyla tertipli bir şekilde de olabilir.

2. Güvenilen bir kadının veya kadın hükmünde birinin bakmasıyla bilgi alınabilir.

3. Bizzat görüşmek istenirse, bilhassa kızın mahremlerinden birisi gibi uygun bir kimsenin de bulunduğu herhangi bir yerde görüşülerek bakılabilir. Fakat olumsuz bir karar verilmesi ihtimâlîne karşılık hem kızı/kadını hem de ailesini rencide etmemek için birinci usûl daha güzeldir. Ancak sadece fizikî açıdan değil de kalbî ve zihnî açıdan da tanımak istenirse üçüncü yolun daha uygun olduğu söylenebilir ki buna da bir engel yoktur. Ayrıca tarafların iffeti, ferdî ve içtimaî şerefi korunmak kaydıyla bunlardan başka görüşme yöntemleri de olabilir.

2.5. Bakmanın Sınırı

Evlenmek maksadıyla bir kıza/kadına bakmanın meşrûiyetine delil sayılan hadis-i şeriflerde bakılabilecek yerler konusunda -birisi hariç⁴⁴ açıklık bulunmadığı için âlimler ihtilaf etmişlerdir. İslâm hukukçularının çoğunluğu özellikle ilgili âyet-i kerîmenin “... *Açıktaki kalanlardan başka süslerini göstermesinler...*”⁴⁵ anlamındaki kısmının tefsirinden de istidlâl ederek, kadının el

⁴⁴ İstisnâ edilen hadis-i şerif “Bakmanın Hukukî Dayanağı” başlığı altında Ebû Hureyre (ra) rivâyeti olarak nakledilmişti. (Bk. Müslim, “Nikâh”, 74. Ayrıca bk. Müslim, “Nikâh”, 75.)

⁴⁵ Nûr 24/31.

ve yüzüne bakılabileceğine hükmetmişlerdir.⁴⁶ Sadece onlara bakmak yeterlidir Çünkü yüz güzelliğe, eller ise bedenin diğer durumuna delâlet eder.⁴⁷ Hanefiler,⁴⁸ Mâlikîler⁴⁹ ve Şâfîiler⁵⁰ bu görüştedirler. Bu konuda Hanbeli mezhebinde mezhep içi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu konuda Ahmed b. Hanbel' den (öl. 241/855) nakledilen aşağıdaki üç rivâyetin tesiri olduğu anlaşılmaktadır. Merdâvî'nin (öl. 885/1480) sıralamasına göre sözü geçen üç rivâyet şöyledir:

1. Sadece yüzüne bakılabilir.

2. Boyun, eller ve ayaklar gibi genellikle (ğâliben) görünen yerlerine bakılabilir.

3. Sadece yüzüne ve ellerine bakılabilir.

Mezhebin görüşünün ikinci sırada kaydedilen rivâyete göre belirlendiği anlaşılmaktadır.⁵¹ Buhûtî (öl. 1051/1641) de bunu tercih etmiştir.⁵² Her ne kadar ikinci rivâyette sayılmamış ise de yüze bakılabileceği zaten ittifakla sabittir.⁵³ Ayrıca evlenilmek istenen kadının boynuna, ayağına, başına ve baldırına (sâk) bakılabileceği de söylenmiştir.⁵⁴

Görüldüğü üzere Hanbelîler evlenilmek istenilen kadının, yüzüne, boynuna, ellerine ve ayaklarına bakılabileceğini kabul ederek bakma alanını –diğer mezheplere göre- daha geniş tutmuşlardır.

⁴⁶ Bk. Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî el-Mısırî, *Muhtasarü'l-Müzenî*, (Beirut: y.y., ts.) 163; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık, (Beirut: 1405/1985), 5/172 vd.; Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî, *Bahru'r-râik şerhu Kenzî'd-dekâik* (Kâhire: Matbaatu'l-ilmîyye, 1333) 8/218-219; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-muctehid*, 2/3; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128. (Ayrıca çeşitli görüşler için bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/300 vd.)

⁴⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128; Haraşî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/166.

⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/173; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/218-219; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 6/370. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan farklı rivâyetler de vardır. [Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/218; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, (İstanbul: Dersâdet, ts.), 4/162].

⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-muctehid*, 2/3; İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fıkhiyye*, 168; Haraşî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/165.

⁵⁰ Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî*, 163; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128; Muhammed ez-Zührî el-Gamrâvî, *es-Sirâcu'l-vehhâc şerhun 'alâ metni'l-Minhâc* (İstanbul: y.y., ts.), 360.

⁵¹ Bk. Merdâvî, *el-İnsâf*, 8/17-18.

⁵² Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, 5/10.

⁵³ Bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/299.

⁵⁴ Merdâvî, *el-İnsâf*, 8/18.

Bu konunun Hayreddin Karaman'ın şu cümlesiyle tamamlanması uygun görülmüştür: “Bundan ileri bir görüşme ve birlikte yaşama, kız aleyhine bazı sonuçlar doğurabileceği ve buna zaruret de bulunmadığı için İslâm'da nikâhsızların yalnız kalıp görüşmelerine veya bir müddet birlikte yaşamalarına cevaz verilmemiştir”.⁵⁵

Halvete meydan vermemek ve diğer kaidere uymak şartıyla, erkeğin evlenmek istediği kadına bakması ittifakla kabul edilmiştir.⁵⁶ Söz konusu bakma; Hanefî ve Şâfiîlere sünnet; Mâlikîlere göre, mendup; Hanbelîlerce sahih olan görüşe göre ise mubahtır. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîlerden oluşan cumhura göre evlenilecek kadının sadece yüzüne ve ellerine; Hanbelîlerce kabul edilen görüşe göre, yüze, ellere, boyuna ve ayaklara bakılabileceği kabul edilmiştir. Bazı İslâm hukukçuları kadın için de böyle bir hak olduğunu söylemişlerdir.

3. Aile Kurmak İçin Seçilen Eş Adaylarının Nişanlanması

Evlenecek şahıslar, “bakmak” başlığı altında anlatılmaya çalışılan şekilde birbirlerini görüp beğendikten sonra, evlenmeye karar verirler. Bu kararlarını açıklayıp, evlenme teklifinde bulunmaları ve sonuçta evleneceklerine dair birbirlerine söz vermelerinden, akdin yapılmasına kadar devam eden safhaya nişanlılık safhası denilebilir. Burada bu safha iki başlık altında kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır.

3.1. Nişanlanmanın Anlamı

Bilindiği üzere aileyi kuracak olanların -umûmiyetle birbirlerini beğendikten sonra- evlenme akdinden önceki işlerine yerine ve durumuna göre çeşitli adlar verilmektedir. Bu konuda örf ve âdetin payı büyüktür. Hadis ve fıkıh kitaplarında da bir “hıtbe” (الخطبة) kavramı vardır.⁵⁷ Bu kavram sözlükte, evlenmek için kadın istemek anlamına gelir.⁵⁸ Evlenmek isteyen erkeğe “hâtıb” (الخطاب)

⁵⁵ Karaman, *İslâm Hukuku*, 1/238.

⁵⁶ Bu konuda -bu tebliğde ilgili dipnotta da belirtilen-hata olarak nitelendirilmiş bir görüş için bk. Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, 6/97.

⁵⁷ Karaman, *İslâm Hukuku*, 1/238. Hadis kitâplarından bk. Buhârî, “Nikâh”, 45; Müslim, “Nikâh”, 38, 49-52, 54-56; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 18; Tirmizî, “Nikâh”, 38; Nesâî, “Nikâh”, 20; İbn Mâce, “Nikâh”, 10. Fıkıh kitâplarından bk. İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-muctehid*, 2/2-3; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/392 vd.; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/128; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 3/8.

⁵⁸ Muslihuddin Mustafa el-Ahterî, *Ahterî-i kebîr* (İstanbul: Dersaâdet, 1322), 353; İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1406/1986), 243.

evlenilmek istenen kadına ise “mahtûbe” (المخطوبة) denir.⁵⁹ Anılan kaynaklarda “hıtbe” kavramıyla ifade edilen konu “Türk örfü -adetineki istemek, söz vermek, söz kesmek ve nişanlanmak safhalarının hepsine şâmdir.”⁶⁰ Nitekim Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde de “hıtbe” kavramı “nişan” olarak adlandırılmıştır.⁶¹

Yukarıdaki açıklamalara göre hıtbe anlamında nişanlanma: Erkeğin kadına evlenme teklifinde bulunması, kadının da ona içtenlikle meyletmesi, belli bir miktar mehir üzerinde anlaşmaları ve karşılıklı rızanın meydana gelmesi, sadece akdin yapılmamasıdır.⁶²

Görüldüğü gibi nişanlanma, erkeğin teklifi üzerine evlenmek istediği kadınla anlaşılıp, evlenmeye razı olduklarını, dolayısıyla evlenmeye söz verdiklerini ifade eder. Yine görüldüğü üzere nişanlanmada evlenme akdi yoktur. Ayrıca her ne kadar yukarıdaki tarifte ifade edilmiş olsa da mehrin bu esnâda zikredilmesi gerekli değildir.

3.2. Nişanlanmanın Mahiyeti

Nişanlanma nikâha hazırlık mahiyetindedir, nikâh sayılmaz. 1917 tarihli Hukûk-i Âile Kararnâmesi’nin ifadesiyle: “Nişanlanma veya va’d ile nikâh mun’akit olmaz”.⁶³

Dolayısıyla evlenme akdi yapılmaksızın sadece nişanlanmakla veya evlenmeye söz vermekle evlenmenin hükümleri gerçekleşmez. Nişanlılardan hiçbiri evlenme akdini yapmaya zorlanamaz.⁶⁴ Dilerlerse sözlerini yerine getirir evlenirler; dilerlerse sözlerinden dönebilirler.

Bu safha ile ilgili olarak kimlere evlenme teklifi yapılabileceği, nişanın bozulması ve sonuçları gibi birkaç konu daha vardır ki, bir sempozyum tebliği

⁵⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûkî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 2/7.

⁶⁰ Karaman, *İslâm Hukuku*, 1/238-239.

⁶¹ H. İbrahim Acar, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/152.

⁶² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/45.

⁶³ Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (H.A.K.), haz. Orhan Çeker, (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2016), Md. 1.

⁶⁴ Bilmen, *Kâmus*, 2/12.

ölçüsünde konumuz onları anlatmaya müsait değildir.⁶⁵ Meselâ; ahlâkî ve dinî açıdan nişanlılara evlenme teklifi yasaklanmıştır.⁶⁶ Konunun delili olan hadis-i şeriflerden birisi şudur:

Ukbe b. Âmir (ra) peygamberimiz (sav)'in şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor: “Mümin müminin kardeşidir. Bir mümin için kardeşinin satışı üzerine satış yapması ve o vazgeçmedikçe, dünürlüğü üzerine dünür göndermesi helâl olmaz.”⁶⁷

Sonuç

Sosyal bir varlık olan insanın yaratılış nitelik ve gâyesine uygun bir hayat ile mutluluğu için gerekli tedbirler alınarak sevgi ve rahmetin hâkim olabileceği bir aile kurulması; eşi olmayanların evlilik hayatı ile teşvik edilmiştir. Bunun için seçilecek eşte bazı niteliklerin bulunması istenmiştir. Bilhassa dindâr olan bâkire ve doğurgan kadınlarla evlilik teşvik edilmiştir. Dolayısıyla bir kadın bâkirelik ve doğurganlığıyla birlikte dindarlığı; “sâliha” bir hanım olması yönüyle değerli bulunmuştur. Ayrıca Evlenilecek kadının güzelliği, asâleti ve malı onda aranan niteliklerden sayılmış olmakla birlikte evlilikte bir kadının bu özelliklerinden herhangi birinin tek başına birer tercih sebebi olmamalıdır. Evlenilecek erkeğin seçiminde ise dinî ve ahlâkî güzellik eş seçiminin en önemli niteliği sayılmış hatta böyle bir eş adayının evlenme teklifinin reddedilmemesi istenmiştir.

Halvete meydan vermemek ve diğer kaidelere uymak şartıyla, erkeğin evlenmek istediği kadına bakması ittifakla kabul edilmiştir.⁶⁸ Söz konusu bakma; Hanefî ve Şâfiîlere göre sünnet; Mâlikîlere göre mendup; Hanbelîlerce sahih olan görüşe göre mubahtır. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîlerden oluşan cumhura göre evlenilecek kadının sadece yüzüne ve ellerine; Hanbelîlerce kabul edilen görüşe göre yüzüne, ellerine, boynuna ve ayaklarına bakılabileceği kabul edilmiştir. Kadın

⁶⁵ Bilgi için bk. Muhammed Ebû Zehra, *el-Ahvâlau's-Şahsiyye* (Kahire: y.y., ts.); Bilmen, *Kâmus*, 2/12-13; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-Sünne* (Kahre: y.y., ts.), 2/20-28; Karaman, *İslâm Hukuku*, 1/238-242; Döndüren, *Aile İlmihali*, 140 vd.; Nuri Kahveci, *İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık*, (İstanbul: Hikmetevi, 2016), 37 vd. Ayrıca bk. H.A.K., md. 2-3.

⁶⁶ Karaman, *İslâm Hukuku*, 1/238-239.

⁶⁷ Müslim, “Nikâh”, 56. Ayrıca bk. Buhârî, “Nikâh”, 45; Müslim, “Nikâh”, 38, 49-52, 54; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 18; Tirmizî, “Nikâh”, 38; Nesâî, “Nikâh”, 20; İbn Mâce, “Nikâh”, 10. Bu rivâyetlerden bazılarının şerhi için bk. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 20/132-133, Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, 6/93-95.

⁶⁸ Bu tebliğin ilgili dipnotunda da -hata olarak nitelendirilmiş bir görüş için bk. Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, 6/97.

da eş olarak seçmek istediği erkeğe bakabilir. Nitekim bazı fıkıh bilginleri bunu açıkça belirtmişlerdir.

Evlenme akdi yapıncaya kadar devam eden bu safhada nişanlılar birbirlerinin nâmahremleridirler. Dolayısıyla -daha önce belirtildiği üzere- baş başa kalamaz ve birbirlerine asla dokunamazlar. Bu sınırlara dikkat etmedikleri takdirde hem yasaklar çiğnendiği için günahkâr olurlar, hem de halkın kötü zannına sebep olurlar. Kısaca, hem "Hakk"ın hem de halkın nazarında değer kaybederler. Hele bir de nişanlılardan biri sözünden dönerse -bilhassa kız/kadın açısından- meydana gelecek değer kaybı ve yıpranma elbette daha da büyük olabilecektir. Bu bakımdan, insanlık ve müslümanlık şerefi korunarak, nişanlılık dönemi devam etmesine ve mümkün olduğu kadarıyla bu sürenin kısa tutulmasına büyük bir özen gösterilmelidir.

Çalışmalarımızın meşkûr ve makbûl olması niyâzımızla Yüce Allah'a hamd, Resûlullah'a, aile ve ashabına salât ve selâm ile bu faaliyetlere vesile olup her türlü desteği ve emeği bulunan herkese teşekkür ediyoruz.

Kaynakça

- Acar, H. İbrahim. "Nişan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ahterî, Muslihuddin Mustafa. *Ahterî-i kebîr*. İstanbul: Dersââdet, 1322.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrût: y.y., ts.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyîb Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî. *'Avnu'l-ma'bûd şerhu Suneni Ebî Dâvud*. thk. Abdurrahman Muhammed Osmân. 14 Cilt. Medine: y.y., 1388-89/1968-69.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye* (Fethu'l-kadîr ile birlikte). 9 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûkî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. 8 Cilt (bir mücellette). İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım. 1413/1992.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Salahuddin b. Hasan b. İdris. *Kuşşafu'l-kina' an metni'l-İkna'*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1402/1982.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık. 5 Cilt. Beyrût: 1405/1985.
- Çeker, Orhan, "Halvet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiye 'alâ şerh'l-kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1416/1995.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el-Ahvâlau's-sahsiyye*. Kahire: y.y., ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sunenu Ebî Dâvûd es-Sunen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım. 1413/1992.
- Gamrâvî, Muhammed ez-Zührî. *es-Sirâcu'l-vehhâc şerhun 'alâ metni'l-Minhâc*. İstanbul: y.y.
- Günay, Hacı Mehmet. "Süknâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/48-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Haraşî (Hırşî), Ebû 'Abdillâh Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtaşarı Halîl/el-Haraşî 'alâ muhtasari Sîdî Halîl*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- Haskefî, Muhammed b. Ali el-Hanefî. *Durru'l-muhtâr şerhu Tenviru'l-ebâr*. (İbn Âbidîn'in *Reddu'l-muhtâr*'ı ile birlikte). 8 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*. haz. Orhan Çeker. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 3. Basım. 2016.
- İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî. *el-Kavânînu'l-fikhiyye*. b.y.: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ*. 11 Cilt. Kâhire: Dâru't-turâs, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Muğni*. thk. Muhammed şerefuddîn Hattab ve es-Seyyid Muhammed es-Seyr. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs 1416/1996.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed el-Kazvinî. *Sünenu İbn Mâce/es-Sunen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî. *Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Kâhire: Matbaatu'l-ilmiiyye, 1333.

- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid muhammed b. Ahmet b. Rüşd el-Kurtubî. *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muktesid*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1406/1986.
- İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sîvâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr. (Netâ'icu'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr ile)* 9 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Gezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk.Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Kâhire: Dâru ihyâi'l-kutubi'l 'Arabiyye, 1383/1963.
- İbrâhim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. 2 Cilt (bir mücellette). İstanbul: Çağrı Yayınları, 1406/1986.
- Kahveci, Nuri. *İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık*. İstanbul: Hikmetevi, 2016.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Merdâvî, Alâüddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Süleymân. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. 12 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l- 'Arabî, 1376/1957.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li- ta'lîli'l-Muhtâr*. 4 Cilt (bir mücellette). İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, 3/82.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. 4 Cilt (bir mücellette). İstanbul: Dersâdet, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhamed Fuâd 'Abdulbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. 4 Cilt (bir mücellette). İstanbul: Matbaay-i Osmaniyye, 1305.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî. *Muhtasaru'l-Müzenî*. Beyrut: y.y., ts.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sunenu Nesâî*. 8 Cilt (iki mücellette). İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru'l-marife, 1414/1993.

- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâ'id ve furûvi fikhî's-Şâfi'yye*. Beyrût: y.y., 1403/1983.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Umm*. 15 Cilt (10 mücellette ve birkaç eser ile). Beyrut: Dâru Kuteybe, 1416/1996.
- Şirbînî, Şemsuddin Muhammed b. el-Hâtip. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt Kâhire: Dâru'l-fikr, 4. Basım, 1377/1958.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*. 2 Cilt. Kahraman: Dâru İstanbul 1404/1984/Kalkuta 1862'den ofset.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ. *Sunennu't-Tirmizî/el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 6 Cilt (3 mücellette). İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmi ve Edilletuh*. 11 Cilt. Dimaşk: Daru'l-fikr, 4. Basım, 418/1997.

المنهج النبوي في الحفاظ على الأسرة

الشبلي عمر *

السلام عليكم ورحمة الله تعالى وبركاته:

إخواني الكرام القائمين على جامعة حران في أورفا في تركيا، جامعة حران المباركة، السلام عليكم ورحمة الله وبركاته. وأسأل الله تعالى أن يبارك في جهدكم وعلمكم في كل هذه الجهود المباركة التي تبذلونها إحتفاءً بسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم وإحتفاءً بمولد رسول الله صلى الله عليه وسلم تسليماً كثيراً، أسأل الله أن يبارك فيكم، كل واحد منكم بعينه وذاته.

موضوع المداخلة هو المنهج النبوي في الحفاظ على الأسرة

هذا الموضوع طبعاً موضوع طويل وعريض، وكتب فيه عدة مؤلفات ورسائل وعدة مقالات، لكن أقول في إختصاراً شديداً، أن نبينا صلى الله عليه وسلم حرص في كل سيرته العطرة على الحفاظ على الأسرة، وكان منذ ان تزوج السيدة خديجة رضي الله تعالى عنها بنى أسرة متكاملة قائمة على التحابب وقائمة على الود وقائمة على التآخي وعلى الحقوق والواجبات وعلى إلاء كل ذي حق حقه وكذلك على المسؤولية كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في حديثه الصحيح: "كلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته". وذكر في هذا الحديث أن رب المنزل كيف يكون راعياً، فهو مسؤول عن رعيته يعني مسؤول عن أسرته ويقصد بذلك الأب بحكم هو رئيس العائلة وسيد العائلة، فهو الذي يمسك محرار إستقامتها ومحرار إلتزامها بشرع الله تبارك وتعالى، وهو الذي يحاول أن يرسخ قيم الإسلام السمحة في قلوب وعقول أبناءه وأولاده ويربيهم على حب الله تبارك وتعالى وحب نبيه صلى الله عليه

* د، علوم الحديث والسيرة بجامعة الزيتونة - تونس

وسلم، ويربيهم وكذلك على أخلاق الإسلام الحسنة الطيبة الطاهرة التي ذكرها المولى تبارك وتعالى في كتابه العزيز وفي سنته النبوية المشرفة.

ثم كذلك بالنسبة الى الزوجات أيضاً أعطى المولى تبارك وتعالى والني صلى الله عليه وسلم حقوقهن كاملة وكذلك أعطاهم واجباتهم تجاه أبنائهم. فالسيدة خديجة رضي الله عنها كانت امرأة ذكية عرفت كيف تحيط وتلم بكل الجوانب التي يحتاجها النبي صلى الله عليه وسلم قبل النبوة وأثناء النبوة وبعد النبوة، يعني قبل نزول الوحي وأثناء نزول الوحي وبعد نزول الوحي.

وكلنا أيها الحضور الكريم يستحضر حادثة نزول الوحي على النبي صلى الله عليه وسلم، تلك الحادثة التي نزل فيها النبي صلى الله عليه وسلم من غار الحراء يرتجف ويتصبب عرقاً، ويرتجف خوفاً مما وقع له، هو مازال لم يعرف ولازال لم يفهم ما الشيء الذي حدث له في تلك البقعة الطاهرة، من هذا المخلوق الذي جاءه وطلب منه القراءة وقال له: "اقرأ" ثم شده وغطه الأولى والثانية والثالثة، ثم قال له: "اقرأ باسم ربك الذي خلق (1) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (2) اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (3) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (4) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (5)". ثم نزل النبي صلى الله عليه وسلم. النبي صلى الله عليه وسلم الذي لم يكن يحفظ شعراً ولا نثراً، والسيدة خديجة رضي الله عنها كانت تعلم هذا. وسر نجاح الأسرة أن أعضائها يكونون متناسقين متفاهمين فيما بينهم وبنفس الوقت كل عضو يكون عارف ملم بأحوال الطرف الآخر، فالزوج لا بد أن يعرف زوجته جيداً، إحتياجاتها من الذي تريده وما الذي تجبه، يعرفها عندما تكون في حال رضا عندما تكون في حال الغضب، كما قال النبي للسيدة عائشة عندما دخل عليها: "والله عندما تغضبين تقولين ورب إبراهيم وعندما تكونين في حالة رضا تقولين ورب محمد" فكان يوجد علامات ويوجد نقاط في السنة النبوية تضيء لنا هذه الجوانب، الجوانب التي تؤسس للتفاهم بين الأسرة و التكامل والتعايش الذي يبعد عنها كل الخصومات وكل هذه الجدالات التي أنتشرت اليوم بين أسرنا وبين مجتمعاتنا للأسف الشديد، وكلها نتاج لعدم فهم الطرف الآخر وحرص كل طرف على أن يظفر بخطأ، مثل حرص الزوج على أن يظفر بخطأ على زوجته وكذلك الزوجة تحرص على أن تظفر بخطأ على زوجها حتى تبني عليه أحكام بعد ذلك. فزوجات النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن من هذا النمطي أبداً. ونتم الواقعة فالسيدة خديجة رضي الله

عنها أيها الحضور الكريم لما رآته نزل من غار الحراء يرتجف خوفاً وهلع مما حصل له، فنزل وقال: "زملوني زملوني"، يعني غطوني فأنت السيدة خديجة وزملته وفيها نزل سورة المزمل بعد ذلك، طبعاً السيدة خديجة لم تسأل النبي صلى الله عليه وسلم عما حصل له مباشرة بل أنتظرت في حديث للسيدة عائشة في صحيح البخاري، ثاني حديث في صحيح البخاري تقول فيه: " فلما ذهب عنه الروع-يعني لما ذهب عنه الخوف والهلع هذا - سألته السيدة خديجة: " ما الخبر" فأخبرها الخبر قال لها يعني حصل لي كذا وكذا كنت جالس في غار الحراء وخرج لي المخلوق لا أعرفه وغطني الأولى والثانية وسألني السؤال ثلاث مرات وما إلى ذلك. ثم بعد ذلك أيها الحضور الكريم سألته السيدة خديجة وسمعت الخبر فهمت ما وقع له، ثم قال لها النبي صلى الله عليه وسلم " ثم شديني فغطني الثالثة ثم قال لي: " يا محمد " اقرأ باسم ربك الذي خلق (1) خلق الإنسان من علق (2) اقرأ وربك الأكرم (3) الذي علم بالقلم (4) علم الإنسان ما لم يعلم (5)". فسبحان الله، السيدة خديجة بقيت مندهشة لأنها كانت تعلم جيداً خصوصيات زوجها النبي صلى الله عليه وسلم، كانت تعلم جيداً أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن يحفظ شيئاً، قليل ونادر جداً أن يسمع النبي (ص) كلاماً ويحفظه، هذا قبل الوحي ولكنها في ذلك اليوم هذه الكلمات الآيات المباركات التي مجرد أن سمعها عند جبريل عليه السلام حفظها وياتقان وبجودة ولم ينسها أبداً، فلذلك حارت وقالت: " هذا لابد واقعة كبيرة وواقعة عظيمة تحتاج تفسيراً علمياً دقيقاً يفسر لنا ما وقع" فمباشراً أنطلقت به خديجة إلى ورقة بن نوفل، يعني خديجة مسكت بيد النبي صلى الله عليه وسلم وأنطلقت به إلى ورقة بن نوفل، تحتاج تفسيراً لما وقع.

عندما وجد ورقة بن نوفل وطبعاً أخبره النبي صلى الله عليه وسلم بالخبر، قال له ورقة بن نوفل: " هذا هو الناموس الذي نزل على موسى"، يعني نفس الطريقة ونفس الكيفية التي نزل بها الوحي على سيدنا موسى عليه السلام ومن بعد سيدنا عيسى عليه السلام وغيرهم من الأنبياء الكرام. وبعد ذلك قال له ورقة بن نوفل: " ياليتني أكون فيها جزعاً حين يخرجك قومك"، سأل النبي صلى الله عليه وسلم: " أخرجني هم؟"، قال: " ما من نبي جاء بالذي جئت به إلا عاداه وقومه وأخرجوه"، يعني أعطاه علامتين تدلان على صدق نبوته، علامة الأولى هو معاداة قومه له أي سوف يعادونه وسيرفضون دعوته له. والعلامة الثانية سيخرجونه من مكة المكرمة.

طبعاً بعد مدة فتر الوحي وتوفي ورقة بن نوفل يعني مر فترة خمسة عشر يوم حسب بعض الروايات، لماذا أنقطع؟ أنقطع حتى يراجع النبي صلى الله عليه وسلم الواقعة، يراجع ما حدث يراجع نفسه يفهم ما حدث جيداً، ثم بعد بضع أيام أتاه سيدنا جبريل عليه السلام للمرة الثانية في مكة، قال النبي صلى الله عليه وسلم: "إذ بي أحد الأيام في شوارع مكة أسمع منادياً ينادي يا محمد يا محمد، قال: ألتفت يميني ألتفت يسرى فلم أجد أحداً، فرفعت رأسي إلى السماء فإذا به الملك الذي جئني بغار الحراء" أي نفسه سيدنا جبريل عليه السلام. طبعاً المرة الثانية أتاه وفسر له كل شيء وفسر له أنه نبي من عند الله تعالى، وأن هو جبريل ملك الوحي المكلف بأن يكون واسطة المكلف بتبليغ الوحي إلى الأنبياء والرسل كافة، فطبعاً بعد ذلك فقه النبي صلى الله عليه وسلم البعثة جيداً، وفي كل مرة كل ينزل عليه القرآن أما سور مكتملة أو بضع آيات، فشاهد القول من كل هذا أن السيدة خديجة كانت سنداً لزوجها.

فأسس بناء العلاقة الأسرية أن يكون الزوج والزوجة متفاهمان، يعرفان حقوقهما وواجباتهما، كل طرف لابد أن يفهم إيجابيات وسلبيات الطرف الثاني وأن لا يكون حريصاً على تتبع سلبياته، فالنبي صلى الله عليه وسلم يعرف وتعلم الكثير من السيدة خديجة وقال أنها أزرني عندما أبتعد عني الناس، وساعدتني عندما هرب مني الناس بما لها ونسبها وحسبها وشرفها. ولذلك بعدما ماتت السيدة خديجة وعمه أبو طالب سمي عام الحزن، وفرحت قريش بموتها، لأنهما كانا سنداً قوياً للنبي صلى الله عليه وسلم. ولهذا بنى النبي صلى الله عليه وسلم أسرة متكاملة لأنه بتفاهم الزوج والزوجة تكون شخصية الأولاد شخصية متوازنة متكاملة فيها نماء عقلي ونماء قلبي وتكون العاطفة مستقيمة لا تنحرف بها إلى الشهوات والشبهات، يعني هذا هو الذي نجح فيه النبي (ص) وأنجب من السيدة خديجة أربع بنات هن زينب ورقية وأم كلثوم وفاطمة رضي الله تعالى عنهن وعليهن السلام جميعهن، وكذلك لديه القاسم وعبد الله وطبعاً تفاهم الله تعالى بعد ذلك، ولكن أن المتأمل في شخصية بنات رسول الله صلى الله عليه وسلم وزوجاته سوف يلمح، وسوف يلاحظ ويلمس شخصيات متوازنة وأثر تربية رسول الله صلى الله عليه وسلم والسيدة خديجة فيها، وكل زوجات النبي صلى الله عليه وسلم واضحة وبينة.

كذلك الحضور الكريم السيدة عائشة أنظروا مثال بسيط عن السيدة عائشة رضي الله عنها كانت في كل مرة تأتيها الغيرة على بعض زوجات النبي صلى الله عليه وسلم ويوجد عدة أحاديث تناولت هذا الموضوع وفي مرة ألفت هذا الأكل الذي جاء به عن أحد زوجات النبي صلى الله عليه وسلم، ألفت به في قاع الأرض وأنداك النبي(ص) يجمع فئات الطعام هذا ويقول: "غارت أمكم، غارت أمكم" سبحان الله، لنا وقفة على هذا الحديث أيها الأخوة الكرام والحضور الكريم، هذا الحديث يثبت أن النبي(ص) يعلم أن الغيرة ربما يكون من سلبيات السيدة عائشة، أقول ربما. لماذا؟ لأن هنا نفترض جدلاً أن الغيرة فطرة وجبلة عند النساء كلهم ولكن ربما تكون قد بلغت من غيرتها أنداك السيدة عائشة وأشتعلت نار الغيرة في قلبها أدى إلى قيامها بذلك الفعل، وطبعاً يمكن أن يكون هذا الفعل فيه مبالغة ولكن أنظر تأمل جيداً إلى علاج رسول الله (ص) لهذا الفعل، عاجله بكل حلم وكان يعلم أن هذا من سلبيات السيدة عائشة، وكانت هذه النقطة سلبيه وهي بشر في النهاية السيدة عائشة وهي امرأة في النهاية وعندها عاطفة الغيرة وغير ذلك. فالنبي (ص) لم يفعل كما يفعل كثيراً من الرجال اليوم، الذين يتصدون إلى أخطاء زوجاتهم وكذلك الزوجات اللاتي يتصدن إلى أخطاء أزواجهن عسى أن يظفرن بخطأ يبنون عليه أحكام يثبتون به أن الطرف الآخر لا يصلحون لأن يكونوا أزواج وإلى غير ذلك ثم يطلبون الطلاق وتكبر المسألة وتكبر الحكاية ويتشرد أولادهم . فالنبي (ص) علمنا من خلال هذه الواقعة أن نتجاوز ونتنازل لأجل بقاء الود، علمنا من خلال هذه الواقعة أن نتجاوز عن بعض السلبيات، وأن كل طرف في نجاح الأسرة سوف تجد الزوج والزوجة والأولاد كلهم سنجد فيهم الإيجابيات والسلبيات، فعلينا أن نثبت الإيجابيات الواردة في كل أعضاء الأسرة الكريمة، نثبتها ونراجحها بالنصح وبتسيخ ثقافة الإسلام السمحة في قلوب وعقول الزوج والزوجة، لا بد الزوج أن يصبر على زوجته، ولا بد للزوجة أن تصبر على زوجها وإلى غير ذلك. ولا بد للزوجين أيضاً أن يصبروا على أولادهم في التربية وإلى غير ذلك في كل شيء.

هذا كله أيها الحضور الكريم يبرز لنا أن كل طرف وكل عضو من الأسرة لا بد أن يسعى على الحفاظ على نجاحها وتواصلها، وحفاظاً على حسن تبليغها لرسالة الإسلام الحسنة بين الناس، ولا بد لكل طرف أن يتنازل للطرف الآخر وأن يحرص على تثبيت إيجابيات الآخر، وأن يحرص على أن يلغي ويضحد وأن يحرص على أن

يمحو وينزع هذه السلبيات من الطرف الآخر، فالزوجة لابد أن تكون حريصة على أنها تساعد زوجها ولتجاوز سلبياته، وكذلك الزوج لابد أن يكون يحرص على أن يساعد الزوجة نصحاً بالكلمة الطيبة وغير ذلك أن يتجاوز سلبياتها أن يقول لها مثلاً "زوجتي الكريمة، زوجتي العزيزة هذا الفعل أنا أعرف أنك غاضبة ولكن لا يجب أن يتكرر وعندما يرونك الأولاد ربما يتأثرون بهذه الحركات إلى غير ذلك"، وأن يكلمها بأدب وكل هذا كله كرامة من هدي النبي (ص).

فهذا ملخص بسيط قلته على عجل من جامعة الزيتونة بتونس، أقرأكم السلام أيها الحضور الكريم، وأسأل الله تبارك وتعالى أن يبارك فيكم وأن يبارك بجهدكم وعلمكم، وأن يجعل هذا في موازين حسناتكم، والله تعالى أعلى وأعلم، من أختيكم ومحبيكم الدكتور عمر الشبلي أستاذ الحديث والسيرة في جامعة الزيتونة والسلام عليكم والرحمة الله وبركاته.

HZ. PEYGAMBER'İN AİLESİ VE GEÇİMİ

*Mehmet Nuri Güler**

Özet

Hz. Peygamber, günümüz Müslümanlarına, yaşamı boyunca fakir, yoksul, muhtaç hiç zenginlik yüzü görmemiş, varlık sahibi olmamış, sürekli maddi sıkıntı içinde yaşamış biri olarak tanıtılmaktadır. Bu, tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Hz. Peygamber dönemlik olarak, Mekke'deki 13 yıllık İslâm tebliğinde 2 ya da 3 yıl ve Hicretten sonra Medine'deki İslâm tebliğinde ise ilk gurbet yılları zorluk ve sıkıntılar yaşamıştır. Zirâ bu dönemler, topyekûn maddi sıkıntı çekildiği zamanlardır. Bunun için, bunlardan Hz. Peygamber'in fakir, yoksul, muhtaç, zenginlik yüzü görmemiş, sürekli maddi sıkıntı içinde yaşamış bir yaşamı olduğu anlamı çıkartılamaz.

İslâm, zenginliği Allah'ın lütfettiği ve şükrünü istediği bir nimet, fakirliği de zorluk, belki de ondan Allah'a sığınmak gereken bir musibet saymakta ve kurtuluş için de muhtelif çareler vaz' etmektedir. Fakirlik fitnessinin şerrinden Allah'a sığınırım." diye buyuran Hz. Peygamber'den zengin olmaya teşvik edici çok hadis rivâyet edilmektedir. Ancak Hz. Peygamber, "Gerçek zenginliğin, mal çokluğu ile değil, gönül tokluğu ile olduğunu" da bildirmekte ve bu zenginliğin Allah'ı, âhireti, ibâdetleri ve fakirlerin hakkını unutturmamasını da vurgulamaktadır.

Medîne'de Hz. Peygamber'in ailesi bireylerinin sayısı 20 ile 22 arasındadır. Bu sayıya, eşleri, cariyeleri, hizmetlileri ve mevâlîleri ile Ummu Seleme'nin çocukları da dâhildir. Hz. Peygamber'in 7 ya da 20 âdet devesi ile 7 âdet keçisi bulunmakta ve çobanı ona her gün 2 kırba süt getirmektedir. Yine, Medîne'de Hz. Peygamber'in *Mehrûz* adlı bir çarşısı, 7 âdet bahçesi, Benû'n-Nadîr'in arâzîsi, Vâdî'l-Kurâ arâzîsinin üçte biri, *Fedek* arâzîsi bulunmaktadır. Bunlardan başka, Ketîbe, Selâlum ve Vetiyh adlarında 3 hisarı vardır.

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku ABD, mnguler@harran.edu.tr

Buna göre, Hz. Peygamber'in yaşantısını sadece bir kesitiyle değil de tamamına bakılarak Hz. Peygamber'in fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisini bir bütün olarak ele alıp tanıtmak ve ortaya koymak gerekmektedir. Böyle yapılırsa Hz. Peygamber'in fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisi doğru tespit edilecek ve doğru olarak anlaşılacaktır.

Giriş

Günümüzde Hz. Peygamber tanıtılırken, hayatı boyunca fakir, yoksul, muhtaç hiç zenginlik yüzü görmemiş, varlık sahibi olmamış, sürekli maddi sıkıntı içinde yaşamış biri olarak gösterilmektedir. Bu, tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Gerçi Hz. Peygamber dönemlik zorluklar ve sıkıntılar yaşamıştır. Nitekim, Hz. Peygamber'in Mekke'de 13 yıllık İslâm tebliğinde 2 ya da 3 yıl ekonomik ve sosyal ablukada zor şartlar altında geçirdiği¹ ve yine Hicretten sonra başlayan Medine'de ilk yılları gurbet hayatı olduğu için sıkıntılı geçtiği dönemleri olmuştur.² Ancak, bütün bunlar Hz. Peygamber'in fakir, yoksul, muhtaç, zenginlik yüzü görmemiş, sürekli maddi sıkıntı içinde yaşamış bir yaşamı olduğu yargısına götürmez. Zirâ bu dönemler, topyekûn maddi sıkıntı çekildiği zamanlardır.³ Ayrıca, Hz. Peygamber'in aktarılan yaşamında, varlıklı olduğu dönemlerinden, mal varlığından ve onun gelirlerinden âdetâ hiç bahsedilmemektedir. Hâlbuki hadis ve siyer kaynaklarında Hz. Peygamber'in sahip olduğu hayvanları, bahçeleri, arazileri, evleri, giyimi kuşama, yemesi içmesi, eşyası, hakkında en ince noktasına kadar bilgi verilmektedir.

Bu şekilde yaşamı boyunca fakir, yoksul, maddi sıkıntı içerisinde, açlıktan karnına taş bağladığı, yemek ve et yüzü görmediği, buğday ekmeği bile bulamadığı arpa ekmeği ile karnını doyurduğu değerlendirilmesine yönelinmesinin nedeni, Câhiliyede vahyin gelmeye başladığı dönemde fakirlerin, yoksulların, kölelerin, yetimlerin hakir görülmesi, aşağılanması, alay edilmesi ve değer verilmemesi, âdetâ onların ikinci sınıf muâmelesine tâbi tutulması karşısında, Hz. Peygamber'in üstünlüğün, imân ve takvada olduğunu söyleyip, onların yanında yer alması ve on-

¹ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. 'Alî Muhammed 'Umar, (el-Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001), I: 177-179.

² İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Meğazi Hz. Peygamber ve Dört Halife*, trc. Ramazan Önal, Ahmet Şen (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 76-99; Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, 9. Baskı (İstanbul: Damla Yayınevi, 2011), 423-444.

³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-buhârî* (Dimaşk: Mektebetu Dâri's-Selâm, 1997), 11: 338.

lara insanca muâmelede bulunmuş olmasıdır.⁴ Âyet ve hadîsler ile bu kimseler iman ve takvalarından dolayı övülmüş, değer verilmiş ve üstün görülmüşlerdir. Örneğin el-Kehf 18/28'deki âyette şöyle buyurulmaktadır: “*Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.*” Yine şu hadiste şöyle rivâyet edilmektedir: “Size cennetlikleri bildireyim mi? Onlar hem zayıf oldukları hem de halk tarafından zayıf görüldükleri için kimsenin önemsemediği ve fakat şöyle olacak diye yemin etseler, isteklerini Allah'ın gerçekleştireceği kimselerdir.”⁵ Bu âyet ve hadîslerde anlatılmak istenilen esas, fakirin horlanmaması, itilip kakılmaması, onların korunması, haklarının gasp edilmemesi, yedirilip içirilmesi, korunup kolanması, ihtiyaçlarının karşılanması, şeref ve haysiyetleriyle yaşama imkânına kavuşturulmasıdır. Yoksa, fakirliğin zenginlikten üstün tutulması ve İslâm ile fakirliğin özdeşleşmesi anlamında değildir.

İşte bu gerçekliğe rağmen, Hz. Peygamber'den nakledilen bazı hadislere ve benzeri bazı âyetlere dayanılarak fakirliğin zenginlikten yüksek derecede olduğu görüşü yanlış olarak çıkarılmış ve fakirlik ile İslâm özdeşleştirilmeğe çalışılmıştır. Böyle yanlış bir çıkarıma gidilmiş olmasının nedeni de ister batıl dinlerde olsun isterse semâvî dinlerde olsun Hint Fakirizmi, İran Manihaizmi, Hristiyan Ruhbanlığı'ndaki düşüncelerin, İslâm kültürüne karışması ve bazı Müslüman çevrelerde insanları fakirliğe çağıran, fakirliği öven ve takdis eden anlayış ve akımların benimsenmesidir. Çünkü bunların iddialarına göre fakirlik, vücuda eziyet için bir sebep teşkil etmekte ve vücuda eziyet ise ruhun yücelmesine vesile görülmektedir.⁶

Kur'ân'da el-Bakara 2/201'de, “*Onlardan, Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru!*” diye buyrulmaktadır. İslâm, zenginliği Allah'ın lütfettiği ve şükrünü istediği bir nimet, fakirliği de zorluk, belki de ondan Allah'a sığınmak gereken bir musibet sayar ve kurtuluş için de muhtelif

⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (Tefsîr-i kebîr)*, trc. Heyet (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988), 5: 49.

⁵ Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Muhtasar*, thk. Mustafâ Dîbu'l-Begâ, 3. Baskı (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987), 5: 2255 (5723).

⁶ Yûsuf el-Kardavî, *Muskiletu'l-Fakr ve Keyfe 'Âlecehâ'l-İslâm* (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1975), 13, 14.

çareler vaz' eder.⁷ İslâm'daki bazı ibâdetleri yerine getirmek, çalışıp emek sarfetmeye, varlık sahibi olmaya bağlıdır. Örneğin hac, zekât, kurban, fıtır sadakası, diğer sadakalar, cihada mâlî destek, hayır ile hasenât işlerinin tamamı maddiyatla yerine getirilebilen ve sevabı çok olan ibâdetlerdir. Zengin olmadan bir kişinin bu ibadetleri yerine getirmesi, vaad edilen sevaplara ulaşması mümkün değildir. En-Nahl 16/75'de şöyle buyurulmaktadır: “Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler.”

Hz. Peygamber'den de zengin olmaya teşvik edici çok hadis rivâyet edilmektedir. Örnek olarak, “Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a sığınırım.”⁸

“Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden istemesinden (dilenmesinden) daha hayırlıdır.”⁹

“Allah'ım! Muhammed ailesinin rızkını kendilerine yetecek kadar ihsan eyle”¹⁰ diyen Hz. Peygamber, bu hadisiyle yoksul olmayı istemediğini, başkalarına muhtaç olup el-avuç açmayı hiçbir zaman arzu etmediğini belirtmiş ve fakirlikten Allah'a sığınmıştır. Hz. Peygamber bir seferinde “Allah'ım, fakirlikten ve küfürden sana sığınırım!” diye duâ edince, bir adam “İkisini birbirine denk mi kabul ediyorsun?” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “evet” cevabını vermiştir.¹¹ “...Vârisleri zengin bırakman, onları muhtaç ve insanlara el açar bırakmandan iyidir.¹² Kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir.¹³ “Üstteki el (veren el), alttaki elden (alan el) daha hayırlıdır.”¹⁴

⁷ el-Kardavî, *Muskiletu'l-Fakr ve Keyfe 'Alecehâ'l-İslâm*, 13, 34.

⁸ Ebû Dâvud Suleymân b. el-'Eş'as es-Sicistânî, *Sunenu 'Ebî Dâvud*, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî (Beyrût: Tarih Yok), 1: 566 (1546); Buhârî, “Da'avât”, 43, 45.

⁹ Muhammed b. İsbâ 'Ebû İsbâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri (Beyrût: Dâru 'İhyâ'u't-Turâsî'l-'Arabî, Tarih Yok), 3: 64 (680).

¹⁰ Ebû'l-Huseyin b. el-Haccâc b. Muslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Dâru'l-Ceyl (Beyrût, Tarih Yok), 8: 217 (7630, 7631).

¹¹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâ'î, *Sunenu'n-Nesâ'î'l-Kubrâ*, thk. 'Abdu'l-Ğaffâr Suleymân el-Bundârî, Seyyid Kisravî Hasan (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991), 4: 456 (7920).

¹² Muslim, “Vasiyye”, 2 (4302).

¹³ Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, Tarih Yok), 1: 31 (79).

¹⁴ Buhârî, “Zekât”, 17 (1361, 1362).

Bunların dışında daha pek çok âyette ve hadiste zengin olmaya teşvikler vardır; ancak, Hz. Peygamber bir hadisinde, “Gerçek zenginliğin, mal çokluğu ile değil, gönül tokluğu ile olduğunu”¹⁵ da bildirmektedir. Hz. Peygamber’in yerdiği zenginlik, Allah’ı, âhireti, ibâdetleri ve fakirlerin hakkını unutturan zenginliktir.

Buna göre, Hz. Peygamber’in yaşantısını sadece bir kesitiyle değil de tamamına bakılarak Hz. Peygamber’in fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisini bir bütün olarak ele alıp tanıtmak ve ortaya koymak gerekmektedir. Böyle yapılırsa Hz. Peygamber’in fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisi doğru tespit edilecek ve doğru olarak anlaşılacaktır.

Tebliğ, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla “*Hz. Peygamber’in Ailesi ve Maişeti (Geçimi)*”ni araştırma konusu edinmiştir. Tebliğ konusuna ait çözümlemenin sunumu ise, önce Hz. Peygamber’in Mekke’de ailesi ve geçimi (maişeti), sonra da Medine’de ailesi ve maişeti (geçimi) ele alınarak yapılmaya çalışılacaktır:

1. Mekke’de Hz. Peygamber’in Ailesi ve Geçimi

Hz. Peygamber’in babası Abdullah b. Abdilmuttalib, Kureyş kervanlarını Şâm’a Ğazze’ye götürmüş ve dönüşte Medîne’de dayıları Adî b. Benî’n-Neccâr’a uğramıştır. Hasta olduğundan, kervan Mekke’ye dönmüş ve kendisi bir ay Medine’de kalmış, iyileşememiş ve ölmüştür. Dayılarından en-Nâbiğa’nın evine gömülmüştür. Abdullah b. Abdilmuttalib, öldüğünde 25 yaşındadır. Bu vakit, Hz. Peygamber’in bazı rivâyete göre annesinin karnında, bazılarına göre 7 aylık, bazılarına göre de iki yaş dört aylık olduğu kaydedilmektedir.¹⁶

el-Vâkıdî (ö. 207/823)’den naklen İbn Sâ’d (ö. 230/845), *et-Tabakatu’l-Kubrâ*’da (*Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*’de) ve el-Mâverdî (ö. 450/1058) de *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*’de şöyle bildirmektedir:

Resûlullah’a sallallahu aleyhi ve sellem’e, *babasından* (Abdullah’tan) Habeşli *Bereke* nâmiyle anılan, *Ummu Eymen* isimli câriye, 5 deve, bir miktar koyun, bir

¹⁵ Tirmizî, “Zuhd”, 40 (2373).

¹⁶ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I: 79-80.

rivâyete göre, kölesi *Şukrân* ve Bedir'de *Şukrân*'ın şehîd olan oğlu *Sâlih* mîras olarak kalmıştır.¹⁷

Hz. Peygamber, annesi Âmine bnt Vehb ez-Zuhriyye ile 6 yaşındayken yine Medine'ye dayıları Adî b. Benî'n-Neccâr'a ziyarete gitmişlerdir. En-Nâbiğa'nın evinde misafir olmuşlardır. Bir ay orada kalmışlardır. Mekke'ye dönerken Ebvâ'da annesi Âmine bnt Vehb vefat etmiştir. Hz. Muhammed, bakıcısı Ummu Eymen ile Mekke'ye dönmüştür.¹⁸ *Annesinden* Âmine bnt Vehb ez-Zuhriyye'den de Benû 'Alî Mahallesinde dünyaya geldiği 1 ev mîras kalmıştır.¹⁹

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'i, annesi vefat edince dedesi yanına almıştır. Abdulmuttalib b. Hâşim, ölüm döşeginde iken Hz. Muhammed'i koruması ve gözetmesi için oğlu Abdulmenâf'a yani Ebû Tâlib'e vasiyet etmiştir. Abdulmuttalib b. Hâşim, kimilerine göre 82, kimilerine göre 120 yaşında iken vefat etmiştir. Bu vakit Hz. Peygamber, 8 yaşındadır. Hz. Peygamber 12 yaşına gelince Ebû Tâlib ticâret için gittiği Şâm'a onu da götürmüştür. Ebû Tâlib, ölünceye kadar Hz. Peygamber'i korumuş, ona yardım etmiş ve onu desteklemiştir.²⁰

Hz. Peygamber'in geçimine gelince, birkaç gümüş para karşılığında Mekke'lilere çobanlık yapmıştır. Hz. Peygamber bir hadislerinde bu tarihi gerçeği anlatırken "Allah, davar gütmeyen hiçbir peygamber göndermemiştir" dediğinde, ashâb ona "Sen de mi ey Allah'ın Resûlu?" diye sormuştur. Hz. Peygamber de "Evet, ben de birkaç kırat karşılığında (ücretle) Mekkeliler hesabına davar güdüyordum" diye cevap vermiştir.²¹

Hz. Peygamber Suriye, Filistin, Bahreyn ve Umân gibi birçok bölgeye amcası Ebû Tâlib ve amcası Zubeyr ile 9, 10 ya da 12 yaşlarında ticârî kervanlarla gitmiş ve ticaretin bizzat içerisinde olmuştur.²² Sonra bir Bezzâz tüccârı olduğu söylenen amcası Ebû Tâlib'in ticâretine iştirakle yaklaşık 10 yıl kadar uzun bir süre ticaretle

¹⁷ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 80; Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* (el-Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006), 256.

¹⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 95-96.

¹⁹ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 256-257.

²⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 96-99.

²¹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 103-104; Buhârî, "İcâre", 2 (2143).

²² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 128-130; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti) (I)*, trc. Salih Tuğ, 4. Baskı (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 50-51.

meşgul olmuştur.²³ Mekkeli İbn Sâib isimli bir kişi Hz. Peygamber'in ticâret ortaklarından. Hz. Peygamber, onunla ticari ortaklıkta bulunduğunu ve hiçbir zaman ondan daha iyi bir ortağa rastlamadığını şöyle anlatmaktadır: "Seyahate çıkacağı zaman ona bir şey emanet etsem, işlerimi beni tam manasıyla memnun edecek şekilde bitirmeden dönmezdi."²⁴

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, 25 yaşına gelince, Ebû Tâlib, Hatîce bnt. Huveylid ile Hz. Muhammed'in Hatice'nin kervânını Şâm'a 4 deve karşılığında götürmesinde anlaşmış ve Hz. Peygamber, Hatîce bnt. Huveylid'in yanında işe girmiştir.²⁵

Şâm'a giden kervanın dönüşünden sonra, Hz. Peygamber bazılarında göre 25 yaşında ve bazılarında göre de 28 yaşında ve Hz. Hatice de 40 yaşında iken evlenmişlerdir.²⁶ Hz. Peygamber'in onunla evlendiğinde mehir olarak ona yirmi deve vermesi ve iki deve kesilerek 200 kadar dâvetli çağırılması, Hz. Peygamber'in o zaman için maddi seviyesini göstermesi açısından önemlidir.²⁷ Bazı rivâyetlere göre, 480 veya 500 dirhem gümüş vermiştir.²⁸

Hicretten 28 yıl önce gerçekleşen bu evlilikte Hz. Hatice duldur. Çocukları, oğlu Şemmâs²⁹ ile el-Hâris b. Ebî Hâle³⁰, kızı Hâle b. Ebî Hâle³¹'dir. Hz. Hatice'nin oğlu Şemmâs, tam adı ile Hind b. Ebî Hâle, Cemel'de Hz. Alî'yle beraber savaşırken ölmüştür; çünkü, Hasan ve Hüseyin'in dayısıdır. Hz. Hatice'nin diğer oğlu el-Hâris b. Ebî Hâle, Allah yolundaki ilk şehittir. Hz. Hatice'nin kızı Hâle b. Ebî Hâle'yi de, Hz. Hatice, Hâle'nin amcası oğlu ile evlendirmiştir.³²

Hz. Muhammed'in Mekke'de İslâm'dan önce Hz. Hatice'den dünyaya gelen ilk çocuğu ise, el-Kâsım'dır. Hz. Muhammed bu isimle Ebû'l-Kâsım olarak künyelenmiş-

²³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 128-130; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (I)*, 51.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned* (el-Kâhire: Mu'essesetu Kurtuba, Tarih Yok), 3: 425 (15541, 15542).

²⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 107-109, 130-131.

²⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 109-110; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (I)*, 65.

²⁷ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Meâfirî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk., Ömer Abdusselâm Tedmurî, 3. Baskı (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), I: 210.

²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi (I)*, 69.

²⁹ Takıyyuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed 'Abdulahmîd en-Numeysî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tarih Yok), 6: 295-296.

³⁰ el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 296-297.

³¹ el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 298.

³² el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 295-298.

tir. Sonra Zeynep, sonra sırasıyla Rukiyye, Fâtıma ve Ummu Gülsüm, sonra da İslâm döneminde Abdullah dünyaya gelmiştir. Her bir çocuğun arası 1'er yıldır.³³

Hz. Muhammed, 40 yaşında Peygamber olmuştur.³⁴ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Mekke'de 3 yıl gizli ve bi'setin 4. yılından itibaren 10 yıl da açık İslâm'a davet etmiştir.³⁵

Mekke'de Müslümanlar çoğalınca, Kureyş'lilerden İslâm'a girmeyenler karşı çıkmışlar ve sıkıntılar başlamıştır.³⁶ İşkence ve hapisler olmuştur, İslâm'ın 5. yılında çok sayıda Müslüman Habeşistan'a göç etmiştir. Kureyş'lilerden İslâm'a girmeyenler İslâm'ın 7. yılında Benû Hâşim'i ve Benû Muttalib'i Ebû Tâlib'in Vâdisi'nde kuşatma altına almışlardır. Onlardan zahire ve diğer ihtiyaçların karşılanması kesilmiştir. Aç kalmışlardır. Vâdiden çocukların ağlama sesleri etrafı inletmiştir. Üç yıl bu vâdide kalmışlardır. Kureyş'ten Mut'im b. Adî, Adî b. Kays, Zem'a b. el-Esved, Ebû'l-Bahterî b. Hâşim ve Zuheyr b. Ebî Ummeye bu duruma daha fazla rızâ gösterememişlerdir. Kılıçlarını kuşanmışlar, Benû Hâşim ve Benû Muttalib'in yanlarına gitmişler ve evlerine gitmelerini istemişlerdir. Onlar da İslâm'ın 10. yılında evlerine dönmüşlerdir. Hz. Peygamber ve ailesinin 2 yıl kaldığı kaydedilmektedir.³⁷

İslâm'ın 10. yılında Ebû Tâlib 80 küsur yaşında ve Ebû Tâlib'ten otuz beş gün sonra da Hz. Hatice 65 yaşında iken vefat etmiştir.³⁸ 25 yıl evli kalmış olduğu *Karısı* Hz. Hatice'den Mekke'de Safa ile Merve arasında Attâr'lar (Koku Satanlar) çarşısının arkasında 1 ev ve bir miktar menkûl mal kalmıştır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hicretinden sonra, her iki evini de Akîl b. Ebî Tâlib satın almıştır. Hakîm b. Hizâm, Hz. Hatice için *Ukaz* panayırında Zeyd b. Harîse'yi 400 dirheme köle olarak satın almıştı. Sonra Hz. Hatice Zeyd'i Resûlullah'a hediye etmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise onu âzâd etmiş ve Ummu Eymen ile de Zeyd'i evlendirmiştir. Hz. Muhammed, peygamberlik vazifesini yüklendiği yıllardan sonraki senelerde Ummu Eymen, Usâme'yi dünyâya getirmiştir.³⁹

³³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 110-111.

³⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 161.

³⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 168, 184, 190-192.

³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 170.

³⁷ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 172-174, 176-179.

³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 179.

³⁹ el-Mâverdî, *el-'Ahkâmü's-Sultâniyye*, 257.

Hz. Hatice'nin vefatından sonra Hicret'ten 3 sene önce Hz. Peygamber 50 yaşında iken, Habeşistan'a gidip dönenlerden 65 yaşındaki dul Sevde bnt Zem'a ile evlenmiştir.⁴⁰ Hz. Peygamber, Sevde ile ölene kadar yaklaşık 13-14 yıl evli kalmıştır. Sevde bnt. Zem'a Hicrî 19'da, Hz. Ömer'in Halîfe'liği döneminde ölmüştür. Hicret'ten hemen önce Hz. Peygamber, yaklaşık 10 yaşındaki Â'îşe bnt Ebî Bekr ile 53 yaşında iken nikâhlanmıştır. Evlilikler Hz. Peygamber'in ölümüne kadar yaklaşık 13-14 yıl sürmüştür.⁴¹

Kureyş'lilerden İslâm'a girmeyenler, Hz. Peygamber'e karşı kötülüklerine arttırmışlar ve Hz. Peygamber, İslâm'ın 10. yılında Tâ'ife gitmiştir. Tâ'ife on gün kalmış ve bir netice alamamıştır. Mahzun bir şekilde Mekke'ye dönmüştür. Mekke'ye, Mut'im b. Adî'nin emân vermesiyle girebilmiştir.⁴² Hz. Peygamber, Hacc mevsiminde ve Ukâz, Zulmecâz, Meccenne panayırlarında kendini Arap kabilelerine arzetmiştir. Nihayetinde Yesrib'liler ona cevap vermişlerdir. Üç yıl süren Akabe anlaşmalarından sonra, İslâm'ın 13. yılında Medine'ye hicret etmiştir.⁴³

Hicret ederken Hz. Peygamber'in aile efradı, kendisi, eşi Sevde bnt. Zem'a, Hz. Hatice'den çocukları Hz. Zeynep, Hz. Rukiyye, Hz.Fâtıma ve Hz. Ummu Gülsüm, yine Hz. Hatice'den oğullukları Şemmâs, el-Hâris ve kızlığı Hâle, yanına aldığı Hz. Alî ve cariyesi Ummu Eymen ile kölesi Şukran ve oğlu Sâlih olmak üzere 13 kişidir.

Mekke'de Resûlullah'a sallallahu aleyhi ve sellem'in mal varlığı ise, en azından Habeşli Ummu Eymen adlı câriyesi, Şukrân ve 400 dirheme satın alınan Zeyd b. Harîse adlı köleleleri, Şukrân'ın oğlu Sâlih, Zeyd'in oğlu Usâme, Benû 'Alî Mahallesinde 1, Attâr'lar (Koku Satanlar) çarşısının arkasında 1 olmak üzere 2 ev ile deve-leri, koyunları, bir miktar da menkul malı bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, Mekke'de tüccâr olarak geçimini ticâretle sağlamaktadır. Kays b. Sâib adlı Mekkeli bir ortağı da vardır.

⁴⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 2. Baskı (Mısır: Dâru'l-Ma'arif, 1968), 3: 161.

⁴¹ el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 31-34, 42-43; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti) (II)*, trc. Salih Tuğ, 4. Baskı (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 730-733.

⁴² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 179-181.

⁴³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 184-193, 200-201.

2. Medîne’de Hz. Peygamber’in Ailesi ve Geçimi

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hicret edilen yer bana bildirildi; orası Yesrîb’tir. Çıkmak isteyen oraya doğru yola çıksın!” diye buyurmuştur. Resûlullah’ın ashâbı Medîne’ye peyderpey gelmişlerdir. Onlar Ensâr’a misafir olmuşlardır. Ensâr, onlara yardım etmiş ve mallarını onlarla paylaşmıştır.⁴⁴

Ensâr’dan bir grup, son Akabe beyatında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’e beyat etmiş ve ardından Mekke’ye gelmiştir. Böylece hem Ensâr ve hem Muhâcir olan Zekvân b. Abdikays, Ukbe b. Vehb b. Kelede, Abbâs b. Ubâde b. Nadle ve Ziyâd b. Lebîd, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in ashâbı ile hicret ederken, Hz. Peygamber de Ebû Bekir ile hicret etmiştir.⁴⁵

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, evleri yapılanaya kadar Ebû Eyyûb’ün evinde kalmıştır. İlk gelen ikram, içinde ekmek, yağ ve süt bulunan bir tirit çanağı olmuştur. Hz. Peygamber, beraberindekilerle onu yemiş, arkasından Sa’d b. Ubâde’nin içinde kemik suyu tirdi bulunan çanağı gelmiştir. Hiçbir gece yoktu ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kapısına yemek taşıyan üç-dört kişi bulunmasın. Hz. Peygamber’in Hz. Eyyub’un evindeki 7 aylık sürede bunu Ensâr sırayla yapmıştır.⁴⁶

*Bununla birlikte, İbn Sa’d (ö. 230/845) Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr’de şu kayıtlara da yer vermiştir:*⁴⁷

Enes b. Mâlik’ten bir rivâyette şöyle diyor: Hz. Fâtıma, bir parça ekmekle Resûlullah’a sallallahu aleyhi ve sellem’in yanına geldi. Resûlullah’a sallallahu aleyhi ve sellem, bu elindeki parça nedir? dedi. Hz. Fâtıma, “bir parça hamur idi, onu ekmek yaptım. Rahat edemedim ve onu sana getirdim” dedi. Bunun üzerine, “Üç günden beri babanın ağzına giren ilk yemektir, bu” dedi.⁴⁸

⁴⁴ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I: 192-193.

⁴⁵ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I: 193, 194-195.

⁴⁶ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I: 202, 203-204.

⁴⁷ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I: 344-353.

⁴⁸ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I: 344.

Ebû Hureyre'den bir rivâyet vardır, şöyle demektedir: “Resûlullah’a sallallahu aleyhi ve sellem, açlıktan beline taş bağlardı.”⁴⁹

Hz. Âişe'den şöyle bir rivâyet vardır: Resûlullah’a sallallahu aleyhi ve sellem, vefat edinceye kadar bir günde iki kere doymadı. Misafir için kaldırmak istisna edilirse, doymadan arta kalan bir yemeği kaldırmadık. Kendisine nasıl yaşıyordunuz diye soruldu. Hz. Âişe, iki gıda olan Su ve Hurma ile yaşıyorduk. Ensâr'dan bir komşumuzun birkaç koyunu vardı. Bize onlar sütlerinden gönderiyorlardı.⁵⁰

Mahreme b. Süleyman dedi ki, “Sa’d b. Ubâde'nin sofrası Medine'ye hicret ettiği günden vefat edinceye kadar Resûlullah’a sallallahu aleyhi ve sellem'in etrafında dolaşıyordu.” Memleket dar ve geçim sıkıntısı vardı. Onların meyveleri ancak taşımaları su ile çıkıyordu. Devlerle taşıma azdı. Çoğu zaman hurmalarını henüz ham iken dökülmelerine sebep olan hastalıklar vuruyor ve o yılki meyveleri götürüyordu.⁵¹

Resûlullah’a sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dedi: “İnsanoğlu midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Oysa Âdemoğlu için belini doğrultan birkaç lokma kâfidir. Eğer nefsi galebe çalarsa midenin üçte biri yiyeceği için, üçte biri içeceği için ve üçte biri de nefesi içindir.”⁵²

Hz. Peygamber'in Medine'deki bu ilk yılları sıkıntılı geçtiği dönemleri olmaktadır. Zirâ bu dönemler, topyekûn maddi sıkıntı çekildiği zamanlardır. Hicret'in 19. ayında yapılan Bedîr Savaşı'na kadar sürmüştür. Dolayısıyla bunlardan hareketle Hz. Peygamber'in fakir, yoksul, muhtaç, zenginlik yüzü görmemiş, sürekli maddi sıkıntı içinde yaşanmış bir yaşamı olduğu yargısı çıkarılamaz. Bedîr Savaşı, arakasından Benû Kaynuka' gazvesi ile bütün olumsuz şartlar son bulmuş, refah başlamıştır.

Resûlullah'a sallallahu aleyhi ve sellem Mescid'i⁵³ ve avlusunda zevcelerinin çamurla sıvanmış hurma ağaçlarından yapılan 9 oda olan evlerini yaparak Medine'deki yerleşik düzenine başlamıştır.⁵⁴

⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 344.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 345.

⁵¹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 352.

⁵² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 353.

⁵³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 205-206.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 492.

Medîne’de Hz. Peygamber, Hz. Âişe ile zifafa girmiştir. Hicret’in 3. yılında dul olan ve o zamanda okuma yazma bilen nadir bayanlardan biri 21 yaşındaki Hafsa bnt. Ömer ile kendisi 55 yaşında iken evlenmiştir. Hz. Peygamber’in ölümüne kadar 8 yıl evlilikleri devam etmiştir. Hz. Hafsa hicretin 45. yılında bazılarına göre Hz. Osmân’ın⁵⁵, bazılarına göre de Hz. Muaviye’nin halifeliği döneminde 60’lı yaşlarında iken Medine’de vefat etmiştir.⁵⁶

Her ne kadar zaman zaman aralarında rekabet hissinden doğan sürtüşmeler vaki olsa da Hz. Hafsa, Allah Rasûlü’nün hanımları arasında en çok Hz. Âişe ile iyi anlaşmıştır. Bu nedenle ikisinin Hz. Peygamber’i diğer hanımlarından kıskandıkları ve zaman zaman bu konuda iş birliği yaptıkları olmuştur. Nitekim bir defasında Hz. Peygamber’in hanımlarının odalarını dolaştığı sırada Ümmü Seleme’nin yanında diğerlerinden fazla kalmasının sebebini araştırmış ve ev sahibinin Allah Rasûlü’ne bal şerbeti ikram ettiğini öğrenmişlerdi. Hz. Peygamber yanlarına geldiğinde üzerinde tuhaf bir koku bulunduğunu, bunun da yediği baldan kaynaklandığını ima edip onun bazı hanımlarının yanında fazla kalmasını haksız bularak karşı çıkmışlardır. Ancak daha sonra bu yaptıklarından pişmanlık duymuşlardır. Hz. Ömer, kızını Hz. Peygamberi bu davranışıyla üzdüğünden dolayı şiddetli bir şekilde azarlamıştır.⁵⁷

Hicret’in 3. yılında Hz. Peygamber dördüncü evliliğini dul Zeyneb bnt. Huzeyme ile yapmıştır. Bu vakit Hz. Zeynep 29 yaşında ve Hz. Peygamber 55 yaşındadır. Hz. Zeyneb, İslâm’dan önceki devirlerde bile iyilik yapmayı seven bir kimse olduğu için “Ummu’l-Mesâkîn”, yani muhtaçların annesi, hâmisi lakabıyla anılmıştır. Hz. Zeyneb bu evlilikten, bazı rivâyetlere göre sekiz ay bazı rivayetlere göre iki veya üç ay sonra otuz yaşında iken vefat etmiştir.⁵⁸

Hicret’in 4. yılında Hz. Peygamber 56 yaşında iken beşinci evliliğini İslâm’a ilk girenlerden olan, kocası da Uhud’da şehit düşmüş, birçok çocuğu olmasına rağmen

⁵⁵ ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe el-Mervezî, *el-Ma’ârif Li’bni Kuteybe*, thk. Servet ‘Ukkâşe, 4. Baskı (el-Kâhire: Dâru’l-Ma’ârif, 1992), 135.

⁵⁶ el-Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, 6: 51; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (II)*, 733; es-Sekâfetu’l-Âmme, “Şeceretu ‘Âileti’r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu, ‘Ehfâduhu”, erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

⁵⁷ M. Yaşar Kandemir, “Hafsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 119-120.

⁵⁸ el-Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, 6: 52; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (II)*, 733-734; es-Sekâfetu’l-Âmme, “Şeceretu ‘Âileti’r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu, ‘Ehfâduhu”, erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

men dul 34 yaşlarındaki Ummu Seleme lakablı Hind bnt. Huzeyfe ile yapmıştır. Bu evlilik Hz. Peygamber'in ölümünü kadar devam etmiştir. Ummu Seleme, Hicri 61'de vefat etmiştir. Ummu Seleme'nin kendisi ile birlikte aileye katıldığı 4 çocukları dolayısıyla Hz. Peygamber'in oğullukları olanlar, Seleme b. Ebî Seleme Abdullah, Amr b. Ebî Seleme Abdullah'dır. Kızlıkları olanlar da Durre bnt. Ebî Seleme Abdullah, Zeyneb bnt. Ebî Seleme Abdullah'dır.⁵⁹

Hicret'in 4. yılında Hz. Peygamber 57 yaşında iken Kur'ân'da el-Ahzâb 33/36-40. Âyetlerde geçen beşinci evliliğini boşanmış 35 yaşlarındaki Zeyneb bnt. Cahş ile yapmıştır. Bu evlilik Hz. Peygamber'in ölümünü kadar devam etmiştir. Hz. Zeyneb, Hz. Ömer'in hilâfetinde Hicri 20'de Hz. Peygamber'in kendisinden sonra yaşayan eşleri arasında ilk vefat edendir.⁶⁰

Hicret'in 5. yılında Benû'l-Mustalık ğazvesinden sonra Hz. Peygamber 57 yaşında iken dul 21 yaşlarındaki Cuveyriye bnt. el-Hâris ile yapmıştır. Bu evlilik Hz. Peygamber'in ölümünü kadar devam etmiştir. Hz. Cuveyriye, Hicri 57 yılında vefat etmiştir.⁶¹

Yine Hicret'in 5. yılında Kurayza ile yapılan savaşta, Hz. Peygamber'e ğanimet olarak yahudî hanım Reyhân'e düşmüştür. Reyhân'e Müslüman olmuştur. Hür olmak istememiştir. Şöyle demiştir: "*Ben bir câriye kadın olarak kalmak istiyorum; çünkü hür Müslüman kadınların gibi başımı örtmek ve yüzüme peçe takmak istemiyorum.*"⁶²

⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif Li'bnî Kuteybe*, 136-137; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 164; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 53-56; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (III)*, 734-735; es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âileti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif Li'bnî Kuteybe*, 135-136; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 165; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 57-60; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (III)*, 735-737; es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âileti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

⁶¹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif Li'bnî Kuteybe*, 138-139; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 165; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 82-85; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (III)*, 737-739; es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âileti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

⁶² et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 167; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 131-133; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (III)*, 745; es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âileti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

Hicret'in 7. yılında Hz. Peygamber 59 yaşında iken dul 37 yaşlarındaki Ebû Sufyân'ın Müslüman olduğu için Habeşistan'a göç etmiş ve Habeşistan kralı Necâşî'nin vekaleten nikâhını kıydığı Ramle bnt. Ebî Sufyân ile, yani Ummu Habîbe ile yapmıştır. Bu evlilik Hz. Peygamber'in ölümünü kadar devam etmiştir. Hz. Rable, Hicri 59 yılında vefat etmiştir. Medine'de Hz. Peygamber'in Ummu Habîbe'den kızı Habîbe de aile efradındandır.⁶³

Hicret'in 7. yılında Hz. Peygamber 59 yaşında iken dul 25 yaşlarındaki Meymûne bnt. el-Hâris ile evlenmiştir. Bu evlilik Hz. Peygamber'in ölümünü kadar devam etmiştir. Hz. Rable, Hicri 51 yılında vefat etmiştir.⁶⁴

Hicret'in 7. yılında Hz. Peygamber 59 yaşında iken Mısırlı Kıpti Hıristiyan câriye Mâriye bnt. Şem'ûn ile evlenmiştir. Hz. Mâriye, İslâm'a girmiştir. Hz. Peygamber'in oğlu, küçük yaşta ölen İbrâhîm'in annesidir. Bu evlilik Hz. Peygamber'in ölümünü kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Hz. Mâriye hür olmuş ve Hicri 16 yılında vefat etmiştir.⁶⁵

Hz. Peygamber, Ensâr'dan da evlenmek istemiştir. Bu eşi de zifaf yapmadığı Umm Şerîk'tir. Umm Şerîk'in oğlu Şerîk Hz. Peygamber'in oğulluğu olmuştur.⁶⁶

Hz. Peygamber'in Evinin içinde ihtiyaçlarında kendisine hizmet edenler, erkek olarak Rabi'a b. Ka'b el-Eslemî, ve adı Abdu'l-Kudûs Yahûdî bir köle ile kadın olarak Ummu Eymen'dir.⁶⁷

⁶³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif Li'bni Kuteybe*, 136; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 165; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 63-81; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (II)*, 739-740; es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âileti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

⁶⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif Li'bni Kuteybe*, 137; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 166; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 89-91; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (II)*, 741-742; es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âileti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif Li'bni Kuteybe*, 143; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 169; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 129-130; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (II)*, 745-746; es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âileti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoula-mourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.

⁶⁶ el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 6: 97.

⁶⁷ Abdulhayy el-Kettânî, *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Musemmâ et-Terâtîbu'l-İdâriyye* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Tarih Yok), 1: 29-31.

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'i uykusundan uyandıran, yıkandığında onu örten, yolculuğa çıktığında bineğini hazırlayan, onunla beraber yeryüzünde yürüyendir.⁶⁸

Hz. Peygmaber'e hizmet eden hürler arasında Ebû Hamza Enes b. Mâlik, Hind, Esmâ bnt. Hârise el-Eslemiyyân, Rabî'a b. Ka'b el-Eslemî'nin adları sayılmaktadır. Bu Rabî'a b. Ka'b el-Eslemî Hz. Peygamber'in ihtiyaçları için onun kapısında yatmakta, ister evde otururken ister yolculukta Hz. Peygamber'den ayrılmamaktadır. Umm Seleme'nin mevlâsı Ebû Huzeyfe Hz. Peygamber'in beş yıldır hizmetindedir.⁶⁹

Hz. Peygmaber'e hizmet eden 31 mevâlîden bahsedilmektedir. Bu mevâlîden bazıları şunlardır: Zeyd b. Hârise, Usâme b. Zeyd, Ebû'l-Hasne, Enîse, Şakrân (veya Şukrân), Rebâh, Yesâr, Ebû Râfi' el-Kıbtî, Ebû Muveyhibe Kerkuke, Zeyd, Hilâl b. Yesâm, Tahmen, Mâbûr el-Kıbtî, Vâkid Ebû Vâkid, Hişâm b. Damîre 'Îb, Ebû Ubeyde, Ebû Hind Enceşe, Ebû Lubabe, Ruveyfe'.⁷⁰

Medine'de Hz. Peygamber'in ailesinin geçimine gelince, Medîne'de, aile kurmada sözkonusu olan harcamalardan biri mehir'dir. Hz. Peygamber zevceleri için şu mehirleri ödemiştir: Ebû Seleme b. 'Abdirrahman, Hz. 'Â'îşe'ye Hz. Peygamber'in vermiş olduğu mehrin miktarının ne kadar olduğunu sormuştur. Hz. 'Â'îşe şöyle cevap vermiştir: "Hanımlarına vermiş olduğu mehiri 12 ukiyye ve 1 en-neşş idi." Sonra Hz. 'Â'îşe, Ebû Seleme'ye şöyle sormuştur: "En-neşş'in ne olduğunu biliyor musun?" Ebû Seleme de "Hayır" deyince, Hz. 'Â'îşe, en-neşş'in yarım ukiyye olduğunu söylemiştir. Buna göre, Hz. Peygamber'in her bir hanımına vermiş olduğu mehrin miktarı 500 dirhem olmaktadır. Ummu Habîbete binti Ebî Sufyân, kendisini en-Necâşî'nin Hz. Peygamber ile evlendirdiğini, mehrini 4.000 dirhem olarak verip, onu Hz. Peygamber'e gönderdiğini bildirmektedir. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in Ummu Seleme ile değeri 10 dirhem olan bir mâl karşılığı evlendiğini aktarmakta-

⁶⁸ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1: 29.

⁶⁹ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1: 27.

⁷⁰ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1: 28.

dır. Hicret'in dördüncü senesinde, Hz. Peygamber, Zeyneb bintu Huzeyme'ye 12,5 ukiyye mehir verip evlenmiştir.⁷¹

Medine'de Hz. Peygamber'in ailesinin sayısı 20 ile 22 arasındadır. Bu sayıya, eşleri, cariyeleri, hizmetlileri ve mevâlîleri ile Ummu Seleme'nin çocukları da dâhil olmaktadır.⁷²

Medîne'deki ilk döneminde, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların çoğunluğunun geliri oldukça düşüktür. Ancak, Sa'd b. 'Ubâde, Medine'ye geldiği günden beri, her gün Hz. Peygamber'e ihtiyaçlarını göndermektedir. Ensârdan, Suffa Ehlin-den ve Muhâcirlerden onlarcasını konuk etmektedir. Bunlara ikrâmda bulunmaktadır.⁷³

Medîne'deki Hz. Peygamber'in son döneminde, insanların elinde ganimetler ile develer, koyun-keçi sürüleri ve toprak parçalarından oluşan büyük sermayelerin biriktiği görülmüştür. Çok insan artık bir bineğe sahip olmuştur; çünkü onların bir kısmı zirâ'at yapmaktadırlar ve yerleri de mescit ile çarşıdan uzaktadır. Bu gelişmelerin sonunda, aile büyümüş, ihtiyaçlar çeşitlenmiş ve istekler artmıştır.⁷⁴

Hz. Peygamber'in ailesi için senelik 4.800 sâ' hurma ve 1.200 sâ' da arpa ayırmaktadır.⁷⁵ 1 Sâ' (صاع) 2036 gramdır.⁷⁶ Buna göre, eve yaklaşık 10 ton hurma ve 2, 5-3 ton da Arpa girmektedir. Bununla beraber, Hz. Peygamber'in hanımlarının harcamanın azlığından şikayet ettikleri, 33. El-Ahzâb suresinde 28'den 30'e kadarki şu âyetlerden öğrenilmektedir: Elimizde, Hz. Peygamber'in nakdi harcamalarına ait bir bilgi yoktur. Fakat, Hz. Peygamber'in atı, binek için birkaç devesi bulunduğuna göre, en azından bunlara yapılması gereken bir nakit harcaması var olmalıdır.

⁷¹ Mehmet Nuri Güler, "İslâm Devleti'nin İlk Başkenti Medine'de Tedâvül Eden Mal ve Hizmetler ile Geçim Düzeyleri", *Şehir ve Medeniyet Uluslararası Sempozyum 09-10-11 Ekim 2009*, ed. Salih Karslıoğlu (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), 526-527.

⁷² Muhzur Kahf, "el-Es'âru'n-Nisbiyye fî'l-Medînetu'l-Munevvare fî'l-'Ahdeyni'n-Nebevî ve'r-Râşidî", *Mecelletu Buhûsi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 1/1 (1411 h./1991 m.): 37.

⁷³ Kahf, "el-Es'âru'n-Nisbiyye fî'l-Medînetu'l-Munevvare fî'l-'Ahdeyni'n-Nebevî ve'r-Râşidî", 36.

⁷⁴ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1: 4-5, 264-265.

⁷⁵ Kahf, "el-Es'âru'n-Nisbiyye fî'l-Medînetu'l-Munevvare fî'l-'Ahdeyni'n-Nebevî ve'r-Râşidî", 37.

⁷⁶ Muhammed Necmüddîn el-Kurdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, trc. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Buruc Yayınları, 1996), 173, 281.

Hz. Peygamber'in, Hicret'in 6. ve 7. yıllarında, 7, ya da 20 âdet devesi ile 7 âdet keçisi bulunduğu ve çobanı ona her gün 2 kırba süt getirdiği aktarılmaktadır.⁷⁷

Yine, Medîne'de Hz. Peygamber'in *Mehrûz* adlı bir çarşısı vardır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in elinde, Hicrî 3. yılda, Uhud savaşına katılıp şehit düşen Benû'n-Nadîr'li müslüman olmuş yahudî bilgin *Muhayrik*'in vasiyetiyle bağışladığı 7 âdet bahçe, Hicrî 4. yılda *Benû'n-Nadîr*'in arâzîsi, Hicrî 6. yılda *Vâdî'l-Kurâ* arâzîsinin üçte biri, bununla birlikte Hicrî 6. yılda *Fedek* arâzîsi bulunmaktadır. Fedek arâzînin gelirinin yarısı Hz. Peygamber'in, kalan yarısı da arâzîyi işleyen Fedek'lilerindir. Bunlardan başka, Hicrî 7. yılda Hayber gazvesinden sonra, kendisine *Ketîbe*, *Selâlum* ve *Vetiyh* adlarında 3 kale düşmüştür. Hz. Peygamber, bunlardan Ketîbe'nin gelirini, hanımlarına ve akrabalarına ayırmıştır. Buradan, hanımları her yıl 80 vesk hurma ve 20 vesk da arpa olmak üzere toplam 100 vesk mahsûl almışlardır.⁷⁸ 1 Vesk, 122,161 kiloğramdır. Buna göre 100 vestk, 12216,1 kiloğram olmaktadır.⁷⁹

Hayber fethinden sonra öncesine nazaran topyekûn bir ferahlama olmuştur. Hz. Peygamber, Hayber arazisinin mahsullerinden her yıl zevcelerinden her birine 100 vesk buğday 80 vesk hurma, 20 vesk arpa vermektedir. Hz. Ömer halife olunca Hayber'i taksim etmiştir. Resûlullah'ın hanımlarına da araziden kendilerine iktâen arazi vermek veya her sene 100 vesk vermek arasında tercih hakkı bırakmıştır. Resûlullah'ın hanımlarından bazıları arazi hakkını tercih ederken, bazıları da 100 vesk buğday almayı tercih ettiler.⁸⁰

Sonuç

Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde hayatının tamamı zenginlik ve fakirlik açısından aynı olmadığı, aşılamayan bazı sebeplerden dolayı belli bir dönemde maddi sıkıntı çektiği bir gerçektir. Hayatının bazı dönemlerinde de maddi refah seviyesinin yüksek olduğu kaynaklardan tespit edilmektedir. Hatta Allah Kur'an'da

⁷⁷ Celâl Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 291.

⁷⁸ Ebû 'Ubeydî'l-Kâsım, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Muhammed Halîl Herâs (Beyrût: 1986), 14-21 paragraf 17-40; Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyetu'd-Dîniyye*, (Beyrût: 1985), 213-218; Ebû Ya'lâ Muhammed b. Huseyin el-Ferrâ', *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrût:1983), 199-203.

⁷⁹ el-Kurdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 210.

⁸⁰ Kadı Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-Haraç*, trc. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973), 151-152.

ed-Duhâ 93/8. âyette Hz. Peygamber'e hitâben " **وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنِي** : Seni fakir bulup zengin etmedi mi? " diye buyurmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sürekli fakir yaşadığını, fakirliği tavsiye ettiğini veya fakirliği üstün gördüğünü iddia etmek tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

Hz. Peygamber'in hayatında, İslâm'ın 7. yılında Ebû Tâlib'in vadisinde kuşatma sırasında topluca bir açlık çekme yaşanmış ve bu Medîne'ye hicret ile Hicret'in 19. ayında yapılan Bedîr Savaşı'na kadar geçim sıkıntısı şekline dönüşmüş ve Bedîr Savaşı, arakasından Benû Kaynuka' gazvesi ile bütün olumsuz şartlar son bulmuş, refah başlamıştır. İşte topu topu bu zorluk zamanı 63 yıllık ömürde 5 yıl bile değildir. Buna göre, Peygamber'in Müslümanlara bu beş yıllık yaşamını bütün ömür yaşamı gibi sunmak, Hz. Peygamber'i doğru anlatmamaktır. Bu tebliğ ile inşallah bu anlatım yanlışlığı da ortadan kaldırılmış olur.

Müslüman için "Usve Hasene" olan Hz. Peygamber'i sürekli fakir yaşadığı, fakirliği tavsiye ettiği veya fakirliği üstün gördüğü şeklinde günümüze aktarmanın, fakirliğin zenginlikten üstün olduğu anlayışının hâkim olmasına ve İslâm toplumunun geri kalmasına, ilerlememesine sebep olduğu açıktır. Hâlbuki Hz. Peygamber, fakirliği teşvik etmiş ve kutsamış değildir. Aksine tebliğde sunulan delillerde Hz. Peygamber zengin olmayı öngörmektedir. Ancak bu zenginlik Allah'ı, âhireti, ibâdetleri ve fakirlerin hakkını unutturmamalıdır. İslâm'da fakirliğin bizzat kaldırılması esastır. Ayrıca fakirliğin kaldırılması zenginler vasıtası ile olacağı için, zenginlere her zaman ihtiyaç vardır. Nitekim Hz. Peygamber fakirlikten Allah'a sığınmıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Musned*. 6 Cilt. el-Kâhire: Mu'essesetu Kurtuba, Tarih Yok.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Muhtasar*. Thk. Mustafaâ Dîbu'l-Begâ, 3. Baskı. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- Ebû Dâvud, Suleymân b. el-'Eş'as es-Sicistânî. *Sunenu 'Ebî Dâvud*. Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî. 4 Cilt. Beyrût: Tarih Yok.
- Ebû 'Ubeydi'l-Kâsım. *Kitâbu'l-Emvâl*. Thk. Muhammed Halîl Herâs. Beyrût: 1986.
- Ebu Yusuf, Kadî. *Kitâbü'l-Haraç*. Trc. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973.
- Ferrâ', Ebû Ya'lâ Muhammed b. Huseyin. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*. Thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. Beyrût:1983.

- Güler, Mehmet Nuri. "İslâm Devleti'nin İlk Başkenti Medine'de Tedâvül Eden Mal ve Hizmetler ile Geçim Düzeyleri". *Şehir ve Medeniyet Uluslararası Sempozyum 09-10-11 Ekim 2009*. Ed. Salih Karşlıoğlu. 507-537. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*. Trc. Salih Tuğ. 4. Baskı. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-buhârî*. 15 Cilt. Dımaşk: Mektebetu Dâri's-Selâm, 1997.
- İbn Kuteybe, 'Abdullâh b. Muslim el-Mervezî. *el-Ma'ârif Li'bni Kuteybe*. Thk. Servet 'Ukkâşe. 4. Baskı. el-Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1992.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, Tarih Yok.
- İbn Sa'd, Muhammed ez-Zuhrî. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. Thk. 'Alî Muhammed 'Umar. 11 Cilt. el-Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.
- İbn Ebî Şeybe. *Kitâbü'l-Meğazi Hz. Peygamber ve Dört Halife*. Trc. Ramazan Önal, Ahmet Şen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik el-Meâfirî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Thk., Ömer Abdusselâm Tedmurî. 3. Baskı. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.
- Kahf, Munzur. "el-Es'âru'n-Nisbiyye fî'l-Medînetu'l-Munevvere fî'l-'Ahdeyni'n-Nebevî ve'r-Râşidî". *Mecelletu Buhûsi'l-İktisâdi'l-İslâmî*. 1/1 (1411 h./1991 m.): 1-43
- Kandemir, M. Yaşar. "Hafsa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kardavî, Yûsuf. *Muşkiletu'l-Fakr ve Keyfe 'Âlecehâ'l-İslâm*. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1975.
- Kettânî, Abdulhayy. *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Musemmâ et-Terâtîbu'l-İdâriyye*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Tarih Yok.
- Kurdî, Muhammed Necmuddîn. *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri*. Trc. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: 1996.
- Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem mine'l-'ahvâl ve'l-'emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. Thk. Muhammed 'Abdulhamîd en-Numeysî. 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tarih Yok.

- Mâverdî. Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyetu'd-Dîniyye*. Beyrût: 1985.
- Mâverdî. Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Habîb. *el-'Ahkâmu's-Sultâniyye*. el-Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Muslim, Ebû'l-Huseyin b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Nşr. Dâru'l-Ceyl. 4 Cilt. Beyrût, Tarih Yok.
- Nesâ'î, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sunenu'n-Nesâ'î'l-Kubrâ*. Thk. 'Abdu'l-Ğaffâr Suleymân el-Bundârî, Seyyid Kisravî Hasan. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb (Tefsîr-i kebîr)*. Trc. Heyet. 16 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988.
- es-Sekâfetu'l-Âmme, "Şeceretu 'Âleti'r-Resûl Muhammed (sav): Zevcâtuhu, Evlâduhu ve Benâtuhu,'Ehfâduhu", erişim: 10 Kasım 2019, <http://tofoulamourahaka.blogspot.com/2014/10/blog-post.html>.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadıl İbrâhîm. 2. Baskı. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1967.
- Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ 'Ebû 'Îsâ *el-Câmi'u's-Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, Thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri. 5 Cilt. Beyrût: Dâru 'İhyâ'u't-Turâsi'l-'Arabî, Tarih Yok
- Yardı, Ali. *Peygamberimiz'in Şemâili*. 9. Baskı. İstanbul: Damla Yayınevi, 2011.
- Yeniçeri, Celâl. *İslâm'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.

HADİS VE SÜNNETTE BABA KIZ İLİŞKİSİ HZ. PEYGAMBER (sav) - HZ. ZEYNEB ÖRNEĞİ

*Orhan Yılmaz**

Özet

Hiz. Peygamber (sav), risaleti boyunca İslâm'ın temel prensiplerine aykırı tutum ve düşüncelere, örf ve adetlere karşı çıkmış bu yanlış tutum ve düşünceleri değıştirme ve dönüştürme çabası içinde olmuştur. Resûlullah'ın değıştirme ve dönüştürmeye çalıştığı tutum ve düşüncelerden biri de kadınlara yönelik algı ve uygulamalardır. Bilindiğı üzere câhliye dönemi Arap toplumunda kadına hak ettiği değeri verilmemiş, kız çocukları erkekler kadar itibar görmemiştir. Kadınlara yönelik bu yanlış algı nedeniyle kız evlatlar babaları için utanç vesilesi sayılmış hatta kızı olan bazı babalar evladından kurtulma yolları aramıştır. Nitekim bazı kabilelerde yeni doğan kız çocuklarının diri diri toprağı gömüldüğü bile olmuştur. Hiz. Peygamber kız çocuklarına yönelik bu algıyı değıştirmek için yoğun bir çaba içinde olmuş, öncelikle ashabından çocuklar arasında cinsiyet ayrımı yapmamalarını illa da yapacaklarsa kızlar lehine pozitif ayrımcılık yapmalarını istemiştir. Nitekim pek çok hadiste kız çocuklarına iyi muamele eden babalar övülmüş hatta onlar cennetle müjdelenmiştir. Hiz. Peygamber bu tavsiye ve telkinleri ile kadınların statüsünü önemli miktarda yükseltmiş olsa da ne yazık ki bu seviye hiçbir zaman istenilen düzeyde olmamıştır. Hiz. Peygamberin vefatından sonra ise eski anlayış çeşitli dinî kılıflar altında yeniden zuhur etmiş ve uzantısı günümüze kadar gelmiştir. Nitekim günümüzde bir kısım çevrelerde erkek çocuklar üstün tutulup maddi ve manevi olarak daha fazla haklar elde ederken kız çocukları bu maddi ve manevi haklardan mahrum bırakılmaktadır.

Bu çalışmada hadis ve sünnette kız çocuklarına verilen değeri ele alınmış, babanın kız evladına karşı nasıl bir tutum içinde olması gerektiğı üzerinde durul-

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Assistant Professor, Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies. orhan-yilmaz04@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-5251-241X.

muştur. Hz. Peygamber ile kızı Hz. Zeyneb'in örneğinde baba-kız ilişkilerinin nasıl olması gerektiği araştırılmıştır. Hayatı boyunca pek çok sıkıntıya maruz kalan Hz. Zeyneb'in babası tarafından nasıl korunup kollandığı, sevilip sayıldığı örnek olaylarla dile getirilmiştir. Hz. Peygamber ile kızı Zeyneb arasındaki ilişkide en dikkat çeken husus ise Hz. Zeyneb'in özgür iradesi ile önemli kararlar alabildiği, babasının bu kararların tatbik edilmesinde kızına destek çıkarak onu hoşnut ettiği, Hz. Peygamber'in kızına karşı müsamahakâr bir tutum sergilemesi, ona karşı şefkat ve merhametle muamele etmesi Zeyneb'in de babasına olan sevgi ve saygısını artırmış, böylece baba-kız arasındaki ilişki sıcak ve samimi bir havaya bürünmüştür. Hz. Peygamber ile Hz. Zeyneb arasındaki bu güzel iletişim ve kuvvetli bağ kıyamet kadar yaşayacak olan tüm baba ve kızlar için örneklik teşkil edecek niteliktedir.

Giriş

Ülkemizde yasal olarak eşit haklara sahip olsalar da yanlış dinî yorumlar, örf, adet ve geleneklerin de etkisi ile toplum tarafından kız evlatlarına hak ettikleri değer tam olarak verilmemektedir. Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgeleri başta olmak üzere ülkemizin çeşitli yörelerinde kız çocukları hala ikinci sınıf evlat muamelesi görmeye devam etmekte, miras, eğitim ve öğretim gibi en temel haklardan bile mahrum bırakılmaktadır. Bekâr iken babası, abisi ve diğer akrabaları tarafından baskı altına alınan kız çocukları evlendikten sonra da kocaları, kayınpederleri ve kocasının diğer akrabaları tarafından bu baskılar devam etmektedir. Bu baskılara boyun eğmek istemeyen, bağımsız hareket etmek isteyen kadınların/kızların, azarlandığı, dövüldüğü, boşanmaya zorlandığı hatta öldürüldüğü bile görülmektedir.

Bu günlerde devlet televizyonlarında oynayan "Benim Adım Melek" dizisi de tam olarak bu konuyu ele almakta, ailesinden bağımsız evlilik yaptığı için babası ve kardeşleri tarafından dışlanan ve şiddete maruz kalan bir kadının dramatik hayat öyküsünü anlatmaktadır.

Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik bu tür baskı ve zorlamaların İslâmî anlayış içinde yer bulamayacağı, bu tür uygulamaların cahili adetlerin bir uzantısı olduğu gün gibi açıktır. Zira İslâm'ın uygulaması olan sünnette kız çocukları yahut kadınların aşağılanması söz konusu olmadığı gibi tersi örnekler yani kadına pozitif ayrımcılık yapıldığı söylenebilir.

Hadislerde ve sünnette kız evlatlara sosyal ve ekonomik haklarının tam olarak verilmesi onlara iyi muamele edilmesi şiddetle tavsiye edilmiş ve bu hususta en önemli görevin de babalara düştüğü bildirilmiştir.

Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'in söz ve sünnetine göre kız çocuklarına karşı en çok şefkat göstermesi, onları her türlü tehlikeden koruyup kollaması, onları en güzel şekilde yetiştirip topluma kazandırması gereken kişiler babalardır. Bu görevi hakkıyla yerine getiren babalar Hz. Peygamber tarafından övülmüş, hatta cennetle müjdelenmiştir. Hz. Peygamber yaptığı bu tavsiyelerle de yetinmemiş, dört kızına karşı sergilediği güzel davranışlarla kıyamete kadar tüm babalara örnek olmuştur.

Bilindiği üzere İslâm dini barış ve kardeşliğe zarar veren örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri ya doğrudan ya da tedrici olarak kaldırmayı hedeflemiştir. İslâm'ın kaldırmak için başından beri mücadele ettiği adetlerden biri de kadınları hakir görme, hafife alma, aşağılama ve baskı uygulama geleneğidir.

Hadislere ve tarihi bilgilere göre Hz. Peygamber erkek egemen toplumdaki kızlara karşı bu negatif yaklaşıma hiçbir şekilde rıza göstermemiş bilakis onların haklarını korumak ve saygınlıklarını artırmak için mücadele vermiştir. Kız evlatlarının statüsünü artırmaya yönelik bu telkin ve tavsiyeler İslâm'ın ilk yıllarında etkili olmuş, Müslüman toplumlarda kadın algısı müspet yönde önemli değişiklikler göstermiştir. Sonraki dönemlerde ise ne yazık ki Hz. Peygamber'in öğütleri unutulmuş kız evlatları yeniden hor ve hakir görülmeye çeşitli haklardan mahrum bırakılmaya devam etmiştir.

Bu araştırmada Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeynep'e karşı tutumu özelinde baba-kız ilişkileri üzerinde durulacaktır. Bilindiği üzere Hz. Zeyneb evlilik öncesi ve sonrasında pek çok zorlukla karşılaşmıştır. O bu sıkıntılar içinde iken her seferinde babasını yanında bulmuş, babasının desteği ile hayata tutunmuştur. Hz. Peygamber'in kızı Zeynep'le olan bu sıcak ve samimi ilişkisi günümüz kız babalarına önemli mesajlar vermekte, baba-kız ilişkilerinde rehberlik etmektedir. Zira baba-kız ilişkileri sağlıklı olursa, kız evladın kendi ailesi ve eşinin ailesi içindeki saygınlığı artacaktır. Babanın hafife aldığı, hor gördüğü, hakkını tastamam vermediği bir kız evlat, erkek kardeşleri, kocası ve kocasının erkek akrabaları tarafından da aşağılanacaktır.

1. Hz. Peygamber'in Kız Çocuklarına Karşı Tutumu

İslâm dini câhliye döneminde var olan Arap toplumunun kadın algısını yeniden inşa etmiştir. Kadının bir eşya gibi alınıp satıldığı, kız çocukların horlandığı hatta diri diri toprağa gömüldüğü karanlık câhliye döneminde Hz. Peygamber devrim niteliğindeki fikirleri ve bu konudaki sünnetleriyle adeta yeni bir algı oluşturmuş, aydınlık bir çağa kapı aralamıştır.¹

Cahiliye dönemindeki anlayışın tam aksine İslâm dini kadınlara ve kız çocuklarına karşı şefkat ve merhametli olunmasını tavsiye etmiş, takva yönüyle kadın ile erkeğin eşit olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber bırakın diri diri gömülmesine, kız çocuklarının en küçük bir haksızlığa uğrayıp aşağılanmasına bile müsaade etmemiş, onlara en iyi şekilde muamele edilmesini başta babaları olmak üzere tüm müminlere tavsiye etmiştir.² Câhliye döneminde kızı dünyaya gelince utancından ne yapacağını şaşırarak babalar, Yüce Allah tarafından şiddetle kınanmış³ diri diri toprağa gömülerek ölüme terk edilen mev'ûde ise cennetlik ilan edilmiştir. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/850) ve Ebu Dâvud'un (ö. 275/889) naklettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber'e kimlerin cennete gideceği sorulmuş o; "Nebiler cennettedir, şehitler cennettedir, diri diri gömülen kız çocukları cennettedir"⁴ buyurmuştur. Böylece diri diri gömülen kız çocuklarının cennetlik olduğu müjdelenerek hem aileleri teselli edilmiş hem de o kızlara karşı iade-i itibarda bulunulmuştur.⁵

Hz. Peygamber kızlarına iyi muamele eden yahut bakıma muhtaç kız çocuklarını himaye eden kişileri cennetle müjdelemiştir. Ebu Said el-Hudrî'nin naklettiğine göre Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur; "Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi

¹ Orhan Yılmaz, "Hadis/Sünnette Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, Yıl: 2017, ss.173-197.

² Zülfikar Durmuş, "Hz. Peygamber'in Kızlarıyla Olan İletişimi", *Diyanet İlmî Dergi*, 45/1, 2009.

³ "وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ" *Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir*. en-Nahl, 16/58.

⁴ حَدَّثَنَا هُوْدَةُ بْنُ خَلِيْفَةَ، نا عَوْفٌ، عَنْ حَسَنَاءِ بِنْتِ مُعَاوِيَةَ، قَالَتْ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَنْ فِي الْجَنَّةِ قَالَ: النَّبِيُّ فِي الْجَنَّةِ وَالشَّهِيدُ فِي الْجَنَّةِ وَالْمَوْءُودَةُ فِي الْجَنَّةِ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi, *Kitâbu'l-Musannef*, thk. Kemal Yusuf (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409), 4/224; Ebu Dâvûd, "Cihad" 27

⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavût, 50 Cilt, (Şam: Dâru'r-risâleti'l-alemiyye, 2010), 34/192, no: 20585.

veyahut da iki kızı veya iki kız kardeşi olup da geçimlerini sağlar, onlar hakkında Allah'tan korkarsa, o kişi için cennet vardır."⁶

Konu ile ilgili bir başka hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; "Kim ki üç kız çocuğu yetiştirir, güzel terbiye eder, evlendirir ve onlara iyilikte bulunursa, o kişi için cennet vardır."⁷

Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) anlattığına göre bir kadın kucağında iki kız çocuğu ile Hz. Âişe'nin evine gelir. Hz. Âişe bunlara üç hurma ikram eder. Kadın her çocuğuna bir hurma verir. Çocuklar hurmalarını yiyince anneleri kendi hurmasını da onlara paylaşır. Bu durum Hz. Âişe'nin çok hoşuna gider ve şahit olduğu bu olayı Hz. Peygamber'e anlatır. Allah Rasûlü bu kadın hakkında "إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَوْجَبَ لَهَا بِهَا الْجَنَّةَ", "Allah bu yaptığından dolayı o kadına cenneti vacip kılmıştır." buyurur.⁸ Rivayetin başka bir varyantında Hz. Âişe çocukları ile birlikte yanına gelen bu kadına tek hurma verir. Kadın hurmayı iki çocuğu arasında paylaşır. Hz. Âişe bu durumu Hz. Peygamber'e bildirince o; "Kim kızları ile imtihan edilir de onlara karşı güzel davranışlar sergilerse o kızlar onunla cehennem arasında perde olur"⁹ buyurur.

Ebu Hureyre'den (ö. 58/678) gelen ve muhakkik tarafından sahih olduğu bildirilen bir başka rivayete göre ise Hz. Peygamber; "Kimin üç kızı olur ve bu çocuklardan dolayı sıkıntıya düşer de bu sıkıntıya sabrederse sadece kızlarına iyi muamele ettiğinden dolayı cennete girer" buyurunca bu güzel müjdeyi duyan sahâbeden biri; "Ya iki kız olursa?" diye sorar. Hz. Peygamber aynı müjdenin iki kızı olan için de geçerli olduğunu bildirince bu defa bir başka şahıs tek kızı olanın durumunu sorar. Allah Rasûlü tek kızı olana da aynı mükâfatın verileceğini haber verir.¹⁰

Görüldüğü üzere pek çok hadiste ister evlat ister kardeş isterse başkasına ait olsun kız çocuklarına karşı iyi muamele edilmesi, onların ihtiyaçlarının karşılanması tavsiye edilmektedir.

⁶ Tirmîzi, "Birr" 13; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 8/ 364.

⁷ Ebu Dâvud, "Edeb" 131.

⁸ Müslim, "Birr" 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41/ 159, no: 24611; Tirmizi, "Birr" 13.

⁹ Müslim, "Birr" 46; Tirmizi, "Birr" 13.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ala's-Sâhiheyin*, thk. Mustaf Abdu'l-Kadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1990), 4/195.

Cahiliye dönemindeki “soyu erkek evlat sürdürür” anlayışının aksine dört kız babası olan Hz. Peygamber’in soyu kızları Hz. Zeyneb ve Fatıma ile devam etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber kız evlatlarına nasıl muamele edilmesi gerektiğini de yaşayarak göstermiştir.

Bilindiği üzere Hz. Hatice’nin vefatı ve ablalarının evlenip gitmesi ile Hz. Fâtıma uzun yıllar babası ile birlikte yaşamıştır. Daha sonra ablalarının ölümü ile yalnız kalan Hz. Fâtıma Hz. Peygamber’in soyunu devam ettiren kızlarından biri olmuştur. Hadis külliyatı içerisinde Hz. Peygamber’in Hz. Fâtıma’ya nasıl hürmet ettiği, onu nasıl sevip saygı gösterdiğine dair pek çok örnek mevcuttur. Hz. Âişe’nin bildirdiğine göre, Hz. Fâtıma babasının odasına girdiğinde Hz. Peygamber onu ayakta karşılar, selamını alıp onu öper ve yerine oturturdu.¹¹

Hz. Peygamber’in kızlarına karşı nasıl merhamet sahibi olduğunu gösteren bir başka örnek kızı Rukiyye’nin vefatı esnasında yaşanmıştır. Bedir savaşından döndüğünde (Ramazan, Mart 624) Rukiyye’nin vefat ettiğini öğrenen Hz. Peygamber, kızı Fâtıma ile birlikte Rukiyye’nin mezarını ziyaret etmiş ona dua ederken duygularına hâkim olamayarak ağlamıştır. Hz. Fâtıma eteği ile babasının gözyaşlarını silip onu teselli etmiştir.¹² Babaların ölen kızları için ağlamasının normal görülmediği o günlerde Hz. Peygamber’in kızı için ağlaması onun kızına karşı duyduğu sevgiye işaret etmektedir.

Hz. Peygamber’e en fazla destek olan, zor zamanlarda babasını yalnız bırakmayan ve ilk Müslümanlar arasında yer alan kişilerden biri de Resûlullah’ın en büyük kızı Zeyneb olmuştur. Hz. Peygamber’in de kendisini koruyup himaye ettiği bir dediğini iki etmediği kızı Zeneb’in hayat hikayesi ve babası ile olan münasebeti önemli mesajlarla doludur.

2. Hz. Zeyneb’in Hayatı

Hz. Peygamber (sav) hayatı boyunca toplam on üç hanım ile evlenmiştir. Ancak aynı anda dokuz hanımı nikahı altında bulundurmıştır. Bunlardan ganimet

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdü’l-Bâki, (Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye,1989), 337, no: 971; Müslim, “Fadâilu’s-sahâbe” 15; İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d ez-Zührî, *et-Tabakâtu’l-kübra*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâr Sadr,1968), 8/26.

¹² İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/37.

olarak payına düşen Yahudi asıllı Reyhâne ile Hıristiyan olan Mariye Hz. Peygamber ile evlendikten bir müddet sonra Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber 25 yaşlarında iken miladi 596 yılında ilk evliliğini Hz. Hatice validemiz ile yapmıştır. 25 yıl süren bu evlilik boyunca başka evlilik yapmamıştır.¹³ Resûlullah'ın Hz. Hatice'den dördü kız ikisi oğlan olmak üzere altı çocuğu dünyaya gelmiş, erkekler küçük yaşta, Fatıma dışında diğer kızları ise kendinden önce vefat etmiştir. Hz. Fatıma ise Hz. Peygamber'den altı ay sonra hakkın rahmetine kavuşmuştur.¹⁴

Hz. Peygamber otuz yaşında iken en büyük kızı Hz. Zeyneb dünyaya gelmiş (m. 601) İslâm'a giren ilk Müslümanlar arasında yer almıştır.¹⁵ Hz. Zeyneb Mekke müşriklerinin zulümleri karşısında babasını korumuş ve gücü nispetinde ona destek olmuştur. 614 yılında on dört on beş yaşlarında iken teyzesi Hale bt. Hüveylid'in oğlu Ebu'l-As ile evlenmiştir. Ebû'l-Âs b. er-Rebî' b. Abdiluzza el Kureşî (ö. 12/634) künyesi ile meşhur olan Lâkıt yahut Hüşeym isimli bu kişi "Batha'nın aslan yavurusu" anlamında "Cervü'l-Batha" lakabıyla da anılmıştır. Ebû'l-As ile Hz. Zeyneb'in birbirlerini çok sevdiği, çok iyi anlaştıkları hatta büyük bir aşk yaşadıkları ifade edilmiştir.¹⁶ Nitekim Müşrikler Zeyneb'i boşadığı taktirde kendisini dilediği kız ile evlendirmeyi vaad ettikleri halde o bu teklifi kabul etmemiş ve eşini asla boşamayacağını bildirmiştir. Hz. Zeyneb'in bu evlilikten Ümâme ve Ali isimli iki de çocuğu dünyaya gelmiştir. Ali küçük yaşta vefat etmiş Ümâme ise uzun bir hayat yaşamıştır.¹⁷

Bu tarihi bilgilere göre Hz. Peygamber kızı Zeyneb'i kendisine henüz iman etmemiş fakat oldukça dürüst ve ahlaklı bir tüccar olan Hâle bt. Hüveylid'in oğlu Eb'l-As ile evlendirmekte bir sakınca görmemiştir. Zira Hz. Zeyneb'in talebi bu doğrultuda olmuştur. Miladi 622 tarihinde Müslümanlar Medine'ye hicret ettiğinde Zeyneb, babasıyla birlikte hicret etmeyi değil kocasının yanında Mekke'de kalmayı tercih etmiştir.

¹³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2003), 2/ 676.

¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*; 8/ 25; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/ 676, 677.

¹⁵ Hâkim, *Müstedrek*, 4/ 45.

¹⁶ Ebu'l-As ile Hz. Zeyneb'in aşklarını konu alan bir roman bile yazılmıştır. Nurdan Damla tarafından yazılan bu roman *Sabır ve Vefa Timsali Zeyneb* ismiyle Hayat yayınları tarafından 10. Baskısını yapmıştır.

¹⁷ Hâkim, *Müstedrek*, 3/ 262.

Ebu'l-As Hz. Zeyneb'i çok sevmiş olsa da her fırsatta müşriklerin safında yer almaktan da geri durmamıştır. 624 tarihinde Müslümanlar ile Müşrikler arasında yapılan Bedir savaşında Ebû'l-As Müşrikler safında yer almış, Müslümanlara karşı savaşmış ve esir düşmüştür. Anlatıldığına göre Hz. Zeyneb kocasını bu esaretten kurtarmak için annesi Hz. Hatice'nin kendisine düğün hediyesi olarak verdiği gerdanlığı (قلادة) fidiye olarak Medine'ye göndermişti. Hz. Peygamber ganimetler arasında Hz. Hatice'nin kızına hediye ettiği gerdanlığı görünce çok duygulanmış ashabına; "إِنْ رَأَيْتُمْ أَنَّ تَطْلِقُوا لَهَا أَسِيرَهَا، وَأَنْ تَرُدُّوا عَلَيْهَا الَّذِي لَهَا، فَافْعَلُوا" /Eğer Zeyneb'in esirini serbest bırakıp onunla birlikte gerdanlığı da vermeyi uygun görüyorsanız böyle yapınız" demiştir.¹⁸ Böylece Allah'ın elçisi hem eşinin hem de uzun zamandır görmediği kızı Zeyneb'in hatırına Ebu'l As'ı serbest bırakmıştı. Ayrıca kızının gönderdiği fidyeyi de iade etmişti.¹⁹ Ancak Hz. Peygamber ondan kızını Medine'ye göndermesini talep etmişti. Ebu'l-As serbest kalıp Mekke'ye ulaşınca sözünü tutmuş, kardeşi Kinâne eşliğinde Zeyneb'i Medine'ye götürmesi için Zeyd b. Harise ile Ensar'dan bir şahsa teslim etmek üzere yola çıkarmıştı.²⁰ Ebû'l-As'ın sözünü tutup Zeyneb'i Medine'ye göndermesi Hz. Peygamber'i çok memnun etmiş olmalı ki Allah'ın Elçisi bu hususta Ebu'l As'a iltifatta bulunmuştur. Hz. Zeyneb'in herkesin gözü önünde Medine'ye doğru yola çıkması Müşriklerin zoruna gitmişti. Bu durumu kabullenmeyen Hebbâr b. el-Esved ile Nâfi b. Abdükays Zûtüva denen yerde Hz. Zeynep'in yolunu kesmiş, hamile olan Hz. Zeynep'i binitinden düşürmüşler, onun yaralanıp düşük yapmasına ve Mekke'ye geri dönmesine neden olmuşlardı. Mekke'nin reisi Ebû Süfyan, Kinâne'ye Hz. Zeyneb'i herkesin gözü önünde dışarı çıkarıp Medine'ye göndermesinin kendilerini kızdırdığını, geceleyin gizli bir şekilde götürmesinin daha doğru olacağını tavsiye etmişti. Ebu'l-As'ın kardeşi Kinâne bu tavsiyeye uygun olarak birkaç gün sonra bir gece vakti Hz. Zeyneb'i Hz. Peygamber'in gönderdiği Zeyd b. Harise ve bir arkadaşına teslim etmişti. Hz. Zeyneb Zeyd b. Harise ve bir ensari ile birlikte uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Medine'ye ulaşıp, babasının evine yerleşmişti.²¹

Medine yolunda kızına saldırı olayını öğrenen Hz. Peygamber bir birlik hazırlayıp Mekke'ye göndermiş, fakat bu birlik Hebbâr ve Nâfi'yi yakalayamadan Me-

¹⁸ İbnü'l-esîr, Ebû'l-fida, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Komisyon, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2016), 2/114.

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/26; Hâkim, *Müstedrek*, 3/262.

²⁰ Ebû Dâvûd, "Cihad" 121.

²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/ 115; Hâkim, *Müstedrek*, 4/45.

dine'ye dönmek zorunda kalmıştı.²²Hebbar Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olunca Hz. Peygamber onu affetmiştir.²³

Medine'ye ulaşan Hz. Zeyneb doğrudan babasının evine yerleşmiş ve kocası Medine'ye gelinceye kadar babasının evinde kalmıştı. Kızı ve iki torunun gelmesiyle evi şenlenen Hz. Peygamber'in bu sevinci küçük Ali'nin vefatıyla sekteye uğrasa da Ümâme ile devam etmiştir. Zira Ümame uzun bir hayat yaşamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren torunlarından biri de Ümâme olmuştur. Ümâme Hz. Fatıma'nın vefatından sonra Hz. Ali ile evlenmiş, Fatıma'nın beş yetim çocuğuna analık yapmıştır.²⁴

Zeyneb Medine'ye geldiğinde 24 yaşında bir genç hanımdı. Hz. Peygamber dilese dönemin geleneğine uygun olarak kızını başka biriyle evlendirebilirdi. Ancak Allah'ın Resûlü kızının görüşlerine saygı duymuş, istemediği için onu kimseyle evlendirmemişti. Zira Hz. Zeyneb müşrik bile olsa kocasına son derece bağlı ve ondan başkasına yar olmayacak kadar iffetli bir hanımdı. Bir gün kocasının İslâm ile şerefleneceğini tahmin ediyor sabırla o günü bekliyordu. Resûlullah ise kızının tercih ettiği adam müşrik olduğu halde bu tercihe saygı duyuyor ve kızına muhalefet etmiyordu.

Nitekim Hz. Zeyneb'in beklediği an gelmiş, hicretin altıncı yılında (628) bir gün Medine'de Mekkeli bir ticaret kervanının adamları ve malları ile birlikte ele geçirildiği haberi duyulmuştu. Çok geçmeden Suriye'den dönmekte olan bu kervanın Ebu'l-As'a ait olduğu anlaşılmıştı. Zeyd b. Hârise komutasındaki bir birlik tarafından ele geçirilen bu kervanın sahibi Ebu'l-As bir yolunu bulup kaçmış ve doğrudan Hz. Zeyneb'in yanına gelerek ona sığınmış ve eman dilemişti. Normal şartlarda Müslümanlar ile Müşrikler arasında savaş hali devam ettiği için Ebu'l-As'ın hayat hakkı olmadığı halde Hz. Zeyneb'in araya girmesiyle durum değişmişti. Hz. Zeyneb sabah namazı vaktinde mescide gidip Hz. Peygamber namazı kıldırırken kadınlar tarafından yüksek sesle, bütün mescide duyuracak şekilde: "Ey Müslümanlar! Ben Resûlullah'ın kızı Zeyneb'im. Bilesiniz ki Ebu'l-As benim kefaletim altındadır!" diyerek Ebu'l-As'ın kendisine teslim edilmesi konusundaki kararlılığını ilan etmişti. Selam verdikten sonra Efendimiz cemaate, Zeyneb'in böyle bir talepte bulunacağı-

²² İbn S'ad, *Tabakât*, 8/31.

²³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/232.

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/25.

nı bilmediğini, sıradan bir Müslüman'ın bile kefalet hakkının olduğunu söylemiş, sonra da ashabından Ebu'l As'ı serbest bırakmalarını ve ganimet sayılan mallarını da iade etmelerini istemişti. Hz. Peygamber'in bu talimatı yerine getirilmiş bir kez daha Ebu'l-As Hz. Zeyneb sayesinde özgür kalabilmişti.²⁵

Ashab'ın Ebu'l-As hakkındaki bu kararı ve Hz. Peygamber'in ona karşı yumuşak tavırlar sergilemesi onun İslâm'a girme sürecini hızlandırmış gözükmektedir. Gerek sahâbe gerekse Hz. Peygamber'in Ebu'l-As'a karşı bu şekilde toleranslı davranması elbette ki Hz. Zeyneb'ten dolayı olmuştur. Zira Hz. Peygamber kızını incitmek istememiş onun taleplerini yerine getirme konusunda gayret sarf etmiştir.

Ebu'l-As serbest kaldıktan sonra Mekke'ye ulaşır ulaşmaz getirdiği emanetleri sahiplerine teslim emiş, ardından kelime-i şehadet getirmek suretiyle İslâm'a girdiğini ilan edip Medine'nin yolunu tutmuştu. Neden Medine'de Müslüman olmadığını ise şu ifadelerle açıklamıştı. "Allah'a yemin ederim ki beni onun yanında (Hz. Peygamber) Müslüman olmaktan alıkoyan şey benim sizlerin mallarını yemek istediğimi sanmanıza dair endişemdir." Hicretin yedinci yılında Ebû'l-As Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber yeni bir mehir ve nikâh olmaksızın²⁶ kızı Zeyneb'i ona teslim etmiş ve yeniden mutlu yuva kurulmuştur.²⁷ Altı yıllık bir aradan sonra yeniden bir araya gelen bu örnek aile bir yıl sonra Hz. Zeyneb'in vefatıyla yeniden dağılmıştır. Zira Hz. Zeyneb hicretin sekizinci yılında deveden düştüğünde aldığı darbelerin de etkisiyle Otuz yaşlarında iken vefat etmiş geride yetim bir çocuk ve kendisini çok seven bir eş bırakmıştı.

Hz. Zeyneb'in kızı Ümâme teyzesi Fatıma'nın vasiyeti üzere Hz. Ali ile evlenmiş Hz. Fâtıma'nın beş çocuğuna analık yapmıştır. Bu evlilik otuz yıl sürmüştür. Hz. Ali'nin vefatından sonra da Muğire b. Nevfel ile evlenen Ümâme'nin bu iki evlilikte de çocuğu olmamıştır. Bazı rivayetere göre Resûlullah Ümâme'yi çok severdi. Bir defasında onu omuzuna alarak mescide gitmiş, omuzunda iken namaza başlamış, rükû ve secdeye varacağı zaman onu yere bırakmak suretiyle namazı kıldırılmış, her rek'atta bu durum tekrar edilmiştir²⁸. Hz. Âişe'den nakledildiğine göre

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/27; İbnü'l-esîr, *el-Kâmil*, 2/115; Hâkim, *Müstedrek*, 3/262.

²⁶ Bazı kaynaklarda yeni bir mehir ve yeni bir nikah ile evlendikleri ifade edilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/28.

²⁷ İbnü'l-esîr, *el-Kâmil*, 2/115.

²⁸ Buhârî, "Şalât" 106; Müslim, "Mesâcid" 41.

kendisine bir gerdanlık hediye edilen Resûlullah bunu ailesinden en çok sevdiğine vereceğini söylemiş, orada bulunanlar gerdanlığın Hz. Âişe'ye verileceğini düşünürken Resûl-i Ekrem Ümâme'yi çağırarak gerdanlığı onun boynuna takmıştır.²⁹ Yine Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre necâşînin gönderdiği bir miktar ziynet eşyası arasındaki Habeşî taşlı altın bir yüzüğü de Hz. Peygamber Ümâme'ye vermiştir.³⁰ Ebû'l-As ise Hz. Zeyneb'ten dört yıl sonra (12/634) Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde irtidad isyanlarına karşı yapılan Yemâme Savaşı'nda şehit düşmüştür.³¹

3. Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'e Karşı Tutumu

Hz. Peygamber'in (sav) çocukluğu, kıyamete kadar yaşayacak olan tüm çocuklara, gençliği, kıyamete kadar yaşayacak olan tüm gençlere, babalığı, kıyamete kadar baba olacak tüm insanlara, dedeliği, kıyamete kadar dede olacak tüm insanlara örneklik teşkil edecek güzelliklerle doludur. Onun kızlarına karşı tutum ve davranışları bu örneklerden birini oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber'in kızlarına gösterdiği ilgi ve alaka, saygı ve hürmet pek çok sahâbî tarafından anlatılmış ve kaynaklarda yer almıştır. Tabi aynı şekilde kızları da ona sonsuz bir saygı ve eşsiz bir sevgi ile muamele etmiştir. Resûlullah'ın kızları ile olan bu güzel ilişkisi örnek olma bakımından araştırılmaya değer bir husustur.

Bazı hadislerde Hz. Peygamber'in haksızlığa uğramış kadınlara ayrı bir şefkat gösterdiği, onların mağduriyetini gidermek ve gönüllerini almak için özel gayret sarf ettiği görülmektedir. Söz konusu kendi kızları olunca onun bu ilgisi daha da artmış, merhamet duyguları daha da yoğunlaşmıştır. Pek çok kez haksızlığa maruz kalan ve mağdur olan kızlarından biri de Hz. Zeyneb'tir. Hz. Zeyneb içine düştüğü sıkıntılı zamanlarda babasının yardımı ile bu sıkıntılardan kurtulmuş babasının desteği ile zorlukların üstesinden gelebilmiştir. Hz. Zeyneb'in yaşadığı nahoş olaylar ve babasının ona nasıl yardımcı olduğuna dair bazı örneklerle yer verilecektir.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/101, 260.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/119; Ebû Dâvûd, "Hâtem" 8; İbn Mâce, "Libâs" 40.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/34; Taberânî, Süleyman b. Ahmed et Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, (Musul: Mek-tebetü'l-ulûmî ve'l-hikem, 1983), 19/ 201.

3.1. Hz. Zeyneb'in Kocasını Ebû'l-As İslâm'ı Kabul Etmediğinde Hz. Peygamber'in Tavrı

Hz. Peygamber İslâm'ı açıktan tebliğ ettiğinde ona inanmayanlardan biri de damadı Zeyneb'in kocası Ebu'l-As olmuştu. Hz. Peygamber damadının Müşriklerle birlikte hareket etmesini hoş görmemiş, ancak yuvasını yıkacak Zeyneb'i ondan ayıracak hiçbir girişimde de bulunmamıştı. Eğer isteseydi Müslüman olan kızını müşrik olan Ebu'l-As'tan ayırır onların mutlu yuvalarını bozardı, fakat o bunu yapmamıştır. Nitekim Zehebî İslâm'ın Zeyneb ile Ebu'l-As'ı ayırdığını ancak Hz. Peygamber'in onları ayırmadığını ifade etmiştir.³² Hz. Peygamber istese kızını Ebu'l-As'tan ayırır, Medine'ye götürürdü. Ancak o kızının isteğine boyun eğmiş, kocasının yanında kalma isteğini kabul etmiştir. Zira Hz. Zeyneb kocasını seviyor ve ondan ayrılmak istemiyordu. İnanç farklılığından dolayı baba ve oğulun, karı ve kocanın karşı karşıya geldiği, hatta birinin diğerine kılıç çektiği bu dönemde Hz. Peygamber'in kızının isteklerine boyun eğmesi, ayrılması yönünde kızına telkinde bulunmamış olması kızının görüşlerine ve tercihlerine ne kadar saygı duyduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

3. 2. Ebû'l-As Esir Alındığında Hz. Peygamber'in Tavrı

Hz. Zeyneb'in kocası Ebu'l-As Müşrik iken iki defa Müslümanlara esir düşmüş ikisinde de Hz. Zeyneb'in isteği üzerine serbest bırakılmıştır. Bunlardan biri Hicretin ikinci yılında yapılan Bedir savaşında gerçekleşmiştir. Diğer yetmiş esir fidye karşılığında serbest bırakılırken Abdullah b. Cübeyr tarafından esir alınan Ebu'l-As karşılıksız serbest bırakılmıştır. Yukarıda geçtiği üzere Hz. Zeyneb kocasını kurtarmak üzere Annesinden kendisine hediye edilen bir gerdanlığı göndermişti. Hz. Peygamber gelen fidyeler arasında Hz. Hatice'nin Zeyneb'e düğün hediyesi olarak verdiği bu gerdanlığı görünce tanımış ve hüzünlenmişti. Orada bulunan ashabından Ebu'l-As'ın serbest bırakılmasını ve gerdanlığın da geri gönderilmesini istemişti. Hz. Peygamber'in bu talebi yerine getirilmiş, Ebu'l-As serbest bırakılmış, fidye olarak gönderilen gerdanlık ta iade edilmişti.³³

³² Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyerü e'lâmî'n-nübela*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 27/25.

³³ Bir rivayette Hz. Zeyneb'in babası ile birlikte 622 tarihinde hicret ettiği söylene de (İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 3/26) tarihi olaylar silsilesinden bu bilginin doğru olmadığı, onun Bedir savaşından (624) sonra Medine'ye gittiği anlaşılmaktadır. Zehebî, *Siyer*, 27/24.

İkincisi Ebu'l-As'ın başında bulunduğu kervan Şam'dan dönerken Medine yakınlarında Zeyd b. Harise komutasındaki bir askeri birlik tarafından ele geçirilmişti. Ebu'l-As bir yolunu bulup Medine'ye kaçmış ve Hz. Zeyneb'e sığınmıştı. Zeyneb'in onu kefaletine alması ile Ebu'l-As esaretten kurtulup Mekke'ye dönmüştü.

Her iki olayın neticesinde Hz. Peygamber'in kızına çok değer verdiği, onun görüşlerini önemseydiği ve Zeyneb'in isteklerine uygun kararlar aldığı görülmektedir. Eski kocası olsa bile bir kadının Müşrik bir erkeği kefaletine alması yaygın olan bir davranış değilken Hz. Zeyneb Ebu'l-As'ı kefaletine almış ve bunu camide ilan etmişti. Hz. Peygamber kızının bu isteğini yerinde bulmuş ve Ebu'l-As'ın serbest bırakılmasını ticaret mallarının da kendisine verilmesini istemişti. Başka bir deyişle Allah'ın elçisi kızı Zeyneb'i hoşnut etmek için onun talebini yerine getirmiş, hâsımları olan bir esirin serbest bırakılmasını sağlamıştı.

3. 3. Hz. Zeyneb'in Hicreti Engellendiğinde Hz. Peygamber'in Tavrı

Ebu'l-As Mekke'ye dönünce sözünü tutmuş, kardeşi Kinâne vasıtasıyla Medine'ye gitmek üzere Zeyneb'in Zeyd b. Hârise'ye teslim edilmesini sağlamıştı. Herkesin gözü önünde gündüz vakti Zeyneb'in Mekke'den ayrılmasını kabullenmeyen müşriklerden Hebbar b. el-Esved yollarını kesmiş, hamile olan Hz. Zeyneb'i binitinden düşürüp onun düşük yapmasına neden olmuştu. Tekrar Mekke'ye dönen Zeyneb birkaç gün istirahat edip iyileşince tekrar yola çıkmış ve uzun ve zor bir yolculuktan sonra Medine'ye ulaşmıştı.

Kızının yolda saldırıya uğradığını öğrenen Hz. Peygamber derhal bir birlik hazırlayıp Mekke'ye göndermiş, saldırıyı yapan Hebbar b. Esved ile Nafi' b. Abdî'l-Kays'ın yakalanıp ağır bir şekilde cezalandırılmasını istemişti. Hatta önce onların yakılmasını emretmiş daha sonra yakmanın Allah'a mahsus bir ceza olduğunu söyleyerek bundan vazgeçmiş, normal bir şekilde öldürülmelerini istemişti.³⁴ Medine'den giden bu birlik faileri yakalayamadan dönmüştü.³⁵

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber kızına yapılan bu saldırıyı affetmemiş failerin cezalandırılmasını istemiştir. Onun bu tavrı kızına olan düşkünlüğü ve onu nasıl korumak istediğinin bir göstergesidir.

³⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavût, (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 12/425.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/31.

3.4. Hz. Zeyneb'in Oğlu Ali Öldüğünde Hz. Peygamber'in Tavrı

Hz. Zeyneb Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber'in evine yerleşmiş ve onunla birlikte yaşamaya başlamıştı. Bu esnada Ali ve Ümame isimli iki de çocuğu vardı. Bu, Zeyneb'in yıllardır hayalini kurduğu bir hayattı. Ancak kocasının hala karşı safta yer alması Hz. Zeyneb'i üzen bir durumdu.

Hz. Peygamber de aynı şekilde iki torunu ve bir kızı ile birlikte yaşamının mutluluğu içinde iken Ali hastalanmış ve çok sürmeden hayata gözlerini yummuştu. Ali'nin vefatı hem Hz. Zeyneb'i hem de Hz. Peygamber'i çok üzmüştü. Bu ölüm vakasını anlatan bir rivayette Hz. Peygamber'in Zeyneb'e olan düşkünlüğü, ona olan sevgisi ve merhameti açıkça görülmektedir.

Üsame b. Zeyd'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in evde olmadığı bir gün Hz. Zeyneb'in oğlu küçük Ali çok hastalanır. Hz. Zeyneb evladının can çekiştiğini görünce babasına bir haber gönderir ve gelmesini ister. Hz. Peygamber Zeyneb'in büyük bir acı içinde olduğunu anlar lakin mühim işleri dolayısıyla hemen gelebileceğini bildiren bir haber gönderir. Resûlullah bu haberinde; “ *إِنَّ لِلَّهِ مَا أَخَذَ ، وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُّسَمًّى ، فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ* / Alan da veren de Allah'tır. O'nun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah'tan beklesin” diyerek kızını sabırlı olmaya davet ederek teselli etmeye çalışır. Hz. Zeyneb acı içinde kıvranan yavrusuna baktıkça üzülür ve babasına mutlaka gelmesi gerektiğini bildiren ikinci bir haber gönderir. Hz. Peygamber bir grup sahâbî ile birlikte Hz. Zeyneb'in yanına gelir. Allah'ın elçisi Ali'yi kucağına aldığı anda onun zor nefes aldığını ve can çekiştiğini görünce çok üzülür ve ağlamaya başlar. Merhamet Peygamberi Zeyneb'i teselli etmeye gelmişken kendisi de ağlayınca yanında bulunan Sad b. Ubâde “Bu da ne, sen de mi ağlıyorsun Ya Resûlullah” diyerek şaşkınlığını ifade eder. Hz. Peygamber ona; “ *هَذِهِ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللَّهُ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ ، وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الرَّحْمَاءَ*” /Bu Allah'ın kulunun kalbine koyduğu bir rahmettir. Allah merhamet sahibi kullarına merhamet eder.” diyerek hem kızının hem de kendisinin ağlamasının rahmetten kaynaklandığını söyler.³⁶

³⁶ Buhârî, “Cenâiz” 33; Müslim, “Cenâiz” 9, 11; Ebû Dâvûd, “Cenâiz” 24, “Edeb” 58; Nesâî, “Cenâiz” 22; İbni Mâce, “Cenâiz” 53.

İbn Hacer Hz. Peygamber'in kızının davetine geç icabet etmesini onun rab-bine teslimiyetindeki kuvvet ile izah etmiştir.³⁷

3.5. Hz. Zeyneb Vefat Ettiğinde Hz. Peygamber'in Tavrı

Yukarıda ifade edildiği gibi Hz. Zeyneb Mekke'den Medine'ye yolculuğu es-nasında devesinden düşürüldüğünde aldığı yaranın etkisiyle hicretin sekizinci yılı-nın başlarında vefat etmiştir.³⁸ Hz. Peygamber kızının techiz ve tekfin işlemleri ile bizzat ilgilenmiş, nasıl ve kaç kez yıkanacağını tarif edip kefen temininde bulun-muştur.

Hz. Zeyneb'i Hz. Peygamber'in hanımlarından Sevde bt. Zem'a ve Ümmü Se-leme ile Ümmü Eymen yıkamıştı. Hz. Peygamber onlara cenazeyi nasıl yıkayacakla-rını anlatmıştı. Hz. Peygamber Hz. Zeyneb'in üç, beş, yedi veya daha fazla yıkanma-sını ve suyuna kafur denen güzel bir kokunun katılmasını istemiş, yıkama işlemi bitince de kendi elbisesinden bir parçayı kefen olarak kullanmaları talimatını ver-mişti.³⁹ Bazı rivayetlerde yıkamaya sağdan başlamalarını ve önce abdest uzuvlarını yıkamalarını tavsiye ettiği ifade edilmiştir.⁴⁰ Hz. Peygamber kızının cenaze nama-zını kıldırılmış sonra da kendi elleri ile onu defn etmişti. Bir rivayete göre Hz. Zey-neb Bakî' mezarlığına defnedilirken çok üzgün halde kabre inan Hz. Peygamber çıkarken tebessüm etmiş, bunun sebebi sorulunca da kızının kabir azabı çekmeme-si için dua ettiğini ve bu duanın kabul olduğunu bildirmiştir.⁴¹

³⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî* (Beirut: Dâru'l-marife, 1379), 3/380; Ahmet b. Hanbel kaydettiği bir rivayette ölmek üzere olan çocu-ğun Ümame olduğu bildirilmiştir. Bu rivayette; "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَمِيمَةَ ابْنَةَ زَيْنَبَ وَنَفْسُهَا تَفْعَعُ" / Zeyneb'in kızı Ümeyme Resûlullah'ın kucağına verildiğinde can çekişmekteydi" ibaresi yer almıştır. (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 113). Yine Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği bir başka rivayette "أَنَّ صَبِيًّا لَهَا ابْنًا أَوْ ابْنَةً قَدِ اخْتَضِرَتْ" / Ölmek üzere olan oğlu veya kızı" ibaresi yer almıştır. (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 109). Oysa ilk kaynaklardan sayılan et-Tayalisi'nin (ö. 204) *Müsned*'inde hasta olan ve Hz. Peygamberin kucağına verilen çocuk için ibneha "ابنها / onun oğlu" ifadesi kullanılmıştır. (Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdü'l-muhsin et-Türkî, (Kâhire: Dâru hicr, 1999), 2/26; Ayrıca Buhari (Cenaiz, 32), Müslim (Cenaiz 9), Ebu Davud (Cenaiz 24), Nesai (Cenaiz 22), İbn Mace (Ce-naiz 53) gibi önemli hadis kaynaklarında da ölen çocuğun erkek olduğu ifade edilmiştir. Pek çok sahih kaynakta hastalanan ve ölen çocuğun erkek olduğu (Ali) bildirildiği halde *Diyanet İslâm Ansiklopedi-si*'nin "Zeyneb bt. Muhammed" maddesinde hastalanan çocuğunun Ümame olduğu söylenmiştir. (Ay-nur Uraler, "Zeyneb bt. Muhammed", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/355-356.

³⁸ Hâkim, *Müstedrek*, 4/48.

³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l- bâri*, 3/338

⁴⁰ Müslim, "Cenâiz", 40; İbn Sad, *Tabakât*, 8/29.

⁴¹ Buhârî, "Cenâiz" 71, Hâkim, *Müstedrek*, 4/49.

Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'e olan sevgisi, muhabbeti ve şefkati vefat edinceye kadar devam etmiştir. Tekfin ve teçhiz işlemleri esnasında birtakım tavsiyelerde bulunması, kendi izarını ona kefen yapması da onun kızına olan sevgisini göstermektedir. Yaşarken nasıl ki her fırsatta kızının gönlünü almayı başarmışsa, vefatı esnasında da onu mutlu edecek davranışlar sergilemiştir.

Sonuç

Yapılan bu araştırma neticesinde Hz. Peygamber'in kız çocuklarına karşı pozitif ayrımcılık yaptığı, câhliye dönemindeki negatif kadın algısını pozitif bir anlayışa dönüştürdüğü ancak Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde bu kötü geleneğin yeniden başladığı hatta bu anlayışın günümüze kadar geldiği anlaşılmıştır.

Hz. Peygamber ister kendi kızı olsun isterse başkasının, onlara iyi muamele edilmesini tavsiye etmekle kalmamış, kızlarına karşı sergilediği tutum ile de örnek olmuştur. Resûlullah'ın kızı Zeyneb'e karşı sergilediği güzel davranışlar tüm baba-lar için uyulması gereken evrensel kurallar niteliğindedir. Hz. Peygamber hoşuna gitmese bile Zeyneb'in görüşlerine saygı duymuş onun taleplerini yerine getirme hususunda azami gayret sarf etmiştir. Ayrıca Zeyneb'in maruz kaldığı sıkıntılarda her zaman onun yanında yer almış ve kızını bu sıkıntılardan kurtaracak adımlar atmıştır. Aynı şekilde Zeyneb de Müşriklerin eza ve cefalarına karşı babasının yanında yer almış ve gücü nispetinde onu korumuş ve kollamıştır.

Hz. Peygamber (sav) ile Hz. Zeyneb'in İyi ve kötü günde birlikte hareket ederek güzel bir baba-kız ilişkisi örneği sergiledikleri, bu ilişkinin tüm Müslüman-lar için örneklik teşkil etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavût. 50 Cilt. Şam: Dâru'r-risâleti'l-alemiyye, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul, 1981.

- Durmuş, Zülfikar. "Hz. Peygamber'in Kızlarıyla Olan İletişimi". *Diyanet İlmi Dergi*. 45/1 (2009)
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavût, Beyrut: Dâru risâleti'l-alemiyye, 2009.
- Ebû Gudde, Abdülfettah. Halep: Mektebetü'l-matbû'ati'l-İslâmiyye, 1986.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2003.
- İbn Ebî Şeybe. *Kitâbu'l-Musannef*. thk. Kemal Yusuf. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- Hâkim, en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ala's-Sâhîheyn*. thk. Mustaf Abdü'l-Kadir Ata. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâr Sadr, 1968.
- İbnü'l-esîr, Ebû'l-fida. *el-Kâmil fi't-târîh*. İstanbul: Ocak Yayınları 2016.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahîhi'l-Buḥârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dâru's-selâm, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. *es-Sünenü's-Suğra* (el-Mücteba). thk. Abdü'l-Taberânî, Süleyman b. Ahmed et Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Musul: Mektebetü'l-ulûmî ve'l-hikemi, 1983.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd et- Tayâlisî. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdü'l-muhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru hicr, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Fuad Abdalbaki. 5 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Uraler, Aynur. "Zeyneb bt. Muhammed". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013. 44/355-356.
- Yılmaz, Orhan, "Hadis/Sünnette Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, Yıl: 2017, ss.173-197

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985.

MÜMİNLERİN FAKİH ANNESİ HZ. AİŞE (ra)

*Adem Arslan**

Özet

Yüce kitabımız Kur'an'da Hz. Peygamber'in (sav) müminlere kendi canlarından daha yakın olduğu ve eşlerinin de müminlerin anneleri olduğu (Ahzab 6) buyurulmaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) eşleri arasında genel anlamda ilim, özel anlamda da fıkıh yönüyle öne çıkanı Hz. Peygamber'in (sav) sevdiği ve bu sevgisini dile getirdiği eşi Hz. Âişe (ra) validemizdir.

Hz. Peygamber (sav) ile birlikte olmaları sayesinde Allah ve Resülü'nün maksadını çok iyi anlayan sahabe arasında çok sayıda müçtehid fakihler vardır. Bu müçtehid fakih sahabilerden 7 tanesinin fetvaları bir kitap kadar çoktur. İşte bu yedi fakih sahabe arasında tek hanım sahabi Hz. Âişe validemizdir.

Hz. Âişe validemiz ilmiyle ön plana çıkmıştır. Bu anlamda Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetini en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahâbîlerin başında yer almış, hadislerden istinbât ve kıyas yoluyla yeni hükümler çıkarmıştır. Hz. Âişe validemizin birçok fikhî mesele yanında, fıkıh usulü, hikmet-i teşri ve özellikle ferâiz sahalarında derin bir kültüre ve geniş bir anlayışa sahip olduğu bilinmektedir. O fikhî uygulamalı olarak Hz. Peygamber'den (sav) öğrenmiştir. Hadis ve fıkıh kaynaklarında fetvalarına geniş yer verilir. Tabiûn fakihlerinin birçoğunun Hz. Âişe validemizin yüksek seviyedeki fıkıh bilgisinden faydalanmak üzere kendisi ile istişarede bulunmuş oldukları bilinmektedir.

Tebliğimizde Allah Resülü'nün (sav) kıymetli eşi müminlerin annesi Hz. Âişe validemiz fikhî yönüyle değerlendirilecektir.

* Dr., İslâm Hukuku, e-mail: ademarslan1@gmail.com

Giriş

Hz. Âişe annemiz (ra) Mekke'de,¹ Sevgili Peygamberimiz'in (sav) peygamber olarak gönderilmesinden (bi'setten) dört sene veya beş sene sonra dünyaya gelmiştir.² Babası Resûlullah'ın (sav) en yakın dostu, hicret arkadaşı Hz. Ebubekir'dir. Annesi Ümmü Rûman bint Âmir b. Uveymir'dir (ra).³

Hicretten iki veya üç yıl önce Hz. Peygamber (sav) ile nikahlanmış, nikahlandığı dönemde anne ve babası yanında kalmış, daha sonraları da kocasının yanına varmıştır.⁴

Bilindiği gibi Hz. Hatice annemiz vefat edince sevgili Peygamberimiz (sav) çok üzölmüştü. Bunun üzerine Allah (c.c.) Cebrail aleyhisselamın elinde, beşikte olduğu halde Âişe'yi gönderdi ve "Ya Resûlullah! Bu senin üzüntünü giderecektir ve Hatice'ye halef olacaktır" dedi ve sonra alıp geri götürdü. Sonraları Resûlullah (sav) Hz. Ebu Bekir'in evine gider, "Ey Ümmü Rûmân, sana Âişe'ye iyi bakmanı tavsiye ederim, onu koru" derdi.⁵ Bu tavsiyeler nedeniyle Hz. Âişe'nin kendi evinde ayrıca bir değeri vardı.⁶ Hz. Âişe validemizin Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra bile öğrenip uyguladıklarını yayarak İslâm'a büyük hizmetlerinin geçtiği göz önüne alınırsa, bu evliliğe ilahî vahiy ile işaret edildiği intibai daha iyi anlaşılabilir.⁷

¹ Âdem Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm*, 2. Bs (İstanbul: Ensar, 2016), 145.

² Kaynaklar incelendiğinde Hz. Âişe validemizin, bi'setin 4. Yılında (614 m) Mekke'de dünyaya geldiğinin ağırlık kazandığı kaydedilir. Bkz. Ömer Sabuncu, *Müminlerin Anneleri*, ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu, 1. Bs (İstanbul: Siyer, 2017), 166-167; Bkz. Mustafa Fayda, "Âişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1988), 2: 201; Ayrıca Hz. Âişe validemizin Peygamberlikten 4 yıl önce de dünyaya geldiğini zikreden kaynaklar da vardır. Bkz. Mevlânâ Şibli, *Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet*, trc. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Esere Neşriyat, 1981), 2: 141.

³ Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm*, 145.

⁴ Bazı kaynaklar nikahın hicretten 2 yıl, bazı kaynaklar da 3 yıl önce olduğunu zikretmektedir; Hicretten 2 yıl önce olduğunu ifade eden eserler: Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak (İmaj İç ve Dış Ticaret), 2003), 2: 678; Hicretten 3 yıl önce olduğunu zikreden eserler: Sabuncu, *Müminlerin Anneleri*, 168.

⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, trc. Mehmet Akbaş (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 10: 80.

⁶ Bkz. Sabuncu, *Müminlerin Anneleri*, 168; Ayrıca Hz. Âişe validemizin şöyle söylediği kaydedilir; Resûlullah (sav) bana, "Seni iki kez rüyamda gördüm. Bana ipek bir kumaş içinde saklanmış halde getirildin ve ben de kumaşı açtığımda gizlenmiş şeyin sen olduğunu gördüm. Bana, 'İşte bu senin eşindir.' denildi. Ben de 'Şayet bu, Allah katından olmuşsa kabul ediyorum.' dedim." Bkz. İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, trc. Mahmut Polat (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 2: 67.

⁷ Bkz. Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", *Hz. Muhammed (sav) ve Zevceleri (III)* (İstanbul: Yeni Şafak, İnkılâb Basım Yayım, 1996), 2: 162.

1. Hz. Âişe Validemizin Diğer Kadınlardan Farklı Yönleri

Resûlullah'ın (sav) hanımları, başka bir ifade ile Mü'minlerin anneleri, ülkedeki Müslüman kadınların bir nevi hukuk danışmanları olarak vazife görüyorlardı.⁸

Hz. Âişe validemizin Sevgili Peygamber'imizin (sav) yanında ayrı bir yeri vardı. Resûlullah (sav) Hz. Âişe ile evlendiğinde, Hz. Hadîce'yi kaybetmesinden dolayı çektiği hüzünden kurtulmuştur.⁹ Hz. Âişe validemiz diğer kadınlara nispetle on hususta farklı bir özelliğinin olduğunu şöyle zikreder:

Ben Peygamber'in hanımlarından on özellikle üstün tutuldum." Ona, "Ey Mü'minlerin Annesi! Bunlar nelerdir?" diye soruldu. O da şunları söyledi: "İçlerinde benden başka bakire olan yoktu. Benden başka anne-babası muhacir olan yoktu. Allah Teala benim suçsuz olduğumu gökyüzünden bildirdi. Cibril ipek kumaş üzerine işlenmiş suretimi gökten getirip, "Onunla (Âişe) evlen! Muhakkak ki, o senin zevcendir." dedi. Ben ve Resûlullah (sav) aynı kaptan yıkandık ve bu benden başkasına nasip olmadı. Resûlullah (sav) namaz kılarken ben onun önünde uzanmıştım ve bunu benden başka hanımı yapmadı. O, benimle iken vahiy inerdi ve bu da benden başka hanımlarına nasip olmadı. Allah, onun ruhunu teslim alırken o benim kucağымda idi. Gece kalma sırası bende iken vefat etti ve benim evime defnedildi.¹⁰

2. Hz. Âişe Validemizin İlmî ve Fıkhî Şahsiyeti

Sevgili Peygamber'imizin (sav) eşleri yüce kitabımız Kur'an'da Mü'minlerin Anneleri olarak ifade buyurulmaktadır. Mü'minlerin annelerinin faziletleri tartışılmaz.

Faziletten maksat uhrevi gaye ise bunu yalnız Allah bilir. Bundan maksat asalet ise Hz. Fatıma hepsinden efdaldi. Maksat ilk iman eden olmak ise, İslâmiyetin uğradığı ilk zorluklara karşı koyarak herkesten evvel iman eden ve Hz. Peygamber'e (sav) daima yardımcı olan Hz. Hatice hepsinden efdaldir. Fakat maksat amellerde olgunluk, dine hizmet ve Hz. Peygamber'in talimatını insanlara ulaştırmak ise bu hususta hiç kimse Hz. Âişe 'ye rakip olamaz.¹¹

Medine'de 9 yıl kadar Allah Resulü'nün (sav) en yakın ve en samimi dostu olmuş, bu nedenle Hz. Peygamber'in (sav) hayatı hakkında çok sayıda hadis onun vesilesiyle bizlere ulaşmıştır.¹²

⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 670.

⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 59.

¹⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 63; ayrıca bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 144.

¹¹ Hatice Kübra Görmez, "Hâne-i Saâdetin Bilge Hanımefendisi Hz. Âişe", *Diyanet İlmî Dergi (DİB)* 45/1 (Mart 2009): 45.

¹² Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 679.

Rivayet ettiği hadislere bakıldığında Hz. Âişe validemizin ilme susamış bir şahsiyet olduğu görülmektedir.¹³

O, İslâm'da yetişen en büyük hukukçu hanımlardan biri olmuş, tarih, belagat ve şiir/kaside¹⁴ gibi konularda da gelişmiş bir yeteneğe sahip olmuştur.¹⁵ Onun Fıkhî/Hukuki, tıbbi, matematik, edebî, tarihi meselelerde herkesçe bilinen bir kabiliyeti vardı.¹⁶

Hz. Âişe validemizin çok erken yaşlarda Hz. Peygamber'in (sav) eşliğinde eğitim ve öğrenim görmesi onu, Kur'an ilmini ve sünneti seniyyeyi ileri yıllarda insanlara yayma işine hazırlamıştır.¹⁷

Hz. Âişe (ra) çok zeki, akıllı ve maharetliydi. Hz. Peygamber'den (sav) pek çok fikhî meseleler hakkında derin bilgiler edinmiş olmakla birlikte, Hz. Peygamber de (sav) Hz. Âişe'nin gelecek nesiller arasında Kur'an ilminin ve kendi uygulamalarının yayılmasına vesile olacağını görmüştü.¹⁸ Nitekim sonraki yıllarda Hz. Âişe zamanının birçok fakih ve müfessirleri ile ilmi müzakerelerde bulunmuş onlara fikhin inceliklerini anlatmış ve Kur'an'ın inceliklerini tefsir etmiştir.¹⁹

Hz. Âişe validemizin çok güçlü bir hafızası vardı, örneğin 160 beyitlik uzun kasideyi ezbere okuyabiliyordu.²⁰ O en çok hadis rivayet edenler (muksirûn) arasında yer almıştır. Kaynaklarda 2210 adet hadis rivayet etmiş olduğu kaydedilmektedir.²¹

Tabiin büyüklerinden İmam Zühri'nin, bütün halkın arasında en büyük âlimin Hz. Âişe (ra) olduğunu ve sahabenin önde gelenlerinin ondan bazı meselelerini sorduklarını zikreder.²² Yine İmam Zührî'nin: "Eğer zamanının bütün âlimlerinin

¹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 678.

¹⁴ Hz. Âişe validemizin 70 ya da 100 beyit kadar kaside rivayet ettiği kaydedilir. Bkz. İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 73.

¹⁵ Benzer görüş için bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 679.

¹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 679.

¹⁷ Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 166.

¹⁸ Bkz. Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 165.

¹⁹ Bkz. Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 165.

²⁰ Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 165.

²¹ Hülya Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", *Mehir*, Yaz 1998 (1998): 112; bkz. Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 165-166.

²² Bkz. Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 165-166.

ve peygamberimizin diğer zevcelerinin ilmi bir araya toplansa, Hz. Âişe'nin ilmi yine daha ağır basardı" dediği kaydedilir.²³

Urve b. Zübeyr; Kur'an'da,²⁴ feraizde, helal ve haram konusunda fıkhıta, şiirde, tıpta, Arap tarihinde ve neseb ilminde Hz. Âişe'den daha büyük bir âlimin bulunmadığı görüşündeydi.²⁵

Abdurrahman b. Avf'ın oğlu Ebû Seleme'nin de: "Resûlullah'ın sünnetini Hz. Âişe'den daha iyi bilen; dinde derinleşmiş, ayet-i kerimelere bu derece vâkıf ve sebebi nüzulleri bilen, ferâiz ilminde mahir bir kimseyi görmedim" dediği kaydedilir.²⁶

2.1. Hz. Âişe Validemizin Fıkhi Yönü ve Dayandığı Kaynaklar

Hz. Âişe (ra) ashabı kiram tarafından müçtehidler arasında sayılmış, bu anlamda ismi Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas gibi fakih sahabiler (el-fukahau's- seb'a) ile birlikte zikredilmiştir.²⁷

Tabiin devrinin birçok hukukçusu Hz. Âişe validemizin yüksek seviyedeki hukuk bilgisinden istifade etmiştir. İslâm hukuku sahasındaki görüşleri yeğenleri Kâsım, Urve ve diğer talebeleri tarafından nakledilmiştir.²⁸

Fıkhi meselelerine bakıldığında Onun Kuran, Sünnet, Kıyas ve diğer bazı ferî kaynakları kullanmış olduğu görülür.²⁹

Tabiinden Mesruk'a "Âişe feraiz [miras] konusunu iyi bilir miydi?" diye sorulunca, o da "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, Muhammed'in (sav) ashabının yaşlı olanları ona feraizi sorarlardı dediği kaydedilir.³⁰

²³ Bkz. Abdullah Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmi Yönü" (Uluslararası İslâm ve Kadın Çalıştayı (International Workshop On Islam And Woman), Iğdır: Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fak., 2018), 551.

²⁴ Urve, Hz. Âişe validemiz hakkında, Kur'an-ı Kerim'i en iyi bilen, Ebu Seleme de nüzul sebeplerini en iyi bilen kişi olduğunu söyler. Zaten, nüzul sebeplerini bilmekle ayetleri anlama arasında sıkı bir ilişkinin varlığı açıktır. Bkz. Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 113.

²⁵ Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 166.

²⁶ Bkz. Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmi Yönü", 551.

²⁷ Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 166.

²⁸ Sabuncu, *Müminlerin Anneleri*, 231-232.

²⁹ Bkz. Abdullah Kahraman, "Kadın Fakihlerin Öncüsü: Hz. Âişe", *Diyanet İlmi Dergi* 45/2 (Haziran 2009): 80-83.

³⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 66.

Ebû Musa el-Eş'ari'nin, "Bizler, müşkül bir mesele ile karşılaştığımızda gider Hz. Âişe'ye sorardık" dediği; Atâ b. Ebi Rebah'ın da "Hz. Âişe, ashab içinde en çok fıkıh bilen, isabetli rey bakımından en ileri gelen bir kimse idi" dediği kaydedilir.³¹

Fukaha arasında ihtilafı olan Kazf cezasına çarptırılmış kişinin, şahitliğinin kabul olup olunmayacağı meselesinde Hz. Âişe validemiz "*Resûlullah'ın (sav) hainin/ hainenin, değnek cezası yemişin... şehadeti kabul olunmaz*" dediğini belirterek buna dair görüşünü açıklar.³²

Hz. Âişe'ye (ra) kınanın hükmünü sorulmuş, o da "Hoş bir ağaç olup güzel bir sudur." cevabını vermiştir. Sonra kendisine yüzdeki tüyleri alma hakkında soru sorulmuş, o da "Şayet evliysen bu tüyleri alman güzel olur." demiştir.³³

Hz. Âişe (ra) bir kadının namaz için kollu, boydan ve başı örten şeklinde üç parça elbisesinin olması gerektiğini söylediği kaydedilir.³⁴

2.2. Hz. Âişe'nin (ra) Rivayetlerinde Geçen Bazı Fıkhi Konular

Hz. Âişe validemizin ele aldığı fıkıh konuları incelenirken, rivayetlerin; abdest-teyemmüm, namaz, oruç, hac, itikâf, yemin, yetim ve vasiyet gibi konular ile Hz. Peygamber'in (sav) eşlerine dair fıkhi bazı meseleler, kadınların özel halleri, talak, iddet, karı-koca arasında sulh, tesettür, hamilelik süreci, kadınlardan biat alınması vb fıkhi meselelere dair olduğu görülmektedir.³⁵

Bilhassa kadınların özel halleri ile ilgili dinî hüküm içeren hemen hemen her hadis Hz. Âişe'den gelmektedir.³⁶

3. Hz. Âişe'nin Doğmasına Vesile Olduğu Fıkhi Meseleler (Uygulamalar) / Nüzûlüne Vesile Olduğu Bazı Ahkam Ayetleri

Kur'an vahyinin nüzûlüne bizzat şahitlik etmeleri ve hadislerin vürûdunu bizzat gözlemlemeleri, ahkâmın hikmeti teşrisine vakıf olmaları nedeniyle Sahabe nesli, İslâm hukuk tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Zira bilindiği üzere fıkıh,

³¹ Bkz. Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmî Yönü", 551.

³² Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 114.

³³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 71.

³⁴ Bkz. İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 71.

³⁵ Taberi tefsiri bağlamında ele alınan konular hakkında geniş bilgi için bkz. Sevgi Tütün, Hz. Âişe'nin *Tefsir Rivayetleri ve Metodu* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2017), 93-130.

³⁶ Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 112.

sahabenin oluşturduğu yöntem üzerinden teşekkülünü tamamlamıştır.³⁷ Fıkhın teşekkülünde sahabe arasında Hz. Âişe validemizin yeri ayrıdır, zira fıkhın ve diğer tüm İslâmi ilimlerin en temel kaynağı Kur'an vahyi Resûlullah'ın (sav) eşleri arasında sadece Hz. Âişe'nin odasında nazil olmuştur.³⁸

Hz. Âişe validemizin fıkhi yönünü ele alırken dikkatimizi çeken bir mesele de onun hem fakihe olması hem de bazı fıkhi uygulamaların doğmasına vesile olması hususudur. Bu fıkhi meselelerden birisi teyemmümdür.

3.1. Teyemmüm

Teyemmüm; suyu temin etme veya kullanma imkânının bulunmadığı durumlarda büyük ve küçük hükmî kirliliği (hades) gidermek amacıyla iki eli temiz toprak veya yer cinsinden sayılan bir maddeye sürerek yüzü ve iki kolu meshetmekten ibaret hükmî temizliktir.³⁹ Teyemmüm ile ilgili ayet, Hz. Âişe'nin Beni Mus-talik Gazvesi (veya başka bir gazveden) dönüşünde gerdanlığını kaybetmesi nedeniyle Resulullâh (sav) ile birlikte Müslümanların uzun süre beklemeleri ve bekledikleri yerde suyun bulunmaması üzerine inmiştir.⁴⁰ Hz. Peygamber'i (sav) ve diğer Müslümanları bekletmiş olması nedeniyle başta kendisine kızmış olan babası Hz. Ebubekir ile birlikte diğer Müslümanlar hayırlı bir işe vesile olduğu için Hz. Âişe'ye dua etmişlerdir.⁴¹

Teyemmüm ayeti indiğinde sahabilerden Üseyd b. Hudayr'ın, "Ey Ebû Bekir ailesi! Bu sizin ilk rahmetiniz değildir." Dediği kaydedilir.⁴²

Hz. Âişe validemizin ölüm anı yaklaştığı bir zamanda İbni Abbas'ın onun huzuruna vardığı ve orada kendisine yüce Allah'ın teyemmüm ayetini Hz. Âişe vesileleriyle indirmiş olduğunu ve bununla ümmete ruhsat tanımış olduğunu ifade ettiği kaydedilir.⁴³

³⁷ Alpaslan Alkış - Mahmut Bilik, "Hz. Âişe'nin Aile Hukuku Alanındaki Rivayet ve İçtihatları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2018): 119.

³⁸ Bkz. Afzalur Rahman, "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)", 2: 164.

³⁹ Mehmet Boynukalın, "Teyemmüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 41: 50.

⁴⁰ Bkz. Sabuncu, *Müminlerin Anneleri*, 203.

⁴¹ Sabuncu, *Müminlerin Anneleri*, 203-204.

⁴² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 2: 66.

⁴³ Bkz. İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 76-77.

3.2. İlâ ve Tahyîr

Sözlükte "yemin etmek" manasına gelen ilâ kelimesi terim olarak kocanın yemin, adak veya bir şarta bağlamak suretiyle eşiyle cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklaması anlamını taşır.⁴⁴ "Bir kimseye iki veya daha fazla seçenek arasında tercih imkanı vermek" manasına gelen tahyîr kelimesi ise fıkıh usulünde ve fıkıhta sözlük anlamlarına uygun bir şekilde değişik bağlamlarda kullanılmıştır.⁴⁵

Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı İlâ olayı ile eşlerinin seçenekler arasında tercihte bulunması olayının (tahyîr) birden çok sebepleri vardır. Burada ilâ ve tahyir şeklindeki fıkhi meselelerin ortaya çıkması, fıkıhta istikrar bulmasında Hz. Âişe ve Hz. Hafsa validelerimizin etkisi olmuştur. Zira bu olayların ortaya çıkmasının bir nedeni de Hz. Hafsa validemizin Resûl-i Ekrem (sav) tarafından kendisine verilmiş bazı sırları Hz. Âişe validemize söylemesi ve bu iki validemizin birbirlerine destek vererek fikirlerini Resûl-i Ekrem'e (sav) kabul ettirmeye çalışmalarıdır.⁴⁶

Hanımlarının bazı maddi talepleri ve aralarındaki kıskançlık nedeniyle üzüntü duyan Hz. Peygamber'in (sav) onlara bir ay süreyle yaklaşmamak üzere yemin edip bunu uygulaması üzerine (İlâ), daha sonra nazil olan ayetlerde (Ahzab Suresi, 28-29) Hz. Peygamber'in (sav) hanımları dünya nimetlerini elde etmiş müreffeh bir hayat yaşamaları ve Hz. Peygamber'den ayrılmaları ile Allah'ı, Resûlünü ve ahiret hayatının güzelliklerini tercih etme hususunda serbest bırakılmış, bunun üzerine onlar da isteklerinden vazgeçmiş ve Hz. Peygamber (sav) ile yaşamayı tercih etmişlerdir.⁴⁷

3.3. Tefvîz't-Talâk

Kocanın talak yetkisini karısına veya bir başka kişiye devretmesine tefvîz't-talâk denir.⁴⁸ Fakihler talâkta tefvîzin câiz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir an-

⁴⁴ Hamdi Döndüren, "İlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 22: 61.

⁴⁵ Ahmet Özel, "Tahyîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 39: 442.

⁴⁶ İlâ ve Tahyir'in ana nedenleri, Hz. Peygamber'in (sav) hanımlarının ona gücünün yettiğinden daha fazla nafaka istemeleri ve eşlerinden birinin Hz. Peygamber'e (sav) bal şerbetini ikram etmesi üzerine gelişen olaylardır. Bkz. Sabuncu, *Müminlerin Anneleri*, 206.

⁴⁷ Döndüren, "İlâ", 22: 61.

⁴⁸ Abdussamet Bakkaloğlu, "Tefvîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2011), 40: 310.

cak onun vekâlet mi, yoksa temlik mi olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.⁴⁹ Fakihler, Tefvîz konusunda, "Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: "Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır." (Ahzab 33/28-29.) ayetlerini delil olarak, Hz. Âişe validemizden gelen "Resûlullah bizi muhayyer bıraktı, biz de Allah ve Resulü'nü seçtik. Bu muhayyerlik bizim aleyhimize bir hüküm (boşama) de meydana getirmedir" haberlerini de dayanak olarak zikrederler.⁵⁰ Buradan Resul-i Ekrem'in (sav) hanımlarına boşama yetkisini verdiği ancak onların bu yetkiyi Resul-i Ekrem (sav) ile birlikte kalma yönünde kullandığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Bu durum fıkhîta "Tefvizu't-Talak" veya "Tahyir" konuları içinde görülerek değerlendirilmektedir.

3.4. Haddü'l-Kazf

Benî Mustalik (Müreysî) gazvesinde Hz. Âişe'nin olayı ve iftiracıların onun hakkındaki sözleri meydana gelmiş ve Yüce Allah onun beraati hakkında ayet indirmiştir. Bu olay nedeniyle Resûlullah'ın (sav) yirmi sekiz gün *Medine*'nin dışında kaldığı, Ramazan ayı hilalinin doğduğu gece *Medine*'ye döndüğü kaydedilir.⁵²

Hz. Âişe'nin masumiyetini ifade eden Nur suresindeki ilgili ayetler aynı zamanda müfteriye ilk defa kazf cezası uygulamasını da öngörüyordu. Bu olay vesilesiyle İslâm hukukunda haddü'l-kazf⁵³ olarak ifadesini bulan uygulama başladı ve Hz. Âişe'ye iftira atanlar bu ceza ile cezalandırıldı.⁵⁴

⁴⁹ Tefvizin temlik tasarrufu olması halinde şayet tefviz mutlak ise kadının kendini derhal boşaması gerekir, zira temlik tasarruflarında kabulün icaba bitişik olması gereklidir. Tefvizin temlik olması durumunda ise, kadının kendini derhal boşaması gerekmez, dilediği zaman kendisine verilen yetkisini kullanarak boşanabilir. Başka bir ifade ile kadın evliliği devam ettirip ettirmeme noktasında muhayyerdir, ister son verir, isterse devam ettirir. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki tefvizin esasen temlik ve vekalet tasarrufundan farklı olduğu noktalar vardır. Bkz. Mehmet Selim Aslan, *İslâm Aile Hukuku*, 2. Bs (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 191-192.

⁵⁰ Aslan, *İslâm Aile Hukuku*, 190.

⁵¹ Benzer görüş için bkz. Aslan, *İslâm Aile Hukuku*, 191. Hz. Peygamber s.a.s bu yetkiyi ilk olarak Hz. Âişe validemize vermiştir. Hz. Âişe validemiz tereddüt etmeden Sevgili peygamberimiz ile birlikte olmayı tercih etmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 10: 191-192.

⁵² Bkz. İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2014, 2: 66.

⁵³ Mükellef, hür, Müslüman ve zinadan uzak bilinen bir kimseye (muhsan) dar-ı adlde namus ve şerefine dil uzatma ve küfür kasdıyla zina isnad eden mükellef bir şahıs hakkında uygulanacak bir cezadır ki, hürler hakkında seksen, köleler hakkında kırk celdedir. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 167.

⁵⁴ Görmez, "Hâne-i Saâdetin Bilge Hanımefendisi Hz. Âişe", 52-53.

4. Hz. Âişe'nin Fıkıh İlmine Katkıları

Fıkıh usulü ilminin ana kaynakları Kur'an ve Sünnettir. Hz. Âişe validemizin ayetlerin kıraat vecihlerini, nüzul sebeplerini ve kelimelerin delaletlerini bilmesi, Kur'an'ı tefsir etmesine büyük katkı sağlamıştır.⁵⁵ Kur'anın doğru tefsiri ulaşılabilecek fıkhi hükmün de doğruluğuna vesile olur. Nitekim Hz. Âişe validemiz birikimi sayesinde ayetlerden nasıl hüküm çıkarılacağını da biliyordu. Daha önce de ifade edildiği gibi Fıkıha olan vukufiyeti sebebiyle Medine'de en çok fetva veren yedi fakihten birisi olarak görülmüş, içtihat ve fetvaları ile fakih ve müçtehitler arasında yer almıştır.⁵⁶ Hz. Âişe'nin fetvaları incelendiğinde onun sadece furu-ı fıkıh sahasında değil, hüküm çıkarma yöntemi (bir anlamda fıkıh usulü) ve hikmet-i teşri konularında da derin bir anlayış ve kültüre sahip olduğu görülür.⁵⁷

Hz. Âişe (ra) sevgili Peygamberimiz'den (sav) 40 yıl sonra yaşayarak hayatının son devrelerini müçtehit olarak, bilhassa kadınlara mahsus hallerde dair fikhî hükümlerde fetvalar vererek geçirmiştir.⁵⁸

Müslüman bilginler arasında yaygın bir rivayete göre *fıkıh ve dinî ilimlerin dörtte birini Hz. Âişe'nin naklettiği kaydedilir.*⁵⁹

Sahih hadis kitapları Hz. Âişe'nin fetvaları ile doludur. Ahmet b. Hanbel, Müsned'inde Hz. Âişe'nin rivayet ettiği hadislerinden uzun uzun bahseder.⁶⁰

Hz. Âişe validemizin fetvaları daha çok kadınlarla, eşler arasındaki meselelerle, gece ibadetleriyle, helal-haram gibi hükümlerle, Hz. Peygamber'in ahvali ve yüce ahlakıyla alakalı idi.⁶¹

Denilebilir ki hadis ve fıkıh alanında Medine Ekolü'nün Teşekkülü Hz. Âişe validemizin çabalarının neticesidir.⁶² Verdiği fetvalar ve çözüme kavuşturduğu

⁵⁵ Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmi Yönü", 547.

⁵⁶ Fahrettin Atar, "Fetva", *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1995), 12: 489.

⁵⁷ Fayda, "Âişe", 2: 204.

⁵⁸ Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmi Yönü", 550.

⁵⁹ Bkz. Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmi Yönü", 550.

⁶⁰ Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmi Yönü", 551.

⁶¹ Kahraman, "Kadın Fakihlerin Öncüsü: Hz. Âişe", 79-80.

⁶² Benzer görüş için bkz. Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmi Yönü", 552.

fikhî hükümler tabiin fakihleri ve mezhep imamları tarafından yol gösterici olmuş ve genel olarak benimsenmiştir.⁶³

Hz. Âişe (ra) kendisine sorulan sorulara şifahi cevaplar vermenin yanında çeşitli bölgelerde yaşayan Müslümanlardan gelen mektuplar vasıtasıyla sorulan dinî sorulara da cevaplar vermiş, böylece hadislerin ve bazı fikhî meselelerin yazılmasında öncü olmuştur.⁶⁴

5. Hz. Âişe Validemizin Düzelttiği Bazı Fikhi Meseleler

Hz. Âişe validemiz icthad ve istinbat gücüyle temayüz etmiş, görüş ve içti-hatlarıyla bazı sahabilerin hatalarını düzeltmiştir.⁶⁵ O, hadislerin anlamına tam anlamıyla vakıf olduğundan yanlış hükümler vermezdi. Hüküm içeren birçok fikhi hususu bizzat kendisi düzeltmiştir. Bu anlamda örnekler çoktur. Bazılarını şöyle açıklayabiliriz:

Ebu'd-Derda'nın⁶⁶ halka hitaben: "Kim sabaha kadar nafile namaz kılsa, artık onun vitir namazı kılması gerekmez" dediği, bunun Hz. Âişe'ye ulaşması üzerine O, "Ebu'd Derda hata etti, Resûlullah (sav) hem sabah ve hem de vitir namazını kılardı diyerek yapılan hatayı düzeltmiştir.⁶⁷

İbn Ömer,⁶⁸ "Hac esnasında traş olur, Mina'da şeytan taşlandıktan sonra koku ve kadından başka her şey helal olur." deyince, Hz. Âişe, "Hayır, sadece kadın (kadına yaklaşmak) haram olur" diyerek kokuyu bu hükme dâhil etmemiştir.⁶⁹

⁶³ Bkz. Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmî Yönü", 552-553.

⁶⁴ Bkz. Özüçalışır, "Hz. Âişe (r.a) Validemizin İlmî Yönü", 552.

⁶⁵ Hz. Âişe validemiz yaptığı içtihatlarla sahabenin hatalarını düzeltmiştir. Nitekim Zerkeşi, bu mevzu hakkında "el-İctibetu li îrâdi ma istedrekethu Âişetu ale's-Sahabe" adını verdiği bir eser yazmıştır. Bu eserde bazı sahabiler ele alınarak Hz. Âişe'nin onların hangi hatalarını düzelttiği belirtilmiştir. Bkz. Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 113.

⁶⁶ Ebu'd-Derda'nın Yermük savaşında ordu kadısı (kadılcünd) olarak görev yaptığı ve bu görevin İslâm tarihinde ilk defa onunla başlamış olduğu kaydedilir. Bkz. Abdullah Aydın, "Ebü'd-Derdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 10: 310.

⁶⁷ Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 112.

⁶⁸ Abdullah İbn Ömer En çok fetva veren yedi sahabeden (el-fukahâü's-seb'a) biri olup, altmış yıl boyunca fetva vermiş, fakihler arasında mümtaz bir yeri olan sahabidir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1988), 1: 127.

⁶⁹ Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 114.; İbni Ömer'in Hz. Âişe validemizin ilgili rivayetine karşı çıkmadığı ve sükût ettiği de kaydedilir. Bkz. Kemal Sandıkçı, *Hz. Âişe'den Beş Demet Kırk Hadis* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 105.

"Bir gün Ebu Sa'd, hasta iken, "Ölümüm yakındır, yeni elbiselerimi getirin, çünkü Resûlullah (sav) "Ölü içinde öldüğü elbiselerle Allah'a kavuşur" demişti" deyince, Hz. Âişe: "Allah Ebu Sa'd'a rahmet eylesin Resûlullah, "Elbise" kelimesi ile insanın öldüğü zaman üzerinde bulunduğu amelleri kastetmiştir" demiştir.⁷⁰

Hz. Âişe validemiz ile ilgili birçok eserde geçen şu örnek de çok meşhurdur. Abdullah b. Ömer, Resûlullah'tan (sav) şu hadisi rivayet eder: "*Ölü, ailesinin kendisine ağlaması dolayısıyla azab görür*". Hz. Âişe, İbn Ömer'in bu hadisi iyice anlamadığını ve zabtetmediğini söyleyerek tenkid etmiş ve Resûlullah'ın bu hadisi bir yahudi kadının mezarının yanından geçerken irad ettiğini söylemiştir. (Ailesi ağlıyor, bu ise burada azab görüyor-Ağlamalan sebebiyle değil; yahudi olduğu için...) ⁷¹ Dolayısıyla ölüye ağlamanın isyana varmaması şartıyla caizliğini ifade etmiş olmaktadır.

Kaynakça

- Afzalur Rahman. "Sîret Ansiklopedisi (Encyclopedia of Seerah)". *Hz. Muhammed (s.a.s) ve Zevceleri (II)*. İstanbul: Yeni Şafak, İnkılâb Basım Yayım, 1996.
- Alkış, Alpaslan - Bilik, Mahmut. "Hz. Âişe'nin Aile Hukuku Alanındaki Rivayet ve İçtihatları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2018).
- Apak, Âdem. *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm*. 2. Bs. İstanbul: Ensar, 2016.
- Arslan, Adem. *Şafilîğin Kurumsallaşmasında Büveyti ve el-Muhtasar'ı*. Fecr Yayınevi, 2018.
- Aslan, Mehmet Selim. *İslâm Aile Hukuku*. 2. Bs. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 1995.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebü'd-Derdâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 1994.
- Bakkaloğlu, Abdussamet. "Tefvîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 2011.
- Boynukalın, Mehmet. "Teyemmüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 2012.

⁷⁰ Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 112.

⁷¹ Küçük, "Hz. Âişe (r.a.)", 113-114.

- Damla, Nurdan. *Aşkın Gül Bahçesi*. Nesil Yayınları, 2015.
- Döndüren, Hamdi. "İlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 2000.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 3. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Fayda, Mustafa. "Âişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 201. İstanbul: TDV, 1988.
- Görmez, Hatice Kübra. "Hâne-i Saâdetin Bilge Hanımefendisi Hz. Âişe". *Diyanet İlmi Dergi (DİB)* 45/1 (Mart 2009).
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak (İmaj İç ve Dış Ticaret), 2003.
- İbn Sa'd. *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*. Ed. Adnan Demircan. Trc. Mehmet Akbaş. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.
- İbn Sa'd. *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr*. Ed. Adnan Demircan. Trc. Mahmut Polat. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.
- Kahraman, Abdullah. "Kadın Fakihlerin Öncüsü: Hz. Âişe". *Diyanet İlmi Dergi* 45/2 (Haziran 2009).
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 1988.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Küçük, Hülya. "Hz. Âişe (ra)". *Mehir*. Yaz 1998 (1998).
- Özel, Ahmet. "Tahyîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 2010.
- Özüçalışır, Abdullah. "Hz. Âişe (ra) Validemizin İlmi Yönü". Iğdır: Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fak., 2018.
- Sabuncu, Ömer. *Müminlerin Anneleri*. Ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu. 1. Bs. İstanbul: Siyer, 2017.
- Sandıkçı, Kemal. *Hz. Âişe'den Beş Demet Kırk Hadis*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Şibli, Mevlânâ. *Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet*. Trc. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Esere Neşriyat, 1981.
- Tütün, Sevgi. *Hz. Âişe'nin Tefsir Rivayetleri ve Metodu*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.

AİLE BAĞLAMINDA CİNSİYET EŞİTLİĞİNİN BESLENDİĞİ ARKA PLAN VE SAHABE AİLESİ

*Cuma Karan**

Özet

Son dönemlerde çokça öne çıkan ve asıl amacından sapan bir tanımlama olarak karşımız çıkan “Cinsiyet Eşitliği”, bilinenin aksine “adalet”in tersidir. Zira aynı özden ancak farklı meziyetlerle yaratılan kadın ve erkeğin hayatın bütün aşamalarında fitratlarıyla uyumlu bu farklılıklarına muvafık vazifelerle muhatap olması ilahî adaletin gereğidir. Bugün beşeriyet ilahî emirden bigâne nefساني ve beşerî dürtülerle yeni bir rol ve fitratı zorlarcasına güya yeni bir hayat felsefesinin inşası Müslüman ve insanlık ailesine neler kazandırdığı (!) ortadadır.

Eşitlik sloganıyla bugün ailenin temelini oluşturan kadın fitraten bütün cephelerinden yara alırken, Hz. Peygamber dönemindeki câhliyede ise bunun farklı bir versiyonu olarak “onu yok sayma”, “aynı özden yaratılmış” ilkesinden uzak bir muamele ile adeta ona her türlü zulmü reva görme durumuyla karşı karşıya idiler. Hz. Peygamberin getirdiği ilahî nur ile oluşturduğu tevhit toplumuyla etrafında oluşan sahabe nesli birçok konuda olduğu gibi aile kurumu açısından da bir örnek ve ibretlik dönem olarak tarihe geçmiştir. Cinsiyet eşitliği yerine “Cinsiyet Sorumluluğunu” esas almıştır. Bu tebliğimiz, “Sahabe Ailesi” dediğimiz bu neslin aile hayatlarından pasajlar ve örneklerle günümüzün bahse konu olan durumuyla bir karşılaştırılması buna müteakip söz konusu olan probleme bir çözüm yaklaşımı sunmaya çalışılacaktır. Bu tebliğimiz giriş ve üç alt başlıktan oluşmaktadır.

Giriş

Son dönem modern yaşamın ürettiği kavramlardan biri de “cinsiyet eşitliğidir.” Modernlik kendisini kadın figürü üzerine inşa etmiş, onun sosyal hayatta aldı-

* Dr. Öğr. Gör., Trabzon Üni. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları ABD. cumakaran@hotmail.com.

ğı rol ve giyimindeki değişim çağdaşlaşmanın ölçütü olarak değerlendirilmiştir.¹ Cinsiyet eşitliğin ana doğurganı olan modern yaşam kendisini bugün “hazz ve hürriyet” anlayışı üzerine inşa etmiştir. Hâlbuki aile gibi kutsal bir kurum sorumluluktan, fitrî zorunluluktan kaçarak sözde “hürriyet” ve nefsanî “hazzın” üzerinde kurulmaz ve bu anlayışla toplumsal yaşam yolculuğunda yol alamaz. Bazı sosyologlar sağlam temelli ve düzenli olan birçok şeyin giderek yok olduğu, bunun yerine kısa ömürlü temeller üzerine bazı şeylerin kurulduęu² tespitiyle bakıldığında aile kurumunun da bunun başında yer aldığını söylemek mümkündür.

1. Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel Arka Planı

Bu durumun geçmişine baktığımızda bundan iki olgunun aktif etkisi görülür. Bunlardan birincisi; dini, ikincisi ise; sanayi devrimiyle oluşan toplumsal ekonomik süreçtir.

1.1. Erkek Egemenli Din Telakkisi

Toplumların büyük bir kesimi üzerinde etkin Hıristiyanlığın yanı sıra Yahudiliğin de etkisiyle daha sonrada gelen İslâm'ın yanlış yorumlanmasıyla kadının aleyhinde gelişen süreç, bu tür hareketlerin tetikleyicisi olmuştur. Mesela Yahudilikte sabah ibadetinde; “Rabbim beni kadın yaratmadığın için sana şükürler olsun” duasıyla³ bir erkek için kadın olarak yaratılmamış olmamak her sabah Yaratıcıya şükür gerektiren bir durumdur. Bunun aksini düşündüğümüzde ise kadın için ne anlama geldiğini, onun ruh dünyasındaki etkisini tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Yoğun bir tabisi olan Hıristiyanlıkta da buna benzer durumlar söz konusudur. Kadının erkekten yaratıldığı, derece olarak erkeğin altında ikinci derecede olduğu türden yer alan metinler Hıristiyanlıkta kadının konumunu ortaya koymaktadır. Mesela;

“Rab Tanrı Adem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğun üfledi. Böylece Adem yaşayan bir varlık oldu. Sonra “Adem'in yalnız olması iyi değil” dedi.

¹ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2014), 47.

² Elisabeth Beck & Ulrich Beck, “Aşkın Olağan Karmaşası”, *Soyoloji: Başlangıç Okumaları*, ed. A.Giddens, çev. G.Altaylar, (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 191.

³ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/84.

‘Ona uygun bir yardımcı yaratacağım dedi.’ “Rab Tanrı Adem’e derin bir uyku verdi. Adem uyurken Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem’e getirdi. Adem, işte bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir. dedi. Ona, ‘Kadın’ denilecek, çünkü o adamdan alındı. Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak. İki tek beden olacak.”⁴ Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı.”⁵ “Kadın erkeğin altında ikinci derecededir. Çünkü önce Adem, sonra Havva yaratıldı. Aldatılan da Adem değil, kadın aldatılıp suç işledi. Bu bakımdan yöneten, kadın değil erkek olmalıdır.”⁶

Yukarda yer alan ifadeler beraber bu düşüncenin aksini de Hıristiyanlığın kutsal metinlerinde görüyoruz. Ancak tarihsel süreç bunların dikkate alınmadan işlendiği görülüyor. Mesela; “Tanrı, İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım dedi. Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı.”⁷ Burada görüldüğü gibi kadın ve erkek ayrı ayrı ve saygın bir şekilde yaratıldığı vurgulanmıştır.

Bu duruma benzer bir yaklaşım İslâm’ın doğuşundan daha sonraki dönemlerde erkek egemen bir bakışla bazı dinî ifadelerin kadınların aleyhinde işlendiği görülmüştür. Zira tarihte çoğu zaman gelenek, örf ve adetler, kadının aleyhinde gelişmiş ve bu, özellikle de İslâm toplumlarında sanki dinin kendisinde kaynaklanan bir durummuş gibi dışa vurulmuştur. Art niyetli veya cahil insanlar bazen dinin temiz olan berrak hüküm ve beyanlarını da bu niyetlerine alet etmişlerdir. Mesela Hz. Havva’nın veya kadınların eğri kaburgadan yaratıldığını ifade eden hadisler, kadınla erkeğin tabii (fitrî) olan ve değişmemesi gereken farklılıklarını ve özelliklerini anlatmak üzere; “kadın kaburga gibidir”⁸ şeklindeki benzetme, mecazî bir anlatım iken hakikat telakki edilmiştir. Hadislerde geçen bu ifadelere göre kadınları erkeklere benzetmeye, tabii özelliklerini yok etmeye kalkışmak, eğimli yaratılmış kaburga kemiğini düz hale getirmeye uğraşmak gibidir. Kaburga ancak kavisli olduğunda uygun, sağlam ve kâmindir, fonksiyonunu yerine getirir; düz olsaydı akci-

⁴ *Kitâb-ı Mukaddes*, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1996), Yaratılış, 2/18-21-24.

⁵ *Kitâb-ı Mukaddes*, 1.Korintliler 11 / 8-10-13.

⁶ *Kitâb-ı Mukaddes*, 1.Timoteos 2 / 13-14.

⁷ *Kitâb-ı Mukaddes*, Yaratılış, 1/26-27.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şahîh*, (Kahire: Matbaatu’l-Misriyye, 1953), “Nikâh”, 79-80; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*, thk. Muhammed Şakir, (Kahire: Daru’l-Hadis, 1995), 5/151.

ğerin şekline uymaz ve onu koruyamazdı. Şu halde onu düzeltmeye çalışmak bozmaya ve kırmaya çalışmak demektir.⁹ Bu örnekte de görüldüğü gibi dinî ifadeler insanların anlayışlarına kurban edilerek kadının aleyhinde yorumlanabilmiştir.

1.2. Sanayi Devrimi

Cinsiyet eşitliğin tarihsel arka planının ikinci tetikleyici unsuru sanayi devrimidir. Zira bu durumun arka planına baktığımızda kavramsal anlamda çok eski bir geçmişi olmamakla beraber Feminizm ile bu ve buna benzer kadını merkezine alan ve sözde onu koruma amacına matuf olarak şekillenen anlayışlara baktığımızda genel itibariyle kökleri sanayi devrimine kadar götürmek mümkündür. Bu anlayışlar, çoğunlukla fabrika çarkları arasında ezilen kadın unsurunu ucuz işçi muamelesinden bir nebze olsun kurtarmak, siyasal, sosyal ve ekonomik alanında insanî haklarını savunmak için çıkmış bir harekettir. Daha sonra gelişen ve kadının lehinde şekillenen modern hukukta bir nebze olsun bu tür kadını ötekileştiren, durumlar yazılı metinlerle olsa koruma altına almıştır. Mesela; İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 2. maddesinde, "Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir görüş, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayırım gözetilmeksizin, bu bildiriye yer alan bütün haklara ve özgürlüklere sahiptir." İfadesine yer vermiştir. Buna benzer bir durum bizim modern hukukumuzda da kendine yer bulmuştur; Anayasanın 10. Maddesinde: "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla mükelleftir." Hükmü yer almaktadır. Bütün bu hükümlere rağmen kadının konumunu korumak ve onu şiddete karşı muhafaza etmeye yetmemiştir. Çünkü manevi ağlarla örülmemiş bir ailenin en önemli bir parçası olan kadını sadece maddi unsurlarla koruma altına almak, ondaki şiddeti dindiremediği gibi şiddetin dozajını daha da artırmaya sebep olmuştur. Zira uygulamalar, kadını koruma adına çıkan hiçbir yasa erkeğin şiddet duygusunu gevşetmemiş, bilakis kadına yönelik şiddeti daha da artırmıştır. Son yıllarda sözde kadının lehine güya kadının koruma

⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/11.

amacına matuf çıkarılan yasalarla doğru orantılı olarak kadına uygulanan şiddetin artığı resmi kayıtlarda bütün korkunçluğuyla yerini korumuştur.¹⁰

Kadın erkek eşitliği için çıkarılan yasalar kadın için adilane bir konum oluşturmadığı gibi sözde kadın erkek eşitliği sağlandığı denilen durumlar da başka problemleri beraberinde getirmiştir.

Jean Jacques Rousseau, genel itibariyle insanda iki tür eşitsizlikten bahsetmektedir. Bunlardan biri biyolojik olarak insanda var olan başta yaş, sağlık, bedendeki güçler gibi zekâ veyahut ruhî nitelikler arasındaki farklardan oluşan “doğal ya da fiziki eşitsizlik”, diğeri ise, bir çeşit uzlaşmaya dayanan ve insanların onaması ile kurulmuş olan ya da hiç değilse insanlarca kabul edildiği için meydana çıkan kimilerinin başkalarının zararına yararlandığı “manevi ya da politik eşitsizlik”tir.¹¹

Bu konu üzerinde durun sosyologlar cinsiyeti ile toplumsal cinsiyet kavramlarını birbirinden ayırırlar. Cinsiyet erkek ve diğın bedenindeki biyolojik farklılıklara işaret eder. Toplumsal cinsiyet ise erkekler ve kadınlar arasındaki ruhsal, toplumsal ve kültürel farklılıklara işaret eder.¹²

Cinsiyet eşitliği söylemine sebep olan dönem ve ortamda ortaya çıkan bir başka problem ise “toplumsal cinsiyet bunalımı” olmuştur. Bazı sosyologlar Batı toplumunun bir “toplumsal cinsiyet bunalımı” geçirmekte olduğunu söylemişlerdir. Bunların başında yer alan Connel’in bu konudaki görüşlerini üç eğilim başlığında altında özetlemek mümkündür:

Birinci Eğilim: “Kurumsallaşma” bunalımıdır. Bununla kadının erkek iktidarını gözetten -aile ve devlet gibi- kurumların kadın üzerindeki mutlak egemenliğinin yanı sıra aile içi vb durumlarda oluşan bunalımdır. Buna kısaca “aile yönetimi/ailede erkek ve kadının durumu” demek de mümkündür.

¹⁰ Bununla ilgili olarak Türkiye’de 81 ilde yer alan istatistik bilgi için bk. *TBMM İnsan haklarını İnceleme Komisyonu, Kadın ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddeti İncele Raporu*, 24. Dönem 2. Yasama Yılı, (Ankara: 2011), 56-59.

¹¹ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 87.

¹² Anthony Giddens *Sosyoloji*, Yayına Haz: Cemal Güzel, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 526.

İkinci Eğilim: Hegemonyacı eteroseksüelliğin eskisinden daha az baskın hale gelmesiyle ortaya çıkan “cinsellik” bunalımıdır. Giderek güçlenen kadın ve gay cinselliği, hegemonik erillik üzerindeki baskı bunalımıdır. Bu durumu, “cinsel sapma” olarak da tanımlayabiliriz.

Üçüncü Eğilim: Menfaat oluşumuyla ilgili oluşan *çikar* bunalımıdır. Ailedeki “ekonomik durum” şeklinde ifade edebiliriz.¹³

2. Cinsiyet ve Eşitlik

İslâm’ın temel öğretisi olan Kur’an’a göre insan nevi kadın ve erkek cinsiyle çoğaldığının bu iki cinsin ana maddesinin de aynı öz ve aynı nefis olduğunu belirtir.¹⁴ Bu itibarla yaratılıştaki bir üstünlük veya bir nakisa söz konusu değildir. Aynı özden yaratılan kadın ve erkek ile “aile” dediğimiz insanlığın en kutsal kurumunu inşa etmiş ve bu kutsal kurumda fitrat merkezli bir iş bölümüyle her iki tarafın fitrî yapısal durumuna göre ayrı ayrı sorumluluklarla yüklenmiştir. Böylece İslâm kadın ve erkeği cinsler arası bir rekabet, üstünlük veya eşitlik kavramlarıyla değil, “fitrat sorumluluk ve hak” kavramlarıyla birbirleriyle kenetleyerek “kutsal aile kurumunu” bu kenetlenmiş temel üzerine inşa etmiştir. Sorumluluk zorunluktur, sorumsuzluk ise nefsanî ve keyfidir, sorumsuz bir yaşamdır. Ancak insana verilen maddî manevî duygular böylesi bir yaşamı kabul etmiyor. Fıtrata uygun sorumluluk ve iş bölümü zorunludur, adaletin ta kendisidir. Nitekim muasır Amerikalı sosyolog Talcott Parsons göre, aile kurumu en verimli şekilde, belirgin bir cinsiyet ayrımına dayalı iş bölümüne ve kadınların çocuklara baktıkları, güvenliklerini sağladıkları ve onlara duygusal destek verdikleri “dışavurumsal” roller üstlendikleri durumlarda işler. Diğer yandan, erkekler ise “araçsal” roller üstlenmelidirler yani, eve ekme getiren olmalıdırlar. Bu rolün doğası gereği, kadınların dışavurumsal ve bakıcılık eğilimleri erkeklerin sakinleştirilmesi ve rahatlarının sağlanması için kullanılmalıdır. Cinsler arasındaki biyolojik ayrıma dayalı bu tamamlayıcı iş bölümü, aile içinde dayanışmayı sağlayacaktır.¹⁵

¹³ Geniş bilgi için bk. Giddens, *Sosyoloji*, 513.

¹⁴ Nisa, 3/1.

¹⁵ Giddens, *Sosyoloji*, 515.

2.1. Aile

Akraba bağlantılarıyla doğrudan doğruya bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur. Akrabalık bağları bireyler arasında evlilik yoluyla ya da kan bağlarını (anneler, babalar, kardeşler, çocuklar, vb.) bağlayan soy dizileri yoluyla kurulan bağlardır. Evlilik iki yetişkin birey arasındaki toplumsal olarak kabul edilen ve onaylanan bir cinsel birleşim olarak tanımlanabilir. İki insan evlendiğinde, birbirlerinin akrabası olurlar; bununla birlikte, evlilik bağı daha geniş bir hısımlar dizisini birbirine bağlar. Ana babalar, erkek ve kız kardeşler ve başka kan akrabaları, evlilik yoluyla, eşleşimin de hısımları olurlar.¹⁶

2.2. İslâm'ın Aile Anlayışı

Kadının horlandığı, erkeklerin zevklerine esir edildiği bir dönemde Hz. Peygamber; “Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yarıdır.”¹⁷ Beyanıyla câhliyenin kadına olan dışlayıcı, inkâr edici bakışını tamamen yıkmakla kalmamış aynı zamanda onu bir bütünün parçası haline getirerek, bütünün ancak kadının varlığıyla olabileceğini ilke haline getirmiştir.

Hz. Peygamberin şahsında oluşan aile anlayışında “kadın erkek eşitliği” yerine, “eşlilik” dediğimiz “çift olma/eş olma” ilkesini benimser. Bu ilke ile aile bir beden ise kadın ve erkek de bu bedenin iki ayağını oluşturur. Bu ayaklarından sağ olana sol ayakkabı, sol ayağa da sağ ayakkabının giydirilmesi nasıl bir çelişki ise kendileri için fitrî yapılarıyla belirlenmiş rollerinin ve konumlarının birbiriyle karıştırılması da aynı çelişkidir. Zira kadın ve erkek birbirine benzer iki fert değil, sadece birbirini tamamlayan bir çifttirler.¹⁸

İslâm'da insan hakları Batıda toplumunda olduğu gibi alınmış, “kazanılmış” bir hak değil, “verilmiş” bir hak olarak görülmüştür. Üstünlüğün cinsiyet, sınıf veya beşerî yapıda herhangi bir durumda değil ancak ve ancak Allah ile kul arasındaki ilişki dediğimiz takvada olduğudur.¹⁹ Hâlbuki yakın geçmişte Hint putperestliğinde

¹⁶ Giddens, *Sosyoloji*, 246.

¹⁷ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 94.

¹⁸ Seyyid Kutup, “Nisa Suresi” *Fizilal-i Kuran*. çev. Heyet, (İstanbul: Çelik Yayınları, 1993), 3/56.

¹⁹ Davut Dursun, “İnsan Hakları”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risâle Yayınları), 2/250.

yaygın olan *sınıfsal kulluğun* ve komünist ülkelerde uğruna oluk oluk kan akıtılan “sınıfsal mücadelenin” kurbanları hiç unutulmayacaktır.²⁰

Yaratıcı aynı özellik ve fitrata sahip bir erkek ve bir kadından meydana getirmiştir. Bu ilk aileden de birçok erkek ve kadın türemiştir. Bu insanların tümü öncelikle *ilahlık* bağında birleşmektedirler.”²¹ Yani kadın ve erkeği yaratan Allah ise o zaman kulluk da Allah’a ait olmalıdır. Kadın erkeğe veya erkek kadına köle değildir.

3. Kuran İklimiyle Büyümüş Sahabe Ailesinin Öne Çıkan Bazı Özellikleri

1. “Sahabe ailesi” Kuran referanslı olduğundan, bu referansa göre kadın ile erkek birbirine rakip değil muhtaç, birinin diğeri için bir ihtiyaç ve iki yarımın bir araya gelerek oluşturduğu bir bütün, bir tamdır.²²

2. Sahabe ailesinde kadın il erkeğin birbirleriyle teskin olup, sükûnet buldukları bir yaşam alanıdır.²³ Tarihçi John Boswell şuna dikkat çekmiştir: Modern öncesi Avrupa'da evlilik çoğu kez bir mülk düzenlemesi olarak başlıyor, çoğunlukla çocukların yetiştirilmesiyle ilgili olarak ortalarına geliyor ve aşkla ilgili olarak bitiyordu. Aslında pek az çift 'aşk için' evleniyor, ama pek çoğu, ev düzenlerini ortak olarak yönetirken, yavrularını yetiştirirken ve yaşamın deneyimlerini paylaşırken zaman içinde birbirlerini sevmeye başlıyordu.²⁴

3. Sahabe Ailesi'nin dayanak noktası Kur'an'ın buyruğuydu. Bu buyruk ailede bir problem vuku bulduğu zaman devlete/güçe değil “iki taraftan adalet sahibi birer kişi bir araya gelerek sorunu çözsün”²⁵ emrinde ailedeki problemi aile içinde çözmeyi önerirdi. Aksi durum problemi daha da büyütür. Zira devlet aynı zamanda kuvveti temsil ettiğinden, aile kuvvet ve kanun üzeri değil, sevgi, saygı ve merhamet esasları üzerine kurulur. Bazen problemi o anda görmemek veya problemin mahallini terk etmek kısa süreliğine unutmak onu çözümenin en iyi yoludur. Bunun

²⁰ Kutup, “Nisa Suresi” *Fizilal-i Kuran*. 3/55.

²¹ Kutup, “Nisa Suresi” *Fizilal-i Kuran*, 3/56.

²² “Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yarısıdır.” Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 94.

²³ “Onda ‘sükûn bulup durulmanız’ için, size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet kılması da O'nun ayetlerindedir.” Rum, 30/21.

²⁴ Giddens, *Sosyoloji*, 250.

²⁵ “Eğer karı kocanın birbirinden ayrılacaklarından endişe ederseniz, o vakit, kendilerine erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf işi düzeltmek isterlerse, Allah onları uyuşmaya muvaffak buyurur. Şüphesiz Allah alim ve habîrdir ” Nisa, 4/35.

ile ilgili olarak Hz. Ali ile eşi olan Hz. Peygamberin kızı Fatma arasında geçen bu olay buna en güzel bir örnektir. Bir gün Hz. Ali ile Hz. Fatma arasında zaman zaman vuku bulan ve bir ailede olması normal olan bir tartışma tekrar vuku bulur. Bunun üzerine Hz. Ali tartışmayı büyütmeden o problemin mahalli olan evi terk ederek mescide gider ve orda uzanır. Bu sırada Hz. Fatma'nın evine gelen Hz. Peygamber; Hz. Ali'i kast ederek: "benim amcaoğlu nerde?" diye sorduğunda, Hz. Fatma aralarındaki geçen bir tartışmadan dolayı dışarı çıktığını söylemesi üzerine Hz. Peygamber sahabeler onun aramasını istediğinde onu mescitte uzanmış halde bulurlar. Hz. Peygamber mescitte toprağın sakallına bulaştığı bir halde yattığını görünce ona: "Ey Ebu Turab kalk bakayım" deyip onu evine götürmüş ve kızı olan eşiyle barıştırmıştır.²⁶

4. Sahabe ailesi Kuranî emrin sınırlarıyla kurulduğu ve o ilkelerle yürütüldüğü için kaygan zeminden uzaktır. Unutulmamalıdır ki; süslü, tahrik edici giyim ve kokulara bürünmüş, bütün güzelliğiyle dışarıya çıkan her kadın, o güzelliği eşinden göremeyip nefesine hâkim olamayan her erkeğin gözünde eşinin küçük düşürülmesine hizmet eder ve diğerine karşı potansiyel bir tehlike oluverir. Eşini küçümsemesi, zamanla bu durum hoşnutsuzluğa, bir adım sonra nefrete ve peşinde de ondan kurtulmaya götürür. Birçok kadından duyulan şikâyet; "eşim benden hoşlanmıyor, eşim beni sevmiyor, eşim başka biriyle beraber" tarzı ifadelerin arkasında yatan gerçek de bu olsa gerek. Böylesi ciddi bir problemin çözümünü Kuran Annelerimizin şahsında bütün kadınlara şu şekilde sunuyor:

Eğer takvâ sahibi olmak istiyorsanız, edâlî konuşmayın. Kalbinde hastalık bulunan kimse kötü şeyler ümit eder. Daima ciddi ve ağırbaşlı söz söyleyin. Vakar ile evlerinizde oturun. İlk câhiliye çağı kadınlarının açılıp saçılması gibi açılıp saçılarak yürümeyin...²⁷ Mü'min kadınlara da söyle; gözlerini (haramdan) sakınsınlar ve ırzla-

²⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1981), "Fedâilü's-sahâbe", 38.

²⁷ Ahzab, 33/32, 33. Bu ayetlerin tefsiriyle ilgili olarak Katâde günümüze de ışık tutan şu bilgileri verir: "İlk câhiliyye devrinde olduğu gibi açılıp saçılmayın." Yani evinizden çıktığınızda böyle yapmayın, çünkü o dönemde kadınlar yürürken kırta kırta yürürlerdi. Allah Tealâ: bunu bu ayetle yasaklamıştır. "İlk câhiliyye devrinde olduğu gibi açılıp saçılmayın" ayetiyle ilgili olarak Mukâtil İbn Hayyân ise şu yorumu yapar: "Burada kast edilen örtüyü başın üzerine atıp bağlamamaktır. Böylece hanımların boynu, gardanı, küpesi ve diğer süs eşyaları görünürdü. İşte âyette geçen *açılıp saçılmaktan* maksad budur. Bilâhâre bu yasak bütün mü'min kadınlara da teşmil edilmiştir." Bk. Ebu'l Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsirü'l Kurani'l Azim*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, (Kahire: Darun-Neşr, 1999), 4/410. Bk. <https://al-maktaba.org/book/8473/3699#p1>

rını korusunlar; (el, yüz gibi) görünen kısımları müstesnâ, ziynetlerini göstermesinler ve başörtülerini yakalarının üzerine kadar salsınlar Kaynak: Mü'min erkeklere ve kadınlara söyle gözlerini haramdan sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar!²⁸

Bu ayette görüldüğü gibi ilahî buyruk, aileyi oluşturan erkek ve kadın için bir sınır belirleyip her birine ayrı ayrı fitratları gereği bir sorumluluk yüklemektedir. Kadın için; açılıp saçılmama, güzelliğini ve süslerini erkeğe göstermeme, gözlerini de haramdan sakındırma ile sorumluluk yüklemiştir. Erkek için ise; gözüne sahip çıkmayı, gözünün eşinden başka bir eşe, onun güzellik ve süsünden başka da bir süs ve güzelliğe bakmamasıyla ona meyletmemesini emretmiştir.

Hz. Peygamber bu konuda hassas davranmıştır. Konu ile ilgili olarak Hz. Âişe, ablası olan Hz. Esmâ'nın durumunu şu şekilde anlatır:

"Bir gün Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ ince bir elbise ile Resûlullah'ın huzuruna girmişti. Hz. Peygamber ondan yüz çevirdi ve şöyle buyurdu: "Ey Esmâ! Şüphesiz kadın ergenlik çağına ulaşınca onun şu -yüzüne ve avuçlarına işaret ederek-ve şu yerlerinden başkasının görünmesi uygun değildir." buyurmuşlardır."²⁹ Daha sonra yaşlanıp gözleri görmez duruma geldiğinde Münzir bin Zübeyr Irak dönüşü ona bir elbise göndermişti. Hz. Esmâ elbiseye dokunmuş ve "Bunu götürün ona geri verin!" demesine üzerine Münzir, "Anneciğim o ince değil, niye reddediyorsun?" diye sorunca Hz. Esmâ ise; "Evet, ince değil, ama yumuşaktır, vücut çizgilerini belli eder." Diyerek ince ve beden çizgilerini örtemeyecek kadar yumuşak olan bu elbiseyi reddetmiş, yerine Kuhistan mamülü kalın başka bir kumaşı kabul etmiştir.³⁰

5. Ailede kadın-erkek eşit değil, her biri birer eştir. Birbirlerine tahakkümle, baskıyla değil, ta'avunla, yardımla mükelleftirler. Nitekim farklı olanlara farklı kuralların uygulanması eşitliğe aykırı değildir. İçinde bulunulan durum, özellikler ve ihtiyaçlar açısından oluşan farklılıklar, her kişi veya grubun kendi içinde aynı işlemlere tabi tutulması nispi eşitliği ifade eder.³¹ Bu sebeple cinsiyete üstünlük değil, fitratına göre sorumluluk yüklenmiş, İslâm cinsiyetlerin yaratılışından tutun,

²⁸ Nur, 24/30, 31.

²⁹ Ebu Davud, *Libas*, 31

³⁰ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Haşimî el-Basrî, *Kitâbü't Tabakati'l Kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Mısır: 2001), 10/273.

³¹ Sibel İnceoğlu, "Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı Çerçevesinde Af, Şartlı Salıverme, Dava ve Cezaların Ertelenmesi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 18, (Ankara: 2001), 4.

ona yüklediği sorumluluğa kadar her bir cinsiyeti ayrı ayrı birer değer ve farklı birer dünya olarak telaki etmiş, buna göre de ayrı ayrı sorumluluklar ve karşılıklı vazifeler yüklemiştir.

6. Yekdiğerine tahakküm yerine birbirine teavün. Kadın ve erkeğin aynı özden, aynı nefisten yaratıldığını ifade eden yaratıcı,³² biyolojik ve psikolojik olarak kadın ve erkeği birbirlerinde sükûnet ve huzur duyacak şekilde³³ donanımlı olarak yaratmıştır. Birbirlerine tahakküm değil fitrî yapıları geri hayatın bütün alanlarında birbirlerine yardım edecek şekilde yaratılmıştır.

Medine’de su ihtiyacını karşılamak aileler için büyük problemdi. Fitrata uygun aile içi iş bölümün gereği olarak Hz. Ali su çeke çeke adeta göğsü ağırmiş, eşi Hz. Fatma’nın da ev işi olarak ekmek için değirmen taşından ün öğütmekle elleri nasırlaşmıştı.³⁴

7. Ailede cinsiyet tahakkümü yerine fitrata riayeti esas almıştır. Önde gelen işlevselci düşünürlerden Talcott Parsons, ailenin sanayi toplumlarındaki rolü üzerine çalışmasında özellikle çocukların toplumsallaştırılması konusunda ilgili olarak istikrarlı ve destekleyici aile yapısının başarılı bir toplumsallaşmanın anahtarı olduğuna ifade etmiştir. Çocuk yetiştirmeye ilişkin bir başka işlevselci bakış açısı ise, annenin çocukların ilk toplumsallaşma süreçleri açısından hayati önemi olduğunu ileri süren John Bowlby (1953) tarafından geliştirilmiştir. Eğer anne yoksa ya da çocuk annesinden küçük yaşta ayrılırsa-ki bu duruma anneden yoksunluk denir- çocuk büyük bir yetersiz toplumsallaşma riski ile karşı karşıya kalır. Bu durum çocuğun hayatının ilerleyen dönemlerinde toplum karşısı olması ya da psikopatik eğilimler göstermesi gibi ciddi toplumsal ve ruhsal sıkıntılar yaşamasına neden olabilir. Bowlby bir çocuğun refahının ve ruhsal sağlığının, en iyi şekilde annesiyle kuracağı yakın ve sürekli bir kişisel ilişki yoluyla güvence altına alınabileceğini savunmuştur. Anne eksikliğinin “anne vekili” ile giderilebileceğini isteksizce kabul etmekle birlikte, bu vekilin de bir kadın olması gerektiğini öne sürmüştür -ki bu durum Bowlby'nin görüşüne göre anneliğin, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, ayrıksı biçimde dişi bir rol olduğu anlamına gelir. Bowlby'nin anne yoksunluğu

³² Nisa, 3/1.

³³ Rum, 30/21.

³⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t Tabakati’l Kebir*, 10/24.

savı, kimilerini çalışan annelerin çocuklarını ihmal ettiklerini ileri sürmeye götürmüştür.³⁵

8. Eşlerin hassasiyetleri merkezli bir aile yaşamı. Sahabe ailesinde bireylerin hassasiyetleri hatta kıskançlıkları dahi dikkate alınmıştır. Zira bir aile için iki tarafın da çabalaması gerekir. Aksi takdirde iki kürekli teknede bir kişinin bir küreği çekmesiyle teknenin kendi ekseninde dönmesi gibi ailenin devrilmesi kaçınılmaz olur. Bu tür problemlerin başında da eşler arası kıskançlık problemi gelir. Günümüzün de en önemli problemlerinden biri olan bu hastalığın o döneminde aile bireylerinin arasında da var olduğunu ancak bunun karşılıklı hassasiyetlerle giderildiğini görmek mümkündür. Mesela Hz. Peygamberin baldızı Esmâ bnt. Ebu Bekr eşi Zübeyr b. Avvam'ın kıskanç durumunu dikkate aldığını görüyoruz. Esmâ, bu durumu şöyle anlatır: Bir gün hurma çekirdeklerini başımdan taşıyordum. Etrafında bazı sahabeler varken Hz. Peygamberle karşılaştım. Beni çağırdı ve ardından terekesine almak için devesini ihladı. Ben de erkeklerle beraber gitmekten utanımdım. Zübeyr'in kıskançlığını düşünerek reddettim.³⁶ Hatta bu kıskançlık durumu bazen Esmâ'yı zorlayan bir problemle dönüşmüş ve bu problemi babası Ebu Bekr'e iletildiğinde babası Ebu Bekr: bu durumu bir krize dönüştürme yerine, eşinin hastalık haline gelen bu kıskançlığına sabretmesini tavsiye ederek³⁷ ailenin belki de dağılmasına en azında zarar görmesine engel olmuştur.

Sonuç

Dini metinlerin kadının aleyhinde yorumlanmasıyla beraber kadın toplumsal hayatta geri plana itilmiştir. Daha sonra Aile sanayi devrimiyle beraber ezilen kadın sınıfının haklarını dillendirme söyleminin neticesi olarak ortaya çıkan Feminist anlayışın belli bir süre sonra fitrî yaşamdaki iş bölümünün dengesini bozarak haksızlığı gidereyim derken bir başka haksızlığın kapısını aralamıştır. Böylece kadın ifrat ve tefrit savrulmaları arasında yine ezilmiştir. İslâm'ın temel esaslarını kendine ölçü yapan sahabe ailesi, İslâm ilk nüvesinin olduğu, geçmişi câhliye kültürüne uzanan ancak Kuran'ın hakikatlarıyla yeniden inşa edilmiş bir ibret ve model dönem olmuştur. Kısacası; özgürlük yerine sorumluluk, üstünlük yerine iş bölümü, hakkaniyet, hürriyete bedel adalet, eşitlik yerine ise adaleti esas almıştır.

³⁵ Giddens, *Sosyoloji*, 516.

³⁶ İbn Sa'd *Kitâbü't Tabakati'l Kebir*, 10/271.

³⁷ İbn Sa'd *Kitâbü't Tabakati'l Kebir*, 10/271.

Aile bağlamında Evlilikte cinsiyet eşitliği yerine cinsiyet sorumluluğu merkezli, fitrata dayalı bir iş bölümüyle iki tarafın da kendine ait özel alanı öncelenmiştir. Karşılıklı sorumluluk ve adalet ilkesini esas almıştır.

Kaynakça

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *Müsned*, thk. Muhammed Şakir, Kahire: Daru'l-Hadis, 1995.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Şaḥîh*, Kahire: Matbaatu'l-Mısriyye, 1953.

Dursun, Davut, "İnsan Hakları", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul: Risale Yayınları, 2: 1990.

Ebû Dâvûd, Süleyman es-Sicistani el-Ezdi, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Dimaşk: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 2009.

Elisabeth Beck & Ulrich Beck, "Aşkın Olağan Karmaşası", *Sosyoloji: Başlangıç Okumaları*, ed. A.Giddens, çev. G. Altaylar, İstanbul: 2010.

Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Yayına Haz: Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.

Harman, Ömer Faruk, "Kadın", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24/84-89. İstanbul: TDV.Yayınları 2001.

İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l Kurâni'l Azim*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Kahire: Darun-Neşr 1999. 1-8. Bk. <https://almaktaba.org/book/8473/3699#p1>

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Haşimî el-Basrî, *Kitâbü't Tabakati'l Kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mısır: 2001.

İnceoğlu, Sibel, "Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı Çerçevesinde Af, Şartlı Salıverme, Davaya ve Cezaların Ertelenmesi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 18, (2001), 41-71. Erişim: 11 Aralık 2019.

<http://www.calismatoplum.org/sayi11/inceoglu.pdf>.

Karaman, Hayreddin vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Kitâb-ı Mukaddes, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1996.

Köse, Saffet, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017.

Kutup, Seyyid, "Nisa Suresi" *Fizilal-i Kuran*, çev. Heyet, İstanbul: Çelik Yayınları, 1993.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları 1981.

Rousseau, Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, İstanbul: Say Yayınları, 2013.

TBMM İnsan haklarını İnceleme Komisyonu, *Kadın ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddeti İncele Raporu*, 24. Dönem 2. Yasama Yılı, Ankara: 2011.

TARİKAT-İ MUHAMMEDİYYE BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN AİLESİNE MENSUBİYET

*Ali Tenik **

Özet

Bu çalışmada, Hz. Peygamber, soy ve nesep yönünden ele alınıp incelemenin ötesinde, Allah'tan aldıklarını yaşantısıyla insanlara örnek olarak gösterdiği öğretilerle yetişen en geniş bir aile olan "Mü'minler ailesine" mensubiyetin hakikati ve gerekleri tasavvufi bir perspektifle değerlendirilecektir. Tasavvuf ilminin Kur'ân'dan aldığı bilgiyle kendisine her konuda örnek aldığı, Allah'ın "Habibim" sıfatıyla nitelendirdiği, Yaraticının en güzel yaratılışla yaratıp mahlûkatın şerefli varlık olarak tanımladığı insanların en seçkini Hz. Peygamber'in kendisine ve kendisini takip eden mü'minlerin "Peygamber ailesi"ne mensubiyet hakikati ele alınacaktır. Zira mü'minlerin, Hz. Peygamber'e olan bağlılığı kan bağı da dahil bütün bağ ve alakaların ötesinde bir bağlılıktır. O, mü'minlere karşı öylesine merhameti ve şefkatlidir ki, onlara dokunacak bir musibet tıpkı kendisine ve ailesinin bir ferdine gelmiş gibi kendisini derinden sarsar. Aynı şekilde mü'minler içinde Peygamber, kendi canlarından daha yakındır. Tasavvufta kabul gören "Tarikat-i Muhammedî" anlayışında, Hz. Peygamber'e mensubiyetin gerçeği; Allah'ın vaad ettiği hükümler gereğince bir hayat yaşamak, "Peygamber ailesinin" bir ferdi olmak, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı ve hayatın her aşamasında hâline, ameline yansıttığı şekilde yaşamaktır. Bazı mutasavvıflarca benimsenen ve savunulan diğer bir anlayış ise, "Hakikat-i Muhammediyye" dir. Bu anlayış, Hz. Peygamber'e yönelik yapılan bazı yönleriyle amacını aşan aşırı yorumları ihtiva etmektedir. "Tarikat-ı Muhamedî" gerçeğinde ise, hayatın her konusunda Hz. Peygamber'i örnek alarak onun yaşadığı hayatı yaşamak anlayışı ifade edilmektedir. Tebliğimiz bu özet çerçevesinde Hz. Peygamberin ailesine mensubiyetin gerçeğini bilimsel bir perspektifle ortaya koyacaktır.

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. ali.tenik1@gmail.com

Giriş

Hz. Peygamber, soy ve nesep yönünden ele alınıp incelemenin ötesinde, Allah'tan aldıklarını yaşantısıyla insanlara örnek olarak gösterdiği öğretilerle yetişen en geniş bir aile olan "Mü'minler ailesine" mensubiyetin hakikati ve gerekleri tasavvufî bir perspektifle değerlendirmek bu konudaki tartışmaları, müphem olan konulara bir netlik getirecektir. Tasavvuf ilminin Kur'ân'dan aldığı bilgiyle kendisine her konuda örnek aldığı, Allah'ın "Habibim" sıfatıyla nitelendirdiği, Yaratıcının en güzel yaratılışla yaratıp mahlûkatın şerefli varlık olarak tanımladığı insanların en seçkini Hz. Peygamber'in kendisine ve kendisini takip eden mü'minlerin "Peygamber ailesi"ne mensubiyet hakikati ele alınacaktır. Zira mü'minlerin, Hz. Peygamber'e olan bağlılığı kan bağı da dahil bütün bağ ve alakaların ötesinde bir bağlılıktır. O, mü'minlere karşı öylesine merhameti ve şefkatlidir ki, onlara dokunacak bir musibet tıpkı kendisine ve ailesinin bir ferdine gelmiş gibi kendisini derinden sarsar. Aynı şekilde mü'minler içinde Peygamber, kendi canlarından daha yakındır.

Tasavvufta sûfler tarafından kabul gören "Tarîkat-i Muhammedî" anlayışında, Hz. Peygamber'e mensubiyetin gerçeği; Allah'ın vaad ettiği hükümler gereğince bir hayat yaşamak, "Peygamber ailesinin" bir ferdi olmak, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı ve hayatın her aşamasında hâline, ameline yansıttığı şekilde yaşamaktır. Bazı mutasavvıflarca benimsenen ve savunulan diğer bir anlayış ise, "Hakikat-i Muhammediyye" dir. Bu anlayış, Hz. Peygamber'e yönelik yapılan bazı yönleriyle amacını aşan aşırı yorumları ihtiva etmektedir. "Tarîkat-ı Muhamedî" gerçeğinde ise, hayatın her konusunda Hz. Peygamber'i örnek alarak onun yaşadığı hayatı yaşamak anlayışı ifade edilmektedir. Yani Allah tarafından Hz. Peygamber'e bahşedilen ontolojik/varlık, epistemolojik/bilgi, ahlâk/eylem gibi ayrımlar yapılmaksızın hayatla ilgili her konunun hakikati bir bütün olarak rabbânî perspektifle verilir. Zira sûflere göre, Allah ilminin varlıktaki görünümü Hz. Muhammed vasıtasıyla insanlara tam olarak ulaşmaktadır. Çünkü Peygamber, yaşadığı hayatla Allah ilmini ortaya koyup yansıtan pürüzsüz aynadır.¹

¹ Mevlânâ Muhammed b. Muhammed Celâleddin el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004), II, 393.

Peygamber Ailesine Mensup Olmanın Hakikati

Hz. Peygamber, her insan gibi bir aileye mensuptu. O, yaşadığı toplumda soylu bir nesepten gelen bir şahsiyetti. Her insan gibi bir çocukluk ve gençlik dönemi hayatı yaşadı. Onun yaşadığı hayat, diğer insanlardan farklı olarak Allah'ın terbiyesinden ve gözetiminde geçti. O, her insan gibi evlilikler yaptı, çocuk ve torun sahibi oldu. Her insan gibi ailesi ve akrabalarıyla ilgilendi, insanlar arasında sıla-ı rahimin güzel örneğini gösterdi. Fakat bunun ötesinde O, bütün bu olağan hayatın dışında Allah tarafından gönderildiği çok milletli, çok ırklı, çok renkli kocaman bir toplum/ümme ailesinin reisiydi. Fakat o sadece kendi nesebinden gelen çocuklarının babasıydı (el-Ahzâb, 33: 40). Bütün bu gerçeklerin yanı sıra bütün insanlık alemine gösterdiği sevgi ve şefkatin aynısını bütün varlık türlerine göstermekteydi. O, her varlığın diline hâkim olduğu için kendisinden ne bir taş ne zerre büyüklüğünde bir böcek ne de başka bir varlık rahatsız olurdu. Milyonlarca varlık alemi onun sevgi ve şefkatine hayrandı. Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı ilmin gereği olarak bu ilimden bütün varlıkları nasiplendirmek vazifesiyle yükümlü olduğundan rabbinden aldığı bütün güzellikleri tam olarak yerine getirdi, yani muhatabına ulaştırdı.

O'nun "üsve-i hasene/güzel örnek" (el-Ahzâb, 33: 21) olarak nitelendirilmesi görevli geldiği toplumun reisi olması konumunu ifade etmektedir. Çünkü kendisine uymak, Allah'a uymaktır. Hz. Peygamber, bütün varlık evrenini gözetleyen, onlara Allah'ın bilgisiyle donanan bir hayatı müjdeleyen, sadece iyiye ve güzele tereddütsüz bir şekilde uymaya teşvik eden Allah ilminin kandilidir. O bu görevini yerine getirirken Allah'tan aldıklarını önce kendisi yerine getirir, daha sonra kendi hayatında ahlâk ve hâle dönüşen bu hakikatleri diğer insanların yerine getirmesini isterdi (el-Ahzâb, 33: 45-46).

Hz. Peygamber, bütün varlık alemlerine rahmet/merhamet (el-Enbiyâ, 9: 107) için görevlendirilen bir elçi olarak bütün varlıkların havaya ve suya ihtiyaç duyup kandiği gibi, Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiklerine hayati derecede ihtiyaçları vardır. O, dokunduğu her varlığa bu ihtiyacı ulaştırmıştır. "Rahmet" kelimesi "varlık" anlamına geldiği için her varlık türünün varlığını sürdürebilmesi için Allah'tan aldığı bir tecellî vardır. Zira kendilerine verilen can ve bilgiyle hiçbir varlık yoktur ki, Allah'ın ilminden habersiz olsun. Câmîd/donuk-muharrîk/hareketli bütün varlık türleri algı ve idrak yeteneğine sahiptir. Bu varlık taş, toprak, sıra, ma-

sa olduğu gibi herhangi bir bitki ya da hayvan türü de olabilir (el-Hadîd, 56: 1; el-Haşr, 59:1; es-Saff, 60: 1). İşte bunun içindir ki, bütün varlık âlemi Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı rahmet atmosferinin bir bireyidir. Peygamber, bütün varlık evrenine gönderildiğinden ötürü, her inanan kişi bu ulvî ailenin bir bireyidir. Bu ailenin evrenselliği, aile reisinin yüce bir yaratılış/ahlâk üzerinde oluşunu da gerektirir (el- Kalem, 68: 4).

Hz. Peygamber öyle bir ilâhî fitrata sahiptir ki, Allah'ın yeryüzündeki halifesi/vekili olması hasebiyle kendisine teslim olup getirdiği risâlet kubbesinin altına giren herhangi bir mü'min üzüntüsü kendisine ağır gelir. Onların dertleriyle dertlenir her türlü ihtiyaçlarına tereddütsüz karşılık verir. Mü'minlere düşkün olduğu için onlara daima şefkat ve merhamet kucağını açar (Âl-i İmrân, 3: 159). Allah'tan aldığı ilim gereği mü'minlere kanat gererek her durumda onların ihtiyaçların karşılar. Kendisine inananları, kendinden bir parça olarak görür. Zira kendisi bir rivayette bu hâli şöyle ifade etmektedir: "Mü'minler, birbirlerini sevmekte, birbirlerine acıyıp merhamet etmekte ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir organı hastalandığında diğer organlar da aynı acıyı yaşar."² Yaptığı hiçbir iyiliği, asla karşılık bekleyerek değil, yalnızca Allah böyle murat ettiği için yerine getiren bir örnek kâmil bir şahsiyettir (eş-Şu'arâ, 26: 127).

Ailenin değeri, birlikteliği, aile bireylerinin birbirlerine sevgiyle bağlılığı, bir tarağın dişleri gibi eşit olmaları, bir vücudun organları gibi birbirlerinin acısını hissetmeleri, bir duvarın tuğlaları gibi birbirleriyle kenetlemeleri, kaynaşmalarını sağlayan tek hakikat, Allah'ın bu konudaki hükümlerinin hayatta harfiyen yerine getirmesiyle gerçekleşir. Allah, bir insanın hayatının her bölümünde, her safhasında olduğu gibi, bir ailenin nasıl teşkil edileceğini, bu ailenin hak ve hukukunun ne olduğunu, ailenin ayakta tutacak şartların neler olduğunu, o aileye kimin dâhil olduğunu kendi hükümleriyle peygamberlerin hayatlarından örnekler vererek ortaya koymaktadır. Mesela Nuh peygamber, oğlunu tufanda kurtarmaya çalışırken, Allah, kendisini uyararak, oğlunun ailesinin dışında olduğunu hatırlatır. "Nuh, Rabbine duâ edip dedi ki, "Ey Rabbim! Oğlum benim ehlimdendi/ailemdendi Senin vaadin de elbette haktır" (Hûd, 11: 45) "Allah, Ey Nûh! O, kesinlikle senin ehlin/ailenden değildir. Çünkü o, sâlih bir amel sahibi değildir. Hakkında bilgin olma-

² Buhârî, "Edeb," 27; Müslim, "Birr," 66.

yan bir şeyi benden isteme.” (Hûd, 11: 46) İşte Allah, hükmüyle kimin peygamber ailesinden olduğunu ifade ederken, ailenin oluşumunu ve temelini Allah’ın muradına göre şekillendiğini açıkça ifade etmektedir.

Aynı şekilde Allah, aile bağının hakikatini Hz. Lut’a da karısı üzerinde hatırlatmaktadır. “Elçiler "Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşinden başka sizden hiçbiri geride kalmayın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?" (Hûd, 11: 81) dediler. Allah’ın bu hükümlerinden vadettiği hakikat, ailenin kan bağından gelen bir oluşumun ötesinde Allah’ın hudutlarına göre bir hayat yaşayan kişilerden meydana gelen bir çatı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu gayeyle bir araya gelenler, biyolojik bağın ötesinde gerçek aile bağı olan ve Allah’ın ipine sarılmakla gerçekleştirirler. Nitekim Hz. İsa, mü’min kişinin varoluşunu gerçekleştirmesini bir anneden dünyaya gelmek değil, Allah’la doğum olduğunu ifade etmektedir. Allah’ı yaşamak birlikteliğiyle bir araya gelen ve Hz. Peygamberi de bu hayatın reisi olarak gören, hayatlarını peygamberin yaşadığı gibi yaşayanların bir arada yaşadığı bir kurumdur.

Hz. Peygamber’de ailesinin/ehl-i beyti’nin fonksiyonunun nasıl olacağını Hz. Nûh’un gemisine benzeterek, kimin kendi ehlinde/ailesinde olduğunu açıkça beyan etmektedir: “Ehl-i beytim Nûh’un gemisi gibidir; ona binen kurtulur, uzak duran boğulup helâk olur.”³ Hz. Peygamber yine başka bir rivayette bu konu hakkında şunları beyan etmektedir: “Haberiniz olsun ki ey insanlar! Ben ancak bir insanım. Size iki ağır emanet bırakıyorum. Bunların birincisi, Allah’ın kitabıdır; onda mutlak hidayet ve nûr/bilgi vardır. Bundan dolayı Allah’ın kitabına sarılınız. Diğeri de ehl-i beytimdir. Ben ehl-i beytim hakkında sizlere Allah’ı hatırlatıyorum.”⁴ Başka bir rivayette Resûlullah’a ehl-i beytin kim olduğu sorulduğunda şu cevabı verir: “Bütün muttaki mü’minler ehl-i beytimdir.”⁵ Hemen ardında şu ayeti okur, “*O’nun dostları ancak muttakilerdir*” (el- Enfâl, 8: 34). Aynı şekilde Hz. Peygamber, yakın sahabeden Selman-ı Fâris hakkında da “Selman ehl-i beytimdendir” sözü Hz. Peygamber’in ehl-i beyt/ailesine kimlerin dâhil olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

³ Hâkim, Müstedrek, III: 151; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 157.

⁴ Müslim, Fedâilü’s-Sâhâbe, 36.

⁵ Taberânî, el-mu’cemu’s-sâğir, I, 115.

Hz. Peygamberin Kur'ân Ayetlerinde ve Kendi İfadelerinde Mü'minlere Olan Merhameti

Hz. Peygamber, sevgi ve merhametiyle o derece farklı bir konumdadır ki Allah, bu üstünlüğü yemin ederek şöyle ifade eder: “And olsun içinizde öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin üzülmeniz sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir.” (et- Tevbe, 9: 128) Allah'ın Hz. Peygamberi bu ahlâk/hâl ile donatması, Hz. Peygamber'in mü'minlere ebeveynlerinden daha bir yakın bir konumda olduğunun hakikatini ifade eder. Bu yüzden Hz. Peygamber, Allah'ın kendisini müminlere karşı olan yakınlık ve merhametini şöyle ifade etmektedir. “Hiç şüphesiz ben size bir babanın evladına olan yakınlığı gibi bir mesafedeyim”⁶ diyerek bütün herkesi rahmet/merhamet kanatlarının altına alır. Bu öylesine bir şefkat ve merhamettir ki, ateşe düşen kelebekleri kovmak ya da korumak gayesiyle onları bütün tehlikelerden korumak gibidir.⁷ Hz. Peygamber, mü'minler için elzem/hayatî olan bir şahsiyettir. Bu yüzden sahabe kendisine “annem-babam sana feda olsun ya Rasûllah” diye hitap ederdi. Çünkü Hz. Peygamber, her mü'min için nasıl hayatın merkezinde olduğu gibi, sahabenin hayatının iksiriydi. Resûlullah, bir rivayette kendisiyle mü'minlerin yakınlığını şöyle açıklamaktadır: “Ben Allah'tanım, mü'minler de bendendir.”⁸

Allah'a itaat edip bağlanan insanlar, Allah'ın kendilerinden dilediği hayatı yaşarlar. Allah'ın sevin dediği ve kendisine itaati bizzat Zât'ına itaat olarak gördüğü Peygamber'e uymak, Allah'ın hükmünün gereğidir (en- Nisâ, 4: 80). Allah'a şartsız ve kayıtsız bağlanan kişi, hayatının her aşamasında hâllerinde/eylemlerinde ve sözlerinde peygamberler gibi Allah'ı benliklerinde/nefislerinde yaşarlar. Zira Peygamber, her mü'min için Allah'ın cemâlinin/güzelliğinin görünür kıldığı örnektir. Mü'minlere göre, Hz. Peygamber'e sâdık kalmak Allah'a sâdık kalmaktır. İnsanın “mü'min kişilik” kazanması ancak Allah'ın ilmi, hükmü ve muradıyla kimlik kazanan Hz. Peygamber'in kişiliğine bürünmekle mümkün olur.

Peygamberler, sadece Allah'ın gönderdiklerini insanlara açıklarlar. Görevlerini de yerine getirirken, hiç kimseden korkmadan, çekinmeden Allah'ın kendilerinden istediklerini yerine getirirler. Aynı şekilde Allah'ın kendilerinden diledikle-

⁶ Ebû Dâvud, “Tâharet,” 4.

⁷ Buhârî, “Rikâk,” 26.

⁸ Ali el-Kârî, el-esrârü'l- merfû'a, 119.

rine uymada da herhangi bir yanlış yapmakta titizlikle sakınırlar (el-. Ahzâb, 33: 39). Peygamberler, hayatla ilgili her bilgiyi Allah'tan aldıklarından kendilerine inananların bu bilgilerin dışında herhangi bir bilgiyle hareket etmeleri asla mümkün değildir (el- Ahzâb, 33: 36). Allah'a tam bağlılık olan iman, tereddütsüz olarak peygamberlerin Allah'tan aldıkları gerçeklere göre yaşamaktır (en- Nisâ, 4: 65). Peygamberlere düşen görev de yalnızca Allah'tan aldıkları hükümleri/bilgileri açık bir şekilde eğmeden bükmeden, ekleme ve çıkarma yapmadan insanlara harfiyen aktarmaktır (el-Mâide, 5: 92, 99; en-Nûr, 24: 54). Çünkü peygamberlerin tek görevi, sadece insanlara hayat veren şeylere çağırırlar (el-Enfâl, 8: 24).

Kur'ân, hiçbir tereddütte mahal vermeden, Hz. Peygamber'in ve peygamberlerin yalnızca Allah'ın hükümlerine göre konuştuğunu ve yaşadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Allah'ın bu konuya dair hükümlerine baktığımız zaman gönderilen bütün peygamberler ve onlara verilen her kitap varlıkların tümüne ilim, rahmet/merhamet ve şefkat getirmiştir (el-En'âm, 6: 154; el-A'râf, 7: 52; Yûnus, 10: 57; el-İsrâ, 17: 82). Eğer insanlar da Allah'a teslim olup peygamberlere iman ederlerse, Allah'tan aldıkları bu hakikatle kendileri de bütün mevcudata merhamet ederler (Âl-i İmrân, 3: 132; en-Nûr, 24: 56). Aynı şekilde Hz. Peygamber'in bütün varlıklara karşı nasıl bir ahlâk/hâl içinde olduğunu da açık bir ifadeyle beyan etmektedir.

Tasavvuf Perspektifinde Hz. Peygamber'in Mü'minlere Yakınlığı

Sûfîler, Allah'ın yaratmış olduğu bütün varlıkların Allah'ın bitmez tükenmez kelimeleri/ilmi olduğunu kabul ederler.⁹ İnsan, âlemin gayesi olmasından dolayı Allah'ın ilmindeki sübutu yönünün önceliğine rağmen ortaya çıkışı bakımından âlemdeki diğer varlıklardan en son ortaya çıkan gaye varlıktır. Yani âlem insanın asli unsuru olarak görünse de insan, Allah'ın yaratma fiilinde bütün âlemin gayesi ve âlemin varoluşunun sebebi ve aslidir. İnsan ise varlık alemindeki en yetkin ve kuşatıcı kelime/ilimdir.¹⁰ Bu yüzden insan, Allah'ın ilminin lafızlara bürünmüş hali olan Kur'ân ile Allah ilminin ayrıntılı olarak yer aldığı alemleri tamamlayıcı mahiyettedir. İnsan öyle bir varlıktır ki hem alem hem Kur'ân onunla gerçek anlamına kavuşur. Bu anlayışla hareketle Allah'ın kelimelere bürünen hali olan Kur'ân Allah'ın

⁹ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk. Ebu'l A'lâ Affî, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1946), 211.

¹⁰ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Futûhâtu'l Mekkiyye*, (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), I: 136.

murat ettiği, dilediği şekilde yaşayan, yani Kur'ân'ı kelimelerden ahlâka hayata geçiren Hz. Peygamber ile özdeştir. Hz. Peygamberi görmeyen kişinin Kur'ân'ı anlayıp yaşaması, Peygamberi görmesi O'nunla yaşaması gibidir. Onun için Kur'ân ile Kur'ân'ı Allah'ın muradı gereği yaşayan Hz. Peygamber arasında fark yoktur. Kur'ân, Allah'ın kelamı ve sıfatı olduğu gibi Hz. Peygamber de Allah'ın kelamı ve sıfatıdır. Kur'ân'ın cismanî oluşu, yani hayatta görünümü Hz. Muhammed'dir.¹¹ Bu yüzden O, mü'minlerin ailesinin kubbesi, çatısıdır.

Hz. Muhammed, insanlara gönderişiyle Allah'ın vahyinden ya da Allah'ın varlık aleminde ilminin zuhurundan başka bir şey değildir. Bu yüzden Peygamberin, hayatının her yönü ve yaşadığı hayat Allah'ın ahlâkının aynısıdır. Sûfilerin, Hz. Peygamberi “insânî hakikat” olarak görmeleri, yaşadığı hayatı kendilerine istikâmet olarak seçip bu yolu, “Tarîkat-ı Muhammedi” diye isimlendirmelerinin sebebi Hz. Peygamberin ahlâkının, hâlinin Allah'ın ilmi olan Kur'ân la eş değer olarak görmelerindedir. Aynı şekilde tasavvuf tarikatlarının bütünü silsilelerinin başına Hz. Peygamberi koyarak, ilimlerinin, yollarının, hayatlarının peygamberin yaşadığı hakikat olduğunu ifade etmektedirler. Diğer taraftan tasavvuf ve tarikat içinde olduğunu iddia eden fakat tasavvuf ilminden istifade edemeyen bazı kişiler bu hakikati istismar ettiler. Hatta tasavvuf ve tarikat araştırmacıları da objektif davranmayarak üzerinde çalıştıkları tasavvuf ve tarikat şahsiyetleri Arap bir menşeden gelmemelerine rağmen Hz. Peygamber'in soyuna, ehl-i beytine “seyyid” gibi kavramlarla hiçbir ilmî ve tarihsel değeri olmayan bilgilerle ilişkilendirmeye çalıştılar.

Sûfiler, Hz. Peygamberin yolunu, “Hakikat-ı Muhammediyye” ya da “Nûr-ı Muhammedi”¹² şeklinde isimlendirerek peygambere olan bağlılıklarını Allah'ın peygambere verdiği değerinin aynısı olduğunu ifade ederler. Fakat bu kavram, zamanla bazı tasavvuf yorumcularının aşırı yorumları neticesinde anlam kaymasına sebep oldu. Öyle ki felsefecilerin sudur nazariyesi anlayışı, “Hakikat-ı Muhammediyye” kavramına giydirilerek gayesinin dışına taşındı. Diğer taraftan bazı araştırmacılar, Hakikat-ı Muhammediyye anlayışının tarihsel şahsiyet itibarıyla Hz. Muhammed ile bir ilgisinin olmadığını iddia etmektedirler. Bu gibi iddialar Allah'ın hükümleriyle ortaya koyduğu görevi, misyonuyla ilgili ilâhî ilimle çelişmektedir. Bu çalışmada ele aldığımız konu, bazılarının da iddia ettiği gibi “insân-ı kâmil” olarak

¹¹ İbnü'l-Arabî, *Futûhâtu'l Mekkiyye*, IV: 61.

¹² Suad Hakîm, *el-mu'cemu's-sûfi*, (Beyrut: Dâru'n-Nedve, 1981), 161.

vasıflandırılan Hz. Peygamber'in "velî" den farkının olup olmadığını araştırmak ya da yukarıda ifade edildiği gibi "Muhammedî hakikat" ile Hz. Muhammed'in tarihsel şahsiyeti arasındaki ilişkinin mahiyetini aramak değildir.¹³

Hakikat-ı Muhammediyye, insanın rabbânî hakikatini temsil ettiğinde "hakikat-ı insâniyye" ismiyle de anılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bazı sūflerin aşırı/uc anlamlar yüklediği Hakikat-ı Muhammediyye gerçek anlamıyla insanın bilgi/ilim hakikatini temsil ederken zamanla hemen hemen her şeyin, yani bütün varlıkların, nesnelere Muhammedî hakikat açılımı ortaya çıktı. Öyle ki, bu aşırı yorumcular, Hz. Adem'in varlığının gerçekleşmesinin bilgisini bu kavrama bağlarlar. Hz. Adem'in varlığından meydana gelen bilgiyi gizli hazinenin tümüne sahip olan Hakikat-ı Muhammediyye'nin bir parçası olarak görürler. İnsanın/Âdem'in şeklinin Muhammedî hakikatinin isminin suretinde yaratıldığını söylerler. Hz. Peygamberin, "Ben yaratılış olarak peygamberlerin ilki; gönderiliş olarak ise sonuncusuyum"¹⁴ rivayetinden yola çıkarak bu anlayışlarına delil olarak getirirler. Hatta bu yorumcular, "insana kendi ruhumdan üfledim" (el-Hicr, 15: 29) ayetini rûh-ı Muhammedî'den bir nefha olduğunu iddia ederler.¹⁵ İşte bu anlayışla, Allah'ın kitabında peygamberine verdiği değeri kendi nefislerinden ortaya çıkan yorumlarla asli mecrasında kaydırarak başka bir renge boyadılar.

Bu anlayışı savunanlar, Allah'ın Hz. Peygamber'e verdiği asli değeri unutmaktadırlar. Hz. Peygamber, insanlar arasında seçilip rabbânî eğitimden geçip, övülen bir makama çıkmasına rağmen (el-İsrâ, 17:79) çevresindeki insanlara "*Ben de sizin gibi bir insanım*" (el- Kehf, 18: 110) mesajını vermiştir. Peygamber, insanlara sadece ve sadece Kur'ân ahlâkına, yaşantısına çağırarak kendisiyle insanlar arasındaki farkın, "*Bana sadece vahyedilir*" (el- Kehf, 18: 110) şeklinde ifade etmiştir. Mü'minler de Hz. Peygamber'i Allah'ın bu bilgisi çerçevesinde değerlendirirler.¹⁶ O'nun asıl vazifesinin cüzleri külle bağlayan bir şahsiyet olmasıdır. Yani insanları Allah'a ulaştıran en büyük âlim ve en sağlam bağ olarak görmüşlerdir.¹⁷

¹³ Osman Nuri Küçük, *İnsan-ı Kâmil*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 152.

¹⁴ Müslim, "Kader", 16.

¹⁵ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Futûhâtü'l-Mekkiyye*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 2: 67.

¹⁶ Ali Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 103.

¹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, 1: 2813; 4: 2978-79.

Tasavvuf anlayışında Hz. Peygamber, vücûd/ontolojik olarak bütün âlemin, yani her şeyin varoluş sebebi olduğu gibi, insanları Allah'ın bilgisine ulaştırmada yani epistemolojik olarak varlığın bilgi kaynağıdır. Hz. Peygamber, insanları bilgi/ilimle aydınlatmak göreviyle vazifelendirilmiştir. Nitekim Allah bu yükümlülüğü şöyle ifade etmektedir: “*Sen, sadece bir uyarıcısın ve bütün toplumlar için yol göstericisin.*” (en-Nahl, 16: 125) Peygamber'in insanlara verdiği bu ilim/bilgiler yalnızca “doğruluğu besbelli gerçeklerin ta kendileri” olduklarından dolayı onların Allah'la aydınlanmalarını sağlar. (en-Neml: 27: 79) Zira Allah, Peygamberine “*daha önce bilmediklerini sana öğretti*” (el-Bakara, 2:150) diyerek, ilmini önce peygamberlere öğretmek daha sonra onların vasıtasıyla bütün insanlara öğretmektedir. İnsanlara öğretilen bütün eşyanın bilgisi bütün yaratılan her varlığın bilgisini aşarak en üst seviyeye çıkan bilgidir. Hz. Peygamber, mü'minlerin ilimlerini aldıkları kandildir. Peygamber, ilmi almak için Allah'a yönelir, Allah'tan aldığı ilmi insanlara ve diğer varlıklara yönelerek Allah'tan aldığı ilmi onlara eksiksiz bir şekilde ulaştırır.¹⁸ İşte Allah tarafından peygambere yüklenen bu ilim, kim Allah'ın dileğince yerine getirirse, o kişi, peygamberin ehli/ailesinin bir bireyi olur.

Hz. Muhammed'in bir bütün olarak benliğinde yaşanan Allah ilmi ve peygamberlik vazifesi onun bütün hayatını tamamen ihata etmektedir. Onun ontolojisi, epistemolojisi ve yaşadığı hâl, Allah'ın hükümlerinin bilfiil etkin hale gelmesi neticesinde kendisinden Allah'ın murad ettiği ahlâk tezahür eder. Hz. Peygamber, risâlet göreviyle gönderilişi, Allah'ın vahyinden ya da bütün ilminin bir insan üzerinde zuhurunun en güzel örneğidir. Peygamberin hayatı, Allah'ın ahlâkından başka bir şey değildir. Zira ahlâk; hayat, eylem, fiil, hâl ve amel etmekten başka bir şey değildir. Allah'ın ahlâkı ise, Allah'ın insanlardan dilediği hayatın, yani hükümlerinin hayatta uygulanmasının kendisidir. Diğer bütün varlıklar, yani eşya ya da nesnelere sadece Allah'ın belli tecellilerini/sıfatlarının görünümünü açığa vururken, Peygamber ise, Allah'ın hükümlerinin insan türü üzerinde taşınıp ve yaşanmasının en güzel örneğidir. O, Allah'ın bütün ilmini/nurunu Allah'ın muradı gereğince tam olarak taşımaktadır. Allah'tan alınan ilim küllî olarak sadece Hz. Peygamber tarafından alınır fakat diğer varlıktaki ilâhî görünüm kısmı olduğundan dolayı kişinin Allah'a olan kurbiyet/yakınlığına göre alınır. Hz. Peygamber, küllî/bir bütün haki-

¹⁸ Hakim, *el-mu'cemu's-sûfi*, 471.

katin bütün hâllerini üzerinde taşımaktadır. O, Allah'tan gelen bütün ilimlerin hakikatiyle tamamen özdeştir.

Hz. Muhammed, Allah'tan aldıklarını hayatında yani ahlâkıyla yaşadığından dolayı sûfler tarafından Allah'ın bir insanda dilediği hayat/ahlâkın tam olarak görünümü ortaya çıkar. Bu yüzden "ilâhî varoluş" kendisiyle başlar. Çünkü Hz. Peygamber, alemlere vurulan Allah mührüdür. Hz. Peygamber, Allah'ın insanlara gönderdiği bütün ilmini tam olarak üzerinde taşıyan bir kandil/mişkat olması hasebiyle sûflere göre alemlere/varlık türlerine Muhammedî Hakikat/Allah'ın saf ilmiyle açılmaktadır.¹⁹ Çünkü Hz. Peygamber, Allah'tan gelen bütün ilimleri mükemmel bir şekilde yaşayandır. Bazı sûfler yukarıda ifade edilen aşırı yorum çerçevesinde bu anlayışı "varlık ağacı" benzetmesiyle ifade ederler. Onlara göre, varlık, bir ağaç olarak düşünüldüğünde bu ağacın kökü, tohumu "Muhammedî hakikat" tir. Hz. Muhammed, ilâhî rahmetle bütün varlığı kuşatmıştır. Bu rahmetten faydalanmayan hiçbir varlık yoktur. "Seni alemlere rahmet olarak gönderdik" (el-Enbiyâ, 21: 107) hükmünü de bu görüşe delil olarak getirirler.²⁰ Sûflere göre, Allah'ın ilmini halka/yaratılmışlara taşıyan Hakikat-ı Muhammediyye'dir. Bu yüzden Hz. Peygamber, "Hakku'l-halk" vasfını taşıyan kimsedir.²¹ Sûfler, her türlü hakikatin kaynağı olarak kabul edilen insan benliğinden yola çıkarak Hz. Peygamber'in velayet mertebesine ulaşmayı gaye edinirler.

Sonuç

Kur'ân perspektifinde bakıldığında, var olan hiçbir nesne yoktur ki varlığı Hz. Peygamber'in varlığına bağlı olmasın. Allah'tan varlıklara rabbânî cevheri ulaştırın ve onlara gerçek varoluş ruhu veren Peygamber'in vermiş olduğu ilimden başka bir şey değildir. Mü'minler, hem varlıkları hem fenomenleri hem de tarihi yorumlarken Hz. Peygamber'i merkeze alarak yorumlarlar. Mü'minlere göre, Allah'ın vahyi hakikatiyle yüklü olan Resûlullah, insanlara Allah'la yaşayıp, O'nun ahlâkını edinmeyi göstermek için gönderilmiştir. Zira Allah, kendisini "*Sen, sadece uyarıcısın ve bütün toplumlar için yol göstericisin*" (el-Ra'd, 13: 7) şeklinde vasıflandırır. Çünkü O'nun insanları Allah'la bilgilendirip aydınlattığı şeyler, "*doğruluğu besbelli gerçeğin ta kendisi*" (en-Neml, 27: 79) şeylerdir. Kısacası, salt Kur'ân ve

¹⁹ İbnü'l-Arabî, *Futûhâtu'l Mekkiyye*, III: 456.

²⁰ İbnü'l-Arabî, *Şeceretü'l-kevn*, (Kahire: Alemü'l-Fikr, 1987), 39.

²¹ İbnü'l-Arabî, *Futûhâtu'l Mekkiyye*, III: 444.

Peygamber'in Kur'ân hayatıyla şekillenen tasavvuf anlayışında, Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'in hâliyle, yani yaşadıklarıyla ilişkilidir. Hz. Peygamber, mü'minin her davranışının normunu teşkil eden Allah ilminin kendisidir. Çünkü Allah, "*Kur'ân'ın temsil ve tebliğini (peygambere) farz kılmıştır*" (el-Kasas, 28/85). Bu ve buna benzer ilâhî hakikatler, Hz. Peygamber'in mü'minlerin mensup olduğu ailenin başı olduğu gibi, onlar için her şey olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın neticesinde şunu ifade edebiliriz; Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberlerin ailelerine/ehl-i beytine mensubiyetin gerçeği, peygamberlerin Allah'tan aldıklarını hayatlarında yaşayan ve onların yolunda yürüyen herkes Peygamberlerin ailesinin bir bireyidir. Allah ilminden nasiplenemeyen kişiler de peygamber ve onun nesebinden gelenlere kendilerini ilişkilendirerek avunmaya çalışırlar.

Kaynakça

Hakîm, Suad. *el-mu'cemu's-sûfî*, Beyrut: Dâru'n-Nedve, 1981.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Futûhâtu'l Mekkiyye*, Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Fusûsu'l-Hîkem*, thk. Ebu'l A'lâ Afîfî, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1946.

Küçük, Osman Nuri. *İnsan-ı Kâmil*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Mevlânâ Muhammed b. Muhammed Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî-i Şerif*, çev. Veled İzbudak, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014.

Tenik, Ali, *Tasavvufî Bilgi*, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

AİLE/EHL KAVRAMINA FARKLI BİR BAKIŞ: HZ. PEYGAMBER'İN (sav) AİLESİ/EHLİ OLARAK ASHÂB-I SUFFE

*Yaşar Akaslan**

Özet

Kur'ân'da sıkça geçen "ehl" kavramı, "aile, eş, ev sakinleri, aşiret, insana en yakın olan kişiler, yakınlığa sahip olanlar" demektir. Kur'ân'ın aileye dair kullandığı bir diğer kavram ise "kişinin kendisi, ailesi, dost ve arkadaşları" anlamına gelen "ehl" kelimesiyle eş anlamlı olan "âl" ifadesidir. Gerek "aile" gerekse muadilleri "ehl" ve "âl" tabirleri, esasen "aynı gaye için çalışan kimselerin hepsi" anlamında kullanılır. Kur'ân'ın, iman etmeyen oğlunu Hz. Nûh'un ailesinden/ehlinden saymaması ve Hz. Nûh'un eşi ile Hz. Lût'un eşini kâfir olarak nitelemesi, meselenin bu boyutunu destekler mahiyettedir. Nitekim Kur'ân, Hz. Nûh'a oğlu için: "O senin aileden değildir." derken bu durum kastedilmektedir. Bu örnekler, aileyi birbirine bağlayan din ve inanç unsurunun önemini göstermektedir. İnanç ve gaye ortaklığının kişileri aile kıldığı örneklerden biri Hz. Peygamber ile Ashâb-ı Suffe arasındaki münasebete dairdir. Ashâb-ı Suffe'nin geçimlerini, durumu nispetinde bizzat Resûlullah ve durumu yerinde olan ashâb üstlenmiş, onların ihtiyaçlarını aile bireylerinin ihtiyaçları gibi görüp gidermiştir. Ayrıca Resûlullah'ın kendisine takdim edilen hediyeleri Ashâb-ı Suffe'yle paylaşması, kendisine gönderilen sadakaların tamamını onlara göndermesi, hazineye aktarılan malların bir kısmını onlara ayırması vb. örnekler, Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Suffe'ye ne derece ihtimam gösterdiğini ve onları ailesinin bireyleri gibi düşündüğünü ortaya koyar mahiyettedir. Kendilerini adeta Hz. Peygamber'e hizmet etmeye adanmış Ashâb-ı Suffe'den bazı isimler, Resûlullah'ın yanından bir an bile olsa ayrılmamıştır. Bu çalışmada, aile kavramına "akrabalık" anlamından farklı olarak kavramın muhtevasında bulunan "aynı gaye için bir araya gelen kimseler" vechesinden bakılacaktır. Bu çerçevede Hz.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: yasar.akaslan@omu.edu.tr

Peygamber'in Ashâb-ı Suffe'yi ehli/ailesi olarak görmesi ve bu anlayışla hareket etmesi örnekler eşliğinde izah edilecektir.

Giriş: Ehl/Âl/Aile Kavramları

“Ehl” kelimesi, *aile* anlamına gelen ifadelerden biridir. Kur’ân’da oldukça fazla geçen bu kavram, sözlükte fiil olarak “yadırgamadı, yalnızlığını giderdi, yakınlık hissetti, dost oldu, bir kadınla evlendi” gibi anlamlara gelir. İsim olarak kullanıldığında ise “aile, eş, ev sâkinleri, aşiret, insana en yakın kişiler, yakınlığa sahip olanlar”¹ demektir. Ayrıca “insan topluluğu, halk, ümmet, aile, eş ve çocuk, çevre/taraftar, sahip, ehil ve din adamları” anlamlarında kullanılır. İsfahânî’ye göre “ehlü’r-racül” (adamın ehli) denildiğinde, kişiyi başkasıyla bir araya getiren soy, din veya onlar gibi işleve sahip sanat, ev, şehir gibi konular anlaşılır. Esasen kişinin ehli, bir meskenin kendisini ve onları birleştirdiği kimselerdir. Sonraları bu anlam genişletilerek kendilerini bir soyun birleştirdiği kişiler için “ehlü’r-racül” terkihi kullanılmıştır.²

Kur’ân’da; “ehl-i kitap”, “ehl-i kurâ” gibi farklı isim ve mevzularla birlikte başka kelimelere izafe edilerek işlenen “ehl” kavramı, 52 âyette “aile” anlamıyla ön plana çıkar.³ Bu bağlamda “ehl-i beyt”, evin sâkinleri⁴ demek olup bir kimsenin aynı çatı altında yaşadığı akrabaları; evlâd-u iyâli ve ihvânı, bir başka deyişle hânesinin sâkinleridir. İslâmî literatüre göre Hz. Peygamber’in ehl-i beyti; ezvâc-ı tahirât (temiz eşleri), kızları ve damadı Hz. Ali’dir. “Ezvâc-ı mutahhara” ile birlikte “âl” ifadesi de kullanıldığı zaman ricâlden olan torunları da kastedilmiş olur.⁵ Bu itibarla “ehl-i beyt” terkihi, Hz. Peygamber’in vefatının ardından, onun aile fertleri için kullanılan bir terim hâline gelmiştir. “Ev halkı” anlamına da gelen bu tabir, evin sahibiyle birlikte onun eşi, çocukları, torunları ve yakın akrabalarını da kapsar.

¹ Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 11: 28-30; Âsım Efendi, *el-Okyânüsü’l-basît fi tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît*, (İstanbul: 1866), 3: 1162.

² Râgıp İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1961), 29.

³ Ömer Çelik, “Kur’ân-ı Kerîm’de “Ehl” Kavramı ve Peygamber Aileleri”, *Din ve Hayat Dergisi* 23 (2014), 7.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11: 29; M. Zeki Duman, “Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i Beyt”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 38.

⁵ Âsım Efendi, *Tercemetü’l-Kâmûsi’l-muhît*, 3: 1162.

Resûlullah'ın hanımları, çocukları ve yakınları, bir başka ifadeyle Hz. Ali'dir. Bir görüşe göre ise bu kavram, sadece Hz. Peygamber'in hanımlarını ihtiva eder.⁶

Kur'ân'ın, aileye dair kullandığı diğer bir kavram ise 25 yerde geçen "âl" kelimesidir. Bu da sözlükte, "serap, dağ, dağın çevresi ve çadır direği" manasına geldiği gibi "kişinin kendisi, ailesi, dost ve arkadaşları" anlamında kullanılır ve "ehl" kelimesiyle aynı manayı ifade eder.⁷ Dolayısıyla bu tabir "ehl, iyâl ve tebaa" anlamına gelir. İnsana akrabalık yakınlığı veya muvâlât ile özel bağı⁸ çerçevesinde "âl"; Âl-i İbrâhim,⁹ Âl-i İmrân,¹⁰ Âl-i Ya'kûb,¹¹ Âl-i Lût,¹² Âl-i Mûsâ¹³ Âl-i Fir'avn¹⁴ gibi "kişinin soyundan gelen kimseler"¹⁵ anlamıyla mezkûr peygamberlerin ya da kişilerin aileleri ve akrabaları için kullanılır.

Gerek "aile" kavramı gerekse muadilleri "ehl" ve "âl" tabirleri, esasen "aynı gaye için çalışan kimselerin hepsi"¹⁶ anlamında da kullanılır. Bizim esas aldığımız husus, kavramın bu anlamına dönük boyutudur. Kur'ân'da Allah'ın: "*Ey Nûh! O, asla senin ailenden değildir...*"¹⁷ buyurmak suretiyle, iman etmeyen oğlunu Hz. Nûh'un ailesinden/ehlinden saymaması, bu çerçevede zikredilmelidir. Gerçekleştirdiği eylemi, Allah'ın "kötü bir iş" olarak nitelemesiyle Hz. Nûh'un oğlunu aileden saymaması, gaye ve inanç birliğine halel getirdiği için olmalıdır. Nitekim Kur'ân'ın ifadesine göre oğlu, Hz. Nûh'un peygamberliğine iman etmemiştir. Müminler, Hz. Nûh'un yaptığı gemiye binmesinin ardından tufan başlayınca, Hz. Nûh oğluna gemiye binmesi ve inkârcılardan olmaması için nasihatte bulunmuş; fakat oğlu bu nasihati dikkate almamıştır. Şefkat ve merhamet dolu bir üslupla: "Oğulcuğum!" demesine rağmen Allah'ın: "*O, asla senin ailenden değildir.*" şeklindeki ifadesi; bozuk inanç, ahlak ve amel sebebiyle oğlunun, artık Hz. Nûh'un sâlih ehlinden sayılmaması anlamına gelmektedir. Anlaşıldığı üzere kavram ile nesep değil, inanç bir-

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11: 38.

⁷ Ahmet Özel, "Âl", *DİA* (İstanbul: TDV, 1989), 2: 305.

⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 30.

⁹ Âl-i İmrân 3/33.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/33.

¹¹ Yûsuf 12/6.

¹² el-Neml 27/56.

¹³ el-Bakara 2/248.

¹⁴ el-Mü'min 40/46.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11: 37.

¹⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (İstanbul: Aydın, 2013), 25.

¹⁷ Hûd 11/46.

liği kastedilmiştir.¹⁸ Bu durum, din bağıyla bağlı olmayanların akrabalık bağında bir hayır olmadığını göstermektedir. Zira iman, aileyi birbirine bağlayan en önemli unsurdur.¹⁹

Bu konuda diğer bir örnek ise Kur'ân'ın: “Allah, inkâr edenlere Nûh’un karısı ile Lût’un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar, ancak kocalarının davasına ihânet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah’tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, ‘Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!’ denildi.”²⁰ şeklindeki âyetiyle Hz. Nûh’un eşi ile Lût’un eşini kâfir olarak nitelemesidir. Mezkûr âyetler meselenin bu boyutunu destekler mahiyettedir. Bu örnekler, aileyi birbirine bağlayan din ve inanç unsurunun önemini göstermektedir.

1. Ashâb-ı Suffe Kimdir?

“S-h-b” filinden türeyen *sahâbî*, lügatte “bir arada bulunan, sohbet eden, dost, arkadaş”²¹ ya da “mekân ve zaman açısından birbirlerinden ayrılmayanlar”²² anlamlarına gelir. Nitekim Âsım Efendi (ö. 1120/1880) de “sahâbe” ve “sohbet” kelimelerini, “bir kimse ile hüsn-ü ülfet edip (hoşça geçinerek) yâr-u hemdem (cancığer arkadaş) olmak”²³ şeklinde tanımlar. Kavram *ashâb* veya *sahâbe* şeklinde çoğul olarak ifade edilir.²⁴

Kavramın ıstılahî boyutu üzerinde pek çok tanım yapılagelmiştir.²⁵ Kısaca, “Resûlullah’ı gören her Müslüman”²⁶ veya “Hz. Peygamber’e mümin olarak yetişen

¹⁸ Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, (İstanbul: İnsan, 1996), 2: 372.

¹⁹ Sevgi Tütün, *Kur'ân'da Peygamber Aileleri*, (İstanbul: Kayihan, 2012), 105.

²⁰ et-Tahrîm 66/10.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1: 520.

²² İsfahânî, *el-Müfredât*, 275. Söz konusu birliktelik, fiziksel ya da yardım ve destekle gerçekleşebilir. İsfahânî, *el-Müfredât*, 275.

²³ Âsım Efendi, *Tercemetü'l-Kâmûsi'l-muhît*, 1: 334.

²⁴ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV, 1992), 28-29.

²⁵ Abdulali Muhammed b. Nizâmüddîn Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût fî şerhi Müsellemi's-sübût*, (Mısır: Bulak, 1322-1324), 2: 158; Ebü'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Bâisü'l-hâsis şerhu İhtisârî 'ulûmi'l-hadîs*, Şerh ve nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Mısır: 1951), 180. Usûl âlimlerinin sahâbe tanımları ve konuya dair kanaatleri konusunda geniş bilgi için bk. Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, (İzmir: Akyol Neşriyat, 1981), 15-23.

²⁶ Ebü Amr Osman b. Abdîrahmân b. Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nûreddin İtr (Halep: 1966), 263; Celâlüddîn Abdurrahman Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdulvahhâb Abdullatîf, (Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, 1972), 2: 208-209.

ve Müslüman hâlde ölen kimse”²⁷ için *sahâbî* kavramı kullanılır. Bu çerçevede Buhârî (ö. 256/870), *sahâbî*yi, “Hz. Peygamber ile sohbet eden ya da onu gören Müslüman”²⁸ şeklinde tanımlarken; İbn Hacer (ö. 852/1448), “Hz. Peygamber’e mümin olarak yetişen, *sahîh* görüşe göre irtidat etse dahi Müslüman hâlde ölen kimse”²⁹ şeklinde tarif eder.³⁰

Bilindiği üzere İslâm’ı en doğru şekilde öğrenebilmek için “üsve-i hasene” (en güzel örnek)³¹ olan Resûlullah’ı ve onunla iç içe yaşayan *sahâbenin* hayatını öğrenmek kaçınılmazdır. Onun arkadaşları ve yakın dostları kabul edilen *sahâbe*, Resûlullah’ın yakınlığından ve dostluğundan azami derecede istifade edip Allah’ın istediği gibi yaşamaya çalışmışlardır. Bu itibarla onların kıymetine binâen birçok âyet nâzil olmuştur.³² *Ashâb-ı Suffe* bu müstesna şahsiyetler arasında önemli yer tutar.

“*Ashâb-ı Suffe*”, kavram itibariyle *ashâb* ile “gölgelik” anlamındaki *suffe*³³ kelimelerinden müteşekkil bir tamlamadır. “*Ashâb-ı Suffe*” genel olarak, “Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretten sonra, ailesine ait odaların yanı sıra Mescid-i Nebvî’nin giriş kısmında kimsesiz fakir *sahâbî*lerin barınması için yaptırdığı gölge-likte yaşayan kimseler” olarak tanımlanır. Hz. Peygamber’in, hicretten sonra inşa ettirdiği mescid, başlangıçta kare şeklinde olup yaklaşık 50 metrekareydi.³⁴ Hicretin ardından muhâcir ve ensâr arasında tesis edilen muâhât çerçevesinde bir mekâna yerleşemeyen bekâr, fakir ve kimsesiz *sahâbî*ler için Mescid-i Nebvî’nin yanı başına “*Suffe*” ismi verilen bir bölüm yapılmıştı. Burası, gündüzleri medrese; geceleri barınma ve yatakhane işlevi görmekteydi. İnşasında taş, kireç, hurma ağacı kütükleri vb. malzemelerin kullanıldığı *Suffe*’nin damı, hurma ağacından derle-

²⁷ İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 1: 7.

²⁸ Buhârî, “*Ashâbü’n-Nebî*”, 62; İbn Hacer Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Kitâbü’l-Fikr, 1996), 7: 349.

²⁹ İbn Hacer Askalânî, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü’l-Fiker Şerhi*, çev. Talat Koçyiğit (Ankara: AÜİF, 1971), 75.

³⁰ Kavram üzerine yapılan muhtelif tanımlara dair detaylı bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu “*Sahâbe*”, *DİA* (İstanbul: TDV, 2008), 35: 491.

³¹ el-Ahzâb, 33/21.

³² Bunlardan bazıları: Â-i İmrân 3/110; el-Bakara 2/143; Â-i İmrân 3/172; el-Haşr 59/9; el-Feth 48/18; et-Tevbe 9/100.

³³ *Suffe*, “evin önünde veya etrafında bulunan avlu, gölgelik ve benzeri mekân” anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1: 195.

³⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan, 1993) 2: 1058.

nen dal ve yapraklarla örtülmüştü.³⁵ Ekserisini muhacirlerin oluşturduğu, Medine’de bir çatı bulamayan yoksul ve kimsesiz Müslümanlar bu gölgelikte barınırlardı. Buna istinaden mekânın adına “Suffe”; burada kalan sahâbîlere de “Ashâb-ı Suffe” ya da “Ehl-i Suffe” denilmiştir.³⁶ İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) tanımına göre “Suffe Ashâbı, Resûlullah’ın ashâbından; yeri yuvası olmadığı için Mescid-i Nebevî’de barınanlardır. Orada uyur ve dinlenirlerdi. Onların iâşe ve ibâtelere -durumu iyi olan- ashâb ve Resûlullah’ın tarafından karşılanırdı.”³⁷

Ashâb-ı Suffe’nin nüfusu için kaynaklarda farklı görüşler yer alır. Buna göre aralarından aile kurarak şahsi evine yerleşen, vefat eden, sefere giden, farklı nedenlerle başka muhitlere yerleşen ve yeni katılan kimselere bağlı olarak Ashâb-ı Suffe’nin sayısı eksilme ya da artma bakımından değişkenlik arz etmiştir.³⁸ Bu bağlamda Ebû Nu’aym (ö. 430/1038), Suffe’de kalan 100 civarında ismi ve onlar hakkında bilgi vererek şu ifadelerde bulunur: “Suffe’de kalanların sayısı, değişen şartlara ve zamana göre farklılık arz ediyordu. Zaman zaman Medine’ye heyetlerin gelip burada kalmasıyla sayı artar, bazen de buradan ayrılanlar olduğunda sayı azalırdı. Ancak sürekli kalanlar yaklaşık 70 kişidir.”³⁹ Kaynaklarda, bazen bu sayının çok arttığına ilişkin rivâyetler bulmak da mümkündür. Örneğin, bir defasında Sa’d b. Ubâde (ö. 14/635 [?]) tek başına onlardan 80 kişiyi misafir etmiştir.⁴⁰ Ayrıca ailesinin geçimini temin etmek zorunda olup Suffe’de yatılı kalamayan ve Suffe ehline imrenerek onlarla birlikte kalan sahâbîleri de buranın sâkinleri arasında saymak gerekir.

2. İnanç/Gaye Birliği Açısından Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Suffe

İnanç ve gaye ortaklığının kişileri aile kıldığı örneklerden biri Hz. Peygamber ile Ashâb-ı Suffe arasındaki münasebete dairdir. Bu irtibatın mahiyetine bakıl-

³⁵ Buhârî, “Salât”, 62; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve ve ma’rifetü ahvâli sâhibi’ş-şerî’a*, (Beyrut: 1985), 2: 541; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (İstanbul: Çağrı, 1992, 2: 130; Ahmed b. Yahya Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân*, thk. Selâhüddin Müncid, (Kahire: Mektebetü’n-Nehda, 1350), 20.

³⁶ Muhammed Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, (İstanbul: AÜİF, 1959), 46; Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA* (İstanbul: TDV, 2009), 37: 469.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1957), 1: 255-256.

³⁸ Suffe ashâbının sayısı ile ilgili görüşler için bk. Ebû Nu’aym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, (Beyrut: 1967), 1: 347; 2: 33; Muhammed b. Abdirrahman Sehâvî, *Rüchânu’l-kiffe fî beyâni nübzetin min ahbâri ehli’s-Suffe*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen-Ebû Huzeyfe Ahmed, (Riyâd: Dâru’s-Selef, 1995), 143-144; Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri*, 46.

³⁹ Ebû Nu’aym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 1: 339-340.

⁴⁰ Ebû Nu’aym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 1: 341.

dığında, nesep birliği itibariyle aile olanların münasebetlerine benzer, belki de bunun ötesinde bir yakınlık dikkatleri çeker. Bu bağlamda Ashâb-ı Suffe'nin bir kısmını, kendisini Hz. Peygamber'e hizmete adayan kimseler olarak görmekteyiz. Bu kimseler; Resûlullah'ı uyuduğunda uyandırma, onun abdest suyunu hazırlama, yola çıkacağı zaman bineğini hazır hâle getirme, kapısında nöbet tutma vb. vesilelerle Hz. Peygamber'e oldukça yakın olmuşlardır.

Ashâb-ı Suffe'nin, herhangi bir geliri bulunmaması ve her birinin ihtiyaç sahibi olmasından dolayı iâşe ve ibâtelерini, durumu nispetinde bizzat Resûlullah ve zengin sahâbîler üstlenmiştir. Bu itibarla da Ashâb-ı Suffe "Adyâfü'l-İslâm" (İslâm'ın misafirleri) olarak tavsif edilmiştir.⁴¹ Bir defasında kızı Hz. Fâtıma, el değirmeniyle un öğütmekten usandığından yakınıp Hz. Peygamber'den hizmetçi talep ettiğinde, Resûlullah'ın, biricik kızına: "Kızım! Sen ne söylüyorsun? Henüz, Ehl-i Suffe'nin maişetini yoluna koyamadım!"⁴² cevabını vermesi, Resûlullah'ın kendisine takdim edilen hediyeleri onlarla paylaşması, kendisine gönderilen sadakaların tamamını Ashâb-ı Suffe'ye göndermesi, hazineye aktarılan malların bir kısmını onlara ayırması vb. örnekler, Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Suffe'ye ne derece ihtimam gösterdiğini ve onları adeta ailesinin bireyleri gibi düşündüğünü ortaya koyar mahiyettedir.

3. Hz. Peygamber'e Yakınlıkları İtibariyle Ashâb-ı Suffe'den Bazı Örnekler

Ashâb-ı Suffe'den bazı isimler Hz. Peygamber'in yanından bir an bile olsa ayrılmamıştır. Bu isimlerin başında Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)⁴³ gelir.

İbn Mes'ûd,⁴⁴ sahâbe içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmasının yanında Hz. Peygamber nazarında da oldukça önemli bir isimdir. Sahâbe arasında ahlakı ve yaşantısı itibariyle "Resûlullah'a en fazla benzeyen kimse" olarak kabul edilen İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in hayat tarzını, giyim-kuşamını, ahlak ve tavırlarını örnek

⁴¹ Baktır, "Suffe", 37: 469.

⁴² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kebîr*, 8: 25.

⁴³ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Hasen İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 736-739. İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA* (İstanbul: TDV, 1988), 1: 114-117.

⁴⁴ Asıl adı Ebû Abdırrahmân Abdullah b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb Hüzeli'dir. Babası hakkında fazla bir şey bilinmediği için kendisine "sahâbî b. sahâbiyye" denildiği gibi o, annesine nispetle "İbn Ümmü Abd" diye de anılmıştır. Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", 1: 114.

almada son derece gayret gösterirdi. Hz. Peygamber'in bizzat yetiştirdiği âlim ve ârif bir sahâbî olan bu isim; Kur'ân'ı ve Resûlullah'ı o denli iyi anlamıştı ki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere pek çok sahâbî, kendisine danışmadan iş yapmazlardı. Onun fikirlerini "en isabetli görüş" kabul ederlerdi. Hz. Peygamber'in, İbn Mes'ûd hakkındaki şu ifadeleri bu duruma sebep teşkil etmiş olmalıdır: "Benden sonra ashâbımdan iki kişiye -Ebû Bekir ve Ömer'i işaret ederek- uyunuz. Ammâr'ın gösterdiği yoldan gidiniz ve İbn Mes'ûd'un tavsiyelerine sımsıkı sarılınız."⁴⁵

İbn Mes'ûd'un bu özelliği, ilme kabiliyetinin yanı sıra Hz. Peygamber ile yakın ilişkisine istinaden olmalıdır. Zira o, daha küçük yaşlarda Resûlullah'ın hizmetinde bulunmaya başlamış, hâne-i saadete serbestçe girip-çıkma konusunda Hz. Peygamber kendisine izin vermiştir. Resûlullah'ın "Benim yanıma girmen için senin iznin, perdenin kaldırılması ya da sesimi duyma yahut karartımı görmendir. Bu izin, girmeni yasaklayan bir işaret görünceye kadar devam edecektir." sözü, mezkûr müsaadenin ifadesidir.⁴⁶ Bu itibarla İbn Mes'ûd, sahâbe arasında, her yönüyle Resûlullah'a en yakın kişi olarak bilinir. Nitekim o; Resûlullah'a soru soran, gözlem yapan, hata yaptığında Resûlullah tarafından düzeltilen, başkalarının sorularına şahit olan, Hz. Peygamber'in bulunduğu ortamda hutbe irâd eden, Resûlullah tarafından teyit edilen ve onun iltifatlarına mazhar olan bir konumda bulunmuştur. Hatta *arza-i ahîre*'de,⁴⁷ Hz. Peygamber'in, Cebrâil'e Kur'ân'ı arz ettiği esnada İbn Mes'ûd'un da onların yanında olduğu ifade edilir.⁴⁸ O, bahsedilen zamanda Resûlullah ile birlikte olması gibi pek çok konu sayesinde Resûlullah'ın özel hayatını yakından görme imkânı bulmuştur. Bu çerçevede Abdurrahman b. Yezid'in şu ifadeleri, söz konusu yakınlığı teyit eder mahiyettedir: "Biz, Huzeyfe b. Yemân'a (ö. 36/656) gelip: 'Meslek ve özellik itibarıyla sahâbe içinde Resûlullah'a en yakın olan kimdir? Biz, onun durumuna bakıp da hayatından kendimize örnek alalım.' diye sorduk. Huzeyfe bu soruya şöyle cevap verdi: 'Güzel hâl ve hareketi, meslek ve özellikleri yönüyle Resûlullah'a, Ümmü Abd'in oğlundan (İbn Mes'ûd) daha yakın

⁴⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 28.

⁴⁶ Müslim, "Selâm", 16; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 737.

⁴⁷ "Arza", her yıl ramazan ayında, o zamana kadar nâzil olan âyet ve sûreleri Cebrâil'in Hz. Peygamber'e; onun da Cebrâil'e okuması uygulamasıdır. "Arza-i ahîre" ise mezkûr uygulamanın Hz. Peygamber'in vefat ettiği sene gerçekleşmesine verilen isimdir. Bu arza, Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl iki defa gerçekleşmiştir.

⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kebîr*, 2: 342.

başka hiç kimse bilmiyoruz.”⁴⁹ Muhadramûn ulemâdan Şakik b. Seleme (ö. 82/701) de benzer ifadelerle şunları dile getirir: “Bir gün İbn Mes’ûd bize şöyle hitap etti: ‘Vallahi! Resûlullah’ın, bizzat ağzından yetmiş kûsûr sûre dinledim. En hayırlıları olmadığım hâlde, onun sahâbesi içinde Allah’ın kitabını en iyi bileni olduğumu tüm sahâbe bilir.’ Şakik b. Seleme devamla: “Pek çok sahâbînin ilim halkasında bulundum. Bu sözünden dolayı hiç kimsenin İbn Mes’ûd’u kınadığını ya da ona karşılık verdiğini duymadım.”⁵⁰

İbn Mes’ûd’un söz konusu özel izne istinaden Hz. Peygamber’in evine rahatça girip çıkması ve onunla yakın münasebeti hasebiyle Medine’ye gelen yabancılardan, onu Hz. Peygamber’in ailesinden zannettiği ifade edilir.⁵¹ Bu bağlamda İbn Mes’ûd’u, Resûlullah’ın hâne halkından zannedenlerden birisi de Ebû Mûsâ Eş’arî’dir (ö. 42/662-63). Ebû Mûsâ Eş’arî, bu durumu şu şekilde dile getirir: “Ben ve kardeşim Yemen’den Medine’ye geldik. Orada kaldığımız ilk zamanlarda, İbn Mes’ûd’un ve annesinin Resûlullah’ın evine çok sık girip çıkmasından dolayı onları Hz. Peygamber’in ev halkından sanıyorduk.”⁵²

İbn Mes’ûd, gece gündüz sürekli hizmetinde bulunduğu Hz. Peygamber’in - bir yere gitmek istediğinde- ayakkabılarını giydirir, saçını tarar, yıkandığında ona perde tutar, yolda önünde yürürdü. Hz. Peygamber istirahat çekilip uyduğunda, gerektiği vakitte (ibadet için) onu uyandırır. Bir yere oturduklarında Resûlullah’ın ayakkabılarını çıkarıp muhafaza ederdi. Hz. Peygamber’in elbisesi, yastığı, misvağı gibi özel eşyalarını taşıdığından sahâbe arasında kendisine “sâhibü’s-sevâd ve’s-sivâk” denilmiştir.⁵³ İbn Sa’d, onun hakkında şunları söyler: “İbn Mes’ûd, Resûlullah’a ayakkabılarını giydirir, sonra asasıyla onun önünde yürür, bir meclise geldiğinde ayakkabılarını çıkartıp koltuklarının altına koyar, elindeki asayı Resûlullah’a verirdi. Resûlullah meclisten ayrılacağı zaman onun ayakkabılarını giydirir, asayı alarak onun önünde yürürdü. Hz. Peygamber evine geldiğinde, Resûlullah’ın eşleri evde yoksa ondan önce eve girip evi kontrol ederdi. Seferde

⁴⁹ Buhârî, “Fedâil”, 27; Tirmizî, “Menâkıb”, 38.

⁵⁰ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 8.

⁵¹ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, 1: 115.

⁵² Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 110; Tirmizî, “Menâkıb”, 38.

⁵³ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kebir*: 3: 151-153; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 737; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Zehebî, *Siyeru a’lâmî’n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut-Hüseyin Esed (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 1: 469-470.

iken yastığını, misvağını, ayakkabılarını taşır, özel hizmetiyle ilgilenirdi.”⁵⁴ İşte böylesi bir yakınlık, onu Hz. Peygamber’e nücebâ/refik/havârî kılmıştır. Hz. Ali’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her nebiye yedi nücebâ verilmiştir. Bana ise yedisi Kureyş’ten; yedisi de diğer muhacirlerden olmak üzere on dört havârî verilmiştir. Bunlar: Ali, Hamza, Hasan, Hüseyin, Ca’fer, Ebû Bekir, Ömer, Mus’ab b. Umeyr, Bilâl, Selmân, Mikdad, Ebû Zer, Ammâr, Abdullah b. Mes’ûd’dur.”⁵⁵

Ebû Hüreyre (ö. 58/678)⁵⁶ de Hz. Peygamber’e yakınlığı ile öne çıkan şahsiyetlerdendir. Ashâb-ı Suffe’ye ilişkin bilgileri, daha ziyade Suffe’de uzun süre kalan Ebû Hüreyre vasıtasıyla biliyoruz. Nitekim “Resûlullah, Suffelileri yemeğe davet edeceği zaman önce Ebû Hüreyre’yi çağırır, ona gerekli talimatı verirdi. Zira Suffelilerin sayısını, yerlerini ve ne durumda olduklarını en iyi bilen o idi.”⁵⁷ ifadesi bu durumun bariz bir göstergesidir.

Hicretin 7. yılında Medine’ye gelerek Müslüman olan Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber’in son dört yılına yetişebilmiştir. Ancak Hz. Peygamber’in Tâif Savaşı’ndan sonra Alâ b. Hadramî (ö. 21/642) ile Ebû Hüreyre’yi, 8/629-630 yılında Bahreyn’e İslâm’ı anlatmak üzere görevlendirdiği bir yıla yakın süre de çıkarılırsa, Ebû Hüreyre yaklaşık üç yıl Resûlullah ile kalabilmiştir.⁵⁸ Fakat Resûlullah ile olduğu zamanlarda gece-gündüz yanından bir an olsun ayrılmaması, Ebû Hüreyre’nin görülmemiş ilim aşkı, bütün sıkıntılara rağmen inanılmaz gayreti, Hz. Peygamber’in maddî-manevî desteği ve ona yaptığı duanın bereketi, Resûlullah’tan çok şey öğrenmesine sebep olmuştur. Hatta -tekrarla birlikte- 5374 hadis rivâyet ederek⁵⁹ binden fazla hadis rivâyet etmeleri sebebiyle *muksirûn* diye anılan yedi sahâbî ara-

⁵⁴ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kebîr*, 3: 153.

⁵⁵ Tirmizî, “Menâkıb”, 30.

⁵⁶ Ebû Hüreyre’nin Câhiliye devrindeki adı çeşitli kaynaklarda “Abdüşems”, “Abdüamr”, “Sükeyn”, “Amr b. Abdüganm” gibi farklı şekillerde kaydedilmektedir. Hz. Peygamber, onun adını Abdurrahman veya Abdullah olarak değiştirmiştir. Künyesiyle ilgili en yaygın rivâyet, koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için kendisine “Ebû Hüreyre” denildiği şeklindedir (Tirmizî, “Menâkıb”, 46). İlk karşılaştıkları zaman Resûlullah’ın ona “Ebû Hüreyre” diye hitap etmesi, bu künyenin Hz. Peygamber tarafından verilmediğini göstermektedir. Ebû Hüreyre’nin bu isimle anılmaktan hoşlanmadığı; kendisine zaman zaman Hz. Peygamber’in hitap ettiği gibi “Ebû Hir” denilmesini arzu ettiği rivâyet edilmektedir. M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *DİA* (İstanbul: TDV, 1994), 10: 160. Ayrıca bk. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 1411-1412.

⁵⁷ Ebû Nu’aym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 1: 377.

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, 2: 589-590.

⁵⁹ Askalânî, *el-İsâbe*, 7: 349.

sında Ebû Hüreyre ilk sırayı almıştır. Onu, en çok hadis bilen ve hadisleri en iyi ezberleyen sahâbî konumuna getiren çeşitli sebeplerin başında, Hz. Peygamber’le ilgili her şeyi öğrenme, hadisleri ezberleme konusundaki şiddetli arzusu; dolayısıyla Hz. Peygamber’in yanından ayrılmaması gelmektedir. Diğer sahâbîlerin, neden kendisi kadar hadis rivâyet etmediklerini soranlara söylediğine göre muhacirler çarşıda ticaretle, ensâr da malları ve mülkleriyle meşgulken Ebû Hüreyre Ehl-i Suf-fe’den biri olarak Resûlullah’ın yanından ayrılmamış, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislerde bulunmuş, onların duymadığı hadisleri duyup ezberlemiştir.⁶⁰

Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’e yakınlığını Mâlik b. Ebû Âmir’den gelen şu rivâyet gözler önüne serer: “Bir adam Talha b. Ubeydullah’a (ö. 36/656) gelerek: ‘Ey Ebû Muhammed! Ne dersin? Resûlullah’ın hadisleri konusunda şu Yemenli -Ebû Hüreyre’yi kastederek- sizden daha âlim midir ki sizden duymadığımız hadisleri ondan işitiyoruz? Yoksa Resûlullah’a buyurmadığı şeyleri mi atfediyor?’ dedi.” Bunun üzerine Talha b. Ubeydullah ona: ‘Gerçek şu ki o, Resûlullah’tan bizim duymadığımızı duymuştur. Çünkü kendisi fakirdi. Hiçbir şeyi yoktu. Resûlullah’ın misafiri olarak Suf-feliler arasında kalıyordu. Eli, Resûlullah’ın eliyle beraberdi. Biz ise ev, bark ve servet sahibiydik. Resûlullah’a ancak gündüzün iki tarafında (sabahları ve akşamları) gelebiliyorduk. Ebû Hüreyre’nin Resûlullah’tan bizim duymadığımızı duymuş olduğundan şüphe etmiyorum. Aslında kendisinde hayır bulunan hiç kimseyi, Resûlullah’a buyurmadığı bir şeyi atfetmiş olarak bulamazsın.’ şeklinde cevap verdi.”⁶¹ Bu sözler de Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’e olan yakınlığını gösterir niteliktedir.

Aslen Yemen’in Himyer kabilesinden olan Sevbân b. Bücdüd (ö. 54/674)⁶² de bahsedilmesi gereken Suffe sâkinlerindedir. O, kabilesine yapılan bir baskında esir alındıktan sonra Medine’de köle pazarında satılmıştır. Sevbân’ı satın alan Resûlullah, onu özgürlüğüne kavuşturmuş; ailesine dönebileceği ya da yanında kalabileceği hususunda onu serbest bırakmıştır. Hz. Peygamber’in: “Ey Sevbân! Artık ailenin yanına dönebilirsin.” dediğinde sevineceğini zannettiği Sevbân, yaşlı gözlerle: “Ya Rasûlallah! Sensiz bir hayatı ben ne yapayım. Yaşadığım hayatın içinde sen yok isen, ben nasıl yaşarım.” diyerek Hz. Peygamber’in vefatına kadar, sefer-

⁶⁰ Kandemir, “Ebû Hüreyre”, 10: 162.

⁶¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 47.

⁶² Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 159-160; Hasan Cirit, “Sevbân b. Bücdüd”, *DİA* (İstanbul: TDV, 2009), 36: 583.

lerde dahi onun yanından ayrılmayıp hizmetinde bulunmaya ve Suffe'de kalmaya devam etmiştir.⁶³ Kendisini, Hz. Peygamber'in hâne halkından kabul eden Sevbân'ın şu rivâyeti Hz. Peygamber'e olan bağlılığını gözler önüne sermektedir: "Bir gün Resûlullah, ehl-i beytini sayarken Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve diğerlerinin isimlerini zikretti ve aile fertlerine dua etti. Ben de: 'Ey Allah'ın Nebisi! Ben, senin ehl-i beytinden değil miyim?' diye sorduğumda, Resûlullah: 'Bir başka kapıda durmadıkça ve başkasından bir şey istemedikçe, evet ehl-i beytimdensin.'" buyurdu."⁶⁴

Yine onun Resûlullah'a olan muhabbetine ilişkin şu anekdot da zikredilmeye değerdir: Bir gün kaldığı evin kapısının önüne oturan Sevbân şunları düşünür: "Ben burada Resûlullah'ın yanında, Medine'de olmama rağmen onu birkaç saat görme-sem dünyam kararıyor, ne yaptığımı bilmiyor, adeta yemeğe acıktığım gibi ona acıkıyorum. Peki, ahirette, cennete girsem bile Resûlullah bir peygamber olduğu için orada başka nebiler, sıddıklar ve şehitler ile yüce makamlarda olacak; ben ise cennette olsam bile daha aşağı tabakalarda, ondan mahrum kalacağım. Eğer ben cennette Resûlullah'sız olacaksam ben o cenneti ne yapayım. Resûlullah'ı göremeyeceğim cennet bana cehennem olmaz mı?" Bu duygularla ağlamaya başlayan Sevbân'ı gören Resûlullah, ona neden ağladığını sorar. Aldığı cevap karşısında tebessüm ederek şu müjdeyi bir kez daha tekrarlar: "Ey Sevbân! Kişi, sevdiği ile beraberdir. Sen de benimle birlikte olacaksın." Sevbân, bu hadisi Resûlullah'tan birçok defa duymuştur. Ancak, şimdi bu müjde kendisine doğrudan verilmiştir. O anda Sevbân öyle heyecanlanır öyle sevinir ki bir taraftan gözyaşlarını silip bir taraftan da: "Ya Resûlullah! Yani ben, seni cennette burada gördüğüm gibi görebilecek miyim?" Hz. Peygamber de: "Evet Sevbân. Kişi sevdiği ile beraberdir." sözünü yineler.⁶⁵

Şukrân Sâlih'i⁶⁶ de Hz. Peygamber'in yakınlarından saymalıyız. Şukrân lakabıyla maruf ve aslen Habeşli olan Şukrân, Rasûlullah'ın azat ettiği kölesidir. Onun, Hz. Peygamber'in azatlılarından olduğuna dair rivâyetlerde ittifak bulunmakla birlikte, Şukrân'a nasıl sahip olduğu hususunda fikir birliği yoktur. Bir rivâyete göre o, Rasûlullah'a babası Abdullah'tan kalmış; diğer bir rivâyete göre Şukrân, Abdur-

⁶³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kebîr*, 1: 498; İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed Becâvî (Mısır: ts.), 1: 290-291.

⁶⁴ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 180-181.

⁶⁵ Muhammed Emin Yıldırım, *Efendimiz'i Sahabe Gibi Sevmek*, (İstanbul: Siyer, 2012), 103-104.

⁶⁶ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 552-553; Abdülkadir Şenel, "Şukrân", *DİA* (İstanbul: TDV, 2010), 39: 226-227.

rahman b. Avf (ö. 32/652) tarafından Hz. Peygamber'e hediye edilmiştir. Özellikle ilk dönem kaynaklarında nakledilip tercih edilen üçüncü bir rivâyete göre ise Rasûllullah, onu Abdurrahman b. Avf'tan satın almış ve bir süre sonra da azat etmiştir.⁶⁷ Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'na giderken Şukrân'ı da beraberinde götürmüş, gerek yol süresince gerekse savaş esnasında yanından bir an bile ayırmamıştır. Savaşın ardından azat edilip Suffe ehli arasına giren Şukrân, hayatını azat edildikten sonra dahi Resûllullah'a hizmet ederek geçirmiştir.⁶⁸

Bilindiği üzere Hz. Peygamber ve ailesine sadaka almaları yasaklanmıştır.⁶⁹ Allah Rasûlü, Şukrân'ı ehl-i beytinden görmüş ve bu çerçevede ona başkalarından sadaka almasını yasaklamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber, vefat ettiğinde, cenaze ve defin işlemlerinde Şukrân'ın da görev almasını vasiyet etmiştir.⁷⁰ Bu vasiyet üzerine Şukrân, Resûllullah'ın vefatında, sadece ehl-i beytin ilgilendiği cenaze ve defin işlemlerinin her safhasında yakından alakadar olmuştur. Hz. Peygamber'i, Şukrân'ın da içinde bulunduğu beş kişi yıkamıştır. Resûllullah'ın naaşını, onun üzerindeki gömleğini çıkarmadan Hz. Ali yıkamış; Fadl çevirmiş; Hz. Abbas, Üsâme ve Şukrân ise su dökmüştür.⁷¹ Şukrân, Resûllullah'ın kırmızı kadife elbisesini alarak önce kabrine sermiş, ardından Hz. Ali, Fadl, Kusem b. Abbas ve Şukrân kabre inmişlerdir.⁷² Şukrân, daha evvel Hz. Peygamber tarafından: "Şüphesiz ki toprak, peygamberlerin cesedine musallat olamaz. Ancak yine de beni kabrime koymadan önce kabre elbise serin!"⁷³ vasiyetini, "Vallahi kabre konurken elbisesini getirerek Resûllullah'ın kabrine serdim."⁷⁴ şeklindeki ifadesiyle gerçekleştirdiğini söylediği nakledilir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine'de ikâmet etmeye devam eden Şukrân, burada vefat etmiştir.

⁶⁷ Şenel, "Şukrân", 39: 226.

⁶⁸ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 372.

⁶⁹ Konuya dair belli başlı rivâyetler şu şekildedir: "Hasan b. Ali -çocukken- zekât hurmalarından bir hurma aldı. Hz. Peygamber, onu atması için 'kîh=şşt şşt' (engellemeye yönelik nida ifadesi) dedi. Sonra 'Sen bilmiyor musun ki biz zekât yemeyiz' buyurdu." Buhârî, "Zekât", 57, 60; "Cihâd", 188; Müslim, "Zekât", 161. "Şüphesiz bu sadakalar, insanların kirleridir. Bunlar ne Muhammed'e helâldir ne de Muhammed ailesine." Müslim, "Zekât", 168; Nesâî, "Zekât" 95. "Biz ehl-i bey'tiz. Bize zekât helâl değildir." Ebû Dâvûd, "Zekât", 29; Müslim, "Zekât", 161.

⁷⁰ İbn Abdilberr, *el-İsti'âb*, 2: 244.

⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kebîr*, 2: 280.

⁷² Askalânî, *el-İsâbe*, 3: 284.

⁷³ Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed Mu'avvid (Beyrut: 1993), 12: 237.

⁷⁴ Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed Makrizî, *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. ve ta'lik Muhammed Abdülhamid Nemisi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999) 14: 585.

Abdullah Zülbicâdeyn (iki elbise sahibi) (ö. 9/630),⁷⁵ Resûlullah'ın "Yakınımda dur!"⁷⁶ dediği isimlerden biridir.⁷⁷ Asıl adı Abdul'uzzâ iken Hz. Peygamber onun ismini "Abdullah" olarak değiştirmiştir. Küçük yaşta babasını kaybeden Abdullah'ı, amcası himayesine alıp yetiştirmiş, yeğenine standardı yüksek bir hayat imkânı sunmuştur. Abdullah, Müslüman olduğunda, amcasının ona karşı tutumu değişmiş, elinde ne var ne yok hepsini geri almıştır. Abdullah'ın: "Ne yaparsan yap! Bundan sonra taşlara tapmayacağım. Putları terk edip Allah'ın peygamberine uyaacağım. Al işte! Verdiklerinin hepsi burada!" demesi üzerine amcası üzerindeki elbiseleri dahi geri almıştır. Annesinin, "bicâd" denilen bir kumaşı (veya bir kilimi) ikiye bölüp birini oğlunun beline, diğerini onun üzerine sarmasıyla⁷⁸ Abdullah'ın Medine'ye hicreti başlamıştır. O, Medine'ye vardığında gece olduğundan, sabah namazına kadar mescitte uyumuştur. Hz. Peygamber, sabah namazında safları düzeltirken Abdullah'ı görmüş ve kim olduğunu sorunca "Abdul'uzzâ" diyerek cevap vermesi üzerine Hz. Peygamber: "Sen Abdullah Zülbicâdeyn'sin. Yakınımda dur!" buyurmuştur.⁷⁹ Bu söz üzerine Suffe'ye yerleşen Abdullah, burada kendini geliştirmeye başlamıştır.⁸⁰ Gür sese sahip Zülbicâdeyn'in, yüksek sesle Kur'ân okuyup yine yüksek sesle tekbir getirdiği belirtilir. Onun bu durumunu riyâ olarak görenlere Resûlullah "Onu kendi hâline bırakın! O; Allah ve peygamberine hicret etti. Evvâhlardandır (Allah için gözyaşı dökten)."⁸¹ buyurmuştur.

Abdullah Zülbicâdeyn, Tebük Seferi'nde (9/630) humma hastalığına yakalanıp vefat etmiştir. Abdullah'ın cenaze işlemlerini; Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gerçekleştirmişlerdir. Definden sonra Hz. Peygamber kibleye yönelip ellerini kaldırarak (Abdullah için): "Allah'ım! Ben, ondan razı olarak geceye vardım. Sen de ondan razı ol." diye dua etmiştir. Bu hadiseyi imrenerek nakleden İbn Mes'ûd şu ifadelerde bulunmuştur: "Abdullah'tan, on beş sene önce Müslüman ol-

⁷⁵ Abdullah'a "Zülbicâdeyn" denilmesine ilişkin muhtelif rivâyetler için bk. Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 365; İbn Abdilberr, *el-İsti'âb*, 3: 125; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 662.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 663.

⁷⁷ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 662-663; Zekeriyâ Güler, "Zülbicâdeyn", *DİA* (İstanbul: TDV, 2013), 44: 551.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 662.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 663.

⁸⁰ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 365.

⁸¹ Muhammed b. Ömer Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 3: 1013; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 663.

mama rağmen keşke onun yerinde ben olsaydım diye gıpta ettim.”⁸² Abdülazîz b. İmrân’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber beş kişinin dışında hiç kimsenin kabrine girmemiştir. Bunlardan biri de Abdullah Zülbicâdeyn’dır.”⁸³

Hz. Peygamber’in: “Selmân bizdendir. Ehl-i beyttendir.”⁸⁴ ifadesine mazhar olan Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?])⁸⁵ de Suffe’nin önemli sâkinlerindedir. Asıl adı Mâhbe (Mâyeh) b. Bûzehmeşân (Bûzekhân, Bûzişân, Hûşbûdân) b. Mürselân b. Yehbûzân iken Müslüman olduktan sonra kendini “Selmân İbnü’l-İslâm” ya da “Selmânü’l-İslâm” diye tanıtmış ve o “Selmânü’l-Hayr”, “Selmân-ı Pâk” veya “Selmân el-Hakîm” diye anılmıştır. Selmân, Hendek Savaşı’ndan önce Hz. Peygamber’in tavsiyesi üzerine efendisiyle anlaşıp, muhtemelen İslâmî dönemin ilk *mükâtebe* sözleşmesini yapmıştır.⁸⁶

Selmân, kölelikten kurtulmasının ardından Hz. Peygamber’in en yakın sahâbîleri arasında yer bulmuş ve Resûlullah’ın vefatına kadar bu yakın ilişki devam etmiştir. Hatta bu yakınlık çerçevesinde kaynaklar, Hz. Âişe’den, Selmân hakkında nakledilen şu rivâyete yer verir. “Selmân bazı geceler Resûlullah ile yalnız kalırdı. Bu zamanlarda, hiç kimse; hatta Hz. Peygamber’in eşleri dahi onların yanına giremezlerdi.”⁸⁷ Bu bağlamda o, Hz. Peygamber’in “hâllerinin mahremi” olarak da bilinir. Selmân, Hz. Peygamber’in saçlarını tıraş etmesi sebebiyle de “berberlerin pîri” kabul edilir. Kaynaklara göre Hendek Savaşı’nda, hendek kazma teklifinin Selmân tarafından ortaya atıldığına dair rivâyetler söz konusudur. Hendek kazılıp savaş hazırlığı gerçekleştirildiğinde muhâcirler bir tarafta; ensâr ise diğer tarafta konuşlanmıştır. Bu arada her iki grup Selmân’ı çok sevip benimsediklerinden dolayı onu kendilerinden saymış ve paylaşmamışlardı. Bu anlaşmazlık üzerine Hz. Peygamber: “Selmân, bizden; ehl-i beyttendir.”⁸⁸ buyurarak tartışmayı sonlandırmıştır. Hz. Ömer; hilâfeti döneminde, Resûlullah’ın söz konusu ifadesine dayanarak diğer ehl-i beyt mensuplarına olduğu gibi Selmân’a da maaş bağlamış; ancak

⁸² Vâkidî, *el-Meğâzî*, 3: 1014; İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 3: 125; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 663.

⁸³ Hâlid Abdurrahman ‘Akk, *Uzamâ Havle’r-rasûl*, (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1991), 2: 1188.

⁸⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 502.

⁸⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 499-502; Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA* (İstanbul: TDV, 2009), 36: 441-443.

⁸⁶ Hatiboğlu, “Selmân-ı Fârisî”, 36: 442.

⁸⁷ İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 2: 196.

⁸⁸ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kebîr*, 4: 83

Selmân bu maaşı sadaka olarak dağıtıp hurma liflerinden ördüğü hasırları satmak suretiyle hayatını kazanma yolunu seçmiştir.⁸⁹

Hz. Ali, Selmân'ın gerek Resûlullah ile birlikteliği gerekse Suffe'deki durumu açısından onun hakkında şu ifadeleri dile getirir: "Selmân, Lokman Hekim gibidir. O, bizim ehl-i beytimizdendir. Ona evvel ve ahirin ilmi verilmiştir. Onun ilmi sınırlandırılmaz." Bir başka rivâyette Hz. Ali, Selmân'ın ilmini "bitmeyen bir deniz" şeklinde tavsif eder.⁹⁰ Onu, bu sözleri söylemeye sevk eden, Hz. Peygamber'in: "Şüphesiz Selmân'a doyasıya ilim verilmiştir."⁹¹ ifadeleri olmalıdır.

Hz. Peygamber'e yakınlığı itibariyle zikretmemiz gereken diğer bir Suffeli isim de Abdullah b. Ömer'dir (ö. 73/693).⁹² O, Resûlullah'a yakın olma ve ilim tahsili uğruna Suffe'de yaşamayı şahsî evinde hayat sürmeye tercih etmiştir. Ablası Hz. Hafsa'nın, Hz. Peygamber'in eşi olması hasebiyle hâne-i saadetin yanı başında, onların terbiyesinde ve ehl-i beytten biri gibi yaşamıştır. O, daha çocuk denecek yaşlarda başlayan bu yakınlığı itibariyle Hz. Peygamber'in yaptıklarını ve sünnetini adım adım takip ederek 2630 hadis rivâyetiyle muksirûndan olmuştur.

Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in, ailesi gibi gördüğü birçok sahâbî söz konusu olmuştur. Kendisine hizmet etme bahtiyarlığına eren ve yanı başında yaşayan Suffe sâkinleri bu açıdan talihli kimselerdir. Suffeli sahâbe, Resûlullah'ı yakından tanıma ve ondan istifade etme konusunda özel gayret sarf etmişlerdir. Ayrıca onlar, pek çok hadis rivâyetini nakleden ve Hz. Peygamber'in özel hayatının bilgisini bize aktaran isimler olmaları itibariyle İslâm kültürünün teşekkülünde önemli rol oynamışlardır.

Sonuç

Kur'ân'da oldukça fazla geçen ve aile anlamına gelen *ehl* kelimesi; inanç ve gaye ortaklığının kişileri aile kılması itibariyle de kullanılmıştır. Aynı amaç etrafında toplanan kimseler manasında da ifade edilen aileye ilişkin olarak Kur'ân'ın Hz. Nûh'un iman etmeyen oğlunu, onun ailesinden/ehlinden saymaması ve Hz. Nûh'un

⁸⁹ Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", 36: 442.

⁹⁰ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 187.

⁹¹ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 187. Ayrıca bk. Buhârî, "Savm", 51; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kebîr*, 4: 85-86; İbn Abdilberr, *el-İsti'âb*, 2: 197.

⁹² Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 716-718, M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *DîA* (İstanbul: TDV, 1998), 1: 126-128.

eşi ile Hz. Lût'un eşini kâfir olarak nitelemesi, meselenin bu boyutunu açıklar mahiyettedir. Nitekim Kur'ân, Hz. Nûh'a oğlu için: "O senin ailenden değildir." derken bu durum kastedilmektedir. İlgili örnekler, aileyi birbirine bağlayan din ve inanç unsurunun önemini göstermektedir.

İnanç ve gaye ortaklığının kişileri aile kıldığı örneklerden biri Hz. Peygamber ile Ashâb-ı Suffe arasındaki münasebete dairdir. Hz. Peygamber ile Ashâb-ı Suffe'nin bir kısmı arasındaki irtibatı de kavramın bu anlamı etrafında değerlendirmek mümkündür. Bu ilişkinin mahiyetine bakıldığında, nesep birliği itibariyle aile olanların münasebetlerinin ötesinde bir yakınlık dikkatleri çeker. Bu bağlamda Ashâb-ı Suffe'nin bir kısmını, kendisini Hz. Peygamber'e hizmete adayan kimseler olarak görmekteyiz. Bu kimseler; Resûlullah'ı uyuduğunda uyandırma, onun abdest suyunu hazırlama, ayakkabısını giydirmeye, yola çıkacağı zaman bineğini hazır hâle getirme, onu tıraş etme, kapısında nöbet tutma vb. vesilelerle Hz. Peygamber'e oldukça yakın olmuşlardır.

Kendilerini adeta Hz. Peygamber'e hizmete adayan Ashâb-ı Suffe'den bazı isimler, Resûlullah'ın yanından bir an bile ayrılmamıştır. Bu isimlerin başında Ebû Hüreyre gelir. Ayrıca hâne-i saadete serbestçe girip çıkma konusunda Hz. Peygamber'in özel izin verdiği İbn Mes'ûd da bu açıdan önemli bir şahsiyettir. Nitekim söz konusu izne istinaden Hz. Peygamber'in evine rahatça girip-çıkması ve onunla yakın münasebeti hasebiyle Medine'ye gelen yabancılar onu, Resûlullah'ın ailesinden zannetmişlerdir. Hz. Peygamber'in ehl-i beytinden kabul ettiği ve "Hz. Peygamber'in hâllerinin mahremi" olan Selman-ı Fârisî de bu kapsamda zikredilen isimlerdendir. Zira Hz. Ömer, Resûlullah'ın "Selmân ehl-i beytimizdendir." ifadesine dayanarak diğer ehl-i beyt mensuplarına olduğu gibi Selmân'a da maaş bağlamıştır. Ehl-i beyt'ten kabul edip sadaka almasını yasakladığı ve vefat ettiğinde cenaze işleriyle ilgilenmesini vasiyet ettiği Şukrân Sâlih de bu bağlamda dikkate değer şahsiyetlerdendir. Yanından ayırmadığı, cenazesini bizzat defnettiği Abdullah Zülbicâdeyn ve ehl-i beyt'i sayarken ismini zikrettiği Sevbân da bu kapsamda önemli isimlerdendir.

Ashâb-ı Suffe'den bazı şahsiyetler, Resûlullah'a yakınlıklarıyla dikkat çekmiş ve kaynaklar Hz. Peygamber'e dair bazı haberlere onlar vasıtasıyla muttali olmuşlardır. Bu münasebetle söz konusu sahâbîler, Müslümanların, "üsve-i hasene" olan Hz. Peygamber'i anlaması noktasında önemli rol oynamışlardır.

Kaynakça

- 'Akk, Hâlid Abdurrahman. *'Uzamâ havle'r-rasûl*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1991.
- Âsım Efendi. *el-Okyânûsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. İstanbul: 1866.
- Askalânî, İbn Hacer. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Kitâbü'l-Fikr, 1996.
- Askalânî, İbn Hacer. *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*. çev. Talat Koçyiğit. Ankara: AÜİF, 1971.
- Âşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*. İzmir: Akyol Neşriyat, 1981.
- Baktır, Mustafa. "Suffe". *DİA*. 37: 469-470. İstanbul: TDV, 2009.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Selâhüddîn Müncid. Kahire: Mektebetu'n-Nehda, 1350.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*. Beyrut: 1985.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd". *DİA*. 1: 114-117. İstanbul: TDV, 1988.
- Cirit, Hasan. "Sevbân b. Bücdüd". *DİA*. 36: 583. İstanbul: TDV, 2009.
- Çelik, Ömer. "Kur'ân-ı Kerîm'de "Ehl" Kavramı ve Peygamber Aileleri". *Din ve Hayat Dergisi* 23 (2014): 7-11.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Aydın, 2013.
- Duman, M. Zeki. "Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Beyt". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001): 37-58.
- Ebû Nu'aym, İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: 1967.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *DİA*. 35: 491-500. İstanbul: TDV, 2008.
- Güler, Zekeriya. "Zülbicâdeyn". *DİA*. 44: 551. İstanbul: TDV, 2013.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan, 1993.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Selmân-ı Fârisî". *DİA*. 36: 441-443. İstanbul: TDV, 2009.
- İsfahânî, Râğıb. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1961.
- İbn Abdilberr. *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed Becâvî. Mısır: ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs*. Şerh ve nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: 1951.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kebîr*. Beyrut: Dâru Sadr, 1957.
- İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman. *'Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nûreddin Itr. Halep: 1966.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzeddîn. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb". *DİA*. 1: 126-128. İstanbul: TDV, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Hüreyre". *DİA*. 10: 160-167. İstanbul: TDV, 1994.
- Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed. *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. thk. ve ta'lîk Muhammed Abdülhamid Nemisi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'ân*. İstanbul: İnsan, 1996.
- Nizâmüddîn Ensârî, Abdulali Muhammed. *Fevâtihu'r-rahâmât fî şerhi Müsellemi's-sübût*. Mısır: Bulak, 1322-1324.
- Okiç, Muhammed Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*. İstanbul: AÜİF, 1959.
- Özel, Ahmet. "Âl". *DİA*. 2: 305-306. İstanbul: TDV, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman. *Rüchânu'l-kiffe fî beyâni nübzetin min ahbâri ehli's-Suffe*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen-Ebû Huzeyfe Ahmed. Riyâd: Dâru's-Selef, 1995.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî*. thk. Abdolvahhâb Abdullatîf. Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, 1972.
- Şâmî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed Mu'avvid. Beyrut: 1993.
- Şenel, Abdülkadir. "Şukrân". *DİA*. 39: 226-227. İstanbul: TDV, 2010.
- Tütün, Sevgi. *Kur'ân'da Peygamber Aileleri*. İstanbul: Kayıhan, 2012.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV, 1992.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Efendimiz'i Sahabe Gibi Sevmek*. İstanbul: Siyer, 2012.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillah. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnaut-Hüseyn Esed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

HZ. ŞUAYB AİLESİNDEN GÜNÜMÜZ AİLESİNE AKTARABİLECEĞİMİZ ERDEMLİ DAVRANIŞLAR

*Hatice Öztürk**

Özet

Kur'ân-ı Kerîm'in önemli konularından birisi olan kıssalar tarihi olayları aktaran birer hikâye değil, yaşanan ve Müslümanları ilgilendiren / Müslümanların farklı açılardan faydalanabilecekleri olaylardır. Kur'an kıssaları tefsir kitaplarında ilgili surelerde ele alındığı gibi doğrudan Kur'an kıssalarına tahsis edilen eserlerde olmuştur. Günümüzde ise Kur'an kıssaları farklı disiplinler tarafından ele alınmaktadır. Bu kıssalardan birisi olan Hz. Şuayb (as) kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de geniş olarak yer almamakla birlikte dikkatli bir okuma ile pek çok hususta günümüz ailelerine aktarılabilir erdemli davranışlar içerdiği görülür. İhtiyaç anında dua etmek, sorumluluk sahibi olmak, iffet sahibi olmak, ihsan, ihlas ve yardımseverlik bunlardan sadece bazılarıdır. Hz. Şuayb'ın (as) kızları babaları ile iletişim içinde olan, aile işlerinde ailesine yardım eden, babalarından bir şey gizlemeyen ve babalarının da onların sözlerine itimat ettiği bir kişilik sahibi oldukları görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm onların aynı zamanda çalışkan, gayretli, edepli ve zeki olduklarına dair ipuçları da vermektedir. Kıssada kendisinden söz eden Hz. Musa (as) ise sıkıntılar karşısında Allah'a tevekkül eden, hayâ sahibi ve sözünde duran bir şahsiyet olarak tanıtılmaktadır. Zikredilen bu erdemli davranışların günümüz aile fertlerine de çok şey katacağını söylemek mümkündür.

Giriş

Peygamber kıssaları Kur'an muhtevası içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden Peygamberlerin hayatı üzerinden insanlara verilmek istenen mesajların tespiti için pek çok çalışma yapılmıştır. Geçmişte daha çok kıssalardaki müphem konuların açığa kavuşturulması üzerinde durulurken günümüzde başta peygamber-

* TDV Şanlıurfa KAGEM Sorumlusu, İlahiyatçı

lerin hayatı olmak üzere farklı disiplinlere konu olabilmektedir. Eğitim, sosyoloji, psikoloji, edebiyat bu disiplinlerde önde gelmektedir.¹ Bu yaklaşımlardan birisi de peygamber kıssalarından hareketle insanlara rol model davranışlar sunmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de "üsvetün hasenetün" (güzel bir örnek) ifadesi açıkça Hz. Muhammed (sav) ve Hz. İbrahim (as) hakkında kullanılsa da diğer peygamberlerin de aynı özelliği taşıdığı bilinmektedir. Bu bağlamda Hz. Nuh (as) eğitim öğretim sürecinde bir öğretmen için sabır konusunda iyi bir örnek sayılabilir. Hz. İbrahim (as) tebliğde akli yöntemleri kullanmada, Hz. Eyyüp (as) hastalıklara metanetle karşılama, sabretme ve halisane dua etmede, Ashab-ı Kehf samimi olarak Allah'a teslimiyette mükemmel birer örnektir.

Hz. Mûsâ (as) kıssasının bir kısmı ile kesişen ve kaynaklarda çoğunlukla Hz. Mûsâ kıssası içinde zikredilen Hz. Şuayb ve iki kızından bahseden kıssada günümüz insanına ve ailelerine örnek olarak sunulabilecek erdemli davranışlar bulunmaktadır. Biz de bu tebliğimizde Şuayb kıssasını aile ilişkileri bağlamında ele almak istiyoruz.

Kaynakların belirttiğine göre Hz. Şuayb Medyen şehrinde yaşamaktadır. "Medyan o günlerde Firavun'un imparatorluk sınırları dışındadır. Mısır o zamanlar Sina yarımadasının tümüne hâkim değildi ve sadece iç batı ile güney bölgelerinde hâkimdi. Akabe Körfezi'nin doğu ve batı kıyılarına yerleşmiş bulunan Medyen halkı Mısır'ın etki ve hâkimiyetinden korunmuştu. Hz. Mûsâ'nın Mısır'ı terk ettikten sonra öncelikle Medyen'i seçmesinin nedeni budur. Zira burası en yakın bağımsız yerleşim bölgesiydi. Fakat Medyen'e ulaşmak için Mısır bölgesinden geçmek, yol üzerindeki Mısır polis ve asker mıntıklarından uzak durmak zorundaydı.² Bu yüzden Hz. Mûsâ'nın (as) bu şehri tercih etmesi son derece makuldür. Onun uzun süre Firavun'un sarayında yaşamış olması da civar ülkeler hakkında bilgi edinmesine imkân tanımış olmalıdır.

Hz. Mûsâ'nın kaza ile bir Mısırlıyı öldürmesi olayı Kur'ân-ı Kerîm'de özetle, İslâmî kaynaklarda detaylarıyla anlatılır. Bir Mısırlı ile kavga eden ibrânîye yardım

¹ Bkz. Harun Şahin, "Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/22 (2009): 81-91.

² Mevdûdî, Abu'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an*, Trc. Muhammed Han Kayani, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 4: 171.

ederken Mısırlı'nın ölümüne sebep olur. Pişman olarak affedilmesini diler ve Allah da onu affeder. Bir gün sonra başka bir Mısırlı ile kavga eden ibrânînin tekrar kendisinden yardım istemesi üzerine Mûsâ ona haksız olduğunu söyleyince bu defa Mûsâ'nın bir adam öldürdüğünü ifşa eder. Mısır'ın ileri gelenleri Mûsâ'yı öldürmek için plan yapar. Firavun hanedanından birisi gizlice Hz. Mûsâ gelip bu durumu haber verir. Bunu haber alan Mûsâ şehirden çıkar ve uzun bir yolculuktan sonra³ Medyen'e gider. Medyen suyunda iki kıza hayvanlarını sulamada yardımcı olur. Kızların babası Hz. Mûsâ'yı çağırıp başından geçenleri dinler, ona emniyette olduğunu ve sekiz yıl çalışması karşılığında kızlarından biriyle evlenebileceğini söyler. Mûsâ bu teklifi kabul eder ve orada kalır (Tâhâ 20/40; el-Kasas 28/15-28). Kısaca özetlediğimiz bu kıssada kendi hayatımıza taşıyabileceğimiz erdemli davranışları şöyle sıralayabiliriz.

1. İhtiyaç Anında Dua Etmek

Bilindiği üzere dua insanın kulluk bilincine vararak, Allah'ı Rab kabul etmesi ve bütün ihtiyaçlarını ona arz etmesi anlamındadır. Bu yüzden hadislerde dua ibadetin özü olarak takdim edilmiştir.

“Sözlükte çağırmak, seslenmek, istemek yardım talep etmek anlamına gelen “dua” din literatüründe insanın bütün benliği ile Allah'a yönelerek maddi ve manevi isteklerine ona arz etmesi demektir. Duanın ana gayesi insanın Allah'a halini arz etmesi ve ona niyazda bulunması olduğuna göre dua Allah ile kul arasında bir diyalog anlamı taşır. Bir başka deyişle dua; sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür.⁴

İnsan acizlik ve zayıflıktan dolayı musibetler karşısında çaresiz kalınca fitratının sesine kulak vererek her şeye gücü yeten bir varlığa ibadet edip ihtiyaçlarını ona arz etmeyi, etmeyi kısaca onunla diyalog kurmayı arzular. Kur'an'a göre insanın duası ve ibadeti olmazsa Allah katında hiçbir değer ve kıymeti yoktur. Bu yüzden Cenab-ı Hak insanın acizlik ve fakirlik, zayıflık ve tezellül ile kendisine yalvarıp yakarma sana kendisinden talepte bulunmasına, O'na hamd ve tesbih duası etme-

³ Ömer Faruk Harman, “Mûsâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006) 31: 211.

⁴ Karaman, Fikret ve Diğerleri, “Dua”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 114

sine büyük ehemmiyet vermektedir.”⁵ Hz. Mûsâ da tıpkı burada anlatıldığı gibi sadece Rabbine yönelmiş ve ihtiyaçlarını ona arz etmiştir. İfadeleriyle yaptığı dualar Allah katında makbul olmuş, hiç tanımadığı bir yerde o bölgenin en değerli insanın himayesinde yaşama imkânını elde etmiştir.

Bu süreçte Hz. Mûsâ'nın üç duasını görmekteyiz. Öldürme hadisesine karıştığına şöyle dua etmiştir: *“Rabbim! Beni zalimler güruhundan kurtar”* (el-Kasas, 28/21) Yine Medyen'e doğru yola çıktığında ise *“Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir”* (el-Kasas, 28/22) diye Allah'tan yardım dilemiştir. Medyen'de kızlara yardım ettikten hemen sonra onlardan hiçbir şey istemeden tam bir ihlas ve samimiyetle halini Allah'a şöyle arz etmiştir: *“Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım,”* (el-Kasas, 28/24) Yaptığı dualar Allah katında makbul olmuş, hiç tanımadığı bir yerde o bölgenin en değerli insanının himayesinde yaşama imkânını elde etmiştir. Bu da insanın her zaman ve her yerde Allah ile iletişim içinde olması gerektiğini bildirmektedir.

2. Sorumluluk Sahibi Olmak

Bir insanın dünyada sahip olabileceği en güzel şeylerden birisi ailedir. Ancak ailenin kurulması kadar sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi de önemlidir. Bu da aile bireylerinin kendilerine düşen vazifeleri yerine getirmesi ile mümkün olur. Peygamber ailelerinde bu yardımlaşmanın başarılı örneklerine rastlandığı gibi, Hz. Nuh (as) ve Hz. Lut'un (as) ailesinde olduğu gibi ihanet örneklerine de rastlanmaktadır.

Sosyal hayatın tabii özelliğinden dolayıdır ki aileler her zaman varlığını aynı şekilde sürdüremezler. Bazen aile harici bir felaketle uğraşmak zorunda kalabilir. Ailenin temel direklerinden biri olan anne ve babadan birisi hayatını kaybedebilir veya aile bireylerinden birisi kendisinden beklenen vazifeleri yapamaz hale gelebilir. Böyle bir durumda ailenin diğer bireylerinin bu açığı kapatması gerekir.

Şuayb kıssasında böyle bir durum söz konusudur. Kıssadan öğrendiğimize göre Hz. Şuayb iki kızı ile beraber yaşamaktadır. Hz. Şuayb (as) yaşlı olduğundan örfen erkeklerin yapması gereken çobanlık mesleği Hz. Şuayb'ın (as) iki kızı tarafından yerine getirilmektedir. Şehir hayatı ile köy hayatı ihtiyaçların giderilmesi

⁵ Atilla Yargıcı, *Kur'an'da Dua*, (İstanbul: Nida Yayınları, 2019), 279-280.

açısından farklılık arz etmektedir. Bu yüzden kadınların, kızların aile bütçesine katkıda bulunmak üzere çalışması abes karşılanmamaktadır. Hz. Şuayb'ın (as) kızları da babaları yaşlı olduğu için üzerlerine düşen görevleri yerine getirmektedirler. Fahreddin Razi de bu görüştedir.⁶ Bu kıssaya bakıldığında şöyle bir inceliği de görmek mümkündür. Çobanlık yapan kadın tek başına değildir iki tane kadın olduğunu da görmekteyiz.”⁷ Günümüzde de imkânlar el verdiği ölçüde erkek olsun, kadın olsun tedbiren kişinin dışarıya yalnız çıkmaması tavsiye edilebilir. Haberlere yansıyan şiddet olaylarında mağdur tarafın çoğu kez yalnız iken saldırıya maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

Tekrar ana konuya dönecek olursak günümüzde kızların ihtiyaç halinde aile bütçesine katkıda bulunmalarında bir beis bulunmayacağını söylemek mümkündür. Ancak aile bütçesine katkıda bulunmak ile lüks içinde yaşamak için bir kadına kaldıramayacağı işler yüklemek doğru değildir. Bazen bir kadının hem yetimlerine bakması hem de geçimini kazanması gerekebilir. Böyle durumlarda da ülke yönetimi devreye girmeli ve bir anne olarak kadının bütün ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Sivil toplum kuruluşları da çevrelerinde bu tür yardıma ihtiyaç duyan insanları tespit etmeli ve onları büyük bir yükün altında ezilmekten kurtarmalıdır.

3. İffet Sahibi Olmak

İffet ve hayâ kadın ve erkek ayırımı yapmaksızın bütün müminlerde olması gereken erdemli bir davranıştır.

Sözlükte “haramdan uzak durmak helal ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak” anlamına gelen iffet ahlaki bir terim olarak kişiyi bedeni ve maddi hazlara aşırı düşkünlükten koruyan erdem demektir. Kur'an'da iffet kelimesi geçmez ancak aynı kökten gelen isim ve fiiller yer almakta ve iffetli davranışlar övülmektedir. Bekâr olup da evlenme imkânı bulamayanların Allah'ın lütfu ile yeterli imkânı kavuşuncaya kadar iffetini korumaları emredilmektedir.⁸

⁶ Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *et-Tefsirü'l-kebir (Mefâtihü'l-gayb)*, (Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999), 24: 589.

⁷ Yaşar Kurt, “Kur'ân Kıssalarında Âile” *Kur'an Kıssalarında Aile* Kur'an'ın Nüzulünün 1400. Yılı münasebeti ile Kur'an'da Aile Sempozyumu, Soma, (2010), 66

⁸ Karaman, Fikret ve Diğerleri, “İffet” *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 260.

İnsanı kötülükten alıkoyup iyiliğe yönelten fitrî bir ahlâk özelliği olmakla birlikte hayâ, kişinin içinde yaşadığı toplumun dinine, örf ve âdetlerine, yaşam tarzına göre şekillenir. Dolayısıyla değer yargılarının değişmesiyle hayânın toplumdaki topluma, hatta bireyden bireye farklılık göstermesi mümkün olduğu gibi, değerlerin hiçe sayıldığı bir ortamda tamamen yok olması da ihtimal dâhilindedir. Peygamberlerin temel vasıflarından biri olan hayâ erdemi, onların gönderildikleri toplumlara ısrarla öğütledikleri bir sünnet olagelmıştır.⁹ Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: *“İnsanlık, bütün peygamberlerin üzerinde ısrarla durdukları bir söz bilir: Şayet utanmıyorsan, dilediğini yap!”*¹⁰

Hz. Şuayb (as) kıssasından öğrendiğimize göre ihtiyaç halinde yardımını reddetmedikleri Hz. Mûsâ ile bir kez daha görüşmek durumunda kaldıklarında Hz. Şuayb'ın (as) kızı edepli ve hayâlî bir şekilde davranmaya devam etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu konuda *“Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi”* (Kasas, 28:25) denilmektedir. Yüce Allah ayetin bu kısmı ile kızın davranışlarını ahlak bakımından açıklamaktadır.

“Hayâ üzerinde yürümek derken kızıdaki hayâ duygusuna ve o duygunun davranışına yansımaları anlatılmaktadır. Demek ki hayât ahlakta bir yoldur o yol üzerinde yürümek gerekiyor ya da hayâ denen utanma duygusu ahlakın temel direklerinden biridir. O direk var oldukça ahlakı yıkmak mümkün değildir. Hayâ etmek çeşitli boyutlarda kendini göstermektedir. Hayânın Allah'tan hayâ etmek, insanlardan hayâ etmek, bir insanın kendisinden hayâ etmesi gibi boyutları vardır. Unutmamalıdır ki hayâ perdesi yırtılan kişi veya kişiler her şeyi yapabilirler. Halkından hayâ etmeyen idareciler zulüm yaparlar halktan hayâ etmeyenler isyan ederler kendinden hayâ etmeyenler kendilerini unuturlar.¹¹

4. İstişare ve Feraset

Sözlükte birine bir konuyu danışmak görüşünü sormak demektir. Şura ve müşavere kelimeleri ile eş anlamlıdır. İşleri danışarak yapmak İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Danışılacak kimsenin akıllı, tecrübeli, sağlam fikirli ihlaslı ve dost

⁹ Hadislerle İslâm, 3: 219

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buharî, Sahihü'l-Buharî = el-Camiü's-sahih (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1980), 8: 29 Edep, 77

¹¹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 14:316.

insan olması gerekir. İşlerini istişare ile yapan insan yanılma ve başarısızlığını en alt düzeye indirmiş olur. Atalarımız “işlerini danışarak yapan dağlar aşar, danışmayan düz yolda şaşar” diyerek konunun önemini çok güzel dile getirmişlerdir.¹²

Kıssanın devamından Hz. Şuayb ailesinin etkin bir aile içi iletişime sahip olduğunu görmekteyiz. Kızları dışarıda olup biteni gizlememekte ve babalarına anlatmaktadırlar. Bu sebeple kızlar eve gittikten hemen sonra ailece bir durum değerlendirilmesi yapılmış ve hem Hz. Mûsâ'nın aile tarafından tanınması hem de ücretinin verilmesi karara bağlanmıştır. Daha önceden aileye yardım etmek üzere Hz. Mûsâ gibi güçlü ve iffetli birisine ihtiyaç duyulduğu, bunun dillendirilmiş olduğu da düşünülebilir. Kızların babalarının muvafakatiyle Hz. Mûsâ'ya müracaatları kısa sürede gerçekleşmiştir.¹³

Günümüzde aile bireyleri bilmelidirler ki kendilerine acıyacak olan, karşılıksız yardım edecek olan, sırdaş olmaya da arkadaş olmaya da en layık olan ailenin diğer bireyleridir. Aile fertleri bir beden azaları gibidir.

Hz. Şuayb (as) ailesinde hayırla neticelenen bu istişarenin bir boyutunun da kızların ferasetinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Kıssada Hz. Şuayb'la (as) konuşan kızların bu özelliğe sahip oldukları görülmektedir. Kızlardan birisi babasına şöyle demişti: “*Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır*” (el-Kasas, 28/26)

Bu kızın değerlendirmesi ve Hz. Mûsâ'yı güzel analiz etmesi ilginçtir. Hz. Mûsâ'ya üç sıfat yakıştırmaktadır: en iyi güçlü ve güvenilir. Kısa bir zaman içinde Hazreti Mûsâ'yı bu kadar net tanıması onu ne denli bir aile kültürü aldığına ve ne kadar zeki olduğuna işaret etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu değerlendirmeyi yapan kız babasının Hazreti Mûsâ'ya gönderdiği kızdır kız daha önce ücretle tuttuğu çobanlarla mukayese ederek bu değerlendirmeyi yapmaktadır. Kız ücretli tut derken çoban anlamında bir kelime kullanmamaktadır. Buda bize onun konuşmasında edepli olduğunu göstermektedir.

¹² Karaman, Fikret ve Diğerleri, “İstişare”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 298.

¹³ Mahmut Öztürk, *Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihani*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016), 204.

5. İhsan, İhlas ve Yardımseverlik

Yardım bir kişinin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmeti onun sıkıntısını giderecek şekilde sunmaktır. Bu konuda iyi niyet göstermek de yardımın bir türü olarak kabul edilebilir. Kişinin manevi anlamda yalnız olmadığını hissetmesi önemli bir katkıdır. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde bu toplumsal ihtiyaca işaret edilmiştir. Ebu Hureyre'den rivayet edildiğinde göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim, bir müminin dünya sıkıntılarında birini giderirse, Allah Teâlâ da onu kıyamet günü sıkıntılardan korur. Kim zorda kalan birinin işini kolaylaştırırsa Allah Teâlâ da ona dünya ve ahirette kolaylıklar sağlar. Kim, bir Müslümanın herhangi bir ayıbını örterse, Allah Teâlâ da onun dünya ve ahirette ayıbını örter. Kişi, arkadaşına yardımcı olduğu müddetçe, Allah Teâlâ da onun yardımcısı olur."¹⁴

Saf ve halis olmak karışık ve şaibeli olmamak ve kurtulmak anlamındaki h -l -s kökünden türeyen ihlas ise iman, ibadet, itaat, ahlak, amel, dua gibi her türlü dinî görevleri halkın övme ve beğenmesini, yerme ve kınamasını düşünmeksizin sırf Allah için iyi ve halis bir niyetle yapmak, demektir.¹⁵ Toplumdaki dezavantajlı kesimlere ihlasla uzatılan yardım eli bir iyilik halkası gibi giderek genişler ve bazın o iyiliği başlatan kişiye bile yararı dokunur. Hz. Mûsâ kıssasında da bunu bütün açıklığıyla görmek mümkündür.

Kaynakların belirttiğine göre olaylar zinciri şu şekilde gelişmiştir: Hz. Mûsâ Medyen'e vardığında bir kalabalıkla karşılaşır. Sürülerini sulamaya çalışan çobanların bir kuyu başında toplanıp su çekmelerinden doğacak gürültüyü tahmin etmek güç olmasa gerekir. Diğer yandan hayvanların bir an önce su içmek için koşuşturmalarından ve çıkardıkları seslerden, nasıl bir manzaranın ortaya çıkacağı da ma-lumdur.

İşte bu esnada bir peygamber fetanetine sahip olan Hz. Mûsâ bütün bu kar-ğaşa ortamında kenarda beklemekte olan iki kız kardeşi görmekte gecikmez. Yaşanan atmosfere kızların beden dil de eklenince Hz. Mûsâ (as) olayı çözmekte gecikmez. Kızlar ihtiyaçları olduğu halde beklemeyi çobanlar arasına katılmaya tercih etmektedirler. Hz. Mûsâ (as) yaptığı muhasebede kızların yardıma muhtaç olduk-

¹⁴ Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b el-Haccac, *Sahih-i Müslim.*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, 5 c. (Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-'Arabi, ts.) 4: 2074

¹⁵ Karaman, Fikret ve Diğerleri, "İhlas" *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 263.

larına hükmeder ve onlara neden beklediklerini sorar. Kızlar Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle şöyle derler: *“Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır (el-Kasas, 28/23)*

Mevdudi kızların Hz. Mûsâ ile konuşmasında itidal özelliğine işaret ederek kızların kısacık ifadelerinde şunları anlatmak istediğini belirtir: “Yani biz kadınızdır. Dolayısıyla bu çobanlarla başa çıkarak hayvanlarımızı sorgulamamız imkânsızdır. Babamız ise bu zor işi yapacak kadar çok yaşlı ailemizin başka bir erkeği de yok o yüzden bu işin üstesinden gelmek ve tüm çobanlar hayvanlarının sulayıp okuyup terk edinceye kadar beklemek zorundayız.” Kızlar bir yabancı ile uzun boylu konuşmak istememişler fakat aynı zamanda aileleri hakkında yanlış bir düşünceyi de akla getirip yanlış bir izlenime sebebiyet vermek de istememişlerdir.¹⁶

Hz. Mûsâ (as) daha önce tanımadığı iki kıza hiçbir karşılık beklemeden kızlara yardım edip hayvanları için su çekmiş ve kızların erkenden eve gitmelerini sağlamıştır. Mevdudi'nin kızlar için söylediği itidallik durumunun Hz. Mûsâ için de geçerlidir. O da kızlarla gereksiz yere konuşup sözü uzatmamış, hayvanları sulama işi tamamlandıktan bir gölgeye çekilip durumunu Allah'a arz etmiş ve şöyle dua etmiştir: *“Rabbim doğrusu ben senden gelecek her türlü hayra muhtacım.”*

Hz. Mûsâ'nın bu hali ondaki ihlas ve ihsan erdemlerini akla getirmektedir. Hz. Mûsâ Mısır'dan çıktıktan sonra günlerce yürümüş Medyen şehrine vardığında ise oldukça aç ve güçsüz olmasına rağmen ihtiyacı olan kimseleri gördüğünde hiç tereddüt etmeden hemen yardımlarına koşmuş ve üstelik hiçbir menfaat beklememiştir.

Bu kıssada tek taraflı bir yardım yerine bir yardım sarmalı ile karşılaşırız. Hz. Mûsâ kızlara yardım etmiştir. Kızların bir süredir babalarına yardım etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Olayların gelişmesi Hz. Şuayb'ın (as) Hz. Mûsâ'ya (as) evini açması ve ona bir iş vermesi ile devam eder. Hz. Mûsâ'nın (as) Hz. Şuayb'ın (as) teklifini kabul edip 8-10 yıl yardım etmesi de bir yardım çeşididir. Aslında Hz. Şuayb'ın (as) teklif ettiği bu sekiz yıl çobanlık Hazreti Mûsâ'nın bir nevi okulu olacaktı. Bir peygamberin yanında eğitimden geçmiş olma ihtimali göz ardı edilmeme-

¹⁶ Mevdûdî, Abu'l-Ala, Tefhimü'l-Kur'an, Trc. Muhammed Han Kayani, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, 4:173.

lidir. Hz. Şuayb (as) bu zamanı 10 yıla tamamlamasını da söylemiş ama bunun bir lütuf olacağını da işaret etmişti.¹⁷

Sonuç

Bu kıssayı günümüz ailesine aktarabileceğimiz erdemler bağlamında değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

• Birey ve aile bazı sıkıntılarla karşılaşabilir. Böylesi durumlarda öncelikle halini Allah'a arz edip dua etmek gerekir.

• Yapılan iyilikler karşılığında maddi menfaat beklememelidir.

• Bireylerin Aile içinde kendilerine düşen vazifeyi yerine getirmesi gerekir. Bu durum bazen rol değişimi olarak da kendini gösterebilir.

• Bireylerin dışarıda başına gelen hadiseleri aile büyükleriyle paylaşması daha doğrudur.

• Kur'an ve sünnetin emrine ittiba ederek, kararları istişare ile almak daha hayırlı neticelere vesile olabilir.

• İnsanın verdiği sözde durması gerekir.

Kaynakça

Yargıcı, Atilla, *Kur'an'da Dua*, İstanbul: Nida Yayınları, 2019

Bayraktar, Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buharî, *Sahihü'l-Buharî = el-Camiü's-sahih* Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1980.

Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b el-Haccac, *Sahih-i Müslim.*, thk. Muhmmmed Fuad Abdulbaki, 5 c. Beyrut: Dârü ihyai't-türasi'l-'Arabi, t.y.

Hadislerle İslâm, 3: 219

Karaman, Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

¹⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 14: 317

Kurt, Yaşar, "Kur'an Kıssalarında Aile" *Kur'an'ın Nüzulünün 1400. Yılı münasebeti ile Kur'an'da Aile Sempozyumu, Soma, 2010*, 56-67

Öztürk, Mahmut, *Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı*, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016.

Mevdûdî, Abu'l-Ala, Tefhimü'l-Kur'an, Trc. Muhammed Han Kayani, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996

Harman, Ömer Faruk, "Mûsâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *et-Tefsirü'l-kebir (Mefâtihi'l-gayb)*, (Beyrut: Darü İhyait-Türasi'l-Arabi, 1999.

Şahin, Harun, "Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/22 (2009): 81-91.